

محمد نجیب اور خان

13

مرآة العالم: تاریخ اور کریب

جلد اول

(مشمولہ احوال و دستاویح سیاسی)

بہ تصحیح و مقدمہ و حواشی

ساجدہ س۔ علوی

ادارہ تحقیقات پاکستان، دانشگاہ پنجاب، لاہور

~~536/5~~

۷۱۱

انتشارات ادارہ تحقیقات پاکستان

شمارہ ۵۴

جملہ حقوق محفوظ

تشکر

ادارہ تحقیقات پاکستان متروکہ اوقاف بورڈ
حکومت پاکستان کی مالی امداد کا ممنون ہے
جس کی وجہ سے ادارے کے لیے تصنیف و تالیف
کا کام آسان ہو گیا ہے۔

چاپ اول : اگست ۱۹۷۹

قیمت : ۵۵ روپے

مطبوعہ : ظفر سنز پرنٹرز ، کوہر روڈ ، لاہور

فهرست رموزیکه در حواشی این کتاب بکار برده شده است

- رک = رجوع کنید
- قب (مخفف قارب یا قابل) = مقابله کنید
- نسخه اصل : نسخه* مخطوطه مرآةالعالم در موزه بریتانیه Add. 7657
- آ : نسخه* عکسی مخطوطه مرآةالعالم در ایندیا آفیس نمره ۱۲۴
- پی : نسخه* خطی مرآةالعالم در دانشگاه پنجاب لاهور
- سآ : نسخه* خطی مرآةالعالم در مجموعه آذر در دانشگاه پنجاب لاهور
- آذر : آتشکده آذر، بخش اول و دوم لطف علی بیگ
- آذر با تصحیح و حواشی حسن سادات ناصری
تهران ۱۳۳۶-۳۸ ش
- آئین : آئین اکبری ابوالفضل نولکشور، لکهنؤ ۱۸۶۹ م
- ایته هرمان : Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903
- Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pashtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Parts I and II, Oxford, 1889.
- ایوانو : Ivanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926.
- بدایونی/بداؤنی : منتخب التواریخ عبدالقادر بن ملوک شاه بدایونی
کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, weimer-Berlin, 1898-1936.
(Includes Supplements.)
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951. : براؤن
- Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936. : بلوشے
- Abu'l Fadl 'Allāmī, *Ā' in-i Akbari*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927. : بلاخن
- منتخب اللباب جلد اول خانی خان کلکتہ ۱۸۶۹ : خانی
واقعات عالمگیری عاقل خان رازی : رازی
- لاہور ۱۹۳۵/دہلی ۱۹۳۵ : ریحان
ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط، عبداللہ چغتائی : ریحان
لاہور ۱۹۴۱
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895. : ریو
- Ahmad, Zubaid *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946. : زبید احمد
- Storey, C. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol. I, part II, London, 1939. : سٹوری
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925. : سرکار
- تاریخ ادبیات ایران رضازادہ شفق : شفق
تہران ۱۳۲۱
- تاریخ ادبیات در ایران دو جلد ذبیح اللہ صفا : صفا
تہران ۱۳۳۶-۳۸
- طبقات اکبری مولانا نظام الدین احمد بن : طبقات
مجد مقیم الہروی
- لکھنؤ ۱۸۷۵
- راہنہای صنایع اسلامی ، م س دیمانہ : عبداللہ فریار
مترجم عبد اللہ فریار
- تہران ۱۳۳۶

- Abdul Muqtadir, *Catalogues of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankepore* 6 vols. Patna, 1908-1939. : المقتدر :
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935. : فاروقی :
- فرحة الناظرین : فرحة :
محمد اسلم حفیظ اللہ انصاری
لسخہ خطی دانشگاہ پنجاب لاہور
- عمل صالح المعروف شاہجہان نامہ ۳ جلد : کتبو :
محمد صالح کتبو کلکتہ ۱۹۲۳-۴۶
لاہور ۱۹۶۷-۷۲
- تاریخ محمد شاہی معروف بہ نادر الزمانی خوشحال چنا : محمد شاہی :
لسخہ خطی در کتابخانہ عمومی لاہور
- مآثر عالمگیری مستعد خان : مستعد خان ساقی :
کلکتہ ۱۸۷۱
- Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, Preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, MDCCCLII.* : مورلی :
- Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscript, preserved in the Kapurthala State Library, Lahore. 1921.* : میترا :

القابیکہ مؤلف مرآة العالم بجای اسامی فرمانروایان دودمان
مغلیہ ہکار ہر دہ است

- ۱ - حضرت فردوس مکانی (برای بابر بادشاہ)
- ۲ - جنت آشیانی (برای ہمایون بادشاہ)
- ۳ - عرش آشیانی (برای اکبر بادشاہ)
- ۴ - جنت مکانی (برای جہانگیر بادشاہ)
- ۵ - فردوس آشیانی ، اعلیٰ حضرت ، (برای شاہجہان بادشاہ)
صاحبقران ثانی
- ۶ - خدیو دین پناہ ، خدیو گیہان پناہ ، (برای اورنگزیب عالمگیر)
حضرت جہانبانی ، ظل الہی وغیرہ -

—:0:—

فہرست مطالب

(جلد اول)

عنوان :

آرایش ہفتم :

- در شرح مجلی از گراسی احوال میمنت اشتہال خلیفہ دین
- ۱ ابوالمظفر محی الدین محمد عالمگیر بادشاہ غازی
- ۷ نہضت رایت نصرت پیرا از خطہ اورنگ آباد و وقوع فتوحات گوناگون
- ۸ تعین فرمودن بادشاہزادہ محمد سلطان و نجابت خان وغیرہ
- نوشتن بہ مراد بخش کہ از گجرات روانہ شدہ آن روی آب نربدہ بہ
- ۹ عساکر جہانگشا ملحق شود
- ۱۲ اضافہ مناصب مفتخر خان وغیرہ
- نہضت موکب منصور از بلدہ مبارکہ برہانپور بصوب مستقر الخلافہ
- اکبر آباد
- ۱۴ عطای خطابہا و افزایش مناصب و طوع و نثارہ
- ۱۵ دستگیر نمودن شاہنواز خان
- ۱۷ فرستادن گبرای نزد راجہ جسونتسنگہ
- ۲۱ ذکر محاربہ عساکر جلال با مہاراجہ جسونتسنگہ و ظفر یافتن ہرجنود
- گفر و ضلال
- ۲۲ ذکر محاربہ عساکر منشور نزدیک . . . اکبر آباد با دارا شکوہ
- و ہزیمت یافتن او از جنود اقبال و گریختن بجانب دہلی و از
- آنجا ہلاہور و وقوع مقدمات دیگر
- ۳۹ نہضت موکب مسعود بصوب دارالخلافہ شاہجہان آباد و شرح سواخ دیگر
- ۵۹ ہقدمہ دستگیر شدن مراد بخش
- ۶۵ زینت یافتن تخت شاہی بجلوس مسعود خدیو عالمگیر مرتبہ نخستین
- ۷۱ فرستادن خلیل اللہ خان بکنار آب ستلج و تعین امیرالامرا ہر دوہ
- ۷۲ جهت سد راہ سلیمان شکوہ

ز

ح

- ۷۴ نهضت موکب معلی بجانب پنجاب و تعین فوجی دیگر به تنبیه سد راه
سایان شکوه
- ۷۷ رسیدن شیخ میر و دلیر خان به آستان بومی خدیو گیجهان
- ۸۳ یلغار شاهنشاهی بتعاقب دارا شکوه
- ۸۵ تعین یافتن صف شکنخان بتعاقب دارا شکوه
- ۸۶ وصول موکب معلی بملتان
- ۸۷ تعین یافتن شیخ میر بتعاقب دارا شکوه
- ۸۸ مراجعت موکب معلی از ملتان بصوب لاهور و از آنجا بدارالخلافت
شاهجهان آباد ینابر پورش شجاع و دیگر سوانح
- ۹۱ جشن شمسی
- ۹۵ نهضت رایات خورشید شجاع بقصد فرونشاندن شورش شجاع
- ۹۹ صف آرائی عساکر اقبال با شجاع و هزیمت یافتن او
- ۱۰۵ بد مگالی جسونتسنگه
- معاودت موکب عالمگیر از کنار رود گنگ بصوب مستقرالخلافت اکبرآباد
و از آنجا بسمت اجمیر بقصد تأدیب راجه جسونتسنگه و تنبیه دارا شکوه
- ۱۱۹ گزارش برخی از احوال دارا شکوه بعد از فرار از تهته بصوب گجرات
- ۱۲۴ معاودت رایات عالیات از بلده مبارک اجمیر
- ۱۴۲ گفتار در تمهید جلوس ثانی
- ۱۴۸ مقدمه جلوس مایه افزای هفت اورنگ و آرایش مکه و خطبه بنام نامی
- ۱۵۰ رفع بدعت نوروز و بنای آن جشن نشاط افروز جلوس مبارک
- ۱۵۶ تعین محتسب و منع منهیات و مسکرات
- ۱۵۷ وصول خبر مخالفت بادشاهزاده والاتبار بچ سلطان
- ۱۵۹ دستگیر شدن دارا شکوه در دست جیون زمیندار
- ۱۶۰ بنای حصار شیر حاجی بر دور قلعه مستقرالخلافت اکبر آباد
- ۱۶۴ جشن وزن قمری
- ۱۶۵ آوردن دارا شکوه بدرگاه آسانبجاه و بیامان رسیدنش
- ۱۶۷ ذکر انعام عام حضرت شاهنشاهی و بخشیدن باج غله و دیگر اجناس حاصل
راهداری کل ممالک محروسه
- ۱۷۰ توجه رایات عالیات بساحل رود گنگ
- ۱۷۳ جشن وزن شمسی
- ۱۷۴ بنای مسجد غسلخانه دارالخلافت شاهجهان آباد
- ۱۸۰ رسیدن شهزاده بچ سلطان بدرگاه معلی و ممنوع شدن از معادت ملازمت
- ۱۸۳

۱۸۵	آغاز سال سوم از سنین دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد هجری
۱۹۵	ملحق شدن بادشاهزاده باشجاع
۲۰۹	وزن فرخنده قمری
۲۱۳	تعیین امیر خان بتادیب راجه کرن بهورتیه
۲۱۵	فتح قلعه چاکنه بسعی امیرالامراء
۲۱۸	جشن وزن شمسی
۲۱۹	فتح قلعه پرینده
۲۲۰	آمدن سلیمان شکوه
۲۲۱	فرستادن بادشاهزاده محمد سلطان و سلیمان شکوه بقلعه گوالیار
۲۲۲	ذکر رسیدن سفیر بلخ
	آغاز سال چهارم از سنین والای دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد
	و یک هجری
۲۲۳	تولد معزالدین
۲۲۴	رسیدن بوداق بیگ ایلچی از ایران
۲۲۵	جشن وزن قمری
۲۲۸	جشن وزن شمسی
۲۳۰	رسیدن حاجب بخارا
۲۳۱	جشن کتخدائی بادشاهزاده محمد معظم
۲۳۲	تسخیر ولایت پلاؤن
۲۳۶	ختان محمد اکبر
۲۳۸	گفتار در فتح ولایت کوچ بهار و توجه عساکر گیتی کشا از آنجا بآهنگ
	تسخیر ملک آشام و کشایش آن ناحیت
۲۴۰	ذکر فواکه آشام و دیگر اقسام از غرایب
۲۶۴	آغاز سال پنجم از سنین والای عالمگیر مطابق سنه هزار و هفتاد و
	دو هجری
۲۷۳	گفتار در انحراف مزاج حضرت شاهنشاهی روزی چند از منهج صحت
۲۷۵	جشن وزن قمری
۲۷۸	فوت تقریخان
۲۷۹	جشن وزن شمسی
۲۸۰	توجه رایات عالیات بجانب پنجاب
۲۸۱	

- فتح ولایت جام و کشته شدن رایسنکھ تیره سرانجام بحسن شہامت
 ۲۸۳ قطب الدین خان خویشگی فوجدار جوناگرہ
- ذکر تتمہ وقائع آشام و انجام آن مهم خیر فرجام و در گذشتن خانخانان
 ۲۸۶ بمرض موت از جهان فانی
- آغاز سال ششم از سنین خلافت والای عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد
 ۲۹۰ و سنہ ہجری
- وزن قمری
 ۲۹۷
- ذکر تتمہ وقائع آشام و انجام آن مهم خیر فرجام
 ۲۹۹ جشن وزن شمسی
- فرستادن تربیت خان بسفارت ایران
 ۳۰۳
- توجہ از دارالسلطنت لاہور بدارالخلافت شاہجہان آباد
 ۳۰۴ تفویض وزارت بجعفر خان
- آغاز سال ہفتم ازین دوات عالمگیری سنہ ہزار و ہفتاد و چہار ہجری
 ۳۰۶ تولد اعزالدین برادر معزالدین
- وزن شمسی
 ۳۰۹
- ولادت سلطان محمد عظیم
 ۳۱۱
- آغاز سال ہشتم از سنین دولت عالمگیری مطابق ہزار و ہفتاد و پنج ہجری
 ۳۱۳ جشن وزن قمری
- فتح اکثری از قلاع ولایت میوا و ایل شدن آن فتنہ گرجسن
 ۳۱۶ کوشش راجہ جیسنگھ
- تعیین یافتن راجہ جیسنگھ بتاخت ولایت بیجاپور
 ۳۲۳ جشن وزن شمسی
- نورآگین شدن ولایت تبت بزرگ بفروغ اسلام و در آمدن زمیندار بشاہراہ
 ۳۲۵ اطاعت بدرگاہ احترام
- ملازمت بادشاہزادہ محمد معظم
 ۳۲۶ فوت ملاحمد ناتیبہ
- رحلت مغفرت آیت مورد تائیدات ربانی اعلیٰ حضرت صاحبقران ثانی ازین دارفانی
 ۳۳۰ بنزہتسرای جاودانی
- توجہ الویہ والا باکبرآباد
 ۳۳۲
- فتح قلعہ چانگام از متعلقات ولایت رخنک
 ۳۳۶
- آغاز سال نهم از سنین دولت عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد و
 ۳۳۷ شش ہجری
- ۳۳۸

ک

- ۳۴۰ جشن وزن قمری
 ۳۴۱ ملازمت میوا و فرار آن ضلالت گرا
 ۳۴۴ تعیین بادشاهزاده محمد معظم بدارالملک کابل
 ۳۴۶ رسیدن تربیت خان از سفارت ایران
 ۳۴۷ نهضت موکب معلی از اکبر آباد بشاهجهان آباد
 ۳۴۸ جشن وزن شمسی
 ۳۴۹ قضیه اعتقاد خان
 سپری شدن ایام حیات والی ابران و موقوف شدن توجه موکب معلی از
 ۳۵۰ دارالملک کابل
 شرح تاخت ولایت بیجاپور و محارباتی که عساکر جهانگشا را با دکنیان
 ۳۵۲ شقاوت گرا رو نموده
 ۳۶۰ تعیین دلیر خان به تنبیه زمیندار چانده و تحصیل پیشکش نمایان
 آغاز سال دهم از سنین دولت والای عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و
 ۳۶۲ هفت هجری
 ۳۶۵ تولد نوکل حدیقه سلطنت بادشاهزاده محمد کام بخش
 شورش انگیزی افغانان یوسفزئی در سواحل دریای نیلاب و تنبه یافتن
 ۳۶۷ آنطایفه باغلبه خسران مآب
 ۳۷۲ تعیین یافتن محمد امین خان به تنبیه افغانان یوسف زئی
 ۳۷۴ جشن وزن قمری
 ۳۷۶ فوت جیسنگه
 ۳۷۸ جشن وزن شمسی
 ۳۸۳ خاتمه
 پیرایش دوم : در گزارش برخی از گرامیم آداب و شرایف صفات
 خدیو کامل الذات و ذکر اسامی اولاد قدسی نژاد خدیو با دین و داد و
 شرح کیفیت ممالک محروسه خاقان عدالت گستر و بیان اسامی سلاطین
 معاصر بادشاه دین پرور
 ۳۸۴ نمایش اول : در گزارش شمه از جلالیل شایل خدیو عادل کامل
 ۳۹۲ نمایش دوم : در ذکر اولاد - - - بادشاه با دین و داد
 ۳۹۳ نواب تقدیم قباب - - - زیب النساء بیگم
 ۳۹۴ و فروغ دودمان - - - بادشاهزاده محمد سلطان
 ۳۹۵ بادشاهزاده - - - محمد معظم

- نواب... زینت النساء بیگم ، نواب... بدرالنساء بیگم ، بادشاهزاده...
مجد اعظم
- ۳۹۶ نواب... زبدة النساء بیگم ، بادشاهزاده... مجد اکبر
- ۳۹۷ نواب... مهرالنساء بیگم ، بادشاهزاده مجد کام بخش
- ۳۹۸ نمایش سوم : در ذکر کیفیت ساحت ممالک محروسه و بیان حال حاصل و
دامها و شرح صوبهها...
- ۳۹۹ نمایش چهارم : در ذکر سلاطینی که معاصر شهنشاه... در اطراف عالم
و اقطار جهان کا مرانند
- ۴۰۲

آرایش دهم

(برگ ۳۹ ب) در شرح محلی از گرامی احوال بیعت
اشتهال خلیفه دین ، تتمه خلفای راشدین ، بادشاه جهان پناه ،
خدایو خدا آگاه ، الذی عدل ساعة منه بعمل الثمان یواری ،
ابوالمظفر محی الدین محمد عالمگیر بادشاه غازی ، خلد الله ملکه
و سلطنته و افاض علی العالمین بتره و احسانه ،

و این آرایش عالم آرا که فی الحقیقه علت غایتی تالیف این مجموعه بدیعه
است بر سه پیرایش^۱ مرتب شده :

پیرایش اول : در ذکر بدایع وقایع که قبل از جلوس والا مقدمه طلوع نیر
سلطنت ابد مدت گشته و سواخ ده ساله اقبال جهانکشا بعد از جلوس معلی -
چون حکمت کامله^۲ ایزدی تقاضای آن نموده بود که جهان کهن بمعماری
عدل و احسان سکندر جاه ، سلیمان نشان ، از سر نو رونق پذیرد ، هر حادثه که
زمانه می انگیزت ، توطئه^۳ ظهور نور عالم آرای آنحضرت بود - شرح شده ای
ازین سواخ بدیعه آنکه هفتم ذوالحجه سال هزار و شصت و هفت هجری مزاج
اعلی حضرت صاحب قران ثانی را در دارالخلافت شاهجهان آباد عارضه^۴ صعب طاری
شد که مانع اشتغال بتدبیر امور جهانبانی گردیده - دارا شکوه مهین پور
اعلی حضرت زمام اختیار سلطنت بقبضه^۵ خود آورده راه وصول خبرها باکناف و
حدود مسدود گردانید - چنانچه جمیع بادشاهزادهای عالی مقدار و اقتدار ، امرای
عظام و سایر مردم بلاد^۶ و اقطار بلکه اکثر باریافتگان سده خلافت ، حیات

- ۱ - عالمگیر نامه : ۱ - ۲۵ قبل ازین واقعات تمهید مفصلی نوشته شده - ۲ -
- سا و آ : احوال خدیو دین پناه ابوالمظفر - ۳ - نسخه پی : 'الذی' ندارد ،
- آ و الذی - ۴ - پی : 'یواری' - ۵ - پی : پیرایش - ۶ - پی : 'نو' ندارد -
- ۷ - آ : 'طوطئه' - ۸ - سا : 'تابع شغل بامور جهانبانی شد' - ۹ -
- سا : 'اقتدار سلطنت بقبضه اقتدار خود آورده' - ۱۰ - سا : شاهزاده و
- امراء و مردم بلاد - ۱۱ - پی : جناب آنحضرت اختیار نمینمودند -

آنحضرت باور نمی نمودند - و باین سبب خلل ها باحوال مملکت راه یافت و رفته رفته کار بجای رسید که سلطان مراد بخش پور چهارمین اعلی حضرت که صوبه کجرات (برگ ۳۵۰ الف) باو مفوض بود ، سبقت نموده بر تخت نشست و خطبه و مکه بنام خود کرده ، اسم مملکت بر خود بسته ، عازم پیش شد ، و سلطان شجاع پور دوم آنحضرت در بنگاله همین مسلک پیش گرفته بر سر پتنه لشکر کشید - الله وردیخان صوبه دار آنجا به بیارس رسید - و چون اعلی حضرت بنا بر رعایت مراتب حزم و احتیاط در اکثر امور با دارا شکوه راه مسامت سلوک میداشتند ، آنحضرت را بانواع تسویلات برین آورد که عساکری که بجهت تسخیر ولایت بیجا پور کومکی سوکب نصرت مآب شاهنشاه مالک رقاب بودند ، به پیش گاه حضور طلبیدند - و از امرای عظامی کومکی غیر از معظم خان و شاهنواز

- ۱ - پی : 'نمی نمودند' ندارد - ۲ - ما : 'ازین عمر اختلال در احوال ملک راه یافت' - ۳ - پی : 'بر خویش' - ۴ - عرق شجره نسبش ازدوحه آل سلجوق منشعب است - در عهد جنت مکانی بخطاب معتقد خانی و خدمت قراول بیگی اختصاص گرفت - در سال هشتم فردوس آسمانی باضافه هزاری ذات دو هزار سوار بمنصب چهار هزاری ذات و سوار بر افراخته بصوبه داری مالوه از تغیر خاندوران رخصت یافت - در ایام کسالت اعلی حضرت ، خان مزبور موافقت شجاع اختیار کرد - اما بعد ازان با کبرنگر مراجعت کرده خواست که با اورنگزیب بی پیوندد اما شجاع او را با پسرش به تیغ انتقام از هم گذرانید (مآثر الامراء : ۱ ، ۲۰۷ - ۲۱۵) - ۵ - عالمگیر نامه : ۲۹ 'شجاع از آنجا پیشتر آمده به بیارس رسید' - ۶ - پی : 'مراتب را بانواع تسویلات - ۷ - پی : 'سلوک - پیش گرفته بر سر پتنه لشکر کشید' - ۸ - پی : 'میداشتند' ندارد - ۹ - ما : تسخیر بیجاپور بکومکی شاه دین پناه بود - ۱۰ - پی : 'حضرت' - ۱۱ - پی : 'بادشاه' - ۱۲ - پی : 'عظامی امراء' - ۱۳ - میر محمد سعید میر جمله مخاطب بمعظم خان خانخازان سپه سالار از سادات اردستان صفاهان است - در سال بیست و نهم شاهجهانی بتوسط شاهزاده اورنگزیب در حضور شاهجهان مرتبه شایانی یافت - چون اورنگزیب سریر آرای دولت شد معظم در مطیع کردن شجاع و داراشکوه خدمات لایقه کرد - دوم شهر رمضان آغاز سال ششم (۷۳ - ۵۱) در دو گروهی خضر پور بمنزل بقا پیوست (مآثر الامراء : ۳ : ۵۳۰ - ۵۴) -

خان^۱ و نجابت خان^۲، کسی در دکن نمانده - باندیشہ^۳ اینکه ہم در حین^۴ حیاتِ اعلیٰ حضرت بہ نیروی استظهار آنحضرت، کار شجاع و مراد بخش بسازد^۵ (؟) و پس^۶ ازان جمعیتِ خاطر بہ مهم دکن^۷ و تدبیر کار ابن برگزیده الهی پردازد، آنحضرت^۸ را در اشتدادِ مرض تکلیفِ عزیمت بجانب مستقر الخلافة اکبر آباد نموده نوزدهم^۹ صفر، سنہ هزار و شصت و ہشت ہجری بدانجا رسیده، مرزا راجہ جیسنگھ^{۱۰} کچھواہہ را با چندی از امراء و عساکر بادشاہی و سپاہ خود و توپخانہ

۱ - میرزا بدیع الزمان نام داشت مشہور بمیرزا دکنی - در عہد جهانگیری بخطاب شاہنواز خان سرافراز شد - در سال دہم شاہجہانی اورنگزیب دخترش را بزنی گرفت - در اواخر فرمانروایی اعلیٰ حضرت چون اورنگزیب بمہم بیجاپور متوجہ گردید شاہنواز سر ہتافت - شاہزادہ او را در قلعہ^۱ ارک نظر بند نگاہداشت - چون داراشکوہ ہزیمت خورد، شاہنواز با اورنگزیب رفیق شد - در بیست و نہم جہادی الاخری ۱۰۶۹ در عین جنگ تیر خورد و بمرد (مآثر الامراء ۲ : ۶۷۰ - ۶۷۶) ۲ - نجابت خان میرزا شجاع سومین پسر میرزا شاہرخ والی بدخشان است - در عہد جنت مکانی در ہندوستان متولد شد - در سال سوم شاہجہانی بخطاب نجابت خانی و منصب دو ہزاری انتخار اندوحت - و در سال چہارم باضافہ^۲ منصب و عنایت نقارہ سرفرازی یافت - غرہ جہادی الاول ۱۰۶۸ ہجری از بخارہ با مہاراجہ جسونت بانعام اک روپیہ و خطاب والای خانخانان بہادر سپہ سالار سرسایہ^۳ بلند رتبی یافت - در سال ششم بایالت مالوہ دستوری یافت و در آنجا در سال ہفتم در گذشت (مآثر الامراء ۳ : ۸۲۱ - ۸۲۷) ۳ - سا و ہی : 'عین' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۳ 'صلاح کار خویش درین دیدہ کہ مقدمہ سرکشی نا شجاع و مراد بخش را بہانہ^۴ فرستادن عساکر بادشاہی بدفع و استیصال ایشان ساختہ بسازد' ۵ - سا : 'بعده' - ۶ - سا : 'بہ مهم دکن پرداز' - ۷ - اصل : و آنحضرت - ۸ - عالمگیر نامہ : ۳ 'رایات جاہ و جلال بیستم محرم سنہ ہزار و ہشت ہجری از مرکز خلافت انتہاض نموده، نوزدهم صفر^۹ ۱۰۶۸ ہجری برابر است بہ ہفدہم نوامبر ۱۶۵۷ م، اما فاروقی - ۹ و تاریخ مسافرت بآگرہ ہیجدهم اکتبر ۱۶۵۷ م نوشتہ است - ۹ - میرزا راجہ جیسنگھ کچھواہہ پسر راجہ مہا سنگھ است - چون پدرش فوت شد او حسب

بسررداری سلیمان شکوه مهین خلفا خویش، بر سر شاه شجاع تعیین نمود و لشکرهای مذکور، چهارم ربیع الاول اینسال روانه گشته و از بنارس^۲ گذشته، در موضع بنادر پور بفاصله^۱ یک و نیم کسروه^۳ برابر^۴ لشکر شجاع نزول نموده، در کمین فرصت دستبرد مینمودند، تا آنکه بیست و یکم جمادی الاول بهانه^۵ تبدیل منزل، آوازه کوچ در انداخته، باراده جنگ سوار شد. هنگام^۶ صبح که سلطان^۷ شجاع آلوده خواب غفلت بود، تسویه صفوف نموده^۸ تمهید مقدمات حرب ننموده، ناگهان بر لشکر او ریختند. در افواه خلق چنان افتاد^۹ که آن نا تجربه کار بعد از اندک آویز می، خود را بنواره رسانیده، به پایمردی سرعت سرکشتی سوار گشته. رهگرایی^{۱۰} فرار گردیده، بگام ناکامی از پتنه گذشته بمونگیر رسید. و آنجا هم مجال درنگ نیافته، روانه^{۱۱} بنگاله گشت. و بنا بر خوفی که از سطوت اقبال^{۱۲} دشمن مال خدیو روزگار داشت، بسرخشاں غرض آمیز مصلحت نما اعلیحضرت را برین آورد که چشم از صلاح دولت پوشیده، مهاراجه جسونت سنگه^{۱۳} راتهور را با چندی از امرای ذی شوکت و خزانه وافر و توپخانه فراوان بصوب مالوه که

حسب الطالب بملازمت جنت مکانی رسیده سال دوازدهم جلوس در سن دوازده سالگی بمنصب هزاری ذات و پانصد سوار و عنایت یک زنجیر فیل سرفراز گشت. سال سی و یکم او باتالیقی سلیمان شکوه تعیین یافت. و اضافه^۱ هزاری هزار سوار دو اسپه سه اسپه سر بلند گشته با جمعی کثیر بمقابله سلطان شجاع دستوری یافت. بعد از هزیمت دارا شکوه از همراهی سلیمان شکوه جدا گشته، بملازمت پادشاهی پیوست. سال هشتم بتخریب ملک عادل خان مجاز شد. سال دهم در سنه ۱۰۷۷ ه در برهانپور در گذشت (مآثر الامراء: ۳: ۵۶۸ - ۵۷۷) - ۱ - ما: پسر خود - ۲ - نسخه^۲ اصل: 'و از بنارس گذشته' ندارد از آ: ۱۷ ب گرفته شده. ۳ - عالمگیر نامه: ۳۱ 'دو نیم کروه' - ۴ - پی 'فاصله' - ۵ - ما: 'کرده' - ۶ - پی 'هنگامیکه' - ۷ - پی 'سلطان ندارد' - ۸ - 'نموده' پی ندارد - ۹ - 'در افواه خلق چنان افتاد' پی ندارد - ۱۰ - نسخه^{۱۰} اصل: میر گشته راهگرایی - ۱۱ - ما: 'اقبال عالمگیری داشت' - ۱۲ - مهاراجه جسونت سنگه پور راجه گج سنگه است. سال یازدهم جلوس فردوس آشیانی همراه پدر به پیشگاه سلطنت آمده دولت بار اندوخت

←

سر راه دکن است ، تعیین فرمودند که بحفظ قلاع و ضبط گذرهای آب نریده پرداخته ، سد راه باشند . و قاسم خان^۱ را با لشکری جداگانه ، بکفایت مهم بادشاهزاده مراد بخش معین ساخته ، مقرر نمودند که همراه مهاراجه جسولت سنگه با حسین کوکه که حاکم^۲ ولایت^۳ مالوه است برود و اگر مصالحت اقتضا کند متوجه دفع سلطان مراد بخش و اخراج او از گجرات گردد و الا کومی راجه جسولت سنگه بوده ، باتفاق^۴ یک دیگر ، مهمی که رو دهد ، بان قیام نمایند . و عساکر مذکور بیست و دوم ربیع الاول (برگ . ۳۵ ب) این سال بدانصوب رخصت یافتند ، و باوجین رسیده بضبط مالوه و حفظ ثفور آن پرداختند . و دارا شکوه مترصد رسیدن پسر بزرگ و لشکرهای که با او بمهم سلطان شجاع رفته بودند ، میبود که آنها را نیز بهمان هیئت مجموعی باوجین بفرستد ، تا هر دو لشکر یکجا جمع آمده مرکوز ضمیر او بفعل آرند^۵ . و با آنکه خدیو قدسی نهاد مثل سلطان شجاع و مراد بخش مصدر سرکشی^۶ نگشته بودند ، دارا شکوه از کمال عداوت در انحراف طبع اعلیحضرت ازین بهره مند سعادت ازی میگوشتید . و مقدمات^۷ ناسلام غیر واقع و وحشت انگیز^۸ خاطر نشان کرده گردید کدورت درمیان می انگیخت تا آنکه بشامت فتنه سازی او تغیر گونه بمزاج اعلیحضرت راه یافت و بگفته او عیسی بیگ را که در دربار بخدمت وکالت قیام داشت ، بیصدور جرسی محبوس

←

بعد از پدرش بعطای خلعت و جمدهر مرصع بمنصب چهار هزاری و بخطاب راجگی نواخته شد . سال اول جلوس خلد مکان بعد صفح جرایم او شرف آستانبوس نمود . سال بیست و دوم مطابق سنه ۱۰۸۹ هجرت عسلی بر بست (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۹ - ۶۰۴) - ۱ - پی : 'بحیطه' - ۲ - مجد قاسم نبیره قاسم خان میر بحر است - او بمیر آبی مشهور و این بمیر آتشی معروف . . . در سال هژدهم فردوس آشیانی از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار و داروغگی توپخانه و کوتوالی اردوی پادشاهی نواخته شد . در سال سوم خلد مکانی بنظم مهات چکله متورا تعیین یافت در سنه ۱۰۷۱ هجری یکی از برادرانش او را بزخم جمدهر در گذرانید - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۵ - ۹۹) - ۳ - پی : حاکم نشین - ۴ - پی وازه 'ولایت' ندارد - ۵ - ما : بصلاح همدیگر - ۶ - پی : آوردند - ۷ - پی : نافرمانی - ۸ - ما : مقامات - ۹ - ما : وحشت افزا -

ساخته ، بضبط اموال و امتعه او فرمان دادند - و بعد از یکچند بقیع این اداستفطن گشته ، او را از قید رهانیدند و خلعت داده بخدمت خدیو جهان رخصت نمودند - و از شتایع اطوار دارا شکوه که باعث التهاب نایره قهر و انتقام این خدیو اسلام بیشرمان شد ، این بود که او در آخر حال باظهار اباحت و العباد که آنرا تصوف نام می نهاد اکتفا ننموده ، بدین هندوان مایل شده همواره با برهمنان و جوگیان و سناسیان صحبت می داشت و آنگروه ضال مضل را عارفان واصل می پنداشت و کتاب آنها را که به بید موموم است ، کتاب آسمانی میدانست و مصحف^۱ قدیم و کتاب کریم میخواند و برهمنان و سناسیان را از اطراف برعایت های عظیم جمع آورده ، در صدد ترجمه آن شد - و بجای اسهای حسنی اسم هندوی که هنوز آن را "هریهو" می نامند و اسم اعظم می دانند ، بخط هندوی برنگینههای^۲ الپاس و یاقوت و غیر آن از جواهری که می پوشید ، نقش کرده بآن تبرک می جست - و نماز و روزه و سایر تکالیف شرعی را خیرباد گفته بود - این خدیو دین پرور پاک اعتقاد را از استماع این عقاید و اطوار باطله عرق حمیت دین بحرکت می آمد تا آنکه ذمائم اخلاق و افعال آن بمرتبه کمال رسید و غیرت الهی مکافات آن عقاید و اعمال را بنکال و استیصال او تعاقب گرفت -

—:0:—

۱ - پی : شایع - ۲ - برای شرح عقاید دینی داراشکوه و اختلاف نظر وی با اندرنگزیب رک به فاروقی : ۲۶ ، ۲۷ ، ۳۸ ، ۴۸ - ۳ - آ : 'مصحف قدیم از وی استفسار احوال نمود و چون عزم بالجزم در آن - ۴ - پی : بر نگهای -

تہمتِ رایتِ نصرتِ پیرا از خطہٴ اورنگِ آباد و وقوعِ فتوحاتِ گوناگون

چون 'مصلحتِ منجِ قضا، صلاحِ کارِ دین و دوات و مصلحتِ امورِ ملک و ملت ببلوہ بختِ فیروز و اقبالِ جہان افروزِ خدیوِ عالمگیرِ اندیشیدہ بود، لاجرم ہر آتشِ کید کہ حسادِ دولتِ سی افروختند، بانِ خرمنِ بخت و اقبالِ خود میسوختند۔ تفصیلِ این اجمالِ آن کہ، چون خدیوِ جہان بیقین دانستند کہ اعلیٰحضرت را از امتیلائی ضعفِ سر و برگِ پرداختِ مملکتِ نمائندہ و از روی احتیاط با دارا شکوہ معاماتِ مینمایند، اگر چندی بر این نہج بگذرد (برگ ۳۵۱ الف) خلی در ارکانِ سلطنت و اساسِ ملتِ راہ یا بد کہ تدارکِ آن بیچوچہ صورت پذیر نمائند۔ و سلوکِ طریقِ مدارا با دارا شکوہ سودی ندارد، بنا بر آن حفظِ ناموسِ دین و دولت در کیشِ غیرتِ بادشاہانہ واجب دانستہ، عزمِ ملازمتِ اعلیٰحضرت و بردنِ سلطانِ مراد بخش کہ مصدرِ ادایای جاہلانہ گشتہ، و درینوقت دستِ استشفاعِ بدامنِ عاطفتِ خسروانہ زدہ بود، با خود بملازمتِ آنحضرت و استعفایِ جرایمِ او مصمم ساختند۔ و چون احتمالِ آن بود کہ مہاراجہ جسولت سنگہ و قاسم خان کہ بر سرِ راہ اند، مطابقِ اشارہٴ دارا شکوہ یکامِ محاربتِ پیش آیند، بمقتضایِ حزم در توفیرِ لشکر و سامانِ توپخانہ و سایرِ اسبابِ زبرد آرای، و نوازشِ سرانِ سپاہِ ظفرِ شعارِ بمناصبِ عالیہ و خطابہایِ شایستہ و اسبابِ افزائشِ مواجبِ لشکریانِ کوشیدند۔

—:0:—

۱ - در عالمگیر نامہ : ۳۶ - ۴۰ پیش از ضبط نمودن این حقایق و واقعات تمہید منعلی نوشته شدہ - ۲ - پی : سپاہیان -

تعیین فرمودن بادشاهزاده محمد سلطان و نجابت خان وغیره^۱

مہین شنبہ دوحہ^۲ جاہ و جلال بادشاهزادہ محمد سلطان را با فوجی از عساکر اقبال و نجابت خان را مقدمہ جنود فتح ساختہ^۳ دو شنبہ غرہ جہادی الاول منہ ہزار و شصت و ہفت ہجری برہم منقلہ^۴ پیشتر روانہ برہانپور نمودند۔ و ہنگام رخصت بادشاهزادہ والا نژاد [را] بمرحمت طوغ و نقارہ و دو اسپ^۵ با زین و ساز طلا و دو زنجیر فیل و نجابت خان را بمعنایت خلعت و اسپ^۶ با ساز طلا و یک زنجیر فیل و میر ضیاء الدین حسین^۷ را کہ تا آن وقت بدیوانی سرکار والا قیام داشت، بمعنایت خلعت و اسپ و فیل سرافراز نمودہ و سایر کومکیان را در خور رتبہ بمرہم بادشاہانہ عز امتیاز بخشیدہ، پنجم ماہ کور حکم بر آوردن پیشخانہ^۸ ہایون فرمودند۔ و یگانہ گوہر محیط سلطنت، بادشاہزادہ محمد معظم را بصوبہ داری دکن معین ساختند۔ نازہ نہال ریاض بہت، بادشاہزادہ محمد اکبر را کہ نورسیدہ عالم آدمس بودند، با اکثر پردگیان مرادق دولت در قلعہ دولت^۹ آباد گذاشتند۔

: — o — :

۱ - این عنوان در بی و آسطور نیست - ۲ - بی : جنود ساختہ - ۳ - آ : منقلہ برہم انجام در آجا فرستادہ و از منافع در آن مقدور والا نژاد را - ۴ - عالمگیر نامہ : ۴۲ 'بمرحمت خلعت خاصہ و طوغ و نقارہ ۵ - ما : دو اسپ - ۶ - اسلام خان میر ضیاء الدین حسین بدخشی والا شاہی قدیمی خلد مکان است - او در غرہ جہادی الاول ۱۰۶۸ ہ بخطاب ہمت خان ناموری اندوخت و بعد محاربہ جسونت بخطاب اسلام خان مفتخر گشت - در مبادی ۱۰۷۴ ہ در گذشت (مائثر الامراء : ۱ : ۲۱۷ - ۲۲۰) -

۷ - Daulatabad or Deogiri hill fort in the district and taluk of Aurangabad, Hyderabad state, situated in 19° 57' N. and 75° 13' E, Imperial Gazetteer, vol. xi. pp. 200-201.

نوشتن به مراد بخش که از گجرات روانه شده آن روی آب

نریده به عساکر جهانگشا ملحق شود^۱ -

و منشورِ عاطفت بنامِ سلطان^۲ مراد بخش صادر شد که از گجرات متوجه مالوه گردد و بعد از عبورِ موکبِ ظفر لوا^۳ از آبِ نریده بعساکرِ جهانگشا ملحق شود ، و درخشنده اخترِ برجِ عظمت بادشاهزاده مجد اعظم را اقبال آسا ملازم رکاب نصرت پیرا ساختند - و دوازدهم شهر مذکور روز جمعہ بصوبِ برهانپور نهضت نمودند - و در منزلِ اول^۴ خواجه منظور بقلعه داری^۵ دولت آباد و میرِ عسکری^۶ که در آن وقت بخشی دوم بود ، بحراستِ حصارِ شهر ، و شاه بیگ خان^۷ از کومکیان^۸ بفوجداری بیرون اورنگ آباد مقرر گشته ، هر یک بعطای خلعت و اسپ و فیل نوازش یافت - و مرشد قلی خان^۹ که جوهرِ رشد و کار دانی از سیهای

- ۱ - در نسخهای آ و پی و ما این عنوان مسطور نیست - ۲ - در پی 'سلطان' ندارد - ۳ - ما : ظفر اثر - ۴ - عالمگیر نامه : ۴۳ - 'در موضع هرسول' -
- ۵ - پی : تعلقه داری - ۶ - عاقل خان میر عسکری خوانی الاصل است و از والا شاهیان عالمگیری ، چون شاهزاده اورنگ زیب بتقریب عیادت پدر از دکن بههندوستان آمد او را بحراست شهر در اورنگ آباد گذاشت پس از جلوس خلد مکان بخطاب عاقل خان مخاطب شد ، بفوجداری میان دوآب سر بلند شد -
- سال بیست و چهارم بنظم دارالخلافت مفتخر شد - با فقر و آزادی استقامت سزاج جمع داشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۸۲۱ - ۸۲۳) - ۷ - شاه بیگ اورنگ در عهدِ جنت مکنی بمنصب پادشاهی سرفرازی یافته ، پیاپی هزاری چهار صد سوار رسیده - سال اولِ جلوس فردوس آشیانی بخطابِ خانی نامور گردیده -
- سال چهارم بافزونی صد سوار امتیاز یافت - سال نهم در افواج متعینه برای تنبیه ساهو بهونسله و تخریب ملک عادل خانیه بهمراهی خان زمان دستوری یافته - چون اورنگزیب برای پرورش احوال پدر به دارالخلافت رفت ، او را بفوجداری بیرون اورنگ آباد برگاشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۶۶۵ - ۶۶۷) -
- ۸ - عالمگیر نامه : ۴۴ 'از کومکیان دکن' - ۹ - مرشد قلی خان خرامانی ←

احوالش هویدا بود ، بخدمت دیوانی جلیل القدر از تغیر میر ضیاء الدین حسین و عطای خلعت خاص ، سرمایہ افتخار اندوخت . و میر ملک حسین و خواجہ عابد و غازی بیجاپوری و شمس الدین خویشکی^۲ و دیگر اسرای نامدار (برگ ۳۵۱ ب) و ارباب مناصب بعطای نا متناهی مفتخر و مباهمی گشتند^۴ . و بیست و پنجم ماه مذکور رأیت منصور ظل ورود بساحت بلده برهانپور افکند . پادشاهزاده پسر سلطان و نجات

از ترکان سپاهی پیشه بود . در ابتداء ملازم علی مردان خان اوزبک حاکم قندهار بود . در سال نوزدهم شاهجهانی به فوجداری دامن کوه کانگره متعین شد . در سال بیست و ششم بتفویض نظم صوبہ دکن لوای توجہ بر افروخت . در سال بیست و هفتم بافزایش پانصدی و خطاب خانی مفتخر شد . در ۱۰۶۸ هـ رفیق اورنگزیب شد . در صف آرایی با مهاراجہ جسونت سنگھ تقدیر جان نثار نمود . (مآثر الامراء : ۳ : ۴۹۳ - ۴۹۸) - ۱ - قلیچ خان خواجہ عابد پسر عالم شیخ کہ از اعظم افاضل و اکابر سمرقند پسر الہداد بن عبدالرحمن شیخ عزیزان است . خان مذکور در سمرقند تحصیل علوم نموده به بخارا شتافت . سال چهارم عالمگیری بتفویض خدمت صدارت کل کام دل بر گرفت . سال چهاردهم بتقرر نظم صوبہ ملتان مفتخر گشت . سال بیست و سوم غایبانہ بخطاب قلیچ خان ناموری اندوخت . سال بیست و نهم بصوبہ داری ظفر آباد بیدر مامور گردید . در سال سی ام (۱۰۹۷) در محاصره قلعه گولکنده بکار آمد . (مآثر الامراء : ۳ : ۱۲۰ - ۱۲۳) - ۲ - رندولہ خان غازی بیجاپوری در وقت عزیمت سلطان اورنگزیب از دکن بہندوستان رفیق او بود . پس از جنگ با جسونت بخطاب رندولہ خان از اصل و اضافہ بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار مفتخر شد . سال بیست و ہفتم در سنہ ۱۰۹۴ ہساط ہستی در پیچید . (مآثر الامراء : ۱ : ۳۰۹) - ۳ - شمس الدین خان خویشکی پسر کلان نظر بہادر است . سال بیستم شاهجهانی بفوجداری کانگرہ از تغیر مرشد قلی خان فائز شد . سال سیم او را حکم شد کہ بدکن نزد اورنگزیب برود . بعد از چندی در فتح چاکنہ ، قلعه را مفتوح ساخت . تاریخ وفاتش معلوم نیست . (مآثر الامراء : ۲ : ۶۷۶) - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۴ - ۴۸ - ۵ - برای وقایع تاریخ سیزدهم جمادی الاول رک بہ عالمگیر نامہ - ۴۵

خان و میر ضیاء الدین با بنده های که پیشتر آمده بودند ، و مجد طاهر صوبه دار خاندیس با جمعی که در برهانپور بودند ، احراز سعادت زمین بوس نمودند - و مدت یک ماه آن بلاه فیض اسام را مهبط انوار ساختند -

—:0:—

۱ - وزیر خان مجد طاهر خراسانی از خاک پاک مشهود مقدس است - مشارالیه عمده مقربان ایام شاهزادگی عالمگیر بود - سال دهم شاهجهانی برای تسخیر بکلانه مامور گردید - در ۱۰۶۲ نایب خاندیش شد - در ۱۰۶۸ بدستور سابق بحکومت خاندیس مقرر گشت و خطاب وزیر خانی یافت - در سال هفتم بصوبه داری مالوه از انتقال نجابت خان مامور شد - هانجا در ۱۰۸۳ در گنشت - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۳۶ - ۹۴۰) -

اضافہ مناصب مفتخر خان وغیرہ

و در خلال این احوال عیسی بیگ وکیل دربار، دولت زمین بوس در یافت، بمعنایت خلعت و اسب و منصب هزار و پانصدی و دو صد سوار سرافراز شد. و مفتخر خان ولد اعظم خان بخدمت میر بخشگیری و بمرحمت خلعت خاص و باضافہ ہزاری ہزار سوار بمنصب صد ہزاری دو ہزار سوار سربلندی گرفت. و ہماری از امراء و منعبداران بر حسب تفاوت مراتب، باضافہ مناصب و احراز مواجب کامیاب گشتند. از آجملہ سرافراز خان باضافہ ہزاری ہزار سوار، بمنصب پنج ہزاری چہار ہزار سوار و جادو راؤ داماچی بریک باضافہ ہزاری ہزار سوار، بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و میر شمس الدین ولد

- ۱ - در نسخ دیگر این عنوان نوشته نشده - ۲ - عالمگیر نامہ : ۷۷ - 'و بانعام ده ہزار روپیہ مورد نوازش بادشاہانہ گشت' - ۳ - خان زمان مفتخر خان پسر دوم اعظم خان جہانگیری امت و داماد یمین الدولہ آصف خان خانخانان سپہ سالار، بعد از در گذشتن پدرش بمنصب ہزاری ہفت صد سوار سرافراز شد. در سال بیست و ہفتم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہزار سوار و خطاب مفتخر خان نواختہ شد. در ایام آشوب سلطنت او با اورنگ زیب بود. بخدمت میر بخشگیری مأمور شد. و خطاب سپہدار خانی یافت. بعد از جنگ با جسوفت خطاب خان زمانی یافت. در آخر سال بیست و ہفتم ۱۰۹۵ء در مالوہ رحلت کرد (مائراامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) - ۴ - ما : عنایت - ۵ - 'بمنصب صد ہزاری دو ہزار سوار' از ما گرفته شدہ - ۶ - ہی : 'چہار ہزاری' - ۷ - ہی : رای - عالمگیر نامہ : ۷۷ - 'جادو راؤ باضافہ ہزاری پانصد سوار بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و پانصد سوار و داماچی باضافہ ہزاری سیصد سوار بمنصب چہار ہزاری ہزار و سیصد سوار' - ۸ - ہی : پانصد - ۹ - میر شمس الدین بزرگ خلف مختار خان سبزواری است. در سال بیست و یکم اعلیحضرت بخدمت بخشگیری کل دکن و منصب ہزاری چہار صد سوار از سابق و لاحق سرافراز گشتہ دستوری تعلقہ یافت، چون شاہزادہ اورنگ زیب در سال ۱۰۶۸ء از برہانپور بجناب اکبر آباد رخ تافت خان ←

مختار خان و رستم راؤ و فتح روهیلہ و عبد اللہ بیگ و میر ہوشدار ولد ملتفت خان و قاضی نظاما وغیرہم ہم باضافہ های شایان سرفرازی یافتند۔

—:0:—

← مذکور باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب دو ہزاری ہزار سوار فائز شد۔ و خطاب پدر یافت در سال پانزدہم صوبہ دار خاندیس شد در سنہ ۹۵۰ھ در گذشت (مآثر الامراء : ۳ : ۶۲۰ بعد) - ۱ - فتح جنگ خان روهیلہ بہ پامردی خدمت فوجداری توندا پور متعین شد۔ چون اورنگ زیب بقصد انتزاع سلطنت سوی اکبر آباد آمد، فتح خان با او بود۔ پس از محاربت جسونت بخطاب فتح جنگ خان و مرحمت علم و تقارہ و منصب دو ہزار و پانصدی دو ہزار و پانصد سوار سرفرازی یافت۔ اما بعد ازان با لشکر راجہ جنگید۔ سربازی رتبہ سرفرازی اندوخت (مآثر الامراء : ۳ : ۲۳۰ - ۲۶۰) - ۲ - سا : فتح اللہ روهیلہ - ۳ - ہوشدار خان میر ہوشدار پسر ملتفت خان مخاطب بہ اعظم خان عالمگیری است۔ در بیست و ہفتم شاہجہانی بداروغگی توہخانہ دکن فائز شد۔ در سال پنجم عالمگیری از اصل و اضافہ بمنصب چار ہزاری ۵۰ ہزار سوار بلند رتبگی یافت۔ در ۵۱۰۸۲ در برہانپور در گذشت، در شیوہ بندوق اندازی ممتاز بود و معلم شاہزادہ اعظم ہم بود۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۹۴۳ - ۹۴۶) - ۴ - مخلص خان قاضی نظاما کرہردوی در سال بیستم شاہجہانی بہ بخشگیری بلخ متعین شد۔ سال بیست و پنجم دیوان دارالخلافہ شد۔ چون اورنگ زیب از دکن باکبر آباد آمد، با او رفیق شد، از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی دو صد سوار و خطاب مخلص خان لوای ارتقا بر افراخت۔ سال نهم ہمراہ محمد معظم بالکہ دکن متعین گشت پس ازان احوالش بنظر نیامدہ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۶ - ۵۶۸) - ۵ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۷ - ۴۸ -

نہضت موکب منصور از بلده مبارکہ برہانپور بصوب
مستقرالخلافت اکبر آباد

چون خدیو کشور اقبال بجهت استکشاف حال ، عرضداشتی متضمن برسم^۱
پرسش کوفت بخدمت عالیحضرت ارسال^۲ داشته ، مدت یک ماه^۳ بانتظار جواب
فرصت کشیده و توقف فرموده مترصد بودند کہ شاید عارضہ آنحضرت بالکایہ زایل
شده ، بنفس نفیس متوجہ بنظم و نسق مہبات خلافت گشته دست امتقلال
دارا شکوہ [را] کوتاہ سازند . و درین اوقات اخباری کہ اشعار^۴ بصد این معنی
مینمودہ ، متواتر میرسید . و راجہ جسونت منگہ کہ بسبب کمال کجراہی طبع
دارا شکوہ بدین ہنود ، مایل بسطنت او بود ، خود را سدراہ موکب جلال
میشمرد . از سطوت سپاہ بہرام انتقام نیندیشیدہ و خیرگی و زیادہ سری از حد
میبرد . لاجرم روز شنبہ^۵ بیست و پنجم جہادی الثانی لوای توجہ^۶ جہانکشا از بلده
مبارک برہانپور بصوب مستقرالخلافت اکبر آباد بر افراختند . و سمند ہمت بلند
و یکران عظمت آسمان پیوند بسوی مقصد سبک عنان ساختند :

برای صواب و بعزم درست بآہنگ نہضت میان بست چست
چو پا در رکاب سعادت نہاد برو خواند نہ آسمان "ان یکاد"

و باغ فرسان باری کہ بیرون شہر بمسافت نمیکروہ واقع است ، فیض اندوز
نزول اقبال گردید .

—:0:—

۱ - واژه 'برسم' از سآ گرفته شدہ - ۲ - برای متن این نامہ رک بہ آداب
عالمگیری : ۲۰۲ - ۳ - سآ 'بد و ماہ' - ۴ - سآ : 'شعر' - ۵ - پی :
'مینمودند' - ۶ - سآ : 'سہ شنبہ' .

عطای خطاب ها و افزایش مناصب و طوغ و نقاره

و درین ایام بسیاری از بنده های اخلاصمند مورد انظار تربیت گشته بخطابه های مناسب ، افزایش مناصب و عطای نقاره و علم والا پایگی یافتند - از آنجمله محمد طاهر صوبه دار خاندیس بخطاب وزیر خانی (به) مرحمت خلعت و فیل و سید شاه محمد بخطاب مرتضی خانی^۲ و فتح روهیله بخطاب خانی و میر شمس الدین ولد مختار خان (برگ ۳۵۲ الف) بخطاب پدر خویش و هر یک بمرحمت علم و میرزا محمد^۳ مشهدی بخطاب اصالت خان و عطای طوغ و نقاره و ملتفت خان^۴ ولد اعظم خان مرحوم بعنایت نقاره و میر ملک حسین بخطاب بهادر خانی ، و میر

۱ - این عنوان در نسخ آ و س و پی مسطور نیست - ۲ - مرتضی خان سید شاه محمد از سادات بخارا است - در ۱۰۶۸ هـ خطاب مرتضی خان یافت - و در جنگ مهاراجه جسونت سنگه بسرکردگی التمش قرار یافته مصدر ترددات نمایان گردید - سال هفتم از اصل و اضافه بمنصب پنج هزاری پنج هزار سوار سربلندی اندوخت - سال بیست و یکم مطابق ۱۰۸۸ رحلت کرد ، (سآثرامراء : ۳ : ۵۹۷ - ۵۹۹) - ۳ - اصالت خان میرزا محمد : پسر میرزا بدیع مشهدی است - میرزای مذکور در سال نوزدهم وارد هندوستان گشته احرار ملازمت اعلیحضرت نمود - در سال بیست و سوم بفوجداری مندمسور نواخته شد - در سال سوم عالمگیری بفوجداری مراد آباد از تغیر قاسم خان سرفرازی یافت - در سال نهم آخر مننه ۱۰۷۶ رحلت کرد (سآثرالامراء : ۱ : ۲۲۲ - ۲۲۵) - ۴ - ملتفت خان محاطب به اعظم خان : مهین خلف ارشد اعظم خان جهانگیر شاهیست - در عهد جنت مکانی به روشناسی و ناسوری چهره تفوق می افروخت - در سال بیست و پنجم شاهجهانی دیوانی پایان گهات دکن بدو تعلق گرفت - در سال بیست و نهم بافزونی پانصدی ذات و پانصد سوار و خدمت قلعه داری احمد نگر از تغیر شاه بیگ خان سربلند گشت - بعد از رکضت عالمگیری از اصل و اضافه بمنصب چهار هزار و دو هزار و پانصد سوار پایه اعتبار بر افروخت - اما از یک و نیم ماه روز جنگ دارا شکوه جان بجان آفرین سپرد - (سآثرالامراء : ۳ : ۵۰۰ - ۵۰۳) -

ضیاء الدین بختاب همت خانی و مفتخر خان ولد اعظم خان بختاب سپهدار خانی و
 محمد ابراهیم ولد نجابت خان بختاب شجاعت خانی و عبدالله بیگ بختاب عبدالله خانی و
 محمد بیگ میر آتش بختاب ذوالفقار خانی و میر عوشار ولد ملتفت خان بختاب هشدار
 خانی و محمد منعم ولد میرزا خان بختاب منعم خانی و خواجہ عابد بختاب عابد خانی
 و میر معصوم ولد شاہنواز خان بختاب معصوم خانی و بمطای علم و مظفر لودی
 بختاب لودی خانی سر افراز گشته سر امتیاز باوج بلند نامی افروختند . و در منزل
 دوم نواحی سرای بنولہ دو روز مقام شد . و وزیر خان از آن جا بصوبہ داری خاندیس
 دستوری یافت . و بهیل افغان بختاب پردل خانی سر افراز گشت . و غرہ ماہ رجب
 موضع ماندو مضر بختاب خیام نصرت گشته ، روز دیگر مقام شد .

۱ - عالمگیر نامہ : ۵۱ : 'میر ضیاء الدین حسین' . ۲ - خان زمان خان پسر
 دوم اعظم خان جہانگیری است . بعد از وفات پدرش از پیشگاہ خلافت و
 جہانبانی بمنصب ہزاری ہفت صد سوار سر عزت بر افراخت . در سال بیست
 و ہفتم بختاب مفتخر خان یافت . در عہد عالمگیری بعد از جنگ جسوت
 بختاب خان زمانی و بعنایت طوغ و نقارہ بلند آوازہ گردید . در آخر سال بیست
 و ہفتم ۱۰۹۵ . ۵۱ در صوبہ مالوہ رحلت کرد (مآثر الامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) .
 ۳ - ذوالفقار خان : محمد بیگ نوکر عمدہ ایام شاہزادگی خلد مکان است و
 بمیر آتشی اختصاص داشت ، بعد از انتزاع سلطنت بختاب ذوالفقار خان ناموری
 اندوخت ، بعد ازاں بحفاظت اعلیٰ حضرت و حراست قلعہ آگرہ مامور و محکوم
 گشت ، در ماہ شعبان آخر سال دوم ۱۰۷۰ . ۵۱ با کبر آباد رسیدہ جہان گذران
 را وداع نمود . (مآثر الامراء : ۲ : ۸۹ - ۹۳) - ۴ - پی : بختاب عابد خانی .
 ۵ - محمد منعم خان پسر میرزا خان منوچہر بود . ہنگام انتہاض الویہ عالمگیری
 از دکن بہ ہندوستان بقصد انتزاع سلطنت ہمراہی نمودہ بمنصب ہزار و
 پانصدی و بختاب خانی فائز گردید و در جمیع معارک ملتزم رکاب بودہ مصدر
 تردد شد . در سال دوم از تغیر داراب خان بقلعہ داری احمد نگر سر بر
 افراخت . (مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۹) - ۶ - اصل : روی - ۷ - عالمگیر نامہ :
 ۵۱ 'و بیست و ہشتم دو کروزہ کوچ فرمودہ ، نواحی سرای بنولہ از نزول
 ہایون پرتو سعادت گرفت' - ۸ - ما و آ : 'سر بلند گشت' .

۹ - Mandu (or Mandogarh) : Historic fort in the Dhar state, Central India, situated in 22 21 N. and 75 26 E., 22 miles from Dhar town, on the summit of a flat topped hill in the Vindyan range, 2,079 feet above sea level. Imperial Gazetteer vol. xvii, p. 171.

دستگیر نمودن شاهنواز خان

چون شاهنواز خان صفوی بوسوسه خیالات باطل از توفیق القیاد و اتفاق محروم گشته در برهانپور مانده دفع الوقت مینمود ، بنا بران نظر بر صلاح کار بادشاهزاده محمد سلطان را با عمده فدویان شیخ میر فرمودند که به برهانپور رفته ، آن خان خلاف اندیش را دستگیر کرده و در حصار ارک آن بلده محبوس ساخته روز دیگر معاودت نموده بموکب نصرت قرین پیوستند - و درین ایام عیسی بیگ وکیل بخدمت بخشگیری دوم^۱ و بختیار خان بخطاب خواص خانی^۲ و خوشحال بیگ قاقشال بخطاب قلیچ خانی و محمد یوسف بخطاب شمشیر خانی و محمد طاهر داروغه^۳ توپخانه دکن بخطاب صف شکن خانی^۴ ، سرمایہ مباحثات ازدوختند - دهم ماه مذکور رایات منصور درگذر اکبر پور^۵ از آب نبرده ایاب عبور فرموده آنروی

۱ - نسخ دیگر این عنوان ندارد . ۲ - عالمگیر نامہ : ۵۳ بخدمت بخشگیری دوم و عنایت خلعت و خطاب سزاوار خانی ۳ - خواص خان بختیار کهنی :- در عهد جنت مکانی در سلاک ملازمان انتظام یافته - سال هشتم جلوس فردوس آشیانی بخدمت فوجداری لکھی جنگل و تھارہ مامور گشت . چون زمام سلطنت باختیار اورنگ زیب آمد از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہزار و ہانصد سوار و خطاب خواص خان بر نواخته شد و بحراست قلعہ چنار اعتبار الدوخت - بر سال حالش اطلاع نیست - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۷۴) - ۴ - صف شکن خان محمد طاهر : در اواخر عهد فردوس آشیانی بداروغگی توپخانه دکن کامیاب گردید ، بعد وصول نبرده ، او بخطاب صف شکن خان امور گشت - سال چہارم عالمگیری بتقصیری از منصب معزول گردید ، بعد چندی بحالی منصب شد - سال ہفدهم بانتقال شجاعت خان بداروغگی توپخانه بر فراز اعتبار بر آمد - سال عیزدہم مطابق سنہ ۱۰۸۵ ہجری بمات درکشید - (مآثر الامراء : ۲ : ۷۳۸ - ۷۴۰) - ۵ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۳ -

۶ - Akbarpur: Town of tehsil Akbarpur in Fyzabad district, United Provinces, situated in 26° 26' N. and 82° 32' E., on the Oude and Rohilkhand and on the river Tour Eastern. Imperial Gazetteer, vol. v, p. 180.

آب محل نزول موکب ظفر مآب گشت - یازدهم جهانگیر پور مرکز دایره اقبال گردید - درین روز نجد عاقل برلاس بخطاب تهور خانی و از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و چهار صد سوار و قاضی نظامی کرهردوی^۱ بخطاب مخاص خانی رتبه^۲ استباز یافتند - و شیخ عبدالقوی^۳ باضافه^۴ ششصدی^۵ پنجاه سوار بمنصب هزار^۶ و پانصدی سربلند گردید - و دوازدهم بالای کتل ماند و از فر نزول موکب عالی سر باوج سپهر^۷ رسانید - درین منزل سید شیر زمان بارهه بخطاب مظفر خانی^۸ ، و حیات افغان بخطاب زبردست خانی مفتخر گردیدند و پس از طی دو مرحله^۹ دیگر یکروز مقام شد - درین جا نجابت خان باضافه^{۱۰} هزاری دو هزار سوار بمنصب والای هفت هزاری هفت هزار سوار و بهادر خان باضافه^{۱۱} هزاری و پانصد سوار بمنصب ۳۵ هزار سوار و پانصد سوار ، مرشد قلی خان از اصل و اضافه بمنصب ۳۵ هزار سوار و پانصد (برگ ۳۵۲ ب) سوار و میر مراد مازندرانی بخطاب غیرت خانی^{۱۲} و سید عبدالرحمن بخطاب دلاور خانی و چندی^{۱۳} بمرحمت امپ و غیره سربلند گردیدند - و بیستم شهر مذکور ظاهر دیپالپور مرکز ریات منصور شد و

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۵۳ : 'کروزی' - ۲ - اعتماد خان شیخ عبدالقوی :- از دیر باز در خدمت اورنگ زیب دوام حضور داشت ، هنگام نهضت الویہ^۱ عالمگیری از دکن بآگرہ بقصد انتزاع سلطنت از نھصدی بمنصب هزار و پانصدی سربلند گردید - در سال چهارم بخطاب اعتماد خان ممتاز اسال و اقران شد - در سال نهم سنہ ۱۰۷۷ ہ گشته شد - مآثر الامراء : ۱ : ۲۲۵ - ۲۲۶) -
- ۳ - مآ : 'سیصدی' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۵۴ 'باضافہ' ششصدی پنجاه سوار بمنصب هزار پانصدی صد سوار' - ۵ - ہی : آسان - ۶ - سید مظفر خان بارهہ :- پسر سید خان جهان شاہجہانی است - در اوان فوت پدر هر دو برادر سید شیر زمان و سید منور صغر من داشته اند ، اعلی حضرت این هر دو را بمنصب هزاری ذات و دو صد و پنجاه سوار بر نواختند چون اورانگزیب بانتزاع سلطنت عزیمت نمود شیر زمان بافزایش منصب و خطاب مظفر خان مفتخر گردید - پس از رزم شجاع کہ مشهور بچنگ کہجوه است احوالش بنظر نیامده - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۶۵) - ۷ - مآ : عزت خان - عالمگیر نامہ ۵۴ 'و باضافہ پانصدی صد سوار بمنصب دو هزاری چهار صد سوار' - ۸ - برای اسامی این مردمان رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۵ -

درین ایام کار طلب خان^۱ و عابد خان و بسیاری از امراء بعطای خلعت و امپ افتخار یافتند - و بیست و یکم از دیپالپور کوچ شد در اثنای راه شاهزاده مراد بخش که از گجرات احرام کعبه^۲ جلال بسته بود ، بادراک دوات ملازمت چهره مراد افروخت^۳ - و مراسم کورنش و تسلیات بجا آورد - خدیو عطوفت^۴ پرور او را بجلال مکارم نواخته ، از آنجا بمعنای عون و عنایت ایزدی بموضع دهرمات پور که در هفت گروهی اوجین واقع است و مهاراجه جسونت سنگه و قاسم خان با تمام لشکرهای بادشاهی بعزم مقابله ، بفاصله یک گروه ، در برابر آن نزول نموده بودند ، شرف قدم بخشیدند - و برکنار ناله جور نرائینه قبه^۵ بارگاه حشمت و جاه ، باوج نصرت و فیروزی افراشته شد - پوشیده نماند که مهاراجه جسونت سنگه بعد از اقامت باوجین ، وقتیکه خبر بر آمدن شاهزاده مراد بخش از گجرات بصوبه^۶ مالوه شنید قاسم خان و سایر جنود بقصد محاربه از راه بانس بریه بسر راه اورفته ، بسم گروهی کچروده [از] آنجا میان او و مراد بخش هیجده گروه فاصله بود ، رسیده جاسوسان فرستاد - و چون شهنشاہ عالمگیر از کمال متانت و تدبیر ، ضبط گذرهای آب نریده بنوعی فرموده بودند که اخبار صوبه^۷ دکن و خاندیس باو نمیرسید ، خبر نهضت رایات فتح آیات از برهانپور بصوب مالوه نداشت ، و بجمعیت خاطر کمر بکفایت مهم مراد بخش بسته بود و مراد بخش طاقت مقاومت او در خود ندیده از هیجده گروهی کچروده عنان یرتافتہ بموکب اقبال پیوست و راجه بعد از سه چهار مقام در نواحی کچروده^۸ انتظار خبر مراد بخش میبرد -

- ۱- کار طلب خان : اصلش از قوم مرهته است ، بسونت راؤ نام داشت - در عهد جنت مکانی بمنصب دو هزاری هزار سوار فایز گردیده - پس ازان که بر بقعه اسلام در آمد بخطاب طلب خان مخاطب گشت - سال سی ام فردوس آشیانی از اصل و اضافه بمنصب سه هزار سوار امتیاز اندوخت - چون اورنگ زیب بتقریب عیادت پدر از دکن بهندوستان آمد او را همراه گرفت - در محاربه جسونت سنگه همراه بود - راجه به مالش چیز بی دست نیامده (مآثرالامراء : ۳ : ۱۵۳ - ۱۵۵) - ۲- مآ : 'ملازمت رسید - ۳- مآ : خدیو دین بعطوفت و مکارم نواخته -
- ۴- در جمیع نسخها : 'کچروده که انتظار' -

درین اثنا نوشته^۱ راجه میورام گورا که در ماندو بود ، مشتمل بر گذشتن جنود مسعود از لربده ، باو رسید - از شنیدن این خبر رعب اثر دود حیرت بر سرش بر آمد - و از کاپروده براهی که رفته بود ، بی لیل مقصود بازگشته بعزم جنگ قدم جسارت از حد خویش فراتر نهاده بسمت جنود اقبال پیش آمد -

—:o:—

۱- راجه میورام کور : پور بلرام بن راجه گوپال داس است ، تا سال دهم فردوس آشیانی بهزار و پانصدی هزار سوار رسید - سال بیستم بحفاظت قلعه^۲ کابل اختصاص پذیرفت - سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصد سوار و تقرر خدمت قلعه داری ماندو سرافراز گردید - و در جنگ سموگره مطابق سنه ۱۰۶۸ هـ لوازم جسارت بکار برده مقتول گردید -

(مآثر الامراء ۲ : ۲۶۳ - ۲۶۵)

فرستادن گب رای نزد راجہ جسونت سنگھا

فی الجملہ این موردِ فضل و رحمتِ الہی بمقتضای عمومِ رافت بر خلائق و اجتناب از خون ریختن مسلمانان ، پنج شش روز قبل از وصول بدھرمات پور ، گب رای^۱ را کہ از برہمنانِ فہمیدہ بود ، نزد آن جہالت کیش فرستادہ ، [با] نصایح ارجمند صلاح انگیز ، منع ارتکاب جرأت و ستیزہ نمودہ بودند کہ ما را ارادہ جنگ نیست و عزم ملازمت^۲ اعلیٰ حضرت پیش نہادِ خاطرِ والامت - اگر او را بخدمت یاوری کند بعزم ملازمت مستعد گردد ، یا از سرِ راہ برخامتہ ، بچود پور کہ وطن اوست ، برود والا پائمال جنود دشمن مال خواهد گشت - از آنرو کہ آن جاہل مغرور [بہ] کثرتِ اعوان و جمعیتِ راجپوتان بود ، بروفقِ مضمون ”ابی واستکبرو کان من الکافرین“^۳ ، از قبولِ این پیغام ہدایت قرین ، شیطان صفت ، سر باز زدہ آمادہٴ پیکار شدہ گب رای را باز فرستاد -

—:0:—

۱ - تنها نسخہٴ اصل این عنوان دارد - ۲ - شاعر معروف زبان ہندی بود - فاروقی ۵۳ - ۳ - در آآ : حضرت شاہنشاہی با ہمراہی خاص اقرین^۴ - ۴ - القرآن ۲ : ۳۴ -

(برگ ۳۵۳ الف) ذکر محاربه^۱ عساکر جلال با مهاراجه جسونت سنگھ
بدسگال و ظفر یافتن بر جنود کفر و ضلال بعون^۱ ایزد متعال^۱

چون^۲ آن غافل بدکیش گام^۳ از حد خویش پیش گذاشت ، عرق غیرتِ
شاهنشاهانه بحرکت آمده آتش قهر خسروانه زبانه کشید و روز مبارک جمعه بیست
و دوم رجب سنه هزار و شصت و هشت^۴ هجری بتسویه^۵ صفوف جدال و آراستن
فیلان خصم مال و پیش بردن توپخانه^۶ دشمن سوز و آرایش سپاه فیروز ، فرمان
داده و دل بر عون عنایت ایزد نصرت بخش نهاده حکم نواختن کوس جنگ
فرمودند و مانند مهرتابان بر فیل کوه پیکر فلک توان سوار شده بتوزکی شایسته
با جنود نصر و تائید الهی ، متوجه^۷ استیصال آنفرقه^۸ ضاله مستحق نکال گشته ،
مستعد گردیده رخ بعرضه^۹ کارزار آوردند . هراول لشکر نصرت اثر را که
مقدمه الجیش فتح بود ، برایت اقتداء بادشاهزاده عالی تبار مجد سلطان و نجابت
خان استوار کرده و شجاعت خان^{۱۰} خلف خان مذکور و سید مظفر خان بارهه و
احمد خویشگی و لودی خان و پردل خان و میر ابوالفضل^{۱۱} معموری و جمعی^{۱۲}

۱ - مآ : عنایت - ۲ - پی : 'بیهمال' - ۳ - در عالمگیر نامه : ۵۹ - ۶۰ قبل از
نوشتن حقایق تمهید طولانی است که فقط رنگینی عبارت دارد - ۴ - مآ :
'قدم' - ۵ - واقعات عالمگیری : ۲۸ 'بیست و دوم رجب سال هزار و
شصت و نه هجری - ۶ - غیرت خان ، شجاعت خان ، خان عالم مجد ابراهیم
پسر نجابت خان است - او باضافهای متواتره از اصل و اضافه بیایه^{۱۳} دو هزار
هزار سوار و خطاب شجاعت خان سربلندی یافت و پس از جنگ جسونت
بخطاب خان عالم سرفراز گشت - اواخر سال دوم عالمگیری بمنصب سه
هزاری دو هزار سوار فایز شد - سال سوم خطاب غیرت خان یافت - سال
بیست و سوم از فوجداری جونپور معزول گشته بهمراهی سلطان مجد اکبر بر
سر قوم میسودیه و راتهور نامزد گشت ، تنه^{۱۴} احوالش بنظر نیامده -
(مآثر الامراء : ۲ : ۸۶۹ - ۸۷۲) - ۷ - معمور خان میر ابوالفضل معموری ،

←

دیگر از مبارزان عرصه دلاوری با ایشان معین ساختند و ذوالفقار خان با برخی از اهل توپخانه و بهادر خان با هادیداد خان و سید دلاور خان و زبردست خان و حمید خان کاکر و دیگر مجاهدان شہامت پرور ، بہراولی شاہزادہ والا تبار لوای مبارزت ہر افراختند و اہتمام توپخانہ بعہدہ شجاعت و کردانی مرشد قلی خان مقرر گردید و شاہزادہ مراد بخش را با سپاہ و ششم او در برانغار موکب نصرت شعار باز داشتند۔ سرداری جوانغار نامزد قرہ باصرہ دولت بادشاہزادہ سعادت توأم ہمد اعظم^۱ نمودہ ملتفت خان و ہمت خان و کار طلب خان و سپیدار خان و دوشدار خان و مختار خان و شیخ عبدالعزیز^۲ و سید یوسف و جمعی دیگر از جنود قاہرہ در آنطرف گذاشتند۔ و سرداری التمش بیلات مرتضی خان تقویض یافتہ شیخ بہارو و حمیدالدین^۳ و سید بہادر و ملازمان چوکی خاص با او معین شدند۔ و

←

سیدی صحیح النسب و مردی کریم الحسب بود۔ در عہد فردوس آشیانی بہ منصب پانصدی دو صد سوار سرمایہ عزت اندوخت۔ چون عالمگیر بارادہ انتزاع سلطنت بجانب مستقرالخلافت رفت ، او از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری چہار صد سوار سر افزای یافت۔ در سنہ ۶۸۰ھ نجابت خان او را گشت۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۰۳ - ۵۰۹) - ۸۔ در عالمگیر نامہ : ۶۲ اسامی بیشتر امراء بردہ شدہ۔

۱۔ مآ : 'اعظم شاہ مقرر نمود' - ۲۔ شیخ عبدالعزیز خان از متوسلان شیخ عبداللطیف برہانپوری بود۔ بتوسط شیخ نامبردہ او در زمرہ نوکران اورنگ زیب منسلک گردید۔ بعد از جنگ مہاراجہ جسونت او بعنایت خلعت و اسپ مفتخر شد۔ سال ہفتم از انتقال میر باقر خان بفوجداری چکلہ سہرند نامزد گردید۔ سال بیست و نہم مطابق سنہ ۱۰۹۶ھ از تنگنای ہستی برآمدہ (مآثر الامراء : ۲ : ۶۸۶ - ۶۸۸) - ۳۔ خانہ زاد خان حمیدالدین : پسر میرزا ابو سعید است۔ او ہمراہ اورنگ زیب بود و بعد از جنگ راجہ جسونت ، بخطاب خانہ زاد خان مخاطب شد بعد ازان خانی بنام خود یافت۔ در سال بیست و ششم از انتقال کرم اللہ بفوجداری مونکی پتن تعین گردید۔ در سال بیست و نہم بقاعداری قندہار دکن احتصاص گرفت۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۵) -

زبده فدویان اخلاص منش شیخ^۱ میر^۲ با سید میر^۳ برادر او و عبدالرحمن و غازی بیجاپوری و فتح خان روهیلہ و اسمعیل خویشگی و گروهی دیگر از ملازمان دلاوران جلالت آئین بجانب یمن موکب نصرت قرین طرح نمودند - و صف شکن خان را با جمعی از اهل توپخانه و خواص خان و سکندر روهیلہ و برخی از امرای دکنی دست چپ فرمودند - و قراولی جنود ظفر پناه بعهده تردد خواجه عبیدالله^۴ خان و قزلباش خان^۵ موسوم بہ بہرام بن قزل باش خان و محمد شریف تولچکی^۶ و رعانداز بیگ^۷ و جمعی دیگر از مردان کار طلب مقرر گشت و ماہیچہ^۸ رایت

۱ - شیخ میر خوانی از نوکران ایام شاهزادگی خلد مکان است - سال سیم جلوس فردوس آشیانی او با شاهزاده محمد سلطان در ہراولی بود ، چون اورنگ زیب بعیادت پدرش رفت شیخ میر با او بود ، در جنگ جسونت ، سرداری طرح دست راست و در محاربه^۱ اول و دوم دارا شکوہ سرکردگی التمش داشت . در جنگ دوم دارا شکوہ ، مطابق سنہ ۱۰۶۸ھ جان در راه وفادارد (مآثر الامراء : ۲ : ۶۶۸ - ۶۷۰) - ۲ - در نسخہای سآ و آ : 'شیخ میرزا' عالمگیر نامہ : ۶۲ 'میر شیخ میرزا' دارد - ۳ - سید امیر خان خوانی : برادر کوچک شیخ میر است - چون خلد مکان مراد بخش را امیر ساخته بقلعہ^۱ شاہجہان آباد فرستاد ، او بتفویض قلعہ داری آنجا و عنایت خلعت و اسپ و خطاب امیر خان و انعام ہفت ہزار روپیہ و از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری پانصدی سوار مباحی گشت - سال یازدہم بوجہی از منصب استعفا نموده در دارالخلافت اقامت ورزید و سال سیزدہم مطابق سنہ ۱۰۸۰ھ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۶) - ۴ - بی : 'عبدالله خان' - ۵ - قزلباش خان میرزا بہرام پسر قزلباش خان افشار است - بتھانہ داری دیولگانوں مضف بالا گھات برار مقرر بود - بیمن رفاقت عالمگیری بخطاب پدر سر بر انراخت - مآل حالش بنظر نیامدہ - (مآثر الامراء : ۳ : ۸۷) - ۶ - سآ : 'محمد یوسف لوبکی' - ۷ - شجاعت خان رعانداز بیگ ، از امرای عہد عالمگیری است ، سال اول بقلعہ داری اکبر آباد از تغیر ذوالفقار خان سرفرازی یافت ، سال شانزدہم از اصل و اضافہ بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و پانصد سوار و عنایت خلعت و جیغہ پر از سنگ یشم مرصع و اسپ عربی با ساز طلا ممتاز گشت - سال ہفدہم بارادہ عبور از کتل کھریہ لشکر آراست - افغانہ در تنگی کوه راہ برو تنگ گرفتند ، کوشش بسیار بنقدیم رسانید اما در اثنای زد و خورد مطابق ۱۰۸۴ھ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۲ : ۶۷۹ - ۶۸۱) -

نصرت نشان خورشید سان ، از اوج قول طلوع نموده ، خدیو عالمگیر با فر آسانی و تاید ربانی در قاب لشکر جا گرفتند و جمعی از بنده های خاص و دلاوران ثابت قدم ، درست اخلاص ، مثل اصالت خان و مخلص خان و تهور خان و قلاج خان و جوهر خان حبشی و هزبر خان و بهگونت سنگه هادا و الله یار بیگ و میر توزک^۱ و غیرهم در رکاب نصرت مآب کامیاب سعادت گشتند - و جامع [این]^۲ شگرفنامه که همه اوقات باحراز سعادت خدمت حضور پر نور مستعد است ، در آن وقت هم در رکاب بود و شرف اندوز دولت مشاهده طلعت نورانی حضرت خلیفه الرحمانی بود :

بیاراست شاه توکل شعار سپاه ظفر را یمین و یسار
سپاه ثبات و تحمل همه همه تن دل و دل توکل همه

بالجمله چون بهاراجه جسونت سنگه خبر امتزاز موکب جلال بعزم قتال شنید ، بدست ضلالت لوای جهالت بر افراخته و به ترتیب لشکر نکبت اثر خویش پرداخته^۳ ، قائم خان را سردار هراول ساخته ، جمعی از راجپوتان عمده مثل مکند^۴ سنگه هادا و راؤ سجانسنگه^۵ بندیاہ و امر سنگه چندراوت و

۱ - الله یار خان میر توزک : از ایام شاهزادگی خلد مکان در زمره ملازمان بود - سال اول جلوس خطاب خانی یافت - پس از جنگ شجاع بداروغگی ملازمان جلو و از اصل و اضافه بمنصب هزاری و پانصدی هزار و پانصد سوار نواخته شد - سال ششم در ۷۳ . ۱۵ فوت شد - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۱۶) - ۲ - در جمیع نسخ 'آن' - ۳ در عالمگیر نامه : ۶۴ - ۶۵ مسطور است که جسونت در ابتدای این صف آرائی به عالمگیر نوشت که داعیه اش رزم نیست ، اما چون عالمگیر خواست که بحضورش برسد ، نیامد - ۴ - مکند سنگه هادا : پسر مادھو سنگه است ، پس از فوت پدرش سال بیست و یکم فردوس آشیانی بحضور آمده ، بمنصب دو هزاری هزار و پانصد سوار و عطی وطن بجاگیر کامیاب گردید ، سال بیست و ششم بتعییناتی دارا شکوه امتیاز حاصل کرد - سال سی و یکم همراه جسونت سنگه روبروی شاهزاده آمد او و برادرش موهن سنگه هادا کشته شدند - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۰۹) - ۵ - راؤ سجان سنگه بندیلہ : پسر راجه پھار سنگه است - بعد از فوت پدرش سال بیست و هشتم شاهجهانی او از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری دو هزار سوار دو ←

رتن راتهورا^۱ و ارجن کور^۲ و دیال داس جهالا و موهن سنگه هادا و خوشحال بیگ
کاشغری^۳ و سلطان^۴ حسین ولد اصالت خان مرحوم و دیگر بنده های معتبر بادشاهی

←

اسپه سه اسپه و خطاب راجگی یافت - سال مسم همراه مهاراجه ، بنا براینکه
مدیر راه آمد فوج دکن باشد ، تعیین گردید - پس از چندی از جانب خلد
مکان بصفح جرایم و عطای منصب مناسب اختصاص یافت - سال یازدهم
مطابق ۱۰۷۸ هـ بدیاری خاموشان شتافت - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۹۱ - ۲۹۵) -
۱ - رتن راتهور : پسر مهیس داس راتهور بود و پس از فوت پدر از اصل و اضافه
بمنصب هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار مورد ترحم گردید - چون
اورنگ زیب علم عزیمت بر افراشت ، او با جسونت بود و در جنگی که
متصل اوجین روداد ، قرار گرفته وقت زد و خورد داد دلیری و دلاوری
داده ته تیغ شد - (مآثر الامراء : ۳ : ۴۴۶ - ۴۴۷) - ۲ - ارجن کور : پسر
راجه بتهلداس کور است - در حین حیات پدر ، بروشناسی فردوس آشیانی
ممتاز بود ، سال بیست و پنجم بعد فوت پدر باضافه پانصدی هفت صد سوار
سربندی اندوخته - سال سی و دوم همراه مهاراجه جسونت در جنگی که میان
مهاراجه و اورنگ زیب متصل اوجین رو داده ، دست جلادت کشاده مردانه
وار جان را نثار آبرو ساخت - (مآثر الامراء : ۳ : ۲۵۴) - ۳ - خوشحال خان
کاشغری : سال نوزدهم جلوس فردوس آشیانی بمنصب هزاری چهار صد سوار
چهره عزت بر افروخته ، با سلطان مراد بخش بتسخیر بلخ و بدخشان رخصت
پذیرفت - اواخر سال سی و یکم با مهاراجه جسونت جهت مسد راه بودن
بر فوج دکن بصوبه مالوه دستوری یافت ، پس ازان در جنگ سموگره برکاب
سلطان دارا شکوه بود ، باقی احوالش بنظر نرسیده - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۷۳) -
۴ - افتخار خان سلطان حسین پسر کلان اصالت خان میر بخشی است در
سال بیست و یکم سلطان حسین بداروغگی قورخانه سر افرازی یافت - در سال
سی و یکم بهمراهی مهاراجه جسونت رخصت مالوه یافت - چون انتزاع
سلطنت بود ، سلطان حسین خود را بکنار کشیده راه آگره سر نمود - چون
اورنگ زیب سریر آرا شد از آنجا بانواع التفات پادشاهی مفتخر گشته باضافه
منصب و خطاب افتخار خان چهره مباحات افروخت - در سال بیست و چهارم
سنه ۱۰۹۲ در جونپور رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۵۲ - ۲۵۵) -

دران فوج تعین کرد و بهادر بیگ بخشی آن لشکر را که داروغه توپخانه هم بود ، باهتام توپخانه^۱ بادشاهی و جانی بیگ خویش قاسم خان و جمعی دیگر در صف پیش لشکر باز داشت . و مخلص خان بن منصور و محمد بیگ و یادگار بیگ را که از سپاهیان نامی توران بودند ، بقراولی گماشت . و مهیس داس کور و گوردغن راتهور با فوجی از مردم کار دیده و راجپوتان جلادت منش در التمش مقرر نمود و خود با راجپوتان عمده^۲ بادشاهی مثل بهیم^۱ ولد راجه بیتهلداس کور و امثال آن در قول قرار گرفته ، راجه رایسنگه^۲ سوسودیه^۳ را با جمیع راجپوتان قوم او ، در میمنه^۴ قول و افتخار خان^۴ را با سید شیر خان^۵ بارهه^۵ ، و سید سالار و

۱ - بهیم پسر راجه بیتهلداس کور است که بعد فوت پدر بمنصب در خور سرفرازی یافته در جنگ سموگره همراه دارا شکوه بود ، وقت نبرد دست جرأت بر کشاده قریب قور فوج شاهزاده محمد اورنگ زیب بکار آمد . (مآثرالامراء : ۲ : ۲۵۵) - ۲ - راجه رایسنگه سوسودیه : پسر مهاراجه بهیم پور رانا امر سنگه است . رایسنگه پس از سریر آرایبی فردوس آشیانی ، سال اول به پیشگاه خلافت رسیده ، باوجود خرد سالی ، بعزت پدرش بخلعت فاخره و سرپیچ مرصع و خطاب راجگی و منصب دو هزاری هزار سوار سر بلند گردید سال بیست و هشتم بهمرامی علامی سعدالله بانهدام چیتور روانه گردید . در جنگ مهاراجه جسونت و خلد مکان او با مهاراجه بود پس از جنگ دارا شکوه او بیمارگه عالمگیری آمد . سال شانزدهم ۱۰۸۳ هـ بمقر اصلی شتافت . (مآثرالامراء : ۲ : ۲۹۷ - ۳۰۱) - ۳ - پی : 'سوسودیه' - ۴ - افتخار خان خواجه ابوالبقا : برادر زاده عبدالله خان فیروز جنگ است . در لکهنو جاگیر داشته ، در سال هیزدهم شاهجهانی خطاب افتخار خان یافت ، بعد ازان بفوجداری اکبرنگر رخصت یافته بمنصب هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار سرفراز شد . در سال بیست و هشتم بفوجداری چورا گڑه مضاف صوبه مالوه مفتخر گشت . مبادی سال سی و دوم ۱۰۶۸ هـ اورنگ زیب بعزم مستقرالخلافت بمالوه آمد افتخار خان در میسره او جا گرفت . بمقابله و محاربه جان در باخت . (مآثرالامراء : ۱ : ۲۰۰ - ۲۰۲) - ۵ - شیر خان سید شهاب بارهه : پسر سید عزت خان جهانگیری است . تا سال دهم فردوس آشیانی بمنصب هشتصدی شش صد سوار سرفرازی داشت . سال بیست و دوم

←

یادگار مسعود و مجد مقیم ولد شاه بیگ خان و گروهی دیگر از منصبداران در میسره جای داده ، و مالوجی و پرسوجی و راجه دیبی سنگه بندیلہ^۲ را بمحافظت اردو کہ نزدیک بچنگ گاہ بود گذاشت و بعد از تسویہ^۳ صفوف بمزم رزم از معسکر خود سوار شیده با آن لشکر بیشمار متوجه^۴ عرصہ^۵ کارزار گردید . و پنج شش گھری از روز گذشتہ تلاقی فریقین^۶ اتفاق افتاد و نخصت از طرفین بانداختن بان و توپ و تفنگ هنگامہ جنگ گرم شد ، رفتہ رفتہ نیران قتال اشتعال یافت و کشمکش و کوشش بالا گرفت :

با اورنگ زیب بیساق قندهار رفت . سال بیست و ہفتم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہفتصد سوار نواختہ شد . سال سی و یکم خطاب شیر خان و فوجداری سندسور یافت . در جنگ سموگرہ با دارا شکوہ بود چون دارا شکوہ ہزیمت یافت ، او بملازمت خلد مکان پیوست . (مآثر الامراء : ۲ : ۶۶۷ - ۶۶۸) -

۱ - مالوجی و پرسوجی : برادران کھیلوجی بھونسلہ بودند ، ہر یکی در نظام شاہیہ بہ شجاعت نامور بودند . چون کھیلوجی با عادل شاہیہ پیوست ، ایشان نزد خانخانان مہابت خان آمدند ، اولین بمنصب پنج ہزاری ذات و سوار و دو مین بمنصب سہ ہزاری دو ہزار موار سرفرازی داشتند . در سال بیست و نہم اورنگ زیب مالوجی را با میرزا خان بتحصیل دیوگرہ تعیین کرد ، چون مہاراجہ جسونت بمالوہ تعیین گشت ، آنها نیز بمحافظت بنگاہ راجہ قیام داشتند . اما از ستیز تافتہ گریختند و در ملازمت عالمگیری آمدند . مالوجی در سال پنجم سنہ ۱۰۷۲ ہ در گذشت . (مآثر الامراء : ۲ : ۵۲۰ - ۵۲۴) - ۲ - راجہ دیبی سنگه بندیلہ : پسر راجہ بھارتہ است ، پس از فوت پدر سال ہفتم فردوس آشیانی منصب دو ہزاری دو ہزار سوار و خطاب راجگی یافت . سال بیست و ہشتم بفوجداری بھیلسہ مفتخر گشت ، سال سی و یکم ہمراہ مہاراجہ جسونت سنگه گشت . در اثنای جنگ بملازمت خلد مکان پیوست ، سال سوم برای تنبیہ چنپت بندیلہ متعین گشت ، انجامش معلوم نیست (مآثر الامراء : ۲ : ۲۹۵ - ۲۹۷) - ۳ - سآ : 'طرفین' ، آ 'فئین' -

نظم

بلا آتش فتنه را کرد تیز تو گفتی پدیدار شد رستهخیز
چنان تیغ کین را شد آتش بلند که جستی ز جا جوهرش چون سپند
سپه سالاران عساکر اقبال به توزک و تابی تمام پیش می آمدند - و بضرب
تیر^۱ و بندوق و بان رخنه در بنای عمر مخالفان می افکندند و درین اثنا از هراول
آن موکب ادبار جمعی کثیر از راجپوتان مقهور جلادت خو :
همه سرکش و جاهل و تندخو^۲ چون شمشیر آهن دل و سخت رو
به بحر و غا جملگی هم قدم همه بسته چون موج دامان بهم
مثل مکنده منگه هادا و رتن راتهور و دیالدا^۳س جهالا و ارجن کور و دیگر
رؤسای آن قوم با سپاه و انباع خود یکبار جلو انداختند^۴ و نخست بتوپخانه^۵ هایون
رسیده بچنگ پرداختند ، مرشد قلی خان و ذوالفقار خان با آنکه فوجی در خور کثرت
حالیان نداشتند ، پای قرار در عرصه^۶ کارزار استوار کرده از جا نرفتند ، بعد از
گیر و دار بیشمار که منتهای مرتبه سپاهگری بود ، مرشد قلی خان مردانه وار
نقد جان نثار نموده^۷ بگلگونه^۸ شهادت چهره سعادت بر افروخت و ذوالفقار خان
بآئین دلاوران ناموس جوی هندومتان از اسب فرود آمده با معدودی پای همت
افشرده داد دلبری داد ، اگرچه گل زخمی از شاخسار شجاعت چید لیکن ببرکت
توجهات والای شاهنشاهی از آسیب هلاک ایمن ماند - راجپوتان جلادت پزوه^۹
از وقوع این حال خیره شده و از توپخانه^{۱۰} هایون گذشته بهان اسباب^{۱۱} مجموعی
بر هراول موکب منصور تاختند و جمعی دیگر از هراول آن خیل ضلالت [کیش]
و جوقی از التمش و قول آنها نیز بکومک آن تیره بختان حمله آوردند و جنگی
عظیم در پیوس و بادشاهزاده والا تبار و نجات خان و سایر بهادران هراول
موکب گردون^{۱۲} شکوه ، مانند کوه ، بسیلاب حمله^{۱۳} آنگروه از جا نرفته به نیروی
بازوی^{۱۴} شهامت بمقابله پرداختند . اگرچه جنود هندو در کثرت و انبوه یاد از
تراکم افواج محاب میدان ، اما تیغ آتشبار مجاهدان ظفر شعار ، کار برق خاطف

۱ - در جمیع نسخه ها 'جوهر مثل چون' ، تصحیح از عالمگیر نامه : ۶۶ -
۲ - آ : تبر - ۳ : آ : و عالمگیر نامه : ۶۶ 'جنگجو' - ۴ - ع - سآ : 'کنور
دیالدا^۳س جهالا' - ۵ - پی : 'انداخته' - ۶ - سآ : 'کرد' - ۷ - پی :
پرور - ۸ - پی : 'حال اجتماعی' - ۹ - سآ : 'موکب اقبال' - ۱۰ - در جمیع
نسخه ها : جنود و هندو -

مینمود و ناوک جانستان دابران غرصد^۱ هیجا چون تیر قضا بیخفا از شست
می جست و گرزگران سبکدستان میدان وغا از خود کاسه^۲ سر اعداء می شکست :

نظم

شدی تیر چون سوی هندو روان همه صندل جبهه کردی نشان
ز بس بهر دین تیغ درکار بود زدی در هانجا که زنتار بود
درین اثنا شیخ میر با سایر دلاوران طرح دست راست بر وقت حمله آورده
خود را بکمرگه آن خیل ادبار زد و مرتضی خان نیز با دلیران التمش در رسیده
مصدر ترددات نمایان گشت و همچنین صف شکن خان با بهادران طرح دست چپ
حمله کرده کوششهای مردانه بتقدیم رسانید ، در همین حال شهنشاه عالمگیر ظفر
لوا چون دیدند که اعدای جهالت کیش رایت استیلا افراشته^۳ و صدمه تیغ بلا
بیجان برداشته چیره دستی میکنند ، عرق شجاعت خسروی حرکت نموده با ملازمان
رکاب نصرت قرین ، بامداد مبارزان جهاد آئین متوجه گردیدند - بهادران
جانسپار بیمن اطاعت اقبال چنان نزدیک رسیدند که قول هایون بهراول پیوست :

بیت

بیجایی که او رخس کین رانده بود تهور چو کرد از قفا مانده بود
از آثار شکوه بادشاهی اعداء را پشت همت شکست و جنود مسعود را این
حمله رستمانه^۴ عالمگیری مایه دلیری گردید و با گروه مخالف در آویخته بضراب
شمشیر و طعن منان آن جهالت کیشانرا مانند بنات التمش متفرق ساختند^۵ و
بسیاری از هندوان بد اختر را بخاک هلاکت انداختند :

ابیات

ز بس راجپوتان به پیکار و جنگ گذشتند^۶ از جان بناموس و ننگ
(برگ ۳۵۴ ب)
فتاد آنقدر کشته در کار زار که شد بسته راه گریز سوار

۱ - آ : 'افراخته' - ۲ - مآ : 'جمیعت مخالفان را بنات التمش وار متفرق
ساختند' - ۳ - جمیع نسخه ها 'ز کار خود افتاد ، آلات حرب' ، تصحیح
از عالمگیر نامه : ۶۹ -

ز تیغ جهاد آتشی بر فروخت کزان غندوی چنچگو زنده سوخت

درین ستیز مرد آزما میکند سنگه هادا و سجانسنگه' سیسودیه و رتن راتهور و دیالداس جهالا و موخن سنگه هادا که از سرداران معتبر و اعیان آن لشکر بودند، با جمعی کثیر از نام آوران آنگروه باطل پڑوه، سالک مسالک فنا گردیدند و از غلبه' صلابت موکب گیتی کشا، راجه رایسنگه سیسودیه از قول مخالف و راجه سجانسنگه بندیده و امر سنگه چندراوت از هراول غنیم با خیل و حشم و طبیل و علم در عین نبرد و پیکار از معرکه' کارزار رو تافتند و پیامردی فرار رخت عافیت بدر برده، بجانب اوطان خود شتافتند و شاهزاده مراد بخش که در برانغار موکب ظفر پیرا صف آرا بود، از جانب یمن بر بگه اعداء که بر عقب آن جیش هزیمت گرا بود، ریخته بغارت پرداخت. این حرکت' بر موقع' آنگروه مقهور را بختی متزلزل ساخت و از جوقی که حراست اردوی غنیم به آنها متعلق بود، مالوجی و پرسوجی تاب مقاومت نیاورده گریختند و دیبسی سنگه پیش مراد بخش رنت و او را شفیع عفو جرایم خویش' ساخته همراه او شد، چون عبور لشکر مراد بخش درین حرکت، از دست چپ راجه جسونت سنگه بود، از نزدیک قول آن سر خیل فتنه گنشت، سپاه او را فی الحال آویزش با اعدای جسارت منش رو داده افتجار خان و چندی دیگر که در شمار آن حزب ادبار بودند، بمقابله پرداختند. و دو اسپه جرأت [؟] بترکتاز هیجا بجانب عدم تاختند. راجه جسونت سنگه از ملاحظه' این حال بر خلاف داب راجهای نامدار ننگ فرار' بر خود پسندیده با معدودی از راجپوتان زخمی یم کشته راه وطن پیش گرفت:

چنان یمناک و هراسان گریخت که زنتار را از گرانی گسیخت

قاسم خان و سایر لشکرهای' بادشاهی بر آوردن نقد حیات ازان مهلکه غنیمت شمردند. شاهد نصرت در آئینه تیغ مجاهدان موکب جلال، جهال نمود و

- ۱ - سجانسنگه سیسودیه پسر راجه سورج مل سیسودیه از قدیمان این دولت است. تا سال دهم شاهجهانی پیاپی' هشتصدی سه صد سوار رسید، سال بیست و پنجم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و هشتصد سوار اختصاص پذیرفت سال سیم با معظم خان بصوب دکن آمد. پس ازان با مهاراجه جسونت سنگه بمالوه رسید، روز جنگ با راجپوتیه مطابق ۶۸، ۵۱ بکار آمد. مآثر الامراء:
- ۲ : ۴۵۲ - ۴۵۴) - ۲ - تصحیح قیاسی جمیع نسخها 'بموقع' - ۳ - مآ :
- 'خود دانست' - ۴ - مآ : 'عار فرار گزیده' - ۵ - مآ : 'جمع' -

مجموع توپخانه و خزانه و فیلان و سامان بنگاه غنیم بقید تصرف اولیای دولت درآمده :

دلیران چو فارغ ز هیجا شدند بتاراج بنگاه اعداء شدند
 ز دشمن کسی بخت اگر یار داشت همین سر بدر برد و سامان گذاشت
 بدست اندر آمد بسی بادپا ز خون جمله را دست و پا در حنا
 به بند آمد از هر طرف فول مست چو مستی که افتد عسس را بدست

بغیر از زخمیان اعداء که بیامردی فرار نم جان بدر برده بودند ، و از آنها هم جمعی بوادی خذلان از آسیب زخمهای کاری جان دادند ، قریب شش هزار کس از مقتولان مخذولان باشاره والا بشمار درآمد :

بگیتی مت تا رسم فتح و شکست چنین فتح کس را ندادست دست
 و از آنجا که خلقت قدسی^۱ سرشت ابن برگزیده الهی منبع گوهر مروت و دین پروریست تعاقب لشکر گریخته تجویز نکرده بهادران (برگ ۳۵۵ الف) فیروز مند را از تعرض خون مسلمانان آن معرکه و ناموس اینان منع فرمودند و از سرداران لشکر منصور سوای مرشد قلی خان دیگر کسی عرضه تلف نشده و غیر ذوالفقار خان و سکندر روهیله^۲ و شیخ عبدالعزیز که بیست و یک زخم برداشته بود و رگهناتھ سنگھ راتهور دیگر از عمده های را آسیب زخم نرسید .

القصد شهنشاه موید دست نیاز بدرگه کریم نصرت بخش کار ساز بر آورده مجدات شکر الهی بتقدیم^۳ رسانیدند و بدولت خانه مختصری که در موضع جنگ همراه بود [و] در موضع اشکر گاه غنیم برپا کرده بودند ، نزول اجلال فرمودند و آنجا با ملازمان رکاب نماز ظهر بجماعت گذاردند و شاهزاده مراد بخش اینجا بهر بساط بومی رسیده تسلیم مبارکباد فتح نمود و دیبی سنگھ بندیله را که با خود بسده سنیه آورده بود ، التماس عفو تقصیرش کرده بدولت ملازمت فایز گردانید . حضرت شادشاهی تمام روز آنجا بسر برده بعد از نماز مغرب بمعسکر گردون شکوه ، که بمسافت یک گروه در همان نواحی واقع شده بود ، شرف نزول ارزانی فرمودند

۱ - پی : 'عمه' - ۲ - سآ : 'آنجا' - ۳ - مستعد خان : ۵ - ۶ ، ابن محاربه
 جسوات را با نهایت اختصار نوشته و تفصیل صف آرای نه داده است -
 ۴ - سآ : 'بادشاه قدسی' - ۵ - آآ : 'شندر روهیله' - ۶ - سآ و آآ : 'بجا آوردند' -

و مراد بخش را بجلدوی یکدلی و موافقت باولیای دولت بانعام پانزده هزار اشرفی و مرحمت چهار زنجیر فیل و دیگر مواهب عز اختصاص بخشیدند و بادشاهزاده پنجم سلطان را باضافه پنجوزاری پنج هزار سوار، بمنصب پانزده هزاری ده هزار سوار دو اسپه^۲ و سه اسپه^۳ و عوطف خسروانی^۴ ساختند و بیست و سوم ماه مذکور ظاهر بلده اوجین از پرتو نزول هایون مطلع انوار فیروزی شد و بنده های عقیدت سگال که درین نبرد اقبال مصدر کوشش گشته بودند، مورد جلال الطاف شدند، از آن جمله نجابت خان بمرحمت خلعت خاصه و دو زنجیر فیل و انعام یک لک روپیه، مطرح انوار عنایت گشته، بخانخانان بهادر سپه سالار والا خطاب شد و ملتفت خان بن اعظم خان بخطاب اعظم خانی و خدمت جلیل القدر دیوانی و مرحمت خلعت خاص و اسپ با ساز طلا و طوغ و نقاره و از اصل و اضافه بمنصب چهار هزاری دو هزار و پانصد سوار پایه اعتبار و افتخار [بر] افراخت و سپهدار^۵ خان برادرش میر بخشی که موکب اقبال بود، بخطاب خان زمانی و عنایت طوغ و نقاره و یک زنجیر فیل و میر ضیاء الدین حسین که سابقاً بخطاب همت خانی نامور شده بود، بخطاب اسلام خانی و مرحمت اسپ و انعام چهار هزار روپیه^۶ و بهادر خان بعنایت اسپ و علم و غازی بیجاپوری بخطاب رندوله خانی^۷

- ۱ - پی : 'امتیاز' - ۲ - در نسخهای پی و آ و عالمگیر نامه : ۷۵ دو اسپه سه اسپه^۸ بطور نیست - ۳ - پی : 'انظار مرحمت' - ۴ - خان زمان سپهدار خان میر خلیل : پسر دوم اعظم خان جهانگیری است - در سال بیست و هفتم شاهجهانی از اصل و اضافه بمنصب دو هزار سوار و خطاب مفتخر خان نواخته شد بعد ازان باضافه هزار سوار بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و خدمت میر بخشگیری و خطاب سپهدار خانی امتیاز یافت - بعد جنگ جسوات، خطاب خان زمانی یافت - در آخر سال بیست و هفتم، سنه ۱۰۹۵ در مالوه رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) - صاحب عالمگیر نامه : ۷۵ اشتباهاً 'مفتخر خان برادرش' نوشته است - ۵ عالمگیر نامه : ۷۶ : چهار هزار روپیه باضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری و پانصدی هزار و پانصد سوار - ۶ - عالمگیر نامه : ۷۶ 'رندوله خانی و باضافه' هزار سوار بمنصب چهار هزاری چهار هزار سوار -

و عبدالرحمن بیجاپوری بخطاب شرزه خانی^۱ و الهام^۲ الله ولد رشید خان بخطاب پدر خویش ، فتح خان^۳ روهیله بخطاب فتح جنگ^۴ خانی و هوشدار خان^۵ بعنایت علم و تقاره و اضافه^۶ پانصدی سیر سوار بمنصب دو هزاری ذات و هزار سوار و اسمعیل خویشگی بخطاب جانباز خانی و کمال لودی (برگ ۳۵۵ ب) بخطاب هزیر خانی^۷ و محمد بیگ خویشگی^۸ بخطاب دیندار خانی و احمد خویشگی بخطاب اخلاص خانی^۹ و حمید کاکر بخطاب کاکر خانی و مسعود منگی بخطاب منگی خانی و احمد بیگ میر توزک بخطاب ذوالفقار خانی و اسمعیل نیازی بعطای علم و خطاب خانی و میر ابوالفضل معموری بخطاب معمور خانی و حمیدالدین پسر میرزا ابو سعید بخطاب خانه زاد خانی و میر عیسی^{۱۰} ولد اسلام خان بخطاب همت خانی^{۱۱} و جمیع اینها و سایر بندها بعنایات بیغایات و انعام نقود و اسپان و اضافه های شایسته مورد انظار عاطفت گشتند و خواجه کلان بخدمت دیوانی صوبه^{۱۲}

- ۱ - عالمگیر نامه : ۷۶ و ' باضافه ' پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری هزار و پانصد سوار' - ۲ - رشید خان الهام الله : پسر دوم رشید خان انصاری است - سال بیست و هشتم بتهانه داری چاندور نامزد گردید - چون اورنگ زیب از دکن بهندوستان آمد او همراهش بود - پس از جنگ جسونت بعطای خلعت و علم و از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری سه هزار سوار از آجمله پانصد سوار دو اسپه سه اسپه و خطاب پدر چهره عزت بر افروخت - سال نوزدهم از صوبه دای ادیس معزول گردیده تعینات یساق دکن شد - وقت موعود در گذشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۳ - ۳۰۵) - ۳ - عالمگیر نامه : 'فتح روهیله' - ۴ - سآ : 'دستدار خانی' - ۵ - در عالمگیر نامه : ۷۶ راجع به هوشدار خان مسطور نیست - ۶ - سآ : 'منگل خانی' - ۷ - پی : 'بیگ محمد' - ۸ - سآ : 'جانثار خانی' - ۹ - همت خان میر عیسی : پسر اسلام خان بدخشی است - میر عیسی بنا بر اقتدار و اعتباری که پدرش را در ایام شاهزادگی در سرکار خلد مکان بود ، باحترام سیزست - بعد محاربه جسونت بمنصب دو هزاری و خطاب همت خانی سربلند گردید - در سال پانزدهم بصوبه داری اکبر آباد امتیاز یافت - پنجم ماه محرم سنه ۱۰۹۲ بساط حیات در نوردید - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۴۹ - ۹۵۶) - ۱۰ - عالمگیر نامه : ۷۷ 'ه عطای خلعت و اسپ و خطاب خانی سربلند گشته' -

مالوہ معین گشته بخطاب کفایت خانی^۱ سرفراز شد و عالم سنگھ کوند^۲ زمیندار کنور بخطاب راجگی و عطای خلعت و اسپ با ساز نقرہ و فیل و شمشیر و خنجر و کمر مرصع^۳ و دھکدی و جیغہ^۴ مرصع و گوشوارہ مروارید مشمول مراحم گشته رخصت وطن یافت کہ ہمراہ کفایت خان بم اسم خدمت و دولت خواہی قیام نماید، و شیون^۵ سنگھ زمیندار کالی^۶ و امر سنگھ زمیندار نرور^۷ و چیت رائ بندیلہ بعطای نامنتہا سربلندی یافتند و از گروہی کہ برہنمونی بخت از خیل مخالف جدا شدہ، باستلام عقبہ^۸ جلال کامیاب معادت گشتند، مخلص خان^۹ ولد منصور خان بعنایت اسپ و خلعت و خطاب یکہ تاز خانی و منصب ۳۰۰ ہزاری ہزار و پانصد سوار و انعام بیست ہزار روپیہ و سیف الدین^{۱۰} محمود معروف بفقیر اللہ^{۱۱} ولد تربیت خان مرحوم بخلعت و خطاب سیف خانی، و منصب ہزار و

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۷۷ و مرحمت خلعت و اسپ و باضافہ^۱ سیصدی و صد و پنجاہ سوار بمنصب ہزاری دو صد سوار - ۲ - در عالمگیر نامہ : ۷۷ واژہ 'کوند' نوشتہ نشدہ - ۳ - پی : کمر و خنجر مرصع - ۴ - عالمگیر نامہ : ۷۷ - و نسخہ پی : 'سوی سنگھ' - ۵ - عالمگیر نامہ : ۷۷ 'بعنایت خلعت و اسپ و دھکدی مرصع' - ۶ - 'نرور' از عالمگیر نامہ گرفتہ شدہ - ۷ - یکہ تاز خان عبداللہ بیگ : پسر منصور حاجی بلخی است - در سال دوازدهم نذر محمد خان والی بلخ و بدخشان او را بعنوان سفارت پیش فردوس آشیانی فرستاد - بعد از چندی او بجانب شاہی پیوست - در سال بیست و ہفتم بخدمت میر توزکی و خطاب مخلص خان، و از اصل اضافہ بمنصب دو ہزاری ہشتصد سوار کامران گشت - سال اول عالمگیری بخطاب یکہ تاز خان و دیگر عنایات مفتخر گشت - در ربیع الآخر سال دوم ۱۰۶۹ھ در مقابلہ شجاع کشتہ شد - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۶۸ - ۹۷۸) - ۸ - سیف خان سیف الدین محمود معروف بفقیر اللہ : پسر تربیت خان بخشی شاہجہانی است - در سال سیم بداروغگی قور خانہ^۱ والا منصب ہفتصدی صد سوار، امتیاز یافت - چون جسونت بمالوہ متعین شد، سیف الدین با اورنگ زیب بود، بمنصب ہزار و پانصدی ہفتصد سوار و خطاب سیف خان مباحی گشت - سال بیست و ہشتم سنہ ۱۰۹۵ھ بساط ہستی در نوردید (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۹ - ۴۸۶) - ۹ - پی : 'ولد فقیر اللہ' -

پانصدی هفتصد موار ، یادگار مسعود^۱ برادر زاده سعید خان بہادر مغفور بمکرمت اسپ و خلعت و خطاب احمد بیگ خان و مجد مقیم ولد شاہ بیگ خان بعنایت خلعت و خطاب مقیم خانی و سایر عطایا نوازش یافتند و گیتی خدیو پس از سه مقام در ظاهر بلده اوجین ، بیست و ہفتم رجب از آنجا کوچ نموده [بعد از] بیست و ہشت کوچ و سه مقام ، بیست و ہشتم^۲ شعبان ، حدود گوالیار را از فتر وصول ہایون زینت پذیر ساختند^۳ -
 چو جذب شہنشاہیش می^۴ کشید نیارست جایی اقامت گزید
 بجای دگر چون گزیدی^۵ قرار کہ تخت شہی می کشد انتظار
 درین ایام نصیری خان^۶ ولد خاندوران بہادر مرحوم کہ بحراست قلعه^۷
 رایسین مضاف صوبہ مالوہ قیام داشت و یرلیغ جہانمطاع بطلب او صادر شدہ بود
 جبہہ سای عبودیت گشتہ بعنایت خلعت خاصہ و اسپ و فیل و خطاب والای
 خاندورانی مشمول عواطف خسروانی گردید^۸ -

و بعد از وصول رایت ظفر نگار بگوالیار ، بعرض والا رسید کہ دارا شکوہ
 بہ دہولپور آمدہ ، انواع تدبیرات و حیل در منع عبور موکب^۹ منصور از آب چنبل^۹

- ۱ - عالمگیر نامہ : 'نبیرہ احمد بیگ خان' - ۲ سآ : 'بیستم' - ۳ سآ :
 'مخیم سرادق اقبال ساختند' - ۴ پی : 'در' - ۵ - عالمگیر نامہ : 'گرقتی' -
 ۶ - خاندوران نصیری خان سید محمود : پسر میانہ^۷ خاندوران نصرت جنگ
 است - بعد فوت پدر در عہد اعلیٰ حضرت بمنصب ہزاری ہزار سوار سرافرازی
 یافت - سال بیست و سوم باولین خطاب پدر نصیری خان چہرہ ناموری بر
 افروخت - بعد محاربت^۸ راجہ جمونات ، چون نواحی گوالیار مضرب خیام
 اورنگ زیب گشت ، نصیری خان خطاب خاندورانی یافت - در سال دہم
 سنہ ۱۰۷۷ ہ باجل طبیعی در اودیسہ گذشت - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۸۲ -
 ۷۸۵) - عالمگیر نامہ : ۷۹ 'نصرت خان' - ۷ - مستعد خان تفصیل افزایش
 مناصب منصبداران نوشتہ است - ۸ - آ : 'رایات' -

۹ - Chambal: A river of Central India and Rajputana, and one of the chief tributaries of the Jumna. It rises in the Indore state about nine miles south west of Mhow Cantonement, in the Jana Pao hill, 2,019 feet above the sea, in 22° 27' N. and 75° 31' E. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 134.

بکار برده اکثر گذرهای (برگ ۳۵۶ الف) مقرر مشهور را مضبوط کرده به بسن سورچل و نصب ادوات توپخانه استحکام داده [بود] لاجرم رای عالم آرای حضرت شاهنشاهی پرتو توجه بر تحقیق گذرگاه افکنده و از زمینداران بوم و بر بظهور پیوست که گذر بهدوریه که از سمت گوالیار بر دست راست دهلپور بمسافت بیست و دو کوه واقع است، بیایاب قابل عبور موکب ظفر آیات است، و دارا شکوه تا حال بضبط آن نه پرداخته بنا برین روز دیگر که مقام بود، خدیو جهان خانخانان بهادر سپه سالار و ذوالفقار خان و صف شکن خان را مبارزان توپخانه و جمعی دیگر، تعیین فرمودند که بر جناح استعجال روان گشته بآن گذر از آب بگذرند و تا وصول رایت اقبال از تصرف مخالفان بد مگال، صیانت نمایند - بموجب فرمان واجب الاذعان بندهای اخلاص نشان صباح آن که سلخ شعبان بود، بکنار آب جنبل رسیدند و بی توقف و درنگ بسان باد از آب گذشته آن طرف منزل گزیدند و در همین روز، گیتی خدیو فیروزمند، از گوالیار نهضت نموده بدو منزل مسافت بعید را طی کرده روز دیگر که غره مبارک رمضان بود از آب عبور فرمودند. هرچند دارا شکوه پیش ازین، باستماع خبر انہزام راجه جسونت سنگھ جمیع امراء و منصبداران بادشاهی را از اطراف طلبیده و عمدہهای حضور را بچرب زبانی و نوید احسان مستمال گردانیده قریب شصت هزار سوار فراهم آورده، از اسلحه و ادوات قور خانہ بادشاهی چندانکہ خواست بر لشکریان قسمت نموده و دست بانواع اسراف کشوده، مجموع توپخانه و فیلان جنگی ضمیمہ سامان نبرد ساخته، کلاه گوشہ نخوت بر فرق پندار کج نهاده بود، اما بشنیدن خبر عبور موکب منصور بآن چستی و چالاکتی از آب مذکور^۳ که مافوق تصور او بود، مورد رعب و هراس گشته ناچار با دلی خایف از دهلپور^۴ متوجہ مقابلہ عساکر گردون مآثر گردیده در موضع راجپوره^۵ که ده کروهی اکبرآباد است، نزدیک

۱ - در عالمگیر نامہ : ۸۰ - ۸۲ احوال شاهجهان ہم مسطور است - ۲ - پی :
 'کلا' - ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۳ - ۸۷ - ۴ - واقعات
 عالمگیری : ۴ - 'دھولپور' -

۵ - Rajpura : Headquarters tehsil of the Pinjaur
 nizamat, Patiala state, Punjab, lying between 30° 22'
 and 30° 36' N. and 76° 49' E., with an area of 141
 square miles. Imperial Gazetteer.vol.xxi, p 82.

نکنار آب جون زمینی برای جنگ خوش کرده ، مخیم نزول ساخت و بتوزک و ترتیب افواج پرداخت - هرچند حضرت اعلی از راه ترحم بحال او مناشیر نصایح آمیز ، مبنی بر تاکید مراتب صلح و مشعر بر اجتناب از جنگ باو می فرستادند بهیچوجه از اراده نا صواب باز نمی آمد و از جمله کارهای ناهنجار که درین ایام ازو بظهور پیوست ، دستگیر ساختن مجد امین خان ، خلف الصدق زبده امرای عظام مجد معظم خان ، بود بی صدور تقصیری ذکر مجملی از منشای این قضیه آنکه خدیو جهان ستان در وقت مراجعت از مهم بیجاپور عمده السلطنت (برگ ۳۵۶ ب) معظم خان را بجهت آنکه حسب الطلب دارا شکوه ، عازم دربار بود و بهیچوجه از رفتن تقاعدی نمی نمود ، این معنی را منافی مصلحت دانسته خان مذکور را دستگیر نموده در دکن نگاهداشتند - دارا شکوه این مقدمه را بر سازش و اتفاق معظم خان با خاقان زسان محمول داشته ، مجد امین خان خلف او را که در آن اوان خدمت میر بخشگیری بارگاه خلافت باو مفوض بود ، بامور غیر واقع متهم ساخته اذن گرفتاریش از حضرت اعلی گرفت و او را بخانه خود طلمیده دستگیر ساخت و بعد از سه چهار روز که حقیقت بیگناهی خان مذکور بر خاطر اعلی حضرت لایح شد ، او را از قید رهانیدند .

—:0:—

۱ - مجد امین خان : میر مجد امین پسر معظم خان امت - در سال سیم شاعجهانی با پدرش بدربار اعلی حضرت آمد و بعد از آن بعنایت خلعت و خطاب خانی کامیاب شد - در سال دوم عالمگیری بمنصب پنج هزاری چهار هزار سوار اختصاص گرفت . در سال دهم با فوج شایسته بمالش گروه یوسف زبی در موضع اوهند متعین گشت - در سال بیست و پنجم ، هشتم جمادی الاخره سنه ۱۰۹۳ در احمد آباد رحلت کرد (مآثر الامراء ۳ : ۶۱۳) -

ذکر محاربه^۱ عساکر منصور نزد یک مستقر الخلفاء اکبر آباد با دارا شکوه
و هزیمت یافتن او از جنود اقبال و گریختن بجانب دهلی و از
آنجا بلاهور و وقوع مقدمات دیگر^۲

بعد^۳ از عبور موکب نصرت نشان ، در غره ماه رمضان ، از آب چنبل شهنشاه
مالک رکاب دو روز روی این آب بجهت ترفیه^۴ سپاه که مسافت بعید پیموده بودند -
مقام نمودند ، و چون خبر پیش آمدن دارا شکوه از دهولپور بمسامع هایون رسید ،
سه کوچ متواتر فرموده ششم ماه مبارک^۵ نزدیک بلشکر دارا شکوه رسیده بفاصلا^۶
یک و نیم کروه از محل اقامت او توقف ورزیدند - و دارا شکوه در همین روز بعد
از اطلاع بر قرب وصول موکب نصرت [لوا] ترتیب صفوف نموده بعزم پیکار
سوار شده ، از اردوی خود قدری راه پیش آمده ، بسال بستمه ایستاد ، لیکن از
هیبت جلادت و فروشان خدیو جهان از آنجا قدم جرات پیش نگذاشته ، تمام روز
از کمال بیم با جمع افواج خود که همه مسلح شده بودند ، دران هوای سوزان
و میدان شعله خیز بسر برده ، لشکریان را تعذیبی عظیم کرد - چنانچه جمعی
کثیر از غلبه^۷ گرما و فرط تشنگی و قلت آب بسراب عدم رسیدند - و هنگام غروب
آفتاب بمنزلگاه خویش معاودت نمود - و شهنشاه دانش آیین ، حرکت پیشتر مناسب
ندانسته ، بآنجا توقف مصلحت دیده ، تا شب انتظار حرکت غنیم کشیدند - چون
اثری از جنبش ظاهر نشد ، حکم جهان مطاع بنفاد پیوست که جنود قاهره ، هانجا
خیمه ها برپا کرده ' مورچالها دور لشکر تقسیم نموده شرایط محافظت بجا آورند - و
صبح آن [فرمان] قهرمان جلال صادر شد که توپخانه^۸ هایون را پیش برده ، مہیای
عدو سوزی دارند و فیلان مست جنگی بانواع کجیم و جوشن و برگستوان آراسته

۱ - مؤلف مرآة العالم از محاربه با راجه جسونت سنگھ ۳۵۳ الف تا ذکر محاربه
با دارا شکوه : (برگ ۳۵۶ ب) با تقدیم و تاخیر وقایع و یک کمی تغیر و
اختصار از عالمگیر نامه : ۵۹ - ۸۷ گرفته است - ۲ - در عالمگیر نامه :
۸۷ - ۸۹ تمهید طولانی است در عبارت رنگین و مرصع - ۳ - عالمگیر نامه :
۸۹ 'چهارم رمضان از ساحل چنبل مرتحل شده ، سه کوچ متواتر فرموده' -

گشت ، و بادشاهزاده عالی نژاد محمد سلطان را خانخانان بهادر سپه سالار ه . ل جنود نصرت شعار نمود . و جمعی از بندهای ثابت قدم مثل سید مظفر خان باره ، و شجاعت خان و لودی خان و پردل خان و اخلاص خان و رشید خان (برگ ۳۵۷ الف) و تهور خان و خواص خان و زبردست خان و غیرهم با ایشان معین شدند و ذوالفقار خان و صف شکن خان را فرمان شد که هر کدام با توپخانه ای [بی] اهتمام خود در پیش صف هراول قرار گرفته ، آماده خصم افکنی گردد . و سرداری برانفار ، نامزد گرامی گوهر محیط ابهت ، بادشاهزاده سعادت توأم محمد اعظم نموده ، سپاه و حشم ایشانرا با اسلام خان و اعظم خان و خان زمان و مختار خان و کار طلب خان و هوشدار خان و همت خان و سیف زن و جمعی دیگر از مردان کار در آنطرف تعیین فرمودند . و مراد بخش را با فوجی و سپاه او در جوانغار حکم صف آرای شد . سرداری التمش بعهده نوئینان شیخ میر برادرش و شرزه خان و رندوله خان و فتح جنگ خان و گروهی دیگر دلاوران با او معین گشتند و بهادر خان با جوی از بهادران مثل سید دلاور خان و هزبر خان و هادی داد خان و غیرهم و هزار و پانصد سوار منصبدار ، طرح دست راست قرار یفت . و خان دوران با فوجی از دلیران دست چپ طرح شده ، و خواجه عبیدالله قراول بیگی با عبدالله خان سرای و دولت بیگ برادرش و بهرام^۲ و جمعی دیگر از بنده های کار طلب و قراولان و عمله شکار ، بقراولی کمر همت بر میان پردلی بستند ، و خدیو جهان سنان با فر فریدون و حشمت جمشید ، بر مثال تابنده خورشید بر سپهر جلالات یعنی بر تخت فیل کوه پیکر جای گرفته ، بادشاهزاده محمد اعظم را در خدمت والا جای داده ، قول هایون را شرف زینت بخشیدند . مرتضی خان و اصالت خان و دیندار خان^۴ و مخلص خان و قلیچ خان^۵ و ذوالقدر خان^۶ و خانه زاد خان و شیخ عبدالقوی و جمعی دیگر از بنده های خاص بملازمت رکاب اختصاص یافتند . و دست توکل بمضمون 'و من یتوکل علی الله فهو حسبه'^۷ استوار داشته لوای عزیمت بسمت مستقرالخلافت که دارا شکوه با عساکر خود سد راه بود ، بر افراشتند .

- ۱ - 'خاننهمان' - ۲ . در نسخهای آ و سآ : 'عبدالله' نوشته شده . ۳ - عالمگیر نامه : 'بهرام ولد قزلباش خان' - ۴ . سآ : 'دلی داد خان' - ۵ . سآ : 'فتح خان' - ۶ . عالمگیر نامه : ۹۳ و سآ : 'ذوالفقار خان' - ۷ - القرآن : ۶۵ - ۴ -

بجانبید آن کوه آهن ز جای جهان پر شد از ناله کترنای
به تندی روان شد سپاه گران که میگفت دریا نگرود روان

و دارا شکوه چون صبح همین روز که هفتم ماه رمضان بود، در سرزمینی که روز گذشته ایستاده بود، صف کشیده، توپخانه خود را بسرداری برق انداز خان، میر آتش خویش از دست راست [و] توپخانه بادشاهی را که سردار آن حسین بیگ خان بود از طرف چپ، در پیش صف جا داده از امراء عقبه خلافت راو سال راجه هادا که از راجپوتان عمده هندوستان بمزید شجاعت و فنون سرداری، ممتاز و ثبات قدم و استقلالش، در معارک مسلم الثبوت هندو و مسلمان و راجپوت بود، با سایر رؤسای راجپوتانیه مثل راجه روپ سنگه راتهور، عمزاده

۱ - عالمگیر نامه: ۹۴ و 'هفتم رمضان موافق بیستم خرداد' - ۲ - حسین بیگ خان زیبک: خواهر زاده و خویش علی مردان خان مشهور است - در سال هیزدهم شاهجهانی، بخدمت میر توزک مقرر گشته، بعنایت عصای مرصع و اضافه منصب، مفتخر گشت - در سال بیست و یکم بصوبه داری کشمیر و بعنایت خطاب خانی نواخته شد - در جنگ سمو گره خان مذکور میر اهتمام توپخانه پادشاهی بود - در سال جلوس بفوجداری بنگش مرخص گردید، در سال نوزدهم آخر سنه ۱۰۸۶ ه و دیعت حیات سپرد (مآثر الامراء ۱: ۵۹۱ - ۵۹۳) - ۳ - راو متر سال هادا: نبیره راو (تن است - سال چهارم فردوس آشیانی، بعد از وفات راو رتن پادشاه او را بمنصب سه هزار سوار و خطاب رای بر نواخته ولایت بوندی و کنکر و پرگنات آن نواحی بتیول او مرحمت فرمود - سال بیست و دوم از اصل و اضافه بمنصب سه هزار و پانصدی بلند رتبه یافت - مطابق سنه ۱۰۶۸ ه در هراولی دارا شکوه بود از دست دلاوران فوج اورنگ زیب بقتل رسید (مآثر الامراء ۲: ۲۶۰ - ۲۶۳) - ۴ - روپ سنگه راتهور: نبیره کشن سنگه راتهور است - چون هری سنگه عم او سال هفدهم شاهجهانی رحلت کرد، و فرزندى نداشت - پادشاه روپ سنگه برادر زاده او را بعطای خلعت و اضافه منصب و عنایت اسپ، با زین نقره سرافراز ساخته، کشن گره وطن عمش بتیول او مرحمت نمود - سال بیست و هشتم همراه علامی سعدالله خان بانهدام قلعه چیتور رخصت پذیرفت - در جنگ سمو گره بهراولی دارا شکوه اختصاص داشت مردم اورنگ زیب در ۱۰۶۸ ه او را ته تیغ آوردند (مآثر الامراء: ۲۶۸ - ۲۷۰) -

راجہ جسونت سنگھ کہ با او سر ہمسری میخارید و بیرم دیو سیسودھے و گرو
 ہر بہادر برادر راجہ بتھلداص کور و بہم پسر راجہ مذکور و راجہ شیو رام کور
 و دیگر راجپوتان نامی ہراول ساخت . و از مردم خود داؤد خان قریشی را با
 زیادہ از چہار ہزار سوار گزیدہ و عسکر خان میر بخشی خود را با ۳۰ ہزار کس
 از نوکران عمدہ خویش ضمیمہ آن فوج گر دانید . و سرداری بر انغار بخلیل اللہ
 خان کہ از عمدہ های بارگاہ خلافت و میر بخشی لشکر بادشاہی بود ، مفوض
 داشتہ ، ابراہیم خان^۲ خلف علی مردان خان با دو برادر^۱ [و] طاہر خان^۵ و

۱ - داؤد خان قریشی : پسر بھیکن خان است ، شیخ در ملازمان دارا شکوہ
 ملتزم گشتہ ، در نخستین جنگ دارا شکوہ باتفاق راؤ متر سال ہادا ، ہراول
 بود . ہمہ جا با دارا شکوہ راہ موافقت پیمودہ ، در نواحی بہکر جدا شدہ ،
 از راہ جیسلمیر بوطن خود حصار فیروزہ شتافت . بوجہ کار شناسی خود ، در
 همان ایام ، از بارگاہ عالمگیری با ارسال خلعت مستمال گردید ، در سال چہارم
 قلعہ پلاؤن را فتح کرد . در سال چہاردہم بنظم صوبہ الہ آباد دستوری
 یافت . سال وفاتش معلوم نشد . مآثر الامراء : ۲ : ۲۲ - ۳۷) - ۲ - خلیل اللہ
 خان : برادر خرد اصالت خان میر بخشی است . در سال سوم عرش آشیانی
 خطاب خانی یافت . در سال ہیزدہم بمنصب ۳۰ ہزاری دو ہزار سوار
 سرافرازی یافت . در سال بیست و دوم بیایہ بخشگیری دوم مرتقی گردید .
 در محرم سنہ ۱۰۶۸ . خان مزبور بحراست شاہجہان آباد مامور گشت . پس از
 ہزیمت دارا شکوہ خان مذکور مورد نوازش عالمگیری شد . دوم رجب ۱۰۷۲ ہ
 روزگار حیاتش بسر آمد (مآثر الامراء : ۱ : ۷۷۵ - ۷۸۲) - ۳ - ابراہیم خان :
 خلف ارشد امیر الامراء علی مردان خان است . در سال بیست و ششم از پیشگاہ
 صاحبقرانی خطاب خانی یافت . در سال سی و یکم پس از فوت پدرش از اصل
 و اضافہ بمنصب چہار ہزاری ۳۰ ہزار سوار بلند نامی یافت . در محاربہ
 سموگرہ در میمنہ فوج دارا شکوہ منتظم بود ، بعد از شکست او رفاقت
 شاہزادہ مراد بخش بر گزید . پس از جنگ دارا شکوہ چون زمام رمق و فتق
 سلطنت ، بقبضہ اقتدار عالمگیری درآمد او بدرگاہش آمد . در سال چہل و
 ششم او با ابراہیم آباد سودھرہ باجل طبیعی در گذشت . مآثر الامراء : ۱ : ۲۹۵ -
 ۳۰۱ - ۴ - در عالمگیر نامہ : ۹۵ اسامی دو برادر اسمعیل بیگ و اسحاق
 بیگ نوشتہ شدہ - ۵ - طاہر شیخ : سال بیستم جلوس فردوس آشیانی ، از

قباد خان^۱ و سایر تورانیان و رام سنگھ راتھور^۲، و غضنفر^۳ خان^۴ و سلطان حسین

← بلخ آمده، بعنایت خلعت و خنجر مرصع و ده هزار روپیہ نقد و پستر بعطای شمشیر با یراق طلای مینا کار و ہشتصدی چہار حد سوار، مباحی گردید۔ سال بیست و ششم با دارا شکوہ بمہم قندھار رفت۔ در نبرد دوم دارا شکوہ بعنایت ترکش مشمول عاطفت شدہ با جمعی بقراولی، گام جلادت برداشت۔ سال بیست و دوم او بفوجداری معین شد۔ سال وفاتش معلوم نیست۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۷۵۱ - ۷۵۵)۔

۱ - قباد خان : میر آخور نذر مجد خان، والی بلخ و بدخشان است۔ در اواخر دولت خانی بحراست و حکومت قلعه غوری میپرداخت۔ در سال بیست و یکم شاہجہانی از تیول خود بحضور آمدہ، بخدمت قوش بیگی و اضافہ پانصدی سرفرازی یافت۔ بعد از ہزیمت دارا شکوہ کاسیاب دولت آستانبوس عالمگیری گردید و در سال دہم کہ مجد امین خان میر بخش بتادیب افغانان یوسف زئی مرخص گشت، خان مذکور در کومکیہا انسلاک یافت۔ پستر بحکومت اودیسیہ شتافتہ، در آنجا رحلت کرد (مآثر الامراء : ۳ : ۶۹ - ۱۰۳) - ۲ - رام سنگھ راتھور : ولد کرمسی راتھو، ہمیشہ زادہ رانا جگت سنگھ است۔ نامبرذہ اواخر سال سیزدہم فردوس آشیانی، بمنصب ہزاری ششصد سوار سرفرازی یافت۔ سال بیست و دوم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصدی، ہزار و دوہست سوار سربلند گردیدہ، ہمراہ اورنگ زیب، بیساق قندھار تعین گردید۔ در جنگ سموگرہ، مطابق سنہ ۱۰۶۸ھ در ہراولی دارا شکوہ قرار یافتہ۔ وقت زد و خورد دست جلادت کشادہ، مردانہ وار تہ تیغ فوج مقابل درآمد۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۲۶۶ - ۲۶۸) - ۳ - غضنفر خان : پسر الہ وردیخان است۔ در سال بیست و دوم، بداروغی فیلداخصہ و منصب ہزاری پانصد سوار، تارک افتخار افراخت۔ و بخطاب خانی نیز مفتخر گشت۔ در سال بیست و ہشتم، حکم اماس شہر رفیع، اصدار یافتہ بود۔ در سال سی ام بصرف پنج لک روپیہ، باتمام رسید، و بفیض آباد موسوم گشت۔ در جنگ دارا شکوہ، در فوج ہرانغارش بود، و بعد از غلبہ اورنگ زیب مورد عاطفت خسروانی گشت۔ در آخر سال دوم بفوجداری جونپور فایز گشت۔ سال دہم آخر سنہ ۱۰۷۷، در تہتوہ باجل طبیعی در گذشت۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۸۶۶ - ۸۶۹) - ۴ - آ : غضنفر خان را بگذشت و طرف عساکر گردید۔

ولد اصالت خان مرحوم ، و میر خان' ولد خلیل الله ، و راجه کشن سنگه توتور ، پرتھی راج بهاتی و دیگر امراء و منصبداران بادشاهی ، دران فوج تعین نمود . و سپهر شکوه پسر خرد خود را با رستم خان' که بخطاب بهادری و فیروز جنگی نامور ، و در سلک اعظام امرای معتبر و سپاهی مسلم مقرر بود در جوانغار باز داشته ، قاسم خان و سر بلند خان' و سید شیر خان بارهه ، و ناهر و مالوجی و پرسوجی' دکنی و سید بهادر' بهکری و مها سنگه' بهدوریه و عبدالنبی خان

۱ - امیر خان میر میران : پسر خلیل الله خان یزدی است . سال سی و یکم چون خلیل الله خان بصوبه داری دهلی اختصاص گرفت او را بخطاب میر خان نواخته بهمراهی خان مذکور تعین نمودند . در عهد خلد مکان بعد فوت پدر ، باضافه منصب ، فایز گشته ، بفوجداری کوهستان جمو ، پایه اعتبار افراخت . در سال دوازدهم از تفریح حسن علیخان ، بداروغگی منصبداران ، مفتخر گشت . در سال چهل و دوم بست و هفتم شوال ۱۱۰۹ هجری رحلت کرد . (مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۷ - ۲۸۷) ۲ - رستم خان مقرب : از قوم چرکس است . ابتداء نوکر نظام الملک دکنی شده نامی بسری و سرداری بر آورد و بخطاب مقرب خان مخاطب گردید . چون نظام الملک سلوک ناهموار کرد ، باراده نوکری پادشاهی ، سال چهارم باعظم خان ملتجی گردید . سال بیست و نهم شاهجهانی از اصل و اضافه بمنصب ششہزاری شش هزار سوار ، پنجہزار سوار دو اسپه و سه اسپه ، سر بر افراخت و کمر عزیمت بست در جنگ متصل سموگره بهمراهی سپهر شکوه در جوانغار بود . وقت زد و خورد ، مطابق ۱۰۶۸ هجری بزخم تفنگ جان بجان آفرین سپرد . (مآثرالامراء : ۲ : ۲۷۰ - ۲۷۶) ۳ - سر بلند خان خواجه رحمت : همشیره زاده میرزا شجاع است . پایه' روشناسی در پیش گه فردوس آشیانی داشت . سال سیم از اصل و اضافه ، بمنصب ہزاری پانصد سوار و خطاب سر بلند خان نواخته شد . پس از جلوس عالمگیری بفوجداری مندسور دستوری پذیرفت . سال بیست و دوم ، بانتزاع جودہپور ، از دست راتھوران پای ہمت پیش گذاشت سال بیست و سوم مطابق سنہ ۱۰۹۰ هجری رحلت کرد . (مآثرالامراء : ۲ : ۴۷۷ - ۴۷۹) ۴ - سآ : پرسو دکنی - ۵ - سید شجاعت خان بہادر بہکری : پسر سید لطف علی بہکری است ، کہ سال ہشتم فردوس آشیانی بفوجداری میان دواب مفتخر گشت . سال شانزدهم بحراست قلعه کانگرہ تعین ←

و سید نجابت خان ، سید منورا بارهه ، و سید نور العیان و سید مقبول عالم ،
را با جمیع سادات و اهل جلو و گرز برداران ، از بنده های پادشاهی ، دران
فوج معین ساخته ، خود با سه هزار سوار ، از عمدہ ها و خاصان و مقربان خویش ،
و جمعی از مردم پادشاهی ، مثل فیض الله خان و خوشحال بیگ کاشغری در
قول قرار گرفته کنور رام سنگه ، سپین خلف راجہ جیسنگہ را با کیرت سنگہ ،

← گردید۔ بعد از سریر آرای خلد مکان او اجراز ملازمت نموده ، در جنگ
مجد شجاع و دارا شکوه در رکاب پادشاهی بود۔ سال دوم بخطاب شجاعت
خان نامور گشته ، پستر بقلعہ داری چناده فایز گشت۔ انجام احوالش معلوم
نگردیده (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۰)۔ ۴۔ مینا سنگہ بھدوریه : پسر بدنسنگہ
بھدوریه است۔ پس از وفات پدرش بمنصب هزاری ہشتصد سوار و خطاب
راجگی و عطای اسپ سر عزت بر افراخت۔ سال سی و یکم از اصل و اضافہ
بمنصب هزاری هزار سوار رایت ترقی بر افراشت۔ پس از غلبہ عالمگیر او
بملازمتش پیوستہ ، سال اول جلوس همراه سبکرن بندیلہ برسر چنیت بندیلہ
رفت۔ سال دہم همراه کامل خان ، در تنبیبہ افغنہ یوسف زئی مصدر
ترددات نمایان گردید۔ سال بیست و ششم رحلت کرد۔ (مآثر الامراء : ۲ :
۲۲۹ - ۲۳۰)۔

۱۔ سید منور بارهہ : پسر سید خانجہان شاہجہانی است۔ در جنگ دارا شکوہ در
فوج جوانغار او قرار یافت۔ در عہد خلد مکان خطاب خانی یافتہ متعین
دکن گشت۔ در سال دہم در سلک عمراہان پادشاہزادہ مجد معظم
انتظام یافت۔ در سال سی و دوم بایالت بیجاپور نامور شد ، تاریخ فوتش
بنظر نیامدہ۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۷)۔ ۲۔ فیض الله خان : پسر زاہد
خان کوکہ است۔ هنگام وفات پدر دہ سالہ بود۔ اعلیحضرت از روی پایہ
شناسی و قدردانی او را بمنصب هزاری چہار صد سوار سرفراز فرمود۔ در سال
سی و یکم آختہ بیگی گشت۔ پس از ہزیمت داراشکوہ بہ تلثیم عتبہ عالمگیری
استسعاد یافتہ ، باضافہ هزاری پانصد سوار ، پایہ عزت بر افراخت۔ در سال
سیزدہم بتوجداری سنبل مراد آباد اختصاص گرفت۔ در سال بیست و چہارم
۱۰۹۲ھ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۲۸)۔ ۳۔ راجہ رام سنگہ کچرنواہہ :
پسر کلان میرزا راجہ جیسنگہ است۔ سال شانزدہم جلوس فردوس آشیانی
ہاجمیر متوجہ شد۔ در جنگ سموگرہ همراه دارا شکوہ بود ، پس از ہزیمت ←

برادرش و شیخ معظم فتحپوری و جمعی از راجپوتان و سید لاهر خان^۱، نوکر خود با ده هزار^۲ سوار التمش کرد - و دو فوج دیگر، بر یمن و یسار قول قرار داده، ظفر خان^۳ [و] فیروز میواتی نوکر خود را بسرداری فوج میمنه گماشت، و نگاهداشت میسرہ بعہدہ فاخر خان نجم ثانی^۴ گذاشت - و بعد از گذشتن یکپاس

← او بیارگاہ عالمگیری رسیدہ - پس از فوت پدر سال دہم مطرح انظار عاطفت گردید - اواخر ہمین سال او با جمعی کثیر، بر گواہتی سرحد بنگالہ دستوری پذیرفت و باضافہ^۵ ہزاری ہزار سوار اختصاص گرفت - سال نوزدہم از ان مہم برگشت - تاریخ وفات معلوم نیست - (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۱ - ۳۰۳) - ۴ - کیرت سنگھ : پسر دوم راجہ جیسنگھ، در آخر سال بیست و سوم شاہجہانی از پیشگاہ خلافت، بمنصب ہشتصدی ہشت صد سوار سرافرازی یافتہ، با پدرش از موافقت سلیمان شکوہ جدایی اختیار نمودہ، عازم آستان عالمگیری گردید - کیرت سنگھ پیدر ملحق شدہ، ہمراہ او استمعاد ملازمت نمودہ و بعطای علم مشمول نوازش گردید - در سال شانزدہم سنہ ۱۰۸۴ھ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۱۵۶ - ۱۵۸) - ۳ -

۱ - عالمگیر نامہ : ۹۶ و نسخہ ہی : 'باہر خان' - ۲ - آ : 'دو ہزار' - ۳ - ظفر خان خواجہ احسن اللہ : پسر خواجہ ابوالحسن تربتی است - سال دوم فردوس آشیانی، با پدرش، بتعاقب ججہار سنگھ بندیلہ مامور گردید - سال ششم پس از فوت پدر پادشاہ صوبہ داری کشمیر اصالتہ باو مقرر کردہ، از اصل و اضافہ بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار و عطای علم و نقارہ نواخت - سال دوازدہم از صوبہ کشمیر معزول شدہ بہ تنبیہ ہزارجات کمر ہمت بست - در اولین محاربہ^۶ دارا شکوہ با عالمگیر با پنج ہزار سوار بسرداری میسرہ قول او انتظام داشت - در مبادی جلوس عالمگیری بسالیانہ^۷ چہل ہزار روپیہ موظف گشت - سال ششم سنہ ۱۰۷۴ھ در لاہور رحلت کرد (مآثر الامراء : ۲ : ۷۵۶ - ۷۶۴) - ۴ - فاخر خان نجم ثانی : پسر باقر خان نجم ثانی است - سال سوم جلوس فردوس آشیانی، آستان بوسی کرد و بمنصب در خور، مورد نوازش گردید - پس از فوت پدر، باضافہ سربلند گردیدہ، پایہ^۸ دو ہزاری ہزار سوار مرتقی شد - در جنگ سموگرہ سردار میسرہ دارا شکوہ بود - پس از رونق افزا شدن عالمگیر، در نواح اکبر آباد، خان مزبور احراز ملازمت نمود - از منصب معزول شدہ، بتقرر وظیفہ ←

روز، عزیمت حرب مصمم کرده، استقبال موکب جلال نموده، و در نصف نهار، بانداختن بان و توپ و تفنگ نیران جنگ افروخت. و بان اندازان سرعت و تفنگچیان رعد سطوت موکب نصرت، نیز دست با استعمال آلات توپخانه کشادند. هوا از ابر دود تیره شد، و نهنگ خون آشام تفنگ، بآهنگ جان دشمنان [پی] بنیاد، خروشیدن کرد. محیط آشوب و بلا از موج خون اعداء بجوشیدن آمد، و از طرفین، جنگ توپ و تفنگ گرم شد. و رفته رفته آتش حرب و قتال اشتعال پذیرفت، تا آنکه افواج غنیم نزدیک رسید. و از هر دو طرف تیغ تیز، بقصد خولریزی، علم گردید، و کار ستیز از قامت فتنه انگیز سنان، بالا گرفت. و پیغام اجل، از زبان تیغ بتصریح انجامید. و راز سر بسته مرگ از تقریر سفیر تیر، بافشا پیوست:

بلا باز هنگامه آرای شد دگر سیل خون دشت پیمای شد

سپاه از دو سو تیغ درهم نهاد زره دیده از بیم برهم نهاد

و جوانغار لشکر مخالف که سردار آن سپهر شکوه و رستم خان بودند (برگ ۳۵۸ الف) شوخی نموده، نخست رو بروی توپخانه هاپون، حمله آوردند. و تفنگچیان شعله خوپای استوار داشته، دست بمدافع کشودند. در آن اثنا یکی از فیلان سره فوج رستم خان بضرب بادلیج از پای درآمد. و صدقات جانگزای توپ و تفنگ و هان، رخنه در بنای آن ستیزان افگند. و از مشاهده کمال استحکام توپخانه عنان بسمت جوانغار موکب ظفر شعار، تافته بفوج بهادر خان که طرح دست راست بود، و از غایت کار طلبی، بسیار پیش رفته، بجنب هراول لشکر منصور پیوسته بود، بر خورده بجنگ و پیکار پرداختند. و خان مذکور آنچه نهایت مراتب تلاش بود، بتقدیم رسانیده، زخمی برداشت. و سید دلاور خان و هادی داد خان، از همراهان او، قدم جلادت افشوده، چهره سعادت بگلگونه شهادت پیراستند. و چون فوج غنیم عظیم بود، و دفع آنها بسعی این گروه صورت نه بست، و نزدیک بود که پای قرار مجاهدان لغزش پذیرد، درین اثنا اسلام خان با بهادران فوج برانفار از جانب یمن درآمده، و عمده نوئینان اخلاص کیش شیخ میر نیز با افواج التمش، خود را رسانیده بجنگ و پیکار در

دارالخلافت نشست و تا سال بیست و سوم بقید حیات بود، بعد از آن رحلت

کرد. (مآثر الامراء: ۳: ۲۶ - ۲۸) -

۱ - عالمگیر نامه: ۳: ۲۸ - ۲۹ -

آویخت و سلک جمعیت اعداء از هم گسیخت - و خاک معرکه بخون بسیاری ازان جسارت کیشان بر آمیخت - درین آویزش مردانه ، رستم خان هدف تیر قضا گشت و سپهر شکوه با بقیة السیف رو بفرار نهاد :

گریزان شدند آن گروه دلیر چونخچیر آهو ز غرنده شیر
یکی جبه افگند تا جان بردا که آن دگرتا سر آسان بردا

دارا شکوه بعد از تیز جلوی رستم خان ، و سپهر شکوه خود نیز بتعاقب آنها با فوج قول [و] التمش بسرعت تمام ، روبروی توپخانه و هراول لشکر منصور روان شد و هراول خویش را زیر کرده ، از توپخانه خود در گذشت - چون بتوپخانه هایون نزدیک شد ، از بیم آن دریای آتش زورق طاقش در گرداب اضطراب افتاد و ازان سمت منحرف گشته ، بجانب دست راست خود میل نمود - ازین جهت هراول آن خیل ادبار را ، با هراول اشکر ظفر اثر که عقب توپخانه صف آرا بود اتفاق آویزش نیفتاده با فوج مراد بخش که جوانغار موکب نصرت شعار بود ، روبرو شد و خلیل الله نیز با سپاه برانغار ، حمله آورده ، جنود اوزبکیه که با او بودند ، دست [بجنگ] تیر کشودند - و سلطان مراد بخش قدم ثبات افشوده ، بمدافعه کارزار درآید و بعد آویزش بسیار که چند زخم تیر برداشته بود ، پای قرار مردمیش لغزیده ، عقب رفت و مقارن اینحال بادشاه دین و دنیا پناه ، روی پیل آسان تمثیل بسمت دارا شکوه گردانیده ، عساکر منصور و قول هایون نیز بجالب او میل نمودند - درین اثنا راجپوتان جهالت کیش ، که مراد بخش را هزیمت داده ، از جنگ او واپرداخته بودند ، رخس تهور برانگیخته ، رشته پیوند تعلق ، از گوهر جان گسیخته بر قلب موکب ظفر لوا تاختمند (برگ ۳۵۸ ب) دلاوران نصرت نشان به پشتیبانی همت شهنشاه جهان ، دست کوشش از آستین جلادت ، بر آورده ، بصدسه تیر و تفنگ و بان و ضرب تیغ و طعن سنان ، بدفع مخالفان پرداختند - بیاد جله مجاهدان سرهای دشمنان ، از نهال قامت شان ، چون برگ رزان از باد خزان میریخت - و بزور بازوی اقبال ، خسرو مالک رباب ، تار و پود حیات خصم بد مآل ، مانند رشته [بی] تاب از هم میگسیخت ، تیر مغفر شکاف دلیران خصم افکن از چار آئینه و جوشن ، چون

۱ و ۲ - در جمیع نسخه ها 'برود' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیر نامه :
۹۹ - ۳ - آ : ۴۲۷ ب 'ایشان در پیوست ، در آنجا واقعات عظیم رسیده بود ، پای قرار' - ۴ - سآ : 'مراد بخش' -

خطلوط شعاع بصر ، از عینک روشن میگذشت و افسون و حیل و تدبیر دشمنان ،
گزند سیه مار سناورا مانع نمیگشت :

ز بیداد تیغ جدائی فکن سر از تن جدا ماند ، و تن از کفن
دو شمشیر هر جا که میشد علم چو مقراض میدوخت تیرش بهم
جدا با زره دست ها سو بسو چو دامی که یکمهی افتد درو
شد از تیغ بیدار دریکنفس پر از مرغ ارواح این نه قفس

درین نبرد مرد آزما ، مرتضی خان مصدر ترددات مردانه گردیده ، ازخم
شمشیر ، پیکر شجاعت را زینت بخشید - و ذوالفقار خان و دیندار خان ، جوهر
جلادت و کار طلبی نموده ، زخمی برداشتند - اگرچه ملازمان رکاب نصرت پیوند ،
داد مردانگی دادند ، لیکن از راجپوتان ضلالت شعار تیر تهورهای عظیم بوقوع
پیوست - چنانچه راؤ ستر سال هادا و رام سنگه راتهور و بهم پسر راجه بتهدامس^۱
کور و راجه سیورام^۲ ، برادر زاده مذکور و جمعی دیگر از نام آوران آن گروه ،
راه خیرگی پیموده ، بقول هایون بسیار نزدیک رسیدند - و راجه روپ سنگه راتهور
از کمال جهل برهمه^۳ آن گمراغان بقدم غرور پیش رفته ، خود را بفیل سواری اشرف
رسانیده و پیاده شده آثار بیبای بظهور آورد و بروفق مضمون :-

چو پروانه خود را زاند بر چراغ نمیرد چراغ ، او بمیرد بداغ

نقش کج اندیشی آن بد کیشان درست ننشسته ، بدالات تیغ بهاداران نصرت
شیم ، ره نورد وادی عدم ، و شعله افروز دار جهنم گردیدند و دارا شکوه
بعد مشاهده اینحال و برگشته شدن رستم خان و راؤ ستر سال ، و دیگر عمده های
راجپوتان ، دمی چند ایستاده بقدر کوششی نموده ، و درین وقت مجد صالح^۴

۱ - سآ : 'تهدکداس کور' - ۲ - پی : 'شیورام' - ۳ - معتمد خان مجد صالح
خواهی : ابتدا بمشرفی توپخانه پادشاهی و منصب در خور سرفراز بود ، سال
بیست و چهارم ، بانضمام کوتوالی لشکر و اضافه منصب مباحی گردانیده
شد - اواخر سال بیست و هشتم ، از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری دو صد
سوار و خطاب معتمد خان عز امتیاز یافت - سال سیم از اصل و اضافه بمنصب
دو هزاری دو صد سوار نواخته شد - و متصل سموگره در اثنای زد و خورد
نامبرده که از جانب دارا شکوه بخطاب وزیر خانی ، نام آور شده بود ،
مطابق سنه ۱۰۶۸ هـ مقتول گردید - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۰ - ۵۱۱) -

دیوانش که او را خطاب وزیر خانی داده بود، و سید ناصر خان یارمه که از سرداران خوب او بود، و یوسف خان برادر دلیر خان که افغانان اوزبکیه او را از جوانان دلاور و در سپاهگیری^۱ ثانی اثنین مهین برادرش ششمردند، از آب تیغ مجاهدان شهامت پرور، شربت هلاک چشیدند. و مقارن این حال، چند بان ستواتر از توپخانه^۲ هایون، بفوج قول^۳ و اطراف فیل سواری او رسید. با آنکه هنوز جمعی با او بودند، و کار نبرد باآخر نرسیده بود، بی سلاح و یراق با پای برهنه براسپ سوار شد. ازین حرکت و اضطراب بی هنگام، لشکر او که از صدمه^۴ انتقام بهادران فیروز مند، بکام انهزام ایستاده بودند، پراکنده و پریشان شده، راه فرار پیمودند و خود نیز بیش ازین تاب مقاومت نیاورده (برگ ۳۵۹ الف) بکام ناکامی راه ادبار پیش گرفت. و سپهر شکوه نیز در اثنای گریز باو پیوست و نسایم نصر و قائید بر شقه^۵ رایت ظفر طراز وزید. و صدای کوس فتح و شادیانه^۶ نصرت با وج اقبال رسید:

قرین شد بهم این دو فتح غریب چو نصر من الله و فتح قریب^۷
و از بدایع آیات اقبال این مورد الطاف ذوالجلال، آنکه از غنیم آنقدر سرداران و سپه سالاران بقتل رسیدند که کار آزمایشان معارک هیچا مثل آن کم نشان توانند داد. تا به تابینان آنها و سایرالناس چه رسده^۸ (؟) از رؤس عسا کر نصرت قرین، غیر عمده نوئینان، اعظم خان عرف ملتفت خان که دران آوان خدمت دیوانی اعلی داشت، چون مسلح بود از غلبه^۹ حدت هوا و شدت گرما جان بجان آفرین سپرد. و [از] تهذیب اخلاق و دیگر کمالات انسانی آراسته بود و طبع موزون داشت ازوست:

بخواب دیده ام آن طره^{۱۰} پریشان را تمام عمر دگر خواب من پریشانست
و عیسی بیگ و کیل مخاطب بسزاوار خان و هادیداد خان و سید دلاور خان دیگر کسی در عرصه تلف نشد. و آسیب زخم جزبه بهادر خان و ذوالفقار خان

۱ - مآ : شجاعت - ۲ - مآ : 'با فوج هراول' - ۳ - شقه = (ع) (بکسر شین و فتح قاف مشدد) نیمه ای از چیزی - نیمه چیزی که بدرار شگافته شده باشد (موشک عمید) - ۴ - القرآن : ۶۱ - ۱۳ - ۵ - این جمله جزوی است از جمله که در عالمگیر نامه اینطوری نوشته شده است 'از سرداران و نوکران نامی او که درین جنگ از آسیب ناوک اجل جان برده بودند، که کسی بود که زخمی بر نداشته شد تا بتابینان آنها و سایرالناس چه رسد.'

و مرتضی خان و دیندار خان و نهد صادق و میریز مہمند^۱ بدیگری از عمدہ ہا
 نرسید۔ و از فوج مراد بخش، غریب دامن سوسودہہ عم رانا راجہ جیسنگھ^۲ و
 سلطان یار^۳ پسر ہمت خان^۴ قدیم و سید شیجن بارہہ و چندی دیگر نقد جان
 درباختند۔ و بالجملہ دارا شکوہ پس از انہزام با پسر و چندی از نوکران،
 نزدیک بوقت شام، خود را بمستقرالخلافتہ اکبرآباد رسالیدہ بمنزل خویش درآمد۔
 و از کمال انفعال و ملاحظہ^۵ تو بیخ بخدمت اعلیٰ حضرت نرفتہ^۶، تا مسہ پاس شب،
 آنجا بسر بردہ، اواخر شب مذکور زوجہ و صبیبہ و بعضی دیگر پردگیان و برخی
 از جواہر و مرصع آلات و پارہ اشرفی و طلا ہمراہ برداشتہ، با سپہر شکوہ [و]
 معدودی از نوکران کہ ہمگی دوازده سوار بودند، بسمت دارالخلافتہ شاہجہان آباد
 رہگرای وادی ناکامی گشت۔ اگرچہ در دو مسہ روز قریب پنجہزار سوار و بعضی
 کارخانجاتش در راہ باو رسیدند، لیکن اکثر خزانہ و جواہر و مرصع آلات و
 کارخانہ جات و فیلان و اسپان و سایر اسباب حشمت و تجملاتش در اکبرآباد ماند۔
 و پارہ دیگر در جنگ گاہ و برخی در شہر بتاراج حادثہ رفت۔ و پیشتر مردمش
 جدائی گزیدہ، اختیار بندگی درگاہ آمانجاہ نمودند۔ و پادشاہ عالم ہر یکی را
 بمنصبی افزون تر از آنچه کہ پیش او داشت، بر نواختند:

زر و سیم و مالش بناچار ماند چمن بیخس و گنج بی مار ماند
 ازو دولت عاریت، تافت رو فلک دادہ خویش بگرفت ازو

القصہ شہنشاہ فیروزی اساس، لوازم سپاس الطاف نصرت بخش حقیقی، بجا
 آورده، با افواج ظفر اعتصام، بتوزک تمام روان شدند۔ و بمنزلگاہ اعادی رسیدہ،
 در خیمہ^۷ دارا شکوہ کہ هنوز برپا بود، شرف نزول ارزانی داشتہ، تا رسیدن
 اردوی معلی و دولت خانہ^۸ والا، آنجا بسر بردند۔ و نوئینان و سایر عمدہ ہا و
 اعیان تسلیم مبارک باد نمودہ، مورد انظار تحسین گردیدند۔ و پرتو تفقد
 شاہنشاہانہ بحال سلطان مراد بخش (برگ ۳۵۹ ب) کہ زخمی چند برداشتہ بود،
 گسترده شد۔ و جراحان صاحب وقوف را بمعالجہ^۹ او گماشتند۔ و جمعی کہ درین
 نبرد مرد آزما، مصدر جد و جہد گشتہ بودند، بشرایف عواطف، نوازش پذیرفتند
 و بعد از رسیدن اردوی نصرت قرین، دولت خانہ^{۱۰} ہایون را بفر نزول اشرف،

۱۔ سآ 'ضمند'۔ ۲ عالمگیر نامہ: ۱۰۸ و سآ: 'راجسنگھ'۔ ۳۔ آآ: 'غیرت خان
 سہراب خان و دیگر مردمان و سرداران' کہ غیر مربوط است'۔ ۴۔ سآ:
 'ہمت قدیم'۔ ۵۔ سآ: 'نیز نرفتہ'۔

مہبط انوار عز و شرف ساختند۔ روز دیگر رایت ظفر پیکر، بشکاکہ سموگرہ ارتفاع یافت۔ و درین تاریخ مجد امین خان خلف معظم خان، بر سایر بنده های عتبہ، خلافت، سبقت جستہ، کامیاب دولت آستانبوس گشتہ، بمرحمت خلعت خاص و اضافہ، ہزاری ہزار سوار، بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار، سر بلندی یافت۔ و درین روز معذرت نامہ، مشتعل بر اعتذار وقوع قتال کہ بحکم شرع دران معذور بودند، بخدمت اعلیٰ حضرت فرستادند۔ روز دیگر کہ مقام بود، اعتقاد خان، ولد یمین الدولہ آصف خان مغفور و جعفر ولد اللہ وردیخان، و غضنفر خان برادر او و فاخر خان نجم ثانی، باستلام سدہ سنہ، ناصیہ سعادت بر افروختہ، بعنایت خلاع رتبہ امتیاز بر اندوختند۔ و دہم ماہ مبارک، باغ دلکشای نور منزل کہ در ظاہر مستقر الخلافہ اکبر آباد واقع است از نزول ہایون فیض اندوز گشت۔ و اعلیٰ حضرت قدسی صحیفہ، در جواب معذرت نامہ خدیو جہان، مصحوب فاضلخان، خانسامان و مید ہدایت اللہ صدر فرستادند۔ روز دیگر

۱ - راجع بہ نامہ اعتذار در عالمگیر نامہ اشارہای نیست - ۲ - اعتقاد خان میرزا بہمن یار: پسر یمین الدولہ خانخانان آصف خان است۔ در سال دہم فردوس آشیانی، بہ منصب پانصدی دویست سوار عز و افتخار اندوخت۔ بعد از جنگ دارا شکوہ در مقام سموگرہ، باحراز ملازمت عالمگیری کامیاب امتیاز گردید۔ در سال پنجم باضافہ ہزاری، بمنصب پنجہزاری ہزار سوار نواختہ شد۔ در سال پانزدہم سنہ ۱۰۸۲ ہجری عالم بالا شتافت (مآثر الامراء: ۱: ۲۳۲ - ۲۳۴) - ۳ - آ: 'اللہ بردیخان' - ۴ - ملا علاء الملک تونی: مخاطب بفاضل خان در سال ہفتم اعلیٰ حضرت از ایران بھندوستان رسید۔ در سال نوزدہم نخست بداروغگی عرض مکرر اختصاص یافت۔ در سال بیست و سوم بخطاب فاضل خان نامور شد۔ در سال ۱۰۶۸ ہجری دارا شکوہ از معرکہ عالمگیری عنان تاب گردید۔ اعلیٰ حضرت فاضل خان را بگزارش لختی پیغام زبانی بخلد مکان رخصت فرمود۔ در سال چہارم بہ پیشگاہ خلافت رسیدہ، برخی از جواہر و مرصع آلات، مرسلہ فردوس آشیانی، از نظر گذرانید۔ پانزدہم ذیقعدہ سال ۱۰۷۳ ہجری بتفویض رتبہ والای وزارت مشرف شد۔ بیست و ہفتم ہجری ماہ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء: ۳: ۵۰۴ - ۵۳۰) - ۵ - سید ہدایت اللہ صدر: پسر سید احمد قادری است، کہ در عہد جنت مکانی بصدارت کل می پرداخت۔ بعد از وفات سید جلال، سید ہدایت اللہ از اصل و اضافہ بمنصب ←

قبضه شمشیر موسوم 'بعالم گیر'، که هانه این معنی بالهام ملهم غیبی از آنحضرت بوقوع آمد، مصحوب سشار الیها مرسل نمودند - و درین تاریخ طاهر خان و قباد خان و فیض الله و سر بلند خان و نوازش خان^۱ و خسرو^۲ سلطان و دیگر پسران و نبایر نذر محمد خان، و جمعی دیگر از بنده های بارگاه خلافت، احراز دولت آستانه بوس نموده، بعنایت خلعت مباهی گشتند - و چون مردم مراد بخش دست^۳ تعدی باهل شهر دراز داشتند، و هتک عرض و ناموس مردم بینمودند، دوازدهم^۴ ماه مذکور، بادشاهزاده والا تبار محمد سلطان و خانخانان بنیادار سه سالار با فوجی از جنود قاهره داخل شهر گشته، مژده امن و امان بسکنه آن رسانیده، در صدد بندوبست شدند، و چهاردهم عمده امرای بلند مکان خانجهان^۵ مهین خلف یمین الدوله آصف خان مغفور که حضرت اعلی، بعد از استماع خبر هزیمت یافتن داراشکوه

← هزاری ذات صد سوار برنواخته، بارگاه سلطانی طلبیده شد - در اوایل سلطنت خلد مکان چون صدارت از تغیر او بمیرگ شیخ هر وی مقرر شده، او سالی چند بانزوا گذرانیده آنچهائی گشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۵۶ - ۴۵۷) -

۱ - نوازش خان میرزا عبدالکافی : برادر علاقی اصالت خان و خلیل الله خان میربخشی امت - میر عبدالکافی سال نوزدهم بخطاب نوازش خان مشرف شد - در سال سی ام از تغیر میرزا سلطان صفوی قور بیگی گردید - در فرمانوایی عالمگیر بادشاه بفوجداری ماند و رخصت یافت و سال هشتم هانجا رحلت کرد - مآثر الامراء : ۳ : ۸۲۸ - ۸۳۰) - طبق عالمگیرنامه : ۸۰۸ بتاریخ نوزدهم محرم سال هشتم رحلت کرد - ۲ - 'خسرو سلطان و دیگر پسران و بنابر نذر محمد خان ...' در عالمگیر نامه مسطور نیست - ۳ - برای تنصیل رک عالمگیر نامه : ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۴ در واقعات عالمگیری : ۵۹ 'یازدهم شهر رمضان المبارک ۱۰۶۸ ه' مسطور است - ۵ - در واقعات عالمگیری : ۵۹ آن نامه ها هم نقل نموده شده که شاهجهان و اورنگزیب به یکدیگر نوشتند - ۶ - خانجهان امیر الامرا شایسته خان، پسر یمین الدوله آصفخان است - نامش میرزا ابو طالب، سال بیست و یکم جهانگیری، بخطاب شایسته خانی ناموری اندوخت - در سال دوازدهم فردوس آشیانی بصاحبصوبگی بهار و پتمه سر بر افراخت - سال سیم بمنصب والای شش هزاری شش هزار سوار، دوامپه سه اسپه و والا خطاب معتبر خانجهان مفتخر گشت - در سال ۱۰۷۰ ه بصوبه داری دکن اختصاص یافت - در سال سی و هشتم عالمگیری ۱۱۰۵ ه بدارالبقا شتافت (مآثر الامراء : ۶۹۰ - ۷۰۶) -

، باغوا ، وی را دستگیر کرده ، مقید ساخته بودند ، پس از دو روز بر بیگناهی آن خان والا مکان مطلع شده ، او را از قید رهانیده بوداد ، بتلثم عقبه جلال ، ظامت زدای اختر بخت گشته ، شمول عواطف بیکران گردید . و خلیل الله خان که اعلیحضرت او را با فاضلخان برای مطلبی و گذارش پیامی فرستاده بودند ، ناصیه سالی آستان سپهر نشان شد . و خدیو زمان جواب مطلب بوساطت فاضل خان خدمت اعلیحضرت فرستاده ، خلیل الله خان را در ملازمت اشرف نگاهداشتند . پانزدهم قاسم خان و اسد خان^۲ (برگ . ۳۶ الف) بخشی دوم و نامدار خان^۳ و ظفر خان بخشی دوم و جمعی دیگر از امراء بتقبیل عقبه اقبال سربلند گشتند . و جعفر ولد

۱ - سآ : 'جهت سالی آستان گشت - ۲ - آصف الدوله جمله الملک اسد خان عهد ابراهیم : پسر ذوالفقار خان قرا مانلو است . سال بیست و هفتم اعلی حضرت بخطاب اسد خان و خدمت آخته بیگی نوازش یافته ، آخرها ببخشی گری دوم پایه اعتبار افراخت . بعد از جلوس عالمگیری مدتها سرگرم بخشگیری دوم بوده ، سال پنجم بمنصب چهار هزاری دو هزار سوار مفتخر گشت ، سال سیزدهم بتفویض نیابت وزارت سباهات اندوخت . در سال چهل و پنجم بخطاب اسیر الامراء نواخته شد . بعد ارتحال خلد مکان ، پادشاهزاده عهد اعظم شاه ، باعزاز و احترام او کوشیده و بخطاب نظام الملک آصف الدوله سر افراخت . در سال پنجم جهاندار شاه سنه ۱۱۲۹ هـ عصر نود و چهار سالگی رحلت کرد . (سآ اثر الامراء : ۱ : ۳۱۰ - ۳۲۱) - ۳ - نامدار خان : پسر عمده الملک جعفر خان است . سال نوزدهم جلوس فردوس آشیانی او بمنصب پانصدی صد سوار ، کامیاب شد . سال سیم بداروغگی دولت خانه خاص و از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری و پانصدی ، هزار و پانصد سوار ، درجه اعتلا پیمود . پس از هزیمت دارا شکوه در جنگ سموگره ، او نیز بملازمت عالمگیری پیوست ، سال دهم به تفویض فوجداری سرکار مراد آباد و عنایت خلعت و اسپ با ساز طلا موقر شد . سال هیجدهم بصوبه داری اوده مقرر شد . و هائسال درگذشت . (سآ اثر الامراء : ۳ : ۸۳۰ - ۸۳۳) - ۴ - سآ : 'جعفر الله' : الله وردیخان جعفر خان : پسر الله وردیخان است . در سال بیست و یکم بمنصب هزاری دو صد سوار ، سرفرازی یافت . و بعد از هزیمت دارا شکوه چون باغ نور منزل بموکب عالمگیری نصارت یافت ، بفوجداری متھرا تعین یافت . پس تر با فرونی منصب و خطاب الله وردیخان عالمگیر شاهی ، بلند نامی گرفت . در سال سوم از فوجداری متھرا تغیر بعهده بفوجداری گورکھپور تعین گشت ←

اللہ وردیخان ، بفوجداری چکھ ستھرا ، سرافرازی یافت^۱ - و ہفدہم^۲ بادشاہزادہ
بجہ سلطان بموجب فرمان ، داخل قلعہ مبارک شدہ ، بملازمت اکسیر خاصیت جتد
بزرگوار ، دریافتند - و نوزدہم پردہ آرای ہودج عزت ، سلکھ تقدس نقاب ،
بیگم صاحب بموجب امر اعلیحضرت ، بیباغ نور منزل آمدہ ، ادراک ملاقات
ہایون نمودند - و زہدہ امرای منیع الشان جعفر خان^۳ و تقرب خان حکیم^۴ ،
سعادت اندوز ملازمت اشرف گشتند - و همچنین دیگر امرای عالی مقدار و سایر
ملازمان عتبہ^۵ خلافت ، فوج فوج روی امید ، بدرگاہ عالم پناہ آوردند - و ہر یکی در
خور حالت ، مخصوص عاطفت گشت - و رای رایان موسوم بر گناتھ^۶ ، سر دفتر این

← در سال دوازدهم سنہ ۱۰۷۹ھ در اللہ آباد بساط حیات در پیچید - (مآثر الامراء :
۱ : ۲۲۹ - ۲۳۲) -

۱ - عالمگیر نامہ : ۱۱۵ ' و بعنایت خلعت و فیل با مادہ فیل و از اصل و اضافہ
بمنصب سہ ہزاری سہ ہزار سوار از آنجملہ ہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ
نواختہ^۱ - ۲ برای تفصیل رک بہ خانی خان ۳۲ - ۳۳ - ۳ - جعفر خان
عمدۃ الملک : خلف الصدق میر بخشی است - چون پدرش در گذشت ، جعفر
خان باضافہ^۲ ہزاری ذات پانصد سوار ، بمنصب چہار ہزاری دو ہزار سوار
سر بر افراخت - در سال سی و یکم خان مذکور بتفویض وزارت کل و عنایت
قلمدان مرصع ، نواختہ شد - بعد از جلوس ثانی عالمگیر بہ جعفر خان صوبہ
داری مالوہ تفویض یافت ، در سال ششم بخدمت وزارت اعظم بر نواختند ،
در سال سیزدہم سنہ ۱۰۸۰ھ خان مذکور در شاہجہان آباد رحلت کرد -
(مآثر الامراء : ۱ : ۵۳۱ - ۵۳۵) - ۴ - تقرب خان حکیم داؤد : پسر حکیم
عنایت اللہ است - پس از فوت پدر در خدمت شاہ عباس ماضی ، بہ حرمت
استیاز یافتہ ، بعد ازان از شاہ صفی سلوک ناہموارہ دیدہ ، در ۱۰۵۳ھ سال
ہفدہم عرش آشیانی ، از ملازمت شاہی مشرف شد - بمنصب ہزاری و انعام
بیسٹ ہزار روپیہ ، کاسیاب گردید - در سال بیستم ، خطاب تقرب خان یافت -
در سنہ ۱۰۶۸ھ در حضور عالمگیر بادشاہ آمد - بانعام سی ہزار
اشرفی ، بتازگی کاسیاب مراحم گشت - پس ازان بنا بر جہتی مورد عتاب
عالمگیری گردید - و چندی در گوشہ نشینی بسر برد ، در سال پنجم ۱۰۷۳ھ
رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۴۹۰ - ۴۹۳) - ۵ - راجہ رگناتھ : از
پیش آوردهای سعد اللہ خان است - اواخر سال بیست و سوم شاہجہانی ، بخطاب ←

دیوان ، با جمیع مقصدیان دیوانی ، جبهه سالی عتبه علیہ گشت - و برخی از مراتب ملک و مال کہ درین مدت فتور و اختلال بقواعد آن راه یافته بود ، بعرض اشرف ابن واقف رموز سلطنت و فرمانروایی رسانید - و دران باب با حکام کرامت نظام ، ماسور و مسترشد گردید - و از غره این ماه تا این تاریخ ، جمعی کثیر بعنایت پادشاهانہ بهره ور شدند - از آن جمله پادشاهزاده محمد سلطان مرحمت جیغہ و خنجر مرصع با علاقه مروارید و دو زنجیر فیل و سلطان مراد بخش بانعام بیست و شش لک روپیہ نوازش یافتند - و مجموع تا بینان خانانان و نجابت خان دو اسپہ سہ اسپہ مقرر گشت - و شجاعت خان پسرش باضافہ دو ہزاری سہ ہزار سوار ، بمنصب پنجہزاری پنجہزار سوار ، کامیاب گشته ، بخطاب خان عالم مخاطب گردید - و خالزمان برادر اعظم خان و ہوشدار خان ، خلفش کہ بسبب فوت آن خان مرحوم سوگوار بودند ، بعطای خلعت خاص از لباس کدورت بر آمدند - و علی ہذا القیاس جمیع امراء و ارباب مناصب بعطایای نقود و اسپان و افیال و خلایع و اضافہ ہا ، باندازہ رتبہ ، سرفراز گشتند - و بیستم ، رایات نصرت طراز بعد اقامت مدت ۳ روز ، در باغ نور منزل ، سوار فیل سپہر مانند گشته ، لوای توجہ بشہر افراختند :

ظفر از یمین نصرتش از یسار فلک یاور و اختر بخت یار
و خلایق را از مشاہدہ خورشید عالم جہاں آرا دیدہ امید تازہ روشنی
پذیرفت - و منزل دارا شکوہ فیض اندوز نزول ہایون گردیدہ و خلیل اللہ خان
باضافہ ہزاری ہزار سوار ، بمنصب والای شش ہزاری ششہزار سوار ، چہار

۱ - رای و عطای قلمدان طلا نوازش یافتہ ، سال بیست و ششم باضافہ در خور ،
بر منصب و دفتر داری خالصہ متعین شد - بعد جنگ اول دارا شکوہ ، او
با اہل قلم بملازمت عالمگیری پیوست - سال ششم عالمگیری مطابق سنہ
۱۰۷۳ ہ رحلت کرد - (سائر الامراء : ۲ : ۲۸۲) -

۲ - عالمگیر نامہ : ۱۱۷ 'خانخانان بہادر سپہ سالار کہ بمنصب ہفت ہزار سوار
سرفراز بود ، مجموع تا بینان از دو اسپہ و سہ اسپہ مقرر گشت' - ۲ - سا :
'بیمثال' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۱۱۹ 'خلیل اللہ خان کہ سابق پنج ہزاری
پنج ہزار سوار از آنجملہ دو ہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ منصب داشت ،
بمنصب والای شش ہزاری شش ہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ بلند رتبہ
گردید' -

هزار دو اسبه سه اسبه بلند رتبه گردید - و مجد امین خان بخدست میر بخشگیری ،
والا پایگی اندوخت - تربیت خان^۱ ، بنظام مهام بلده اجمیر معین^۲ شد - و خانزمان
از اصل و اضافه بمنصب چهار هزار دو هزار سوار و عطای نقاره و قلعداری
ظفر آباد^۳ سر بلند گشت - و بیست و یکم در همان منزل ، اسد خان بخشی دوم و^۴
فیض الله^۵ خان و طاهر خان و قباد خان و اندر من^۶ و غیره باضافها امتیاز یافتند -

۱ . تربیت خان برلاس شفیع الله ، ولایت زا بود - در عهد فردوس آشیانی در
سلک ملازمان بادشاهی ، انسلاک یافت - و بتفویض خدست میر توزکی سر بر
افراخت - در سال بیست و ششم بداروغگی توپخانه فایز شد - در سال سوم
عالمگیری بصاحب صوبگی دارالامان از تغیر لشکر خان دستوری یافت - در
سال ششم بسفارت ایران مرخص فرمودند - در سال بیست و چهارم ، بفوجداری
جونپور تفاخر جست - در آخر سال بیست و هشتم منہ ۱۰۹۶ هجری رحلت
کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۴۹۳ - ۴۹۸) - ۲ - عالمگیر نامہ : ۱۱۹ 'تربیت
خان باضافہ' هزار و پانصدی دو هزار سوار بمنصب چهار هزار چهار هزار
سوار سرفراز گشته' -

۳ - Zafarabad town in the district and tehsil of Jaunpur,
United Provinces, situated in 25° 42' N. and 82° 44' E.
on the right bank of Gunti. According to the local,
tradition, the town was formerly known as Manaich
and contained forts named Asni and Ratagarh.
Imperial Gazetteer, vol. xxiv, p. 426.

۴ - صاحب عالمگیر نامہ : ۱۱۹ افزایش منصب اسد خان را در وقایع بیستم
رمضان نوشته است - ۵ - برای تفصیل مناصب این منصب داران رک بہ
عالمگیر نامہ : ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۶ - اندر من : پسر راجہ بہار سنگھ است -
بعد فوت پدر خود ، در عهد اعلیٰ حضرت بمنصب پانصدی چهار صد سوار ،
سرافرازی یافته ، سال سیم بیساق دکن نزد اورنگ زیب دستوری یافت - در
عهد خلد مکان ، سال اول بہ تنبیہ چنپت بندیلہ مأمور شد - پس تر تعینات
دکن گشته ، بافزونی منصب و خطاب راجگی و عطای وطن در تیول سرمایہ
کاسیابی اندوخت - در سال نوزدهم روزگار حیاتش بسر آمد (مآثر الامراء : ۲ :

- (۲۹۵ - ۲۹۳)

(برگ ۳۶ ب) و درینجا بعرض اشرف رسید که دارا شکوه با قریب پنج هزار سوار، چهاردهم ماه رمضان در شاهجهان آباد رسیده در قلعه شهر کهنه فرود آمده و بقصد سامان فتنه در دهلی، بساط توقف گسترده است. دست تعرض باسعه و اموال و اسپان و اخیال سرکار خاصه بادشاهی و نقود و اجناس و ذخایر امراء دراز نموده، انتظار ملحق شدن سلیمان شکوه، با لشکری که از پتنه بطلب او می آید، میکشد. اگرچه پیش نهاد اراده والا، احراز ملازمت اعلیحضرت بود که بی توسط اغیار، غبار خاطر آنحضرت را بسر آستین اعتذار بزدایند، لیکن چون دارا شکوه بنوشته های پنهانی خاطر آنحضرت را بوسوسه انداخته بود و نیز از آنجانب امری که محرک سلسله ملاقات باشد، بظهور نه پیوست، لاجرم خدیو دقایق شناس ترک آن عزیمت نموده باقتضای مصلحت دولت، عازم نهضت دارالخلافت شدند. و بادشاهزاده نجد سلطان را بنظم امور مستقرالخلافت اکبر آباد معین ساخته، بمرحمت خنجر مرصع با علاقه مروارید و دو زنجیر فیل و دو اسپ عربی و شصت اسپ ترکی و انعام دو لک روپیه، نواختند. و اسلام خان را باتالیقی آن نهال گلشن دولت مقرر کردند. و فاضل خان را بجهت خدمت حضرت اعلی و پرداخت منہات بیوتات و کارخانجات سرکار خالصه شریفه، و ذوالفقار خان را بحراست قلعه مقرر فرمودند. و تقرب خان که بمزاج اشرف آشنا شده بود، حکم فرمودند که در بهبود و بعلاج بقیه کوفت و تدبیر صحت آنحضرت قیام نماید و او را بعنایت خلعت خاص و جمدهر مرصع با علاقه مروارید و انعام سه هزار اشرفی، کامیاب مراحم بادشاهانه گردانیدند.

—o—:

۱ - عالمگیر نامه: ۱۴۰ 'در قلعه بابر شهر کهنه' - ۲ - برای تفصیل رک به
عالمگیر نامه: ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۳ - سآ: 'آفاق فتح' - ۴ - سآ: عازم شاهجهان
آباد شدند.

نہضت موکب مسعود بصوب دارالخلافت شاہجہان آباد و شرح سوانح دیگر

بیست و دوم ماہ مبارک رمضان نہضت نمودہ ، موضع بہادر پور را از فیض نزول فروغ میمنت بخشیدند . و درین روز بادشاہزادہ ستودہ شیم مجد اعظم ، بموجب فرمان والا بخدمت جتد امجد شتافتہ ، احراز شرف ملازمت نمودہ ، پانصد مہر نذر گذرانیدہ ، مشمول عواطف مہربانی شدہ ، معاودت فرمودند . و بیست و چہارم در منزل گیات ساسی ، خبر فرار دارا شکوہ از دہلی ، معروض بارگاہ حجاب خلافت شد . و درین ایام خان دوران با برخی عساکر بتسخیر قلعہ الہ آباد کہ سید قاسم از جانب دارا شکوہ ، در آنجا بحکومت قیام داشت ، معین گشت و از منصب کہ پنجہزاری پنجہزار سوار بود ، دو ہزار سوار دو امپہ مہ ساختند . و ارادت خان بن اعظم خان کلان کہ چندی در زمان اعلیحضرت

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۱۲۴ پانصد مہر و چہار ہزار روپیہ - ۲ - برای وقایع بیست و یکم رمضان رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۲۵ - ۳ - شہاست خان سید قاسم پارہہ : ابتدا نوکر دارا شکوہ بود ، در ایامی کہ دارا شکوہ ہزیمت یافتہ ، راہ پنجاب پیش گرفت ، او با شجاع سلاقی شد . در جنگ با او شریک بود . سال اول جلوس عالمگیری بہ پیش گاہ سلطنت رسیدہ بعنایت خلعت و منصب مہ ہزاری ہزار سوار و خطاب شہاست خان چہرہ اعتبار بر افروخت . سال چہارم از تہانہ داری غزین معزول شدہ در ملک کومکیان کابل منتظم گردید . تا سال بیست و چہارم عالمگیری حیات بود . (مائرا لامراء : ۲ : ۶۸۱ - ۶۸۳) - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۲۶ - ۵ - مآ : مقرر ساختند - ۶ - ارادت خان میر اسحق : پسر اعظم خان جہانگیری است . در عہد فردوس آشیانی پس از فوت پدر بمنصب نصدی پانصد سوار امتیاز یافتہ ، بمیر تزکی روی عزت بر افروخت . در سال بیست و پنجم بخطاب ارادت خان محاطب شد . در اواخر عہد اعلیحضرت بنا بر وجہی از منصب معزول گردید . در ابتدای عہد عالمگیری ، مشمول عاطفت خسروانہ گشت . بر منصب سابق فایز گشتہ بصوبہ داری اودہ معین شد . اما بعد از دو ماہ و چند روز در ذی الحجہ سنہ ۶۸۰ . ۱۵ ہانجا درگذشت . (مائرا لامراء : ۱ : ۲۰۳ - ۲۰۶) - ۷ - آ : ایرلد خان برج .

بی منصب بود ، از اصل و اضافه بمنصب^۱ دو هزار^۲ و پانصدی هزار و پانصد سوار ، سرفراز شده بصوبه داری اوده و عبدالنبی خان بفوجداری اتاوه^۳ ، و قلندر بیگ^۴ بقلعدهاری کلیان^۵ دستوری یافتند . و مختار خان بن مختار خان بفوجداری ناندور^۶ . و هوشدار خان بخدمت داروغگی غسل خانه ، از تغیر خانه زاد خان خلعت سرفرازی (برگ ۳۶۱ الف) پوشیده ، میر بهادر^۸ دل^۹ ولد مختار خان مرحوم

۱ - مآ : 'بمنصب دو هزار پانزده هزار و پانصد سوار' - ۲ - عالمگیر نامه : اضافه هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار بمنصب سه هزاری سه هزار سوار ، از آنجمله هزار سوار دو اسپه و سه اسپه .

۳ - Atava: Tieffenthaler (vol. i, p. 166) mentions Atava as belonging to the sarkar of Agra. *Tabaqat-i-Nasiri* p. 470, footnote I.

۴ - قلندر بیگ : پسر الف خان امان بیگ است . شش صدی شاهجهانی بود . بعد نخستین محاربه دارا شکوه ، از موارد تفصیل عالمگیری ، بخطاب خانی و قلعدهاری کلیان ، مضاف صوبه بیدر سرفرازی یافته برخصت دکن جمعیت اندوخت . در سال پانزدهم بفوجداری و قلعدهاری ظفر آباد بیدر ، تعیین گشت . چون قلعده نلدرک مفتوح گشت ، حکومت آنجا بنام او تفویض یافت . پیش از فتح بیجاپور بیک سال درگذشت . (مآثر الامراء : ۱ : ۱۹۲) -

۵ - Kalyan town, headquarters or the taluka situated in 19° 14' N. and 73° 10' E. The name of Kaylan appears in the ancient inscriptions, which have been attributed to the first, second, fifth or sixth century A. D. According to Periplus, Kalyan rose to importance about the end of the second century. *Imperial Gazetteer*, vol. xiv, p. 322. ۶ - Nandura: Town in the Malkapur taluk of Buldana district, Berar, situated in 20° 49' N. and 76° 31' E. *Imperial Gazetteer*, vol xviii, p. 361.

۸ - عالمگیر نامه : ۱۲۷ 'نا نذیر' - ۸ - بی : 'میر بهادر ولد مختار خان' - ۹ - جانسپار خان میر بهادر : پسر سوم مختار خان سبزواری است - میر بهادر دل ←

از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار و بخطاب جانسپار خانی، عز امتیاز اندوخت - و در همین ایام سلطان مراد بخش به بخشش دو صد و سی و سه مراسم نوازش یافت - و شفقت الله ولد سزاوار خان مشهدی بخطاب سزاوار خانی نامور گردید - مبلغ ماه مبارک بهادر خان^۲ را با گروهی از مبارزان متعاقب دارا شکوه معین ساختند - و از اصل و اضافه بمنصب چهار هزار و دو هزار سوار و انعام سی هزار روپیہ نواختند - درین هنگام بادشاهزاده والا گوهر محمد معظم را که در دکن بودند، پارسال خلعت خاص، شرف اختصاص بخشیدند - و مہابت خان^۳ صوبہ دار کابل و وزیر خان صوبہ دار خاندیس و سیادت^۴ خان^۵ ناظم امور

← نام داشت - بعد از جنگ دارا شکوه از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار مباحی گشته بخطاب جانسپار خانی نامور گردید - در سال بیست و چهارم بقلعہ داری بیدر اختصاص یافت - پس از آن بصاحب صوبگی حیدر آباد رایت بلند پایگی افراخت - در سال چهل و پنجم ۱۱۳۳ ھ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۵۳۵ - ۵۳۷) -

۱ - برای تفصیل مناصب منصبداران کہ در فوق اسامی شان برده شده و دیگران و وقایع تاریخ بیست و ہفتم رمضان رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۲۷ - ۱۲۸ -
 ۲ - پی 'یاور خان را' - ۳ - مہابت خان میرزا لہر اسپ : پسر مہابت خان خانخانان سپہ سالار است - در سر آغاز جلوس شاہجہانی بمنصب دو هزاری ذات، هزار سوار سر امتیاز بر افراختہ - در سال بیست و چهارم از اصل و اضافه بمنصب چهار هزار و سی ہزار سوار، سر بلند ساختہ، از تغیر خلیل الله خان میر بخشی گردانیدند - در آخر سال سی و یکم ۱۰۶۸ ھ بصوبہ داری کابل دستوری یافت - در سال پنجم عالمگیری از صوبہ داری کابل معزول شدہ، شرف اندوز ملازمت پادشاهی شد - در سال شانزدہم ببندوبست کابل روانہ گردید - در سنہ ۱۰۸۵ ھ مبادی سال ہیجدهم رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۰ - ۵۹۵) - ۴ - سآ : 'سعادت خان' - ۵ - سیادت خان میر زین الدین علی : برادر اسلام خان مشهدی است - سال ششم شاہجہانی، بداروغگی داغ و تصحیحہ منصبداران، امتیاز پذیرفت - سال یازدهم از سابق و حال بمنصب هزاری دو بیست سوار و خطاب سیادت خان، چہرہ عزت بر افروخت - سال دوم مطابق ۱۰۶۹ ھ باجل طبیعی فوت شد - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۳ - ۴۶۵) -

دارالخلافه شاهجهان آباد و سعادت خان قلعدار کابل را بعنایت ارسال خلعت خاص شرف اختصاص بخشیدند - و کنور لعل سنگه پسر رانا واجسنگه که از وطن آمده باستیلام مدته منیه ، ناصیه افروز طالع گشته بود ، بمرحمت خلعت فاخره و یک عقد مروارید ، کامیاب عزت گشت - و رانا ، پدرش ، بارسال سر پیچ مرصع ، از حضور پر نور ، سرافرازی یافت - و فیض الله خان از تغیر نوازش خان قور بیگی شد و خواجه نور که بخدمت حضور سر افرازی داشت بخطاب معتمد خانی سرفراز شده ، بخدمت گذاری اعلیحضرت رخصت یافته ، بعنایت خلعت و اسب با زین و ساز نقره و یک زنجیر فیل مشمول عواطف شد - و راقم این شکرنامه که خدمت عرایض داشت ، از تغیر او بخدمت مزبور نیز سرافرازی یافت - و در روز عید دلیر خان که بعد از استماع خبر فتح اکبر آباد بیاوری بخت از همراهی سلیمان

۱ - سعادت خان پسر ظفر خان بن زین خان کوکه : نامبرده تا آخر عهد جنت مکانی بمنصب هزار و پانصدی هفتصد سوار سرافرازی داشته ، در سال دوازدهم شاهجهانی از اصل و اضافه پیاپی دو هزار و پانصد سوار مرتقی گشت - سال سی و یکم بصیانت حصار کابل نامزد گردید - بعد ازان عنان حکومت بقبضه اقتدار اورنگ زیب آمد - سال دوم مطابق ۱۰۶۹ هـ شیرالله پسرش بزخم جمله او را گشت - (مآثرالامراء : ۲ : ۴۶۱ - ۴۶۳) - ۲ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'کنور لال سنگه' - ۳ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'یک عقد مروارید و سر پیچ و طره مرصع' - ۴ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'شب چهارشنبه یازدهم تیر هلال خجسته فال عیدالغفر از آفق سعادت طلوع نموده' - ۵ - دلیر خان داووزی : جلال خان نام ، برادر خرد بهادر خان روهیله است - چون در سال بیست و یکم مزاج اعلیحضرت از بهادر خان منحرف گردید ، سرکار قنوج و سرکار کالپی در عوض مطالبه سرکار والا ضبط شده فوجداری آن بحال بجلال خان تفویض یافت - و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصد سوار و خطاب دلیر خان و مرحمت فیل سرافراز گردید - بعد از فرمانروایی اورنگ زیب او با دارا شکوه و سلیمان شکوه بود ، اما بعد ازان بتقبیل عتبه عالمگیر چهره دولت بر افروخته ، باضافه هزار سوار ، بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار ، نواخته شد - در سال بیست و یکم با افواج حیدرآباد آویخته پیکار سخت دست داد - در سبادی سال بیست و هفتم سنه ۱۰۹۴ هـ رحلت کرد - (مآثرالامراء : ۲ : ۴۲ - ۵۶) - ۶ - سآ : 'نامه باکبر آباد بهادری طالع از همراه سلیمان شکوه' -

شکوه، تخلف ورزیده بود، بتقبیل عتبه^۱ اقبال سر مباحثات افراخت. و عطای خلعت و جمدهر با علاقه^۲ مروارید نوازش یافته باضافه^۳ هزاری سوار، بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار والا رتبه گشت. و عبدالله خان^۴ ولد سعید خان بهادر مرحوم که او نیز از سلیمان شکوه جدا شده بود، احراز سعادت ملازمت نموده بعنایت خلعت و خطاب سعید خانی و اضافه^۵ پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و پانصد سوار، مفتخر گردید. و دوم ماه فرخنده شوال آنروی آب قصبه متھرا [از سایه^۶] سنجق جهانکشا فروغ آگین شد. و روز دیگر که آن جا مقام بود عاطفت^۷ بادشاهانه عمدة السلطنت القاہرہ، خان جهان را بمنصب هفت^۸ هزاری هفت هزار سوار، دو اسپه سه اسپه و عطای خلعت خاص و جمدھر مرصع و شمشیر خاصه نوازش نموده، بخطاب والای امیر الامرای بلند نامی بخشیدند. و شصت هزار روپیہ و محالی^۹ که دو کرور دام جمع آن بود، برسم انعام مکرمت فرمودند. و عبدالله بیگ^{۱۰} ولد علیمردان خان و

۱ - سعید خان عبدالله خان چهارمین پسر سعید خان بهادر ظفر جنگ است، در سال بیست و پنجم شاهجهانی، بعد رحلت پدرش او از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری هزار و پانصد سوار، لوای افتخار بر افراخت. سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری دو هزار سوار و عطای علم و نقاره و پس تر باضافه^۱ پانصدی طبل شاد کامی نواخت. بعد از جنگ سموگره او از دارا شکوه جدا شده شرف ملازمت خلد مکان دریافت. تتمه^۲ احوالش بنظر لیامده. (مآثر الامراء: ۲: ۸۰۷ - ۸۰۸) - ۲ - در جمیع نسخه ها 'متھرا' اسامه^۳ است تصحیح از عالمگیر نامه: ۳۱: ۳ - صاحب عالمگیر نامه: ۱۳. راجع به خانجهان در وقایع روز عید نوشته است. ۴ - سآ: 'بمنصب هزاری هفت هزار'. ۵ - سآ: 'محال جمع کرور دام'. ۶ - کنج علیخان عبدالله بیگ: پسر علیمردان خان امیر الامرای است. سال بیست و ششم فردوس آشیانی، بمنصب هزاری پانصد سوار نواخته شد. بعد از فوت پدر در سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی، هزار و پانصد سوار مرتقی گشت. سال اول عالمگیری همراه خلیل الله، بتعاقب دارا شکوه مأمور گردید. و پس تر بخطاب کنج علیخان مخاطب گشت. سال نهم از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری دو هزار سوار سرفراز گشت. تتمه^۴ احوالش بنظر نرسیده. (مآثر الامراء: ۳: ۱۵۵) -

اعتقاد خان' خلف اسلام خان مرحوم از همراهان سلیمان شکوه ، بعز بساط بوس
رسیده ، بمرحمت خلعت و اضافه سرافراز شدند . و داراب' ولد مختار خان مرحوم
از کومکیان (برگ ۳۶۱ ب) دکن ، بخطاب خانی و تفویض قلعداری احمد نگر ،
سرافرازی یافت .

—:۱۵:—

۱ - اشرف خان میر محمد اشرف : اعتقاد خان ، پسر کلان اسلام خان شهدی
است - بعد از وفات پدرش ، او باضافه پانصدی دو صد سوار بمنصب هزار و
پانصدی پانصد سوار مورد مرحمت پادشاهی گردید - در سال بیست و هفتم
خطاب اعتقاد خان یافت - پس از جنگ سموگره و هزیمت دارا شکوه ، خان
مذکور از موافقت سلیمان شکوه تجلف ورزیده کامیاب افزایش منصب گردید -
در سال چهارم ، بمناسبت اسم ، خطاب اشرف خان یافت - نهم ذی القعدة
سال ۱۰۹۷ هـ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۷۲ - ۲۷۴) - ۲ - داراب
خان : پسر مختار خان سبزواری است - هنگاسیکه اورنگ زیب برای امتیصال
دارا شکوه از دکن عزیمت مستقر الخلافه نمود ، مشار الیه در زمره کومکیان
دکن رخصت یافت - پس از فتح ، اورنگ زیب او را بخطاب خانی نواخته
بارسال فرمان تفویض قلعه داری احمد نگر مربلند گردانید - در سال نوزدهم
بمیر آتشی منتخبر گشت - سال بیست و پنجم سنه ۱۰۹۰ هـ رحلت کرد -
(مآثر الامراء : ۲ : ۳۹ - ۴۲) - ۳ - سآ : داراب خان -

مقدمه دستگیر شدن مراد بخش

و چون مراد بخش از بی حوصلگی و ایت امتضلال افراخته سر همسری خاریدن آغاز نهاد، هر روز بی اعتدالی می افزود. بخمال محال باوجود فقدان خردم، در صدد توفیر لشکر شده، و امراء و بنده های پادشاهی را با انواع استیفات، بجانب خود دعوت مینمود. و متمصب قاناسب، و زرشای بی موجب، و خطاهای بیجا، مردم بی سروپا داده مراتب سرکشی سر انجام میکرد. و روز بروز بی اعتدالی را از حد میبرد، و با تندیهای محال، هنگام نهضت و ایت اقبال از مستقر الخلاقه اکبر آباد، تخت در رفقت سوکت جاه و حلال، نعل و اشقی و رزیده پاتیمها آغاز کرد. و آخر که قرار عسری داد، چنه روز بعد از بنود سعود، ایران مرکز دولت کوچ نمود. و همه جا عقب لشکر عفر می آمد، و بغافل چنه گروه نزول گزیده، در کین اتم از فرصت بود. لاجرم دفع مانه شورش و طغیان او که مودی بنساده حال بلاد و عیاد میده بر لمدت عمت شینشاء دین پناه متحم شد. و چهارم سوال که این یدانق تکوراش آمد، اورا بحسن تدبیر دستگیر نموده، خلایق را از [شور] شورش و فساد او رها نموده. و بصوابدیده رای صایب، بعد از دو یاس شب بعمده قومین شیخ میر میرده و دلیر خان را با جمعی همراه کرده بقلعه شاهجهان آباد فرستادند که آنجا پای بنه زندان سکافات باشد. و روز دوم از وقوع این نصیه که در متبراه مقام بود، راجع

۱. در عالمگیرنامه: ۱۳۲ - ۱۳۷ تمهید طولانی نوشته شده و درانی فقط تکرار وقایع گذشته است. ۲. آ: با تندیهای محال. ۳. آ: فساد او که مودی م. آ: دست شینشاء واجب نمود. ۴. متحم. (بکسر تا دوم یا تشدید) حم داننده، لازم، واجب (آسوزگر). ۵. عالمگیرنامه: ۱۳۸، چهارم ماه مبارک شوال که سوکت جهان پیرا دران روی نصیه متبراه اقامت داشت. ۶. صاحب واقعات عالمگیری ۶۶. ۷۱ راجع به شورش انگیزی مراد بخش مشروحا پرداخته و تاریخ دستگیریش چهارم شوال نوشته است اما صاحب مآثر عالمگیری: ۸ تاریخ گرفتاریش دوم شوال نوشته.

جیسنگھ کہ برہبری بخت از ہمراہی سلیمان شکوہ تخلف ورزیدہ ، متوجہٴ ستادہٴ اقبال گشتہ بود ، بزمین بوسی بارگاہ جلال فایز شدہ بعنایت خلعت خاص و شمشیر مرصع و فیل با مادہٴ فیل ، شرف اختصاص یافت ۔ و رای سنگھ^۲ ولد راؤ امر سنگھ راتھور و سید فیروز^۳ خان^۴ کہ ہمراہ راجہ جے سنگھ آمدہ بودند و کیرت سنگھ پسر راجہ^۵ مذکور کہ بعد از جنگ دارا شکوہ بوطن رفتہ و ابراہیم خان خف علی مردان خان کہ بعد از شکست دارا شکوہ بمقتضای خاصی ہمراہی مراد بخش^۶ اختیار کردہ^۷ بود ، دولت آستانبوسہ دریافتہ بمرحمت خلعت سر افزا شدند ۔ و کنور لعل سنگھ پسر رانا راج سنگھ بمرحمت سرپیچ و طرہٴ مرصع ، تارک مہاہات افزاخت ۔ و الہ یار بیگ میر توڑک بخطاب الہ یار خانی مہاہی شد ۔ و قطب الدین^۸

۱ - آ : سلیمان مادہٴ مخالفت ورزیدہ - ۲ - رایسنگھ پسر راؤ امر سنگھ راتھور بود ۔ سال ہیزدہم شاہجہانی آمدہ شرف آستانبوس حاصل نمود ۔ بمنصب ہزاری ہفتصد سوار مر بلندی اندوخت ۔ سال بیست و پنجم از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہشتصد سوار کامیاب گشتہ ، چون وساوہ سلطنت بجلوس خاد مکان رونق گرفت ، او بعد وصول موکب ظفر کوکب ، ہمتہرا آمدہ ملازمت دریافت ۔ پس ازان خطاب راجگی یافت ۔ سرداری قبیلہٴ راتھور و مرزبانی ولایت جودھپور بنام او قرار یافت ۔ سال ہیزدہم در عین تہیہٴ جنگ با عبدالکریم میاند ، بنا بر عروض مرض بمقر اصلی شتافت ۔ مآثر الامراء : ۲ : ۲۳۵ - ۲۳۶) - ۳ - سید اختصاص خان ، سید فیروز خان ، برادر زادہ و خویش سید خان جہان بارہہ شاہجہانی است ۔ پس از در گذشتن عم خود ، سال نوزدہم باضافہٴ پانصدی ششصد سوار ممتاز گشت ۔ سال بیست و نہم بفوجداری برج بہاندر و شاہزادہ پور ، مضاف مستقر الخلافہ محال خالصہ سرفرازی یافت ۔ پس از فتح عالمگیری ہمراہ میرزا راجہ جے سنگھ بملازمت پیوست ۔ اواخر سال دوم بخطاب سید اختصاص خان ناموری اندوخت ۔ سال دہم در محاربت با آشامیان ، داد دلیری دادہ بمطابق سنہ ۱۰۷۷ ہجری در باخت (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۳ - ۴۷۵) - ۴ : سآ : فرار خان ۔ ۵ - آ : مراد بخت - ۶ - پی : نہ کردہ بود - ۷ - قطب الدین خان خویشگی : پسر دوم نظر بہادر است ۔ چون در فوجداری جونا گرہ سورتہ ، باہم منازعت نمودند ، اعلیٰ حضرت شمس الدین خان را تعین دکن فرسود و اورا بفوجداری و تیوالداری پتن گجرات سرفرازی بخشید ۔ اولاً با دارا شکوہ بود ، بعد از

خان خویشگی و راجہ دیبی سنگھ و رحمت خان^۱ از ہمراہان مراد بخش و علی قلی بیگ و میر فتاح از نوکران^۲ او احرار دولت ملازمت نمود [ند] و خلعت سرفرازی پوشیدند و قطب الدین مذکور بمنصب ۳۰۰۰ ہزاری ۳۰۰ ہزار سوار دو اسپہ ۳۰۰۰ اسپہ ، و خطاب خانی سرفراز گشت ، و علی قلی بیگ مراد بخشی بمنصب ۳۰۰ ہزاری^۳ ۳۰۰ ہزار سوار و خطاب علی قلیخانی سر بلند گردیدہ^۴ بفوجداری سرکار کرہ مانک پور ، متعین گشت ۔ و حسن علی^۵ ولد الہ وردیخان کہ در جنگ بہادر پورہ با شجاع از پدر (برگ ۳۶۲ الف) جدا شدہ ، بلشکر بادشاہی ملحق گشتہ بود ، بوساطت راجہ جے سنگھ احرار سعادت آستانبوسی نمودہ ، بمنصب ہزاری و پانصدی ہزار سوار و عطای خلعت و خطاب خان مورد انظار مرحمت شد ، و رحمت خان بدیوانی گجرات معین گردید ۔ و شیخ عبدالعزیز بتفویض حراست قلعہ راے سین ، و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار ، و عنایت خلعت و اسپ و فیل و خطاب عبدالعزیز خانی ، بہرہ اندوز عزت گشت ۔

← ہزیمت او احرار دولت ملازمت عالمگیری نمود ۔ پس از جنگ اجمیر باضافہ منصب و خطاب خانی مورد عنایات خسروانی گشت ۔ در سال دہم بہمراہی محمد امین خان میر بخشی ، بمالش افغانان یوسف زئی متعین گشت ۔ در سال بیستم ۱۰۸۸ھ اجل موعود در رسید ۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۱۰۲ - ۱۰۸) ۔

۱۔ رحمت خان ، حکیم ضیاء الدین ، پسر حکیم قطب است ۔ ساز صحت او با شاہ عباس ماضی کوک شدہ پس تر بملاحظہ^۶ بی التفاق شاہ بہندوستان آمد ۔ سال چہاردہم عرش آشیانی از تغیر میر خان بداروغگی کرکیراق خانہ و خطاب و انعام مادہ فیل سر بلندی یافت ۔ و در ایام بیماری اعلیٰ حضرت رفاقت شاہزادہ مراد بخش گزید ۔ و پس از گرفتار شدن شاہزادہ مذکور بملازمت عالمگیری پیوستہ بمنصب دو ہزاری ۳۰۰ ہزار و تفویض دیوانی گجرات مفتخر گشت ۔ سال ہشتم مرحلہ^۷ نیستی پیمود (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۳ - ۲۸۶) صاحب عالمگیر نامہ : ۹۱۵ راجع بہ رحلت رحمت خان در وقایع تاریخ ہشتم ربیع الثانی سال ہشتم نوشتہ است ۔ ۲۔ عالمگیر نامہ : ۳۹ سرداران ۔ پی : ہمراہان ۔ ۳۔ پی : دو ہزاری دو ہزار ۔ ۴۔ عالمگیر نامہ : ۱۴۰ و منصب دو ہزاری ہزار سوار ۔ ۵۔ حسن علی خان ولد الہ وردیخان است ۔ در سال بیست و دوم بہمراہی خان جہان بہادر ، جہت ضبط جودہ پور ملک راجہ جسولت متوفی ، معین شد ۔ در پنجم ذی القعدہ سنہ ۱۰۹۷ھ بعالم بقا شتافت ۔

و یازدهم کہ نیز مقام بود سید منصور خان^۱ ولد سید خان جهان از ہدراہان سلطان مراد بخش بمنصب ۳۰ ہزاری^۲ ہزار و پانصد سوار و [بہ] عنایت خلعت افتخار اندوخت - و دوازدهم کیرت سنگھ ولد راجہ جیسنگھ عطای علم و دہکدہکی مرصع مشمول نوازش شدہ بجهت تنبہہ مفسدان میوات مرخص گردید - و معمور خان بانعام چہار ہزار روپیہ ، بہرہ اندوز عنایت گردید - نصرت اللہ ولد سعید خان بہادر مرحوم بخطاب نصرت خانی ، کامگار ولد کامیاب بخطاب خانی و از کومکیان صوبہ^۳ گجرات کہ ہمراہ مراد بخش بودند ، دلدوست^۴ ولد سرفراز خان بخطاب سردار خانی^۵ سرفرازی یافتہ - و چہاردہم^۶ ، خضر آباد ، مرکز دایرہ

(مآثرالامراء : ۱ : ۵۹۳ - ۵۹۹) -

۱ - سید منصور خان ہارہہ : پسر کلان سید خان جهان شاہجہانی امت - چون پدرش در سال نورزہم فوت شد ، او آوارہ دشت فرار گردید . یادگار بیگ طبق فرمان شاہی او را بعد از جستجوی بسیار آورد ، و او را بزندان انداختند - در سال بیستم از حبس نجات یافتہ در ملک ملازمان اورنگ زیب منسلک شد - در سال سیم بعد از معاودت از مکہ^۷ معظمہ بمنصب ہزاری چہار صد سوار بر نواختہ ، داخل تعیناتیان گجرات گردید - پس ازان بہمراہی مراد بخش مورد تردد گشت - چون مراد بخش بدست عالمگیر پادشاہ دستگیر شد خان مشار الیہ بمنصب ۳۰ ہزاری ہزار و پانصد سوار سرمایہ^۸ افتخار اندوخت تمہ^۹ احوالش بنظر نرسیدہ (مآثرالامراء : ۲ : ۴۴۹ - ۴۵۲) - ۲ - پی : ہزاری و پانصد سوار - ۳ - سردار خان دلدوست ، پسر سرفراز خان است - تا سال بیستم جلوس اعلیٰ حضرت ، بمنصب ہزاری ہفتصد سوار رسیدہ ، از کومکیان صوبہ^{۱۰} گجرات بود - اولاً بامراد بخش بود - پس از مقید شدن مراد بخش ملازمت عالمگیری دریافتہ بخطاب سردار خان و تقرر فوجداری پتن فرق اعتبار بر افراخت - سال چہارم بفوجداری و جاگیرداری بہرایچ تعین گشت - سال دہم کہ بفوجداری جوناگرہ سرفرازی داشت ، فوجداری اسلام آباد نیز ضمیمہ شد - تمہ^{۱۱} احوالش بنظر نیامدہ (مآثرالامراء : ۲ : ۴۲۲) - ۴ - پی : 'سرفراز خانی' اما در ہمین نسخہ برگ ۳ . ۴ الف 'سردار خان' نوشتہ شدہ - ۵ - واقعات عالمگیری : ۷۱ میزدہم شوال نوشتہ شدہ -

۶- Suburb of Delhi, Munta-khab al Lubab (Eng. tr : Anees Jahan, Syed) P. 140 n.

اقبال گشت - دانش مند خان که در ایام بیماری اعلی حضرت گوشه نشین شده بود ، فیض اندوز ملازمت شد - و پانزدهم که در خضر آباد مقام بود ، شیخ میر و دلیر خان شرف بساط بوسی دریافتند - و میر فتاح بمنصب هزار و پانصدی ، و لطف الله^۱ ولد سعد الله خان مرحوم بمنصب هزاری چار صد سوار فیض اندوز عاطفت بادشاهانه گشتند - و درین اوقات بمسامع جاه و جلال رسید که داراشکوه در اثنای فرار چند روزی گرد سهرند اقامت داشت دست باموال راجه تودرمل دراز کرده قریب هشت^۲ لک روپیه از مال او متصرف گشته بدارالسلطنت لاهور که باقطاع او تعلق داشت ، روانه شده کشتیهای دریای ستاج از جمیع گذرها فراهم آورده بعضی را شکست و پاره را غرق نمود - و داؤد خان را که از

۱ - دانشمند خان ملا شفیعی بزدی ، از ایران بهندوستان آمد - چندی در اردوی پادشاهی بسر برد - سال بیست و چهارم بتقبیل آستان دولت ابواب بهروزی بر خود کشود - در سال بیست و نهم بتفویض خدمت بخشگیری دوم ، و عطای خطاب دانشمند خان و اضافه^۳ پانصدی دو صد سوار ، بمنصب دو هزار و پانصدی ششصد سوار سرافراز گشت - در سال سی و یکم در شاهجهان آباد منزوی گشت - در سال دوم جلوس عالمگیری ، از سر نو مورد عواطف خسروانی گشت - در سال دهم از تغیر مجد امین خان بخدمت میر بخشگیری فایز شد - در سال سیزدهم دهم ربیع الاول سنه ۱۰۸۱ هجری و دیعت حیات سپرد (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰ - ۳۲) - ۲ - لطف الله ، پسر جمله الملک سعدالله خان است - سال سی ام چون پدرش انتقال کرد لطف الله در سن پانزده سالگی بود ، بمنصب هفتصدی صد سوار مشمول نوازش گشت - پس از جلوس عالمگیر بمنصب هزاری چهار صد سوار سر بلند گردید - در سال نوزدهم بعد مراجعت از حسن ابدال بلاهور بداروغگی فیل خانه اختصاص گرفت - در سال چهل و سوم از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و بعطای نقاره بلند آوازه گشت - در سنه ۱۱۱۴ هجری رخت همتی بر بست (مآثر الامراء : ۳ : ۱۷۱ - ۱۷۷) - ۳ - سآ : 'شصت' عالمگیر نامه : ۱۴۲ بیست لک -

سرداران عمده او بود با برخی از لشکر هر گزرتون گذاشت ، شاهنشاه عالمگیر
با وجود شهنشاهان و گلی و لای برشکال برخلاف کنگاشر عاقبت گریستان ، پنتیون
الهام ربانی عزیمت پنجاب نمودند ، و شاهزاده موگب عظمیٰ عروج از خضر
آباد باهتر از آمد ، و باغ مستقر باری از فر لزول اشرف خورسی یافت .

— 10 —

۱. برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۱۴۳ - ۱۴۶ . ۲ - برای وقایع نوزدهم
شوال رک به عالمگیر نامه : ۱۴۷ .

زینت یافتن تحت شاهی جلوس مسعود

خدایو عالمگیر مرلیہ تھنیں

وچون فرخنده ساعت میمنت قرین کہ اختر ستارسان والا نظر بچیت جلوس مسعود بر سریر کامرانی برگزیده بودند ، روز مبارک جمعہ غره ذیقعد سال ہزاو و شصت و ہشت عجری موافق یازدہم مرداد بود ، وقت فرصت آن وسعت نہاشت کہ داخل قلعه مبارک دارالخلافہ شاعجہان آباد گشتہ ، بسر انجام نوازم این امر جلیل القدر بتوعی کہ معمول این دولت روز افزون است ، پردازند ، بچیت ادراک این ساعت میمنت قرین در باغ فیض بنیاد اعزآباد چند روزی (برگ ۳۶۲ ب) اقامت نموده در ساعت مذکور بر تخت سلطنت و اقبال جلوس فرمودند :

برآمد بہ اورنگ شاعنشہی شرف دادش از فر ظل النہی
شہنشاہ شد ، زینت افزای تخت وطن کرد اقبال در پای تخت

—:0:—

۱ - در عالمگیر نامہ : ۱۴۹ - ۱۵۲ تمہید طولانی نوشتہ شدہ . ۲ . آ : ساعت جلوس اورنگ زیب سلطنت گزیدہ .

فرستادن خلیل الله خان بکنار آب ستلج و تعیین امیر الامرا
بسمت هردوار^۱ جهت سد راه سلیمان شکوه

و قبل از جلوس میمنت مانوس ، بیست و چهارم شوال فوجی از جنود اقبال بسرکردگی خلیل الله خان تعیین فرمودند که بالشکری که همراه بهادر خان بتعاقب دارا شکوه ، معین گشته [بود] ملحق شده هر دو لشکر بکنار آب ستلج رسیده ، تا وصول موکب منصور ، بندیر عبور از آب مذکور پردازند - و میر خان و روح الله^۲ پسران خان مذکور و طاهر خان و رایسنگه راتهور و قباد خان و سید منصور خان و شهباز خان^۳ افغان و بایزید غازی ، با خان مذکور معین شدند . و چون بهرض همایون رسید که سلیمان شکوه با جمعی از نوکران خود و پدرش ازان روی آب گنگ بسمت هردوار شتافته ، بقصد آنکه بمعاونت زمیندار آن حدود اگر تواند از راه سهارن پور بحدود پنجاب رسیده به پدر ملحق شود ، خدیو دین پرور دوربین امیر الامراء را همدران ایام با فوجی از عساکر نصرت شمار تعیین فرمودند که سد راهش شده بکفایت مهم او پردازد - و فدائی خان و لودھی خان^۴ و سید مرتضی^۵ و جمعی از ملازمان عتبه^۶ خلافت بعنایت

۱ - Hardwar, ancient town and place of pilgrimage in Saharanpur district, United Provinces, situated in 29°58' N. and 78°10' E. The place has borne several names. Imperial Gazetteer, vol. xiii. pp. 51-52.

۲ - روح الله خان ، پسر دوم خلیل الله خان یزدی است - در آخر سال دوم عالمگیری بصبیه امیر الامراء شایسته خان منسوب شده ، از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی و خطاب خانی چهره مراد بر افروخت . در سال دهم بمنصب دو هزار و خدمت آخته بیگی کامران شد . در سال سی و سوم بانتزاع قلعه^۷ زایچور از تصرف کفره مقهور مأمور شد - در اواخر سال سی و ششم سنه ۱۱۰۳ در قطب آباد کاکه^۸ مرجه پیمای نیستی گردید (مآثر الامراء: ۳۰۹ - ۳۱۷) - ۳ - آ : سردار خان و رعایت خان در آنجمله تا بیان شدند ، ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۵ - عالمگیر نامه : ←

خلعت و اسپ نوازش یافته با امیر الامراء متعین شدند ، و شجاعت خان بتهانه^۱ هردوار تعین یافت - و در عرض این ایام جمعی از بنده ها کامیاب فیض و افضال بادشاهانه گردیدند ، از آنجمله وزیر خان صوبه دار خاندیس از اصل و اضافه بمنصب چار هزاری دو هزار سوار ، و سر بلند خان بفوجداری سندسود ، و سید حسن^۲ بخطاب اکرام خانی نامور شدند - و نعمت الله^۳ ولد حسام الدین خان بخطاب سیرابخانی و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی چهار صد سوار سر بلند گشته بفوجداری بالاپور رخصت دکن یافت - و در روز مبارک جشن انعاماتی که بادشاهزاده و نوینان عالی مقدار و ارباب مناصب و سایر بنده های عقیدت شمار بدان عز امتیاز یافتند از حیطه^۴ احصا بیرونست :

دران محفل از بذل^۵ شاهنشاهی دل و دیده پر گشت [و] سخن کھی
 شد از بخشش شاه والا گهر جگر گوشه^۶ بحر و کان در بدر
 فصحای بلاغت شعار ، تواریخ بدیعی برای این جلوس اقبال پیرا یافتند - از
 آن جمله [آیه]^۷ کریمه اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم^۸ است که سید
 عبدالرشید تتوی بآن سلهم گشته ، و دیگری تاریخ^۹ "مزاوار سریر بادشاهی" (۶۸ - ۷۱) گفته -
 از آنجا که لوازم و مقدمات این جشن ارجمند مختصر قرار داده و اکثر
 مراسم بجلوس ثانی حواله نموده بودند ، درین جلوس میمنت قرین خطبه و سکه و
 تعین لقب امترف بعمل نیاورده ، موقوف داشتند^{۱۰} -

← ۱۴۸ 'سودی خان' - ۶ - پی : 'سید فیروز خان باره' -
 ۱ - برای تفصیل رگ به عالمگیر نامه : ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۲ - اکرام خان سید
 حسن از والا شاهیان خلد مکان است - مدتھا بفوجداری بکلانہ مضاف خاندیس
 میپرداخت - در جنگ دارا شکوه مصدر ترددات نمایان گردید - سال اول
 جلوس بخطاب اکرام خان مخاطب شد - در هنگامیکه پادشاه بارادہ جنگ دارا
 شکوه عازم اجمیر بود ، او بتفویض قلعه داری سستقرالخلافة نواخته شد - سال
 پنجم سنہ ۱۰۷۲ هـ در گذشت - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۱۵ - ۲۱۶) - ۳ -
 میرزا نعمت الله نخستین پسر حسام الدین خان که از سایر برادران ، بیشتر
 صاحب نام و نشان گردید - هنگام عزیمت عالمگیری بقصد انتزاع سلطنت
 رفاقت گزیده ، بعد نخستین جلوس بخطاب سهراب خانی مخاطب شد پیوسته
 بتقدیم خدمات حضور و بیرون مورد نوازش خسروانی بود (مآثر الامراء :
 ۱ : ۵۸۶) - ۴ - پی : 'بزم' - ۵ - القرآن : ۴ : ۵۹ - ۶ - برای تفصیل
 رک به عالمگیر نامه : ۱۴۹ - ۱۵۹ -

نهضت موکب معلی بجانب پنجاب و تعین فوجی دیگر به تنبیه سدراه سلیمان شکوه

و دوم این جشن دل افروز حکم شد که سرادق اقبال بجانب پنجاب بیرون
زنند (برگ ۳۶۳ الف) تا ششم ماه ذیقعدہ حضرت شاهنشاهی دران سرابستان
فردوس مانند زینت افزای اورنگ جهانبانی بودند - و چهارم ماه مذکور بنا بر
مزید احتیاط شیخ میر و دلیر خان و صف شکن خان را با برخی از امرای بجهت
کفایت مهم سلیمان شکوه تعین^۱ فرمودند -

و هفتم ماه نواحی نریله، مضر بخیام اقبال گشت - روز دیگر سه گروه
کوچ شد - و عمدۀ سلطنت جعفر خان که صوبه داری مالوه باو مفوض شده بود،
یکهزار سوار از تا بیمنانش دوامپه سه اسپه مقرر گردید که منصبش از اصل و اضافه
شش هزار شش سوار، از آن جمله چهار هزار سوار دوامپه سه اسپه باشد و
نامدار خان^۲ و مجد کامگار^۳ برادر خردش [و] پسران جعفر خان بد انصوب رخصت
یافتند - و ایرج خان^۴ و رسم خان^۵ برادر او، پسران قزلباش خان، در ساک

-
- ۱ - سآ : 'مکان' - ۲ - آ : 'برداشت و در اطراف شوری عظیم واقع شد که' -
 - ۳ - عالمگیر نامه : ۱۶۲ 'نامدار خان مهین خلف او' - ۴ - کامگار خان :
پسر دوم جعفر خان است در ابتدای سلطنت خلد مکان بمنصب در خور
سر بلندی یافته، سال هفتم از اصل و اضافه بمنصب هزاری دو صد سوار و
خطاب خانی کامیاب گشته، سال دهم بخدمت بخشیدگی احدیان اعتبار برگرفت
مال بیست و دوم او بقاعداری دارالخلافه مأمور شد - سال چهل و سوم از
اصل و اضافه بمنصب سه هزاری رایت بلند پای افراخت تاریخ وفاتش بدست
نیامده - (مآثر الامراء : ۳ : ۱۵۹ - ۱۶۰) - ۵ - ایرج خان : خلف رشید
قزلباش خان افشار است - در حیات پدر در خدمت داروغگی توپخانه دکن
شهرت تمام گرفت - بعد از فوت پدر در سال بیست و دوم شاهجهانی از اصل
و اضافه بمنصب هزار و پانصدی، هزار و پانصد سوار و خطاب خانی و
محافظت قلعه مذکور سرافراز ساختند - ایرج خان با دارا شکوه ربط تمام ←

کوسکیان صوبہ مالوہ منسلک گردیدند۔ و محمد بدیع ولد خسرو بن نذر محمد خان
بعظای خلعت و سالیانہ سی ہزار روپیہ کامیاب رعایت گشتہ بدار الخلافہ مرخص
شد، و بادشاہزادہ سعادت توام محمد اعظم کہ تا این هنگام منصب نیافتہ بودند،
بمنصب ۵۰ ہزاری چہار ہزار سوار و عنایت علم و تقارہ و توان و طوغ و
آفتاب گیر و دھکدھکی، الہاس گران بیا و ۵۰ ہزار اسپ از طویلہ خاصہ پایہ قدر
افراختند، و میر فضل اللہ ولد سیادت خان بخطاب فضل اللہ خانی و ابو الفتح

← داشت و خود را دارا شکوہی میگرفت۔ پس از کامیابی عالمگیر بتوسط
جعفر خان بعفو جرایم مشمول مراحم خسروانہ گشت۔ در سال نوزدہم
بفوجداری ایلچ پور متعین گشت، بیست و سوم رمضان سنہ ۱۰۹۶ ہجری
حیات در نوردید۔ (مآثر الامراء : ۱ : ۲۶۸ - ۲۷۲) - ۶ - میرزا رحیم :
بسر قزلباش خان افشار است۔ پس از فوت پدر در عید فردوس آسیاتی
بفوجداری سنکنیر قایم شد۔ در عید عالمگیری بخطاب غضنفر خان سرفراز
شد۔ پیش ازین راجع بہ زندگانیہ معلوم نیست (مآثر الامراء : ۳ : ۸۷)۔
۱ - محمد بدیع سلطان پور خسرو بن نذر محمد خان است۔ سال نوزدہم شامچہانی
ہمراہ پدر بہندوستان آمد۔ سال بیستم بعنایت خلعت و جیفہ مرصع و اسپ
با زین مطلا بلند پایگی اندوخت۔ پس از فتح عالمگیر ہمراہ پدر و عم خود،
در اکبر آباد دولت ملازمت دریافت۔ در جنگ شجاع و دومین بیکار دارا
شکوہ، ملتزم رکاب بادشاہی بود۔ پس تر بوجہی معائب شدہ از منصب
بر طرف گردید۔ سال سی و ششم مشمول عنایت گشتہ بمنصب ۵۰ ہزاری
ہفت صد سوار افتخار یافت۔ مال احوالش معلوم نیست۔ (مآثر الامراء : ۳ :
۶۳۶ - ۶۳۷) - ۲ - سآ : 'افتخار بر او' - ۳ - میر فضل اللہ سر کلان
سیادت خان است۔ در سال اول جلوس عالمگیری بخطاب فضل اللہ خان
سر بلند گردیدہ بداروغگی جواہر خانہ سپرداخت۔ سال دوازدهم دلدار ولد
الف خان بچالاکہ چوبی بر سرش زد، پس از ان بوجہی معائب گشتہ از
منصب افتاد۔ سال بیستم بچالی منصب، تعینات بنگالہ شد۔ بعد چندی
در آن صوبہ، نوکری بزخم جمدھر اورا گشت۔ (مآثر الامراء : ۳ :
۵۶۵) - و در عمین جلد مآثر الامراء اسمش فیض اللہ خان است۔ اما مؤلف
در حواشی با اشارہ بہ نسخہ دیگر فضل اللہ خان نوشتہ است۔ در عالمگیر
نامہ : ۱۵۸ ہم اسمش فضل اللہ خان است۔ ۴ - سآ : نواب منشی۔

منشی بخطاب قابلخانی و انعام چهار هزار روپيه، و سيد مير برادر شيخ مير
 بتلعداری دارالخلافة شاهجهان آباد، و عنایت خلعت و اسپ و خطاب امير خانی
 و انعام هفت هزار روپيه، و از اصل و اضافه بمنصب دو هزارى پانصد سوار
 سر افزای اندوخت - و اسلام خان و ذوالفقار خان که در مستقر الخلافة
 اکبر آباد بودند، هر یک باضافه هزارى هزار سوار، بمنصب پنج هزارى سه هزار
 سوار والا رتبه گردیدند، و سلطان حسین ولد اصالت خان مرحوم بخطاب افتخار
 خانی، و ابراهیم حسین برادر دوم او بخطاب ملتفت خانی چهره امتیاز افروختند -
 و پانزدهم^۲ ماه که از نواحی کرنال کوچ شد، موکب اقبال متوجه روهر^۳
 گردید و بعد از طی سه مرحله، عرضداشت بهادر خان مشتمل بر مژده عبور لشکر
 ظفر اثر از آب ستلج و فرار مردم دارا شکوه که آن روی آب بودند، رسید -

—:0:—

۱ - سآ: 'میر خانی' - ۲ برای وقایع چهاردهم، شانزدهم و هفدهم ذیقعد رگ
 به عالمگیر نامه: ۱۶۳ - ۱۶۷ - ۳ - پی: 'رو برو' نسخه اصل: 'راه رو'
 تصحیح از روی عالمگیر نامه: ۱۶۷ کرده شده -

رسیدن شیخ میر و دلیر خان به آستانبوسی خدیو کیهان

و چون درین ایام سلیمان شکوه سر بکوهستان سری نگر کشید ، شیخ میر و دلیر خان از کنار آب جون برخاسته ، بیست و یکم ماه مذکور شرف استیلام عتبه^۱ خلافت دریافتند ، و یرلیغ جهان مطاع بنفاد پیوست که عمده سلطنت امیرالامراء ، از کنار آب گنگ برخاسته ، به مستقرالخلافة اکبر آباد شتافته ، تا معاودت موکب منصور در خدمت بادشاهزاده محمد سلطان باشد [و] بنظم مهات آن مرکز حشمت و جهانبانی پردازد ، و فداییخان و سایر امراء که با او معین بودند ، بموکب ظفر قرین پیوندند - القصه نزد دارا شکوه ، بعد از رسیدن بلاهور بسبب اسراف و زر پاشی او ، قریب بیست هزار سوار^۲ فراهم آمده بودند و بشنیدن خبر عبور بهادر خان و خلیل الله خان از آب ستلج جمعی کثیر بسرکردگی داؤد خان بر دریای ییاه تعیین نمود که سد راه آنها باشند و سپهرشکوه را نیز بتعاقب داؤد خان فرستاد بنا برین شهنشاه دانش آئین راجه جیسنگه (برگ ۳۶۳ ب) و دلیر خان را با جوقی از دلیران تعیین فرموده ، صف شکن خان میر آتش را نیز با توپخانه ضمیمه^۳ آن جیش نصرت [اثر] ساختند - و این لشکر بیست و نهم ماه در موضع کده سارنگ^۴ ، خلیل الله خان و بهادر خان ملحق شد - و دارا شکوه پس از اطلاع برین حال از لاهور فرار نموده بجانب ملتان روان شد ، و ماهچهم^۵ رایت جهانکشا ، بیست و پنجم^۶ آن ماه ظل ورود بکنار آب ستلج افکنده بود ، مدت هشت روز بجهت فراهم آمدن جمیع کشتیها و تحقیق سر انجام حال دارا شکوه ، بساط اقامت گسترده - و درین ایام مهاراجه جسونت منگه^۷ که از وطن آمده^۸ بجوده پور رفته بود ، پالتاس عمده ها مثل مرزا راجه جیسنگه ، از

۱ - آ : 'ده هزار سوار بود و آن بود' - ۲ - پی : 'می هزار' - ۳ - سآ : 'سارنگ کده' - ۴ - برای وقایع دوازدهم ، چهاردهم ، هفدهم شوال بیست و دوم بیست و هفتم و بیست و نهم ذی قعدة رک به عالمگیر نامه : ۱۷۷ - ۱۸۶ - ۵ - پی : 'راجه جیسنگه' - ۶ - سآ : 'که بعد از واقع اوجین بنجود سوار رفته بود' -

تقصیرش' در گذشته بودند ، بدولت آستانبوس فایز شده ، از سر عجز و ندامت جبین نیاز بر زمین عبودیت سود - خاقان مروت کیش او را بمرحمت خلعت خاص و یک زنجیر فیل با ساز نقره و ماده فیل و شمشیر مرصع گران بها نوازش نموده از تشویر^۲ تقصیر بر آوردند ، و بحال یک کرور دام بانعام او [را] مکرمت فرموده ، بدارالخلافت شاهجهان آباد رخصت فرمودند ، که تا انجام این مهم نصرت فرجام و معاودت موکب فیروزی اعلام ، در آنجا باشد - و عبدالله بیگ^۳ ولد علی مردان خان از کومکیان لشکر خلیل الله خان ، بخطاب گنج علیخان بلند نامی یافت - و چون حقیقت جدا شدن راجه راجروپ^۴ و جمعی^۵ دیگر از دارا شکوه و رسیدن آنها نزد خلیل الله خان بعرض اشرف رسید ، حکم شد که راجه مذکور و غیره بحضور بیایند ، و خان مذکور و بهادر خان و دلیر خان و صف شکن خان و سایر عساکر نصرت نشان ، در لاهور توقف ننموده تعاقب

- ۱ - 'از تقصیرش در گذشته بودند از وطن آمده' در نسخه پی بتکرار آمده -
 ۲ - سآ : 'فرجام' - ۳ - کنج علیخان عبدالله بیگ : پسر کلان علی مردان خان امیرالامرای است - سال بیست و ششم شاهجهانی به منصب هزاری پانصد سوار و سال بیست و هشتم باضافه پانصدی ذات نواخته شد - پس از فوت پدر در سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار مرتقی گشت ، و پس از فتح اورنگزیب او خود را بیارگه سلطنت رسانیده بحصول ملازمت پرداخت - سال نهم از اصل و اضافه بمنصب سه هزار دو سوار سرفراز گشت - تتمه احوالش بنظر نیامده -
 (مآثرالامراء : ۳ : ۱۵۵) - ۴ - راجه راج روپ : پسر راجه جگتسنگو بن راجه یاسو است - سال دوازدهم شاهجهانی بفوجداری کوه کانگره سرفرازی یافت - سال نوزدهم بعد فوت پدر بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار از اصل و اضافه و خطاب راجگی و انعام بحال وطن و مرحمت اسپ سر عزت برافراخت چون دارا شکوه از عالمگیر پادشاه هزیمت یافته بلاهور روانه شد ، او مابین دهلی و برهند با او برخورد و بدام رفاقت او آمد - اما بعد ازان ازو جدایی گزیده بملازمت عالمگیری رسید - در سال چهارم بمحارست سرحد غزنین دستوری یافت - پس از وصول بمکان مذکور مطابق ۱۰۷۱ هجری وفات یافت -
 (مآثرالامراء : ۲ : ۲۷۷ - ۲۸۱) - ۵ - سآ : 'که با جمعی التجا آورده بود ، مناصب مناسب بخور بوده ، بنگاه خلافت روانه پیشتر گردید' -

دارا شکوه نمایند. لهذا خان مذکور راجه راجروپ را با جمعی که التجا آورده بودند، مناصب مناسب تجویز کرده به پیشگاه خلافت پنا فرستاده، روانه پیشتر گردید. درین ایام یرلیغ کیتی سطاع، بنام بادشاهزاده عهد معظم صادر شد که عمده نوینان کار گزار معظم خان را که در ارک قلعه دولت آباد محبوس بود، از آن جا برآورده در حصار پایین در منزل لایق جا دهند، و پیش خود طلبیده، دو اسپ با ساز طلا و یک پالکی داده، او را بمنزل رخصت کنند، و پنجاه هزار روپیه از خزانه آنجا بر سبیل انعام بدهند که تا انقضای ایام بر شغال محلی بالطبع در آنجا بسر برد. پنجم ذیحجه شهنشاه فیروزی شعار بکشتی از آب ستلج گذشتند، و درین روزها، شیخ فرید، مخاطب باخلاص خان، صوبه دار پتنه که حسب الحکم باله آباد آمده در ملک کومکیان خاندوران منتظم بود، ازان جهت که خطاب اخلاصخانی باحمد خویشگی^۱ مرحمت شده بود، و یادگار مسعود که قبل ازین بخطاب احمد بیگ خانی نامزد شده بود، مخاطب بمسعود خان گشت، و شیخ مذکور بخطاب احتشام خانی عز امتیاز اندوخت. دهم ماه مذکور که عیدالضحی مسرت پیرای دلها گردید، در همان روی آب ستلج که منزل گاه دولت بود نماز عید گذارده، ادای مراسم قربان نمودند. و درین روز جمعی کثیر (برگ ۳۶۴ الف) از فیض مراسم والا بهره اندوز گردیدند. از آن جمله رانا راجسنگه از اصل و اضافه شش هزاری شش هزار سوار یک هزار سوار، دو اسپه

- ۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۱۷۷ - ۹۱ - ۲ - آ: در مکان خود ثبت کرد و در میان آن نهال آن بود. ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۴ - احتشام خان اخلاص خان: شیخ فرید فتحپوری: پسر دوم قطب الدین خان شیخ خوبین است. تا آخر عهد جنت مکانی بمنصب هزاری چهار صد سوار رسید. سال اول شاهجهانی باضافه پانصدی دو صد سوار، چهره عزت برافروخت. سال نهم بهمراهی شایسته خان جهت تسخیر قلعه جنیر و سنگمیر دستوری یافت. سال سی و یکم بادشاهزاده سلیمان شکوه بمقابله عهد شجاع کمر همت بست، و بصوبه داری پتنه و خطاب اخلاص خان سربلندی یافت. در عهد اول عالمگیری در کومکیان خان دوران قرار یافته بخطاب احتشام خان مخاطب گشت. سال هشتم مطابق سنه ۱۰۷۵ هجرت رحلت کرد. (مآثر الاسراء: ۱: ۲۲۰ - ۲۲۲) ۵ - پی: 'عز امتیاز اندوخت' ۶ - پی: 'مرحمت شده بود'.

سه اسپه و عطای محال دو کرور دام ، سر افراز گشت - و مهابت خان صوبه دار کابل بعنایت ارسال خلعت خاص و فیل با ماده فیل نوازش یافته ، هزار سوار از تاینان او دو اسپه سه اسپه قرار یافت که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار ، سه هزار و پانصد سوار دو اسپه سه اسپه باشد - و لشکر خان صوبه دار کشمیر بمرحمت ارسال خلعت و باضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار و پانصد سوار سر بلندی یافته نامور شد که بحضور پر نور بیاید - سیزدهم فداییخان از میان دو اب رسیده ناصیه مای آستان خلافت گشت - پانزدهم بعنایت خلعت و فیل مشمول عاطفت گردیده مرخص شد که بخلیل الله خان پیوسته در تعاقب دارا شکوه ضمیمه جنود اقبال باشد ، و سید منور ولد سید خانجهان بخطاب خانی نامور شد - و شانزدهم ، موکب ظفر طراز از آنروی آب باهتزار آمده نواحی ماچیوار مضر بخیام نصرت گردید ، و هفدهم ، در منزل دیگر راجه راجروپ بحضور رسیده ناصیه خجالت و انفعال بر زمین عجز و ابتهال سود ، و بمرحمت خلعت ناخره و به اضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری و پانصد و سه هزار و پانصد سوار مباهی شد - و اعتقاد خان بصوبه داری کشمیر معین گشت ، و محمد یوسف که سابق مخاطب بشمشیر خان شده بود بخطاب نصرت خانی نامور گشته بفوجداری دوآبه پتته جالندهر و عنایت

۱ - لشکر خان عرف جانثار خان یادگار بیگ : پسر زبردست خان ، والا شاهی اعلیحضرت است - در سال نوزدهم باضافه پانصدی سیصد سوار مفتخر گشت ، و بخطاب جانثار خان نامور گشت - در سال بیست و هفتم بخدمت بخشگیری دوم مریبلند گردید - بعد از نخستین جلوس عالمگیری بارسال خلعت و اضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار و پانصد سوار مورد عنایت گشت - در آخر سال سیزدهم سنه ۱۰۸۱ هجرت هستی بر بست - (مآثر الامراء ۳ : ۱۶۸ - ۱۷۱) - ۲ - مآ : بحضور آمده - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۱۹۲ - ۱۹۷ - ۴ - عالمگیر نامه : ۱۹۷ بخطاب خانی نامور شده باضافه پانصدی صد هزار بمنصب هزار و پانصدی ششصد سوار مباهی گردید - ۵ - پی : 'مچیوار' مآ : 'ماچهواره' تصحیح از روی عالمگیر نامه : ۱۹۷ - ۶ - عالمگیر نامه : ۱۹۷ 'روز دیگر نواحی قصبه راهن فیض اندوز نزول گشت - ۷ - آ : و ده هزار سوار با اسباب و آلات حرب که سابق مخاطب - ۸ - نسخه اصل : 'پینت' تصحیح از دیگر نسخه ها کرده شده -

خلعت سر بلند شد . [و] سید صلابت خان نوکر داراشکوه که از همراهی سلیمان شکوه تخلف ورزیده روی عبودیت بدرگاه آسمان جاه آورده بود جبهه ساری عتبه^۱ اقبال گشته ظلمت زدای چهره طالع گشت ، و بیست و یکم ، نزدیک قصبه^۲ سلطان پور^۳ فیض اندوز نزول اقبال شد . خنجر خان که در زمان حضرت اعلیٰ فوجدار بهیره و خوشاب بود ، بعد ازان با داراشکوه بنا بر قلت سرمایه^۴ دانش ، ملحق^۵ شده بود ، درین وقت که او فرار گزید ، ازو جدا شده بشفاعت مقربان پیشگاه اقبال سعادت اندوز تقبیل عتبه^۶ جلال گشته ، بعفو تقصیر و بمرحمت خلعت نوازش یافته ، بتأدیب مفسدان دامن کوه کانگره معین گشت ، و بیست و سوم^۷ که لشکر ظفر لوا ، بیسر و کشتی از آب بپناه گذشته آنروی آب منزل گزید ،

۱- سید صلابت خان باره : ملقب باختصاص خان ، سید سلطان نام ، پدرش سید با یزید بن سید هاشم بن سید محمود خان کوندلی وال مشهور است . مال بیست و چهارم به نیابت شاهزاده داراشکوه بصیانت صوبه^۸ پنجاب مقرر گشته ، از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری چهار صد سوار و خطاب صلابت خان و بمرحمت فیل سرفرازی یافت . چون اورنگزیب فیروزمند گردید ، سید صلابت خان از سپهر شکوه مفارقت گزیده پیش اورنگزیب آمد ، در همان دو سه روز بصوبه داری برار از تغیر حمام الدین خان و خطاب اختصاص خانی یافت . مال حالش معلوم نیست . (مآثر الامراء : ۲ : ۴۵۷ - ۴۶۰) -

۲- ما : 'سهارن پور' -

۳- Sultanpur, 31. 12 N 75. 15 E on the eastern bank of the Kalna river, and 5 miles east of the Bias. Sarkar, vol I, II, p 448 n.

۴- در نسخه های پی و آ : 'باو ملحق شده است' - ۵- عالمگیر نامه : ۱۹۹ 'بیست و دوم کنار دریای بپناه محط سرادق حشمت و جاه گردید' -

صلاحت خان بصوبه داری برار از تغیر حسام الدین خان تعیین یافته بخطاب اختصاص خانی و عنایت خلعت و اسپ سرماییه افتخار اندوخت - و فوجداری بیجاگره بحسام الدین خان مفوض شد - و راجه راجروپ بمرحمت جمدهر و اسپ سپاهی گشته پتهانه داری موضع چاندی که سرحد ولایت سری نگر است مرخص گردید که به بندوبست بیرون آن کوهستان قیام نموده مد راه برآمدن سلیمان شکوه و داراشکوه باشد -

—:o:—

۱ - میرزا حسام الدین حسین : نبیره میرزا غیاث الدین علی آصف خان امت پدرش نظام الدین علی نام داشته ، در سال پانزدهم شاهجهانی بمنصب هزاری پانصد سوار مرافرازی یافته به بخشگیری دکن فایز گشت - در سال هیزدهم از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی ششصد سوار و خطاب خانی نواخته شد - در سال سیم از قلعه داری اوده تغیر شده بفوجداری تلنگانه سر عزت بر افراخت ، به صوبه داری برار هم متعین شد - سال فوتش بنظر نیامده - (مآثر الامراء : ۱ : ۵۸۴ - ۵۸۷) -

یلغار شاهنشاهی بتعاقب دارا شکوه

و بیست و چهارم در منزل هیبت پور، پتی (؟) از عرایض خلیل الله خان و دیگر دولت خواهان، (برگ ۴۶۴ ب) بوضوح پیوست که دارا شکوه با خزانه و توپخانه و سامان شایسته و لشکر آراسته [که] قریب چهارده هزار سوار بود، از لاهور برآمده و مکنون ضمیرش آنست که هر جا قابوداند با جنود ظفر پیرا صف آرا گردد و از سرداران عساکر نصرت نشان نیز بملاحظه این معنی، تسامع و کوتاهی در تعاقب او واقع شده بود، لاجرم درین منزل قوه الظهر خلافت پادشاهزاده خجسته شیم مجد اعظم را با زواید لشکر و اردوی بزرگ و کارخانجات بدارالسلطنت لاهور رخصت فرمودند و دولت خانه مختصری با کارخانجات ضروری همراه گرفته با خلاصه عساکر ظفر مآثر عزیمت یلغار مصمم فرمودند و در چهار منزل، چهل و چهار گروه جریبی طی شد. و در اثنای طی مراحل راجه جیسنگه که بموجب حکم معلی در لاهور توقف نموده بود، شرف اندوز ملازمت گردید. و چون بعرض رسید که ارادت خان صوبه دار اوده و دیعت حیات سپرد عاطفت پادشاهانه هوشدار خان، برادر زاده او را بعطای خلعت از لباس کدورت برآورد.

و در همین ایام فدایی خان بفرمان هایون از لشکر خلیل الله خان رسیده، بفوجداری اوده و گورکھپور مرخص گشت، و راجه جیسنگه که از دیر باز بوطن خویش نرفته و تعب یساقهای پی در پی کشیده بود، رخصت وطن یافت، و چون درین هنگام بعرض اقدم رسید که دارا شکوه در ملتان هم ثبات قدم

۱ - سآ: 'نبرد نماید' - ۲ - آآ: 'رفته بود که فرمان شاهی رسید - در آنجا رفت که' - ۳ - صاحب عالمگیر نامه این سانحه را در وقایع بیست و پنجم ذیحجه نوشته است - ۴ - سآ: 'از ماتم برآوردند' - ۵ - عالمگیر نامه: ۲۰۲ 'و عنایت خلعت و ماده فیل و باضافه هزار و پانصد سوار بمنصب چهار هزاری چهار هزار سوار نوازش یافت' - ۶ - صاحب عالمگیر نامه: ۲۰۲ این واقعه را در وقایع بیست و هفتم ذیحجه نوشته است -

تورزیمه سمت بفکر روان شد ، و بسیاری از عمده های نوکرانش راه مفارقت
 ییورند ، و اسباب پریشانی و ادبارش در تزیید است ، و چزاینکه بیامردی فرار
 خود را تلجای و مقری رساند ، کار دیگری نمیتواند ساخت

—:0:—

-
- Bhakkar: Headquarters of the tehsil in Mianwali district, Punjab, situated in $31^{\circ} 37' N.$ and $71^{\circ} 4' E.$ on the left bank of the Indus. It stands on the edge of the Thal or sandy plain. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 44.

تعیین یافتن صف شکن خان بتعاقب دارا شکوه

لهذا حضرت شاهنشاهی ترک یلغار نموده عنان استعجال باز کشیدند ، و صف شکن خان میر آتش ، با فوجی از دلیران همراهی خلیل الله خان ، که قریب شش هزار سوار بودند ، مامور شد که از ملتان بتعاقب دارا شکوه شتابد ، و بیست هزار اشرفی جهت تنخواه سواجب سپاه ، مصحوب الہ یار خان ارسال یافته ، حکم شد کہ بسرعت خود را بملتان رساند و عساکر کومکی صف شکن خان را سزاویٰ نموده مجال درنگ ندهد ، و خلیل الله خان و همراهان او سوم محرم بملتان رسیده حسب الحکم اقدس توقف گزیدند . و رایات عالیات بآرام طی مراحل نموده تا ظاهر بلده ملتان هیچ جا مقام نفرمود^۲ . و در آن اوقات میر باقر ، خانسامان ایام خلافت انجام شاهی بفوجداری سرکار بھکر و عطای خلعت و خطاب باقر خانی و از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری ہزار سوار نوازش یافت .

—:0:—

۱ - حاصل کنندہ (کلمہ ترکی) (آئند راج) - ۲ - برای تفصیل وقایع ہفدہم و بیست و پنجم ذیحجہ و سوم و چہارم محرم رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۰۴ - ۲۰۷ -

وصول موکب معلی بملتان

و ہفتم محرم کنار آب راوی کہ سہ کرویہی ملتان است ، از فیض نزول اشرف میمنت پذیر گشت ، و خلیل اللہ خان و بہادر خان و دلیر خان و طاہر خان و سایر بنده ہا احراز دولت آستانبوس نمودند ، و از عمدہ ہای نوکران دارا شکوہ ، سید عزت خان ، کہ در ملتان از ہمراہی او تخلف ورزیدہ بود ، و شیخ موسی گیلانی کہ قبل از او بحکومت آنجا (برگ ۳۶۵ الف) قیام داشت و سید مسعود بارہہ باستیلام سدہ سلطنت ، چہرہ افروز طالع گردیدند^۲۔

—:0:—

۱ - سید عزت خان عبدالرزاق گیلانی : ابتدا با دارا شکوہ توسل داشت - سال صیم بخطاب عزت خان مخاطب گردید - سال سی و یکم بحراست لاهور چہرہ عزت برافروخت - چون دارا شکوہ از عالمگیر منہزم گردیدہ بلاہور شتافت او نیز ہمپائی گزید - بعد ازان از رفاقت او تخلف ورزیدہ بملازمت عالمگیری پیوست - سال چہارم بفوجداری بہکر فایز گشت - تتمہ^۱ اخوالش بنظر نیامدہ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۵) - ۲ - برای تفصیل نوازشات شاہانہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۰۷ -

تعیین یافتن شیخ میر بتعاقب دارا شکوه

اگرچه صف شکن خان با فوجی از جنود قاهره چهارم محرم از ملتان بتعاقب دارا شکوه بر آمده بود ، لیکن چون خان مذکور لشکری درخور این کار نداشت ، بنا بر آن عمده نوینان صاحب [صائب] تدبیر شیخ میر ، با فوجی دیگر و سایر امرا مثل دلیر خان و قباد خان و شرزه خان و جمعی از مردان کار ، که مجموعاً نه هزار سوار بودند ، نیز بتعاقب معین گشتند ، و در روز دیگر شهنشاه حق آگاه بقصد زیارت روضه فیض آیین جناب قدوة الاولیاء الواصلین عارف صمدانی شتخ بهاءالدین ملتانی ، قدس سره ، بشهر کرامت پور ملتان ، شرف قدم بخشیده ، فیض اندوز زیارت آن مزار برکت نثار گردیدند . و درین ایام شاه نواز خان که بنا بر بعضی مصالح ملکی در قلعه برهان پور محبوس بود ، مورد انظار مرحمت گشته عاطفت شاهانه او را از قید تقصیر بر آورده بعنایت ارسال خلعت خاص و بمنصب قدیم باضافه هزاری هزار سوار دو اسپه سه اسپه ، که از اصل و اضافه شش هزاری شش هزار سوار ، از آنجمله پنجهزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد ، نوازش نموده خدمت صوبه داری گجرات باو تفویض فرمودند . اگرچه لشکر خان صوبه دار کشمیر به صوبه داری ملتان معین گشته ، یرلیغ همایون بطلب او صادر شده بود ، لیکن چون تا رسیدن خان مذکور بجهت نظم مهات آن صوبه ، حاکمی ضرور پور ، مقرر گردید که خانعالم خلف نجابت خان خانانان که بعد خطاب شجاعت خانی بدان مأمور شده بود ، تا آمدن لشکر خان ، بحکومت و ضبط آنجا قیام نماید و بعد از رسیدن او بحضور^۲ پر نور آید .

—:0:—

۱ - سآ : 'فوجداری' - ۲ - پی : 'کشمیر' - ۳ - سآ : 'ملتان قرار یافت' - ۴ - سآ : 'لشکر خان بحضور بیاید' -

مراجعت موکب معلی از ملتان بصوب لاهور و از آنجا بدارالخلافت شاهجهان آباد بنا بر یورش شجاع و دیگر سوانح -

درین هنگام از عرایض وقایع نگاران ممالک شرقی بمسامع حقایق مجامع رسید که شاه شجاع از بنگالہ برآمده عزم سنازعت دارد ، لهذا دوازدهم محرم الحرام ، رایات ظفر اعتصام ، از ظاهر بلده ملتان کہ مدت پنج روز ، در آنجا اقامت داشت ، باہتزاز آمده لوای مراجعت بر افراخته شد - و بیست و چهارم ماہ مذکور باغ و عمارات ایچہرہ کہ در ظاهر دارالسلطنت بر سمت ملتان واقع است ، مہبط سادات عظمت گردید ، و فردای آن امر والا بنفاز پیوست کہ اردوی معلی داخل شہر نگشتہ ، باغ فیض بخش^۲ کہ در بیرون دارالسلطنت ، سمت دہلی واقع است ، منزل گاہ نصرت شود ، و بیست و پنجم خود بدولت^۳ از ایچہرہ با جہانی فرو جلال بر فیلی فلک تمثال سوار شدہ رایت توجہ بشہر برافراختند ، و بادشاہزادہ والا قدر مجد اعظم از شہر رسیدہ بادراک شرف پایبوسی سرمایہ^۴ دولت اندوختند - (برگ ۳۶۵ ب) و حضرت خدیو جہان بر سبیل عبور شہر را از فیض قدوم کراست لزوم آرزین سعادت بستہ ، تا دروازہ ہتیمہ بول^۵ ، شرف قدوم بخشید [ند] لمحہ ای سوارہ توقف فرمودہ ، قلعہ را بنظر احتیاط ملاحظہ نمودہ ، از آنجا بمسجد وزیر خان آمدہ ، نماز ظہر با جماعت گذرانندہ ، نزدیک بسہ پاس روز ، ماحت باغ فیض بخش^۶ را از نزول اشرف نصارت بخشیدند - خلیل اللہ خان بتفویض صوبہ داری پنجاب مباحی شدہ بعطای خلعت خاصہ و انعام محال یک کرور دام مشمول مرحام گردید^۷ ، و حکم معلی صادر گردید کہ قباد خان از ہمراہان شیخ سیر بصوبہ^۸

۱ - سآ : 'بعد پنج مقام از ظاهر صاحب ملتان ، لاهور مخیم سراق شد و فردای آن حکم شد کہ اردوی معلی و اصل شہر نگشتہ' - ۲ - سآ : 'در باغ' - ۳ - سآ : 'فیل سوارہ' - ۴ - آ : 'ہینہ پور' سآ : 'ہتیمہ بول' - ۵ - سآ : 'در باغ' - ۶ - 'و بادشاہزادہ والا قدر مجد اعظم از شہر رسیدہ ، بادراک شرف پایبوسی ، سرمایہ^۴ دولت اندوختند' - در نسخہ اصل بتکرار آمدہ -

تہ قیام نماید ، و رایات نصرت^۱ پراگہ تا شش روز در آن سرابستان حشمت ،
 جهت رفاهیت لشکر ، سلخ محرم^۲ ، بصوب دارالخلافہ شاہجہان آباد نہضت
 فرمودہ ، بکوچہای متواتر طی مسافت نمودہ ، نوزدہم ماہ صفر نواحی قصبہ
 پانی پت^۳ از سایہ سنجق^۴ جہانکشا نور اندوز شد ، و از آنجا بچہار منزل ، بیست و
 سوم شہر صفر ساحت باغ اعز آباد از فیض نزول اقدس ، خرمی و طراوت
 پذیرفت ، و بہاراجہ جسونتسنگہ و سیادت خان^۵ صوبہ دار دارالخلافہ^۶ ، و دانشمند
 خان و ابراہیم خان و دیگر بندھا و متصدیان آنجا و اسلام خان کہ از اکبر آباد^۷
 آمدہ بود و بہاؤسنگہ^۸ ہادا^۹ و کیرتسنگہ پسر راجہ جیسنگہ کہ از وطن خود
 رسیدہ بود ، باستیلام عتبہ^{۱۰} جلال فایز شدند^{۱۱} ۔

درینوقت^{۱۲} عاطفت شاہنشاہانہ عمدہ امرای عظام معظم خان را کہ قبل ازین
 از حبس رھایی یافتہ ، محلی بالطبع در قلعہ دولت آباد بود و بصوبہ داری خاندیس
 و یاز دادن^{۱۳} آنچه از نقد و اجناس او در سرکار والا ضبط شدہ ، سبامی ساختند ،
 [امر کردند] کہ یک چند در آنجا بودہ ، اسباب لشکر سر انجام نماید ، ومدت نہ^{۱۴}

۱ - سآ : 'آیات نصرت بعد شش مقام سلخ محرم' - ۶ - برای وقایع تواریخ غرہ ،
 دوم ، سوم ، پنجم ، ششم ، ہفتم ، نهم ، پانزدہم ، نوزدہم صفر رک بہ
 عالمگیر نامہ : ۲۱۶ - ۲۲۰ ۔

3 - Panipat tehsil : Southern tehsil of Karnal district, Punjab, lying
 between 29° 11' and 29° 30' N. and 76° 38' and 77° 10' E. on the
 right bank of Jumna. Imperial Gazetteer, vol. xix, p. 397.

۴ - سآ : 'منزلگاہ لشکر' - ۵ - عالمگیر نامہ : ۲۲۰ 'سعادتخان' کہ طبق
 مآثر الامراء ۲۰ : ۶۳ مغلوپ است - ۶ - سآ : 'دہلی' - ۷ - سآ : 'آگرہ' -
 ۸ - پی : 'بہادر سنگہ ہادا' - ۹ - راؤ بہاؤ سنگہ ہادا ، پسر راؤ ستر سال
 است - سال اول جلوس عالمگیری ، از وطن بحضور رسیدہ دولت بار اندوخت -
 و بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار و عطای عم و نقارہ خطاب راؤ و
 زمینداری بوندی وغیرہ ، سر عزت بر افراخت - سال نهم ہمراہ دلیر خان
 بر سر زمیندار چاندہ شتافت - از نسحہ^{۱۵} دلکشا معلوم میشود کہ او مدتی
 در اورنگ آباد نشست - سال بیست و یکم مطابق ۱۰۸۸ ہ بعدم سرا شتافت
 (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۵ - ۳۰۷) - ۱۰ - صاحب عالمگیر نامہ : ۲۲۰ - ۲۲۱
 آستانبوسی ابن امراء در وقایع تاریخ چہارم ربیع الاول نوشتہ است - ۱۱ - سآ :
 'درینولا' - ۱۲ - سآ : 'جیشی او سر افراز کردند' - ۱۳ - سآ : 'بعد نہ مقام' -

روز خدیو جهان در سرابستان اقامت گزیده چهارم ربیع الاول با بخت فیروزی
لوای عزیمت بصوب عرصه مصر دولت افراخته قلعه مبارک شاهجهان آباد را از
فر نزول اشرف سرکوب حصار افلاک ساختند -

چون از بدایع قوانین معموله این دولت جاوید طراز یکی آنست که پادشاهان
این دودمان عظیم الشانرا در هر سال از سنین عمر چون تاریخ میلاد میمنت بنیاد
در رسد، بشرایف نقود از زر و سیم و سایر فلزات و دیگر نفایس و اشیا می
سنجند و وجوه مذکور بمحتاجین و ارباب استحقاق آنفاق میکنند، و دران جشن
سالزمان عتبه خلافت، بمراحم عز امتیاز می یابند، و بنا بر اختلاف شمسی
و قمری در سالی دوبار این جشن عالم آرا^۲ پیرایه انعقاد یافته، مکرر باعث
جهان پیرایی و طرب افزایی میگردد -

—:0:—

۱ - سآ: معمول این دولت است که در هر سال از سنین (برگ ۵۱۳ ب) عمر
چون تاریخ نیاور میمنت بنیاد رسد، پادشاه را سیور در سیم و سایر فلزات
سنجیده وجوه مذکور بارباب استحقاق^۲ - ۲ - سآ: 'طرب افزا میشود' -

جشن شمسی

و درین ایام خجسته فرجام که سال چهل و یکم شمسی از عمر مسعود ، صورت انجام یافته ، آغاز چهل^۱ و دوم^۲ جشن وزن شمسی بآیین مقرر انعقاد پذیرفت - و هفتم ربیع الاول مطابق دوازدهم آذر ماه بزمی والا و جشنی دلکشا ترتیب یافته و آن پیکر دوات بمقتضای رسم و عادت بزر و سیم و سایر اشیای معهوده سنجیده شد و وجوه مسطور بارباب احتیاج مقسوم گردید ، و بسیاری از بنده های عتبه^۳ خلافت بمواهب و مکارم ارجمند سر بلند شدند - و نجابتخان که چندی قبل ازین بنا بر قتل معمور خان مصدر تقصیر عظیم شده بتغیر منصب و جاگیر و عزل از رتبه شوکت و اعتبار و سلب خطاب خانخانانی و سپه سالاری ، مورد بی عنایتی گشته مدتی از دولت بار و سعادت کورنش محروم مانده بود ، درین هنگام بوسیله^۴ شفاعت ایستاده های بساط قرب بعفو جرایم و رخصت کورنش سرافراز گردید - درین روز خجسته (برگ ۳۶۶ ب) بوساطت امیر خان جبهه سالی سده اقبال گشته عرق تشویر و خجالت از ناصیه^۵ تقصیر افشانده ، بمرحمت خلعت خاص اختصاص یافت - و داؤد خان که از حدود بهکر از دارا شکوه جدا شده بود ، بمساعدت معادت ، دولت آستانبوسی یافته بعطای خلعت و شمشیر با ساز سینا کار و منصب چهار هزاری سه هزار سوار ، کامیاب عنایت^۶ شد -

و در خلال^۷ این احوال منهیان کار آگاه از ممالک شرقرویه پیاپی بدرگاه خلیق پناه رسید [ند] و خبر شورش شجاع و عزیمت او از پتنه بصوب اله آباد ، بمسامع جاه و جلال رسید و از عرایض امرا و نوشته های وقایع نگاران آن حدود مشعر بر این معنی بر مسبیل تواتر و توالی رسید ، و آنچه قبل ازین بعض اخبار و آثار مظنون خاطر دوربین شهنشاه دانش آیین بود ، درین اوقات بیقین پیوست ،

۱ - نسخه پی : 'جهان افروزی پذیرفت' دارد - ۲ - آ : 'صورت انجام یافته و آغاز قرب نمودند و با چهار صد هزار سوار در آنجا استقامت نمودند ، با آیین مقرر و رسم معهود صورت انعقاد پذیرفت' - ۳ - سآ : 'باستشفاع ارکان دولت بعفو جرایم' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۲۹ - ۲۳۳ - ۵ - سآ : 'درین ایام' -

ظهور این معنی منشاء تعجب خردوران گردید، زیرا که همیشه با حضرت شاهنشاهی^۱ لاف مخالفت و دم یکجہتی میزد، و همواره بمشافہ و مکاتبہ اظهار این معنی نموده عہود صنوت و صفا در میان می آورد، و آن گوہر یکتای معدن فتوت را نیز بمقتضای مہر اندیشی و اخوت^۲، از قدیم الایام با از رابطہ الفت [و] التیام بود، و همواره در رواج کار و رونق حال او کوشید [ند] و در صدد نصرت و اعانتش بودند۔ چنانچہ از قضیہ شکستی کہ او را از عناد دارا شکوہ، در نواحی بنارس رویداد، پیوستہ خاطر عاطر ملالت آگین بود۔ برای جبران انکسار او، اول امری کہ بعد از فتح^۳ اکبر آباد^۴ پیشنہاد خاطر اشرف ساختند، آن بود کہ موآگیر را^۵ با صوبہ بہار و پتنہ، کہ ہمیشہ شجاع آرزوی آن داشت، بمبالغہ تمام از حضرت اعلیٰ بجهت او گرفتہ، ضمیمہ ولایت وسیع بنگالہ کہ باقطاع او تعلق داشت، گردانیدند و فرمان آنحضرت مشتمل بر تفویض^۶ این ولایات باو حاصل نموده با قدسی صحیفہ^۷ ملاطنت، مبنی بر تفقد و دلجوئی و مشعر بر سوانح دربار جهاندار، مصحوب نجد میرگ گرز بردار^۸، از پیشگاہ خلافت نزد او فرستادند و او از وقوع این عطیہ^۹ عظمی کہ فوق تخیل او بود منت پذیر گشتہ، در پیراہن نشاط نگنجد، و از خبر فرار ادبار دارا شکوہ بغایت مبتہج و مسرور شدہ تہنیت نامہ متضمن مبارکباد و مراسم شکرگزاری در جواب نوشت، لیکن از آنجا کہ ضمیر کار^{۱۰} آگہ و عقل معاملہ دان^{۱۱}، کہ سرمایہ تمیز سود از زیان است، نداشت بعد از تصرف پتنہ و بہار بفکرہای دور از کار دگر بارہ سرانجام

۱ - سآ: 'خدیو دین' - ۲ - سآ: 'خدیو دین از ہمیشہ با او مہر اندیشی و اخوت اندیشیدہ' - ۳ - آآ: 'او در آنجا بیایند و در راہ ہرگز نیاید، در آنجا بود کہ' - ۴ - سآ: 'الہ آباد'۔

5 - Monghyr town: Headquarters of Monghyr district, Bengal, situated in 25° 23' N. and 86° 28' E., on the south bank of the Ganges. The origin of the name of Monghyr is very uncertain. It is said that the place was formerly called Madgalpur, or Madgalasram, from its having been the abode of Madgal Muni, a hermit saint who lived in early Hindu times. Imperial Gazetteer, vol. xvii, p. 401.

۶ - سآ: 'برین عظیم با قدسی صحیفہ' - ۷ - سآ: 'نجد کرکور برادر' - ۸ - سآ: 'خرد' - ۹ - سآ: 'و آن نداشت'۔

اسباب ادبار نمود ، و قدر عافیت و حق تفقد خدیو جهان لشناخته راه ناسپاسی پیمود ، و چون دانست که آیات عالیات خورشیدتاب بتعاقب دارا شکوه متوجه پنجاب شده و اتمام آن مهم را بزودی گمان نمیبرد و تختگاه سلطنت را از فر شکوه موکب جلال خالی میشمرد باین یاس افتاد که لشکری جمع آورده بآباد آید و از آنجا اگر تواند خود را با کبر آباد رساند - شاید باین تیز دستی کاری از پیش برد ، و اغوای نوکران (برگ ۳۶۶ ب) و خوشامد گویان و تحریک واقع طلبان و فتنه جویان که چشم از اصلاح دولتش پوشیده و رونق کار خود می جستند ، نیز علاقه مند بیدانشی او بشوند و بعد از اندک توفی ، در پتنه با لشکرهای آن حدود و توپخانه و نواره عظیم بنگاله ، اواسط صفر این سال که آیات عالیات در پنجاب بود و خاطر خدیو دین جهان پیرا - مشغول دفع فتنه دارا شکوه و انتهاز فرصت نموده ، لوای عزیمت از پتنه بسمت اله آباد افراشت ، و رام سنگه قلعدار رهناس^۱ و سید عبدالجلیل^۲ حارس قلعه^۳ چنانچه ، بموجب اشاره دارا شکوه که بعد از فرار از اکبر آباد ، بآنها و دیگر قلعداران نوشته بود که قلاع آن نواحی بشاه شجاع بدهند ، رفته باو ملاتی شدند و هر دو قلعه را سپردند و سید قاسم قلعدار اله آباد هم باو می نوشت که من هم باین مامورم ، اگر خود باینصوب آیند من قلعه را تسلیم کنم - بنا برین مقدمات قدم جرأت پیش نهاد - باوجود اطلاع بر معاودت موکب ظفر آیات از حدود پنجاب و وصول بمستقر اورنگ خلافت ، بر نگشت - و بگام جسارت با جنود ادبار بحدود بنارس نزدیک رسیده قصد اله آباد نموده عزم جنگ جوئی مصمم کرد - اگرچه مرکوز ضمیر انور آن بود که تا ممکن باشد ، پرده مسامحه و اغماض بر روی کار او کشیده این حرکت نا هنجار^۴ ناکرده انگارند و بمقالات هوش افزا او را بشاهراه اهداء آرند ، و چنان نشود که کار بفتنه و خونریزی کشد - چنانچه بعد از تحقیق آن اخبار ، سرور از کمال بزرگ منشی ، موعظت نامهای صلاح انگیز نوشتند که شاید از راه^۵ ناصواب خود بر گردد^۵ ، لیکن درینوقت بنا بر رعایت مراتب احتیاط بر

1 - Rohtas, fortress in the district and tehsil of Jhelum, Punjab, situated in 32° 55' N. and 73° 48' E., 10 miles north west of Jhelum town. The fortress was built by the Emperor Sher Shah Suri. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 322.

۲ - سآ : 'پسر سید عبدالجلیل' - ۳ - سآ : 'بیجا باز دارند' - ۴ - پی : 'کرده' - ۵ - نسخه پی : 'باز آمده بر گردد' -

خاطر خورشیدتاب چنین تافت که اگر آن مدهوش باده پندار ازین داعیه باز نیاید و [چون] خان دوران با عساکر کومکی اله آباد، تاب مقاومت او ندارد، چندی دیگر از اعظام امرا در ظلِ رایت بادشاهزاده مجد سلطان بدآنصوب تعیین نمایند تا مددِ راه او بوده از حقیقت کار هرچه دریابند، معروض دارند. بنا بران یرلیغ کرامت طراز بطغرای نفاذ پیوست که بادشاهزاده والا تبار نظم مهام مستقرالخلافت^۱ اکبر آباد، بعهدۀ عمدة السلطنت امیرالامراء که آنجا بود، گذاشته، با توپخانه [و] لشکر^۲ اکبر آباد^۳، هفتم ربیع الاول لوای نهضت بآنصوب برافرازد، و حکم شد که اگر شاه شجاع باله آباد نزدیک رسد، خاندوران دست از محاصره قلعه باز کشیده، با جنود مسعود پیوندد و مخلص خان باکبر آباد رخصت یافت که کومکیان مستقرالخلافت^۴ را که در رکاب بادشاهزاده معین شده اند، در بر آمدن سزاوی نموده، مجال تعلق و امهال ندهد. درین هنگام یرلیغ مطاع بنام زبده امرای عظام معظم خان، صادر گردید که نظم مهات صوبه^۵ خاندیس به نیابت خویش به یکی از کومکیان صوبه مسطور مفوض داشته، بر جناح تعجیل روانه^۶ پیشگاه حضور گردد. فرمان واجب الاذعان (برگ ۳۶۷ الف) بنام ذوالفقار خان صدور یافت که قلعه^۷ مبارک اکبر آباد بعد از رسیدن رعداندازخان که بقاعداری^۸ آن مرکز خلافت مقرر شده [بود] باو سپارد و یک کرور روپیه با برخی اشرفی از خزانہ عامره آنجا برداشته، با توپخانه و همراهان خویش روانه^۹ اله آباد شود و ببادشاهزاده مجد سلطان ملحق گردد.

—:0:—

۱ - مآ: 'لشکر آباد' - ۲ - پی: 'اله آباد' - ۳ - مآ: 'آگره' - ۴ - مآ: 'که بمحافظات آنمرکز خلافت تعیین شد' -

لہضت^۱ رایات خورشید شعاع بقصد فرونشاندن شورش شجاع

چون بتواتر اخبار و ظہورِ شواہد و آثار معلوم خاطر مہر انور گردید کہ شجاع راہ مخالفت^۲ می سپارد و نزدیکست کہ قدم جرأت از حدود بنارس پیش گذارد رای مصلحت پیرا بران قرار گرفت کہ قرین دولت از مستقر سلطنت لہضت^۳ نموده ، بسمت شکار گاہ سورون^۴ توجہ فرمایند ، و یک چند دران نواحی بنشاط شکار گذرانیدہ ، منتظر ورود^۵ اخبار تحقیق حال باشند ، کہ اگر بنصایح غفلت زدا راہ بصلاح کار برده ، بسمت پتمہ معاودت کند ، بادشاہزادہ مجد سلطان را با عساکر منقلا باز گردانند ، و خود نیز پس از فراغ شکار ، بمستقر دولت^۶ معاودت فرمایند ۔ و اگر او بالہ آباد آمدہ ، بارتکاب پیکار پردازد ، تنبیہ و گوشال او را وجہ ہمت گیتی کشا سازند ۔ و بنا بران عزم خیر اساس ، شانزدہم^۷ ربیع الاول حکم شد کہ سرادق اقبال بیرون زنند و عمارت [عمارات] فیض بنیاد خضر آباد مہبط بارگاہ حشمت و جاہ گردید ۔ و روز دیگر با بخت فیروز از قلعہ مبارک بر فیل ظفر گنج سوار شدہ از میان شہر متوجہ^۸ خضر آباد شدند ، و قلعہداری دارالخلافہ^۹ و حراست مراد بخش کہ درآن جا محبوس بود ، بدستور سابق بامیر خان تفویض یافت ، و سیادت خان بنظم مہات آن مرکز خلافت معین گشت ۔ و دانشمند^{۱۰} خان و نجابت خان و ابراہیم خان و فاخر خان و ظفر خان خلف خواجہ ابوالحسن کہ از منصب معزول شدہ در دارالخلافہ وظیفہ خوار

۱ - برای تفصیل رک بہ واقعات عالمگیری : ۹۲ - ۱۰۷ - ۲ - سآ : 'وسوسہ' خیالات باطل راہ مخالفت' ۔

3 - Soraon: The western most of the three trans-Gangetic tehsils of Allahabad district, United Provinces, lying between 25° 32' and 25° 45' N. and 81° 36' and 81° 58' E., with an area of 260 square miles. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 88.

۴ - آآ : 'در سیدان آمدند ہرچند کہ معاندان رخ نمودند ، راہ مقاومت ندیدہ' ۔
۵ - سآ : 'دہلی' ۔ ۶ - عالمگیر نامہ : ۲۳۶ 'شانزدہم ربیع الاول موافق بیست و دوم آذر' ۔ ۷ - سآ : 'دہلی' ۔ ۸ - سآ : 'دانشمند خان ہروی' ۔

احسان بودند ، رخصت انصراف یافتند^۱ - و بیستم^۲ ماه از خضر آباد نهضت فرموده بعد از طی سه مرحله بعرض اشرف رسید که بادشاهزاده محمد سلطان با عساکر منقلا ، نوزدهم همین ماه باذواہ رسیدند - فی الجمله شهنشاه جهان ، صید کنان^۳ طی منازل نموده ، سیم ربیع الثانی^۴ سایه^۵ عز و جلال بر نواحی قصبہ سورون گسترده .

درین ایام ، جعفر فوجدار متھرا از آنجا آمده ، باستیلام سده^۶ والا شرف اندوز شد ، و سید نجابت بارہ ، بمنصب ہزار و پانصدی و ہفتصد سوار و محمد علیخان بخدومت عرض مکرر از تغیر رضوی خان^۷ و باضافہ^۸ پانصدی پنجاہ سوار ، بمنصب ہزار و پانصدی دو صد سوار و میر عزیز و میر رستم ، از نوکران دارا شکوہ کہ بمساعدت طالع ، درین ایام بدولت آستانبوسی رسیدہ بودند ، ہر یک بمنصب و عنایت خلعت و ہزاری دو صد سوار ، مباحی گردیدند ، و دیوانی مستقرالخلافت اکبر آباد از تغیر محمد قاسم بیگ ، کہ بلشکر منقلا تعین یافتہ بود ، بسید احمد سعید مفوض گشت ، و از آنجا کہ خدیو جہانرا نیت خیر فرجام بر ہدایت شجاع مقصود بود ، و میخواستند (برگ ۳۶۷ ب) کہ ابن مہم بمدار^۹ انجام یابد ، دگر بارہ قدسی صحیفہ مہنی بر مراتب نصیحت فرستادند ، تا کیفیت عزیمت و حقیقت ما فی الضمیر او بوضوح پیوندد و اتمام مراتب محبت بظہور رسد - و در ہمین منزل مخلص خان کہ برسوم سزاوی عساکر منقلا تعین یافتہ بود ، از لشکر بادشاهزادہ محمد سلطان رسیدہ ، احراز دولت ملازمت اشرف نمود^{۱۰} -

- ۱ - برای احوال منصبداران دیگری رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۳۷ - ۲ - سآ :
- ۲ - 'ہشتم' - ۳ - پی : 'سیرکنان' - ۴ - سآ : 'ربیع الاول' - ۵ - رضویخان سید علی :
- ۳ - دومین پور صدرالصدور میران سید جلال بخاری است - پس از ارتحال پدر باضافہ^۸ ده بیست بمنصب ہزاری دو صد سوار کامیاب گشت - سال بیست و ہشتم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصدی پانصد سوار و خطاب رضویخان تنویض تعلقہ^۸ بخشگیری و واقعہ نویسی صوبہ احمد آباد مفتخر گشت - چون اورنگزیب سریر آرای سلطنت شد ، سال دوم بدوازده ہزار روپیہ مالیانہ موظف گشتہ گوشہ^۹ عزلت گزید - سال دہم بخدومت صدارت اعظم مفتخر گشت - سال بیست و چہارم مطابق ۱۰۹۱ . ۵۱ رحلت کرد -
- (مآثرالامراء : ۲ : ۳۰۷ - ۳۰۹) - ۶ - سآ : 'بر آرا سرانجام یابد' - ۷ -
- آ : 'و در آنجا چند روز توقف نمود و در آنجا کار بی شغلی مدارا' -

و اخبار فتنه جوئی شجاع یقین پیوست ، و بی انعمی مدارا و مواسا با او متیقن گردید ، و بوضوح پیوست کہ او بالہ آباد رسیدہ [امت] - و سید قاسم قلعدار آنجا ، بمقتضای قرار داد رفتہ ، باو ملاقی شدہ ، و اہل بنارس از ظلم او کہ مبلغ ۳ لک روپیہ ، بتطاول از متمولان آنجا گرفتہ ، در نالش اند و فوجی بسرکردگی سید عالم و حسن خوبشگی و خواجہ خسرو ، نوکران خود بر سر جونپور فرستادہ ، و مکرم خان صفوی^۲ حاکم آنجا بہد از ازک آویزشی ، از قلمہ برآمدہ باتفاق آنجاعت باو پیوست - لہذا پنجم ماہ مذکور از سورون لوای توجہ بمدافعہ او افراختند ، و بیادشاہزادہ محمد سلطان و عساکر منتقلا فرمان شد کہ در جنگ تعجیل نکرده ، انتظار وصول موکب ہاپون براند - بہد از طی چند منزل ، دوازدهم ماہ مذکور میر ابوالمعالی^۳ ولد میرزا والی مرحوم ، از جاگیر داران

۱ - سید عالم بارہم تا آخر عہد جنت مکانی ، بیابہ^۱ ہزار و پانصدی ششصد سوار ، مرتقی گشت - مال اول فردوس آشیانی بیحالی منصب مذکور ، امتیاز پذیرفت - چون حکمرانی بہ خلد مکان تعلق گرفت ، او بہمراغی شجاع در جنگ اول و در محارباتی کہ میان حدود بنگالہ روداد ، سرگرم بازی و جان سپاری بود ، تا آنکہ شجاع عازم ملک رخنک گردید او ہمپائی گزید - تتمہ^۲ احوالش بنظر نیامد - (مائثر الامراء : ۲ : ۴۵۴ - ۴۵۶) - ۲ - سآ : 'دیوان' - ۳ - میرزا مکرم خان صفوی : مراد کام نام ، پسر میرزا مراد التغات خان است - در عہد جنت مکانی بنظاب التغات خان و منصب دو ہزاری ہشتصد سوار ، مورد عنایت شد - در سال شانزدہم فردوس آشیانی ، بسالیانہ^۳ چہل ہزار روپیہ ، موظف گردید - در سال بیست و پنجم بفوجداری جونپور منصوب شد - چون شجاع سوی جونپور آمد ، مکرم خان تاب مقاوت در خود ندیدہ ، از روی اضطرار بشجاع پیوست - بعد از جنگ کھجوه ازو گسستہ ، با اورنگزیب پیوست - در سال سوم بفوجداری اودہ سامور گشت - در سال دہم بنظاب میرزا مکرم خان ، نامور گشت - سال دوازدهم سنہ ۱۰۸۰ھ رحلت کرد - (مائثر الامراء : ۳ : ۵۸۳ - ۵۸۶) - ۴ - میرزا ابوالمعالی : پسر میرزا والی مشہور است - پس از فوت پدر از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری چہار سوار سرافراز گردید - در سال سی و یکم شاہجہانی بفوجداری ترہت ، مضاف صوبہ^۴ بہار کامیاب شد - چون دارا شکوہ از مقابل عالمگیری ہزیمت خوردہ ، راہ فرار سپرد ، میرزا ابوالمعالی موافق بہ شجاع شد - اما پیش از جنگ

صوبہٴ بہار کہ بنا بر ضرور [ضرورت] بشجاع گرویدہ ، درینولا برہبری سعادت از لشکر او روی ارادت بموکب اقبال آورده بود ، دولت زمین بوس دریافتہ ، بعنایت اسپ با ساز طلا و خلعت و فیل با جل زر بفت و شمشیر با ساز میناکار و خطاب میرزا خانی و انعام سی ہزار روپیہ و باضافہٴ ہزاری پانصد سوار ، بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار ، مشمول مراسم گونا گونا گردید ۔ چہاردم [کہ] عبور موکب منصور از نواحی مکن پور^۱ میشد بروضہٴ قدسیہٴ قدوہٴ اصفیای عظام ، حضرت سید بدیع الدین قدس سرہ^۲ ، کہ بزبان عوام اہل ہند بحضرت شاہ مدار^۳ اشتہار دارد ، رفتہ رسم زیارت بجا آوردند ، و دو ہزار روپیہ بسکنہٴ آنمقام عنایت شد ۔ و ہفدم ، ظاہر قصبہٴ کورہ^۴ کہ بادشاہزادہ محمد سلطان با عساکر منتلاً آنجا نزول داشتند ، و شجاع بچہار کرویہی آن رسیدہ توقف ورزیدہ بود ، مضرب سراقق نصرت گردید ۔ از شرایط اتفاقات و بدایع اسباب فیروزی آنکہ زبدهٴ امرای عظام معظم خان کہ بموجب فرمان از خاندیس متوجہٴ آستان فلک نشان گشتہ بود ، درین تاریخ^۵ کہ دو روز بعد از ان محاربہ و قتال رویدار ، بموکب اقبال پیوستہ ، جبہہٴ سای عقبہٴ سلطنت شد ، و ازین رسیدن بوقت مجدداً حسن^۶ اخلاص و جوہر ہمت او درپیش گاہ خلافت جلوہٴ ظہور نمود ۔

—:۵:—

← شجاع و اورنگزیب میر ابوالمعالی روی ارادت بدرگہ عالمگیری آورد ، و بخطاب میرزا خانی و باضافہٴ ہزاری پانصد سوار بہ منصب سہ ہزاری دو ہزار سوار مفتخر شد ۔ سال ششم مطابق ۱۰۷۴ روزگار حیاتش سپری شد ۔ (بآثر الامراء : ۳ : ۵۵۷ - ۵۶۰) -

1 - Makanpur: A village in the tehsil of Bilhaur, Cawnpore district, United Provinces, situated in 26° 54' N. and 79° 59' E., 40 miles north west of Cawnpore city. The shrine of a Musalman saint, named Shah Madar, who had originally been a Jew attracts a large number of pilgrims annually. Imperial Gazetteer, vol. xvii, p. 43. 2 - Kora: An ancient town in the Khajuha tehsil of Fatehpur district, United Provinces, situated in 26° 7' N. and 80° 22' E., on the old Mughal road from Agra to Allahabad, 29 miles west of Fatehpur town. Imperial Gazetteer, vol. xv, p. 398.

۳ - سآ : 'درین روز' - ۴ - سآ : 'مورد مزید تحسین شد' -

صف آرائی عساکر اقبال با شجاع و هزیمت یافتن او ،

چون شجاع^۱ از^۲ اله آباد بقصد پیکار ، گام ادبار پیش نهاد ، در برابر موکمب ظفر پیکر نشسته و توپخانه در پیش خود چیده ، عزم صف آرائی داشت ، لاجرم شعله^۳ قهر جهانسوز بادشاه^۴ دشمن گداز ، از کانون غیرت زبانه [زد] ، و صرصر سطوت و باد مهیب غضب وزیدن گرفت ، و چهره عتاب بادشاهانه فروزان شد ، و تنبیه و گوشمال او از واجبات دولت و اقبال دانسته ، روز یک شنبه نوزدهم^۵ ربیع الثانی^۶ که روز موم وصول ریات عالیات بموضع کوره بود ، (برگ ۳۶۸ الف) فرمان قهرمان جلال صادر شد که توپ خانه^۷ رعد نهیب برق نشانرا پیش برده در برابر افواج غنیم صاعقه بار و آتش فشان سازند . و مواکب نصرت پیرا ، لوای همت بدفع اعدا بر افرازند . بموجب صدور امر کرامت اثر ، دریای لشکر بجوش آمد ، و یسال میزان و میرتوزکان ، بترتیب عساکر گردون مآثر ، پرداختند . هراول با اقتدای بادشاهزاده^۸ والا تبار مجد سلطان رونق یافت ، و خان عالم و سید مظفر خان بارهه و سید نجابت بارهه ، و ارادت خان و شیر سنگه راتهور و قزلباش و گروهی دیگر از مبارزان با ایشان معین گشتند ، و ذوالفقار خان با توپخانه و جمعی از ثابت قدمان عرصه^۹ و غا مثل فتح جنگ خان و رشید خان و زبردست خان و سید نورالعیان و کاکر خان و جمعی از دایران ، بهراولی آن مقدسه^{۱۰} الجیش فیروزی و اهتمام^{۱۱} برق افگنی و دشمن سوزی پیش قدم میدان نصرت شدند ، و راجه^{۱۲} جسونتسنگه [را] با سپاه راجپوتان او حکم صف آرائی در برانغار شد و مهیم داس راتهور و مجد حسین ملدوز و میر عزیز بدخشی و بلوی چوهان و رامسنگه و هریرام راتهور ، ضمیمه^{۱۳} فوج او گشتند ، و اسلام خان با احتشام خان و سیف خان و اکرام خان و همت خان و سید

۱ - مآ : 'چون از نصایح والا آن سرخوش غفلت را افاقه دست ندارد' - ۲ - در عالمگیر نامه : ۲۴۳ - ۲۴۴ تمهید طولانی نوشته شده - ۳ - آآ : 'با جمیع صاحبزادگان رخ بآن جانب نهاد' - ۴ - مآ : 'یازدهم - ۵ - عالمگیر نامه : ۲۴۴ 'نوزدهم ربیع الثانی مطابق بیست و سوم دیمه' - ۶ - نسخه اصل 'القیام' 'اهتمام' از پی گرفته شده - ۷ - مآ : 'سهاراجه' -

بہادر و شجاعت خان و دلاور خان و ممربز مہمند^۱ و بختان بیگ^۲ روز بہانی وغیرہم با برخی از توپخانہ و جمعی از برق اندازان ، بہراولی آن فوج قرار یافت ، و سرداری ہرانغار^۳ نامزد قرہ باصرہ دولت ، بادشاہزادہ سعادت توأم نجد اعظم شدہ ، و سپاہ ایشان با خان دوران و راجہ رایسنگھ میسودھے و ہوشدار خان و مسعود خان و سید شمس بارہہ و جمعی دیگر از بندہ ہا و منصبداران دران طرف صفِ نصرت آراستند - و کنور رامسنگھ با راؤ امر سنگھ چندراوت و علیقلی خان و شرف خان بیگ ترکہان و کاکر خان و میر حسینی و چندی دیگر از مبارزانِ نصرت مند ، بہراولی فوج مأسور شدند ، و سرکردگی النمش بحسن جرأت بہادر خان تفویض یافتہ ، مصری و غلام مجد خان افغان و عبدالنبی^۴ ولد ہادی داد خان و سلطان داؤد زئی و عمر ترین^۵ و گروہی دیگر از بہادران ، در سلک ہمراہی او منتظم گردیدند - و در دست راست^۶ موکب جلال داؤد خان با جمعی از دلیران ، مثل راجہ اندر من^۷ دھندیرہ^۸ و راجہ دیبی سنگھ بندیلہ و یکہ تاز خان و سادات خان و سید شجاعت خان و خواجہ رحمت اللہ و کشن^۹ سنگھ چند راوت ، بطریق طرح معین گشتہ ، کمر جان فشانی

۱ - مآ : ممربز خان مہمند^۱ - ۲ - بختان بیگ روز بہانی : سال اول جلوس خلد مکان ، در جنگ مجد شجاع ، جان نثار گردید - پسرش آتش خان جان بیگ است کہ حینِ حیاتِ پدر بدولت روشناسی پادشاہ فایز بود - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۵۵) - ۳ - عالمگیر نامہ : ۲۴۶ 'جرانغار' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۴۷ 'عبدالنبی انصاری' - ۵ - در جمیع نسخہ ہا : عمیقترین 'تصحیح از روی عالمگیر نامہ کردہ شدہ - ۶ - آ : 'و دست چپ راجہ دیا رام و بچن قسم' - ۷ - راجہ اندر من دھندیرہ : دھندیرہ شعبہ ایست از قوم راجپوت - وطن اینہا قصبہ مہرا ، سرکار سارنگ پور مالوہ است - در وقت فردوس آشیانی ، ولایت دھندیرہ بسپورام برادر زادہ راجہ ہتھلداس کور مرحمت شد - او با جمعیتی رفتہ - جبراً و قہراً باخراج راجہ اندر من کہ زمیندار آنجا بود ، پرداخت - او پس از چندی از روی امتیلا ، آن ملک را بتصرف آورد - چون اورنگزیب از دکن بعیادت پدرش بہندوستان آمد ، او از اصل و اضافہ بمنصب ۳۰ ہزاری دو ہزار سوار ، چہرہ کامرانی برافروخت - بعد بحارہ با شجاع ، بمہم بسگالہ دستوری پذیرفت - بعد از چندی بملک فنا پیوست - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۶۵ - ۲۶۶) - ۸ - مآ : 'دھدیرہ' - ۹ - مآ : 'دیشن سنگھ چندراوت' -

بر میان همت بست - و راجه سجان سنگھ با سید فیروز خان و ہزبر خان^۱ و حسن علیخان^۲ و سید بہادر بہکری و اوزبک^۳ خان^۴ و قاسم و خضر پسران ہزبر خان ، و سید قطب عالم و دیگر مبارزان در دست چپ طرح شدند ، خدیو جہان در قول قرار گرفتند ، و چتر آسمان ساری های آسا از اوج قول سایہ سعادت بر مفارق فدویان افگندہ ، و جمعی از بندہ های اخلاص نشان ، مثل عابد خان و اسد خان بخشی دوم و فیض اللہ خان و سید عزت خان و محمد بدیع بن خسرو بن نذر محمد خان و دین دار خان و رضوی خان^۵ و منعم خان و غیرت خان و تہور خان و نخلص خان و افتخار خان و الہ یار خان و شیخ عبدالقوی و شیخ نظام و رای رایان و ہلنگ (برگ ۳۶۸ ب) حملہ و میر نعمت اللہ و ذوالقدر خان و لطف اللہ خان ولد سعداللہ خان و محمد تقی خان^۶ برادر زادہ وزیر خان و اختیار ترین و خدمتگار خان^۷ و دیگر بندہ های معتمد در قلب جا گرفتند و مؤلف^۸ این شکرنامہ اقبال نیز بدستور سایر معارک ، درین جماعہ کامیاب ملازمت رکاب ظفر مآب شہنشاہ مالک رکاب بود و تابندہ اختر برج سلطنت بادشاہزادہ محمد اعظم را بطرز دیگر مغازی و حروب ، بہرہ اندوز سعادت ہمراہی نمودہ ، با خود در حوضہ فیل خاص نشانیدند - وعمدہ^۹ امرای معظم خان را کہ با جمعی قلیل بایلغار رسیدہ بود ، در حوضہ فیل

- ۱ - مآ : 'رہبر خان' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۲۴۷ 'حسن قلیخان' - ۳ - مآ : 'اورنگ خان' - ۴ - اوزبک خان تاتار بیگ : پسر اوزبک خان نذر بہادر است - چون اورنگزیب بانتزاع سلطنت عزیمت کرد ، در مقامات فرمان باری برہانپور او بافزونی رتبہ و خطاب پدر سرفرازی یافت - بعد از جلوس عالمگیری ، بتعیناتی دکن اختصاص گرفتہ ، بہمراہی امیرالامراء در محاصرہ قلعہ چاکنہ سأمور شد - در سال سوم چون آن حصن مسخر شد ، حراست آن بخان مذکور مفوض شد - پس ازان بتعلقہ کوکن کہ مسکن مرہتہ است - شتافت - و در محاربہ با ایشان جان فشاند - (مآثرالامراء : ۱ : ۱۹۷) - ۵ - عالمگیر نامہ : ۲۴۸ 'رضوانخان' - ۶ - محمد تقی خان : پسر میرزا محمود است - در سال ششم عالمگیری بخدمت بخشیشگری و واقعہ نویسی صوبہ خجستہ بنیاد سرفرازی یافت - در سال دہم باجلہ طبیعی در گذشت - حویلی عالیشان مطبوع مشرف ، بر تالاب خرد در پورہ مذکور اساس نہادہ ، کہ میرگاہ بود وقتی شاہزادہ بیدار بخت خلف محمد اعظم شاہ در آنجا فرود آمد (مآثرالامراء : ۳ : ۹۴۹) - ۷ - مآ : 'معتمد خان' - ۸ - مآ : 'راقم' - ۹ - مآ : 'زبدہ' -

جا داده حکم فرمودند که فیل مرکوب در جنب فیل مبارک باشد، و یمن و یسار قول که در بازوی نصرت و ظفر بودند بدو فوج دیگر استحکام یافته، سرداری میمنه منصور بارهه و بهگونت سنگه هادا و سترمین بندیله و عباس افغان و سید تاتار بارهه و شیخ نظام قریشی و سید عابد بخاری و روپ سنگه راتهور و چندی دیگر با خان امذکور معین شدند. و کارفرمائی میسر بحسن بسالت و جانفشانی مرتضی خان تفویض یافته، و سید حامد^۱ خلف او، و کیسری سنگه بهورتیه و رایسنکه راتهور و سو بهکرن بندیله و نصرت خان و نیازی خان و محمد بیگ ارلات و خانه زاد خان و قابل خان و سیر رستم و اسد کاشی و لطف الله میدانی و زمره از دلاوران بهمراهی او تعین یافتند، و عبدالله خان سرای و عبدالمجید دکنی و رنبهاحی و سیف^۲ بیجا پوری و آتش قلیاق و امام وردی و عرب^۳ شیخ ولد طاهر خان و جمعی دیگر از دلبران بقراولی سپاه ظفر پناه، تومن جلادت هر الگیختند و خدمت چنداولی بنواص خان و جمعی دیگر^۴ از منصبداران و احدیان مفوض گشت، و فیلان کوه یکر دشمن ربا که هر یک تیره ابر طوفان خیز بلا و مایه^۵ سیه روزی اعدا بود باسلحه و یراق جنگ، شکوه آسانی یافته، برق افگنان چابک دست قومی بازو بر پشت پشته آنها جای گرفتند. و در هر فوج چندی از ان عربده جویان معرکه آشوب، با توپ خانه جداگانه معین گشت. از کثرت سپاه و جوش لشکر آثار

۱ - طبق عالمگیر نامه: ۲۴۹، سرداری میمنه به محمد امین خان میر بخشی مقرر گردید. - ۲ - سید حامد خان بخاری: پسر مرتضی خان سید شاه محمد است. در سال چهارم جلوس خلد مکان بخطاب خانی نامور شد. سال بیستم بصوبه داری اجمیر رایت اعتبار بر افراشت. سال بیست و یکم بحضور رسیده، از انتقال پدر بداروغگی خاص چوکی معزز گشت. سال بیست و چهارم بمالش مفسدان راتهور جانب میرتهو شتافت. سال فوتش معلوم نیست. مآثر الامراء: ۳: (۵۹۸) - ۳ - مآ: 'یوسف خان' - ۴ - مغل خان عرب شیخ: پسر طاهر خان بلخی است. در حضور پدر روشناسی خلد مکان یافت. در سال نهم، بخطاب مغل خانی، سرافرازی یافت. در سال پانزدهم بخدمت قوش بیگی امتیاز یافت. در سال نوزدهم بنا بر جهتی بسلب منصب و جاگیر معاتب گردید. و پستتر با کمی منصب بحال گردید. در سال بیست و هشتم بصوبه داری مالوه نامور گشت. در آخر همین سال سنه ۱۰۹۶ ه از تنگسای دنیا برآمد. (مآثر الامراء: ۳: ۶۲۳ - ۶۲۵) - ۵ - مآ: 'و اخلاص خان و سرفراز خان'.

شور محشر هویدا بود ، و از غبار سم ستور و وفور مواکب منصور ، چیره آسمان
و روی زمین ناپیدا ، زمین با همه تحمل و سخت حالی از حمل آن خیل البوه بستوه
[آمده] بود و از بسیاری فیلان آهنین جوشن فلک شکوه ، سرسردشت و سجرا
کوه مینمود :

زمانه شور محشر عرض میکرد زمین از چرخ وسعت قرض میکرد
چنان از جوش لشکر قحط جا بود که نقش سایه بر دوش هوا بود
اگر سیاب باریدی ، چون باران بماندی بر ستان نیزه داران

القصد قریب نود هزار سوار ، مکمل آراسته مہیای نبرد گردید . و حکم
اترف صادر شد کہ اردوی معلی و دولت خانه والا در ہانجا کہ بود ، نزول
اجلال داشته باشد . و در همین روز شجاع نیز بہ ترتیب افواج خویش پرداختہ ،
خود بہ اللہ وردیخان (برگ ۳۶۹ الف) و عبدالرحمن بن نر بہ در قول قرار
گرفت و بلند اختر پسر خود را با سید عالم بارہم و سید قاسم قاعدار
اللہ آباد ، و سنجر و سیف اللہ ، پسران اللہ وردیخان با فرج خان مذکور و قشون
دیگر از مردم کاری ہراول کرد . و شیخ ولی فریبی را با جمعی بہراولی آنجا
تعین نمود . و زین الدین ، پسر بزرگ خویش را ، با فوجی عظیم در ہرانفار
باز داشته ، حسن خویشگی را با جمعی ہراول او ساخت . و مکرم خان صفوی
را با سید راجی و چندی دیگر از سرداران عمدہ و گروہی البوه ، در جو ہرانفار
مقرر نمودہ ، و شیخ ظریف آورا با فوجی طرح ساخته ، اسفندیار معموری را
در التمش مقرر داشت ، و اہتمام توپخانہ با ابوالمعالی میر آتش گذاشتہ ، سر

۱ . سآ : 'معلی' . ۲ . عبدالرحمن سلطان : ششہین ہور نر بہ خان است . سال
یست و سوم ، عبدالرحمن بعنایت خلعت و جیفہ مرصع و سی ہزار روپیہ نقد
کامیاب گشتہ ، سال یست و پنجم ہون خبر فوت نر بہ خان معروض
گردید ، خسرو و بہرام و عبدالرحمن ، پسران خان مذکور بخلعت تعزیت
مخلع گردیدند . پس ازان کہ اورنگزیب بر تخت سلطنت نشست ، در جنگی
کہ با شجاع روداد ، او در فوج قول بود ، بعد از فرار شجاع ، بملازمت
پادشاہ پیوست . تا سال سیزدہم زندگی او مستفاد میشود . (سآالامراء : ۲ :
۸۰۹ - ۸۱۲) - ۳ - ہی : 'یوسف اللہ' . ۴ . در جمیع نسخہ ہا 'علی فریبی'
مستطور است تصحیح از روی عالمگیر نامہ : ۲۵۰ کردہ شدہ . ۵ - عالمگیر
نامہ : ۲۵۱ . شیخ ظریف داؤد زبی .

علاء الدوله اعظم خانى ولد قاضى نور الله ، ديوان خود را [به] چنداولى و سيد على اوزبک را با جوق بقراولى گذاشت - بعد از انقضای چهار گهري از روز مذکور بادشاه دين پنا ، در کمال آهستگى بنوعى که ترتيب از افواج بحر امواج برهم نخورد ، مسافتي که تا لشکر گاه غنيم بود ، بگام نصرت پيمودند و سه پاس از روز گذشته ، بفاصله نیمکروه در برابر اعادی صف آرا گردیدند - شجاع آنروز قدم جرات از جای خویش پیش نگذاشته ، برخی از توپخانه را با سيد عالم بارهه و سيد مرتضی و شيخ ظريف آلو^۲ و سيد راجی سرداران خود [را] ربع کروه از لشکر گاه پیش فرستاده ، که آمده در مقابل جنود ظفروفود ، بتوپ و تفنگ نيران جنگ بر افروختند [بر افروزند] و باشاره والا کار فرمایان توپخانه^۳ منصور ، نیز شعله افروز حرب گشته ، از دهای آتش فشان بان و نهنگ خون آشام توپ و تفنگ سر بجان مخالفان دارند و تا شب از طرفین هنگامه جدال گرم بود ، و چون ظلمت^۴ لیل پرده تیرگی بر چهره بخت اعدا کشید ، شجاع فرقه^۵ مذکور را با توپخانه باز پس طلبیده ، سپاه خود را فراهم آورد و چون سر زمینی که اعدا در آنجا بجنگ پیش آمده بودند مرتفع بود و بر معسکر آنها اشرف داشت ، زبده نوپینان معظم خان بصوابدید رای صایب ، چهل توپ از توپخانه بادشاهی برده ، در سر زمین مذکور روی به لشکر ادبار نهیب نمود بموجب امر اعلى ، خان مشار الیه بر اطراف لشکر فیروزی گشته ، باهتمام مورچالها و تأکید مراتب خبرداری قیام داشت ، و آنشب طبق مثال لازم الامثال ، مبارزان موکب ظفر مال ، سلاح از بر نیفکنده ، زین اسپان بر نداشتند - و سرداران هر یک ، درپیش فوج خویش مورچال بسته ، از غدر و کیدِ عدو غافل نماندند ، و گیتی خدیو بعد فراغ از مراتب حزم و احتیاط بادشاهانه ، از فیل فرود آمده ، بدولت خانه^۶ مختصری که دران نبرد گاه ترتيب یافته بود ، نزول اجلال ارزانی داشتند ، و پس از ادای نماز مغرب و عشاء [و] طلب نصرت از حضرت خلاق ، با بخت بیدار و دل هوشیار بر بستر استراحت تکیه فرمودند -

—:0:—

۱ - عالمگیر نامه : ۲۵۱ 'سيد قلی اوزبک' - ۲ - 'سآ' : 'فریلی' - ۳ - 'سآ' : 'چون شب در رسيد' -

بد سگالی جسونت سنگھ

و در اواخر این شب سالنامه^۱ شورش افزا بظهور پیوست که ظاهر بینان آنرا چشم زخمی عظیم دانستند و از آن حمله فی الجمله تفرقه بعساکر منصوره واه یافت - شرحش آنکه ، راجه جسونت سنگھ ضلالت کیش که بظاهر سر بر خط انقیاد نهاده بود چنانچه درین یورش ظفر پیرا بهمراهی موکب جهانکشا ، (برگ ۳۶۹ ب) اختصاص داشت و از نفاق اندیشی پیوسته فرصت افساد می جست و نهانی ماده خلاف و طغیان می پخت ، درین وقت که خدیو جهان نظر بر ظاهر حال آن کافر بد سگال کرده او را سردار فوج برانفار ساخته بودند ، بعزم شورش انگیزی از معرکه کارزار قصد فرار نمود - شباً شب کس نزد شجاع فرستاده ، او را از داعیه فاسد خود خبر داد و آخر شب مذکور با تمام لشکر و سپاه خویش و گروهی دیگر از راجپوتان غوایت کیش که با او در برانفار بودند ، مثل مہیس داس و راسنگھ و جمعی دیگر از مست عقیدتان باغوای غول جہل و غرور ، از موکب منصور روگردان شده ، عنان بوادی ادبار تافت و نخست باره^۲ وی [باردوی] بادشاهزاده نند سلطان که بر سر راه آن گمراه بود ، گذشت و مردمش دست جسارت بفارت کشودند - و نیز در اثنای گریز آن مقاہیر لئیم بر لشکر گاہ اقبال ، دست اندازیهای عظیم واقع شد و بہر جا کہ میگذشت و ہر چہ و ہر کسی بر سر راه او می آمد ، دستخوش تاراج راجپوتان او میگشت و ازین جہت شورش عظیم در اردوی معلمی راہ یافتہ ، خبرهای متوحش لشکر آشوب ، شایع شد - و مفسدان فتنہ جوی و ہرزہ کاران اردو ، سر بفساد برداشته دست جرأت بکارخانجات و خزاین و دواب بادشاهی و اموال و امتعه^۳ امرا و منصبدار^۴ و سپاہی [منصبداران و سپاہیان] دراز کرده بخودسری پرداختند - و چون بہ نزدیک صبح این خبر بلشکر رسید ، باعث برہم خوردگی جنود فیروزی گردید و بسیاری از مردم پست فطرت کم حوصلہ ، و آحاد لشکر و سپاہ برای خبر گیری ہنگاہ از روی اضطراب ، بمعسکر

۱ - آ : 'کہ ویرا بر مریر خدمت یافت از میان' - ۲ - در جمیع نسخہ ہا 'بارہ وی' نوشتہ شدہ ، تصحیح قیاسی است - ۳ - مآ : 'متصدیان' -

والا شتافتند - و جمعی از دورویان منافق کیش [احتمال] غلبه طرف مخالف را ، رجحان داده ، شبها شب بلشکر شجاع پیوستند و گروهی از بیدلان ، پای همت پس کشیده ، از دولت مرافقت باز ماندند ، و چون خبر قرار آن ضلالت شعار بمساع جلال رسید ، خدیو روزگار اصلاً بوقوع این مقدمه ، از جا نرفته تزلزل در بنای استقلال آنحضرت ، راه نیافت - و از سرپرده اقبال بیرون خرامیده ، بر تخت روان سواره ایستادند و بخواص و امرای و بنده ها که در رکاب حاضر بودند خطاب کرده فرمودند که منوح این قضیه [را] از متمعات اسباب فتح میدانم ، چه هر گاه آن منسد را داعیه بدخواهی در خاطر بود ، رفتن او عین مصلحت دولت است - و به برهم خوردگی صفوف ، و تجدید توزک افواج پرداخته ، اسلام خان را که هراول برانفار بود ، بجای جسونت سردار جوانفار نمودند - و سیف خان و اکرام خان را با جمعی از دلیران هراول او ساختند ، و اگرچه از لشکری که روز گذشته ، در ظل رایت فتح آیت مجتمع بود ، قریب [به] نصف متفرق گشته بود ، لیکن از آنجا که این بادشاه توفیق سپاه را بمقتضای 'وما النصر الا من عندالله'^۳ جز بر تائید آسمانی و نصرت ربانی ، نظر نیست و اعتقاد همت بر اعانت (برگ . ۳۷ . الف) سپاه و لشکر نه ، نظر بر تفرق و نقص کمیت لشکر نیفکنده ، هنگام ظهور انوار صبح ، باستظهار جنود غیبی با بقیه عساکر فیروزی ، متوجه میدان رزم گردیدند ، و شجاع درین روز ترتیب روز پیش تغییر داده ، و مجموع لشکر خویش یک صف کرده ، در عقب توپخانه باز داشت ، و خود با بلند اختر پسر خرد در وسط فوج قرار گرفته ، زین الدین پسر بزرگ او وسید عالم و شیخ ظریف فرملی و حسن خویشگی در دست راست و سید قاسم خان و مکرم خان و عبدالرحمن بن نذر مجد خان در دست چپ صف آرا گشتند - چهار پنج گهری از روز گذشته ، از طرفین بان اندازی و جنگ توپ و تفنگ سر شده ، نیران جدال اشتعال یافت ، و هنگامه برق افروزی و عدو سوزی گرمی پذیرفت - از نهیب صور ضرب زن و نیش زنبورک خصم افگن ، آثار قیامت آشکار و رگ جان دشمن فگار گردید - توپ آهنین دل باآواز بلند آوازه اجل در شش جهت معرکه در داده ، چهره نفنگ جان گسل از سهره پشت مخالفان گذر کردن آغاز نهاد ، و از گرمی برق بندوق

۱ - پی : 'بجای آن رسیده بخدمت سردار کردند' - ۲ - آ : 'سیف الملوک و جمعی مرد در آن مقام مجتمع بودند' - ۳ - القرآن ۳ : ۱۲۵ - ۴ - سآ : 'زین العابدین' - ۵ - پی : 'مکرم خان' - ۶ - پی : 'بکار' -

و بان آب تیغ و منان ، آتش آمیز شد ، و بسکه نابره کین بر افروخت ، توگفتی
زمین شعله خیز و آسمان شراره ریز گشت :

شد از برق کین گرم بازار جنگ خروشید باز ازدهای تنگ
زس آتش کینه‌ها در گرفت غرق بر بدن رنگ اخگر گرفت
و رفته رفته شعله حرب افروخته تر گشت . میان مراول جنود سعید و لشکر
مخالف ، کار جنگ از رعد خروشی و ساعقه ریزی توب و تنگ گنشته پآمد و شد
ناوک و خدنگ رسید ، و از کثرت بارش تیر و کمان ، نمودار او مطیر بود ،
و عرصه دار و گیر از مبارزان نیستان^۱ پر شیر مینمود :

ز برج کمان طایران خدنگ بریدند بر روی مردان جنگ
نیان گشت از تیر ، فرق عدو بد انسان که در زیر ترکش کدو

درین اثنا سید عالم بارهه با فوجی عظیم و سه فیل مست جنگی که هر یک بر همزن^۲
لشکری بود از دست راست غنیم بر جوانان موکب ظفر شعار حمله کرده ، بصدقه^۳
فیلان مذکور ، افواج دست چپ برهم خورد ، و پای ثبات اکثر مردم آن سمت
تغزش پذیرفته توفیق مدافعه و محاربه نیافتند ، و بی کوشش و آویزش عزیمت خورده ،
براه بی ناموسی شناختند . از وقوع این حال کمال تفرقه و فتور بعساکر منصور
راه یافته تمام افواج بحر امواج بهم برآمد ، و مردمی که نه آب بر روی غیرت
داشتند و نه بهره‌ای از اخلاص و فدویت ، روگردان شده بی ضرورت بار فرار
گزیدند . و سلک جمعیت قول هابیون نیز از هم گسسته ، زیاده از دو هزار^۴ سوار ،
در رکاب فروزی مآب نماند . مخالفان تیره از مشاهده تزلزل افواج نصرت اثر ،
خیره تر شده ، بیجان اسباب اجتهای با فیلان مذکور ، روی جسارت بقلب لشکر
ظفر پیکر^۵ آوردند . درین هنگام از بهادران جنود قاهره ، مرتضی خان از میسر^۶
قول و بهادر خان از التمش ، و حسن علی خان از طرح دست چپ ، هر یک با
معدودی از همراهان بد نیروی همت و اخلاص رخش شجاعت (برگ ، ۳۷ ب)
بر انگیزته سر راه بر دشمنان گرفتند . و در همین وقت پادشاه توفیق سپاه ،
نیز از مشاهده این حال روی فیل مبارک بسمت اعدا گردانیده ، متوجه دفع آنها

۱ - مآ : 'او را مظهر نموده' . ۲ - بی : 'پرتیر' . ۳ - بی : 'نرگس' . ۴ - آ :
'برهم و در مکان رفیع و مکان منبع حمله کرده' . ۵ - مآ : 'ده هزار' . ۶ -
مآ : 'اثر' .

گشتند - چنانچه پشت قول هایون بجانب برانفار نصرت آثار گردید، و مجاهدان ظفرا پیوند، که بر اعادی حمله برده بودند، به نیروی جرأت خدیو کشور اقبال، بجد و کوشش تمام بآن گروه بد فرجام در آویخته، آن جسارت کیشان را از پیش برداشتند، و به تیغ تیز و سنان خونریز بسیاری از آن برگشته بختان را بر خاک هلاک افکنده لوای غلبه بر افراشتند - سید عالم را بمعاینه جوهر شهابت بهادران باد نخوت از سر رفته، بگام فرار براهی که آمده بود، باز گشت، لیکن آن سه فیل مست عربده جو، بدفع و منع مبارزان، و ضرب تفنگ و تیر، رخ از عرصه کارزار نتافتند، بر همان وتیره پیش می آمدند، و از آن سه کوه پیکر عفریت منظر، یکی پیش آمده بفیل مرکوب مبارک قریب شد، و چون ابر تیره بخورشید تابان نزدیک رسید، شهنشاه گران قدر کوه وقار بحمله آن سه مست باده کین از جا بر نرفته سر رشته ثبات از کف نگذاشتند:

بمردی ز جا یک سر موشد ز راه چنان سیل یکسو نشد

به تمکین سرشته زبس جوهرش نمجیبید جز نبض از پیکرش

و به قراولی که در حوضه^۱ یکی از فیلان همراه^۲ نشسته بود، اشاره والا بصدور پیوست که فیلبان بد گهر خیره رو^۳ را که سوار^۴ آن فیل جنگجو بود، و با اشاره کجک^۵ محرک آن مست دیوانه^۶ خو بود، بتفنگ بزند - بمساعدت اقبال شهنشاه جهان، تیرش بر نشان آمد و آن مقهور لئیم، مانند دیور رجیم که بشهاب ثاقب از آسمان فرو رفته، از بالای فیل نگونسار افتاد - فیلبانان چالاک خود را بر پشت او رسانیده آن دد صفت گسسته عنان را، در قید اطاعت و فرمان آوردند، و آن دو فیل دیگر از قول هایون گذارده شده، بجانب دست راست جنود سعود حمله بردند -

و درین اثنا بلند اختر پسر شجاع و چندی دیگر از سرداران او مثل شیخ ولی و شیخ ظریف فرملی و حسن خویشگی و خواجه خسرو هر یک با فوجی روی جسارت بسمت برانفار سوکب فیروزی آوردند - هم از رفتن فیلان مذکور و هم از حرکت این فریق بآنطرف، درین وقت که خدیو کامگار، مخالفان تیره روزگار را

۱ - سآ: 'نصرت' - ۲ - آ: 'سرداران و لواحقان بهم در پیچیدند' - ۳ - پی: 'خیره روز' - ۴ - آ: 'مثل پهلوانان خود را' - ۵ - کجک، چیزیکه فیلبانان در دست میدارند (غیاث) - ۶ - آ: 'هراسان و صفا هیت مجنون خو بود' -

از جوانغار دفع کرده بودند ، از عقب 'قول منصور که بجانب برانغار گشته بود ، آثار برهم خوردگی و انقلاب ظاهر گشت . خدیو گیتی ستان خواستند که با ملازمان رکاب ، عنان توجه بآن سو تابند ، از آنجا که یکی از خصائل والای آنحضرت اینست که در عین شدت هنگامه 'حرب و جوش نشه' شجاعت سر رشته دانائی از کف نمیدهند ، همدران اثنا بخاطر انور رسید که چون روی جنگ بسمت جوانغار گشته ، هجوم مخالف دران طرفست ، و ازین جهت هراول منصور نیز بآبجانب میل کرده ، مبادا از انحراف قول بسمت برانغار ، بادشاهزاده محمد سلطان و ذوالفقار خان را که مقدمه الجیش ظفر اند ، تذبذبی بخاطر راه یافته ، این حرکت را بر چیزی دیگر حمل کنند (برگ ۳۷۱ الف) ، و خدانخواستہ فتوری بنوج هراول رسد ، لهذا بحکم دور اندیشی کسی نزد بادشاهزاده والا تبار و خان شجاعت شعار فرستاده حقیقت حال باز نمودند و پیغام فرمودند که شما بخاطر جمع و دل قوی برابر غنیم بوده سررشته' کوشش و پایداری از دست [ندهید] که ما بسطوت اقبال این جسارت کیشان محال اندیش را از برانغار دفع کرده بکومک خواهیم رسید ، و بعد از رعایت این دقیقه' حزم به نیروی همت خسروی روی فیل مبارک بجانب دست راست گردانیده بمدافعہ' مخالفان توجه نمودند .

در خلال این حال فیل که اسلام خان سردار برانغار بران سوار بود بصدمة' بان رم کرده ، افواج آنطرف برهمخورده ، اکثر مردم آن سمت از جا رفته ، توفیق ثبات و قرار نیافتند . اما سیف خان و اکرام خان که هراولی اسلام خان بودند ، با معدودی قدم همت فشرده کوششهای مردانه نمودند ، و بختان بیگ روزبهان که کار فرمای توپخانه' برانغار و پیش روی سیف خان و اکرام خان بود ، در آن آویزش و پیکار جان نثار گشته برقیبه' والای شهادت و نیکنامی رسید . و در اندی این اختلال شهنشاه فیروزی سپاه ، با جنود نصر الهی و صلابت شهنشاهی بکومک رسیده بقیه' عساکر ظفر مآل را که قدم استقلال فشرده روی همت از عرصه' کارزار نمانده بودند ، قوی دل ساختند ، و بیهن دلیری و دلاوری آنحضرت ، مجاهدان بهرام صولت و ملازمان رکاب نصرت دست جلادت از آستین سعی بر آورده ، با اعدای تیره بخت در آویختند ، و بکوششهای دلیرانه و نبردهای مردانه ، سلک جرات و جمعیت آنها از هم گسیختند . و درین گیرودار شیخ

۱ - در جمیع نسخه ها 'ندهند' نوشته شده ، تصحیح قیاسی است - ۲ - آ : 'فرستاده بود منظور نظر انور ساخت نام گروه افواج' -

ولی فریلی^۱ که هراول بلند اختر بود از دم تیغ مبارزانِ شہامت پرور زهرِ ہلاک چشیدہ و حسنِ خویشگی زخمی شدہ در عرصہٴ رزمگاہ افتاد و خرمنِ حیاتِ بسیاری از آنها ببرقِ شمشیرِ صاعقہ کردارِ مجاہدانِ بسالتِ شعار بباد فنا رفت ، و بلند اختر مانند اخترِ برگشتہ با حدودی خود را بشجاع رسانید . خدیو فیروز بخت چون خورشیدِ جہانتاب بیک تیغ کشیدن ، ساحت میدانِ وغا را از مخالفانِ جسارت منسہ پاک ساختہ بعد از دفعِ بد سگلانِ متوجہ پیش شدہ لوای ہمت بدفعِ شجاع بر افراختند . قدمی چند رفتہ بودند کہ مکرم خان صفوی فوجدارِ جونپور کہ بنا بر ضرورت بشجاع پیوستہ بود ، از جنودِ ادبار رو گردان شدہ از دور برسمِ زنیاریان نمایان شد و از میامنِ مراحم بادشاہانہ امان یافتہ شرفِ زمین بومس دریافت . خاقانِ جہانِ اورا بر حوضہٴ فیل کتل^۲ کہ احقرالعباد دران ہرج مرج از اسب خود فرود آمدہ بران جا گرفتہ بود ، حکمِ نشستن فرمودہ ہمراہ گرفتند . فی الواقع آن سلالہٴ خاندانِ صفویہ بجمعِ کمالاتِ انسانی و تہذیبِ اخلاق صورت و معنی ، اتصاف داشت . بعد ازو عبدالرحمن بن نذر محمد خان والی توران کہ در زمانِ اعلیٰحضرت در سلکِ کوسکیانِ بنگالہ انتظام داشت ، رسیدہ جبہہٴ نیاز بر خاکِ عبودیت سود و سنجر پسرانہ وردیخان^۳ جدائی پدر اختیار کردہ باحرازِ ملازمتِ اشرفِ چہرہٴ مباہات بر افروخت (برگ ۲۷۱ ب) و درین اثنا بیک اقبالِ مزدہ نصرت رسانیدہ خبر فرارِ شجاع سامعہ پیرای اولیای سلطنت گشت ، و گلِ فتح و فیروزی از گلبنِ امید شگفت . زمانہ تہنیتِ دوستکامی داد ، و سپہرِ بشارتِ کامرانی فرستادہ ، و دہانِ تیر از خندہٴ نشاط لبریز گشت ، و تیغ را زنگ کشیدہ غم از دل زدودہ شدہ ، و کہانِ ابروی ناز بالا کشید ، و سنانِ قد برعنای بر افراخت . نقارہهای شادیانہ بر پشتِ فیلان و اسپان بنوازش درآمده نوایِ بہجت و کامیابی بلند گردید ، و اردو و بنگاہ و اسبابِ تجمل و جاہ اکثرِ شجاع دستہخوش تاراج افواجِ ظفر پناہ گشت ، و تمام توپخانہ و بیشترِ فیلان بزرگ نامی او غنیمت اولیای دولت گردید . چنانچہ یکصد و چہارده توپ از خرد و کلان و پانزدہٴ فیلِ کورہ توان بقید ضبط و تصرف آمد . خدیو جہان بعد از حصولِ این فتح شگرف کہ فی الحقیقت بی سنت سپاہ و لشکر و کوششِ خدمت فروشانِ کوتاہ نظر دست داد ، بلکہ بمحضِ تاپید ازل و امدادِ جیوشِ ساہوی اتفاق افتاد ، و دست

۱ - عالمگیر نامہ : ۲۶۳ 'شیخ ولی فریلی' - ۲ - سآ : 'کمل' - ۳ - آآ : 'اللہ یار خان بن ہوشمند خان' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۶۵ 'پازدہ' -

نیاز بدرگاه ایزد نصرت بخش کار ساز بر آورده ، سپاس مواهب نامتناهی بجا آوردند ، و با جنود مسعود از لشکر گاه غنیم که نزدیک یتالاب کچهوه بود گذشته ، منزل آرای اقبال گردیدند ، و از آنجا جمعی عساکر نصرت بیاشلیقی بادشاهزاده مجد سلطان بتعاقب شجاع تعیین نموده حکم فرمودند که بمرامم تگامشی پرداخته هیچ جا اورا مجال اقامت ندهند ، و همدرین روز باجمعی که در رکاب ایشان حاضر بودند متوجه^۲ مهم گردزد ، و بیشتر منزل گزیده آنجا انتظار رسیدن امرای کومکی برند و آن مهین شعبه^۳ دوحه^۴ سلطنت را عجاله^۵ بعطای یک قطعه^۶ مروارید گران بها که پیوشش اقدس پذیرای شرف بود با دوپته که برکتف هایون داشتند نوازش نموده مرخص فرمودند - بعد از رسیدن اردو و کارخانجات سه تفوز خلعت خاص با شمشیر خاصه برای ایشان فرستادند و تا بیست و ششم این ماه در آن منزل اقامت گزیده ، و هر روز جمعی از بنده های عتبه^۷ خلافت کامیاب عواطف بادشاهانه میفرمودند - از آنجمله زبده امرای عظام معظم خان که بعد وهایی از قید تا اکنون بمنصب سربلند نگشته بود بمنصب والای دفت هزاری هفت هزار سوار و انعام ده لک^۸ روپیه و عطای^۹ خلعت خاص با پوستین سمور و فیل خاصه با ساز نقره و جل زر بفت و شمشیر و سپر با ماز مرصع مورد مراحم گونا گونا گردید و مجد امین خان خلف خان مذکور بمرحمت یک زنجیر فیل و بهادر خان بمکرمت خلعت خاصه^{۱۰} بانادری و عبدالرحمن بن نذر مجد خان بمنصب پنج هزاری^{۱۱} پانصد سوار و عطای خلعت خاص و پنج سر اسب یکی عربی و دیگر عراقی با ساز طلا و مکرم خان بعنایت خلعت خاص باناداری و پنج سر اسب و یک زنجیر فیل و باضافه^{۱۲} هزاری^{۱۳} بمنصب پنجهزاری چهار هزار سوار ، ذوالفقار خان و اسلام خان

۱- Khajwa (Indian Atlas, sb, 69 N,E. Khajua) is in the Fatehpur district 5 m. S.S.W. (Sic) of the Bindki Road Station on the E I.R. It is situated at the same distance, 10 miles, from the Ganges on its north and Jamuna on its south. Eight miles west of it stands Kara which has given another name to the battle. Sarkar, vol. I,II p. 476n.

۲- پی : 'دو لک روپیه' - ۳- آ : 'سربلند نگشته بود و همیشه در خدمت و افکار خلق در آنجا بود و همیشه' - ۴- عالمگیر نامه : ۲۶۷ 'منصب پنجهزاری دو هزار و پانصد سوار' - ۵- مآ : 'پانصد سوار بمنصب چهار هزاری پنجهزار پانصد سوار و هوشدار خان' -

هر یک بعنایت خلعت خاص و کنور لعلسنگه ولد رانا راجسنگه بعطای یک عقد مروارید و دهکدهکی مرصع و باضافه هزاری پانصد سوار بمنصب چهار هزاری دو هزار و پانصد سوار ، و هوشدار خان باضافه پانصدی بمنصب سه هزاری دو هزار سوار ، راؤ بهاؤ سنگه هادا بعنایت اسپ و خلعت و شمشیر با ساز مرصع باضافه هزاری پانصد سوار ، بمنصب چهار هزاری دو هزار پانصد سوار ، و نصرت خان از اصل و اضافه بمنصب هزار د پانصدی هفت صد سوار ، و قابل خان و سوبه کرن بندیلہ و جمعی دیگر از بنده های بعنایت خلعت (برگ ۳۷۲ الف) و دیگر مراحم جلیله مستمال گردیدند - بیست و ششم ماه مذکور میرزا راجہ جیسنگه از وطن رسیده غبار آستان سلطنت را صندل ناصیہ دولت ساخت -

و بیست و هفتم از نوامی کچھوہ کوچ شده ساحل رود گنگ از سایہ منجق جیان کشا کسب انوار میمنت نمود و تا ملخ این ماه کنار آب گنگ و آن رود دل پذیر شرف اندوز اقامت موکب عالم گیر بود - درین منزل عمدہ نوینان معظم خان با ذوالفقار خان و اسلام خان و کنور رامسنگه و داؤد خان و فدایی خان و راجہ اندرمن دھندبرہ و راؤ بهاؤ سنگه هادا و احتشام خان و فتح جنک خان و راؤ امرسنگه چندراوت و اخلاص خان خوبشگی و رشید خان و زبردست خان و کاکر خان و گروهی دیگر از مردم کاری و دلیران عرصہ جانپاری تعین یافت کہ بیادشاهزادہ مجد سلطان ملحق شده بتعاقب شجاع پردازند و هر یک ازین فریق بمرحمتی خاص مورد نوازش [گردید] -

اکنون کلک سواح نگار بگزارش حقایق لشکری کہ بسرکردگی شیخ میر و صف شکن خان بتعاقب داراشکوه معین شده بود ، بابرخی از کیفیت سرگشتگیهای او میگرداید - پوشیده نماند کہ صف شکن خان چهارم محرم از ملتان بتعاقب شتافته بطی چند مرحلہ از آب بیاہ عبور کرده شنید کہ داراشکوه سه روز در اوچہ مقام داشته ، هشتم این ماه روانہ پیش شده است ، لہذا خان مذکور بعد از رسیدن قصبہ اوچہ بجهت انتظار رسیدن کومکیان دو روز مقام کرده متوجہ پیش شد -

۱- سآ : 'نہم' - ۲- در جمیع نسخہا : 'گردیدند' - برای تفصیل اضافه بہ مناصب رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۷۰ - ۲۷۱ -

3- Uch : A town in the Ahmadpur tehsil of the Bahawalpur state, Punjab, situated in 29° 14' N. and 17° 4' E., 38 miles south east of Bahawalpur town, on the south bank of the Sutlej opposite its confluence with the Chenab. Imperial Gazetteer, vol xxiv, p 82

۴- سآ : 'بیستم' -

و بعد از طی شش مرحله دیگر بانتظار وصول شیخ میر و دلیر خان مقام داشت -
مشار الیهما و قباد خان و سایر عساکر همراه اینان از عقب رسیده هر دو لشکر
بهم پیوستند -

و درین منزل از لشکر قراول خبر رسید که دارا شکوه بیست و پنجم^۱ همین
ماه در بهکر از دریا عبور کرده بسکهر نزول نمود - دولت خواهان لشکر منصور
کنگایش کرده مصلحت دران دیدند که شیخ میر و دلیر خان و قباد خان با جماعه
همراه از آب گذشته از آنطرف بیابان سکهر روان گردند و صف شکن خان
با کومکیان خویش ازین روی آب بسمت بهکر شتابد تا از هر دو سو بتعاقب
پرداخته کار بروتنگ سازند^۲ - روز دیگر بصوابدید صف شکن خان از شیخ میر
جدا شده بسمت بهکر روانه شد ، و شیخ میر در دو روز از آب عبور کرده
بسمت منزل قریب هشتاد کروه پیموده پنجم صفر بدوازده کروهی سکهر^۳ رسید ،
و بعزت سرعت صید [میر] دواب بسیار تلف شد - و ششم ماه قصبه^۴ سکهر محل
ورود جیش منصور گردید ، و صف شکن خان سه روز پیشتر به بهکر رسیده روز
پیش از آنجا کوچ کرده بود - ظاهر شد که دارا شکوه احوال و ائقال و بعضی
پردگیان را با برخی از خزانه و طلا آلات و نقره آلات سنگین بقلعه^۵ بهکر^۶
در آورده بسنت نام خواجه مرای را که مورد اعتماد او بود با سید عبدالرزاق^۷
عزت خان ، نوکر خویش را بمراسم قلعه گذاشته ، سلخ محرم از سکهر تلخ کام
یامس و حرمان روانه^۸ پیش گشته است ، و بقیه خزانه و احوالش در کشتیهامست ،
و خود براه جنگل و بیشه درخت بریده و راه ساخته میروند ، و از نوکران
عمده اش داؤد خان (برگ ۳۷۲ ب) و شیخ نظام و میر عزیز و میر رستم و سید
تاتار باره و سید جواد بخاری و دیگر سرداران قریب چهار هزار سوار در نواحی
بهکر ازو جدا شده راه مفارقت پیمودند - چنانچه داؤد خان براه جیسل میر بسمت
حصار فیروز که وطن او بود ، رفت و میر رستم^۹ با جمعی متوجه^{۱۰} استیلام سده
خلافت شد ، و میر عزیز و سید تاتار و سید جواد به صف شکن خان ملحق شده ،

۱ - برای وقایع تواریخ هشتم ، نهم ، دوازدهم و بیستم محرم رک به عالمگیر نامه
۲۷۲ - ۲۷۳ - ۲ - عالمگیر نامه : ۲۷۲ 'اواسط همان روز هر دو لشکر
کوچ کرده در قصبه^۴ کن نزول کردند' - ۳ - مآ : 'بهکر' - ۴ -
عالمگیر نامه : ۲۷۴ 'بقلعه^۵ سکهر' - ۵ - مآ : 'سید عبدالله خان' - ۶ - مآ ،
'میرزا' -

خان مذکور آنها را روانه درگاه سلاطین پناه نمود ، و شیخ عبدالرحیم خیر آبادی که در سلک مقربانش انتظام داشت ، درین وقت آمده بشیخ میر ملاقی شد و ظاهر ساخت که قریب سه هزار سوار با او همراه اند - و چون دارا شکوه از سکھر بیست و پنج گروه بیشتر رفت و از آنجا راهی بجانب قندهار جدا میشود ، و راهی به تته ، و میخواست که بقندهار رود اما [با] ملاحظه جدائی گزیدن رفیقان و ناراضامندی اهل حرمش عنان قصد بسمت تته منعطف ساخت - بالجمله سوم ماه صفر صف شکن خان به بهکر رسیده اعز خان^۲ را با سیصد و پنجاه سوار بفوجداری آنجا و محمد علی بیگ جماعه دار توپخانه را با دو صد سوار برق انداز و سیصد پیاده بندوقچی و پنج توپ دژ پیکر تعیین نموده که از مداخل و مخارج قلعه بهکر باخبر بوده ، تا معاودت لشکر منصور بتوپ و تفنگ شعله افروز نیران جنگ بوده ، کار بر متحصنان تنگ نمایند و پنجم از آنجا کوچ کرده بعد از طی هشت مرحله دوازدهم ماه مذکور در سیزده گروهی سیوستان^۳ نزول نمود و نوشته محمد صالح^۴ همسر میرزا عیسی^۵ ترخان فوجدار و قلعدار آنجا رسید که دارا شکوه به پنج گروهی قلعه رسید ، و باید که شاخود را زود تر رسانید [۶] کشتیهای خزانه او را که از عقب وی می آیند ، در کنار دریا سد راه شوید - لهذا خان مذکور محمد معوم^۷ خویش خود را با هزار سوار برق انداز و

- ۱ - آ : 'بر آن قرار داد که در آنجا رود و در مکان مرتفع جثه' عظیم داشت -
- ۲ - عالمگیر نامه : '۲۷۶ آخر خان' - ۳ عالمگیر نامه : '۲۷۶ محمد علی بیگ جماعه دار توپخانه را با دو صد سوار برق انداز و سه صد پیاده بندوقچی بکوتوالی قصبه لوهری گماشت و قوچعلی بیگ را با پانصد سوار برق انداز و سه صد پیاده بندوقچی و پنج توپ از توپخانه همراه در سکھر تعیین نمود که از مداخل و مخارج قلعه با خبر باشد' - ۴ - پی : 'سیوستان' - ۵ - محمد صالح ترخان : پسر دوم میرزا عیسی ترخان است - در سال بیست و چهارم ، چون پدرش در گذشت ، باضافه پانصدی بمنصب دو هزار و پانصد سوار چهره امتیاز بر افروخت - در سال سی ام بخدمت فوجداری و تیولداری سیوستان منصوب شد - در سال دوم عالمگیری بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار بحال گشت - پس ازان بهمراهی میرزا راجه جیسنگه در تسخیر قلاع سیوای بهونسلا مأمور شد - تاریخ فوتش بنظر نیامده - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۰ - ۵۶۲) - ۶ - سآ : 'علی ترخان' - ۷ - سآ : ۵۲۴ ب 'معظم' -

چهارده شتر نال و پاره بان و جمعی بیلدار و سقاء پیشتر فرستاد که از کشتیهای دارا شکوه گذشته بود یک به قلعه سیوستان ، جائیکه عرض دریا کمتر باشد ، برکنار دریا مورچالها بسازد ، توپها نصب کرده ، برق اندازان و بان داران جایجا بنشانند ، و خود شبها شب کوچ کرده ، دوازده گروه طی نموده ، و سه گروه از محاذی لشکر گاه دارا شکوه گذشته ، اوایل روز برکنار دریا ، بفاصله یک گروه از سرزمینی که محاذی قلعه سیوستان بود ، تا نیم گروه دیگر مورچال بسته ، مترصد کشتیهای غنم نشست . مخالفان کشتیها را از جایی که بود آورده بمسافت یک و نیم گروه از معسکر ظفر اثر ، دران کنار دریا باز داشته بودند ، و قریب هزار سوار ازان خیل ادبار با دو فیل و علمی چند ، دران طرف آب نزدیک بکشتی ها ، نمایان بودند . صف شکن خان خواست که با جنود ظفر مآب از آب گذشته بدفع اعادی پردازد . چون کشتیهای آنها پیش آمده ، مانع رسیدن کشتیهای همراه او بود ، مجد صالح پیغام نمود که از آنطرف کشتی بفرستند و خود نیز از قلعه برآمده عقبه^۱ دشوار گزاری را که نزدیک سیوستان است ، و عبور داراشکوه ازان میشد گرفته تا رسیدن جیش منصور حتی الحقدور در مراتب ممانعت کوشش بکار برده ، باهل قلعه^۲ سیوستان تاکید نماید (برگ ۳۷۳ الف) که هرگاه مخالفان ، کشتیها را از جای خود حرکت داده ، خواستند [خواهند] که از پای قلعه بگذرانند ، از قلعه ابواب انداختن توپ و تفنگ مفتوح داشته شرایط ممانعت بتقدیم رسانند . مجد صالح از بی جوهری توفیق خدمتی بسزانیافته پیغام داد که ازین کنار عمق آب کمتر است ، بالضرور کشتیها ازان کنار [عبور] خواهد گرد از آنطرف درممانعت باید کوشید .

بنا برین صف شکن خان از آب عبور نه کرده ، تمام شب بکنار دریا مستعد یافته (مانده) بمدافعت بسر برد و نوشته^۳ شیخ میر رسید که ما نیز درین دو سه روز میرسیم . فردای آن از اثر گرد و غبار ، آنروی آب ، ظاهر شد که دارا شکوه کوچ کرده ، دران اثنا کشتیهای او نمودار شد . صف شکن خان بگمان آنکه گنثار مجد صالح از صدق فروغی دارد که کشتیهای غنم را عبور از همین طرف خواهد شد ، باتمام لشکر آماده و مترصد نشسته بود . بعد از ساعتی معلوم گشت که مخالفان کشتیها را از آنطرف روانه ساخته بسمت مورچالها نمی آیند . مقارن

۱ - عالمگیر نامه : ۲۷۷ 'ده' - ۲ - عقبه بفتح هر دو دامنه کوه - گردنه - (آموزگار) -

اینحال توپخانه بادشاهی را که برکنار دریا نصب شده بود کشودند، لیکن از جهت بعد مسافت چندان نفعی نبخشید، و بغیر از دوکشی که یکی از صدمه توپ شکسته دریای قلعه ماند، و یکی در گل نشست، دیگر مجموعه آنها بی مانعتی از طرف قلعه عبور کرده، از آن ورطه تهلکه گذشت. و این قسم منصوبه فتحی بکجیازی عهد صالح که کوکه زاد داراشکوه بود و بخانه اش بود، باطل گشت. - بالجمله چون بیچاره داراشکوه کشتی عافیت از آن گرداب خطر بساحل نجات رسانید و از کریوه سیوستان عبور نمود، شانزدهم ماه مذکور خبر بصف شکن خان رسید، کوچ کرده بمدیرین روی آب بتماقب او دو مرحله پیمود. هژدهم زیده نوینان شیخ میر از آنطرف رسیده پیغام نمود که صلاح دولت درین است که شما هم از آب گذشته باینطرف آید تا باتفاق راه تعاقب سپرده. و قراولان جنود فپروزی، بیست و هشتم ماه که چند منزل طی شده بود، پیاده چند که از لشکر داراشکوه جدا شده بودند بعسکر ظفر رسیدند. از تقریر آنها^۲ بوضوح پیوست که او بیست و ششم صفر داخل تهته شده بعزم رفتن گجرات سپاه و اردوی خود را از آب میگذراند، و غره ربیع الاول دگر باره در اثنای راه به صف شکن خان که از شیخ میر پیش افتاده بود، نوشته^۳ ترکناز خان قراول افواج قاهره رسید مشعر بر آنکه داراشکوه بیست و نهم صفر از دریا عبور نمود و ما را بعد از وصول به تهته با گروهی مخالفان که هنوز از آب گذشته بودند، آویزشی روی نمود، و جمعی از آنها طعمه تیغ انتقام گشتند. و چندی دستگیر سرپنجه جلادت بهادران شهامت کیش گردیدند. و از بنده های بادشاهی یک کس جان نثار و برخی زخمی شدند. خان مذکور باستماع این خبر آن روز چهارده گروه پیموده، در یک گروهی بتهته، بکنار دریا نزول نمود روز دیگر مقام کرده بخشی سپاه نصرت پناه را بجهت ضبط اسوال داراشکوه که در شهر مانده بود، تعیین نمود. (برگ ۳۷۳ ب) و همانروز شیخ میر و دلیر خان با لشکر ظفر اثر از عقب رسیده نزدیک به شهر منزل گزیدند. و قباد خان که از پیشگاه خلافت صوبه داری تهته باومفوض گشته بود، داخل شهر شد. و او را اواخر روز خبر رسید که داراشکوه از آن طرف دریا کوچ نموده روانه^۴

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۷۹ - ۲۸۰ - ۲ - در نسخهای آ و بی : 'ششم' مرقوم است - ۳ - آ : 'بود و در مکانی در مابین در آنجا بودند بزند، از تقریر این ها' - ۴ - در جمیع نسخها : 'بیستم' -

گجرات گشت و چهارم شهر مذکور صف شکن خان سه گروه از شهر بیشتر رفته بود ، بعزم گذشتن دریا و [به] قصد تعاقب بر کنار آب نزول کرده بسرانجام کشتی و بستن جسر پرداخت - روز هفتم^۱ که جسر بسته شده بود ، از دریا عبور نموده آنطرف منزل گزید -

در خلال این احوال ، برلیخ لازم الامتثال بنام شیخ میر و دلیر خان برتو ورود افگند که ترک تعاقب نموده ، بر جناح سرعت و استعجال خود را به پیشگاه جلال رسانند ، که کارهای اهم در پیش است - بنا بر آن شیخ میر و صف شکن خان و دیگر دولت خواهان باهم مشاورت نمودند و چون مبارزان آن جیش مسعود درین یورش مسافت های بعید پیسوده ، انواع تعب کشیده بودند ، و اکثر سپاه و لشکر بانرا مرکوب و بار بردار تلف شده ، بضاعت ایملغار نبود ، و معینا در خزانه^۲ عامره یش از تمخواه مواجب یکماه سپاه ، زر نمانده ، و نیز راهی که دارا شکوه بنا بر اضطرار اختیار کرده [بود] اکثر آن چول و بیابان بی آب و آبدانی بود - لاجرم رای دورین دولت خواهان تجویز پیش رفتن از تهته نکرده ، نوزدهم^۳ ربیع الاول^۴ شیخ میر با دلیر خان و سایر همراهان ازین روی دریا و صف شکن خان با کومکیان خود از آن طرف دریا عنان معاودت به بهکر معطوف داشتند - و ششم ربیع الثانی^۵ به بهکر رسیده ، بازده توپ با آنچه از آلات و ادوات توپخانه همراه بود ، نزد باقر خان فوجدار بهکر گذاشته ، ولی بیگ علیمردان خان را بداروغگی توپخانه گذاشتند - و آخر خان^۶ را با زمره^۷

۱ - عالمگیر نامه : 'هفتم' که جسر بسته شده بود یعنی بتاریخ هفتم' - ۲ - برای وقایع نوزدهم و یازدهم ربیع الاول رک به عالمگیر نامه : ۳۸۳ - ۳ - آ : 'و مساوات بود در آنجا نشست رعایت علی خان با کمکیان خود' - ۴ - آخر خان پیر به نام از امرای عهد خلد مکان است - نسب این قوم با آخر نام (که از اولاد یافث بن نوح علیه السلام بود) منتسبی میشود - نامبرده سال اول عالمگیری بسرداری قبیله قرار گرفته ، همراه شاهزاده بهر سلطان و معظم خان بتعاقب به شجاع جانب بنگاله تعین گردید - سال دوم بخطاب خانی سر برافراخت - سال سیزدهم بیساق دکن که سیوا بهونسله سر تهمرد برداشته بود ، نامزد گشت - مطابق سنه ۱۱۰۴ بدار آخرت پیوست - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۷۴ - ۲۷۷) -

آگران در سکھرا و زاهد بیگ جوراغاسی^۲ و حاجی اله وردیخان را با یک صد سوار برقنداز در قصبه^۱ لوهری مقرر داشتند که از طرفین با خبر بوده مانع رسیدن آذوقه بمحصوران باشند و هشتم ماه مذکور از بهکر کوچ کردند [کرده] بر جناح استعجال روانه^۱ پیشگاه خلافت گردیدند - اکنون کلک حقایق نگار بتحریر وقایع حضور مراسم نور باز گشته ، سررشته^۲ نگارش آنرا از جائیکه گذاشته بود ، باز بکف بی^۳ آرد -

—:o:—

۱ - سآ : 'بکھر' - ۲ - کنبو : ۲ : ۳۷۳ - چورا اقامی - ۳ - صاحب مرآة العالم از برگ ۳۶۷ الف تا ۳۷۳ ب از عالمگیر نامه : ۲۴۳ - ۲۸۴ با تغییرات مختصری گرفته است و در بیشتر جاها عیناً نقل نموده است -

معاودت موکب عالمگیر از کنار رود گنگ بصوب مستقر الخلافت
اکبر آباد و از آنجا بسمت اجمیر بقصد تأدیب راجه
جسونت سنگھ و تنبیه داراشکوه

چون خبر رفتن داراشکوه بگجرات بسامح حقایق مجامح رسیده بود ، پیش ازین توقف در حدود اله آباد جایز لدانسته عنان سمند عزیمت بسوی معاودت تافتند . و غره جهادی الاول موکب جاه و جلال از کنار گنگ باهتزاز آمد و نواحی قصبه کوره مضرب خیام نصرت اعتصام گردید . درین منزل از عرضداست بادشاهزاده محمد سلطان خبر فتح اله آباد پرتو وصول افگند .

تبیین ابن مقدمه آنکه سید قاسم بعد از هزیمت یافتن شجاع از روی ناپختگی پیش از وی (برگ ۳۷۴ الف) خود را باله آباد رسانیده با قایمان داخل قلعه شد ، و چون خبر آمدن بادشاهزاده محمد سلطان با معظم خان و مایر عساکر باله آباد شنید ، حصار عافیت را بر خود تنگ دیده رقیمه مشعر بر مراسم ندامت و استغفای جرایم و اراده تسلیم قلعه باولیای دولت ، بخاندوران که از زمره کومکیان بادشاهزاده بود ، نوشته با عرضداشتی که درین باب بخدمت ایستاده های پایه اورنگ خلافت نگاشته بود ، نزد خان مذکور فرستاد و او را بمنامبت آنکه قبل ازین بمحاصره اله آباد قیام داشت واسطه طلب امان ساخت . خان مشارا الیه مکتوب او را با عرضداشت نزد بادشاهزاده برد ، و ایشان عرضداشت او را بدرگاه والا فرستادند . شهنشاه آفاق از کمال شیمه عذر نیوشی او را امان داده یرلیغ کرامت نشان رقم نفاذ پذیرفت که خاندوران باله آباد رفته قلعه را متصرف شود و سید قاسم را بعواطف بادشاهانه مستمال ساخته روانه درگاه آسماجیاه مازد ، و خود بصوبه اله آباد بوده بایالت آنجا پردازد ، و فرمان جهان مطاع بداؤد خان که همراه معظم خان بود ، صادر شد که بعد از رسیدن به پتنه بصوبه داری آنجا منصوب باشد .

۱ - مآ : 'نهییب' - ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۸۵ -

درین ایام سیف خان قلعدار کانگره شرف زمین بوس' آستان معلی دریافته
 بعنایت خلعت ، کسوت مباحات پوشید . و دوم ماه مذکور نواحی کواتم پور ،
 مضرب سرادق اقبال گردید . دیگر مکرم خان بعنایت خلعت خاصه و اسب با
 ساز طلا مباحی گشته بدستور سابق بفوجداری سرکار چونپور مرخص شد و میرزا
 خان و راجه سجانسنگه بندیلہ و گردھرداس و منوھرداس کنور خلعت یافته
 نیمہ کومکیان بادشاہزادہ محمد سلطان شدند ، و میر نعمت اللہ بخطاب نعمت اللہ
 خانی و عطای خلعت سر افراز گشته همراه مکرم خان چونپور مرخص گردید ،
 و میر محمد ہادی خواہر زادہ خلیفہ سلطان بخطاب ہادی خانی نامور شدہ رخصت
 جاگیر یافت ، و سلطان بیگ بقلعداری الہ آباد معین گشت . و عمر ترین
 بقرجداری کرہ^۳ و فتح پور^۴ تعین گشت . و از آنجا کہ تنبہ و گوشال مہاراجہ
 جسوانتسنگہ جسارت منش کہ طبل خلاف و نفاق بر ملا نواخته از موکب معلی
 رو گردان شدہ و بگام فرار و ادبار ، راہ وطن پیش گرفته عزم پیوستن با دارا
 شکوہ داشت ، بر ذمہ ہمت ملک پرا لازم بود تأخیر درین امر و فرصت دادن
 او سنائی آیین تدبیر مینمود ، حضرت شاہنشاہی درین منزل محمد امین خان میر بخشی
 را با فوجی از امرا مثل عبداللہ خان و ہزیر خان و محمد بیگ ارلات و سید مسعود
 بارہہ و پلنگ حملہ و نصرت خان و گروہی دیگر از بندہ های کار طلب کہ
 قریب نہ ہزار سوار بودند ، باستیصال آن سر خیل اہل ضلال تعین فرمودند ،
 و رایسنگہ راتھور را کہ برادر زادہ راجہ جسوانتسنگہ است ، بخطاب راجگی
 نامور ساختہ ، و بعنایت خلعت و فیل با مادہ فیل و شمشیر مرصع و نقارہ و انعام
 یک لک روپیہ و باضافہ ہزاری دو ہزار سوار ، بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار
 سوار ، پایہ قدر و منزلت او افزائتہ ہمراہ نمودند کہ بعد از مستاصل شدن

۱ - نسخہ پی : 'شرف بوس' - ۲ - در نسخہ های پی و آ و سآ : 'خطاب خانی'
 مسطور است .

3 - Kara; Place of historic interest in Allahabad district, United
 Provinces. Imperial Gazetteer, vol. xiv, p. 416.

4 - Fatehpur town: Headquarters of Fatehpur district and tehsil,
 United Provinces, situated in 25° 56' N. and 80° 50' E. Nothing is
 known of the early history of the town, but it was extended by
 Nawab Abdus Samad Khan in the reign of Aurangzeb. Imperial
 Gazetteer, vol. xii, p. 83.

آن مقهور (برگ ۳۷۴ ب) راجگی قبیلہ راتھور، و مرزبانی ولایت جود[ہ] پور باو متعلق بود، بجای آن بدکیش بحال الدیش، ریاست قوم خود کند، و چون بعرض اشرف رسید کہ سیف خان ارادہ گوشہ نشینی دارد، اورا از منصب معزول گردانیدہ افتخار خان را از تغیر او آختہ بیگی ساختہ بعنایت خلعت و باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب دو ہزاری ہزار سوار، سر بلندی بخشیدند، و الہ یار خان میر توزک داروغگی ملازمان جلو کہ قبل ازین بسیف خان مفوض بود، تعیین یافتہ، و بعطای خلعت و اضافہ پانصدی دو صد سوار، بمنصب ہزار و پانصدی ہزار و پانصد سوار، سر بلند گشتہ، رخصت جاگیر یافت، و مردار قیام خانی بخطاب الفت خانی، و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہفتصد سوار، فیض اندوز مرحمت گشت۔ و در منزل فتح پور یک روز مقام شد۔ و پنجم، از آنجا قرین دولت و کامرانی نہضت نمودند۔ و تا موضع عماد پور کہ نزدیک بسوگرہ است و ازین جہت کہ صف آرای عساکر اقبال با دارا شکوہ و فیروزی اولیای دولت در نزدیکی آن اتفاق افتادہ بود، الحال بفرمان ہایوں در آنجا بحکم والا سرای و باغ عالی احداث یافتہ، و موسوم بفتح شکار است، جای دیگر مقام نفرمودند۔ و درین اوقات خان عالم از ملتان و طاہر خان از جاگیر خود رسیدہ جبہہ ساری مدہ خلافت گردیدند۔ و منصب قباد خان صوبہ دار تہتہ باضافہ پانصدی پانصد سوار چہار ہزاری سہ ہزار سوار و منصب مرحمت خان از اصل و اضافہ دو ہزاری پانصد سوار مقرر گشت۔ و مناصب امرای کہ در رکاب بادشاہزادہ محمد سلطان معین بودند، بعنایت بادشاہانہ افزایش پذیرفت۔ و دوازدهم، در چہار منزلی فتح شکار، زبدہ امرای رفیع مقدار امیر الامرای کہ از مستقر الخلافہ اکبر آباد باستقبال موکب جلال برآمدہ بود، بموکب معلی پیوستہ با عقیدت خان^۵ و بزرگ امید^۶ و ابوالفتح پسران خویش کاسیاب ملازمت

- ۱ - برای وقایع تواریخ سوم و پنجم جہادی الاول رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۸۸ -
- ۲۸۹ - ۲ - سآ : ہزار و پانصدی ہزار و پانصدی، عالمگیر نامہ : ۲۸۹ -
- ۳ - سآ : و عالمگیر نامہ : ۲۹۰ 'الف خانی' -
- ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۹۰ - ۲۹۱ - ۵ - عقیدت خان پسر شایستہ خان خانجہان امیر الامرای است - ابو طالب نام، سال دوم عالمگیری چون پدرش بنظم دکن مأمور گردید، بحرامت دولت آباد اختصاص گرفت - و زود درگذشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۷۰۶) - ۶ - بزرگ امید خان ←

اکسیر خاصیت گردیده ، بعنایت خلعت کسوت مباحات پوشید . و یرایغ گیتی مطاع
بنام امیر خان حارس دارالخلافه صادر گردید که بعد از رسیدن عمده
نویینان شیخ میر که بموجب فرمان هایون با عساکر منصور از تعاقب دارا شکوه
بر جناح استعجال^۱ به پیشگاه اقبال می آید ، مراد بخش را از قلعه دارالخلافه
بر آورده با تابینان خود و کومکیان مرکز خلافت و جمعی از همراهان شیخ
میر بگوالیار رساند ، و از آنجا بموکب معلی پیوسته با مهین برادر اخلاص پرور
خویش ، شرف اندوز ملازمت رکاب ظفر اثر باشد . و سیف خان^۲ بقلمداری
دارالخلافه مورد انظار اعتماد گشته مرخص شد . چهارم که دو گروهی فتح شکار ،
مورد رایات ظفر نگار بود ، تقرب خان و جمیع متصدیان مهات از مستقرالخلافه
اکبر آباد رسیده باستلام سده سپهر بنیاد ، سرمایه^۳ معادت اندوختند و چون
میخواستند که بی توقف و درنگ رایت توجه بتأدیب (برگ ۳۷۵ الف) راجه
جسونتسنگه و دفع دارا شکوه بر افرازند ، بنا بران عزم دخول بمستقرالخلافه
نموده دران نخچیرگاه^۴ دولت برای سر انجام بعضی سهام اقامت فرموده هیجدهم
رایت منصور از آنجا باهتزاز آمده ، باغ نور منزل از نزول هایون نضارت یافت .
دو روز دیگر در آنجا بساط اقامت گسترده ، و راجه راجروپ که بموجب فرمان
طلب از تهنانه^۵ چاندی ، سرحد ولایت سری نگر بسده سلطنت آمده بود ،
جبهه مای عقبه^۶ خلافت گردید ، و رنبهاجی دکنی باضافه^۷ پانصدی دو صد سوار ،
بمنصب هزار و پانصدی هزار و دو صد سوار ، مباحی شد . و شیخ محمد سعید و
شیخ محمد معصوم پسران واقف اسرار حقایق و علوم شیخ احمد سهرندی قدس سره

← پسر شایسته خان است . در اوایل عهد عالمگیری بمنصب شایسته سرفرازی
یافت . پس تر خطاب خانی یافت . سال هفتم از اصل و اضافه بمنصب هزاری
چهار صد سوار ، سر عزت بر افراخت . سال سی و ششم بصوبه داری اله آباد
لوای بلند مرتبگی بر افراشت . و پس تر ناظم صوبه بهار شد . در سال سی و
هشتم رحلت کرد . (مآثر الامراء : ۱ : ۴۵۳ - ۴۵۴) .

۱ - آ : نمود و در آنجا رخت مودت نهان^۱ - ۲ - عالمگیر نامه : ۲۹۲ 'صفی
خان بقلمداری دارالخلافه مورد انظار اعتماد گشت . و بعنایت اسپ
و علم و باضافه^۲ هزاری پانصد سوار بمنصب دو هزار سوار نوازش
یافته مرخص شد که بزودی خود را بشه جهان آباد رساند^۳ - ۳ - عالمگیر نامه
۲۹۲ اسم نخچیر گاه 'فتح شکار' نوشته شده .

کہ ہر یک در فضایل و کمالات صوری و معنوی خلف الصدق آن سالک مسالک طریقت و عرفان است ، بانعام سیصد اشرفی ، و میر ابوالبقا ولد میر محمود اصفہانی ، بانعام دو ہزار روپیہ ، و جمعی دیگر از بندہ ہا بانعامات لایقہ مورد نوازش گردیدند ۔ و در عرض این چند روز کہ فتح شکار و باغ نور منزل از پر تو لوای جہانکشای فروغ سعادت داشت ، فاضل خان خانسانا برخی از اموال دارا شکوہ را کہ درین مدت بحسن اہتمام بحیطہ ضبط در آورده بود ، و از نقد و جنس قریب پنجاہ لک روپیہ میشد ، بنظر انور گذرانید ۔ و بیست و یکم موکب جاہ و جلال ازان سر منزل نہضت نمود ۔ و چون مقرر شدہ بود [کہ] امیرالامراء درین سفر فیروزی اثر ملازم رکاب نصرت مآب باشد ، در منزل دوم مخلص خان کہ بصوبہ داری مستقرالخلافہ معین شدہ بود ، بعنایت خلعت و فیل و باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی و ہفتصد سوار سباہی گشتہ ، بدان خدمت رخصت یافت ۔ و تقریب خان^۲ بعنایت خلعت خاص ، و معتمد خان خواجہ سرا بمرحمت چہدہر مینا کار و یک زنجیر فیل و از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری سیصد سوار ، و محمد صالح دیوان بیوتات اکبر آباد ، بعنایت خلعت و خطاب مکرمت خان و حاجی احمد سعید^۳ ، دیوان آن مرکز اقبال ، و محرم خان خواجہ سرا ہر یک بعطای خلعت و حکیم صالح شیرازی بعنایت خنجر مرصع سرافراز شدہ رخصت انصراف بمستقرالخلافہ اکبر آباد یافتند ۔ و ہوشدار خان بمرحمت یک زنجیر فیل و سوبہکرن بعطای گوشوارہ و مروارید سباہی گردید ۔ و میر فتاح^۴ خلعت یافتہ درسک کومکیان اکبر آباد منتظم شد ۔ و بیست و سوم عبارات فیض اساس شکار گاہ روپ باس^۵ تشریف [شرف] اندوز نزول اشرف گشت ۔ و بیست و پنجم کہ از آنجا کوچ شد ، عمدہ نوپینان شیخ میر و دایر خان ، بموکب گیہان ستان پیوستہ سعادت پذیر ملازمت گردیدند ۔

-----:O:-----

۱ - مآ : 'میر ابوالقاسم' - ۲ - سآ : 'نصرت خان' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۲۹۴
'حاجی محمد سعید' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۹۵ 'میر فتح' -

5 - Rupbas, headquarters of a tehsil of the same name in the state of Bharatpur, Rajputana, situated 26° 59' N. and 77° 39' E. This place is mentioned by Jahangir as having formerly been the jagir of Rup and was subsequently given to Amanullah, son of Mahabat Khan, and called after him Amanabad. It was one of Jahangir's regular hunting grounds. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p 340.

گزارش برخی از احوال داراشکوه بعد از فرار از تهمه بصوب گجرات^۱

چون معاودت لشکر منصور از تعاقب آن مجال جو باعث رفاهیت او شد، قدم در راه بیابان و چول گذاشته، برهنایی بعضی زمینداران از راه کنار دریای شور، بولایت کچه رسیده و مرزبان آنجا باستقبالش شتافته، باو ملاق شد. و داراشکوه ملائمت و بخشش بسیار باو کرده دخترش را برای سپهرشکوه خواستگاری [برگ ۳۷۵ ب] نموده نامزد ساخت و از آنجا تا [با] قریب سه هزار کس روی عزیمت بگجرات نهاد و شاهنواز خان صوبدار آنجا از کومکیان گجرات اتفاق و انقیاد که باید [بایست] ندیده بازوی همت مست کرده با کمال دعوای دانایی سر رشته صلاح دانی از کف گذاشته، راه مسامحت پیمود، و با رحمت خان دیوان آنجا و جمیع کومکیان باستقبال^۲ داراشکوه برآمده در موضع سرکچه که دو گروهی شهر است رفته دید و دارا شکوه برآمده بی مانع و مزاحم بشهر درآمده دست تعرض باموال و اشیای مراد بخش که در آنجا مانده بود، دراز کرده قریب ده لک روپیه متصرف شد. چنانچه عادت او بود، ابواب اسراف و تبذیر کشوده کومکیان آنصوبه را بداد و دهش و استالت و دادن مناصب نامناسب و زرهای بیموجب و خطابه‌های بیجا فریفت. و طمع در محصول بندر حاصل خیز سورت نموده، امینای^۳ گجراتی را که در زمان اعلیحضرت یکچند حکومت آنجا کرده، آن وقت در گجرات بود، از جانب خود بآنجا فرستاد و صادق نهد خان عرف صادق خوشرو ملازم سرکار والا بنظم امور بندر مذکور قیام داشت، بیمدافعتی از ناکرده کاری خود معزول شده، زمام محام آنجا را باختیار او گذاشت و داراشکوه مدت یک ماه و هفت روز در گجرات بسر برده، فوجی آراسته و لشکری شایسته که بیست و دو هزار سوار بود، فراهم آورده و توپخانه^۴ خوبی سرانجام کرده، باستماع خبر جنگ اله آباد که بطریق غیر واقع و برعکس آنچه روی نمود، باو رسیده بود، بی توقف و انتظار و تفتیش حقیقت کار، عزیمت اجمیر مصمم نموده غره جهادی

۱ - سآ: 'گجرات کلان' - ۲ - پی: 'باستیصال' - ۳ - پی: 'امینهای' تصحیح از روی عالمگیر نامه: ۲۹۸ -

الآخری' از گجرات بر آمد و شاهنواز خان' را با جمیع اتباع و لواحق از پسران و خویشان و کوچ مراد بخش که آنجا بود و اکثر کومکیان آنصوبه، مثل رحمتخان دیوان آجا همراه گرفت و سید احمد برادر سید جلالبخاری را صوبه دار گجرات کرده، چند کسی از نوکران خود در آنجا بگذاشت و چون از گجرات مد مرحله بیمود، باخبر منتهیان و نوشته های که باو میرسید، کذب اخباری که او را باعث جرات برین حرکت شده بود، معلوم نمود، [و] وهن و فتوری در ارکان عزم و داعیهایش بنیم رسید، و در مصلحت کار خویش متردد گشت. درین اثنا نوشته' راجه جسونتسنگه عصیان منفر، مشعر بکیفیت حال خود و تحریص آمدن او بصوبه' اجمیر باو رسید، و محرک سلسله' عزیمت باطلش گردید. و در پیش آمدن دلیر شد، و در هر منزل نوشته مبنی بر ترغیب و تاکید از راجه' مذکور باو میرسید. تنه احوالش عنقریب مذکور خواهد شد.

بالجمله بیست و هفتم جهادی الاولیایات جهانکشی، بر تو بختیاری شکار گه باری' افگند. و سه روز در آن نخچیرگه بساط اقامت گسترده نشاء اندوز شکار بودند. و درین هنگام غره ناصیه' حشمت، قره باصره ابهت بادشاهزاده نیک اختر مجد اکبر با سابر ثمرات ریاض سلطنت و پردگیان تنق عظمت که بموجب فرمان طلب از دوات آباد آمده بودند، بحریم کعبه' حضور رسید، کامیاب معاودت ملازمت گشتند. (برگ ۳۷۹ الف) و اصالت خان که در خدمت ایشان از دکن آمده بود، شرف استلام سده سپهر احترام دریافت. اکرام خان بتفویض قلعهداری مستقر الخلافه اکبرآباد، از تغیر رعد انداز خان، مورد انظار اعتماد گشت. و خواجه عبیدالله بتقلعداری گوالیار تعین یافته بعطای خلعت و علم و شمشیر و اسب و ماده فیل و مخاطب عبیدالله خانی' سر بلند گردید. و چون چنیت بندیده که هنگام معاودت رایات' خورشید تاب از پنجاب در سنک کومکیان آن صوبه انتظام

۱ - مآ: 'جهادی الاول' - ۲. مآ: 'شاهزاده'.

3 - Bari town, headquarters of the district of the same name in the state of Dholpur, Rajputana, situated in 26° 39' N. and 77° 37' E. about 19 miles almost due west of Dholpur and 45 miles south west of Agra. Imperial Gazetteer, vol, vii, p. 16.

۴ - عالمگیر نامه: ۳۰۱ 'و از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری هزار سوار' -
 ۵ - آ: 'و باز گشت' در آنجا بانتظام امور در ورطه' اتحاد وی را انتظام یافته بود'.

یافته بود ، و باغواهی تیره بختی راه بنی و طغیان پیموده از آنجا فرار نموده و بوطن خود رفته بدزدی و راهزنی که شیوه قدیم او بود ، قیام داشت - لاجرم درین ایام سوبهکرن بندیاہ را کہ ہم از اقوام [قوم] او و ہم واقف کیفیت بوم و بتر آن سو بود ، بعطای خلعت و علم و اسپ و فیل و باضافہ پانصدی ہزار سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی دو ہزار سوار ، کامیاب عاطفت ساختہ ، بہ تنبیہ و استیصال آن خسران مآل مرخص فرمودند - و اندرمن بندیلہ و راجہ مہا سنگھ بہدوریہ و جمعی دیگر بعطای خلعت^۱ و اضافہ^۲ منصب مباحی شدہ ، بہمراہی او تعین یافتند - و دوم جہادی الاول^۳ کہ درباری مقام بود ، مجد مقیم دیوان بیوتات بعنایت خلعت و خطاب مقیم خانی ، سربلند گشتہ ، دیوانی سرکار ملکہ ثریا جناب تقدس نقاب روشن آرا ، ضمیمہ^۴ خدمتش شد - و فوجدار خان از تغیر یزدانی بفوجداری روپ باس خلعت سرفرازی پوشید - روز ہفتم^۵ در منزل نواحی ہندون^۶ صف شکن خان بموکب معلی پیوستہ ، احراز دولت زمین بوس نمود - و شیخ میرگ^۷ و رضوی خان و سید ہدایت اللہ صدر و لطف اللہ ولد سعدا اللہ خان مرحوم و جمعی دیگر را بہرحمت خلعت نواختہ مقرر فرمودند کہ مخدرات مشکوی حشمت را بمستقر خلافت اکبر آباد رسانند - نہم ، موضع وزیر پور مخیم سرادقات اقبال شد - درین تاریخ بہادرخان کوکہ^۸ بموجب یرلیغ ہمایون از بادشاہزادہ مجد

- ۱ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۰۲ - ۲ - در جمیع نسخہ ہا 'دوم جہادی الاول' نوشتہ شدہ ، تصحیح از عالمگیر نامہ : ۳۰۲ کردہ شدہ - ۳ - عالمگیر نامہ : ۳۰۳ 'ہفتم نزدیک قصبہ ہندون' یعنی بتاریخ ہفتم جہادی الآخرہ
- 4 - Hindaun: Frishta reads Hindwan lies about 20 miles south of Biana. It is situated in Jeypore state. Muntakhab, vol. 1, p. 70.
- ۵ - میرگ شیخ ہروی : برادر زادہ قاضی اسلام مشہور است - بعہد جہانگیری از خراسان بہندوستان آمدہ نزد ملا عبدالسلام تلمذ نمود - پس از اکتساب کمال بتعلیم پادشاہزادہ دارا شکوہ و دیگر پادشاہزادہ ہا فرق افتخار افراخت - در سال ہفدہم خدمت عرض سکرر باو تفویض یافت - چون اورنگزیب فرمازوا شد ، بیش از بیش او را مشمول عاطفت ساختہ ، در آخر سال دوم بخدست صدارت کل اختصاص گرفت - در سال چہارم مطابق ۱۰۷۱ھ ودیعت حیات سپرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۸ - ۵۱۹) - ۶ - عالمگیر نامہ : ۳۰۳ 'بہادر خان کہ' -

سلطان [جدا] شده روانه' بیشگاه حضور گشته بود، دولت زمین بوس دریافت - یازدهم از آنجا کوچ شده، و تا هنگام وصول بقصبه' توده' در جایی اتفاق قیام نیفتاد - درین تاریخ سید قاسم خان قلعدار اله آباد که آن حصن فلک بنیاد را بخان دوران سپرده خود از روی صدق نیت روانه' درگاه آسانجا، گشته بود، بادراک دولت آستانبوسی، چهره افروز طالع گردید و بعنایت خلعت' کسوت مباحات پوشید - سیزدهم، تربیت خان حاکم اجمیر که قبل از وصول دارا شکوه آنجا، از قلعه برآمده بود، بموکب نصرت قرین پیوسته ادراک ملازمت نمود - پانزدهم، امیر خان که بموجب امر لازم الانقیاد مرادبخش را از قلعه' دارالخلافت شاهجهان آباد برآورده بگوالیار رسانیده بود، بمعسکر هایون پیوسته کامیاب ملازمت اشرف گردید - و پردل خان و با یزید' غازی از کومکیان شیخ میر و ترکتاز' خان از همراهان صف شکن خان شرف تقبیل سده' سنیه یافتند - و چون دارا شکوه باجمیر رسید و آماده' رزم و پیکار بود، رای مهرانوار شهنشاه نصرت شعار، چنین اقتضا' نمود که جمعی را برسم قراولی تعیین نمایند (برگ ۳۷۶ ب) [تا] از کیفیت لشکر مخالف آگهی یافته خبر رسانند - بنا برین شانزدهم، طاهر خان را بعنایت ترکش نوازش فرموده با جمعی دیگر باین خدمت رخصت نمودند - و هژدهم، مجد امین خان که بنا بر قرب وصول دارا شکوه بموجب امر اعلی از نواحی بهکر' برگشته بود، با همراهان بموکب اقبال پیوسته سعادت اندوز ملازمت شد - نوزدهم، نواحی قصبه' توده که جاگیر و وطن راجه رایسنگه سیسوده است، از نزول موکب ظفر قرین فیض آگین شد، و راجه' مذکور یک زنجیر فیل با دوسر اسپ و دیگر اشیا پیشکش نمود - چون غنیم نزدیک و

۱ - 'توده' اسم این توده بهم است - در سرکار آگره وقوع دارد، بگ ۲۶۴:۰۳ بس ۱۱، در سه گروهی او غاری است آب آمود، ژرف آن کس نداند، کان مس و فیروزه نشان دهند لیکن خرج بر دخل افزونی کند - (آیین اکبری: ۱: ۴۴۲ - ۴۴۳) - ۲ - عالمگیر نامه: ۳.۳: 'بعنایت خلعت و خطاب شہامت خانی و بمنصب سه هزاری هزار سوار سرمایه' افتخار اندوخت' - ۳ - عالمگیر نامه: 'پردل خان و شرزه خان از کومکیان شیخ میر - ۴ - آ: 'و مہابت خان و سرفراز خان و جمیع اهالی و موالی هند' - ۵ - ہی: 'تقاضا' - ۶ - سآ: 'فرمایند' - ۷ برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامه: ۳.۴ - ۳.۵ - ۸ - عالمگیر نامه: 'لوه کره' -

جنگ قریب بود ، حکم والا صادر شد که خزانه و زواید کارخانجات بقلعه که در قصبه مذکور واقع است ، برده نگاهدارند . و بعض پرستاران سرادق عزت را که سعادت پذیر دولت همراهی بودند ، نیز آنجا گذاشتند . و راجه رایسنگه را خلعت مرحمت کرده بمحافظت قلعه گماشتند . و بیست و چهارم ، شش گروهی تالاب راسر محل نزول عساکر ظفر اثر گردید^۱ . طاهر خان که برسم قراولی^۲ پیش آمده بود ، اواخر روز بعز ملازمت رسیده آنچه از کیفیت حال غنیم بود دریافته ، معروض داشته ، باز مرخص شد . و درین منزل پرتو توجه^۳ والا به ترتیب و توزک لشکر و تقسیم افواج نصرت اثر تافته ، تعیین صفوف اقبال فرمودند و سرکردگی هراول بجوهر دلاوری راجه جیسنگه و دلیر خان مقرر شد . و حسن علی خان ، بهوجراج کچهواهم و دلیر و رن مست پسران بهادر خان روهیله و سورج مل کور و پرتھیراج بهاتی و جمعی دیگر از مبارزان با آنها معین شدند . و صف شکن خان با توپخانه^۴ مذکور و زمره برق اندازان در پیش صف هراول مقرر گردید و سرداری التمش بحسن شجاعت و کوشش زبده نوینان اخلاص منش شیخ میر مفوض گشته ، امیر خان برادر او و راجه رایسنگه راتهور و کیسری منگه بهورتیه و جانباز^۵ خویشگی و جگت منگه هادا و میر رستم و منگل خان و سید منصور و سید زین العابدین بخاری و شجاعت خان^۶ و بایزید غازی و میر داد افغان و جعفر بیگ ترکمان و گروهی دیگر از دلیران بهمراهی او مامور گردیدند . و برانگار نصرت شعار سرداری زبده امرای رفیع الشان امیر الامراء رونق گرفته ، پسران خان مذکور و گنج علی خان^۷ و بیرم دیو سیسوده و مبلسنگه^۸ سیسوده و مسعود خان

- ۱ - برای وقایع تاریخ بیست و یکم جهادی الاخره رک به عالمگیر نامه : ۳۰۵ -
- ۲ - برای تفصیل محاربه با دارا شکوه رک به خافی : ۲ : ۶۴ - ۷۵ - ۳ -
- سآ : 'هراولی' ۴ - عالمگیر نامه : ۳۰۶ 'جان نثار خان خویشگی' - ۵ -
- عالمگیر نامه : ۳۰۶ 'شجاع خان' - ۶ - آآ : 'فتح علی خان و ترکتاز خان و آنچه در آنجا حاضر بودند ، ابوالمکارم ' - ۷ - مبلسنگه سیسوده :
- لبیره رانا امر سنگه است - چندی بملازم پیشگی شاهزاده دارا شکوه سرگرم بود ، سال بیست و سوم بالتاس شاهزاده مذکور حصول ملازمت اعلیحضرت نموده بنوکری پادشاهی امتیاز یافته ، بمنصب دو هزاری هزار سوار افتخار اندوخت - سال بیست و ششم ، بادشاهزاده دارا شکوه بمهم یساق قندهار شتافت - احوال آینده مستفاد نمیشود ولی بنابر عالمگیر نامه در یساق آشام با معظم خان خانخالان بود - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۸ - ۴۶۹) -

[و] ابوالمکارم ولد افتخار خان مرحوم در ساک کومکیان او انتظام یافتند - و خان عالم و راجه نرسنگها کور و مجد بیگ و یادگار بیگ بهراولی آن فوج فرمان پذیر شدند - سرداری جوانگار فیروزی آثار نامزد گرامی گوهر محیط سلطنت بادشاهزاده سعادت و امجد اعظم گشته و حکم شد که سپاه ایشان با بهادر خان و مجد بدیع بن خسرو بن نذر مجد خان والی توران و نصرت خان^۲ و ملتفت خان و شیخ نظام ولد شیخ فرید و میر ابراهیم^۳ میر توزک و فضل الله خان و سید حامد بخاری^۴ و شیخ نظام قریشی و جمعی دیگر از آنطرف صف آرا گردند، و فیض الله خان (برگ ۳۷۷ الف) و دوستدار خان و دین دار خان با گروهی از دلاوران بهراولی این فوج مقرر شدند - و مجد اسین خان میر بخشی با جوقی از بهادران مثل سید مسعود بارهه و فرهاد بیگ علی مردان خانی، و مجد طاهر نواسه^۵ رستم خان و کامگار خان و عباس افغان و سید علی اکبر بارهه، قطب کاسی و اوزیک خان و روپسنگه راتهور و سید تاتار بارهه، در دست راست موکب جلال بطریق طرح تعیین یافت - و بهراولی این فوج براجه راجروپ قرار گرفت، و هوشدار خان و شرزه خان و غیرت خان^۶ و پلنگ حمله و میرزا علی عرب^۷ و عبادالله بیگ و راجسنگه^۸ کور و گروهی دیگر از دلیران طرح دست چپ شده، هزبر خان بهراولی آنها معین گشت - و در قول نصرت طراز که مطلع خورشید رایت بادشاهی بود، عبدالرحمن بن نذر مجد خان و فاضل خان و عابد خان و افتخار خان و تهور خان و رای رایان و آقا یوسف و مجد علیخان^۹ و قباد بیگ

- ۱ - آ : 'بر سنگه' - ۲ - آ : 'نصیری خان' - ۳ - سآ : 'میرزا' - ۴ - سآ :
- 'سید چاند بخاری' - ۵ - سآ : 'عزت خان' - ۶ - قلعه دار خان میرزا علی عرب :
- پسر عرب خان است - از پیشگاه اعلیحضرت بمنصب پانصدی دو صد و پنجاه
- سوار چهره ناموری افروخت - در سال بیست و نهم بتنهانه داری تربنگ و
- هریس امتیاز گرفت - پس از نخستین جلوس عالمگیری در حضور پادشاهی
- آمد - در جنگ شجاع در مورچال اجمیر در ملک بهادران دست چپ منتظم
- گردید - پس تر قلعه داری فتح آباد دهارور بوی تنویض یافت - در سال بیست
- و پنجم در دهارور بجوار رحمت ایزدی پیوست - (مآثر الامراء : ۳ : ۱۱۵ -
- ۱۱۶) - ۷ - آ : 'رام سنگه' - ۸ - مجد علی خان خانسامان : پسر نقرب
- خان حکیم داؤد است - بعات پدر خود بمنصب هزاری چهره امتیاز افروخت -
- پس از جلوس عالمگیری بخطاب خانی نواخته شد - در سال پنجم بعد از -

و شیخ عبدالقوی و حان نثار خان^۱ و ذوالقدر خان و قابل خان و امانت خان^۲ و اعتبار خان ناظر محل^۳ و راقم ابن داستان اقبال، دربار خان و جمعی دیگر از بنده‌ها مقرر گشته، محافظت میمنه^۴ قول بحسن بسالت و اخلاص اصالت خان، و نگاهداشت میسر به تربیت خان تفویض یافت. و با هر کدام قشونی از مبارزان نصرت اعتصام^۵ همراه شدند. و دو فوج دیگر بطریق طرح بر یمین و یسار^۶ قول مرتب گشته، از جانب راست مرتضی خان با بیگوانت هادا و نصرت خان و سید حامد^۷ ولد مرتضی خان و جمعی دیگر در جانب چپ اله یار خان با ملازمان جلو و گرز^۸ برداران و اودی بهان راتهور و سید بهادر و شیخ ظریف فرملی، مستعد کوشش و جانفشانی گردیدند. و سرکردگی فوج قراول بتکاپوی و جرأت طاهر خان و عبدالله خان مفوض شد. و رعده انداز خان و شمسوار بیگ خان و خواجه رحمت الله ده بیدی و زمره الوسات کابل بهمراهی آنها کمر همت بر میان عبودیت بستند. و حکم معلی صادر شد که بعد ازین افواج نصرت قرین باین توزک و آئین سوار شده، آماده و مسلح مراحل دولت

← رحلت پدرش از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار نواخته شد. در سال هفدهم به داروغگی کرکراخان^۱ اعتبار اندوخت. و پس از آن از تغیر روح الله خان بخدمت خانسامانی سر بر افراخت. در ایام محاصره گولکنده هژدهم رجب سنه ۱۰۹۸ هجرت کرد. (مآثر الامراء : ۳ : ۶۲۵ - ۶۲۷)

۱. عالمگیر نامه : ۳۰۸ 'جانباز خان' - ۲. امانت خان میرک معین الدین احمد : پسر میرک حسین است. بوقت وفات پدرش در ربیعان شباب بود. بعد تحصیل علوم رسمیه بنوکری پادشاهی فایز گشت. در سال ۱۰۵۰ هجری به بخشگیری و واقعه نویسی صوبه^۱ اجمیر نواخته شد. در سال بیست و هشتم شاهجهانی بخدمت دیوانی و بخشگیری و واقعه نویسی ملتان نوازش یافت. در عهد عالمگیری بدیوانی صوبه^۲ کابل اختصاص گرفته بخطاب امانت خان مخاطب گردید. در سال چهاردهم از اصل و اضافه بمنصب هزاری دو صد سوار اعزاز اندوخت. در سال ۱۰۹۵ هجرت کرد. (مآثر الامراء : ۱ : ۲۵۸ - ۲۶۸) - ۳. عالمگیر نامه : ۳۰۸ 'اعتبار خان خواجه سرا' - ۴. عالمگیر نامه : ۳۰۸ 'باهر کدام قشونی از مبارزان نصرت اعتصام آماده رزم و پیکار شد. - ۵. سآ : 'چاند' - ۶. آ : 'و اورم خن و دمشق خان و جمیع اکابران که بسیار' -

و فیروزی سپارند . و در نزول و رکوب ، شیمه حزم و احتیاط را مرعی دارند .
 اکنون چون ذکر شمه از احوال دارا شکوه ، بعد از رسیدن بمیرته ، و کیفیت
 معامله او [با] راجه جسونتسنگه از متمات وقایع نگاریست ، بر سر آن
 سخن میرود .

و از آنجا که راجه مذکور جرم و ذلت خویش را که در جنگ شجاع مصدر
 روگردانی شده بود ، از پایه عفو فراتر میدید ، ناچار چاره و کار در تحریک سلسله
 و فساد دارا شکوه اندیشیده بلطایف ترغیب او را بجانب خویش کشاند . و از
 الوس راجپوتان ، لشکری فراوان گرد آورده منتظر رسیدن او بود . او باظہار
 جمعیت راجه مذکور از گرداب تذبذب برآمده ، از جائیکه بود قدم جرأت پیش
 گذاشته ، بطی منازل دراز تا بمیرته آمد . در خلال این احوال راجه جسونتسنگه
 که بحسن خدمت و دولت خواهی منظور انظار قرب و اعتبار حضرت گیتی خدبو
 بوده ، بنا بر رعایت مراتب و حیثیت و رابطه نسبتی که بر راجه جسونتسنگه
 داشت (برگ ۳۷۷ ب) ترحم بحال او نموده ، جبین ضراعت بر زمین عبودیت
 موده ، درخواست عفو تقصیر او از مراحم شاعنشاهی کرده ، معروضداشت که
 اگر عاطفت بادشاهی آن خایف و ناایمن را بمژده عفو امان جان بخشد ، هم این
 معنی باعث سرفرازی این بنده خواهد گردید و هم آن وحشی رم خورده بکنند
 انقیاد در آمده از اراده پیوستن بدارا شکوه باز خواهد آمد . مراحم والای
 بادشاهی ، بقبول این ملتصق آن عمده راجهای [را] سر بلندی بخشید . و او سکتوبی
 از جانب خود بر راجه جسونتسنگه ، مشتمل بر نوید عفو جرایم و زجر از عزیمت
 پیوستن به دارا شکوه نوشته مصحوب معتمدی فرستاد . و از پیش گاه فضل و
 مکرمت نیز منشور نجات بنام آن گمراه صادر گردید . چون مژده این بخشایش باو
 رسید ، این معنی را فوزی عظیم دانسته از بیست گروهی جودهپور که بعزم لاحق
 شدن با جنود ادبار برآمده بود ، مراجعت نمود ، و چندانکه دارا شکوه مبالغه و
 الحاح در طلب او کرد سودمند نیامد . و ازین جهت آن باطل ستیز ، متردد خاطر
 گشته در میرته که سه منزل از جودهپور است ، توقف نموده دومی چند نام
 هندی معتمد خود را نزد او فرستاده طاب ایفای وعده و سرعت در آمدن کرد .
 فرستاده مذکور در پنج گروهی جودهپور ، بر راجه مذکور بر خورده پیغام رسانید .

۱ - آ : 'و اکبر آباد حاضر شوند ، و چون عنفوان شباب گذشته روی معتمد' .

۲ - عالمگیر نامه : ۳۱۱ 'دوبین چند' .

او جوابداد که وجه تأخیر انتظار رسیدن مردم است - و صوابدید من آنست که دارا شکوه پیشتر باجمیر رفته رحل اقامت اندازد تا اقوام راجپوت از همه سو رو باو آرند ، و من نیز سپاه خود را جمع کرده عنتریب میرسم و فرستاده را رخصت نمود - بنابراین دارا شکوه باسید رسیدن او پیشتر باجمیر آمده و تربیت خان ناظم سنهات آنجا چون تاب مقاومت نداشت ، قبل از وصول او در آنجا بموکب معلی پیوست - و دارا شکوه بعد از رسیدن اجمیر دگر باره دومی چند را نزد راجه جسونتسنگه فرستاد - و چون فرستاده مذکور عزم راجه را سست دید نا امید گشته برگردید - و دارا شکوه دگر باره سپهر شکوه را با صد سوار نزد راجه مذکور فرستاد که بھر نوع او را بکنند تزویر باجمیر کشاند - او در نواحی جودهپور راجه رسید و ملایمت بسیار کرد و تکلیف آمدن را بسرحد الحاح رسانید - و راجه بلیت و لعل^۲ و لطایف معاذیر دفع الوقت مینمود - تا آنکه سپهر شکوه نیز از آمدن او نوسید گشته بی نیل مقصود باجمیر معاودت نمود ، و مقارن این حال ، رایات جهانکشا نیز باجمیر نزدیک رسیده بود ، بالضرور صلاح کار در پیکار دیده دل بر محاربه نهاد - و چون جرأت صف آرای با عساکر اقبال نداشت ، دره کوهستان اجمیر را که از دو جانب با جبال فلک مثال محدود است ، گرفته سراسر عرض آنرا مورچال بست - و شیبها ساخته بتوپ و تفنگ و سایر آلات جنگ استحکام داده قبل از وصول موکب ظفر اعلام شیبها بمردم خود بخش کرد - از جانب ممین خویش مورچال نخستین را که متصل بکوه کده بیتلی^۳ بود ، بکار فرمای سید ابراهیم که او را مصطفی خان خطاب داده بود ، و عسکر^۴ خان^۵ نجم ثنی [و] جوان بیگ^۶ پسرش که در آن وقت میر آتش بود ، مقرر نمود -

۱ - عالمگیر نامه : ۳۱۱ 'دوبین چند' - ۲ - سآ : 'لال' - ۳ - پی : 'بتلی' - ۴ - عسکر خان نجم ثانی عبدالله بیگ ، در عهد فردوس آشیانی سال دوازدهم جلوس بمنصب درخور و قلعداری کالنجر چهره عزت بر افروخت ، سال سیم بخطاب عسکر خان ناسور گردید - ابتدا او با دارا شکوه بود ، اما بعد ازان شرف آستانبوس یافت - و بحصول ملازمت و عنایت خلعت و بحالی نوکری کامیابی اندوخت - سال هشتم جلوس عالمگیری باتفاق بزرگ امید خان جهت تسخیر چانگام کمر همت بست ، بعد ازان احوالش بگوش نرسیده - (مآثر الامراء : ۲ : ۸۰۹) - ۵ - سآ : 'عساکر خان' - ۶ - سآ : 'خان بیگ ، عالمگیر نامه : ۳۱۳ 'جان بیگ' -

و مورچال پهلوی آن بفیروز میواتی (برگ ۳۷۸ الف) که از سرداران عمده او بود، سپرد - و او چند توپ کلان بر فراز نصب کرده نزدیک بآن جای بودن خویش قرار داد - و از جانب پهلوی خود مورچالی دیگر بسته، شاهنواز خان^۱ را با پسران و سایر اتباع و اشباع خان مذکور و مهد شریف نام که او را قلیچ خان^۲ خطاب داده، در آن وقت میر بخشی ساخته بود، و برق انداز خان و جمعی دیگر بضبط آن گماشت و از آن گذشته مورچالی دیگر که بکوه معروف کوهکله^۳ بهاری متصل بود، نامزد سپهر شکوه کرده سپاه مردم او را با مغول پسر عمیق^۴ خان خوافی آنجا گذاشت - القصه بیست و پنجم جهادی الاخره^۵ بادشاه گیتی پناه بآیین صف آرای از پانزده گروهی اجمیر نهضت نموده نواحی تالاب رامسر را از نزول والا سر باوج سپهر بر افراشتند - و روز دیگر [بفاصله^۶] نیم گروهی، موضع دیورانی که از آنجا تا اجمیر سه گروه است، و تا محل اقامت دارا شکوه اندک مسافتی داشت، مرکز رایات فلک فرسا گردید - فرمان قهرمان جلال صادر شد که صف شکن خان میر آتش هایون توپخانه را پیش برده رو بروی مورچال غنیم در مکانی مناسب نصب [نماید] و شروع در تمهید مراسم پیکار کرده، تفنگچیان برق صولت سرگرم دشمن سوزی گردند - و جمعی از مبارزان مثل پُر دل خان و مید نصیر الدین دکنی و جبال و عنایت بیجا پوری و یوسف نیازی^۷ و ایمن افریدی بهمراهی خان مذکور مأمور شدند - و او با همراهان بموجب حکم معلی توپخانه را بقدریک توپ انداز از موکب نصرت طراز پیش برد - و حکم اشرف صادر شد که عمده نوینیان عقیدت منش شیخ میر با لشکر التمش و دلیر خان با دلیر و رنمست پسران بهادر خان روهیله از معسکر ظفر قرین پیش رفته نزدیک توپخانه مہیای رزم و پیکار از غدر و دستبرد مخالفان خبردار باشند - و روز دیگر عساگر گردون شکوه نیم گروه پیش آمده نزول نمود - و از پیشگاه جلال هر تو اشارت تافت [که] امیر الامرا با جنود برانغار و راجه جیسنگه با فوج هراول بر دست راست موکب نصرت شعار، محاذی کوهکله بهاری و جیوش جوانغار^۸ در دست چپ عسکر فیروزی اثر در برابر کده

۱ - آ: 'شاهنواز سید و ابو سعید خان و مفتخر خان در آنجا' - ۲ - مآ: 'فتح خان' - ۳ - پی: 'بکوهکله' - ۴ - مآ: 'کحاق خان' عالمگیر نامه: ۳۱۴
تحاق خان خوافی' - ۵ - مآ: 'جهادی الاول' - ۶ - مآ: 'نیشاپوری' - ۷ - پی: 'برانغار' -

بیتجلی دایره کنند و سایر افواج قول بر اطراف و حواشی دولت خانه والا نزول کرده دایره سان بر مرکز اقبال احاطه نمایند و درین روز صف شکنخان توپخانه را از جائیکه بود پیشتر برده بفاصله نیم توپ انداز ، در برابر مورچال های غنیم نصب کرد و مجاهدان دشمن سوز شعله افروز گرم کوشش و جدال گشته برخنه کردن دیوار عمر مخالفان و هدم بنیان استقلال مقهوران بازوی جرات کشیدند - توپ رعد خروش قیامت نهیب ، از طرفین بغرش آمد و سحاب ژاله ریز تفنگ از هر دو سو بارش گرفت - هوای معرکه از دود باروت نمودار ابر صاعقه بار شد و زمین کارزار از مجاورت شعله و شرار حکم کبریت احمر پذیرفت -

بیت

زهر سو فروریخت توپ و تفنگ ز آتش نهان گشت میدان جنگ
 بانداز خون ریز هم از دو سو نشستند برق افگنان رو برو
 مبارزان خصم افگن دشمن شکن ، (برگ ۳۷۸) بصدسات توپ و ضربزن
 زلزله در اساس قرار و ثبات اعادی افکنده سر گرم تلاس نصرت و فیروزی بودند
 و آن باطل ستیزان نیز از مورچالها توپ و تفنگ و بان بر توپخانه هایون و
 افواج هایون و منصور انداخته آواز مدافعت و مقاومت بظهور میرسانیدند و آنروز
 و آنشب و روز دیگر تا سه پاس برین وتیره نایره حرب و آویزش فیابین استعمال
 داشت - و گاهی جمعی از مخالفان محال اندیش از مورچالها برآمده خیرگی مینمودند
 و چون اهل توپخانه آسایش و آرامش را خیر باد گفته در مراسم پاسداری و لوازم
 هوشماری تهاون نمی ورزیدند و شب و روز کمر همت بسته مردانه وار میکوشیدند ،
 مخدولان محال طلب ، محال دستبرد نمی یافتند - و ازین جهت که مورچالهای غنیم
 در کمال متانت و استقامت بود ، سر تا سر دره دیوارهای استوار بر آورده و سدی
 شدید و حایلی محکم در پیش رو داشتند - و جایجا توپ و تفنگ و سایر آلات نبرد
 و ادوات جنگ نصب کرده ، از سر جمعیت خاطر در پناه حمایت دیوار همت
 بمحاربه میگماشتند - بنابراین شیخ میر و دلیر خان و سایر سرداران از روی دور
 اندیشی ، مصلحت دولت درین نمیدهند [نمیدیدند] که سوار شده بر مورچالها یورش
 کنند ، چه در صورت ثبات و استقلال مخالفان در مراتب مقاومت ، مردم خوب
 کار آمدنی تلف میگشتند ، و احتمال آن بود که باوجود این تیزکاری از پیش نرفته

۱ - آ : 'بارش زور کرد و هوا غریدن گرفت - و اسباب همه خراب شد' -

خدا نخواست، چشم زخمی بجنود مسعود رسد که تدارک آن مشکل باشد. لهذا در باب صف آرابی و یورش و حمله بردن بر اعدای، جایز ندانسته تانی و تاخیر می ورزیدند، و منصوبه می اندیشیدند که بی آنکه مردم خوب ضایع شوند و بیفایده جمعی بر خاک هلاک افتند، صورت فتح و نصرت در آیین، حصول جلوه گر آید.

تا آنکه روز سوم که یکشنبه بیست و نهم جهادی الاخر بود، از نیرنگی اقبال بادشاه دین پناه بی توطئه و تمهید سواران، بغتتاً صورتی بدیع از یرده غیب رخ نمود، و بنوعیکه در تصور ظاهر بینان نمیگنجد [نمیگنجد] و از پایه اندیشه، مصلحت گزینان فراتر بود، قتل مقصود بمفاتیح تایید ربانی کشایش پذیرفت. کیفیت ظهور این فتح، مترگ آنکه راجه راجروپ زمیندار کوهستان جمون که پیاده‌های او در کوه گردی و کریوه نوردی ورزیده کاراند، چون بعرض اشرف رسانیده بود که مردم من از عقب کوه، بهاری راه برآمدن بران کوه دیده‌اند، و حکم والا صادر شده باو پیوست که در کمین فرصت بوده، هر گاه قابو یابد، پیاده‌های کوهی خود را با جمعی از بندوچیان توپخانه، همایون ازان راه بفرستد، که اگر توانند آن کوه را از مردم دارا شکوه بگیرند، بنا بران راجه، مذکور اواخر این روز، آن گروه را بسمت کوه بهاری فرستاده خود نیز بافواج خویش سوار شده روبروی آنکوه بکومک آنها مستعد ایستاده بود. مخالفان برین حال اطلاع یافته، قصد مدافعت نمودند (برگ ۳۷۹ الف) و ازین جهت که در آن وقت مبارزان توپخانه، منصور ساعتی آرام گرفته بودند، انتهاز فرصت نموده قریب هزار سوار ازان خیره رویان بخيال دور از کار، دلیرانه قدم از مورچال بیرون نهادند. و بفوج راجه راجروپ نزدیک رسیده بچنگ و پیکار در آویختند. سرداران سپاه ظفر پناه بمشاهده این حال، جوهر شهامت را بحرکت آورده کمر جانفشانی بدفع اعدا [بر] میان عبودیت بستند. و نخست دلیر خان از دست راست توپخانه با فوج خود سوار شده و لوای جرأت بجانب آن جسارت کیشان بر افراخت. و بعد ازو زبده نوینان شیخ میر، با همراهان خویش از دست چپ سوار شده باو پیوست. و همچنین راجه جیسنگه بافواج خود و امیرالامراء با عساکر برانغار و اسد خان و هوشدار خان، با جنود جوانغار از دو طرف سوار شده بعزم رزم و آهننگ یورش

۱ - عالمگیر نامه: ۳۲۰ 'هوا خوانان' - ۲ - برای تفصیل این فتح رک بر واقعات

عالمگیری: ۸۲ - ۸۸ -

صفوف نصرت آراستند - لیکن ازین افواج قاهره لشکری که بر مورچال مخالفان یورش برده مصدر نبرد و آویزش شد ، فوج شیخ میر و دلیر خان بود - و از سپهداران موکب گیهان^۱ ستان کسی که توفیق ادای حق عبودیت یافت ، آن دو سردار دلیر شهادت آثار بودند که بمیامن همت باتفاق یکدیگر بر مورچال شاهنواز خان که بسمت کوکه بهاری بود ، حمله آور گشتند^۲ - و مجاهدان توپخانه^۳ هایون نیز آتش کار [زار] بر افروخته بازوی کوشش بخصم افگنی کشادند - علی الاتصال توپ و ضربزن و بان بر مورچالها انداخته دشمنان تیره بخت را فرصت دیده کشودن نمیدادند - چنانچه از هر مورچال جمعی که بقصد کوسک برآمده میخواستند که خود را بمورچال شاهنواز رسانند ، بصدمات متواتر توپخانه ، بارش ابر بلا مشاهده کرده قدم باز پس می نهادند ، و در بیغولهای مورچال میخزیدند - و درین وقت که آثار تسلط و استیلای جیوش نصرت لوا ظاهر شد ، راجه راجروپ دلیر شده ، چندی بر بالای کوکه بهاری برآمد و علم او را بر فراز آن بر آورده باعث تزلزل ارکان استقلال مخالفان گردیدند - مقارن اینحال شیخ میر و دلیر خان^۴ با عساکر اقبال بمورچال شاهنواز خان رسیده با دشمنان مقهور که جمعیت نموده ، آماده مدافعت بودند ، بچنگ در آویختند ، و از جنود نصرت طراز سوای این دو سه لشکری دیگر بچنگ نرسیده ، و مجاهدان فیروز مند^۵ ریزش گوله^۶ توپ و تفنگ و بارش ناوک و خدنگ را چون قطرات امطار بهار ، سرمایند^۷ آب و رنگ چمن اخلاص و عبودیت شمرده ، روی همت بر نتافتند - و بتلاش جرأت داخل مورچال شده تیغ خون آشام بقصد دشمنان بد فرجام ، از نیام قهر و انتقام کشیدند - و مخالفان نیز پای تجلد استوار داشته ، بقدر طاقت و توانائی میکوشیدند - از خروش های و هوی دلاوران و نهیب گمر و دار بهادران ، نغمه^۸ جان خراش فنا بگوش جان اعدا رسید ، و از کر و فریلان و زد و خورد^۹ پر دلان شیر سوار ، میدان سپهر چون شیر علم بر خویشتن لرزید :

چنان تیغ را بود شوق مصاف	که چون برق جستی ز ابر غلاف
غضب آچنان کرد در مرد کار	که (برگ ۳۷۹ ب) رگ شد بتن افعی زخمد ^{۱۰} ار
چو سر پنجه از دست میشد رها	ز کین مست گشی ، بروی هوا

- ۱ - پی : 'گیهان شکوه' - ۲ - آ : 'حمله آوردند و در قوام نصرت و اتحاد رفته' -
 ۳ - پی : 'دلاور خان' - ۴ - پی : 'فیروز جنگ' - ۵ - زهر مار :
 (آنند راج) - ۶ - عالمگیر نامه : ۳۲۳ 'زخمدار' -

پلارک بدوشی نه پیوسته بود که برفش ز زیر بغل جسته بود

و داراشکوه هر دم جمعی را از پیش خود بکومک تعیین میکرد. شاهنواز خان را که درین وقت با او بود، فرستاد که بمورچال خود رفته در مراتب مدافعت کوشش نماید و خان مذکور در عین جنگ رسید و باویزش و جدال تحریض مردم بر حرب و قتال پرداخت. و دران فبرد مرد آزما، روز باآخر رسید و دران رستخیزبلا شاهنواز خان هدف تیر تقدیر گردید و سیادتخان پسر خان مذکور چند زخم برداشت و مجد شریف میر بخشی دارا شکوه را تیری از دست دلیر خان بر شکم رسیده بود [و] از پشت گذر کرده و بپان زخم کاری در گنشت و مجد ابابکر خویشگی از عمده های لشکر مخالف به تیغ اجل سپری شده در معرکه افتادند و از مجاهدان موکب جلال زبده، نویینان عقیدت مگال، شیخ میر که بر حوضه، قیل سوار بود و مردانه وار سر گرم پیکار بود، بضر بندوقی که بر سینه اش رسیده، جان شیرین را در راه خدیو حقیقی و خداوند مجازی نثار کرده پیای سعادت پیایه، والای شهادت فایز شد و درین وقت سید [ی] میر هاشم نام از اقوام شیخ میر که در عقب او بر حوضه نشسته بود، حسن تدبیر بکار برده آن نویین [با] شهادت نصیب را در بر گرفته بوضعی که بود نگاهداشت تا جنگ باآخر رسید و دلیر خان کوششهای مردانه و تلاشهای دلیرانه کرده زخم تیری برداشت و زخم شمشیر بر دست خورد و سایر دلاوران بضر تیغ و سنان بسیاری از دشمنان را بر خاک هلاک انداخته رایت فیروزی بدست بسالت بر افراختند. درین اثنا راجه جیسنگه نیز با فوج خود رسیده ضمیمه جنود ظفر شعور گشت و داراشکوه که هم در اول جنگ و پیکار، پردگیان خود را سوار کرده و خزانه و کارخانجات ضروری بار نموده و خود با سپهر شکوه بر فراز بلندی ایستاده مشاهده کوشش طرفین میکرد و انتظار انجام کاری می برد و با آنکه بغیر مورچال شاهنواز خان که عساکر گردون مآثر ازان راه یورش کرده بودند و مورچال سپهر شکوه که بنا بر قرب اتصال آن برعم خورد، دیگر همه مورچالها استحکام داشت و قریب شش و هفت هزار سوار با او آماده کارزار بودند، جوهر همت و ثبات در خود ندیده، فرار اختیار نموده بصد پریشانی عازم گجرات گردید و ازین جهت نوکران عمده اش اشیا و اموال و عیال خود را که همراه داشتند بقلعه در آورده بودند، سوای فیروز سیوانی و چند تن دیگر از سپاه کسی رفیق او نشد.

۱ - تیغ و جوهر تیغ : (انند راج).

و مجموع روپیه او بتاراج حادثه رفته بسیاری از خزانه و کارخانجاتش [را] راجپوتان نواحی اجمیر و مردم بیسروپا که درین مدت باو گرد آمده بودند ، غارت کردند بغیر جواهر پوشیدنی و قلیلی از اشرفی که در عماریهای اهل حرمش بر فیلان بود ، چیزی از اموال و امتعه باو نرسید و بعد از رفتن او جمعی از سرداران او و مردمش که در مورچال ممت کده پتهلی بودند ، [و] از حال او خبر نداشتند ، عسکر خان و معید ابراهیم و جان بیگ و پسر او مجد بیگ ترکان از کومکیان گجرات که او را از آنجا همراه آورده قزلباش خان خطاب داده بود ، تا قریب یک پاس شب سورچالهای خود را نگاهداشته بچنگ و تلاش مشغول بودند و با هوشدار خان و اسد خان و فیض الله خان و دیندار خان و دیگر سپاه ظفر پناه که بآنطرف حمله برده بودند ، باستظهار حمایت دیوار مدافعت مینمودند . پس از آگاهی بر کیفیت فرار داراشکوه ، اواخر آنشب عسکر خان و سید ابراهیم و مجد شریف میر بخشی او که چنانچه گزارش یافت زخم تیر از دست دلبر خان خورده بود ، با دیگر سرداران ، از صف شکنخان امان طلبیده نزد او آمدند و مجد شریف بآن زخم در همانجا بساط حیات در نوردید و دیگران روز دیگر بوساطت خاندان کور روی التجا بدرگاه والا آورده 'جبهه' سالی آستان جلال و مورد انظار بخشایش و افضال گردیدند و این قسم فتحی نمایان بنوعی که متصور اولیای دولت نبود ، صورت وقوع یافته ملک و ملت را زیب و پیرایش داد و روان ملک بر آسود . فتنه جویان واقعه طلب را دست آویزش شورش انزائی از کف رفت . بر ضحایر دیده و روان هوشمند که مرآت خاطر را از تصفیح سوانح دهر و مطالعه تاریخ نامها بر صحایف مفاخر سلاطین ماضیه ، جلوه گاه انظار تتبع ساخته اند ، پوشیده نیست ، که کم کسی از پادشاهان کشورستان را در عرض این چنین محاربات شگرف خسروانی و مصافهای مرد آزمائی سلطانی اتفاق افتاده و آزان دم که توفیق ربانی دست نوازش بر سر اقبالمندان گیتی نهاده ، بخت بلندی را این قسم نصرت های غیبی پی در پی کم^۲ دست^۳ داده ، بر همگان هویدا است که این پادشاه باوجود اعادی با اقتدار که هر یک گوشه^۴ نخوت و استکبار می شکست ، به نیروی تأییدات ایزدی در این محاربات سترگ [که] واقع شده ، ظفر نصیب اولیای دولت ابد پیوند گردید ، خود بنفس نفیس در سه موقف خونخوار که جگر گسل شیر دلان

۱ - آ : 'و مردمش که در آنجا بودند همه یک مرتبه حمله آورده' - ۲ - اصل : 'که' - ۳ - آ : 'دشمنان قوی که به حسب جاه و شوکت وی کنند' و دم معارضه و فوقیت' -

روزگار بود ، رزم آرا بودند و در صف آرای بقتوت بازوی نصرت نشان و ضرب تیغ ، لوای سروری و قصب السبق برتری از معاندان دعوی کار بردند و با این کوشش [و] همت از نهایت خضوع و نیازمندی که بدرگاه کبریا دارند ، این مراتب را [به] نیروی قدرت خویش نسبت نداده ، همواره در خالوات انس و محافل قدس ، بزبان حق ترجهان میگردد که ظهور این مواهب عظمی و فتوحات علیا از معجزات باهرات حضرت سرور کائنات و آثار میامن امداد باطن مقدس آن خلاصه موجودات علیه و علی آله و اصحابه شرائف الصلوة و کرایم التحیات میدانیم -

بالجمله حضرت شاهنشاهی از استماع مژده این فتح آسمانی روی نیاز بدرگاه ایزد نصرت بخش کار ساز آورده مراسم شکر گزاری و میاس بتقدیم رسانیدند - لیکن خاطر حق پرست از قضیه کشته شدن زبده نوینان اخلاص شعار شیخ میر که از دیرین بنده های فدوی ارادت کیش و سر حلقه دولت خواهان خیر اندیش بود ، قرین تأسف و تأثر گردید - و روح او را بانوار توجهات باطنی طلب غفران نوازشهای معنوی نموده حکم فرمودند که چون صبح شود نعش آن نوین مغفور منصور را بآیینی شایسته برداشته در صحن روضه قدسیه معینیه قدوه ابرار حضرت خواجه بزرگوار قدس سره العزیز دفن کنند - و نعش شاهنواز خان را نیز ، باآنکه نقد حیات نه در راه اخلاص باخته بود ، نظر بر سابقه نسبت و خدمتش ، حکم شد که باعزاز و احترام برداشته ، و در همان بقعه مبارک مدفون سازند - روز دیگر که سلخ جهادی الاخر بود ، بطواف روضه منوره پیشوای اهل یقین ، نجبه اصفیای کرامت آئین ، خواجه معین الدین قدس سره شرف قدوم ارزانی داشته بعد از تقدیم آداب زیارت پنجهزار روپیه بمجاوران انعام فرمودند - و از آنجا عنان توسن اقبال [را] انعطاف داده در عمارت دولت خانه بادشاهی که بر تالاب اناساگر واقع است ، نزول اجلال نمودند - اردوی هایون باشاره معلی از جالیکه بود ، کوچ کرده بنواحی تالاب آمده و از آنجا باقتضای رای عالم آرا راجه جیسنگه و بهادر خانرا با جمعی از بنده های کار طلب مثل پردل خان و بیگ و اودی بهان راتهور و بهوجراج کچهواهم و شهسوار بیگ و مصری افغان و ترکتاز خان و شیخ نظام ، بتگامشی داراشکوه تعین کرده مرخص ساختند

۱ - مؤلف مرآة العالم از 'بر ضایر دیده واران هوشمند گرفته' تا 'کرایم التحیات میدانیم' از عالمگیر نامه : ۳۲۷ - ۳۲۹ ملخصا گرفته است - ۲ - پی :

'اودی بیگ' -

و هنگام رخصت ، راجه جیسنگه را بعنایت خلعت و یک زنجیر فیل و شمشیر مرصع و انعام یک لک روپیه و بهادر خان را بعطای خلعت جمده هر مینا کار با علاقه^۱ مروارید و انعام سی هزار روپیه ، نوازش فرمودند . و از کومکیان آن جیش ، یادگار بیگ بعنایت خلعت و خطاب خانی و مجد بیگ برادرش بخطاب تیر اندازا خانی و دیگر عمده ها بمرحمت خلعت و بعضی بعطای اسب سر بلند گشته . و برای تسلیم خاطر رمیده راجه جیسنگه که صدق ندامت و باز گشت او بر ساخت ضمیر خورشید نظیر شهنشاه جرم بخش عذر پذیر ، پرتو وضوح افکنده بود فرمان مرحمت عنوان سببی بر مژده بخشایش و عفو سوابق زلات صادر گشته با خلعت خاص مرسل گشت و بمنصب سابق که هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمله پنجهزار سوار دو اسب سه اسب بود ، سر افراز گردید . و چون^۲ از وقوع تقصیرات گذشته اثر خجالتی بر ناصیه عبودیتش بود ، جلایل افضل بادشاهانه چنان اقتضا نمود که یکچند از بساط قرب و حضور دور بوده از خجالت کردار و تشویر تقصیر بر آید ، لهذا صوبه داری گجرات باو تفویض یافته حکم معلی صادر شد که بآنصوبه شتافته بنظم مهات و جبر اختلال آنجا پردازد . و کنور پرتھی^۳ سنگه پسر خود را روانه پیشگاه حضور سازد تا سه روز دیگر رایات جهانکشا دران مکان فیض نشان اقامت [گزیده] ، هر روز^۴ محفل کامرانی و کام بخشی مرتب میگشت . درین هنگام امیر الامراء بمستقر الخلافه اکبر آباد مرخص گشت و عاطفت خسروانه امیر خان را که از قضیه^۵ شیخ میر سوگوار بود ، بعطای خلعت از لباس کدورت بر آورده و بجمعی دیگر از منسوبان و خویشان آن نوین مغفور خلعت مرحمت شد . پسران شاهنواز خان و اصالتخان و میر صالح هر دود امدادش و خانه زاد خان که نسبت قرابت باو دارد ، خلعت عنایت کرده ، (برگ ۳۸۱ الف) آنها را نیز از کلفت ماتم بر آوردند . و معصوم خان مهین پسر او [را] که سابق هزار و پانصدی هزار سوار منصب داشت ، بمنصب دو هزاری و دو صد^۶ سوار و سیادتخان پسر دومین را از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی سوار و مجد احسان

۱ - عالمگیر نامه : ۳۳۱ : 'مر انداز خان' - ۲ - آ : 'و پدرش در آنجا رفت ، و در زمره اصحاب مایله بود' - ۳ - کنور پرتھی سنگه : پسر کلان مهاراجه جیسنگه در حین حیاتش در گذشته (مآثر الامراء : ۳ : ۶۰۳) - ۴ - تصحیح قیاسی : در جمیع نسخه ها 'هر دوروز' مسطور است - واژه 'دو' زاید است - ۵ - آ : عالمگیر نامه : ۳۳۳ 'دو صد و پنجاه' -

پسر خرد اورا بمنصب هفتصدی شش' صد سوار سر افرازی بخشیدند' . و رحمتخان دیوان گجرات که داراشکوه اورا بپیر و عنف همراه آورده بود ، بتقبیل عتبه' جلال چهره طالع بر افروخت . و جمعی کثیر از بیگناهان را که داراشکوه بمنظنه' غلط در قلعه' اجمیر مقید ساخته بود ، رهائی بخشیدند . و قریب یکصد زنجیر فیل از زر و ماده و خرد و بزرگ از لشکر داراشکوه غنیمت اولیای دوات گشته ، داخل اقبال خاصه شد .

—:0:—

۱ . عالمگیر نامه : ۳۳۴ 'هفتصدی سیصد سوار' . ۲ . برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۳۳۴ .

معاودت رایات عالیات از بلده مبارک اجمیر

چون خاطر جهان پیرا از مهم داراشکوه فراغت یافت ، چهارم رجب نهضت فرمودند و اوایل آنروز طواف روضه قدسیه معینه توجه نمودند و چون بدروازه قلعه رسیدند از فرط نیازمندی پیاده شده و بخدمت صادق اعتقاد بآن بقعه فیض بنیاد خرامش اقبال فرسوده ، بعد از تقدیم مراسم زیارت پنجهزار روپیه بخدام آن مطاف قدسی احترام انعام کردند و قرین دولت بدولت خانه مراجعت نموده یک گهری از روز مانده که ساعت مسعود بود ، لوای توجه بسوی معاودت بر افراختند و روز دیگر که مقام بود ، تربیت خان را بدستور سابق بصوبه داری اجمیر منصوب ساختند . و روز دیگر که [از] آنجا کوچ شد ، راجه رایسنکه میسوده از قصبه توده رسیده دولت زمین بوس دریافت - مقیمخان دیوان بیوتات نیز با خزانه و زواید کارخانجات که بموجب امراعلی در قلعه قصبه مذکور بود ، احراز سعادت ملازمت نمود - ششم ماه که بدستور روز پیش کوچ بود ، از عرضداشت بادشاهزاده محمد سلطان و معظم خان بوضوح پیوست که شجاع روزی چند در مونگیر ثبات قدم ورزیده ، باستظهار دیوار استوار که در قدیم الایام افغانان آن بلده کشیده بودند ، مغرور گشته می خواست که چندی آنجا پای همت فشارد - از نهیب قریب وصول افواج قاهره ، اساس استقلالش تزلزل یافته تاب پایداری نیآورد - بیست و یکم جادی الاول از مونگیر بکام ناکامی روانه جهانگیرنگر گردید - و معظم خان با دیگر بندهای بادشاهی بیست و چهارم ماه مذکور داخل قلعه مونگیر شد - مرحوم خسروانہ بادشاهزاده محمد سلطان را با ارسال خلعت خاص عز اختصاص بخشیده و سه هزار سوار از تابینان آن والا نژاد را دو اسپه سه اسپه مقرر فرموده که از اصل و اضافه بمنصب بیست هزاری دو هزار سوار از آنجمله پنجهزار سوار دو

- ۱ - آ : لحظه در آنجا رفت و در میدان صاف افراشتند - ۲ - در عالمگیر نامه : ۳۶ آمدن راجه رایسنکه در وقایع ششم رجب نوشته شده - ۳ - عالمگیر نامه : ۳۳۷ شش هزار سوار - ۴ - میا : برادر - ۵ - عالمگیر نامه : ۳۳۷ از اصل و اضافه بمنصب پانزده هزاری ده هزار سوار از آنجمله پنج هزار سوار دو اسپه سه اسپه -

اسپه سه اسپه سر بلند شد - و معظم خان بارسال خلعت خاصه و انعام محالی که یک گرور دام جمع آن بود ، کامیاب عنایت گشتند - نهم ماه در منزل دیگر دایر خان که در جنگ زخمی برداشته بود ، عز بساط بوسی دریافت ، بعنایت خلعت و شمشیر و انعام پنجاه هزار روپیه (برگ ۸۱ ب) نوازش یافت و از منصبش که پنجهزاری پنجهزار سوار بود ، یک هزار سوار دو اسپه سه اسپه مقرر گشت - و سید منصور خطاب خانی یافته بفوجداری بگلانده معین شد و بطی ده مرحله ، بیستم ماه مذکور ، ظاهر قصبه هندون محیم عساکر منصور گردید - و راجه رایسنگه سیسوده و بیرم دیو سیسوده و پرسوجی دکهنی و سندر داس سیسوده و مسعود خان و اودی بهان و پرتابسنگه جهالا ، بمرحمت خلعت سرفراز شدند ، و در سلک کومکیان دکن انتظام یافتند - و قطب الدین خویشگی فوجدار سورتی و جوناگره که هنگام شورش انگیزی دارا شکوه در گجرات ، سر رشته دولت خواهی درگاه والا از کف نگذاشت و آنچه حق خدمتگاری و نوکری بود باضافه پانصدی پانصد سوار ، دو اسپه سه اسپه بمنصب سه هزار و پانصدی سه هزار سوار ، از آنجمله هزار و پانصد سوار دو اسپه سه اسپه و عنایت ارسال خلعت و خطاب خانی مشمول مرحمت شد - و شرزه خان بفوجداری سلطان پور و و ندربار سر بلند گشت - و محمد قاسم خان علیمردان خانی از کومکیان بادشاهزاده محمد سلطان بخطاب اهتمام خانی سر افزای یافت - و بیست و چهارم عرصه دلشای فتحپور از پرتو رایات جاه و جلال مطلع خورشید اقبال گشت - خدیو مکرمت شعار برسم نذر ، چهار هزار روپیه بروضه قدوه اکابر عظام شیخ سلیم چشتی فرستاده چهره دولت و سربلندی را فروغ نیازمندی بخشیدند - دران روز

- ۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۳۳۷ این را در وقایع دهم رجب نوشته است -
 2 - Baglan, a tract of country north of Satmala Hills in Nasik district, Bombay, which is now represented by the Baglan and Kalvan talukas. Baglan is a region of hills and streams. Imperial Gazetteer, vol. vi, p 190.
 ۳ - عالمگیر نامه : 'بعنایت خلعت و باضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار مباحی گردید' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۳۳۸ - ۵ - عالمگیر نامه : ۳۳۹ 'بعنایت خلعت و نقاره نوازش یافت' - ۶ - در عالمگیر نامه : ۳۳۹ تفصیل بیشتر منصبداران و وقایع تاریخ بیست و سوم رجب هم نوشته شده -

مخلص خان از اکبر آباد رسیده ناصیه سالی آستان سلطنت شد. و فردای آن امیرالامراء که پیشتر آمده بود و تقرب خان که در خدمت اعلیحضرت استسعاد داشت، و کومکیان و متصدیان مستقرالخلافه از شهر رسیده، دولت اندوز ملازمت شدند. و یک هزار اشرفی که پرده آرای هودج حشمت ملکه^۱ ملکی ملکات بیگم صاحب برسم تهنیت قدوم اشرف فرستاده بودند، بنظر انور رسید^۲. و شهاست خان سید قاسم پنهان داری غزنین از تغیر شمشیر خان^۳ منصوب گشت. و سیف خان که بعد از جنگ الہ آباد از منصب معزول شده بود، درین هنگام بعطای خلعت و منصب سابق که دو هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار بود، مورد انظار عاطفت شد. و اعتبار خان بقاعداری اکبر آباد از تغیر اکرام خان و معتمد خان بخدمت ناظری حرم کده مقدس از تغیر اعتبار خان ناصیه^۴ اعتبار بر افروختند. و فوجدار خان از تغیر یزدانی بفوجداری فتح پور و خالوه^۵ و عنایت خلعت و اسپ و میر فتاح بفوجداری بروده^۶ و خطاب فتاح خانی سر افزای یافتند و همت خان که از لشکر بادشاهزاده محمد سلطان آمده بود،

۱ - عالمگیر نامہ : ۳۴ 'روز دیگر معتمد خان خواجہ سرا آمده یکہزار اشرفی کہ بیگم صاحب فرستادہ بودند ، بنظر انور رسیدہ ، درجہ پذیرائی یافت' - ۲ - شمشیر خان حیات ترین : پسر علی خان است - چون سلطنت بقبضہ^۱ اقتدار شاہجہان در آمد ، او سال اول بعطای خلعت و منصب ہزاری پانصد سوار و انعام ہفت ہزار روپیہ نقد نواختہ شد - سال یازدہم با سعید خان بہادر بصوب قندھار راہی شدہ ، در تسخیر قلعہ^۲ بست مصدر تردد گردید - سال بیستم خطاب شمشیر خان یافت - سال اول جلوس عالمگیری او بحراست صوبہ^۳ کابل متعین شد - سال دہم بہ تنبیہ افغانہ^۴ روہ متعین گشت - تتمہ^۵ احوالش معلوم نیست - (مآثرالامراء : ۲ : ۶۷۷ - ۶۷۹) -

3 - Khanua, village in the Rupbas tehsil of the state of Bharatpur, Rajputana, situated in 27° 2' N. and 77° 33' E., close to the left bank of Banganga river and about 13 miles south of Bharatpur city. Imperial Gazetteer, vol. vi, p. 245.

4 - Baroda city, capital of Baroda state, situated in 22° 18' N. and 73° 15' E., on the Vishwamitri river, 244½ miles from Bombay. Ibid., vol. vii, p. 811.

جبهه مای عتبہ^۱ خلافت گشت - و مجد ابراهیم^۱ و مجد اسحاق^۲ و مجد یعقوب^۳ پسران شیخ مغفور کہ در مستقرالخلافت اکبرآباد بودند دولت زمین بوسی دریافتہ منظور انظار نوازش گردید [گردیدند] - و مجد بیگ ترکمان از کومکیمان صوبہ گجرات کہ دارا شکوہ اورا با خود آورده بود ، خلعت یافتہ بدستور قدیم در مسلک خدمتگاران آن صوبہ منسلک گردید^۴ - ششم شعبان رایت منصور از فتح پور بعزم توجہ^۵ (برگ ۳۸۲ الف) بدارالخلافت شاہجہان آباد نبھضت نموده موضع چند اولی^۶ مضرب خیام ظفر اعتصام گردید - درین تاریخ از عرضداشت بادشاہزادہ

۱ - محتشم خان میر ابراهیم : مہین پسر شیخ میر خوانی است - پس از ارتحال پدرش میر ابراهیم بمنصب ہزاری چہار صد سوار نوازش یافت - در سال ہیجدهم بعد سعادت اندوزی حج بچہ مایی پیشگاہ جہانبانی و بحالی منصب ہزار و پانصدی مریبلند گردید - و خطاب محتشم خان یافت - در سال بیست و ہشتم بصاحب صوبگی الہ آباد کام دل اندوخت - در سال چہل و نہم رحلت کرد - (مآثرالامراء : ۳ : ۶۴۶ - ۶۵۰) - ۲ - مکرم خان میر اسحاق : دومین خلف شیخ میر است - او بوجہ حسن عقیدت بمنصب عمدہ و خطاب مکرم خان سرافرازی یافت - در سال بیستم از تغیر عبدالرحیم خان بداروغگی گرز برداران سر اعتبار ہر افراخت - در سال بیست و سوم بنا بر جہتی مورد عتاب گشت - در سال بیست و ششم بادراک ملازمت لاصیہ سعادت بر افروخت - در سال چہل و پنجم در مقامات کھتانوں بحضور رسید - تتمہ احوالش معلوم نیست - (مآثرالامراء : ۳ : ۶۹۵ - ۷۰۱) - ۳ - محمد یعقوب : پسر سوم شیخ میر است - کہ آخر ہا بشمشیر خان مخاطب شد - در برادران خود بافزونی نشہ شجاعت امتیاز داشت - با مکرم خان برادر خود بہ تنبیہ افاغنہ سمت کتل جانوس دستوری یافت - و سال ہیزدہم در جنگ اخیر [کہ افاغنہ غالب می شوند] بجنبش رگ غیرت پای ثبات محکم کردہ در عین جوانی شربت ممت چشید - (مآثرالامراء : ۲ : ۶۷۰) - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۰ - ۳۴۳ - ۵ - آ : بانطرف نمود و در مکان رفیع وسیع چند اولی -

6 . Chandauli: eastern tehsil of Benares district, United Provinces, lying east of the Ganges, between 25° 8' and 25° 32' N. and 83° 1' and 83° 33' E. Imperial Gazetteer, vol. x, 162.

محمد سلطان و معظم خان بر پیشگاه سلطنت پرتو بشارت تافت که شجاع که پیش ازین از مونگیر گریخته بود، با کبرنگر که آنرا محل عافیت خود می پنداشت رفته سکونت داشت، درین وقت که جنود گردون شکوه با کبرنگر نزدیک رسید، در آنجا نیز تاب مدافعت لیاورده بیست و یکم رجب باهل و عیال و مردم خود رخت ادبار بکشتیها کشیده از دریای گنگ گذشت. و اکبرنگر که مرکز حکومت و مقرایالت او بود، بتصرف بنده های درگاه خلایق پناه درآمد. دران منزل حکیم نورالدین دیوان بیوتات اکبر آباد و دیگر متصدیان مستقرالخلافت خلعت یافته مرخص شدند. و در اثنای راه پرتو التفات بادشاهانه بحال باز مانده های شیخ میر افکنده، اسیر خان برادر آن مغفور بمرحمت خلعت خاص و شمشیر باساز میناکار و عطای نقاره و باضافه دو هزاری دو هزار سوار بمنصب چهار هزاری هزاری سه هزار سوار و میر ابراهیم سهین پسر آن مرحوم بمنصب هزاری چهار صد سوار و دو پسر دیگر و سید محمد خواهر زاده او بمنصب شایسته مورد انظار تربیت گشتند. و سردار خان ولد سرفراز خان از کومکیان گجرات چون درین هنگام که داراشکوه از اجمیر فرار نموده، بآنصوب رفته دگر باره قصد تصرف گجرات داشت، مصدر دولت خواهی گشته و با جمعی همداستان شد. و سید احمد برادر سید جلال بخاری را که داراشکوه حاکم گجرات نموده بود، دستگیر کرده مقید ساخته، باستحکام شهر و بندوبست قلعه پرداخته، آماده ممانعت و مدافعت گردید. داراشکوه پس از اطلاع برین معنی از طمع تصرف شهر دست برگرفته بکنجی کولی التجا برد.

عاطفت بادشاهانه سردار خان را باضافه پانصدی هزار و پانصد سوار، بمنصب دو هزاری و دو هزار^۲ سوار^۳ از آنجمله پانصد سوار دو اسپه سه اسپه نوازش نمود. نوزدهم^۴ ماه عمارات خضرآباد از سایه سنجق جهانکشا فروغ سعادت پذیرفت. و یازده^۵ روز قرین دولت دران منزل گاه بساط اقامت گسترده و راجه دیبی سنگه بندیله بفوجداری بهیلسه از تغیر راجه عالم سنگه کوند والا و اکرام خان بفوجداری نواحی اکبرآباد از تغیر سید سالار خان و حسن علی خان بفوجداری نواحی

۱ - پی: 'طمع از' - ۲ - ما: 'دو هزار و پانصد' - ۳ - عالمگیر نامه: ۳۴۵
 'بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار و پانصد سوار از آنجمله پانصد سوار
 دو اسپه سه اسپه' - ۴ - برای وقایع بیست و دوم رجب، نهم و هژدهم
 شعبان رک به عالمگیر نامه: ۳۴۵ - ۳۴۶ - ۵ - آ: 'پانزده روز' -

دارالخلافت شاهجهان آباد از تغیر کیرت سنگھ و سید محمد قنوجی^۱ بانعام دو هزار روپیہ و قابل خان کہ پدرش فوت شدہ بود ، بعنایت خلعت مورد عاطفت شدند^۲ - و درین اوقات بزیارت روضہ منورہ قدوہ اکابر عظام اسوہ مشایخ کرام حضرت خواجہ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز توجہ فرمودہ دو ہزار روپیہ بمجاوران آن بقعہ مبارکہ انعام نمودند - و سلخ ماہ مذکور باکو کبہ بخت و دبدبہ اقبال بر قبلی فلک خرام سوار شدہ و از میان بازار شہر قدیم عبور فرمودہ ، پرتو ورود بساحت دارالخلافت افگندند و از راہ دروازہ لاهوری داخل قلعہ مبارک شدہ نخست در ایوان سعادت بنیان خاص و عام پس ازان در محفل فیض اماس غسلخانہ (برگ ۳۸۲ ب) سریر آرای حشمت و کامرانی گردیدند^۳ -

درین ایام از عرضداشت خان دوران صوبہ دار الہ آباد ، معروض پیشگاہ خلافت گردید کہ قلعہ چنادہ^۴ کہ سید ابو محمد نام نوکر سلطان شجاع بحراست آن قیام داشت ، بتصرف اولیای دوات در آمد - و سید مذکور بشاہراہ عبودیت مہتدی شدہ اختیار بندگی درگاہ آسمان جاہ نمود - یرایغ گیتی مطاع بصدور پیوست کہ حراست آن حصن بہ خواصخان از کومکیان آنصوبہ ، مفوض باشد و سید ابو محمد بہ پیشگاہ حضور آید -

—:0:—

۱ - آ: 'احمد سلطنت در کشید و افواج قاہرہ در مابین سرزمین' - ۲ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۶ - ۳۴۷ - ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۸ - ۳۴۹ - ۴ - چنادہ سنگین قلعہ ایست بر فراز کوہ ، در بلندی و استواری کم ہمتا - دریای گنگ از پایان آن برگزرد و دران نزدیکی گروہی از مردم زاد سر و پا برہنہ ، در صحرا بسر برند - بتیر اندازی و نچیر افگنی روزگار گذرانند - و دران صحرا فیل نیز باشد - (آئین اکبری : ۴۲۴) -

گفتار در تمهید جلوس ثانی

چون جلوس معادت قرین نخستین بسبب عزیمت یورش پنجاب و عدم فرصت و تقاضای وقت مختصر قرار یافته بود و خطبه و سکه و تعیین لقب اشرف موقوف داشته بودند، لهذا درین ایام فیروزی انجام که مهات سلطنت [و] گیتی ستانی بر وفق خواهش اولیای دولت جاودانی انتظام یافت، اشاره والا بصدور پیوست که اختر شناسان دقیقه سنج، فرخنده ساعتی برای جلوس ثانی اختیار کنند و باتفاق زمره ارباب تنجیم از اهل فرس و هند، بیست و چهارم شهر رمضان المبارک که مستجمع انوار فیوضات و برکات و منتخب جداول تقویم ازمنه و اوقات بود، ساعت این جلوس مسعود مقرر شد و حکم گیتی مطاع بناظران دولت صادر گشت که تا ساعت مذکور تهیه لوازم جشن و سر انجام مراسم طرب نمایند - کارپردازان امور سلطنت کمر باستمال فرمان بسته به آرایش محفل نشاط و سامان اسباب انبساط دست کوشش کشودند - و سقف و ستونهای ایوان چهل ستون دولت خانه خاص و عام را به محمل دوزی و زربفت های طلا باف عراقی و طاسهای گجرات آزین بستند - و تخت مرصع را که خسرو زرین کلاه مهر، چنان فلک پایه اورنگ گرانمایه ندیده، بر روی فروش مزین به تختگاهی مرصع که در وسط ایوان ساخته بودند، جای دادند - و در پیش تخت شامیانته لولوی نگاری که حاقل عمان صرف آن شده، بچهار ستون مرصع برپا کردند - و بر جانبین تختگاه دو فرخنده چتر مسلسل مروارید باوج اقبال بر افراشتند و بر دو بازوی تخت مرصع دو زرین سربر میناکار گذاشتند - و در عقب تخت صندلیها طلا نهاده قور خاصه را بر روی آن صندلیها چیدند - و در پیش ایوان مذکور بر فراز صحن آن [که] محاط است بمحجر سرخ شادروان عظمت نشان، از محمل زربفت که ایوان کیوان سایه نشین دامانش تواند بود، بستونهای میمین بر افراخته بودند، آن شامیانهای محمل زربفت و محمل زر دوزی [را] بستونهای نقره برپا کردند - و فرشهای گوناگون گسترده و بیرون محجر سرخ نصب نموده، بر دو طرف خرگامیهای عالی با پوشش های رنگا رنگ زر نگار برپا کردند - و در و دیوار خاص و عام را بمخمل زربفت و محمل کلاپتون

۱ - در عالمگیر نامه : ۳۴۹ - ۳۵۰ تمهید طولانی نوشته شده - ۲ - سآ : 'نقره' -

دوڑی و پرده‌های فرنگی چنین زیب و زینت دازند - و حجره های دور صحن خاص و عام را بر قیاس ایوان بنفایم اقمشه آزین بستند و شامیانهای زربفت [برگ ۳۸۳ الف] بر فراز صحن ایوان هر حجره بستونهای نقره برپا کردند و همچنین محفل خلد مشاکل غسلخانه را باآزین حشمت اسپک' مخمل زربفت که عاشر فلک اطلس تواند بود، بدو ستون عظیم الشان نقره در پیش ایوان باوج کیوان بر افراشتند - و در زیر اطراف دامن اسپک مذکور محجر نقره بر زمین نصب کردند - درون آن قالیهای نفیس و بساطهای رنگین فرش کردند - و تخت کوچک مرصع سیناکاری [را] که مخصوص جلوس این انجمن خاص است ، در پیش ایوان قرار داده ، و زرین تخت کلان مثنی مسقفی ، در وسط ایوان گذاشتند - و ایوانهای اطراف صحن غسلخانه را بزربفت های نفیس تزئین نموده پیش آن شامیانهای زربفت بستونهای نقره برپا کردند - و در ایوانهای مذکور چند اوانی طلا و نقره بر کرسی های زرین و سیمین چیده شد که دیده نظارگیان از مشاهده آن خیرگی می پذیرفت و اکثر عبارات بتجلیه و تصفیه و مفیدکاری و نقاشی و تجرید تصویر و رنگ و روشن زینت و صفائی تازه پذیرفت^۱ -

—:O:—

۱ - خیمه کلان (انند راج) - ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۳۵۲ -

مقدمه^۱ جلوس مایه افزای هفت اورنگ و آرایش سکه و خطبه بنام ناسی

در روز^۲ فرخنده یک شنبه بیست و چهارم ماه رمضان المبارک ، سال هزار و شصت و نه هجری ، مطابق بیست و پنجم خرداد ماه الهی ، و بیست و هفتم خرداد ماه جلالی سنه پانصد و هشتاد و یک ملک شاهی ، و ششم آذر ماه قدیمی و سنه هزار و بیست و هشت یزدجردی ، و پنجم حزیران ماه رومی ، سنه هزار و نهصد و هفتاد اسکندری ، که عمر ابد طراز بچهل سال شمسی و هفت ماه و سیزده روز و چهل و یک سال قمری و دو^۳ ماه و ده روز رسیده بود ، بعد از انقضای هشت گهری و هفت پل از روز مذکور که سه ساعت و پانزده دقیقه نجومی باشد ، خاقان مپهر سریر^۴ مهر افسر ، شهنشاه عالمگیر^۵ عدل پرور دیهیم کرامت آثار جهانبانی بر سر ، و خلعت سعادت نگار کامرانی در بر ، بایوان فلک نشان چهل ستون خاص و عام خرامش فرموده با قدر الهی و شکوه و عظمت شهنشاهی بر اورنگ حشمت و جلال جلوس^۶ فرمودند :

شد از مشرق تخت^۷ شاهنشهی جهانتاب انوار ظل الهی
ز شاهنشہ نو ، جهان تازه شد تن ملک را باز جان تازه شد
شب هند را صبح دولت دمید بھر کلبہ ای آفتابی رسید

سریر مرصع مپهر آسا ، که از جواهر شب تاب و گوهر های فروزان در انتظار این جلوس دولت همه تن چشم گشته بود ، بآرزوی خود فایز شد ، و چتر زرین مهر فرما که عمری بترصد این لطیفه^۸ سعادت بیک پا ایستاده بود ، بتمنای خویش رسید - غریو کوس شادی آهنگ ذروه افلاک کرد - و غلغله گلبانگ^۹ دعا با خروش ذکر کروبیان بهم آسبخت :

شده نغمه سازان دستان سرا در آن گلشن بزم بلبل نوا
سرود آنچنان اوج^{۱۰} برداشته که یک بخت خوابیده نگذاشته

- ۱ - در عالمگیرنامه : ۳۵۴ - ۳۶۱ تمهید طولانی مسطور است - ۲ - عالمگیرنامه :
- ۳۶۲ 'ده ماه و ده روز' و مآثر عالمگیری : ۲۲ : 'ده ماه و دو روز' -
- ۳ - سآ : 'جلوس اجلال' - ۴ - عالمگیرنامه : ۳۶۲ 'بخت' - ۵ - سآ : 'روح' -

کدوهای بین ، کاسهای رباب همی نغمه پیمود بر شیخ و شاب'

خطیب سعادت منش بلاغت بیان ، دران محفل عالی شان (برگ ۳۸۳ ب) ، بر منبر کرامت پایه برآمده خطبه بلیغ انشاد کرد ، و بعد از سپاس آفریدگار جهان و درود واسطه ایجاد کون و مکان بنشر مناقب و ذکر القاب و اسمای گرامی تاجداران این خاندان پرداخت . و نام والا مقام هر یکی از آبادی عظام و اجداد کرام آنحضرت که بر زبان جاری میساخت ، بعطای تشریفی قامت مباحثات می افراخت . و چون زبان را بگوهر نام ارجمند خدایگان جهانیان پیرایه سعادت بخشید ، بگرامنمایه خلعتی زرنگار که کسوت افتخار نام جویان روزگار تواند بود ، تشریف امتیاز پوشید ، و جیب و دامن امیدش بنقد مقصود آموده شد چندان طبقهای سیم و زر بر نام والای خاقان دین پرور نثار کردند که از نثار چینی آن کیسه فراخ امل پر شد . ایستادههای بساط عزت در موقف تسلیم عبودیت ، دست ادب بر تارک اخلاص نهادند . و از صفای عقیدت زبان بدعا و ثنای خلیفه زمان کشادند . خزائن انعام پادشاهی چون ابواب رحمت عام الهی بر روی جهانیان کشایش یافت ، و از خلعتهای رنگارنگ قامت تمنای پیر و جوان آرایش پذیرفت . پیالدهای ارگجه بگردش آمده ، بر دوش ایستادههای آن بزم عشرت چون جیب غنچه و گریبان یاسمین [از] مشک پر شده خوانهای پان بخش کرده ، خرد و بزرگ آن محفل انبساط را به برگ طرب و نشاط نواختند . و دود بخور عنبر و عود دماغ جهانیان را از بزم روحانیان خبر داد . و درهمان روز زرهای ناب بسکه دولت آن پادشاه مالک رقاب چیره بزبور قبول آراست .

و چون در عهد سلطنت اعلیحضرت متن یکرویه اشرفی و روپیه بکلمه طیبه و حاشیه باسامی سامی و خلفای راشدین مهدیین^۲ رضوان الله علیهم اجمعین ، و روی دیگر بنام و القاب گرامی آنحضرت مزین بود ، شهنشاه موفق شریعت آیین را بخاطر حق پیوند رسید که نقش کلمه طیبه بر درهم و دینار که شب و روز دست فرسوده طوایف انام می گردد ، و لوت کف کفار ضلالت آثار بآن میرسد ، موجب سوء ادب است ، لاجرم مقرر فرمودند که یکرویه اشرفی و روپیه را بنقش

۱ - در عالمگیر نامه : ۳۶۳ - ۳۶۴ عبارت رنگین و مرصع مسطور است و چیزی سودمند نوشته نه شده . ۲ - در جمیع نسخهها 'مهدیین' نوشته شده ، این تصحیح قیاسی است .

این بیت دلپذیر :

مکه زد در جهان چو بدر منیر شاه اورنگ زیب عالمگیر

و روی دیگر را بنگارش ضرب بلده و منه جلوس زیب و زینب بخشند - و بجهت مناسبت بر روی اشرفی بجای لفظ 'بدر منیر' 'مهر منیر' قرار یافت - و منشور اقبال بطغرای غرا ابوالمظفر محی الدین اورنگ زیب عالمگیر مزین و محلی گردید - و فرمان شد که دبیران سخن پرداز عطار د نشان ، مناشیر جلالت عنوان مشتمل بر مؤدّه این جلوس میمنت طراز بسرداران و سپه داران و سپه کشان اطراف و امرای و حکام صوبجات نگاشته با کناف و حدود ممالک محروسه فرستند و بشارت امن و امان و نوید معدلت و احسان بجهانیان رسانند - القصه پایه افزای اورنگ دولت و جهانبانی دران محفل خسروانی (برگ ۳۸۴ الف) تا هفت گهری بر سریر مرصع جلوس اجلال نمودند - بادشاهزاده های عظام بسان کواکب در حوالی تخت عرش مثال نشسته اقتباس انوار جمال از مشاهده آن خورشید فاک افضال مینمودند - و امرای ذوالاحترام هرکدام درخور رتبه و مقام خویش بدل آمادّه عشرت و شادمانی زبان کشاده بدعای دولت جاوید طراز این سریر آرای کامرانی ، جا داشتند - و جامع این شگرفنامه بهجت و اقبال عقب سریر همایون چنور مرصع در دست داشته ، بخت آسا به بندگی قیام داشت - بعد ازان بمشکوی قدس شرف قدوم بخشیده دران شبستان سعادت نیز همایون مجلسی نور افروز بزم قدوسیان و محفلی نمودار مجمع روحانیان تربیت یافته ، محتجبات مرادق عظمت تهنیت مبارکباد بجا آوردند - و برای نثار آن برگزیده الهی طبق طبق سیم و زر آوردند - و خدیو دریانوال ، دست افضال کشاده هر یک از بیگان معظم و پرستاران بارگاه خاص را بانعامات عالیه نوازش فرمودند - و از آنجمله بمسندنشین حرم عزت و احترام ملکه ملکی صفات و خصایل ملکه قدسی شایل روشن آرا^۱ بیگم ، گرامی همشیره خویش پنج لک روپیه ، و به پرده آرای هر دج عز و علا مخدره نقاب عظیم و اعتلا ، زیب النساء بیگم چهار لک روپیه و بدره فاخره بحر دولت و جهانبانی ، طراز طیلسان عفت ، زینب النساء^۲ بیگم دولک^۳ روپیه ، و به قره باصره سعادت و سروری ، زهره سیاه دولت و برتری ، بدرالنساء بیگم یک لک و شصت هزار روپیه و به محجوبه^۴ استار

۱ - آ : که کسی را با کسی تفرع و زیادتی نکنند و اگر غیر ازین فیروز مایه افزای - ۲ - سآ : روشن رای بیگم - ۳ - آآ : زینت النساء - ۴ - پی : یک لک و شصت هزار روپیه -

ابتهت زبده طاهرات زبده النساء بیگم یک لک و پنجاه هزار روپیه و بچندی دیگر از پردگیان مرادق عظمت یک لک ده هزار روپیه انعام فرمودند - از آنجا بدولتکده خاص غسلخانه پرتو قدوم افکنده دران محفل سپهر احترام نیز بدستور مجلس خاص و عام ، انجمن نشاط آراسته آیین کام بخشی تازه شد - از فیض محاب عنایت و مکرمت بادشاهی نخل مراتب و مناصب بالیدن گرفت - برای مهین شعبه دوحه سلطنت بادشاهزاده محمد سلطان سه لک روپیه و بجهت بادشاهزاده فرخنده شیم محمد معظم ، دو لک روپیه برسم انعام فرستادند - و نوگل حدیقه سروری بادشاهزاده سعادت توام محمد اعظم را بانعام دو لک روپیه و مرحمت شمشیر مرصع و فیل خاصه با یراق نقره و جل زر بفت : باضافه هزار سوار بمنصب والای ده هزاری پنج هزار سوار نواختند - و قره العین سلطنت بادشاهزاده والا گهر محمد اکبر را بانعام یک لک روپیه ، مشمول عاطفت ساختند - و عمده نوینان امیرالامراء بعطای خلعت خاصه با چار قب زردوزی و جمدهر مرصع با علاقه مروارید و دو سر اسپ با زین و ساز طلا و برخصت نوازش نوبت در ایام شرف اندوزی حضور پر نور ، بعد نواختن نوبت بادشاهی بدستوریکه یمین الدوله آصف خان خانخان مرحوم درین دولت ابدطراز بآن امتیاز داشت و غیر ازان نوین والا احتشام ، هیچ کس از امرای عظام را دستور آن نبود ، رتبه مباحات دریافت - و فاضل خان میر سامان (برگ ۳۸۴) بعنایت خلعت باضافه هزاری پانصد سوار ، بمنصب چها هزاری دو هزار سوار والا پایگی یافته ، اهتمام نگارش امثله جلیله و مناشیر عالی شان که درین دولت ابد نشان بدیون کل تعلق دارد ، با او مفوض گردید - و منصب وزیر خان که در دکن بود باضافه هزاری هزار سوار پنج هزاری سه هزار سوار مقرر شد - و دانشمند خان که از اواخر زمان اعلیحضرت تا این هنگام در سلک گوشه نشینان انتظام داشت ، مورد انظار عاطفت گشته بعطای خلعت و منصب چار هزاری دو هزار سوار نوازش یافت - و رای رگهناتھ متصدی مهات دیوانی ، بخطاب راجگی نامور گشته بمرحمت خلعت و [به] اضافه پانصدی بمنصب دو هزار و پانصدی پانصد سوار مباحی شد میرگ شیخ بمرحمت خلعت و اضافه پانصدی بمنصب سه هزاری دو صد سوار ، سر بلند گردید - و سیف خان بخدمت بخشگیری برخی از بندهای ایام خیر فرجام بادشاهزادگی و عساکر دکن از تغیر مخلص خان منصوب

۱ - پی : 'یک لک روپیه' - ۲ - سآ : 'فیروزی' - ۳ - آآ : 'سه اسپه' - ۴ - سآ : 'اکرام' - ۵ - سآ : 'شیخ میرگ' - ۶ - عالمگیر نامه : ۳۹۶ 'صفی خان' -

گشته خلعت سرفرازی پوشید - و قریب سی کس از عمده ها بعنایت خلاع و افراس و سایر مراحم سر بلند شدند - و از جانب نهال برومند گلشن جاه و جلال بادشاهزاده فرخ خصال مجد معظم هزار اشرفی عوض پیشکش ، بنظر کیمیا اثر رسیده انوار قبول پذیرفت - و همچنین پیشکشهای امرای کرام مثل امیرالامراء [و] مهابت خان بمحل عرض رسید و رسوم نثار بجا آمد - سید مجد علی سفیر عادل خان و مجد ناصر حاجب قطب الملک برای ادای مراسم^۲ تهنیت با پیشکشها ، بدرگاه معلی آمده بودند ، جبهه سالی عقبه مظهر رتبه گشته بعطای خلعت تشریف امتیاز پوشیدند - پیشکش عادل خان به هشت^۳ لک روپیه و پیشکش قطب الملک بدو لک روپیه بها شد - و بزمره صلها و اتقیا و سخن منجان و شعراء و ارباب طرب و انبساط و سرود سرایان آن انجمن نشاط انعامات لایقه و صلوات گرانمایه مرحمت شد - بالجملة آن مجلس دلکشا در کمال رنگینی و دلفریبی بسر رسید و حضرت شاهنشاهی تا دوگهری در آن بارگاه جلال و نگارین سرای اقبال سریر آرا گشته بلطف و عطای تمنای عالمی دادند - و اشاره معلی بصدور پیوست که این جشن سعادت آزرین بهمین ترتیب و آیین تا دهم ذوالحجه ممتد بوده بمقدم فرخنده عید اضحی متصل باشد ، تا در عرض این اوقات جهانیان را کام دل درکنار آید و آرزوهای دیرین بحصول انجامد - تاریخ این جلوس میمنت قرین را ملا شاه بدخشی ، که بسمت فقر و تجرد معروف بوده [و] داراشکوه باو رابطه ارادت و اعتقاد عظیم داشت ، ظل الحق گفته و این گوهر نظم سفته:

۱۰۶۹

صبحی دل من چون گل خورشید شگفت کآمد حق و غبار باطل را رفت
تاریخ جلوس شاه حق آگه را ظل الحق گفت الحق این را حق گفت

۱۰۶۹

و یکی از فضلا 'پادشاه' منک هفت اقلیم^۴ و دیگر از لکته سنجان تاریخ

۱۰۶۹

'زیب اورنگ و تاج بادشهان^۵ یافته - و ملا عزیزالله خلف ملا مجد تقی (برگ

۱۰۶۹

۳۸۵ الف) مجلسی اصفهانی بالقای مروش غیبی ، از انوار مشکواة کلام انوارالهی

۱ - سآ : 'به هزار' عالمگیرنامه : ۳۹۶ 'نه هزار' - ۲ - آآ : 'و در مابین در ذرات
والیات و سکانش مظهر رتبه گشته' - ۳ - عالمگیرنامه : 'بهشت لک و
پنجاه هزار روپیه' - ۴ - نسخه پی : 'پادشاه' ندارد -

اقتباس چنین نمود که 'ان الملك لله یوتیه' من یشاء' الحق ورود این لطیفه^۱ بشارت

۱۰۶۹

پیرایه به بیان فصیح بل بنص صریح ، ازان افصاح میناید که طلوع نیر این دولت آسمانی و جلوس این زیبنده افسر خلافت و جهانبانی بر اورنگ عظمت و کشورستانی ، بمیامن تاییدات ساوی و کرایم توفیقات ربانی است ، و لامحالہ بشرایف رضای ایزد بیچون مقرون است و ظهور این دولت کرامت نشان را بمناط تاریخ مجدد نمودند و مدار ضبط وقایع بر سنین و شهور قمری گذاشتند^۲ .

اگرچه^۳ نخستین جلوس هایون در غره ماه ذیقعد منہ هزار و شصت و هشت هجری اتفاق افتاد ، لیکن چون لمعان انوار نصرت و فیروزی ، در ماه مبارک رمضان این سال پرتو سعادت بر جهان گسترده و غره آن ماه مبارک را مبدای سنین این دولت کرامت قرین اعتبار نموده ، حکم معلی بنفاد پیوست که در دفاتر و تقاویم و اسناد و مناشیر برین نمط ثبت نمایند .

—:۰:—

۱ - 'آیه' مزبور عیناً بدست نیامد - ممکن است مؤلف از آیات ۳ : ۲۶ و ۳ : ۷۳ اقتباس کرده باشد - ۲ - در عالمگیر نامه : ۳۷۲ - ۳۸۵ زائیه طالع عالمگیری داده شده است - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۳۸۵ -

رفع بدعت نوروز و بنای آن جشن نشاط افروز جلوس مبارک

چون سلاطین عجم بدآب جمشید که واضع آیین کسروی و مخترع قوانین خسروی است، عمل نموده غره فروردین را از عیدهای بزرگ میدانستند و بعد از آن خواقین اسلام نیز بنا بر رسم و عادت پیشینیان آن طریقه را معمول داشته در آن روز رعایت مراسم نشاط میکرده اند، این بادشاه دین پناه رفع این بدعت مستمره که از آثار عجم و اطوار مجوس است از ضروریات دین پروری شمرده حکم فرمودند که من بعد آن رسم مبتدع منسوخ باشد و بجای جشن نوروزی هر سال در ماه فرخنده رمضان که غره آن شهر کرامت بهر مبدای سال مجدد از سنین این دولت میمنت قرین است، و جلوس عالم آرا نیز دوم باره بر سریر استقلال درین ماه خجسته فال واقع شده، جشنی بادشاهانه و بزمی خسروانه ترتیب دهند و آن جشن مسعود را بعید همایون فطر متصل ساخته مراسم عید انبساط که قبل ازین در نوروز بعمل می آمد در آن [روز] جهان افروز، که فی الحقیقت جشن عید ماه صیام، و اقرب بر رعایت آیین اسلام است، بعمل آید و این جشن را به جشن نشاط افروز مسمی ساختند.

و درین ایام بلا عوض وجیه را که سرآمد دانشوران تورانست بخدمت احتساب بر بلند نموده بعطای خلعت نواختند، و در عوض مالیانه اش که پانزده هزار روپیه بود، منصب هزاری صد سوار عنایت کرده جمعی از منصبداران و احدیان برای معاونت برفاقت او معین فرمودند که اگر بعضی بهباکان و خود سران از روی جهل و خیرگی از منع و نهی او سرکشیده دوش اطاعت و تسلیم از ذروه احتسابش پیچیده بچنگ و پرخاش پیش آیند آنگروه خذلان پژوه را تنبیه و تادیب نمایند.

—:o:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۹۱ - ۳۹۱ -

تعین محتسب و منع منہیات و مسکرات

و [ب] حکام جمیع صوبجات و اطراف ممالک محروسہ یرلیغ گیتی مطاع صادر شد کہ مد ابواب خبائث و منکرات و منع ارتکاب محرمات و منہیات نموده کما هو حقہ بمراسم احتساب پردازند - (برگ ۳۸۵ ب) و لله الحمد کہ امروز بدولت دین پروری و میامن شریعت گستری این پایه افزای اورنگ خلافت و سروری ، تمام مملکت فلک فسحتِ هندوستان از لوٹ نافرمانی شریعت غرا و خص و خاشاکِ بدع و اہواء پیراستہ و معراست - و خلائق را از ارتکاب مناہی خصوصاً شرب خمر و خوردن بنگ و ہوزہ و سایر مسکرات و مباشرت فواحش و زانیات منع و زجر بغایت اولی است واقصی :

زہی خدیو موفق ^۲ کہ در مدارج حق	نہیب دولت او داد دین ملت داد
بزور بازوی توفیق [و] نوک کزلک تیغ	زدود نقش مناہی ^۳ از صفحہ ایجاد
چنان زسطوت او می پرست شد ہشیار	کہ دست لالہ بلرزید و ساغرش افتاد
ز ہم آنکہ بسستی کہند متہمش	نہال تن بتایل نمیدهد از باد
رواج شرع بعہدش چنان کہ در رمضان	چمن گر آب خورد سرو را کند آزاد

اسید کہ ایزد بیمہال دین و دولت و شرع و سلطنت را از یمن حمایت و پاس عدالت این بادشاہ یزدان پرست حق آگاہ ، کامیاب رونق و رواج دارد -
و درین ایام ہر روز جمعی کثیر از عملہ [ہا] و برق اندازان منصبداران و گرز برداران و یساولان و ارباب نغمہ و سرود ، از خلعت خانہ^۴ جود و سخا و احسان تشریفات گوناگون می پوشیدند - و باضافہا و عنایات دیگر سرفرازی می یافتند - و از اصل و اضافہ مجد بدیع بن خسرو بن نذر مجد خان والی توران بمنصب ہزاری^۵ نھصد سوار ، و دیندار خان بمنصب دو و ہزاری و پانصدی^۶ ، ہزار و دو صد سوار ، و نصرت خان بمنصب دو ہزاری^۷ ہفتصد سوار ، و شیخ نظام ، بمنصب ہزاری پنجہا

۱ - پی : 'پناہ' - ۲ - مآ : 'نوبتوفیق' - ۳ - مآ : 'میاهی' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۳۹۹ 'بمنصب صد ہزاری ہفت صد سوار' - ۵ - مآ : 'پانصدی دو ہزار سوار' - ۶ - مآ : 'صد ہزاری' -

سوار و سید بهادر بعنایت شمشیر ، و سید نصیرالدین بمرحمت علم نوازش یافتند ۔
 و ظفر خان و فاخر خان ، نخستین بسالیانہٴ چهل ہزار روپیہ ، و دومین بسالیانہٴ
 سی ہزار روپیہ ، کامیاب گشتند ۔ غیات الدین^۱ ولد اسلام خان مرحوم ، از کومکیان
 دکن ، بخطاب خانی و خدمت بخشگیری صوبہٴ اورنگ آباد ، از تغیر میر ابوالحسن
 سر بلندی یافت ۔ و علی خان ولد میر موسی مازندرانی بخطاب تشریف خانی و
 زاهد بیگ از کومکیان تہتہ ، بخطاب زاهد خانی ، و سید بہادر^۲ بہ خطاب شجاعت
 خانی نامور شدند^۳ ۔ و سلخ ابن ماہ مبارک سی ہزار روپیہ بزمردہ اتقیا و صالحین
 بوساطت صدر الصدور مرحمت گشت ۔ روز مبارک^۴ یکشنبہ بمقدم فرخندہ عید فطر
 مسرت بر مسرت افزود ۔ وباتفاق جشن عید ، شاہد معنی نور علی نور در نظر
 اہل بصیرت جلوہٴ ظہور نمود و مجد شریف بکاول درین روز بخطاب شریفخانی
 کامیاب عزت گشت ۔ درین ایام دلیر خان رخصت جاگیر یافتہ بمرحمت^۵ دہ اسپ
 عراقی و سی اسپ ترکی سر بلند گشت ۔ و پلنگ حملہ بخطاب ارسلان خانی مباحی
 گردید ۔ و از وقایع صوبہٴ بنگالہ بعرض رسید [کہ] اہتمام خان کہ دیوان لشکر و
 داروغہٴ توپ خانہ بود در محاربہٴ شجاع نقد جان نثار کرد ۔ خدیوبندہ پرور
 التفات بحال باز ماندہ ہای او افگندہ آنہا را بوظایف عنایت و شرایف رعایت
 نوازش فرمودند^۶ ۔

—:o:—

۱ - غیات الدین : پسر مجد غیات پسر اسلام خان مشہدی است ۔ بعد فوت پدر
 بمنصب پانصدی صد سوار سر بلند گردیدہ ، سال بیست و ہشتم فردوس آشیانی
 بخشگیری و واقعہ نویسی برہانپور و داروغگی کرکیراقخانہٴ آنجا یافت ۔ و
 در عہد عالمگیری سکرر متصدی بندر سورت و بخشی و واقعہ نگار اورنگ آباد
 شدہ ، سال بیست و دوم بساط حیات در نوردید ۔ (مائثر الامراء : ۱ : ۱۶۷) -
 ۲ - صاحب عالمگیر نامہ : ۴ . ۴ این را در وقایع سیزدہم شوال نوشتہ
 است ۔ ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۹۴ - ۴ . ۱ - ۴ - عالمگیر نامہ :
 ۴ . ۱ 'روز مبارک یک شنبہ موافق غرہ ماہ تیر' ۔ ۵ - سآ : 'دو' ۔ ۶ -
 صاحب مرآة العالم از برگ ۳۸۳ الف تا ۳۸۶ الف وقایع کہ از عالمگیر نامہ
 از صفحہ ۳۵۴ تا ۴۰۸ گرفتہ است طبق ترتیب عالمگیر نامہ نیست اما
 مربوط تر از عالمگیر نامہ است ۔

وصول خبر مخالفت بادشاهزاده والا تبار محمد سلطان

در خلال این جشن (برگ ۳۸۶ الف) عالم افروز از وقایع بنگاله معروض گردید [که] بادشاهزاده محمد سلطان که به معظم خان و عساکر گیهان ستان ، چنانچه سبق ذکر یافته ، یاستیصال شاه شجاع معین بودند ، در حالتی که خان مذکور با بعضی از جیوش در موضع سوتی اقامت گزیده ، مشغول دفع اعادی بود و آن والا گهر در اکبر نگر مقابل جیش مخالف نزول داشتند ، با کمال جوهر دانش باقتضای جوانی بفریب شاه شجاع که طریق مخالفت می پیمود ، فریفته شده بیست و هفتم شهر رمضان که جلوس معلی بیست و چهارم [این ماه] روی داد ، با چندی از نوکران خود برکشتی نشسته بعزم موافقت شاه شجاع طریق مخالفت پیمودند . و از سنوح این حادثه کمال اختلال بحال لشکریان ملک ستان راه یافت . و معظم خان بمجرد استماع از میوتی بمعسکر رسیده بتدارک این فتور پرداخت . حضرت شاهنشاهی را از وقوع این قضیه مکرره خاطر مکدر شد ، و جبران سانحه حواله عون ایزدی کردند . و بمعظم خان یرلیغ رفت که مستظهر بوده برانصزام مهم همت گمارد . عنقریب پس از انقضای ایام جشن رایات عالیات نیز از مرکز خلافت نهضت خواهد گزید . تفصیل این وقایع در مقام خود مشروح سمت گذارش مییابد .

—:O:—

دستگیر شدن داراشکوه در دست جیون زمیندار

و بیست و یکم ماه فرخنده شوان عرضداشت باقر خان فوجدار بهکر ، با نوشته ملک جیون زمیندار که بخان مذکور فرستاده بود ، مشتمل برمژده دستگیر شدن داراشکوه رسید - و بمجملی از احوال او ، آنکه بعد از مایوس شدن از تصرف احمد آباد ، بامداد کانبجی کولی ، بحدود ولایت کچه رسید - ودرین اثنا گل محمد نام یکی از نوکرانش ، که او را فوجدار بندرسورت کرده بود ، با پنجاه سوار و دو صد پیاده بندو قچی باو ملحق گشته همراه شد - چون راجه کچه این نوبت در کمال بیگانگی پیش آمده و باو برنخورد ، لهذا بعد از توقف ، بعزم حدود بهکر روانه پیش شد - فیروز میواتی از عاقبت بینی با همراهان خود از کنار دریای سند ، راه مفارقت پیموده عازم استلام درگاه خلایق پناه گردید ، و داراشکوه از دریای مذکور گذشته بولایت چاندیان^۱ در آمده و از آن حدود بولایت مگسیان رفت - مرزای مگسی سرخیل آنقوم استقبال کرده بوطن خود که از آنجا تا قندهار دوازده منزل است ، برد - و از راه موافقت پیش آمده تعهد همراهی تا بسر قندهار نمود - از آنجا که ایام سهلت آن رسیده خاطر نزدیک رسیده و بخت منقضی گردیده ، روی عزیمت بسرحد داور نهاد ، باین خیال خام که روزی چند آنجا بوده از محنت سفر آسوده بیدرقه^۲ امداد ملک جیون که سابقه معرفتی داشت ، خود را بقندهار رساند ، مرزا مگسی را رخصت کرد :

اجل راه سر کرد و افتاد پیش کشان سوی دام فنا ، صید خویش

چون بیک گروهی وطن ملک جیون رسید ، ملک جیون برآمده باو ملاقی گشت ، و درینوقت زوجه^۳ او دختر سلطان پرویز که بعد از فرار [از] اجمیر ، عارضه^۴ مل بهمرسانیده بود (برگ ۳۸۶ ب) مرحله^۵ هستی طی کرده بسر منزل فنا پیوست - دارا شکوه را از حدوث این سانحه کمال اندوه دست داده ماتم زده و

- ۱ - برای وقایع موم ، پنجم سیزدهم شوال رک به عالمگیر نامه : ۴۰۲ - ۴۱۰ -
- ۲ - مغرب رویه^۶ ولایت رن ولایتی است بزرگ جداگانه آنرا کچه گویند ، درازا دو بیست و پنج کروه - (آیین اکبری : ۱ : ۴۹۲) - ۳ - عالمگیر نامه :
- ۴ : ۴۱۲ : 'چاند خان' -

سوگوار نعش او را بهندوستان فرستاد ، و خواجه معقول ناظر را همراه قابولش روانه نمود که بلاهور آورده در مقبره زبده السالکین میان میرا ، که نسبت مریدی بآن عرفان دستگاہ داشت ، مدفون سازد . و اعتماد بر هوا خواهی ملک جیون کرده گل مجد ، نوکر کار آمدی [آمدنی] خود را با قریب هفتاد سوار خوب که بغیر ازان لشکر [و] سپاه دیگر نداشت ، و باستظهار آنها تا اینجا رسیده بود ، همراه نعش زن کرد و خود با چندی از خواجه مرایان و خدمتگاران آنجا مانده چند روز اقامت نمود . بیست و نهم مبارک رمضان این سال از آنجا بداعیه^۱ سمت قندهار کوچ کرد و چون ملک جیون از مصلحت شناسی بیقین میدانست که اگر او را از محال زمینداری خود راه دهد و در رفتن قندهار امداد و همراهی نماید عنقریب دستخوش نایره قهر و غضب [و] مورد باز پرس عتاب خسرو مالک رقاب خواهد گردید . لهذا انتهاز فرصت نموده صبح آن روز با اتباع و مردم خود [بر] سر راه دارا شکوه آمده او را با سپهر شکره پسرش دستگیر کرده حقیقت حال به بهادر خان و راجه جیسنگه که درینوقت بآنحدود نزدیک رسیده بودند ، و همچنین باقر خان فوجدار بهکر نگاشت . بهادر خان بوصول نوشته^۲ او جائیکه بود ، ایلغار کرده خود را بدادر رسانید و آن خسران پڑوه را با سپهر شکوه بقید ضبط آورد و ملک جیون را همراه گرفته با راجه جیسنگه و سایر جنود فیروزی بر جناح سرعت روانه^۳ بهکر شده عرضداشتی متضمن کیفیت حال بدرگاه جهان پناه ارسال داشت .

و همدرین ایام زبده امرای عظام امیرالامراء از تغیر بادشاهزاده مجد معظم ، بصوبه داری دکن سربلند ساخته بیست و چهارم شوال او را بعنایت خلعت خاص و خنجر خاصه و سپر و ماده فیل و بیست اسب از آنجمله ده^۴ راس اسب عربی و عراقی مشمول مراسم گردانیده مرخص فرمودند و عقیدت خان موهین پسر آن عمده نوئینان بمرحمت خلعت و اسب عراقی ، ابوالفتح^۵ و بزرگ امید دو پسر

1 - Mian Mir; till 1906 Mian Mir was the name of Lahore Cantonment, situated in 30° 31' N. and 74° 22' E, 3 miles east, the civil station of Lahore. The site is said to have been at one time named Hashimpur. It was renamed at the name of a famous saint Mian Mir. Imperial Gazetteer, vol. xvi, pp. 114-115.

۲ - پی : 'دو' - ۳ - ابوالفتح پسر خانجهان امیرالامراء است و در شبخون میوا بهونسله بکار آمد - (مآثرالامراء : ۲ ، ۶ ، ۷) -

دیگرش بعنایت جمدهر با علاقہ^۱ مروارید مباحی شده با پدر رخصت یافتند - و حکم والا صادر شد کہ عقیدت خان از تغیر عاقل خان بجراست قلعہ^۲ ارک دولت آباد قیام نماید و خان مذکور در رکاب شاهزاده بہ پیشگاہ حضور و بیست کس از امرای دکنی تشریف عنایت پوشیدہ بآن عمدہ نوآینان مرخص گردیدند و یرلیغ عاطفت بنام قرہ باصرہ سلطنت [شاهزادہ محمد معظم] طغرای نفاذ یافت کہ پس از رسیدن امیرالامراء با وزیر خان متوجہ^۳ کعبہ^۴ حضور گردند - درین هنگام فیروز میواتی برہبری سعادت بدولت آستانبوس رسیدہ ظلمت زدای اختر طالع گردیدہ ، بعنایت خلعت^۵ نوازش یافت - بیست و پنجم ماہ مذکور ، چون روز وزن ششم سال شمسی از عمر گرامی تازہ نہال ریاض بختمندی بادشاهزادہ خجستہ شیم^۶ محمد اعظم بود ، آن شاهزادہ گرانقدر را بعنایت سرپیچ^۷ مرصع و خنجر خاصہ با علاقہ^۸ مروارید و پنج سراسپ ، از آنجملہ دو راس عراقی ، مورد انظار عاطفت گردانیدند و درین ایام شجاعت خان^۹ بقلعداری چنادہ ، از تغیر خواصخان ، عبدالرحیم^{۱۰} والد اسلام خان مرحوم بخطاب خانی سرافراز گشتند و پیشکش بہرام^{۱۱} ولد نذر محمد خان والی توران و بہگونتسنگہ ہادا از کومکیان دکن و چندی دیگر از عمدہ ہا بنظر قدسی درآمد و بعرض رسید کہ سیادت خان برادر اسلام

۱ - عالمگیر نامہ : ۱۷۷ ، 'بعنایت خلعت و شمشیر و منصب ہزاری و پانصدی پانصد سوار' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۱۸۸ ، 'شجاع خان' - ۳ - عبدالرحیم : پنجمین پسر اسلامخان مشہدی است - بعد فوت پدر بمنصب در خور سرافراز گردید - سال سیم فردوس آشیانی بداروغگی خواصخان مأمور شد و سال دوم جلوس خلد مکان بخطاب خانی و سال نوزدہم بداروغگی غسلخانہ چہرہ عزت برافروخت - سال بیست و سوم بخدمت آختہ بیگی کامیابی اندوخت - سال بیست و پنجم مطابق ۱۰۹۲ھ رحلت کرد - (مآثرالامراء ، ۲ : ۸۱۲ - ۸۱۳) - ۴ - بہرام سلطان : سومین پسر نذر محمد خان والی بلخ است - سال بیستم شاہجہانی ، بہرام بعطای خلعت با چار قب زردوزی و جیغہ و خنجر مرصع با پھول کتارہ و منصب پنج ہزاری ہزار سوار و دو اسپ با زین طلا و مطلا و دہ تقوز پارچہ و یک لک شاہی نواختہ شد - سال بیست و پنجم چون خبر فوت نذر محمد خان معروض گردید ، خسرو و بہرام و عبدالرحمن پسران خان مذکور بخلعت تعزیت مخرج گردیدند - تا سال سیزدہم عالمگیری زندگی بہرام مستفاد میشود - (مآثرالامراء : ۱ : ۴۳۱ و ۲ : ۸۰۹ - ۸۱۲) -

خان مرحوم باجل طبیعی و آقا علی سمنانی مخاطب بہ امانت خان ، موت نجام در گذشت ۔ و فضل اللہ خان ولد سیادت خان را با برادر خردش ، همچنین سیف خان و عبدالرحیم خان و عبداللہ خان پسران اسلام خان مغفور را ، کہ برادر زاده های آن مرحوم اند ، خلعت عنایت نموده از لباس کدورت بر آوردند ۔ و شہامت خان بفوجداری غزنین از تغیر شمشیر خان منصوب گشت ۔ و سید نصیرالدین و جمال بیجاپوری بخطاب خانی و عنایت خلاع و فیل سرافرازی یافتہ ماسور گردیدند ۔ و عنایت میانہ بخطاب خانی و فرہاد بیگ علی مردان خان بخطاب فرہاد خان و عنایت خلاع و فیل سرافرازی یافتہ ماسور گردیدند ۔ و حکم شد کہ خزانہ عامرہ کہ از پیشگاہ حضور برای تنخواہ مواجب سپاہ بنگالہ مقرر گشتہ بآنجا رسانند و ملک جیون زمیندار بجلدوی حسن خدمت کہ در گرفتن دارا شکوہ بتقدم [رسانیدہ] بود ، بعنایت ارسال خلعت و منصب ہزاری دو صد سوار و خطاب بختیار خان کامیاب مراحم شاہانہ گردید ۔ و چون بعرض ہمایون رسید کہ قابل خان منشی ارادہ گوشہ نشینی دارد ، عاطفت بادشاہانہ او را بسالیانہ پنج ہزار روپیہ نواخت ۔ و درین ایام باقتضای رای عالم آرای ، راجہ راجروپ با فوجی از عساکر ظفر اثر ، بکوہستان سری نگر کہ پرتھی پت زمیندار آنجا از کمال کوتاہ اندیشی سلیمان شکوہ را در ولایت خود جای دادہ ، حمایت و نگہداشت او را بیہودہ سعی مینمود ، تعین یافت کہ او را بوعد [و] وعید ہم [و] امید ، بحسن تدبیر سلیمان شکوہ ، شعبہ دوحہ خصوصت و عناد را کہ وجود نامپاسش مضر تولید فتنہ و فساد [است] از ان کوہستان برآورد ۔ و اگر زمیندار مذکور بموعظت و ہند متنبہ نگشتہ در نگہداشتن او اصرار نماید ، ولایت او را پی سپہ افواج جہانکشا ساختہ ، ہمت بر امتیصالش گمرد ۔ و از نوشتہ وقایع انکاران ، یک شرق رویہ بعرض رسید کہ شجاع در وقت رفتن از اکبر نگہ بجانب تاندہ^۳ ، چون ارادہ مفارقت از ناصیہ^۴ حال الہ وردیخان تفرس نمودہ بود ، بفتوای بیدانشی او را با سیف اللہ ، پسر کوچکش بقتل رسانید ۔

—:o:—

۱ - پی : بخطاب خانی سرافراز گردیدند' ۔ ۲ - ما : 'بختاور خانی' ۔

3 - Tanda: North eastern tehsil of Fyzabad district lying along the Gumti, between 26° 9' and 26° 40' N. and 82° 27' and 83° 8' E. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 220.

۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۲۰ - ۴۲۳ ۔

بنای حصار شیر حاجی بر دور قلعه مستقرالخلافة اکبر آباد

و درین هنگام حکم والا به بنای حصار دولت آثار شیر حاجی بر دور قلعه سعادت بنیاد مستقرالخلافة اکبر آباد صادر گشت - معماران صاحب مهارت ، شب سه شنبه یازدهم ذیقعدہ این سال که واقفان اسرار تنجیم برای آن بنا ، ساعت اختیار کرده بودند ، بفرخندگی و مبارکی آنرا اساس نهادند و سنگتراشان فولاد دست داد استادی داده ، بنوک الہام تیشہ نام کوهکن از صحیفہ ایام متردند در عرض مدت سه سال باہتمام اعتبار خان (برگ ۳۸۷ ب) صورت اتمام و پیرایہ انجام یافت -

—:oi—

- ۱ - در عالمگیر نامہ : ۴۲۳ - ۴۲۴ این واقعہ کمی مفصل تر نوشته شدہ -
- ۲ - مآ : و عالمگیر نامہ : ۴۲۴ 'پانزدہم' -

جشن وزن قمری

و مجلس جشن وزن قمری ، سال چهل و دوم از عمر کرامت قرین شاهنشاه فلک قدر ، بیست و سوم ذیقعدہ این سال ترتیب یافتہ ، ارباب استحقاق را از وجوہ زر وزن مبارک نقد مقصود بدان امید آمد .

و محمد امین خان میر بخشی باضافہ^۱ ہزاری ہزار سوار بمنصب پنج ہزاری چہار ہزار سوار بلند پایہ گردید . و ابراہیم خان کہ قبل ازان از منصب معزول گشتہ بسالیانہ موظف شدہ بود ، درین روز عالم افروز ، مطمح انظار عنایت گردیدہ بمنصب پنج ہزاری پنج ہزار سوار و مرحمت خلعت خاص و شمشیر با ساز مینا کار و یک زنجیر فیل مزین با ساز نقرہ ، با مادہ فیل کامروای عاطفت شد . و فیروز سیوانی بمنصب ہزار و پانصدی پانصد سوار و سیف الدین صفوی بمنصب ہزاری چہار صد سوار سرفرازی یافتند و معادت اندوز ابن تالیف ، ابن مجموعہ^۲ خرد افزا ، خواجہ بختاور بختاب خان جبہ ناموری بر افروخت و محمد^۳ مراد^۴ ولد صلابت خان بختاب التفات خانی ، و میر صالح فرمان نویس برادر روشن قلم بختاب مکتوبخانی نامور گشتند^۵ و جمعی دیگر از بندہ ہا خلعت افتخار پوشیدند و چندی بمرحمت اسپ سربلند شدند و پنج ہزار روپیہ بسرود سرایان عطا شد . و روز عید فرخندہ اضحی بارگہ عظمت [بد] تمہید لوازم رشک بیت الشرف

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۴۲۶ 'بیست و سوم ذی قعد موافق بیست و دوم امرداد' -
- ۲ - التفات خان محمد مراد : پسر صلابت خان است - راق امر سنگھ در ۱۰۵۴ صلابت خان را بزخم جمدھر ازہم گذرانید - محمد مراد آنوقت چہار سالہ بود ، بمنصب پانصدی صد سوار ، سربندی یافت . و تا سال سوم پیایم^۶ ہزاری صد سوار رسیدہ ، سال دوم عالمگیری بختاب التفات خان سرفراز گشتہ ، سال ششم بمنصب ہزار و پانصدی و پنجاہ سوار ، سال نهم باضافہ یکصد سوار اوای ترقی برافراخت - (بآثر الامراء ، ۲ : ۷۳۳) - ۳ -
- عالمگیر نامہ : ۴۲۷ 'مراد خان' - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۲۶ - ۴۲۸ - ۴ - برای وفایع تواریخ سوم ، پنجم و نهم ذیحجہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۲۸ - ۴۲۹ -

خورشید گشت - بنده‌های عقیدت شعار فراهم آمده به تسلیات تهنیت تارک آرای سعادت گردیدند و چون جشن جاوس هاپون که امتداد مدت آن تا این عید سعید مقرر شده بود بهزاران فرخی و فیروزی بسر رسید ، حضرت شاهنشاهی روز دوم عید بباغ فیض بنیاد اعز آباد عز قدوم بخشیدند ، تا پیشکاران پیشکار سلطنت بفراغ ، بساط جشن در چیده امجاب آرزین را برگیرند - و چهاردهم شهر معاودت فرموده سریر آرای سعادت شدند -

—:0:—

آوردن داراشکوه بدرگاه آسمانجاه و بیامان رسیدنش

درین هنگام بهادر خان که داراشکوه را مقید بسلاسل مکافات ، بآستان فلک نشان می آورد بظاهر دارالخلافت رسید - سه شنبه بیستم^۱ ماه ، بموجب حکیم جلالت اثر او را با سپهرشکوه پسر خردش در حوضه^۲ سر کشاده [بر] ماده فیل نشانند - نظر بیگ چیله که از حضور پر نور برای خبرداری او معین گشته بود ، در عقب فیل نشسته و بهادر خان با افواج قاهره همراه گشته داخل شهر ساختند و آشکارا براه بازار بنوعی که همه کس دیدند و احدی را در وجود شورش نمود او ریب و شبیه نماید ، در محل خضر آباد^۳ برده نگاه داشتند و بهادر خان بعد از معاودت ، سعادت اندوز ملازمت گشته یکهزار روپیه بر سبیل نذر گذرانید و بعنایت خلعت خاص اختصاص یافت -

چون ارکان دین و دولت را احتمال انواع اختلال از بودن او متصور بود چنانچه درینوقت نیز از آتش شرارت وجودش شراره فساد جسته ، سانه رویداد روز دوم بردن او بخضر آباد اوباشان کوچه و هرزه کاران شهر ، بر افغانان بختیار خان شوریده چندیرا بضراب سنگ (برگ ۳۸۸ الف) و چوب در هجوم عام از پای در آوردند و برخی را خسته و مجروح گردانیده نهایت بی اعتدالی کردند - نزدیک بود که شعله فتنه بالا گرفته فتور عظیم در شهر بهم رسد ، لاجرم خدیو جهانرا هم بحکم دین پروری و هم باقتضای مصالحت دولت و سروری ، ستردن غبار وجود او از ساحت کشور هست و بود لازم آمد - آخر روز چهارشنبه ، بیست و یکم ذوالحجه که همان روز قضیه^۴ اوباشان شهر رو داده بود ، فرمان جلال صادر شد که او را در خضر آباد از قید هستی برآرند ، و باهتتام سیف خان و نظر بیگ چیله^۵ و چندی دیگر از چیله های معتمد ، اوایل شب پنج شنبه چراغ زندگانی وی خاموش شده ، بنهانخانه^۶ عدم شتافت - و پیکرش را در مقبره منوره^۷ متبرک

۱ - عالمگیر نامه : ۴۳۱ 'بیستم مطابق هفدهم شهریور' - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۳۱ 'از عمارت خواص پوره آن که برای بودن او قرار یافته بود نگاهدارند' - ۳ - چیله = غلام - مرید (ستینگاس) این کلمه را بیشتر در شبه قاره پاک و هند بکار برند -

حضرت جنت آثمیانی هایون بادشاه انارالله مشوا۱، در تہخانہ کہ زیر گنبد مرقد منور آنحضوت است، و شاہزادہ دانیال و شاہزادہ مراد پسران حضرت عرش آثمیانی جلال الدین اکبر بادشاہ آنجا مدفون اند، دفن نمودند و روز دیگر فرمان شد کہ سیف خان سپہر شکوہ را بقلعہ گوالیار رسانیدہ بحارسان این حصن [مبارد] و بمستقرالخلافہ اکبر آباد معاودت نمودہ بصوبہ داری آنجا از تغیر مخلص خان کہ بہ بنگالہ تعین یافتہ بود، قیام نماید^۲ و ہزبر خان با جمعی بہمراہی او معین گردید و بیست^۳ و سوم راجہ جیسنگھ کہ از بہادر خان در عقب مانده بود، جبہہ سہای عقبہ سپہر آساگشتہ یک ہزار اشرفی و دو ہزار روپیہ برسبیل نذر گذرانید، و بعطای خلعت خاص و پھونچی مرصع، و فیل خاصہ مزین با ساز نقرہ با مادہ فیل مورد مرحمت گردید و چون بعرض اشرف رسیدہ بود کہ از کثرت یلغار و طی مسافت ہای بعیدہ اسپ بسیار از راجہ مذکور و بہادر خان تلف شدہ عاطفت بادشاہانہ آن زبدۂ راجہا را بعطای دو صد اسپ، از آنجملہ پنج راس اسپ عربی و عراقی، یکی با ساز طلا، و بہادر خان را بعنایت یکصد اسپ، از آنجملہ پنج راس اسپ عربی و عراقی، یکی با ساز طلا، و بہادر خان و آخر خان و آتش قلماق و جمعی دیگر از بندہما کہ ہمراہ راجہ جیسنگھ و بہادر خان معین بودند، بعنایت خلعت مہابی شدند، و ملک جیون کہ قبیل ازین بیلدوی خدمت شایستہ کہ ازو بظہور آمد، بمنصب ہزاری دو صد سوار و خطاب بختیار خانی کامیاب شدہ بود، باضافہ صد سوار و مرحمت خلعت و خنجر مرصع و اسپ عراقی^۴ با زین^۵ و ساز^۶ مطلا و یک زنجیر فیل و شمشیر با ساز مینا کار مشمول مراحم گوناگون گردید و چون حکم جلیل القدر بتحقیق منشای فتنہ شور انگیزی اوباشان شہر کہ نسبت بافغانان روی نمودہ، صادر شدہ بود

1 - His resting place, Steingass.

۲ - عالمگیر نامہ : ۴۳۳ ہنگام رخصت او را بہرحمت خلعت و شمشیر و مادہ فیل و نفاہہ نوازش فرمودند، - ۳ - آ : ۶۵ الف 'دہ مرتبہ در شہر در آمدہ و ایشان با آن حال در عقب' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۴۳۴ 'اسپ عربی' - ۵ - پی : 'وزین' - ۶ - پی : 'با ساز' -

بعد از تفحص به ثبوت پیوست که پیشما نام از خیل احدیان بادشاهی بادی این
 جرأت شنیع گشته، محرک سلسله فساد بوده است - لهذا آن فتنه‌جو بموجب حکم
 عدالت شیم میاسا رسید و موجب عبرت دیگر^۲ بی‌ادبان خود سر شد^۳ -

—:o:—

۱ - عالمگیر نامه : ۳۴ : 'هیبت نام' - ۲ - آ : 'دیگران بی ادب' - ۳ - برای
 وقایع تاریخ بیست و هفتم و بیست و نهم ذی الحججه رک به عالمگیر نامه :
 ۴۵ - ۴

ذکر انعام عام حضرت شاهنشاهی و بخشیدن باج غله و دیگر اجناس حاصل راهداری کل ممالک محروسه

و درین ایام باقتضای اکرام عام ، محصول راهداری از رسد غلات و دیگر اشیاء و اجناس که قبل از این همیشه گرفتن آن در محال خالصات معمول بود و داخل جمع گشته بنیزانه عامره میرسید در مواضع تیول و انطاغات و جاگیرات امرای و منصبداران و حدود (برگ ۳۸۸ ب) زسنداری ها در وجه تنخواه جاگیرداران محسوب بود و خزاین موفور و گنج های معمور از وجوه آن سرانجام توانستی نمود ، بمحض تفضل پادشاهان بر سبیل دوام معاف فومودند و این معنی سرمایه عیش و رفاهیت خلایق گشت - چنانچه باین جهت از سرکار خالصه شریفه هر ساله مبلغ بیست و پنج لک روپیه بخشیده شد و آنچه از کل ممالک محروسه معفو گردید ، محاسب وهم [و] مستوفی اندیشه از عمده ضبط تعداد آن بیرون نتواند آمد - و درین باب مناشیر مطاعه ، موشح بتاکید شدید و قدغن بلیغ ، بنام متصدیان هر صوبه و سرکار و فوجداران و کروریان اطراف و اقطار بطغرای نفاذ بیوست و گرز برداران یساولان واحدیان برای رسانیدن این احکام کرامت نظام و تقدیم مراسم منع و تاکید حکام به همه صوابعات معین گشتند و درین ایام ذوالفقار^۲ خان قرمانلو^۳ [که] به سبب آزار مزمن در سلک گوشه نشینان بود ،

- ۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۴۳۵ - ۴۳۷ تمهید طولانی نوشته است پر از عبارت رنگین - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۳۸ 'بیست و پنج لک روپیه که فتاد و پنج هزار تومان رائج ایران است' - ۳ - ذوالقار خان قرمانلو خاطر نام ، پسر ذوالفقار خان است - در سال ۱۰۰۹ هـ ناگاه حکم قتل ذوالفقار خان بی سبب ظاهر ، از جانب شاه عباس نافذ گردید - چون پدرش کشته شد ، خاطر از ایران فرار گزیده در آخر سلطنت جنت مکانی بهند آمده دولت بندی دریافت - در سال ششم شاهجهانی بخطاب موروثی سر مباهات برافراخت - در آخر عهد آن پادشاه در پتنه گوشه نشین شد - در سال دوم عالمگیری ۱۰۷۰ هـ بساط هستی در پیچید - (مآثر الامراء ۲ : ۸۵ - ۸۸) - ۴ - صاحب عالمگیر نامه : ۴۳۹ این را در وقایع تاریخ هشتم محرم نوشته است -

جهان گذران را پدرود بمود و عنایت بادشاهانه آمد خان خلف او و نامدار خان را که نسبت دامادی بآن خان مرحوم داشت بعطای خلعت نوازش نموده از لباس کدورت بر آورد -

و چون ولایت کرناٹک را که معظم خان در هنگام انتساب به قطب الملک تسخیر کرده بود و حضرت شاهنشاهی بر سبیل انعام بخان مذکور عطا کرده بودند و بعضی قلاع مثل کنجی کوته که از حصون معظمه آن ولایت است ، با توپخانه بسیار و سایر اشیاء در تصرف کسان او بود و ازینجهت که قطب الملک را خار طمع و تصرف آن ولایت میشد ، مهیات آنجا اختلال داشت - بنا بران میر احمد خوائی درین هنگام بنظم امور آنحدود رخصت یافته بخطاب مصطفی خانی و عنایت خلعت و اسپ و فیل باضافه هزار و پانصدی هزار و چهار صد سوار ، بمنصب سه هزاری دو هزار سوار کامیاب مرحمت شد و سیف بیجاپوری^۲ بهمراهی خان مذکور معین گشت و نامدار خان از تغیر فیض الله خان قوربیگی شد و بعنایت خلعت سر افزاری یافت و فیروز میوانی بفوجداری سرکار اتاوه از تغیر عبدالغنی خان منصوب شده بخطاب خانی و مرحمت اسپ و باضافه پانصد سوار بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار تارک افتخار بر افراخت و میدفیروز خان باره بخطاب اختصاص خانی نوازش یافت و رضویخان بخاری چون اراده گوشه نشینی داشت بسالیانه دوازده هزار روپیه کامیاب مرحمت گردید - بختیار خان زمینداری دادر^۳ بانعام ده هزار روپیه و عطای ماده فیل کامیاب عنایت گشته بحال زمینداری خود مرخص گردید و عابد^۴ خوائی بخدمت داروغگی داغ

- ۱ - مصطفی خان خوائی : میر احمد نام داشت ، پدرش میرزا عرب [که از سادات صحیح النسب خواف است] بهندوستان آمد و بملازمت جنت مکانی استمعاد یافت - پسرش میر احمد در عهد اعلیحضرت به بخشیدگری لکهنو تعین یافت - در سال دوم خلد مکانی بخطاب مصطفی خان مخائب شد - پس ازان از پیشگاه خلافت بسفارت توران زمین تعین گردید - دیگر از احوال و مآلش چیزی بنظر نرسیده - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۶ - ۵۱۸) - عالمگیر نامه : ۴۴۰
 ۲ سیف خان بیجاپوری از اصل و اضافه بمنصب هزاری هشتصد سوار مباحی گردید - ۳ - عالمگیر نامه : ۴۴۱ 'داور' - ۴ - آ : 'میر عابد' - ۵ - سآ : 'میر حمد خافی' -

تصحیحہ اسپان تائبینان امراء و منصبداران سر بلند گشته ، حکم شد کہ تا ہزاری منصبداران او تصحیحہ تائبینان بیند . و از ہزاری بالاتر تصحیحہ سپاہ آنها بتمام بیگ داروغہ سابق متعلق باشد .

درین هنگام از وقایع صوبہ کابل^۲ بعرض رسید کہ شیرانہ^۳ ولد سعادتخان نبیرہ زینتخان مرحوم بزخم جمدھر پدر را کشت . فرمان شد کہ مہابتخان صوبہ دار آنجا (برگ ۳۸۹ الف) او را مقید سازد و ہر حکمی کہ دربارہ او صادر شود بہ عمل آرد و بجای سعادتخان ، شمشیر خان ، بقاعداری قلعہ ارک کابل معین گشتہ از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصدی ہزار و ہشت صد سوار نوازش یافت و از وقایع توران زمین بمسامع حقایق مجامع رسید کہ چون میان سبحان قلیخان حاکم بلخ و قاسم سلطان برادرش کہ ایالت حصار باو تعلق داشت غبار مخالفتی برخاستہ مودت و وفاق ، بکدورت و نفاق مبدل شدہ بود سبحان قلیخان بلطایف تدبیر او را از ہم گذرانید و بعرض اشرف رسید کہ سید بہادر بخاری باجل [طبیعی] در گذشت و شیخ عبدالکریم تہانیسری متصدی مہات چکاہ سہرند جہان فانی را پدرود نمود و عبدالغنی خان بنظم مہات آن صوبہ معین گشت .

—:o:—

۱ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۴۱ - ۴۴۳ - ۲ - آ : ہرات رسید و درین حال بر ذوقہ و اشیای آن نبیرہ . ۳ - عالمگیر نامہ : ۴۴۲ 'شیر بیگ' .

توجه^۱ رایات عالیات بساحل رود گنگ

چون درین ایام از رفتن بادشاهزاده بطرف شجاع و وقوع این سوء تدبیر بمقتضای تقدیر ، عساکر قاهره بنگاله را چشم زخمی عظیم رویداده بود ، اگرچه زبده امرای عظام معظم خان لوازم استقلال و سرداری بکار برده در مراتب جانفشانی و استقامت ، کوتاهی نکرد اما بنا بر رعایت آئین حزم و دور بینی رایات عالیات بعزیمت شرقرویه از مستقر سریر خلافت حرکت کرد .

—:0:—

جشن وزن شمسی

و بعد از تمهید سبانی جشن وزن شمسی آغاز سال چهل و دوم از عمر کرامت قرین شهنشاه زسان و زمین که روز مبارک پنج شنبه پنجم ماه^۲ فرخنده ربیع الاول بفرخی وقوع یافت و وزن مسعود برسم معهود بفعل آمده از وجوه آن دامن آمال عالمی مالا مال شد و از جود و احسان خدیو گیهان ایستاده های مریر معلی مورد انواع مباحات گردیدند -

هشتم^۳ ماه مذکور از آب جون عبور فرموده لوای جهانگشا بصوب ساحل گنگ افراختند و بهادر خان با جمعی از افواج نصرت مآل بجهت تنبیه بهادر نام مفسدی از طایفه پچکوتی که در سمت بیسواره^۴ سر بنسداد برداشته بود ، تعیین یافت ، و منصبش^۵ از اصل و اضافه^۶ پنج هزارى پنجهزار سوار دو هزار سوار دو اسپه سه اسپه مقرر شد و مجد صالح ترخان فوجدار سابق سیوستان که بنا بر تهاون و منع دارا شکوه از عتبه آنجا^۷ بی منصب شده بود ، رخصت کورنش یافته بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار کامیاب تفضل گشته با بهادر خان تعیین گردید و درین ایام اسمعیل ولد نجابت خان بخطاب خانی و اضافه^۸ پانصدی پانصد سوار و قادر داد انصاری بخطاب خانی و آتش قلاق بخطاب آتش خانی و مجد تقی برادر زاده وزیر خان بخطاب خانی و از اصل و اضافه بمنصب هزارى صد سوار سر بلندی یافتند و خان عالم که بنا بر وقوع تقصیری از منصب معزول شده بود ، بمنصب سه هزارى دو هزار سوار مورد انوار فضل گردید و راجه جیسنگه بانعام یک لک روپیه مطرح انوار عاطفت گشت و راجه جسونتسنگه که بنا بر وقوع زلات و سوابق تقصیرات ، خطاب مهاراجگی ازو مسلوب گشته بود ، درین جشن مورد تفضل بادشاه جرم بخش گردیده بآنواله خطاب کامیاب

۱ - برای وقایع تواریخ بیست و نهم صفر ، دوم و سوم ربیع الاول رک به عالمگیر نامه : ۴۴۳ - ۴۴۵ - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۴۶ - پنجم ماه مذکور مطابق بیست و هشتم آبان ، ۳ - سآ : 'بیستم' - ۴ - اصل سپواره ، تصحیح از عالمگیر نامه - ۵ - عالمگیر نامه : ۴۵۱ 'بعنایت خلعت خاص و شمشیر و سپر هر دو با ماز مرصع' - ۶ - آآ : و 'دست تضرع و ابتهال در آن اندکی درنگ کرده بود در سوار کامیاب' -

گشت - و کیرتسنگه ولد راجه جیسنگه^۱ بهرحمت سرپیچ مرصع سر بلند گشته ،
 (برگ ۳۸۹ ب) بکامان پهای که فوجداری آنجا باو متعلق بود مرخص شد و
 تهور خان که چندی پیش ازین مورد عتاب خسروانه بود بمنصب دو هزار و پانصدی
 پانصد سوار کامیاب مرحمت گردید و معتمد خان^۲ باضافه^۳ پانصدی سیصد سوار
 مباحی گشته بمحارست قلعه^۴ دارالخلافت^۵ ، مورد انظار اعتماد گردید و مکرمهتخان
 بدیوانی صوبه^۶ گجرات و اهتمام سرانجام امتعه و اشیائیکه برای سرکار خاصه شریفه
 و کارخانهای آنجا مهیا میشود ، از تغیر رحمتخان منصوب گشت و درین اوقات
 میر ابراهیم خلف مغفرت مآب میر نعمان ، برسانیدن اجناسی ، سوازی شش^۷ لک و
 سی هزار روپیه ، بشرفای مکه معظمه و مدینه^۸ منوره معین شد و پس از طی دو
 مرحله^۹ اعتقاد خان ، بعنایت خلعت سر بلندی یافته ، بشاهجهان آباد مرخص گردید
 که تا مراجعت موکب منصور آنجا بسر برد و نوزدهم رایات مسعود ظل ورود
 بر ساحل رود گنگ افکنده موضع کده مکتیسر فیض اندوز نزول اقبال شد و برای
 شکار چند روزه اقامت وقوع یافت - بیست و دوم بادشاهزاده خجسته شیم مجد معظم
 که بموجب یرلیغ طلب ، با وزیرخان از دکن عازم آستان فنک نشان بودند ،
 سعادت اندوز ملازمت اکسیر خاصیت شدند ، بعنایت^{۱۰} گوناگون نوازش یافتند و
 بعد از ملازمت بادشاهزاده سعادت پیوند ، که یک پاس از روز گذشته بود ، قرین
 عز و علا بر تخت روان طلاپی که سر پوشیده به شکل بنگه ساخته شده و از مختصرات
 طبع مقدس است ، و درین هنگام پیرایه^{۱۱} اتمام یافته بود ، سوار شده به شکار توجه
 فرمودند - درین ایام بهگوتی^{۱۲} داس دیوان مستقرالخلافت^{۱۳} اکبر آباد بخطاب رای ،
 و مبارکخان^{۱۴} نیازی از کومکیان صوبه^{۱۵} کابل بفوجداری بنگش از تغیر حسین بیگخان

- ۱ - پی : 'ولد سنگه' - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۴۸ 'معتمد خان خواجه سرا' - ۳ -
 سآ : 'شش لک روپیه' - ۴ - صاحب عالمگیر نامه : ۴۵۲ این را در وقایع
 تاریخ یازدهم ربیع الاول نوشته است - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه :
 ۴۵۲ - ۴۵۳ - سآ : 'بهگونداس' - ۶ - مبارک خان نیازی : پسر مجد
 خان نیازی است - مشار الیه در حدیث سن در سلک بندهای جهانگیری
 انسلاک یافت - سال سوم شاهجهانی از اصل و اضافه بمنصب هزاری ذات هفت
 صد سوار نواخته شد - در سال بیست و هفتم بتنهانه داری هر دو بنگش
 سرافراز گردید - بعد از آن معزول شد - سال دوم عالمگیری بار دیگر منصوب
 شد - تاریخ فوتش بنظر نیامده (مآثر الامراء ، ۳ : ۵۱۱ - ۵۱۳) -

و منعمخان به قلعه داری احمد نگر از تغیر دارابخان و اسمعیلخان بفوجداری جلنان پور^۱ و مصری افغان بفوجداری سلطان پور سر بلند گشته باضافهای شایسته مورد انظار نوازش گردیدند - و درین هنگام از عرضداشت سلطان بیگ و کامگار خان که با جمعی از جنود گیهان ستان برای تصرف قلعه^۲ رهناس تعین یافته بودند ، بعرض اشرف رسید که شجاع اظهار اراده تسلیم قلعه نموده بود و بابا بیگ بر وفق قرار داد قلعه را بتصرف بندههای بادشاهی داده ، خود متوجه^۳ درگاه خلایق پناه است - عاطفت بادشاهانه سلطان بیگ را بخطاب شاه قلیخان و عنایت ارسال خلعت و اسپ از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی ، هزار و هفت صد^۴ سوار نواخت - کامگار خان را از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار نواخت^۵ و این بابا بیگ خویش حور پرور خانم ، زن ابراهیمخان فتح جنگ بود و حراست قلعه^۶ مذکور به شاه قلیخان تفویض یافت و چون گوهر محیط خلافت و جهانبانی بادشاهزاده خجسته شیم محمد معظم برتبه^۷ بلوغ و جوانی رسیده بودند ، عاطفت بادشاه کامل خرد ، پرتو تربیت بحال آن نونهال گلشن اقبال افکنده پانزدهم ربیع الثانی^۸ در منزل موضع سرن^۹ گهات ، مخدره عفت سرشت که از بنات اشراف خراسان بود ، (برگ ۳۹۰ الف) و شایستگی اقتران با آن اختر برج عظمت و کامگاری داشت ، عجاله در ملک ازدواج آن بادشاهزاده ارجمند کشیدند و شب هنگام که ساعت عقد بود اقاضی القضاة قاضی عبدالوهاب^{۱۰} را طلبیده در حضور پر نور عقد بستند - و از روی عنایت یک قطعه^{۱۱} مروارید گران بها بآن والا گوهر مرحمت نمودند - چون خاطر ملکوت ناظر از سیر و شکار آنحدود پرداخت ، عزم توجه^{۱۲} اله آباد وجه همت ملک پیرا گردید و بیست و دوم رایات نصرت طراز از نور نگر^{۱۳} با هتزار^{۱۴} آمده

- ۱ - عالمگیر نامه : ۴۵۴ 'جالناپور' - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۵۶ 'هزار و پانصدی هفت صد سوار' - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۵۵ - ۴۵۶ -
- ۴ - برای وقایع تواریخ ملخ ربیع الاول و سوم و یازدهم ربیع الثانی رک به عالمگیر نامه : ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۵ - سآ : 'برن' - ۶ - اقاضی القضاة قاضی عبدالوهاب نبیره شیخ محمد طاهر بوهره است - در عهد فردوس آشیانی مدتی بخدمت افتای پنن پرداخت - از ابتدای جلوس عالمگیری در سراسر هندوستان پاس امور دینی بود ، او بخدمت جلیل القدر قضای عسکر در کمال استقلال داشت - در سال هفدهم بسبب استیلا مرض از حسن ابدال برفتن دارالخلافه مجاز گردید - در سر آغاز سال نوزدهم هیزدهم رمضان در شاهجهان آباد رحلت ←

از گڑھ مکتیسر مراجعت نمود .

و بہ شش کوچ و دو مقام دوم جہادی الاول دگر بارہ چتروالا بساحت گڑھ مکتیسر مایہ گستر شد . روز دیگر کہ آنجا مقام بود از وقایع بنگالہ بعرض رسید کہ یکہ تاز خان در محاربہ کہ درین ایام بہ شجاع رویدادہ بود ، جان نثار گشت .

چہارم ماہ مذکور از گڑھ مکتیسر بعزیمت الہ آباد کوچ شد و سیزدہم بہ عرصہ سورون ، کہ شکار گاہ دلپذیر است ، کامیاب نزول موکب عالمگیر گردید . درینولا پرتھیسنگھ^۱ ولد مہاراجہ جسونتسنگھ از پیش پدر آمدہ و بہگونتسنگھ دادا از وطن و قلعدار خان از دکن رسیدہ ، دولت ملازمت اقدس دریافتہ بعنایات والا مہاہی شدند و درین منزل سہ روز مقام بود . جعفر^۲ ولد الہ وردیخان را کہ فوجداری متہرا باو تعلق داشت و پدرش را سابقاً شجاع بہ تیغ بیداد از ہم گذرانیدہ بود ، مشمول انظار مرحمت گردانیدہ منصبش از اعلیٰ و اضافہ سہ ہزار و پانصدی سہ ہزار سوار ، دو ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ مقرر ساختند و بخطاب الہ وردیخان^۳ و عنایت اسپ و خلعت نواختند و بخدمت مرجوعہ رخصت نمودہ سہ پسر او را نیز خلعت مرحمت فرمودند .

درین ایام از عرضداشت معظم خان ، بمسامع حقائق مجامع رسید کہ آن خان منبع الشان ، با افواج منصورہ از آب گنگ عبور کردہ باتمام مہم شجاع کمر ہمت بستہ او را از تاندہ کہ بنگاہ خود ساختہ بود ، عزیمت جہانگیر نگر کرد . چون مقصد اصلی ازین نہضت جہان پیرا معاوضت و امدادِ عساکر بنگالہ بود ، بہ نیروی تالیفات آسانی بی الحاقِ کومک تازہ ، صورت فتح در آئینہ تیغ مجامعدان جیوش مذکورہ جلوہ گر شد و مژدہ نصرت رسید . خاطر مہر تنویر ازان مہم فراغت یافتہ موکب منصور را مصلحتی در پیش رفتن نماند . لہذا از

← کرد . (مآثر الامراء : ۱ : ۲۳۵ - ۲۳۷) ۷ - سآ : 'اور گڑھ' ۸ - آ :

'باہر رسید و چون از سر انجام امور مراجعت' .

۱ - پرتھی سنگھ : کنور پرتھی سنگھ پسر کلان مہاراجہ جسونتسنگھ ، در حین حیاتش در گذشتہ - (مآثر الامراء : ۳ : ۶۰۳) ۲ - آ : 'چون جعفری' -

۳ - سآ : 'الہ بردی خان' .

منزل شمس آباد^۱ عنان توجه بسمت دارالخلافه انعطاف داده لوای مراجعت بر افراختند - درین هنگام بادشاهزاده عالی قدر مجد معظم و جمیع امراء حضور، بعنایت خلایع زمستانی و نوئینان صوبه دار بارسال خلعتها سر افراز شدند - و موکب جاه و جلال از بالای شمس آباد بپهتار منزل، سلخ ماه مذکور، پرتو ورود به شکار گاه سورون افکنده، از آنجا تا چهار روز دیگر بر کنار رود گنگ مرحله پیا پیما گشته ششم جهادی الاخر از ساحل گنگ بسمت دارالخلافه میل کرد - وقایع نگاران حضور پر نور بعرض اشرف رسانیده که درین مدت توجه و معاودت، چهار صد چرز^۲، شکار شاهین دولت شده و بیست و پنج شیر هدف تیر اقبال عالمگیر گشته (برگ ۳۹ ب) از آنجمله بیست و سه شیر را بنفس اقدس از پای درآوردند و یکی [را] بادشاهزاده جوان بخت مجد معظم و یک شیر بچه را قراولان زنده گرفته و دیگر اقسام شکار از مرغابی و دراج و غیر آن، افزون از حیض تعداد است - موکب جهانگشا از کنار گنگ بطی شش مرحله، یازدهم ماه مذکور، ظل اقبال بر نواحی دارالخلافه افکنده، بر پنج گروهی شهر نزول اجلال گزید و روز دیگر مقام شد - دانشمند خان صوبه دار دارالخلافه و اعتقاد خان و ظفر خان و فاخر خان و خواجه عبدالوهاب و متصدیان و کوسکیان آن مستقر دولت، سعادت زمین بوسی در یافتند - طاهر خان بمرحمت اسپ عراقی مورد نوازش گردیده بجاگیر مرخص شد و جانثار خان بفوجداری لکھی^۳ جنگل و دیبالپور از تغیر شهباز خان معین گشت و عسکر خان بفوجداری بنارس از تغیر شرف خان بیگ و معین خان بخدمت وکالت بادشاهزاده مجد معظم، خلعت مباحات پوشیدند و بهادر خان که کفایت مهم بهادر پچکوئی نموده، رفع فساد آن بدنهاد کرده بود، درین اوقات بصوبه داری اله آباد از تغیر خان دوران مربلند گشت و روز مبارک جمعه پانزدهم^۴ جهادی الاخر که ساعت

1 - Shamsabad, a town in the Kaimganj tehsil of Farrukhabad district, United Provinces, situated in 27° 32' N. and 79° 28' E. Only the mound where the fort stood remains of old Shamsabad and the new town was founded about 1585. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 229.

۲ - چرز جانوریست پرند که آنرا بچرخ و باز و امثال آن شکار کنند و گویند آن در غایت نراکت و لذت باشد - (آند راج) - ۳ - پی : 'کالکھی جنگل' - ۴ - برای وقایع تاریخ یازدهم جهادی الاخر رک به عالمگیر نامه : ۴۶۵ -

دخول دارالخلافت بود ، خدیو زمان بر فیل گردون توان سوار شده ، فیلسوار
از دریا عبور نموده داخل دارالخلافت شاهجهان آباد شدند - نخست پرتو نزول
بمسجد جامع افکنده نماز جمعه گزاردند و از آنجا سوار شده در ساعتی مسعود ،
قلعه مبارک را از فر نزول هایون سرباوج سپهر افراخته ، زبانی در خاص و عام
و لمحہ [ای] در غسلیخانه سریر آرای اقبال گردیدند - تقرب خان که در شهر بود
و معتمد خان قلعدار ، بادراک دولت زمین بوس چهره عزت بر افروختند -

—:o:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۶۶ - ۴۶۷ -

بنای مسجد غسلخانه دارالخلافت شاهجهان آباد

از آنجا [که] همت حق نهمت گیتی خدیو بر سواظبت طاعات و عبادات مصروفست و تقید آن دارند که فرایض با جماعت در مسجد ادا شود، نزدیک آراگاه خاص در سمت شمالی غسلخانه مبارک، مابین عمارت آن نگارین سرای حشمت و باغ خالد مثالش که موصوم بحیات بخش است، زمینی برای احداث کراست اساس مسجد مختصر سوزون که طول عمارت آن پانزده ذرع و عرض نه ذرع، و طول صحن آن پانزده ذرع و عرض دروازه ذرع است، اختیار نموده، معماری توفیق از سنگ مرمر نسبت و پرچین کاری ایوان، مشتمل بر دو ایوان رفعت بنیان و بر بالای آن سه گنبد عالی نمایان و بر سمت شمالی آن مختصر نشیمنی و در وسط آن حوض خردی که آب ازان جوشد، طرح انداختند، تا پیوسته بسهوات در اوقات لیل و نهار از راحتکده قدس بان معبد خرمش اقبال فرموده به پرستش داور بیهمال پردازند، آن بقعه مبارک که باهتنام در عرض پنج سال بصرف مبلغ یک لک و شصت هزار روپیه نهایت زیب و زینت و فیض و کیفیت پیرایه اتمام یافت - در مقف و جدار آن سراسر نختههای سنگ مرمر (برگ ۳۹۱ الف) بقسمی بهم اتصال پذیرفته، که گویی از معدن صنع یک لخت بر آمده، گنبدها و سر گلدستهها را از تنکه مسی پوشش ساخته، بطلای ناب آنچنان ملمع نموده اند که کوه های طلا بنظر می آیند و هرگاه پرتو آفتاب بر آن می تابد تیز بینانرا از بارقه انوار ملمعش دیده بخیرگی میگراید:

بنای ز انوار رحمت چوطور ^۱	ستونهای مرمر علمهای نور
ز گلدسته هایش که شد اوج گیر	جوانانه ^۲ گل زد بسر چرخ پیر
فلک را درو پشت ^۳ طاعت ^۴ دو تا	ز انجم بکف سبجه ^۵ کهربا
نمایان ز سنگ لطافت مرشت	که سجده ^۵ عکس خط مرنوشت

تاریخ اتمام آن بنای قدسی را، عاقل خان که از نیکو بنده های قابل این

۱ - پی: 'نور' - ۲ - پی: 'چوانانه' - ۳ - سآ: 'دروست' - ۴ - پی: 'اطاعت' - ۵ - پی: 'شد سجده' -

درگه گردون نشان است ، آیه کریمه ' وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا ، یافته' ، اگرچه زیب و زینت این مسجد متبرک ، در سال هزار و هفتاد و چهار صورت اتمام گرفته ، لیکن اصل عبارت در سنه هزار و هفتاد و سه ، که عدد حروف این آیه مشعر بآنست ، مرتب شده بود - چون این تاریخ کمال ندرت و غرابت دارد ، پسند طبع هایون افتاد^۲ -

درین ایام از وقایع بنگاله بمسامع جاه و جلال رسید که بادشاهزاده پسر سلطان در وقت عزیمت فرار شجاع ، بجهانگیر نگر آمده با اسلام خان ملحق شدند ، مراحم بادشاهانه آن والا نژاد را بارسال خلعت خاص با نادری مصحوب پسر میرگ گرز بردار نواخته ، برلیخ گیتی مطاع بطغرای نفاذ پیوست که فدائی خان با جمعی از عساکر بنگاله ، آن والا تبار را به پیشگاه خلافت رساند و درین اوقات تشریفخان بخطاب مفتخر خان نامور شد - همت خان از بنگاله و رحمت خان از گجرات بموجب فرمان طلب رسیده ، دولت زمین بوس دریافتند و خوشحال بیگ قاقشلال که قبل ازین مخاطب بقلیج خان شده بود ، بخطاب سعادت خانی و عنایت اسپ مباحی گشته ، و ارسلان^۳ خان بعطای خلعت نوازش یافته در سلک کومکیان صوبه کابل انتظام یافتند - و همت خان باضافه پانصدی ، بمنصب دو هزاری و چهار صد سوار و عاقل^۴ خان بعطای خلعت مشمول مرحمت گردیدند و قلعدار خان بحراست قلعه ارک کابل از تغییر شمشیر خان معین شد و میر^۵ باقی ولد میر محمود اصفهانی که تازه از ایران آمده بود ،^۶ نه سر اسپ عراقی پیشکش نموده

- ۱ - القرآن : ۷۲ : ۱۸ - ۲ - برای تفصیل بنای مسجد رک به عالمگیر نامه :
- ۴۶۷ - ۴۷۰ - ۳ - آ : 'آمد' - ۴ - آ : 'بشناعت کردار خود متفتن شده ، باکبرنگر رفته طریق مراعات نورزید و در زمره آن سادات والا نژاد - ۵ - در عالمگیر نامه : ۴۷۱ تاریخ ملحق شدن ششم جهادی الاخره نوشته شده -
- ۶ - ارسلان خان : پسر اله وردیخان اول است - ارسلان قلی نام داشت ، سال پنجم جلوس خلد مکن بفوجداری بنارس سرفرازی یافته سال هفتم بفوجداری سیوستان صوبه تهنه و از اصل و اضافه بمنصب هزاری نهصد سوار ازان جمده هفتصد سوار دو اسپ سه اسپ و خطاب ارسلان خان نامور گشت - سال دهم بفوجداری سلطان پور بلهیری نامزد شده بمنصب دو هزاری هشتصد سوار دو اسپ سه اسپ قرار یافت - بعد ازان احوالش معلوم نگردید - (مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۷) - ۷ - عالمگیرنامه : ۴۷۲ 'عادل خان' - ۸ - پی : 'میر بولانی' -

بقبول آن سرمایہ مباحات اندوخت و بمنصب هزاری صد و پنجاه سوار سر افراز گردید و شیخ میرک هروی که از بندهای این آستان سپهر نشان و بجله سیادت و علم آراسته بود، بخدمت صدارت کل از تغیر سید هدایت الله قادری، خلعت افتخار پوشید، و عبیدالله خان بفوجداری گوالیار از تغیر کشن سنگھ توتور معین گشته از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و دو صد سوار سر بلندی یافت و رحمت خان بخدست دیوانی سرکار ملکہ قدسی نقاب تقدس احتجاب روشن آرا بیگم از تغیر مقیم خان منصوب گشت و چون خلیل الله خان [برگ ۳۹۱ ب] صوبہ دار لاهور التماس عتبہ بومی کرده بود، حکم اشرف بنفاد پیوست کہ میر خان، خلف خویش را بہ نیابت خود آنجا گذاشته بحضور برسد - [بیست و] چهارم شهر رجب، خان مذکور بہ پیشگاہ خلافت رسیده، پانصد اشرفی و یکہزار روپیہ و خنجر مرصع برسم پیشکش گذرانید، بیست و نهم ماہ مذکور، شہنشاہ جهان ستان بیاغ صاحب آباد کہ در وسط شہر دارالخلافت واقع است، عز و ورود بخشیدہ و از آنجا بیاغ معروف بسی ہزاری، کہ این ہر دو باغ بملکہ آفاق بیگم صاحب تعلق دارد و ازان گذشتہ بیاغ مندر باری پرتو قدوم افگند [ند] و از آنجا بیاغ عزآباد توجہ نمودہ سہ روز بسیر و شکار مسرت اندوز گشتہ دوم شعبان دارالخلافت معاودت فرمودند -

درین ایام ہدیہ ملکہ ملکی صفات بیگم صاحب، مشتمل بر جواهر و مرصع آلات بنظر انور رسید و خان دوران کہ سابقاً صوبہ دار الہآباد بود، بنظم مہات صوبہ اوریسہ معین گشتہ، باصدار فرمان خدمت و عنایت ارسال خلعت نوازش یافت و غیرتخان عرف میر مراد، بقلمعداری رھتاس از تغیر شاہ قلیخان سر بلند شد - و چتر بھوج چوہان بفوجداری و تھانہ داری موضع دون کہ قبل ازین ضمیمہ خدمت غضنفر فوجدار میان دوآب بود، منصوب گشت و فیروز خان میوانی بفوجداری سرکار اتاویہ تعین یافت -

—:0:—

۱ - در مرآة العالم 'چہارم رجب' نوشتہ شدہ تصحیح از عالمگیر نامہ : ۴۷۳
 کردہ شدہ - ۲ - پی : 'عز آباد' - ۳ - اصل : 'رسانید' - ۴ - ما : 'عزت
 خان' -

رسیدن شهزاده محمد سلطان بدرگاہ معلی و ممنوع شدن از سعادت ملازمت

و چون بادشاہزادہ محمد سلطان کہ فدائیکان باوردن ایشان مأمور گشته بود ، بکعبہ حضور نزدیک رسیده بودند ، حکم والا عز و ورود یافت کہ مرحمت خان پذیرہ شدہ آن والا نژاد را بزودی بدارالخلافت رساند و ازان رو کہ در بنگالہ از فدائیکان و چندی دیگر از امراء بعضی تقصیرات سر زدہ بود ، فرمان بادشاہ مالک رقاب از پیشگاہ عتاب ، بصدور پیوست کہ خان مذکور بحضور لامع النور نیامدہ ، از ہانجا بہ گورکھپور کہ جاگیر او بود ، برود و خلیل اللہ خان ، چون میر روح اللہ پسر خورد را با صبیبہ امیرالامراء نسبت کردہ بود ، ارادہ طوی او داشت ، پیشکشی از جواهر و مرصع آلات بمحل عرض رسانیدہ ، التماس رخصت کرد - عنایت بادشاہانہ روح اللہ را بعطای خلعت و اسپ با طلا و جمدھر مرصع با علاقہ مروارید ، سیرہ مروارید کہ روز طوی بر سر می بندند ، نوازش فرمودند - غضنفرخان بفوجدرای سرکار جوہپور از تغیر مکرمخان صفوی و عاقل خان بفوجداری میان دواب منصوب شدند و بالتفات خان ولد صلاحیت خان و چندی دیگر از بندہ ہا کہ طوی کدخدای آنها بود ، خلعت و بیرخی اسپ مرحمت شد و میر رضی خراسانی متخلص بدانش بعطای خلعت و انعام یک ہزار کامیاب عنایت گردید -

درین ہگام کہ بادشاہزادہ محمد سلطان بشکرپور کہ آن روی آب جون است ، رسیده بودند ، بمکافات جہالت از سعادت ملازمت ممنوع شدند و بیست و پنجم شعبان اللہ یار خان داروغہ گرز برداران ، بموجب حکم والا بشکرپور رفتہ ایشان را از راہ دریا بسلم گره کہ بنورگرہ معروفست و برای بودن آنوالا گھر مقرر شدہ بود ، رسانید و حراست و خبرداری ایشان بمعتمد خان تفویض یافت [برگ

۱ - سآ : 'راضی' -

- 2 - Sher Shah Afghan, having demolished the city of Ala-ud-din Khalji, known as Kushk Sairi, founded another. His son, Salim Shah, in 953 A. H. (1546) built the fort of Salimgarh, which is still extinct in the midst of the river Jumna, opposite the citadel of Shahjahanabad, Sarkar, India of Aurangzeb, p. 3.

۳۹۴ الف] و بیست و هفتم از وقایع مستقرالخلافة اکبر آباد بعرض رسید که ذوالفقار خان که از بنگاله کوفت ناک آمده دران مستقرالخلافة مانده بود ، جهان گذران [را] بدرود نمود - خاطر انور از فوت آن بنده درست اخلاص ، متأثر گردید - وزیر بیگ مخاطب بارادت خان که از انتقال ارادت خان ولد اعظم خان بدان خطاب صراحت افزای شده بود ، از قدیم الایام بخدمت بادشاهزادگی عهد مملطان قیام داشت ، جبهه مای آستان خلافت گشته بنا بر وقوع تقصیرات در محارمت آن والا نژاد ، مغضوب و معاتب و معزول از منصب شد -

—:0:—

آغاز سال سوم از سنین دولت والای عالمگیری

مطابق سنہ ہزار و ہفتاد ہجری

درین هنگام مبارک فرجام ، قدم ماه فرخنده صیام ، میمنت بخش ایام گشته ، سال سوم از سنین خلافت خدیو جهان ، بفرخی آغاز شده بود و دگر بارہ ابواب فوز و فلاح ، بر روی عالمیان باز گردید ۔ اسباب جشن جلوس میمنت قرین ، ترتیب یافت ، و دولت خانہ مبارک خاص و عام و انجمن خاص غسلخانہ را بدستور سال گذشتہ ، آزرین دولت بستند ۔ درین اوقات وزیر خان ، بصوبہ داری مستقرالخلافت از تغیر سیف خان ، و مکرم خان بفوجداری سرکار اودہ از تغیر فدائیکان و ایرج خان از کومکیان مالوہ بفوجداری بهیلہ مضاف صوبہ مذکور معین گشتند و الف خان کہ از کابل آمدہ بود و باقر خان کہ از فوجداری بہکر معزول شدہ [بود] ، باستلام عقبہ سپہر رتبہ فایز شدند و قاسم خان از الہ آباد و الہ وردیکان از متہرا رسیدہ دولت اندوز ملازمت اشرف گردیدند ۔

بیست و چہارم این ماہ میمنت اثر کہ وقوع بزم جشن مسعود ، دران روز مسعود معہود بود ، در دولت خانہ مبارک دارالخلافت شاہجہان آباد ، محفل دلکشا و انجمن والا ترتیب یافتہ و بعد از یک پاس روز ، حضرت شاہشاہی با قر و شان الہی دولت خانہ خاص و عام را از فیض قدم اشرف عزت بخش سپہر اعلی ساختہ ، چون مہر منیر مشرق از سریر گردون نظیر ، انوار سعادت بر جہانیان گستردند ، صدای نقارہ غلغلہ ، کوس شادی و طنطنہ شوکت جمشیدی و حشمت کیقبادی بمسامع ساکنان افلاک رسانیدند و آہنگ تحیت و نوای تہنیت از خیل قدسیان بر زمین و از زمرہ انسان بچرخ برین رسید ۔ نخل مراتب و مناعب از فیض بہار تربیت بادشاہی نشو و نما گرفت و نہال آمال و امالی بقطرہ فشانی سحاب مراحم خسروانی تازگی و سرسبزی پذیرفت :

دگر تازہ شد رسم عیش و سرور جہان گشت لبریز ذوق و حضور
شنیدند از ہم زمین و زمان ز نو مژدہ عشرت جاودان

۱ - عالمگیر نامہ : ۴۸۱ 'موافق چہاردم خرداد' - ۲ - ۱۱ : 'جمشید گشت' ۔

فلک دهر را باده کام داد طرب دست بیعت با پیام داد
خدیو کرم پرور ساعتی چند دران محفل خلد مثال ، بر اورنگ حشمت و
جلال جلوس سعادت فرموده و احیای مراسم بخشش نموده ، از آنجا بانجمن خاص
عساکر شرف قدوم بخشیده ، ساعتی سریر آرا گردیدند و راقم صحیفه اقبال
بخدمت خوش سعادت اندوز بود .

درین روز عالم افروز خبر از بنگاله رسید که شجاع از صلحه صولت جنود
جلوس قاهره رخت ادبار بجهانگیرنگر کشیده بود ، از آنجا نیز مجال ثبات نیافته
ششم ماه رمضان این سال ، [که] اوائل (برگ ۳۹۲ ب) سنه ثالث از جلوس
هایونست ، بولایت رخنک آواره گردید و سر تا سر مملکت وسیع بنگاله ، از گرد
شورش و فساد او پیراسته ، محیطه ضبط و تصرف اولیای دولت درآمد . معظم خان
با عساکر ظفر نشان ، نهم ماه مذکور داخل جهانگیرنگر شد . از ورود این
مژده دولت افزا ، اولیای سلطنت را مسرت بر مسرت افزود و غبار فساد از
مرآت حشمت زدوده و خار عناد از گستان ابهت دروده گشت و چون مقرر
شده بود که از بیست و چهارم اینماه سعادت پرتو ، که جلوس ثانی بر اورنگ
جهانبانی در آنروز واقع شده ، آغاز جشن کرده آنرا بعید فرخنده فطر متصل
سازند . درین مدت عنایت بادشاه ابرکف دریاانوال ، شامل حال همگان
گشته ، دور و نزدیک و خرد و بزرگ بهرام والا و مکارم سترگ کامیاب شدند .
بادشاهزاده های کامگار و عمده های حضور و صوبهجات باقسام عنایات
و اضافها فوازش یافتند و بسیاری از بنده های منصبدار [را] ، بقدر تفاوت درجات
و مناصب خلعت های فاخره گرانمایه مرحمت شد . درین ایام تربیت خان
بصوبه داری سلطان از تغیر لشکر خان و او بصوبه داری تهته از تغیر قباد خان
معین گشته ، بعنایت خلعت سر افراز شدند و روح الله خان ولد خلیل الله خان
بخطاب خانی و باضافه پانصدی بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار سر افراز
گردید و میر عماد خواهر زاده خلیفه سلطان که از ایران آمده ، بتسلیم سده
خلافت ، چهره طالع بر افروخته بود ، بمرحمت خلعت و خنجر مرصع و شمشیر
با ساز سیناکار و اسب با زین و ساز سطلا و انعام دو هزار روپیه و منصب هزاری
دو صد سوار سرمایه کامروائی اندوخت و شمشیر خان ترین از کوسکیان
صوبه کابل بحراست حصار آن دارالملک اقبال ، از تغیر سعید خان منصوب گشت

۱ - سآ : 'بیستم' - ۲ - آ : 'و بر سر خان در آنجا بودند و مادیان گشته' - ۳ -
پی : 'کامروائی' -

و رحمت خان بخدمت دیوانی بیوتات از تغیر مقیم خان ، و خان مذکور بدیوانی کشمیر از تغیر وعداندازخان و نظر بیگ چپاه داروغه نقارخانه بخطاب نوبت خانی ، نوازش یافتند و شیخ بهاءالدین ثانی از اولاد اجداد قدوه اولیای عظام قطب ربانی شیخ بهاءالدین ملتانی قدمی سره ، بعنایت خلعت و ماده فیل و انعام یک هزار روپیه بهره اندوز عزت گشته بوطن مألوف مرخص شد و سی هزار روپیه بوساطت صدرالصدور بارباب استحقاق مرحمت گردید و خوشحال خان ، (را که) سر آمد نغمه سرایان پایه سریر خلافت مصیر و در فن خود منفرد و بی نظیر است ، عاطفت خسروانه بزر سنجیده ، هفت هزار روپیه که هم سنگ او بر آمد باو عطا فرمودند و پنج هزار روپیه بسایر ارباب سرود عطا شد -

و درین روز عالم افروز بادشاهزاده های بخت بیدار ، نوآینان رفیع مقدار پیشکشهای شایسته گذرانیدند و همچنین [از] امرای صوبجات در خور حال پیشکشها پایه سریر گردون نظیر رسید و خوانهای زر و سیم ، نثار از جانب ملکه تقدس (برگ ۳۹۳ الف) نقاب روشن آرا بیگم و دره فاخره سلطنت زیب النساء بیگم و دیگر ثمرات ریاض عظمت و مقدسات مشکوی ابهت ، از نظر اکسیر اثر زیور قبول یافت و در هدین اوقات عنایت بادشاه دریانوال بمناسبت برشگال ، بادشاهزاده های بلند اقبال و نوآینان والا مراتب را فراخور حال بعطای خلایع بارابی شرف افتخار بخشید و شب شنبه ، ماه نو چون زهره جبینان غرفه نشین از منظر زمردین سپهر گوشه ابروی التفات بمنظران عید امید نمود - غریوکوس شادیانه پرده کشای گوش زمانه گشت - شاه عزم توجه بمصلی فرموده و نماز عید را بجاعت گزارده ، بعد از معاودت ، ساعتی در محفل سعادت اساس عام و خاص بر اورنگ کامرانی و کام بخشی نشسته خورشید مان پرتو مرحمت و احسان بر ساخت احوال جهانیان گسترده و بعد از عید تا دو روز مراسم جشن و سور و قواعد عیش و سرور مشتید بود -

۱ - ۵۷۸ - ۵۶۶۱/۱۱۸۲ع - ۱۲۶۲م - نیز رک به اردو دائرة المعارف اسلامیہ
۵ : ۹۴ - ۹۶ -

2 - Place of destination, Steingass.

۳ - برای تفصیل این پیشکشها وغیر آن رک به عالمگیر نامه : ۴۸۵ - ۴۹۰ -
۴ - ما : 'درخور' - ۵ - آ : 'قصر درپیش قلعه افتاد و در هنگام برآن شورش' -

اکنون سر رشته وقایع حضور قدسی سرور را اینجا گذاشته بنگارش مجملی از سوانح ممالک شرقی و ترددات افواج قاهره که بیاملیقی شاهزاده محمد سلطان و عمده الملک معظم خان در ربیع الثانی نخستین سال جلوس هایون، از اله آباد بتعاقب شجاع معین شده بودند، می پردازد و چون از هنگام رسیدن شجاع به بنارس آغاز سخن کرده تا برآمدن او از بنگاله، بجانب رخنگ که قریب شانزده ماه بود، جا بجا حقایق را بطریق اجمال مذکور نموده، بر سبیل اختصار کیفیات محاربات لشکر منصور با او گزارش میدهد - پوشیده نماند که شجاع اول مرتبه در بهادرپور عزم مصمم کرده برسیدن عساکر ظفرمآثر دو منزلی از چناده، از آنجا هم بگم فرار بسمت پتنه شتافت و در پتنه صبیبه ذوالفقار خان قرمانلو را که برسم گوشه نشینی آنجا میبود، بعنف و تکلیف تمام برای زین الدین مهین خلف خویش خطبه نموده بقید ازدواج در آورده، از آنجا روانه پیش گشته، ششم جهادی الاخر بمونگیر که عبارات عالی در آنجا بنا نموده، داخل شده باستحکام دیوار آن، که یکسر او بکوه و سر دیگر دریای گنگ پیوسته است، پرداخت. چون بادشاهزاده محمد سلطان و معظم خان اراده تسخیر مونگیر و محاصره آن عبت دانسته، قصد در آمدن از عقب آن، براه کوهستان، بدالات راجه بهروز زمیندار گورکھپور^۲ نموده از راه دامن کوه گورکھپور مذکور که بیشه و جنگل است، روانه شدند - شجاع بعد از اطلاع بر این معنی از مونگیر روانه پیش شده در موضع رنگاماتی که از مونگیر می و سه گروه و تا اکبرنگر قریب پانزده گروه است و آن نیز بوضع مونگیر واقع شده، که یک طرفش کوه و طرف دیگر دریای گنگ است قرار استقامت داد و دیواری مابین کوه و دریا کشیده بآلات جنگ از توپ و تنگ مستحکم گردانید - بالجمله (برگ ۳۹۳ ب) معظم خان بمونگیر آمده و

۱ - مؤلف واقعات عالمگیری : ۹۲ - ۱۰۷ راجع به محاربات بین عساکر شاهی و شجاع مشروحاً نوشته است ولی طرز وی در تحریر وقایع از عالمگیر ناسه و مرآة العالم تفاوتی دارد - ۲ - پی : 'کورله پور' عالمگیر ناسه : ۴۹۴ 'کهر پور'

3 - Ranga Mati: Ancient town in the Berhampore subdivision of Murshidabad district, Bengal, situated in 24° 1' N. and 81° 11' E., on the right bank of the Bhagirathi, 6 miles south of Berhampore. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 212.

۴ - پی : 'بموضع' -

بندوبست آنجا نموده ، مجد حسین ملدوز را بحراست قلعه معین ساخته ، معاودت نموده بیادشاهزاده مجد سلطان که بانتظار خان مذکور در راه اقامت داشتند ، پیوست و عساکر فیروزی بدستور پیش ، براه پیشه^۱ و کوه متوجه شده برهنمونی خواجه کمال افغان ، زمیندار بیربھوم ، بهان عنوان که از مونگیر عبور کرده بودند ، موضع رنگاماتی را هم طرف چپ گذاشته ، از بیربھوم گذشتند که از عقب شجاع برآمده کار بر او تنگ سازند - او پس از آگهی بر گذشتن عساکر جهانکشا از بیربھوم^۲ ، تاب ثبات نیاورده از رنگاماتی^۳ روانه^۴ اکبر نگر شد و اوایل ماه رجب بآنجا رسید و اواسط این ماه بعزم گذشتن دریای گنگ ، از اکبرنگر برآمده دوسه گروهی گذر دوگچی ، که دوازده گروه از اکبر نگر بسمت مخصوص آباد^۵ ست ، نزول کرده بقصد آنکه اواخر شب از دریا بگذرد ، بکنار دریا رفت - چون شب باد عظیم میوزید و دریا بتلاطم آمده جریان سفاین را مانع گردید ، از کنار آب برگشته بدایره خود آمد که صبح از آب بگذرد و درین وقت عساکر منصور ، بموضع بلکھتہ^۶ که تا جای نزول او قریب پانزده گروه بود ، رسیده مقام داشت -

در خلال^۷ این ایام قضیه^۸ نفاق راجپوتان ضلالت کیش رویداد - شرحش اینکے چون اخبار غیر واقع از جنگ اجمیر بآنها رسید ، بمقتضای واقعہ طلبی ، بعد از روانہ شدن لشکر فیروزی اثر از مونگیر ، کنور راسننگھ ولد راجہ جیسننگھ و راؤ بهاؤ منگھ هادا ، با اکثر آن فرقه^۹ ضلال ، مثل امر سنگھ چندراوت و گردھرداس کور و چتر بهوج چوهان و شیر سنگھ^{۱۰} روتلہ^{۱۱} و پردومن^{۱۲} کور ، از بیدانسی و بی تحقیقی حال و ملاحظہ^{۱۳} سوء مآل ، بعزم نخلتف از همراهی افواج اقبال ترک کورنش و ملازمت بادشاهزاده مجد سلطان نموده جدا فرود آمدند و کیفیت

۱ - آ : 'پتہ' - ۲ - مآ : 'ہربھوم' - ۳ - مآ : 'بگاماتی' -

۴ - Murshidabad town, headquarters of the Lal Bagh subdivision of Murshidabad district, Bengal, situated in 24° 12' N. and 88° 17' E. on the left bank of Bhagirathi. The town which possesses great historical interest was formerly known as Makhsusabad and is stated by Tieffenther to have been founded by the Emperor Akbar. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 53.

۵ - پی : 'تلکھتہ' - ۶ - مآ : 'در این ایام' - ۷ - آ : 'مرننگھ روہلہ' - ۸ - مآ : 'بندھیلہ' - ۹ - پی : 'پردومن از' -

جنگ اجمیر را بعنوانی نا مساوار که نصیب اعدای این دولت پایدار باد ، شهرت داده برهمزن جمعیت دلهای مست عقیدتان گردیدند . تا آنکه شانزدهم رجب ، که جنود قاهره دو سه منزل از بیربھوم^۱ گذشته بود ، اتفاق نموده رو از ہمراہی جیش منصور تافتند و بھیت مجموعی براہ معاودت شتافتند . بادشاہزادہ و معظم خان ، بمقتضای مصلحت ، متعرض احوال آنها نگشتہ و اصلاً ازین حرکت شورش انگیز آن جہالت منشان متزلزل نشدہ ، با اعتضاد^۲ جنود عون الہی ، روانہ^۳ مقصد گردیدند . القصہ چون شجاع عازم عبور دریای گنگ شد ، الہ وردیخان بمقتضای دور اندیشی ، قصد جدائی ازو کردہ در حینی کہ او از کنار دریای گنگ بخیمہ گاہ خود آمدہ بود ، خان مذکور انتہاز فرصت نمودہ ، بشہر اکبر نگر مراجعت کرد و بسیاری از مردم شجاع کہ از بہبود حالش امید بر گرفتہ بودند با او متفق و ہمدامتان شدند . شجاع بعد از اطلاع بر معاودت خان مذکور ، تدبیری اندیشید و خبرہای غیر واقع شہرت دادہ بسمت اکبر نگر برگشت و آنروز [برگ ۳۸۴ الف] نخست میرزا بیگ نام ، یکی از نوکران عمدہ خود را در راہ بر سر الہ وردیخان تعین نمود و پس از ان ہر یک از سرداران [کہ] بنظرش می آمد پی در پی میفرستاد . چنانچہ مردش^۴ دور منزل خان مذکور اجتمع نمودہ مترصد اشارہ بودند کہ بر خانہ^۵ او یورش نمایند و سراج الدین جابری دیوان خود را فرستادہ بود کہ خان مذکور را بلطایف وعد و وعید و استہالت ، از ارادہ مخالفت و مفارقت باز داشتہ بھر عنوان کہ باشد ، پیش او بیارد . چون خان مذکور صورت حال بر این منوال دید و از برگشتن شجاع بشہر و اشتہار اکاذیب باطلہ ، کہ او شہرت دادہ بود ، جمعی کہ با او متفق بودند ، ارکان ثبات و ہمت^۶ شان بستگی گرائیدہ بود ، بحکم ضرورت تن بآمدن نزد آن نکوہیدہ کردار داد و بر عہد و قول نااستوار او دل نہادہ با صیف اللہ پسر خرد خود برفاقت سراج الدین از شہر بر آمد . درین حالت سپاہ و مردم شجاع ہجوم آورده او را در میان گرفتند ، و برسم گناہکاران ، دست ہا بر پشت بستہ در بیرون اکبر نگر کہ شجاع آنجا رسیدہ در باغ خود فرود آمدہ بود ، پیش او بردند . آن تہ رای^۷ او را با پسرش بر قبلی نشانیدہ ہمراہ بشہر آورد و در منزل خویش نزول نمودہ بتحریک مفسدان کوتہ نظر چشم از عتاب یوم الحساب پوشیدہ او را با

۱ - پی : 'پھر انھوں' - ۲ - مآ : 'باعتماد خان' - ۳ - پی : 'اگر مردش' - ۴ - پی : 'ہم نشینان' - ۵ - آ : 'شجاع او را' - ۶ -

سیف الله دران مقام به تیغ کین و انتقام از هم گذرانیده و دست تطاول باخذ و نهبِ اموال او کشوده تمامی را متصرف شد و بنا بر مصلحت سه روز دیگر در اکبرنگر بسر برده بیست و یکم رجب، دگر باره از شهر بر آمده و در دوکاجی از آب گذشته در سر زمین باقر پور که محاذی آنست، طرح اقامت انداخت و مجموع نواره بنگاله را که مدار جنگ در آنولایت بر آنست، بحیطه ضبط و تصرف خود در آورد و از باقرپور تا مقابل سوتی جا بجا مورچالها ساخته بنواره و توپخانه و سرداران [و] مردم کاری استقام داد و بادشاهزاده محمد سلطان و معظم خان با جنود گیهان ستان، سلخ رجب باکبرنگر رسیده در دوکاجی نزول نمودند و چون مابین موضع مذکو و باقرپور، درمیان دریا سراسر زمینی مرتفع بود، شجاع خواست که آنزمین گرفته برخی از توپخانه با جمعی از سپاه بر فراز آن بر آرد و از آنجا بآسانی، توپ و تفنگ بر افواج قاهره اندازد. باین اندیشه شبانگاه جوقی از مردم [خود] با توپی چند بکشتیها در آورده بآنجا فرستاد و آنها در حجابِ ظلمت شب بر آن سر زمین بر آمده شروع در بستن مورچالها و ساختن دمدمدها نمودند. معظم خان همت بر انتزاع آن سر زمین گماشت. چون روز شد بسعی و کوشش بسیار، چند کشتی سر انجام کرده وقت شام بکنار دریا رفته جمعی از بهادران جلادت آیین، بران کشتیها نشانیده بسوی آن سر زمین روان نمود و آنها فرود آمد، کشتیها را باز پس فرستادند، و برخی دیگر در سفاین نشسته رفتند. همچنین تا اواخر شب قریب دو هزار کس از تاینان او و چندی از بندههای عمد (برگ ۳۹۴ ب) بادشاهی، مثل ذوالفقار خان و فتح جنگ خان و رشید خان انصاری و لودی خان و راجه سجانسنگه بندیل و تاج نیازی، هر یک با تاینان خویش و دویست پیلدار^۱ و پاره توپخانه، از آب گذشتند. و چون صبح دمید مخالفان از عبور لشکر منصور آگهی یافته توپها را بر سفاین انداخته گریزان شدند و مجاهدان فیروزی لوا بجای آنها آمده دران سر زمین علم نصرت بر افراختند، و طرح مورچال انداختند.

روز دیگر اعدا با جمعیت تمام با کل نواره، بر سر آن زمین آمده از کشتیها جنگ توپ و تفنگ سر کرده، بر روی آب آتش کار زار بر افروختند، و زبردی عظیم روی نمود. چندی از بندههای بادشاهی و تاینان معظم خان رتبه جانفشانی یافتند. و برخی از مقهوران را سفینه حیات بگرداب فنا افتاد. و همچنین روز

۱ - آ: 'و کمر همت بر میان بسته شرط خدمتگاری بود' - ۲ - پی: 'پیلدار' -

دیگر قتال و جدال بوقوع انجامید و اعدای بد سگال از گرفتن آن سر زمین طمع بریده و دست آویزش کشیدند و همگی همت بر استحکام مورچالها، مصروف ساختند. همواره نواره بر روی دریا سیر می نمود و شب و روز از طرفین بتوپ و تفنگ هنگامه کوشش و جنگ گرم بود. چون در سمت دوکچی [و] اکبر نگر دریا عرض عریض داشت و شجاع با اکثر لشکر و توپخانه در برابر نشسته بود معظم خان بصوابدید رای تدبیر پیرای خود با شش هفت هزار سوار از بادشاهزاده جدا شده بطرف سوتی که قریب چهارده گروه از اکبرنگر بسمت جهانگیرنگر واقعست، رفته آنجا بتدبیر عبور از دریا پرداخت. و عساکر ظفر مآثر را، از دوکچی تا سوتی جایجا در کنار آب نشانند که مورچالها ساخته در کمین انتهاز فرصت باشند و بادشاهزاده مجد سلطان با ذوالفقار خان و اسلام خان و جمعی دیگر از امراء و سایر افواج نصرت پیرا، در دوکچی قرار اقامت داده، روبروی شجاع نشستند و آن باطل اندیش نورالحسن را که از عمده های او بود، با فوجی و برخی توپخانه فرستاد که در برابر سوتی نشسته، بمراتب مدافعت معظم خان پردازد و اسفندیار معموری را با جمعی، بدوناپور که علی قلی خان از جیوش قاهره محاذی آن بود نشسته تعیین نمود که آنجا مورچال بسته مانع عبور لشکر گردون شکوه گردد و زین الدین پسر بزرگ خود را با تمامی پردگیان و زواید اموال بتانده فرستاد. بالجمله معظم خان بعد از استقرار در سوتی قریب صد کشتی سامان نموده شب و روز در کمین فرصت بود و مخالفان آنطرف دمدمهها بسته هشت توپ کلان بر فراز آنها نصب کردند و پیوسته بلشکر منصور می انداختند و اکثر اوقات آسیب آن به لشکریان و اردو^۱ و دواب لشکر میرسید.

در خلال این ایام معظم خان خواست که دستبردی مقهوران نماید، بنا بر آن ده کشتی مشحون بآلات توپخانه و مردم کاری شبی روانه نمود و دیدبانان کشتیهای غنیم آگاه شده بمدافعت پیش آمدند و این فریق کاری [نه] ساخته از میان دریا برگشتند. روز دیگر آن خان عقیدت پرور، دگر باره بیست کس [برگ ۳۹۵ الف] از بنده های بادشاهی و جمعی از غلامان خود را برده در کشتی نشانیده در گرمگاه روزی که هوا در نهایت حرارت بود و اعدای غافل بودند، آنها را فرستاد، شاید فرصت یافته دست بردی نمایند. آن کار طلبان چالاک

۱ - آ : میان بکار بسته و بهمراه فوج کثیر در برابر دشمن بایستاده با هزار سوار.

۲ - آ : عساکر منصور گردد. - ۳ - سآ : اهل اردو.

بسبب سری باد از آب گذشته بر سر توپخانه^۱ غنیمت که در مورچالهای کنار دریا بود ، رسیدند و بدلیری و تیز دستی شش توپ برداشته بکشتیهای خود آوردند و دو توپ کلان که قابل نقل و تحویل نبود آتشگاه آنها را میخ زده باطل گردانیدند و سالمآ و غانمآ معاودت کرده به نیرنگی اقبال بی زوال خدیو جهان شاهنشاه دوران و مالک مملکت خسروان ، این قسم جرأتی نمایان از آنها بظهور آمد ، اعادی از وقوع این مقدسه انگشت حیرت بدنندان تعجب گزیدند و از سطوت و صولت مبارزان بهرام انتقام حساب تمام برگرفتند .

چون شجاع بر این آگهی یافت سید عالم را که رکن اعظم لشکر او بود ، با فوجی تازه بجای نورالحسن تعیین نمود و پس از وقوع این قضیه^۲ شگرف ، بعد از چند روزا معظم خان بنده های بادشاهی را طلبیده شب دو شنبه نوزدهم شعبان از نخستین سال جلوس هایون ، خود بکنار دریا رفته زمره از دلاوران جیش مسعود را که مرداران و مردم نامی دران میان بودند ، در کشتیها نشانیده و جمعی را بسعی و اهتمام تا آخر آتشب هفتاد و سه کشتی مشحون به مردان کار و آلات پیکار ساخته نزدیک صبح بآن طرف آب روانه نمود و چون درین وقت اعادی غافل نبودند بلکه از عزمیت این حرکت پیشتر آگهی داشتند و آماده مدافعت شده شب و روز لوازم حزم و پاسداری ، مراسم تیغظ^۳ و هوشیاری بکار میبردند . سید عالم که سرگروه مخالف بود ، مستعد مقاومت و مصادمت^۴ گشته با لشکری شایسته و چند فیل مست جنگی دور از مورچالها عقب دمدنها ، در کمین فرصت شد ، و کشتیهای مذکور نزدیک بکنار رسیده ، دو سه کشتی که از همه پیش بود ، اهتمام خان و گروهی دیگر دران بودند . خان مذکور و معدودی از مبارزان منصور بچستی و چالای فرود آمده بر مورچال اعداء حمله آور گشتند و مردمی که در مورچال بودند گریختند و بهادران نصرت لوا علمهای خود را بر بالای مورچال زدند . درین حال سید عالم از کمین گاه^۵ بر آمده برین گروه حمله کرد . مبارزان جلادت آیین باوجود قلت عدد ، دست جرأت بانداختن تیر و تفنگ کشوده مخالفان را بر گردانیدند . لیکن مردمی که هنوز در کشتی ها بودند ، توفیق اعانت نیافتند و بر گشتند و از مجموع نواره بادشاهی سوای آن شش کشتی که برخی از مردم آنها فرود آمده داخل

۱ - پی : 'به پنجرور' - ۲ - پی : 'تنقیظ' - ۳ - پی : 'مطاواعت' - ۴ - آ : 'مورچال کمینگاه' -

مورچالها شده بودند و پاره هنوز در کشتی بودند ، دران کنار نماند و معاندان با دو فیل مست بر سر این کشتیها هجوم آوردند و درین اثنا از نواره مخالف چند کوسه^۱ جنگی از اطراف ابن کشتیها رسیده ، بر روی آب نایره^۲ آتش پیکر افروخته شد و حریفی صعب روی نمود . زبردست خان برادر فتح جنگ^۳ خان که با رفقای^۴ خود در یکی ازان کشتیها بود ، (برگ ۳۹۵ ب) جنگ کنان از میان گوشهای مخدولان برآمد و یک زخم تفنگ^۵ و دو زخم تیر برداشت و بسیاری^۶ از فریق را قتل و جریح ساخت و شهباز و شریف برادران فتح جنگ خان و رستم و رسول برادر زاده های خان مذکور و جمعی دیگر از اقربا و تاینان او که در کشتی بودند ، برخی فرود آمده ، بمدافع^۷ اعداء پرداختند و ما بقی در صدد فرود آمدن بودند .

درین اثنا فیل غنیم بآب درآمده بر سر کشتی رسید و شهباز را بصدقه^۸ دندان از هم گذرانید و رستم و رسول با جمعی دیگر جنگ کنان برتبه^۹ والای شهادت فایز گشتند و تنی چند که مجروح گشته از تلاش باز مانده بودند ، بحسب تقدیر دستگیر شدند . حاصل که دران موقف قیامت اثر موج خیز حادثه و خطر ، کشتی حیات بسیاری بگرداب اجل فرو شد . بعد از وقوع این کارزار مخالفان به اتهام خان و گروهی دیگر که بمورچال در آمده بودند ، رو آوردند . خان مذکور و برخی دیگر شهادت یافتند و جمعی دیگر را اعادی هجوم آورده دستگیر ساختند . بعد ازین بچند روز موسم برشکال رسید . طرفین بساط محاربه در نوردیده بسر انجام اسباب گذرانیدن برشکال پرداختند^{۱۰} .

—:O:—

۱ - بی : 'فتح خان' - ۲ - آ : 'خویش برآمد و جمیع جوان مردان جنگ دیده و آرموه اند' - ۳ - سآ : 'گولی' - ۴ - آ : بدین فریق' - ۵ - مؤلف مرآة العالم برگ ۳۹۳ الف - ۳۹۵ الف همه شرح شجاع را بعضی جا ملخصا از عالمگیر نامه گرفته است و در بعضی موارد از عالمگیر نامه نقل کرده است - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۹۱ - ۵۰۹ .

ملحق شدن بادشاهزاده با شاه شجاع

چون درین مدت شجاع از روی عذر و مکیدت با رسال رسال و رسائل ، اغوای بادشاهزاده مجد سلطان مینمود و حرف تزویج صبیحه خود بآن والا نژاد درمیان آورده بود و نیز بعضی مفسدان میان ایشان و معظم خان ، بغازی غبار نقاز انگیزته بودند ، بنا بر آن ، آن عالی تبار شب بیست و هفتم ماه رمضان ، دوم سال از جلوس هایون ، با امیر قلی داروغه توپ خانه و قاسم علی میر توزک خویش که محرم این راز بودند و دو سه کس دیگر از خدمتگاران بر کشتی نشسته از آب گذشتند . شاه شجاع بعد از اطلاع برین مقدمه ، البساط و استبشار عظیم نمود و بلند اختر پسر کهتر خویش را با جان بیگ که سرخیل عمده های او بود ، بامستقبال فرستاده قدوم ایشان را باعزاز و احترام تلقی کرد و این معنی را سرمایه رونق کار و بهبود حال خویش [دانست] و ازین سانحه کمال فتور و اختلال بجنود اقبال راه یافت .

معظم خان همان شب از منوح این قضیه گه شده بحسن همت عنان ثبات و سکون از کف نداده فردای آن بقصد جبر [ان] این حادثه ، جریده خود را از سوتی بدو گچی رسانید و لشکر نصرت اثر را ضبط و نسق کرده بتدبیر تدارک این قضیه ناملازم برداخت . خود در معصومه^۲ بازار قرار گذرانیدن ایام برشگل داد و بصوابدید او ذوالفقار خان و اسلام خان و دیگر امراء در اکبر نگر ماندند و داؤد خان صوبه دار بهار بموجب فرمان واجب الاذعان ، شیخ مجد حیات برادرزاده خود را با جمعی به نیابت خود در پهنه گذاشته و خود با رشید خان و میرزا خان و هادی داد خان و سایر کومکیان صوبه بهار ، غره رمضان المبارک ، از گنگ گذشت . تا (۳۹۶ الف) چنانچه معظم خان با عساکر گردون توان^۳ از سمت مخصوص آباد و اکبر نگر در استیصال شجاع میکوشید و از آنطرف بر سر تانده که

۱ . صاحب عالمگیر نامه ' ۵۰۹ - ۵۱۰ تمهید طولانی نوشته است - ۲ - سواران که برای جنگ دشمن جدا کرده شوند (انند راج) - ۳ - عالمگیر نامه : ۵۱۲ 'معصومه بازار سرزمینی مرتفع و از اکبر نگر بمسافت سی گروه واقع است' - ۴ - آ : 'رسیدن دم برسات داد' - ۵ - پی : 'توایمان' -

بنگاه آن فتنه انگیز بود برود و از هر دو سو کار بر او تنگ سازند و داؤد خان بعلت طغیان آبها و ممانعت جمعی از مردم غنیم، در مدت مدیده برابر بهاگل پور رسید و درین مدت اکثر اوقات میان سباززان جیش منصور و اعادی جنگها روی نمود و همه جا غلبهها اولیای دولت را بود - از آنجا که در موسم برشگال همه زمینهای آن ملک بزیر آب درسی آید و مجال تردد آدم و اسپ نمی ماند و آذوقه از راه دریا بلشکری که در اکبر نگر بود نمیرسید و تمام نواره را غنیم در تصرف داشت و راجه هرچند زمیندار منجوه که با اعداء متفق بود، در طرف کوهستان راه بر مترددین^۲ بیچاره را میزد و از آن راه غله نیز نمی رسید، بنا بر این عسرت تمام در اردوی اکبر نگر رویداد و اختلال^۳ عظیم بحال لشکریان راه یافت و اکثر مراکب و دواب تلف شد و نیز جمعی از جنود قاهره در سر زمینی که آب نمیگرفت رخت اقامت گسترده منتظر انصرام ایام برسات بودند - چون شجاع برین آگهی یافت بداعیه^۴ گرفتن اکبر نگر، سراج الدین جابری را با امیر علاء الدوله دیوان و مجد زمان میر سامان خود در تانده بمحافظت بنگاه اهل حرم گذاشته، بامتظهار نواره، نهم ذیحجه باین کنار آمد و در موضع پتوره، بیست^۵ گروهی اکبر نگر، بر ساحل دریا نزول نمود و چون میخواست که صبیحه^۶ خود را بحواله نکاح بادشاهزاده مجد سلطان در آرد تا ایشان دلنهاد همراهی او شوند و تهیه^۷ اسباب این طوی کرده بود، ازین جا ایشانرا بنانده فرستاده که کتبخدا شوند و بعد از وقوع طوی مراجعت نمایند و سیزدهم^۸ ماه مذکور، از پتواره با اکبر نگر آمد و ذولفقار خان دران اوقات کوفت ناک بود، خود سوار نتوانست شد - اسلامخان و فدائیخان با سایر عساکر بجانب مخالفان روانه شدند - قبل از رسیدن این گروه راجه اندرمن که در منازل و عمارات شجاع نزول داشت، با همراهان خود در مقام مدافعه درآمده حتی المقدور کوشش نمود - لیکن از قلت جمعیت تاب مقاوت نیاورد - اسلامخان و فدائیخان و سایر عمدهها و سرداران لشکر، بنا بر اغراض نفسانی با یکدیگر خلاف ورزیده توفیق مجاهده نیافتند و بهمان

۱ - سآ : 'بر شرارت درسی آید' - ۲ - عالمگیر نامه : ۵۱۶ 'در طرف کوهستان منجوه راه بر مترددین شورانیده بنچاره را میزد' - ۳ - پی : 'و اختلال' - ۴ - آآ : 'هشت' - ۵ - برای تفصیل وقایع گذشته رک به عالمگیر نامه : ۵۱۲ - ۵۱۷ - ۶ - آآ : 'و چند روز در آنجا ماند و در ایام برسات از آن مکان روانه شدند' -

سرزمین که محل اقامت بود، بر گشته آنجا نیز از عدم اتفاق استقلال نورزیدند^۱ - ذوالفقار خان چون حال برین منوال دید ناچار با مجموع عساکر قاهره در اواخر شب کوچ کرده براه دامن کوه منجوه بجانب معصومه بازار روانه شد و بمعظم خان ملحق گشت و بعضی از بنده های سست عقیدت روگردان شده بجنود مخالف پیوستند و اکثر نوکران بادشاهزاده محمد سلطان از سپاه و خدمت بآنطرف رفتند و بعضی کارخانجات و فیلان و اسپان شاهزاده بتصرف ایشان آمد - مخالفان را از وقوع این قضیه جراتی تازه بهم رسید - بی مانع^۲ ایام برشکال (برگ ۳۹۶ ب) در اکبرنگر بسر بردند - چون موسم باران منقضی شد و طغیان آب ها فرونشست و بادشاهزاده محمد سلطان^۳ از تانده با جنود مخالف که در آنطرف آب بود با اکبرنگر آمدند، شجاع دگر باره عزم صف آرای مصمم کرده با بادشاهزاده محمد سلطان و بلند اختر پسر کهنتر خویش و قریب هشت هزار سوار باهنگ پیکار روانه شد و میر مرتضی بخشی خود را بحراست اکبرنگر گذاشت - معظم خان بعد از استماع خبر نهضت غنیم از معصومه بازار روان شد و نزدیک بموضع بلکته در عقب ناله عمیق قرار اقامت داده دو جسر بفاصله نیم گروه از هم بران ناله بست و در آنطرف جسر ها مورچال بسته با ادوات توپخانه استحکام داد و شجاع این مسافت را که همگی بیست و چهار گروه بود، قریب بدو ماه طی کرد - غره ربیع الثانی در سال دوم جلوس هابون، در حدود بلکته در برابر افواج بحر امواج نزول نمود - چون ناله در میان حائل بود نخست بتوپ و بان و تفنگ جنگ سر شده، تا هشت روز باین عنوان از طرفین هنگامه نبرد گرم بود - چون معاندان دیدند که جبری رو بروی لشکر فیروزی مآثره بمحافظت افواج موج و پیاده^۴ و سوار و توپخانه^۵ مستحکم است و در سمت جسر بالا جمعیت لشکر ظفر لوا کم است، روز نهم از مقابل^۶ لشکر جیش اقبال کوچ کرده بسمت جسر مذکور روان شدند - یکه تاز خان^۷ با همراهان خود، بتقدیم همت و جلادت بقصد مدافعت بمورچال اینطرف آب آمد و معظم خان بعد از وقوف بر این معنی ذوالفقار خان را با همراهان او [و]

- ۱ - آ : 'استقبال' - ۲ - پی : 'پیمانہ' - ۳ - مآ : 'بلند اختر پسر کهنتر خویش' -
 ۴ - مآ : 'بیست' پی : 'شصت' - ۵ - پی : 'اثر' - ۶ - 'مواج و پیاده و سوار' در نسخه پی نوشته نه شد - ۷ - آ : 'در آن مکان چند روز در آنجا هم در مقابل' - ۸ - آ : 'ما را در آن دیار بیا آن' -

دو فرقه^۱ آگران و روز بهانیان ، بمدد یکه تاز خان فرستاد و جنگ سخت در پیوست - یکه تاز خان با دو برادر حقیقی نقد جان نثار کرد و مجد صادق اردو باری ، نیز دران دار و گیر بسر بازی رتبه^۲ سر فرازی اندوخته و چندی دیگر از جوانان دلاور سر بچیب نیک نامی فرو برده ، جمعی کثیر چهره^۳ شجاعت بزیور زخم آراستند و از نامداران لشکر مخالف ، مقصود بیگ مخاطب بقدر انداز خان و سرسست افغان هدف ناوک قضا گشتند و بسیاری در آن حرب ادبار کشته و زخمدار گشتند و همراهان یکه تاز خان که جمعی قلیل بودند از آب گذشته بدوالفقار خان که در آنطرف جسر بود ، ملحق شدند -

آن خان عقیدت نشان از آن روی آب بتوپ و تفنگ نایره^۴ قتال افروخت و کوششهای مردانه بظهور رسانید^۵ و چند کشتی را از آن سر جسر بحدت^۶ رای صایب ، آتش زده سوخت - مخالفان پس از سعی بیشمار دست از جنگ کشیده کاری نتوانستند ساخت و معظم خان در همین روز از آب ناله گذشته تسویه^۷ افواج قاهره نمود و خود در^۸ قول قرار گرفت و اسلام خان را با سید مظفر خان و دلاور خان و نیکنام خان و جمعی دیگر در سیمنه و فدائیکان را با راجه سجانسنگه و گروهی از مردان کار در میسره جای داد و فتح جنگ خان را با لودی خان و فریقی از افغانان را که همگی دو هزار سوار بودند ، بهراولی مقرر کرد و اخلاص خان خویشگی را با فوجی از مجاهدان طرح نمود و تکیه بر اقبال نصرت پیوند گیتی خدیو کرده بتوزکی لائق (برگ ۳۹۷ الف) در عقب افواج مخالف سه^۹ سردار تیره داشت و بادشاهزاده مجد سلطان بآن مایه^{۱۰} جرأت و دلاوری و مهارت در فنون سرداری^{۱۱} و سپاه گری که در عرض مدت‌های مدید از برکات خدمت و میامن ارشاد حضرت شاهنشاهی اندوخته بود ، مقدمه الجیش بوده روان گردید - چون بکنار دریای بهاگیری در جائیکه بناله^{۱۲} بلکهته نه پیوسته و پایاب است رسید - و چنداول^{۱۳} غنیم که سردار آن اسفندیار معموری بود ، از آن^{۱۴} طرف آب نمودار شده باشاره^{۱۵} خان سپهدار از توپخانه^{۱۶} بادشاهی

۱ - پی : 'افروختند' - ۲ - پی : 'رسانیدند' - ۳ - پی : 'که' - ۴ - 'رفعت و سرافرازی' - ۵ - آ : 'در زمره صاحب‌دلان متوجه بود و از آنجا بآن بزرگان و بخانه بر بادشاهی دست بانداختن بآن محارب و در دنبال او در نهیال برافروختند' -

دست بالداختن بان و کجنال^۱ و شترنال^۲ کشوده نیران قتال بر افروختند و قشونی از افغانان که در فوج هراول بودند و برخی از تاینان معظم خان و گروهی دیگر از مبارزان نصرت مند از آب گذشته باعداء در آویختند و بیک حمله^۳ افواج قاهره پای ثبات دشمنان از جای رفت و بسیاری از اعادی به تیغ آتش بار مجاهدان ظفر شعار گریبان بچنگ اجل دادند و زخمهای کاری باسفنندیار معموری رسیده در معرکه افتاد - نورالحسن که از عمدههای مخالف بود ، چهار زخم برداشته عنان بوادی قرار تافت و گردهر راتهور که او نیز از نوکران^۴ عمده شجاع برد و با راجه جسونتسنگه خویشی داشت ، دران پیکار بدارلبوار شتافت و بقیه السیف بتگ پا جان بدر بردند - شجاع چون از بر آمدن معظم خان بر اینطرف ناله اطلاع یافت ، ابن حسین داروغه^۵ توپخانه خود را با فوجی در برابر ذوالفقار خان بر سر جسر گذاشته ، از آنجا بقصد مقابله^۶ معظم خان بر گشت و بعد از انقضای سه پاس روز ، رو بروی جنود اقبال شده صف آرای حرب و قتال گردید - بتوپ و تفنگ و بان نیران جدال زبانه زده ، برق فتنه درخشیدن گرفت ، و رعد بلا نوای فنا ساز کرد^۷ و بنا بر خود سری و سخن نشنوی امراء کار بسلاح کوتاه نرسید و آنروز از طرفین هنگامه^۸ جنگ بالداختن توپ و تفنگ گذشت - وقت شام هر دو لشکر دست از محاربه کشیدند^۹ - جنود مخالف آنطرف دریای بهاگیری^{۱۰} نزول کرد - معظم خان از ناله^{۱۱} بلکه^{۱۲} عبور کرده بنیمه گاه خود آمد و چون معظم خان بدادور^{۱۳} خان نوشته بود که شجاع با اکثر جنود ادبار درینطرف مشغول محاربه است ، او از جائیکه اقامت دارد ، پیش رفته قصد تانده نماید و بیقین میدانست که قدم شجاع

1 - A small cannon carried on an elephant. Steingass.

۲ - پی : 'شترال' -

۳ - A gun carried and fired from camel's back, Steingass. شترنال - ۳

۴ - سآ : 'در آوردند' - ۵ - سآ : 'عمده نوکران' - ۶ - پی : 'کردند' - ۷ -

تصحیح قیاسی در جمیع نسخها 'کشیده' است -

8 - Bhagirathi: River of Bengal, being an off shoot of the Ganges, which it leaves in Murshidabad district in 24° 35' N. and 88° 5'E, it is also fed by tributaries from the eastern fringe of the Chota Nagpur plateau. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 38.

۹ - آآ 'بلکه' - ۱۰ - سآ : 'بداور خان' -

باستماع این خبر لغزش خواهد یافت و ناچار بتانده خواهد رفت و نیز چون دلیر خان از پیشگاه عز و جلال بکومک جنود مسعود معین شده بود انتظار رسیدن او هم میبرد -

لاجرم چند روز صلاح صف آرای ندیده روز دیگر از کنار ناله کوچ کرده ، بقصد تعلل و تاخیر در محاربه کنار آن ناله گرفته بسمت مخصوص آباد روانه شد - شجاع ازین طرح دادن گمان ضعف و فتور و بی استقلالیت معظم خان برده ، در آن مکان اندکی ماند و چند روز از اصابت رای^۳ او غافل بوده ، به پندار باطل خود نیز از محل اقامت کوچ کرده ، از آنطرف دریای بهاگیری بسمت مخصوص آباد روان گردید (برگ ۳۹ ب) که پیشتر رفته از آب بگذرد ، و با افواج نصرت شعار کارزار کند و هر روز از طرفین دریا بتوپ و تفنگ هنگامه جنگ گرم بود - دوازده روز باین عنوان گذشت تا آنکه شب دو شنبه بیست و یکم ربیع الثانی خبر بشجاع رسید که داؤد خان از آب گومتی^۴ که آن باطل اندیش ، سید تاج الدین و جمال غوری^۵ و خواجه مشکی نوکران خود را با فوجی درکنار آن تعیین کرده بود ، [گذشته] است - و جمال غوری دران مقاومت و مدافعت با جمعی دیگر سپری گشت [و] عنقریب خان مذکور بتانده میرسد - از شنیدن این خبر داعیه حرب و پیکار بعزیمت معاودت و فرار مبدل ساخته بنوعی که معظم خان اندیشیده بود ، همان شب نا کام ، در کمال اضطراب طبل رحیل ادبار فرو کوفته از کنار آب بهاگیری ، رو بسمت سوتی آورده که از دریای گنگ گذشته خود را بتانده رساند - معظم خان که در انتهاز این فرصت بود بقصد تعاقب بعد از یکپاس روز سوار شده با مواکب منصور از دریای بهاگیری که پایاب بود ، عبور نمود و آنروز تا شام هنگامه جنگ بین الطرفین بتوپ و تفنگ گرم مانده شب هنگام بنخیمگاهها نزول واقع شد -

درین^۶ تاریخ مخلص خان و عبدالله خان و سید نصیرالدین خان و سید سالار خان و دیگر بندهای بادشاهی که از درگاه سلاطین پناه با دوازده لک روپیه هفتصد بان و دیگر ادوات توپخانه بلشکر منصور معین شده بودند ، ضمیمه اسباب فیروزی گردیدند . القصه تا پانزده روز بهمین دستور هنگامه جنگ بتوپ

۱ - سآ : 'خواهند یافت' - ۲ - 'در آن مکان اندکی ماند و چند روز' در نسخه های بی و سآ مسطور نیست - ۳ - آآ : 'برای او' - ۴ - سآ : 'پیکار' - ۵ - آآ : 'ده' - ۶ - آآ : 'کوسی' - ۷ - بی : 'غوزنی' - ۸ - سآ : 'سلاطین' -

و تفنگ گرم بود و فریقین سوار و مسلح در برابر یکدیگر صف کشیده می ایستادند و قراولان باهم آویزش مینمودند و شب ها پاسداری میکردند^۱ -

و درین هنگام شبی نورالحسن که از ارکان لشکر مخالف بود، برهبری بخت بجنود ظفر^۲ اثر پیوست - معظم خان او را بنوید الطاف بادشاهانه مستهل ساخته خلعت فاخره و خنجر مرصع و ده هزار روپیه از سرکار خاصه شریفه داد و رفیقانش را نیز درخور حال رعایتها نمود - در خلال این احوال که شجاع از سرعت تعاقب لشکر منصور فرصت عبور از دریای گنگ^۳ نمی یافت، باقتضای مصلحت خندق عریض و عمیق بر اطراف لشکرگاه حفر نموده مورچالها بست و باسباب و ادوات توپخانه استحکام داد تا از صدمات افواج بحر امواج ایمن بوده بفراغبال از آب بگذرد - نخست بادشاهزاده محمد سلطان را که درینوقت از رفاقت ایشان خاطرش جمع نبود، از آب گذرانیده بتانده فرستاد و شب دو شنبه ششم جمادی الاول، خود هم از آب گذشت، چون روز شد و خبر بمعظم خان رسید، فرهادخانرا با سه هزار سوار و محمد مراد^۴ بیگ را با توپخانه پیشتر بجانب اکبر نگر فرستاد تا راه کدهی^۵ و رنگا ماتی که از هنگام استیلاء غنیم بر اکبر نگر تا این زمان مسدود بود، بکشاید، و فوجدار و کوتوال باکبر نگر تعیین نمود و خود هشتم ماه مذکور، بسمت اکبر نگر روانه شد و در اثنای راه خبر رسید (برگ ۳۹۸ الف) که دلیر خان درگذر دوده^۶ ششم شهر حال بنواره داؤد خان عبور کرده درین دو روز بخان مذکور ملحق خواهد گردید و چون از پیشگاه خلافت یرلیغ گیتی پناه بنفاد پیوسته بود که هر گاه این روی آب از وجود اعادی پیرایش^۷ یابد، معظم خان با جنود گیهان ستان بتعاقب مخدولان از گنگ بگذرد و اسلام خان با جمعی از لشکر ظفر اثر در اکبر نگر بوده، ضبط و حراست این روی دریا بعهده او باشد - مهذا معظم خان در همین روز خان مذکور را با فتح جنگ خان و زبردست خان و جمعی دیگر که قریب به ده هزار سوار بودند، مرخص کرد که باکبر نگر رفته آنجا اقامت گزینند و از دوگچی تا سوتی جا بجا تهمانه نشانیده ازین روی دریا با خبر باشد -

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۲۶ - ۵۲۹ - ۲ - سآ : 'مسعود' - ۳ -
 آ : 'دریای قریه جونی قرار گرفت و در آن مکان بر اطراف لشکرگاه جفر
 نموده' - ۴ - پی : 'محمد بیگ' - ۵ - آ : 'کوهی' - ۶ - پی : 'دوده'
 عالمگیر نامه : ۵۳۳ 'دلیر خان در گذر دوده که بکدم تلی نیز اشتهار
 دارد' -

و خود با ذوالفقار خان و فدائیه‌خان و مخلص خان و اخلاص خان و دیگر جنود قاهره که گروه^۱ جریبی [طی کرده] منزل^۲ گزید و فردای آن بگذر دوده رسید^۳. روز دیگر نواره داؤد خان را که بکصد و شصت کشتی بود، شیخ حمید پسر او آورده بگذر دوده رسانید^۴ و چون درین موضع دریای گنگ منشعب بسه شعبه شده است، تا جائیکه ازان جدا شده سراسر مورچال بسته، سید تاج الدین و خواجه مشکی را با برخی جنود ادبار بمحافظت آن تعیین کرده بود، خود با پادشاهزاده محمد سلطان در گهات چوکی میر دادپور، توپخانه^۵ پیش رو چیده اقامت داشت. و زین الدین مهین پسرش با سید عالم در جهانگیرنگر بود^۶. بنا بران معظم خان از دو شعبه در سه روز گذشته، بر جزیره مابین شعبه^۷ دوم و سوم، قریب مدت دو ماه اقامت گزیده و بتدبیر دفع اعادی از هر گذر پرداخته دلیر خان و داؤد خان و سید مظفر و دیگر سرداران لشکر ظفر قرین را از هر طرف سرگرم جنگ و پیکار باعداء گردانید. و منیان از شجاع خبر آوردند که سید عالم با زین الدین مهین^۸ خلفش قریب یک هزار و پانصد سوار و پیاده، با دو صد توپ از جهانگیر نگر آمده، باو پیوست.

درین اوقات پادشاهزاده^۹ محمد سلطان، آثار نکبت و خذلان از ناصیه^{۱۰} حال شجاع برای العین مشاهده نموده بهانه^{۱۱} دیدن اهل حرم خود که دران ایام عارضه^{۱۲} بیماری داشتند، از شجاع مرخص شده بتانده آمده بودند. اسلام خان را که در اکبرنگر بود، از داعیه^{۱۳} خود آگهی داده ششم جهادی الاخر بتقریب شکار سوار شد بکنار دریا آمده، خود بکشتی نشسته و یازده^{۱۴} کس از نوکران روشنانش و برخی از خواجه سرایان و خدمه و یک اسب سواری، در چهار کشتی دیگر در آورده^{۱۵}، از گذر تانده بگذر دوکچی که اسلام خان با فوج، بموجب وعده ایشان آنجا منتظر بود، رسیدند و دو پاس از شب گذشته این خبر از نوشته^{۱۶} اسلام خان بمعظم خان رسید و چون به جریده آمده بودند معظم خان از سرکار خاصه^{۱۷} شریفه،

- ۱ - پی: 'گروه' - ۲ - عالمگیر: ۳۵۴ 'نه گروه جریبی طی کرده در پهر پهار که منتهای اکبرنگر است منزل کرد' - ۳ - این تصحیح قیاسی در جمیع نسخه‌ها 'رسیده' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۵۳۳ - ۵۳۴ - ۵ - آ: 'مپردند و از آنجا همراه گرفته با فوج کثیر و با لشکر آراسته بر جزیره مابین شعبه دوم' - ۶ - پی: 'پسر مهین' - ۷ - خانی خان: ۹۹ - ۱۰۱ راجع به باز گشتن محمد سلطان مشروحاً نوشته است - ۸ - پی: 'پانزده' - ۹ - پی: 'آورده انداخته' - ۱۰ - پی: 'خالصه' -

برای ایشان از مایحتاج آنچه عجاله مقدور بود سامان نموده ، آن والا نژاد را با لشکر بزرگ طلبداشته ، خود با دیگر بنده های بادشاهی باستقبال شتافته بخیمه [ای] که (برگ ۳۹۸ ب) برای ایشان مهیا گشته بود ، فرود آورد و درین ایام فدائیخان که از غلبه آزار ، طاقت تردد نداشت ، بر حسب فرمان گیتی مطاع روانه بارگاه خلافت گشته بود ، معظم خان بموجب یرلیغ گیتی مطاع ، بادشاهزاده محمد سلطان را با فدائی خان و وزیر بیگ و ارادتخان و برخی از نوکران قدیمی ایشان ، روانه درگاه معلی ساخت و بذوالفقار نوشت که هر جا رسیدہ باشد توقف گزیند و در خدمت آن عالی نسب بوده لوازم حراست بجا آورد . شاهزاده غره رجب عازم کعبه حضور شدند^۲ و در روزی که ایشان از آب گذشتند ، معظمخان از شعبه سوم گنگ عبور کرده بآنروی آب رفته^۳ ، راجه سجانسنگه را با جمعی بمحافظت آن جزیره گذاشت و خود بمحمودآباد^۴ رفته همت بر سد ابواب رسیدن غله و آذوقه بتانده گماشت^۵ . از آنجا که بطریق خشکی بجهانگیر نگر مه راه است ، یکی راه موضع مالوه و دیگری بگلہ گہات و سوم راه شیر پور و هجراتی کہ سمت آن پائین مواندی و از بگلہ گہات بہ مسافت ہشت^۶ کروزہ است . سید مالار علیخان و جہاں دلزاق و گروهی دیگر بمالده مقرر نمود و دلیر خان بر بگلہ گہات سورچال بسته نشست و لودیخان^۷ را با فوجی بمحافظت و سد طریق شیرپور مقرر ساخت . و در خلال این احوال بکرات و مرات میان مبارزان^۸ جنود مسعود و مردم اعادی ، آویزش ها رویداده ، در جنگی کہ میرزا بیگ نامی از سرداران عمدہ شجاع با دلیر خان نمود ، جمعی کشیر از مخالفان قتل و جریح و اسیر شدند و

۱ - پی : 'فدائی بیگ' - ۲ - خانی خان : بعد از نوشتن کیفیت آمدن محمد سلطان از شجاع راجع بہ ناسہ ها مابین اورنگزیب و شاهجهان ۱۰۱ - ۱۰۶ نوشته است . ۳ - آ : 'رفت و چند روز برای مصلحت اقامت خود پنداشت' - ۴ - ع - سآ : 'جریده' -

5 - Mahmudabad: Town in the Sidhauili tehsil of Sitapur district, United Provinces, situated in 27° 18' N. and 81° 8' E. on the metalled road from Sidhauili station on the Lucknow—Bareilly state railway. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 22.

۶ - پی : 'حجراتی' - ۷ - پی : 'یک' - ۸ - عالمگیر نامہ : ۵۴۸ 'لودی خان را با فوجی و شش توپ و دیگر ادوات توپخانه تعیین نمود' - ۹ - سآ : 'مبارز خان' -

دوکس از سران آن فریق که یکی بخطاب یکم تاز خان متهم بود و دیگری بخطاب تبر اندازا خان بدنام ، دستگیر سر پنجم^۱ شهابت مجاهدان گشتند . چون سید عالم با توپخانه و لشکری که در برابر دلیر خان نشسته بلاوازم مدافعت مقید بود ، همچنین گروهی مقابل لودی^۲ خان ، و علی هذالقیاس در دیگر گذرهای قابل عبور موکب منصور ، جمعی از مخالفان آماده مخالفت بودند . و شجاع خود با جان بیگ و ابن حسین و فوجی کمتر از هزار سوار ، برابر داؤد خان پای تجلد استوار داشت . معظم خان مدت یک ماه در محمود آباد اقامت گزیده تمامی همت بتدبیر عبور از مهالیدی و استیصال دشمنان که بمیانجی آب ، استظهار توپخانه و نواره ، قدم ثبات فشرده اظهار آثار تجلد میکردند ، بسته بود . آسایش و آرامش را خیرباد گفته کوشش مینمود^۳ تا این مهم بزودی انجام یافته کار بموسم برشگال آینده نکشد و درین ایام^۴ گذر پایابی در حدود بگلگه گهات بهمیرسید . رای آن نوئین ارادت آئین بران قرار گرفت که بیش ازین توقف جایز نداشته ، بهر عنوانی که باشد ، از گذر مذکور عبور نماید . و سران و سرداران جنود قاهره را ازین قرار داد باخبر^۵ ساخته چهارم ماه شعبان از دوم سال جلوس هایون پاسی از شب مانده ، با مخلص خان و اخلاص خان خویشگی و دیگر مبارزان فیروزی شمار ، سوار شد و در اثنای راه دلیر خان و سید مظفر خان و گروهی دیگر از سرداران (برگ ۳۹۹ الف) که دران ضلع بودند ، باسپاه خود از مورچال ها برخاسته رفیق طریق نصرت گردیدند و بهیئت اجتماعی روان گشته اول روز بگذر مذکور که دو گروه پائین بگلگه گهات بود ، رسیدند . چون شجاع پیشتر ازین اراده آگاه شده فوجی با برخی توپخانه ، جهت مدافعه^۶ عساکر ظفر قرین ، تعیین نمود و آنها آماده مدافعت دران طرف ایستاده بودند . بمجرد ورود جنود مسعود بکنار ناله ، دست بانداختن توپ و تفنگ کشودند . معظم خان درنگ مصلحت ندیده مردم را تکلیف گذشتن از آب نمود . مجاهدان فیروزمند بیاوری توفیق جمعیت مخالفان را وقعی ننهاده دل بر عزیمت عبور گذاشتند و نخست مخلص خان و دلیر خان و اخلاص خان فیل سواره بآن آب زدند و پس ازان سید مظفر خان و دیگر نهنگان بحر شجاعت بآن ناله در آمده

۱ - عالمگیر نامه : ۵۴۷ 'سر انداز خان' . ۲ - سآ : لودینخان آماده ممانعت بودند .
 ۳ - بی : 'مینمودند' . ۴ - پی : 'هنگام' . ۵ - پی : 'ادبار' . ۶ - آآ : 'و در اطراف لشکر خبر گیری می کرد و از آنجا برون روان گشته' .

از چپ و راست و پس و پیش^۱ فوج فوج مانند موج دران آب روان گشتند^۲۔ درین وقت اعدای بد فرجام بجد تمام از کنار آب، آتش پیکار بر افروختند، و بهادران نهنگ صولت را درمیان ناله بشپه^۳ توپ و تیر و تفنگ گرفته بودند، لوازم^۴ مقاومت بظهور رسانیدند و چندی از سپاه ظفر پناه هدف ناوک تقدیر گشتند۔ و برخی را آسیب زخم رسیده، جمعی از ریزش گوله و پیکان بر گردیدند و گروهی از دلیران که ناموس سپاه گری و آبرو دامن گیر شان بود، روی همت بر نتافتند و چون در دو طرف گذر، غرقاب بود، درین هجوم قریب هزار کس را لطمه^۵ امواج تقدیر، غریق بحر هلاکت ساخت۔ و فتح پسر دلیر خان در آن میان رخت حیات بسیلاب اجل داد و باقی جنود سلامت بساحل مقصد رسیدند، و بمجرد بر آمدن جیوش بحر خروش از آب، مخالفان بد مآب^۶ رخ از عرصه^۷ مقاومت گردانیده بمورچالها رفتند و معظم خان نیز متعاقب عبور نموده بجنود منصور پیوست و هگی عساکر گردون مآثر باتفاق بجانب مورچال غنیم روان گردیدند۔ جمعی ازان تیره بختان، ماعتی چند کوشیده آخر الامر روی همت بر تافتند و مجموع توپخانه^۸ آنها، بدست سپاه ظفر پناه درآمد^۹۔ بلند اختر با سید قلی اوزبک بتانده شتافته و مید عالم بکام ادبار بشجاع پیوست۔

بعد از وقوع^{۱۰} این فتح شگرف معظم خان بر کنار ناله نشسته، جسری مهیا ساخته بقیه جنود مسعود را از آب گذرانیده همانجا منزل گزید۔ شجاع اواسط همین روز خبر عبور عساکر^{۱۱} منصور از ناله شنیده، دل از ربودن بنگاله و مملکت دیر ساله بر گرفت و چون شب در رسید از چوکی میر داد پور رحل اقامت برداشته، رو بتانده که بنگه او بود، آورده پسیچ راه آوارگی بسمت جهانگیر نگر نمود و صبح آن بتاکید و اهتمام تمام دو غراب^{۱۲}، از رغایب^{۱۳} و نفایس اموال بر کرده و خلاصه^{۱۴} دیگر اشیاء بر دو غراب دیگر بار نموده روانه ساخت۔ و اواخر روز با بلند اختر و زین الدین پسران خود و جان بیگ و سید عالم (برگ ۳۹۹ ب) و سید قلی اوزبک و مرزا بیگ و معدودی دیگر از سپاه و خدمه و خواجه سرایان که

۱ - پی : 'پیش' - ۲ - سآ : 'گذشتند' - ۳ - نسخه پی کلمه 'لوازم' ندارد - ۴ - پی : 'مداب' - ۵ - سآ : 'افتاد' - ۶ - سآ : 'شجاع' - ۷ - آآ : 'و آهو رسیده در آن مکان نقل اقامت بود چون شب در رسید' - ۸ - نوعی از کشتی دریا (انند راج) - ۹ - پی : 'غرایب' -

همگی سیصد کس بودند ، در کشتی نشسته با قریب شصت کوسه در همان روز که پنجم شعبان از دوم سال جلوس همیون بود ، بجهانگیرنگر آواره گردید و دیگر عمده های او مفارقت گزیدند - و اعوانان لشکرش دست بغارت اموال کشودند - درین وقت مردم بهم بر آمد [ند] و طرفه حالتی رخ نمود و غریب هرج و مرجی پدید آمد - هر چه هر کس را بدست میآمد به نهب و غارت سپرد ۲ -

القصبه معظم خان روز دیگر با افواج ظفر آثار ۳ ، بجانب تانده روان شد و بدلات جاسوسان [به] تردی پور شتافتند ، چهار صد کشتی از نواره شجاع و بعضی ازان مشحون باموال و کارخانجات او که در آنموضع ، بانتظار رسیدن آن رسیده بخت ، مجتمع بود ، بتصرف در آورد و روز دیگر که ششم ماه مزبور ، بتانده رسیده بضبط و گردآوری اشیاء و اموالی که از تاراج خودسران باقی مانده بود پرداخته در استرداد آنچه اوبا شان بغارت برده بودند ، سعی شده بحیطه ۴ ضبط در آورد و عورات و پردگیان را که آنجا مانده بودند ، بااحتیاط تمام حراست کرده ناظران و خواجه مرایان قدیمی را مقرر ساخت که بدستور سابق بخدست خود قیام نمایند ۵ - و هشتم ماه مذکور جمعی از نوکران عمده شجاع ، مثل سراج الدین جابری و اسفندیار معموری و میر مرتضی اسامی و ابن حسین داروغه ۶ توپخانه و نید زمان ۷ میر سامان و قاسم کوکه و داراب ۸ پسر فاضلخان ۹ قدیم و

۱ - بی : 'عنوان' - ۲ - صاحب مآثر عالمگیری : ۳۱ همه ۴ محاربات شجاع را با نهایت اختصار نوشته است - ۳ - آ : 'اثر' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۵۳ - ۵۵۴ - ۵ - مآ : 'محمد حسین' - ۶ - میرزا داراب : پسر آقا افضل اصفهانی از ولایت بدیار هند وارد گردید - داراب صاحب هوش بود و همواره بخدمت پادشاهی اشتغال داشت - (مآثر الامراء ، ۳ : ۲۱) - ۷ - فاضل خان : آقا افضل اصفهانی از ولایت بدیار هند وارد گردید و با شیخ فرید مرتضی خان مربوط گشت - پس از فوت شیخ آن صوبه در تیول اعتمادالدوله قرار گرفت و بعد از بدیوانی شاهزاده سلطان پرویز چهره افتخار بر افروخت و پس تر از بارگاه خلافت و جهانبانی بمنصب مناسب و خطاب فاضل خان سر عزت برافراخت - در سال بیستم بمنصب هزار و پانصدی ، هزار و پانصد سوار و عطای اسپ و فیل کامیاب مباحثات شد - بعد از جنت مکانی وقت جلوس اعلی حضرت ، فاضل خان با شاهزاده شهریار متفق بود - بعد از جلوس اعلی حضرت او مدتی معاتب مانده از منصب و عزت افتاده بود - ←

گروهی دیگر با اهل و اعیال و امتعه و اموال آنجا مانده بودند ، آمده بمعظمخان ملاق شدند . و آن زبده نوئینان نظر بر شیمه^۱ فضل و کرم خدیو جهان همگی را بجان و مال امان داده و بنوید مراحم بادشاهی مستمال ساخته مناسب مناسب در خور حال آنفریق^۲ تجویز کرده ، حقایق احوال آنها بدرگه^۳ معلی عرضه داشت . و دوازده روز در تانده توقف نموده بنظم مهات هر دو روی گنگ و گردآوری اموال شجاع قیام ورزیده هژدهم شعبان بعزم تعاقب کوچ کرد . و اسلامخان که با فوجی از عساکر ظفر اثر در اکبر نگر بود ، بنا بر نثار خاطری که باین نوئین ارادت آئین داشت بی صدور فرمان طلب عازم حضور پر نور شد . معظم خان فوجداری اکبر نگر بمخاص خان مقرر کرده فتح جنگ خان و اخلاص خان خویشگی و عبدالله خان سرائی و زبردست خان و مالوجی و میانه خان و علیقلی خان و جمال دازاق را با خان مذکور تعین نمود و خود با دلیر خان و داؤد خان و رشید خان و نصیرالدین خان و گروهی دیگر از مبارزان ، بر جناح مسارعت^۴ روانه جهانگیرنگر^۵ گردید . و شجاع پانزدهم^۶ شعبان بجهانگیرنگر رسیده ، انتظار رسیدن کومک راجه رخنگ که قبل ازین طلبیده بود ، داشت . بعد ازین بتازگی نوشته های متواتر به راجه مذکور فرستاده بود و چون از طنطنه^۷ قرب وصول مواکب ظفر اثر مورد هراس گشت ، مقید بمعاودت فرستاده های خود نشده ، یک شنبه ششم شهر رمضان (برگ . . . الف) که آغاز سنه ثالث از جلوس هماون بود ، با زین الدین و بلند اختر و زین العابدین پسران خویش و چندی از عمده ها مثل جان بیگ و سید عالم و سید قلی اوزبیک و مرزا بیگ و جمعی از خدمه و خواجه سرایان ، جهانگیرنگر برآمد و در منزل سری پوری که یکی از تهنای عمده و دروازه گروهی جهانگیرنگر است ، جان بیگ با چندی از

← سال نهم او را مجددا مورد تفضل خسروانی ساخته بخطاب اعتماد خان و دیوانی دکن مفتخر و سباهی گرد نیدند . در بنگاله در سال بیست و یکم درگذشت .
(سآتر الامراء ، ۳ : ۱۹ - ۲۱) -

۱ - آ : آنها بدرگه معلی بود و در آن حال زمره آن داران بنظم آن کشوده ، بنظم مهات^۲ - ۲ - سآ : استعجال^۳ - ۳ - عالمگیر نامه : ۵۵ : نوزدهم از تردی پور کوچ نموده در هجرا پور منزل گزیده و روز دیگر از آنجا بر جناح مسارعت^۴ براه خشکی روانه جهانگیرنگر گردید^۵ - ۴ - سآ : عالمگیر نامه : 'یاردهم'^۶ - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۵۶ - ۵۵۷ .

نوکران روشناس و گروهی از عمده نواره و ملاحان ، راه مفارقت پیمود و پس از دو روز دیگر ، پنجاه و یک منزل حلیه^۱ رخنگی^۲ و فرنگی ، مشحون بمردان کار و ادوات حرب و پیکار که حاکم چاتنگام باشاره راجه رخنگ سامان کرده فرستاده بود ، برسوم کوسک رسیدند و نوشتند راجه مارا و حاکم چاتنگام رسانیدند و رؤسای کفره رخنگ اظهار نموده که اگرچه راجه مارا برای امداد^۳ فرستاده قرار داده که خود نیز آمده در چاتنگام بنشیند و متعاقب نواره عظیم بفرستد و جمعی براه خشک^۴ نیز تعیین نماید ، لیکن این مراتب در صورتی مقرر بود که شا در جهانگیر نگر قدم ثبات فشرده ، استقامت میورزید که چون اضطراب گرده [بر آید] نیستیم که شا را برخنک برم الحال چون نقش تدبیر درست نه نشست ، صلاح درین است که خود روانه رخنگ شوید شجاع قبول این معنی نموده بعزم^۵ جزم ، روانه آنوالایت کفریت شد^۶ .

اکثر سپاهیان و خدمه و ملازمان متفرق شده هر یکی بطرفی بدر رفت چنانچه روز دیگر سید عالم^۷ با ده کس از سادات بارهه و سید علی^۸ اوزبک با دوازده تن از مغولان و معدودی دیگر که همگی بچهل کس نمی کشیدند^۹ و قرار رفاقت داده بودند ، دیگر هیچ کس نماند و بعد از قطع مراحل ادبار و طی لجهای خونخوار ، بجزیره رخنگ که ارزل معموره های عالم و مسکن کفره ضلالت شیم است رسیده با دو دام^{۱۰} آنسرزمین محشورگشت و سرانجام کار او بعد از رسیدن بآنوالایت ، در محل خود مذکور خواهد شد .

—:0:—

- ۱ - پی : 'حلیه' - ۲ - پی : 'زنگی' - ۳ - پی : 'آمد او' - ۴ - سآ : 'جنگ' -
- ۵ - آآ : 'قبول این معنی کرده بعراق متوجه شد و همه لشکر و خدمتگاران
- سر سپاهیان و خدمه و ملاحان متفرق' - ۶ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه :
- ۵۵۷ - ۵۶۰ - ۷ - سآ : 'سوا' - ۸ - آآ : و عالمگیر نامه : 'سید قلی' -
- ۹ - پی : 'سپیکشیدند' - ۱۰ - پی : 'دو دام' -

وزن فرخنده قمری

درین هنگام سعادت فرجام^۲ روز مبارک دو شنبه هفدهم ذی‌قعد این سال فرخ فال در محفل فیض منزل غسلخانه که برای این جشن آرایش یافته بود، از سنجیدن گوهر عنصر هایون، سر ناز بگردون افراخت و سال چهل و سوم قمری از عمر کرامت قرین خدیو زمان و زمین بانجام رسیده، سال چهل و چهارم آغاز شد - درین روز خجسته رسم نوازش و انعام عام شد و نخل مراتب و مناصب از فیض بهار تربیت بادشاهی بنشو و نما گرائید -

بادشاهزاده ستوده شیم مجد معظم یک لک روپیه و مرحمت جیفه^۳ مرصع و بازو بند مشتمل بر دو قطعه لعل آبدار و چهار دانه مروارید و یک عقد^۴ مروارید و شاهزاده عالی نژاد مجد اعظم بعنایت یکمقد مروارید و بادشاهزاده ارجمند مجد اکبر بمرحمت یک زنجیر فیل مشمول عواطف گردیدند و معظم خان سپهدار بنگاله، بجلدوی جمیله مساعی در دفع شجاع، بخطاب والای خانخانی و سپه سالاری بلند نامی یافته، [برگ . . . ع . . . ب] دو هزار سوار از تاینان او دو اسپه سه اسپه مقرر شد که منصبش از اصل و اضافه هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمله پنج هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد و بمرحمت ارسال خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع، عز مباحث یافت و همچنین جمیع امراء صوبه دار و کومکیان و عمده‌های عساکر بنگاله و بنده‌های که بحضور لامع النور بودند، باقسام عنایت و انعامات و اضافه‌ها سر بلند شدند - اصالت خان، خویش شاهنواز خان، که سابق از منصب معزول شده بود درین هنگام بمنصب پنج هزاری سه هزار سوار مورد عاطفت^۵ خسروانه گشته بفوجداری مراد آباد از تغیر قاسم خان منصوب شد و قاسم خان بفوجداری متھرا از تغیر الله وردیخان معین گردید و تشریف خان بقلعداری فتح آباد دکن و عنایت خلعت و خطاب مفتخر خانی و از اصل و اضافه

- ۱ - سا : جشن سال چهل و سوم قمری - ۲ - آ : انجام - ۳ - پی : قطعه -
 ۴ - آ : کمر بسته در محافظت آن پرداخت، در سر آن همت خان منصوب
 شد و قاسم خان بفوجداری - ۵ - عالمگیر نامه : ۵۶۴ 'بعطای خلعت و
 خاصه و ماده فیل و ترکش زردوزی کامیاب مرحمت گردید' -

بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار و محمد بیگ خان بفوجداری و قلعداری انتور^۱ و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی سیصد^۲ سوار مورد نوازش گردیدند و نجابت^۳ خان که بمتقاضی تقدیر در اوایل این سلطنت عالمگیر تقصیری عظیم ازو صادر شده بود و چون از آنگاه که مورد بخشایش خدیو جرم بخش گشته ، رخصت کورلش یافته بود ، تا این هنگام بی سلاح بملازمت اشرف می آمد ، درینولا عاطفت بادشاهانه او را بعطای شمشیر نوازش نموده حکم شد که بعد ازین براق بسته به پیشگاه حضور می آمده باشد . نورالحسن سجاعی که از بنگاله رسید و جبهه مای مدۀ اقبال گردیده بود ، بمنصب هزاری پانصد سوار سر بلند شد و منصور برادر عبدالله خان والی کاشغر ، و مهدی برادر زاده خان مذکور ، که هر دو ازو متوهم گشته براه بدخشان خود را در جمعیت آباد هندوستان بهشت نشان رسانیده بودند ، درین هنگام بتقبیل عتبه^۴ سپهر مرتبه فایز شده مشمول عواطف بادشاهانه گردیدند و اولین بعنایت و خلعت و خنجر مرصع و شمشیر با ساز طلا و سپر با ساز میناکار و انعام شش^۵ هزار روپیه و منصب هزاری^۶ دو صد سوار و دومین بمرحمت خلعت و جیغه و خنجر مرصع و شمشیر با ساز طلا و سپر با ساز میناکار و انعام چهار^۷ هزار روپیه و منصب هفتصدی صد سوار نوازش یافته سر افراز دولت بندی گردیدند و چون مهدی قلی خان اراده گوشه نشینی داشت ، بسالیانه ده هزار روپیه کامیاب عنایت گردید و سید جعفر ولد سید جلال بخاری که کموت میادتش بطراز تقوی و فضیلت آراستگی دارد و بالفعل صاحب سجاده آن سلسله است ، بمرحمت خلعت و یک زنجیر فیل انعام ده هزار روپیه و سید محمد خلف او بعنایت خلعت و سادۀ فیل و انعام یک هزار روپیه و سید حسن برادر سید جلال مغفور بعطای خلعت و ماده فیل مطرح انوار نوازش گشته باحمد آباد^۸

1 - Antur: Ancient fort in the Kannad taluk of Aurangabad district, Hyderabad state, situated in 20° 27' N. and 75° 15' E. on the summit of a spur of the hills extending into Khandesh. It was built in the fifteenth century by a Maratha chief. Imperial Gazetteer, vol. v, p. 387.

۲ - عالمگیر نامه : ۵۶۵ 'شش صد سوار' - ۳ - سآ : 'نجابت خان' - ۴ - سآ : 'ده' - ۵ - سآ : 'هفت صدی صد سوار' - ۶ - آا : 'شش' - ۷ - احمد آباد : نخست پای تخت پتن بود و چندی چانپایر و امروز احمد آباد ، بزرگ شهر است بگزین طرح آباد ، بر کنار ساپرمی ، عرض بیست و سه درجه ، در خوش ←

که موطن مالوف آنهاست درانجا بوظایف احسان و شرایف افضال این دولت بی زوال
موظف اند ، رخصت انصراف یافتند [برگ ۱ . ۴ الف] و سید محمد صالح بخاری
از اولاد قدوه مشایخ عظام حضرت شیخ قطب عالم ، قدس سره و صاحب سجاده
آن دودمان بمرحمت خلعت و ماده فیل و انعام دو صد اشرفی کامیاب عاطفت
پادشاهانه^۲ گردید و وزیر بیگ مخاطب بارادت خان که همراه پادشاهزاده محمد
سلطان بود و بنا بر سنوح قضیه^۳ رفتن آنوالا تبار پیش شجاع ، مورد عتاب شهنشاه
مالک رقاب گشته از منصب معزول شده بود ، درینولا مطمح انظار^۴ بخشش
گردیده بمنصب هزاری چهار صد سوار سربلند شده ، بقاعداری ظفرنگر از تغیر
میرزا علی عرب تعیین یافت و سیدی فولاد بکوتوالی رکاب سعادت ، از تغیر میر
محمد منصوب شده بعنایت خلعت و خطاب فولاد خانی ناصیه^۵ اعتبار بر افروخت و
حکیم محمد امین شیرازی و حکیم مهدی^۶ اردستانی و حکیم محمد مقیم برادر حکیم شمسای
کاشی و میر آق^۷ متولی روضه^۸ سنوره امیر کبیر خاقان اعظم ، مطاع^۹ سلاطین گیتی
و پیشوای خواقین عالم حضرت صاحبقرانی انارالله برهانه و چندی دیگر ، هر یک
بانعام هزار روپیه ، و سید شمس محمد قادری بانعام سه هزار روپیه و شیخ عبدالله بانعام
دو هزار^{۱۰} روپیه بهره اندوز مکرمت گشتند و محمد امین^{۱۱} بیگ خویش محمد بیگ
ذوالفقار خان که درین ایام از ولایت ایران روی عبودیت باین آستان سپهر نشان

← هوانی ویافت گزیده کالای هفت اقلیم کم همتا . دو قلعه دارد . (آیین اکبری ۱
- ۴۸۶)

۱ - آ : 'مسمع و افکار در بیوتات فراهم آورده و سبب سجاده آن دودمان
بمرحمت' - ۲ - پی : 'گشتند' - ۳ - پی : 'نظر' - ۴ - حکیم الملک : نامش
میر مهدی ، وطنش اردستان است - ۵ - سالی که محمد اورنگزیب از دکن عزیمت
مستقرالخلافت فرمود ، او همراهی گزیده بمنصب هزاری سربلند گردید و
رفته رفته بخطاب حکیم الملک مخاطب گشت - ۶ - سال سی و هفتم محمد اعظم شاه
بیماری استسقا داشت ، پس از آنکه شاهزاده را شفا روداد باضافه^۷ هزاری ذات
پایه^۸ چهار هزاری تصاعد پذیرفت ، بعد ازان احوالش بنظر نیامده -
(مآثرالامراء ، ۱ : ۵۹۹ - ۶۰۰) - ۵ - پی : 'آقا' - ۶ - پی : 'متاع' -
۷ - سآ : 'پاصد' - ۸ - ذوالفقار خان پسر نداشت ، بعد فوتش در سال سوم
محمد امین بیگ خویش او از ایران دیار آمده احراز دولت ملازمت پادشاهی
نموده بعطای خسروانه کامیاب گشت . (مآثرالامراء ، ۲ : ۸۳) -

آورده بود ، بمرحمت خلعت و شمشیر و خنجر مرصع و سپر با ساز طلا و انعام سه هزار روپیه مورد عاطفت شد^۱ و سجان^۲ سنگه بهدوریه که از سعادت یآوری توفیق ادراک شرف اسلام یافته بود ، بعنایت خلعت و اسپ مر افراز گشته مسمی به راؤ سعادت مند گردید و درین فرخنده روز جهان افروز از جانب مخدره حشمت نقاب ، ملکه ثریا جناب بیگم صاحب که در مستقرالخلافة اکبر آباد شرف الدوز خدمت اعلیحضرت بودند ، یک عقد^۳ مروارید که پنج قطعه لعل آبدار دران منتظم بود و دو لک روپیه و هشتاد هزار قیمت داشت و همچنین از جانب صدر نشین مشکوی آبهت ملکه^۴ تقدس نقاب روشن رای بیگم و از طرف بادشاهزادهای والا تبار و دیگر امرا پیشکشها از جواهر و مرصع آلات بنظر قدسی مآثر رسیده پذیرای انوار قبول شد و درین وقت فیض مقدم فرخنده عید الضحی سرت بخش دلها گشته آیین عشرت و خورمی تازه و کوس طرب و خوشدلی بلند آوازه گردید و عاطفت بادشاهانه شامل حال بندهای آستان عظمت و جلال گشته^۵ جمعی کثیر را مورد انظار احسان و نوازش گردانید^۵ .

—:oi—

۱ - مؤلف مرآة العالم برگ ۴۰۰ - ۴۰۱ الف از 'و منصور برادر عبدالله خان 'محمد امین بیگ خویش مجد بیگ ذوالفقار خان' . . تا . . 'و انعام سه هزار روپیه ، مورد عاطفت شد' از عالمگیر نامه : ۵۶۵ - ۵۶۷ بدون هیچ تغیر نقل کرده است - ۲ - عالمگیر نامه : ۵۶۷ 'سبها منکر بهدوریه' - ۳ - بی : 'یک قطعه' - ۴ - آ : 'مپه سالار در رمید و در سال دوم به همان سال رمید و درین ایام' - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۶۸ - ۵۷۰ .

تعیین امیر خان بتادیب راجہ کرن بھورتیہ

و درین ایام امیر خان با فوجی از جنود قاہرہ بتادیب راجہ کرن بھورتیہ تعین یافت۔ تبیین این مقال آنکہ چون در ایام بیماری اعلیحضرت و تسلط دارا شکوہ کہ آن فتنہ پڑوہ باغواہی آنحضرت پرداختہ ، ایشانرا برین آورد کہ اکثر عساکری کہ جهت تسخیر بیجاپور بملازمت رکاب نصرت مآب شہنشاہ عالمگیر مالک رقاب ، معین بودند ، طلب نمودند و جمیع عمدہ ہای لشکر بادشاہی بدیار جہانمدار شتافتہ ، از امرای بزرگ سوای معظم خان و نجابت خان کسی در دکن نماند۔ (برگ ۱۰۴ ب) راجہ کرن جہالت منش کہ پیوستہ در سلک کومکیان آن صوبہ انتظام داشت ، باغواہی دارا شکوہ از دولت اطاعت خدمتگزاری خدیو جہان رخ تافت و بی رخصت از دکن برآمدہ بوطن خود شتافت۔ لیکن در آن وقت بحکم صلاح اندیشی آنجا توقف و درنگ نمودہ بدربار گیتی مدار نرفت^۱ و بعد از فتح رایات عالیات استیلاء خوف و ہراس مانع آمدن او بدرگاہ گردون اسامس گشتہ بدفع الوقت میگذرانید

درین هنگام امیر خان با فوجی از جنود نصرت اعتصام کہ قریب نہ ہزار سوار بود ، سیزدہم ذوالحجہ بدان سمت دستوری یافتہ مأمور شد کہ اگر آن باطل اندیش از خواب غفلت بیدار شدہ دست ندامت بذیل^۲ اعتذار زند اورا امان دادہ ہمراہ خود بعبق^۳ سپہر مرتبہ آرد ، والا ہمت بر استیصال آن گہارد۔ خان مذکور چون بحدود بیکانیر نزدیک شد ، بطنطنہ^۴ توجہ^۵ عساکر نصرت مند ہنہ^۶ بیہوشی از گوش پندارش برآمد ، بقدم ندامت نزد امیر خان رسیدہ بوسیلہ^۷ شفاعت خان مذکور ہشتم ربیع الثانی بہ پیشگاہ عظمت و جہانبانی آمدہ در کمال خجالت و سرافکندی با پسران خویش جبین عبودیت برخاک آستان سلطنت سودہ مورد الطاف و بخشایش خدیو خطا پوش گشت و ہمدرین ایام بعرض اشرف رسید کہ قاسم خان فوجدار سابق مراد آباد کہ درین اوقات بنظم مہات چککہ متہرا تعین یافتہ روانہ^۸ آنحدود بود ، برادر زنش کہ مجھولی شوریدہ دماغ بود ،

۱ - ہی : 'جہاندار' - ۲ - ہی : 'رفت' - ۳ - ہی : 'ہانامل' -

و همانا غبار نقارا ازو در خاطر داشت ، او را بزخم جمدهر از هم گذرانید و
 بفرمان جهان مطاع آن شقاوت منش بیامای رسید و عبدالنبی خان بفوجداری متھرا
 معین گشت و نظم مہیات چککہ سہرند از تغیر او بہاقر خان تفویض یافت^۲ -
 ہفتم محرم اخلاص خان خویشگی کہ بموجب حکم معلی ، خزانہ و جواہر خانہ
 و دیگر اموال شجاع با عورات و پردگیان او از بنگالہ آورده^۳ بود ، بادراک^۴
 دولت زمین بومی چہرہ عبودیت نورانی ساخت -

—:0:—

۱ - تصحیح قیاسی ، در جمیع نسخہا 'نقاری' نوشتہ شدہ - ۲ - آآ : 'و در سال
 چہارم در آنجا بزبان حال در وفور نعمت' - ۳ - آآ : 'از بر آوردند' - ۴ -
 آآ : 'و رفت بر آن دولت' -

فتح قلعه چاکنہ بسعی امیرالامراء

و درین ایام قلعه چاکنہ از ولایت کوکن بسعی زبده امراء عظام امیرالامراء، صوبہ دار دکن مفتوح شد۔ تبیین این مقال آنکہ ولایت کوکن بر ساحل دریای شور واقعست و بر قلاع محکمہ و بندرہای زرخیز، کہ بندر چیول^۱ و^۲ و ابل^۳ از آنجملہ است، اشل دارد و پارہ از ان کوهستان و درہ سنگلاخ و بعضی بیشہ و جنگل است، در سوابق ایام برخی از آنولایت کہ بمملک بیجاپور متصل است، بعادل خان و اکثر بنظام الملک تعلق داشت و در زمان فرمانروایی اعلیحضرت کہ قلعه سپہر بنیاد دولت آباد با جمیع ولایات نظام الملک، بحیطہ تسخیر اولیای دولت این سلطنت ابدی دوام در آمد و از دولت آن سلسلہ بی نظام اثر نماند، عادل خان پیشکشہای شایستہ بجناب خلافت فرستادہ از خدمت اعلیحضرت التماس کرد کہ باقی ولایت کوکن کہ مسخر جنود قاہرہ شدہ بود، بنا بر آنکہ بمحال مملکت بیجا پور اتصال داشت، باو مرحمت فرمایند و او تقبل نمودہ کہ بعضی از ولایات خود نیز^۴ در عوض آن [برگ ۲۰۴ الف] بتصرف اولیای دولت سپارد۔ آنحضرت بنا بر الحاح او آنولایت باو عطا کردہ بودند و از آن وقت باز کل کوکن در تصرف مجد عادل خان بود و در اواخر زمان حکومت او اکثری از آنولایت، باقطاع ملا احمد^۵ ناتیمہ و دو

1 - Chakan, market village in the Khed taluka of Poona district, Bombay, situated in 18° 45' N. and 73° 32' E. Chakan fort is nearly square, with bastioned fronts and corner towers. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 122.

۲ - ما : 'جیل'۔

3 - Cheul, town in the Alibaz taluka of Kotaba district, Bombay, situated in 18° 34' N. and 72° 55' E., on the coast about 30 miles south of Bombay and on the right bank of the Kundalika river or Roha creek. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 184.

۴ - پی : 'وامل'۔ ۵ - حرف 'آن' نسخہ پی ندارد۔ ۶ - کلمہ 'نیز' نسخہ پی

ندارد۔ ۷ - ملا احمد ناتیمہ : قوم نوایت نو آمد اند از شرفای عرب، ہمین

لفظ 'نوآمد' بکثرت استعمال نوایت شدہ۔ ملا احمد صاحب فضل و کمال و

پراگنده^۱ که یکی موسوم به پونه و دیگری بسویه بجاگیر ساهوی بهونسله که مابقا از اتباع نظام الماک بود و بعد از انقراض دولتشرونوکر عادل خان شده با او تعلق داشت و ساهو آنجا برسم زمینداران وطن گزیده و خود در سمت کرناتک معین بود و سیوا پسر بدگورش به نیابت آن ضلالت پرور، آنجا میبود. چون در عرض موت عادل خان انقلابی در احوال مملکت بیجاپور بهمرسید و ملا احمد سپاه خویش را از کوکن^۲ طلبید، سیوای مردود که جلادت و بیبای با سکر و تزویر فراهم دارد، انتهاز فرصت نموده در آنولایت غبار طغیان بر انگیخت و آغاز سرکشی کرده نخست بحید، و تزویر قلعه چند^۳ را متصرف شده دست غلبه بمابقی^۴ قلاع که از وجود حراست پیشگان و ذخیره و سامان تهی بود، دراز نمود. در آن اثنا پسر عادل خان^۵ را روزگار حیات سپری شد. علی پسر عادل خان پسرش که در آن وقت طفلی بود، کسوت نیابت پوشیده بچیر^۶ [ان] این قصور نتوانست پرداخت و سیوای مقهور روز بروز قوت گرفته بر تمامی قلاع آنولایت دست تملیک یافته بفرغبال سامان بغی و تمرد نموده با علی^۷ عادل خان اعلان خلاف کرد و چون علی عادل خان را فی الجماعه استقلال بهمرسید، سیوای مقهور^۸ از روی^۹ تزویر باظهار ندامت استغفار تقصیر کرده برای استتالت خود افضل نام که یکی از ارکان دولت خان بود، طلبیده در همین ملاقات او را بچربهای که در آستین خود پنهان داشت، کشت و مردم آن خیال دست بقتل و غارت لشکر افضل مذکور کشودند و اموال و اخیال و استعمه و مراکب وافر بدست سیوای مدیر آمد و استقلال تازه بهم رسانید و بعد ازین قضیه علی^{۱۰} عادل خان لشکر [به] سرداری رستم نامی بدفع او

← از ارباب علم و دانش بود، بیابوری طالع مورد التفات علی عادل شاه والی بیجاپور گشت. اما او سودای ملازمت عالمگیری داشت. در سال هشتم ملا احمد در پای قلعه پورندهر با میرزا راجه جیسنگه پیوست و اظهار آرزوی خود کرد. چون پادشاه آگاه گشت او را غایبانه بمنصب شش هزاری شش هزار سوار سرمایه^{۱۱} افتخار بخشید، اما باقتضای تقدیر در راه جام اجل چشید. (مآثر الامراء، ۵۶۲ - ۵۶۴).

- ۱ - پی: 'دور که مکی' - ۲ - پی: 'مرض' - ۳ - سآ: 'را از کویت برد خود به بیجاپور طلبید' - ۴ - سآ: 'چندر' - ۵ - پی: 'بمانعی' - ۶ - آ: 'در آن وقت از هر طرف در اطراف پرورش کرد' - ۷ - پی: 'بخیر' - ۸ - نسخه پی: کلمه 'علی' ندارد - ۹ - پی: 'مذ دور' - ۱۰ - سآ: 'راه' - ۱۱ - پی: کلمه 'علی' ندارد.

تعیین نمود و بعد از جنگ، شکست بر لشکر بیجاپور افتاد. بالکلیه خاطرش از جانب بیجاپوریان جمع شد و شروع در قزاقی و تاراج اطراف نواحی کوکن کرده بعضی اوقات که قابو می یافت، به برخی از محال ملک بادشاهی نیز دست جرات دراز مینمود و چون این وقایع بمسامع حقایق مجامع رسید، برلیخ گیتی مطاع از پیشگاه خلافت بامیرالامرا صوبه دار^۱ دکن صادر شد که کمر همت بدفع آن بدسگال و انتزاع حصون ولایتش بسته آن حدود را از غبار فساد او به پیراید - بنا بران امیرالامراء بموجب فرمان والا بیست و پنجم جهادی الاول از دوم سال جلوس هیون با جنود مسعود دکن از خطه^۲ فیض بنیاد اورنگ آباد برآمده و در حدود ولایت کوکن و پرینده^۳، چند جا مردم آن بدمال را [که] بجنگ پیش آمدند، سزای بواجبی داده و جایجا در محال متعلقه^۴ آنولایت تھانها نشانده، قلعه^۵ چاکنه را تھراً مفتوح ساخت^۶ -

—:0:—

۱ - سآ : 'سردار' -

2 - Parendā village, headquarters of the taluk of the same name in Osmanabad district, Hyderabad state, situated in 18° 16' N. and 75° 27' E. The fort erected by Mahmud Gavan, the celebrated Bahmani minister, contains several large guns mounted on bastions. Imperial Gazetteer, vol. xx, p. 1.

۳ - برای تفصیل رک بد عالمگیر نامه : ۵۷۴ - ۵۹۰ -

جشن وزن شمسی

و درین اوقات فیروزی مهات ، جشن فرخنده شمسی حضرت شاهنشاهی جهان را سیمنت بخشید و سال چهل و دوم شمسی از عمر گرامی پیوند بانجام رسیده سال چهل و سوم آغاز شد و اسلام خان معزول المنصب ، مورد عواطف خسروانه شده بمنصب چهار هزار دو هزار سوار دگر باره کامیاب دولت شد و غیرت خان معزول الخطاب باز بغیرت خانی نامور گشت و جهانگیر قلی بیگ داروغه قورخانه بخطاب جهانگیر قلی خان و راقم صحیفه دولت بعنایت اسپ با ساز سر افزای یافت و مالوجی و پرموجی دکنی که از منصب معزول شده بودند، نخستین بسالیانه سی هزار روپیه و دومین بسالیانه بیست هزار روپیه مشمول فضل و عنایت گردیدند - اسفندیار^۳ عمزاده اسد خان که او نیز بقصد بندگی عتبه سپهر مرتبه تازه از دیار ایران رسیده بود ، بمرحمت خلعت [و] منصب شایان مورد عنایت گردید -

— ۱۵ —

۱ - آ : 'خلعت پارچه و پالکی و شمشیر بود ، در آن شده بودند' - ۲ - آ : 'اسپ دو مکان چو پیدا مشمول' - ۳ - نسخه پی کلمه 'اسفندیار' ندارد - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۹۰ - ۵۹۵ -

فتح قلعهٔ پرینده

و درینولا قلعهٔ پرینده از معظمت حصون متینہ^۱ ولایت بیجاپور، بمحض نیروی اقبال کشور کشائی بی زحمت محاربه مفتوح شد^۲۔ کیفیت وقوع این فتح ارجمند آنکہ غالب نام شخصی کہ از جانب علی عادل^۳ خان بچراست قلعهٔ مذکور قیام داشت، بھدایت بخت ارادہ بندگی درگاہ والا نموده تفویض قلعهٔ بنامہ و پیام با امیرالامراء درمیان آورده پسر خود را فرستاد و آن نوین معظم این مقدمہ را بدرگاہ آسانجہا عرضداشت کرده بموجب حکم اقدس مختار خان فوجدار ناندی^۴ را بقلعرداری پرینده تعین کرده، غالب^۵ را کہ از پیشگاہ خلافت بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار سوار کہ منتھای تمنای او بود و عطای خلعت و نقارہ و علم و خطاب خانی سر افراز شدہ بود، پیش خود طلبیدہ بعطای مذکور سر بلند ساخت^۶۔

۱ - نسخہ بی کلمہ 'قلعه' ندارد - ۲ - بی : 'سعد' - ۳ - بی : 'گشت' - ۴ - کلمہ 'علی' نسخہ بی ندارد۔

5 - Nandi, a village in the Chik Ballapur taluk of Kolar district, Mysore, situated in 13° 23' N. and 77° 42' E. at the north east base of Nandidroog, 5 miles south of Chik Ballapur. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 358.

۶ - غالب خان بیجاپوری : ابتدا نوکر عادل خان والی بیجاپور بود و بقلعرداری حصن پرینده می پرداخت - سال سوم این قلعه را بسرکار ہادشاہی گذاشت و در جلدوی آن بمنصب چار ہزاری چہار ہزار سوار و خطاب خانی سر بر افراختہ در زمرہ تعیناتیان دکن منسلک گشت - سال نهم ہمراہ میرزا جیسنگھ بتادیب بیجاپوریان کمر بست - بعد ازان احوالش معلوم نگردید - (مآثرالامراء ، ۲ : ۱۶۵) - ۷ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۸۶ - ۵۹۸ -

آمدن سلیمان شکوه

و از آنجا که درین ایام پرتھی سنگھ زمیندار کوهستان سری نگر از سوء
کردار خود و سعی در صیانت سلیمان شکوه که تا حال بران اصرار داشت ، نادم
شده مکتوبی براجا جیسنگھ سبئی بر استدعای صفا جرایم خود از پیشگاه سلطنت
و تعهد سپردن سلیمان شکوه باولیای دولت نوشته ، او را وسیله درخواست
پیشایش گردانید^۱ - حضرت شاهنشاهی بالتامس راجه^۲ مذکور رقم عفو بر جرایم
تقصیرش کشیده کنور رامسنگھ خلیف آن زبده راجهای عظام را برای آوردن
سلیمان شکوه مرخص نمودند - پنجم^۳ جهادی الاول ، پرتھی سنگھ سلیمان شکوه را
همراه پسر خویش و جمعی از مردم کوهی از کوهستان فرود آورده بکنور رامسنگھ
و تربیت خان و رعنداناز خان که قبل ازین با افواج ظفر اثر به تسخیر سری نگر
و استیصال آن ضلالت پرور معین شده کار بر او تنگ کرده بودند ، (برگ ۳ . ۴ الف)
حواله نمود - چنانچه او را یازدهم^۴ بداول الخلافه رسانید در قلمه^۵ سلیم گره نزد
بادشاهزاده محمد سلطان جای دادند .

—:۵:—

۱ - تصحیح قیامی در جمیع نسخه ها 'گردانیده' - ۲ - عالمگیر نامه : ۶۰۱ پنجم
جهادی الاول مطابق هفدهم دیماه - ۳ - برای وقایع نوزدهم ربیع الثانی ،
هفتم ، یازدهم ، چهاردهم جهادی الاول رک به عالمگیر نامه : ۶۰۱ - ۶۰۲ -

فرمتادن بادشاهزاده محمد سلطان و ملیان شکوه بقلعه گوالیار

بیست و چهارم جهادی الاول ، مرتضی خان با جوقی از بنده‌های درگاه والا آن بادشاهزاده عالی قدر [را] با ملیان شکوه مطابق حکم اقدس ، از سلیم گڑھ بر آورده بگوالیار برده نگاهداشت و معتمد خان از تغییر عبیدالله خان قلعدار گوالیار شد و تربیت خان که قبل ازین صوبه داری ملتان باو تفویض بود ، بعطای خلعت سرافراز شده بآنصوب مرخص گشت و پرتھی سنگھ زمیندار سرینگر ، بعنایت ارمال خلعت قامت اعتبار بر افراخت و میدنی سنگھ پسر او که بوسیله رامسنگھ دولت زمین بوس دریافتہ بود ، بعنایت خلعت و ماده قیل و ده اسپ و پنجاه هزار روپیہ و جمہر و پھونچی و اوربسی مرصع کار ، کامیاب مواہب خسروانہ گردیدہ حسب التماس پدرش بمنصب دو ہزاری ہزار^۲ سوار سرمایہ^۱ افتخار اندوخت و پردل خان بفوجداری پتن و راجہ تودر مل بفوجداری اتاویہ سربلند گشت و خواجہ جوہر^۳ بخدمت ناظری حرم سرای قدس از تغیر دریا خان منسوب شدہ بعطای خلعت و خطاب جواہر خانی پایہ^۴ اعتبار افراخت و نهم جهادی الاخر ، راؤ کرن بہورتیہ بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار مورد فضل و مکرمت گشتہ در سلک کومکیان صوبہ^۵ دکن بدستور سابق انتظام یافت و چون از وقایع بندر سورت بمسامع حق مجامع رسید کہ حسین پاشا حاکم بصرہ باقتضای نیک اخترى عریضہ مشعر بصدق ارادت و مشتمل بر تهنیت جلوس اشرف بآستان ثریا نژاد برسم پیشکش مصحوب قاسم آقا ، کس خود بآستان سپہر بنیاد فرستادہ و موسی الیہ بر بندر سورت رسیدہ است ، یرلیغ گیتی مطاع بمصطفی خان ، ناظم مہات بندر مذکور ، پیرایہ^۶ نفاذ یافت کہ چہار ہزار روپیہ در وجہ مدد خرج بقاسم آقا دادہ روانہ^۷ درگاہ معلی گرداندہ .

—:o:—

- ۱ . آ : 'سلیم گڑھ برآورده' را در آنجا نگاهداشت و در دایرہ' - ۲ - آ : 'را فرستاد و چون قلعدار' - ۳ - سآ : 'دو ہزار' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۶۰۴ . 'خواجہ انور' - ۵ - در عالمگیر نامہ : ۶۰۲ - ۶۰۶ مشروحا نوشتہ شدہ .

ذکر رسیدن سفیر بلخ

و همدین ایام ابراهیم بیگ سفیر سبحان قلی خان والی بلخ، با صحیفه^۱ اختصاص و ارمغانی و تحف و نفایس توران^۲، بآستان فیض مکان رسید^۳ و چون مرض مزمن داشت، پس از روزی چند باقتضای تقدیر در گذشت و همراهانش بعزایت خلاع و انعام هشت هزار روپیه مشمول نوازش گشته رخصت معاودت یافتند و بهادر سنگه^۴ برادر راجه راجروپ، زمیندار کوهستان جمون که بمیامن ارادت و عبودیت بادشاه دین پرور، توفیق ادراک سعادت اسلام یافته بود، بعطای خلعت و اسپ و ماده فیل و خطاب مرید خانی نوازش یافت و چون در اکثر محال مضافه^۵ این مملکت سپهر بسطت قحط غلا رویداده بود، حکم جهان مطاع از پیشگاه تفضل صادر شد^۶ که بغیر از لنگرهای مقرر که از سرکار خالصه شریفه هر روزه آنجا طعام برای فقرا می پزند، ده لنگر در شهر دارالخلافت شاهجهان آباد [و] دوازده لنگر در پرگنات (برگ ۳. ۴ ب) نواحی آن قرار داده هر روز دو وقت طعام وافر بجهت مساکین ترتیب دهند - همچنان در دارالسلطنت لاهور مقرر گشت و سوای نقوده متکائره که بدستور مستمره در شهر محرم و رجب و شعبان و ماه مبارک رمضان و شهر ربیع الاول و ذوالحجه، هر سال از خزانه حضور بارباب استحقاق اتفاق میشود، درین سال اضعاف آن بمعزاء و فقراء و مساکین قسمت یافت و بامرای بارگه و عمدههای درگاه نیز تا هزاری حکم شد که بقدر تفاوت مراتب و درجات مناصب از جانب خویش لنگرها مقرر ساخته رواتب خیر مرتب دارند و تا عسر به یسر مبدل نشد رسم این خیر عام منقطع نگشت -

—:0:—

- ۱ - سآ: 'ایران' - ۲ - در عالمگیر نامه: ۶۰۶ - ۶۰۸ مفصلاً نوشته شده -
- ۳ - عالمگیر نامه: ۶۰۹ 'بهاؤ سنگه' - ۴ - آ: 'در توطه' بسیار بکار فرمودند در آنجا حسب اطلاع از پیشگاه تفضل صادر شد - ۵ - سآ: 'نقده' -

آغاز سال چهارم از سنین والای دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و یک هجری

درین اوقات بهزاران آراستگی و خجستگی ایام میمنت انجام صیام در رسید و بیست و نهم شعبان^۱ غره جبین انجم افلاک ، انوار بخش انجمن خاک یعنی هلال مبارک رمضان خوشتر از گوشه^۲ ابروی ماه رویان از منظر افق جلوه ظهور نمود و سال سیوم از سنین خلافت گیتی آرای آفتاب اوج عظمت و جهانبانی بفرخی و کامرانی پیرایه^۳ انجام گرفته ، سال چهارم بمبارکی آغاز شد - پیشکاران پیشگاه خلافت بدستور مقرر به ترتیب اسباب تمهید مقدمات جشن جلوس اشرف پرداخته دولتخانه خاص و عام محل فیض اسام غسلخانه را باین معهود آیین عشرت بستند و سریر فلک نظیر مرصع در وسط آن ایوان کیوان نشان نصب نموده آرایش حجره‌های اطراف خاص و عام برسم جشنهای سابق بعهد و اهتمام متصدیان بادشاهزاده‌های والا مقام و امرای عظام مقرر گشت و اسباب چراغان و آتش بازی بطریق هر سال سامان پذیرفته دقیقه از دقائق زینت مهمل نماند و اگرچه روز سریر آرای این نور بخش اورنگ کشورکشا بیست و چهارم ماه مبارک رمضان است و سال گذشته دران روز آغاز جشن شد ، لیکن از آنجا که همگنانرا^۴ درین ماه میمنت پرتو ، بمقتضای طبیعت بشری از روزه داشتن بمراسم انبساط رغبتی تمام نمی باشد و نیز شهنشاه حق آگاه یزدان پرست را از غایت اشتغال بوظایف طاعات و ذکر صانع مطلق ، فرصت پرداختن بمراتب بزم طرب نیست ، بنا بران آغاز این جشن سعید هر ساله روز فرخنده عید قرار داده امتداد مدت آن ازین نوبت تا ده روز مقرر فرمودند .

—:0:—

۱ - عالمگیر نامه : ۶۱۲ 'مطابق دهم اردی بهشت' - ۲ - آ : 'از اکابران و عظام امراء ، در ورطه آنست بدی آور بگذر' -

تولد معزالدین

از سوانح مسرت پیرا آنکه دهم این ماه در مشکوی دولت بادشاهزاده
جوان بخت مجد معظم پسری نیک اختر قدم فرخنده بعالم ظهور گذاشت و
حضرت شاهنشاهی آن بولود مسعود را بسططان معزالدین موسوم ساختند .

—:0:—

رسیدن بوداق بیگ ایچی از ایران

درین ایام بمساع حقایق مجامع رسید که بوداق بیگ ایچی فرمانروای ایران شاه عباس ثانی ملخ شعبان داخل بلده ملتان شد و تربیت خان فوجدار^۱ آنجا پس از اقامت مراسم ضیافت ، (برگ ۴ . ۴ الف) پنج هزار روپیه و نه تقوز از نفایس اقمشه هندوستان باو تکلیف کرده و در دارالسلطنت لاهور خلیل الله او را ضیافت‌های پسندیده نموده ، بیست هزار روپیه و یک قبضه^۲ شمشیر هر دو با ساز میناکار و هفت تقوز پارچه از استعمه^۳ نفیسه^۴ هندوستان باو داد و بیست^۵ و هشتم چون بوداق بیگ بسرای باولی^۶ رسیده آنجا نزول کرد ، گیتی خدیو او را بعنایت اولوش^۷ خاصه ای ، مورد نوازش ساختند و باو اشاره^۸ معلی صادر شد که سوم ماه شوال که ساعتی نیک بود ، ادراک دولت زمین بوس نماید - شب دو شنبه دهم خرداد رویت ماه فرخنده شوال ، مسرت بخش خاطرها شد و اسباب خورمی باشاره^۹ ابروی ماه نو آماده گردید و فردای آن که عید خجسته^{۱۰} فطر بود ، بارگاه سلطنت بسعی کار پردازان پیشگاه دولت ، شکوه [آسانی] و پیرایش خسروانی یافته بود ، لوای شادیانه^{۱۱} اقبال بگوش گردون رسید و نوئینان رفیع مقدار و سایر بنده‌های آستان سپهر مدار ، مراسم تهنیت و مبارکباد را در کرپاس فلک اساس حاضر [آوردند] و چون خورشید جمال جهان آرای خدیو دین پرور اسلام پناه ، بسان ماه عید از اوج سپهر بارگاه تابان شد ، بتسلیمات عبودیت تارک آرای سعادت گشتند - حضرت شاهنشاهی عزم

۱ - پی : 'که شاه' - ۲ - آ : 'صوبه دار' - ۳ - در عالمگیر نامه : ۶۱۵ وقایع هژدهم شوال هم مسطور است -

4 - Bawal town. headquarters of the nizamat of the same name in Nabha state, Punjab, situated in 28° 4' N. and 76° 36' E., 10 miles south of Rewari. It contains several old buildings, the most interesting of which is a mosque built in 1560 and still in good repair. Imperial Gazetteer, vol. vii, p. 136.

۵ - پی : 'الوس' .

توجه بمصلی نموده بر فیل ابر خرام قرین دولت سوار شده بادشاهزاده کامگار مجد معظم را در پی سر مبارک خود جای داده بتوزک و آئینی که معمول این سلطنت ابدطراز است، بعید گاه شرف حضور بخشیدند و پس از معاودت بدولت خانه هاپیون، در ایوان خاص و عام سریر آرای عظمت و احتشام گشته بکام بخشی خلایق پرداختند و بسیاری از عبودیت منشان را بمواهب خسروانه مورد نوازش ساختند. بادشاهزاده ارجمند و خجسته خصال مجد معظم را بمرحمت خلعت خاص و سرپیچ مرصع و یک عقد مروارید^۲ و انعام یک لک روپیه و نوگل حدیقه^۳ اقبال مجد اعظم را هم عزاختصاص^۴ بخشیدند و از آنجا که درین دولت پایدار بجز بادشاهزاده های کامگار افزایش مراتب مناصب زیاده بر هفت هزاری هفت هزار سوار معمول نیست و هر گاه عاطفت بادشاهانه^۵ بیکی از بنده های عمده که باین پایه^۶ عالی رسیده باشد، اقتضای ظهور مرحمتی کند، او را بانعام برخی از مجال زیاده بر تیول تنخواه منصب کامیاب عنایت میسازند. شهنشاه حکومت گستر، راجه جیسنگه را که از عمده های بارگاه سلاطین پناه است، باین منصب والا پایه^۷ عزت باوج ترقی افراخته با آنکه بانعام محالی که یک کرور دام جمع آنست، سربلند گشته بود، موازی یک کرور دام دیگر تیول بر سبیل انعام مرحمت نموده او را بین الاقران سرفراز فرمودند و بآن زبده راجهای عقیدت شعار و دیگر نوئیمان رفیع قدر و امرای نامدار خلاع فاخره عطا کردند و اعتماد خان [بمناسبت] نام بخطاب (برگ ۴. ۴ ب) اشرف خانی و شیخ عبدالقوی بخطاب اعتماد خانی و اشرف خان^۸ که در سلک کومکیان دکن انتظام داشت، بمناسبت اسم پدر خویش و [بخطاب] برخوردار خانی و سید حامد

۱ - آ : 'قرین دوست بدندان تفکر در ورزید و بخدمت معظم را' - ۲ - در پی و سآ و آآ و انعام یک لک روپیه و نوگل حدیقه^۳ اقبال مجد اعظم را' مسطور نیست - ۳ - عالمگیر نامه : ۶۱۸ 'مجد اعظم را بعطای خلعت خاص و یک عقد مروارید عز اختصاص بخشیدند' - ۴ - سآ : 'بادشاهزاده' - ۵ - اشرف خان خراجہ برخوردار - خویش مهابت خان از خواجه زاده های نقشبندی است - سال اول جلوس فردوس آشیانی از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار ذخیره اندوز نشاط گردید و سال هشتم از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هشت صد سوار لوای عزت بر افراشت - در اوایل عهد خلد مکان بخطاب اشرف خان مخاطب شده، سال دوم معزول گردیده بحضور رسید - سال فوتش معلوم نیست - (مآثر الامراء، ۱ : ۲۰۶ - ۲۰۷) -

ولد مرتضی خان و مید خان قلعدار ظفر آباد [و] میر باقی ولد میر محمود اصفهانی هر یک بخطاب خانی و علی بیگ ولد مرشد قلی خان مرحوم بخطاب اهتمام خانی نامور گشتند و قاسم آقای رومی فرستاده حسین پاشا شرف تقبیل سده سپهر رتبه دریافته ، پنج مر اسپ عربی نژاد که پادشاه مذکور برسم پیشکش ارسال داشته بود ، بنظر هایون رسانید و از جانب خود نیز چند اسپ عربی و یک غلام گرجی پیشکش نموده بقبول آن سر تفاخر بر افراخت و بعنایت خلعت و پنج هزار روپیه مشمول عاطفت خسروانه گردید و محمود دلزاق بفوجداری یکی از محال صوبه دکن معین گشته بعنایت خلعت و اسپ عراقی و باضافه هشتصد سوار بمنصب هزاری هزار سوار سباهی گشت و میر عزیز بدخشی بداروغگی عدالت حضور پرنور از تغیر خواجه صادق و عنایت خلعت سربلند گردید و عسکری که از دیوانی کشمیر معزول شده بود ، بخدمت دیوانی تن و لعل چند ولد رای بهارا مل دیوانی خالصه شریفه خلعت امتیاز پوشیدند و چون بوداق بیگ ایلیچی ایران بظاهر دارالخلافت رسیده بود ، روز سوم عید در اثنای این جشن معید^۲ ، اسد خان و سیف خان و ملتفت خان میر توزک او را از بیرون شهر بملازمت کرامت بهر آوردند و در ایوان خاص و عام شرف اندوز تقبیل آستان سلطنت گشته بعد ادای آداب کورنش و تسلیم ، نامه فرمانروای ایران را که متضمن تهنیت جلوس والا بود ، گذرانید و عاطفت بادشاهانه او را دران مجلس مقدس بعطای خلعت فاخره و جیغه مرصع و خنجر نوازش نمود و ارگجه جشن با پیاله و خوانچه طلا و پاندان و خوان طلا مرحمت شد و حویلی رستم خان مرحوم بجهت بودن و میر عزیز بدخشی برای مهانداری او مقرر گشت - روز دیگر سفیر مذکور بمرحمت یک قبضه شمشیر و چندی از همراهانش بعنایت خلعت مباحات یافتند - هفتم شوال سوغات شاه ایران از نظر انور گذرانید - از آنجمله شصت و شش راس اسپ عراقی و یک دانه مروارید غلطان آبدار بوزن سی و هفت قیراط بود و مجموع آن ارباب بوقوف ارباب خیرت بچهار لک و بیست و دو هزار روپیه قیمت شد -

—:0:—

۱ - آ : 'دگر ما را در آنجا گذاشته خود برای طلب' - ۲ - در عالمگیر نامه :
 ۶۱۲ - ۶۲۲ راجع باین جشن مفصلاً نوشته شده - ۳ - پی : 'این جشن سعادت الله خان' -

جشن وزن قمری

و روز مبارک یک شنبه نوزدهم ذیقعد^۱ جشن قمری صورت انعقاد یافت و پس از انقضای پانزده^۲ گهری از روز مذکور در ایوان کیوان نشان غسلخانه که بزیب اسباب تجمل آراستگی یافته بود، وزن مسعود بآئین معهود بفعال آمد و سال چهل و چهارم قمری از عمر سعادت قرین خدیو کشور دولت و دین بفرخی بانجم رسیده سال چهل و پنجم بمبارکی آغاز شد - بادشاهزاده‌های کامگار و نوئینان نامدار و حکام اقطار و صوبه داران ممالک محروسه (برگ ۳۰۵ الف) بعنایات بیغایات و اضافهای مناصب عز امتیاز یافتند و راجه راجروپ بهجارت مرحد غزنین از تغیر سید شہامت خان معین گشته یرلیغ گیتی مطاع بنفاد پیوست که سید مذکور در سلک کومکیان دارالملک^۳ منتظم باشد و سید عزت خان بفوجداری بهکر از تغیر خنجر خان و رعنداناز خان^۴ بفوجداری میان دواب از تغیر عاقل خان خلعت نوازش پوشیدند^۵ و سیدی ابراهیم از اتباع میوای مقهور که بعزم بندگی درگاه خلایق پناه نزد امیرالامراء آمده بود، بموجب التماس آن عمدہ نوئینان بمنصب هزاری پانصد سوار کامیاب شد و چون بمسامع هایون رسید که میر ابراهیم ولد میر نعمان چنانچه گزارش یافت که جهت رسانیدن مبلغ شش لک و شصت هزار روپیہ، نذر حرمین الشریفین زادہالہ شرفا، بآن اماکن قدس مرخص شده بود، دران حدود باقتضای اجل موعود رخت هستی بر بست - عاطفت بادشاهانہ اسلام خان را کہ خسر او بود، با ہمت خان خلف خان مذکور بعطای خلعت نواخت - دہم ذیحجہ از عیدالضحی دگر بارہ بارگاہ سلطنت بآزین شادمانی زینت یافته شادیانہ^۶ اقبال سامع پیرای همگنان گردید -

- ۱ - نسخہ پی 'جشن وزن قمری' ندارد - ۲ - عالمگیر نامہ : ۶۲۳ 'مطابق بیست و ہفتم ماہ تیر' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۶۲۳ 'یازدہ' - ۴ - سآ : 'صوبہ دار آملک' - ۵ - آ : بفواکج و عصا خبر نزول نمود و در نقاط مختلف و روان - ۶ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۶۲۴ - ۶۲۵ -

درین روز خجسته عاطفت والا بوداق بیگ ایلچی را رخصت انصراف ارزانی داشته بانعام یک لک روپیه و عنایت خلعت و خنجر مینا کار با علاقه^۱ مروارید و اسپ با زین ولجام طلا و فیل بازین طلا و ساز نقره و جل زر بفت و یک زنجیر فیل دریائی و یک منزل پالکی با ساز و لوازم آن مطرح انوار نوازش ساخت و مقرر شد که جواب نامه^۲ والی مذکور متعاقب [او] مصحوب یکی از بندهای عمده بارمغانی شایسته بفرستند - بایلچی مذکور از اول تا آخر پنج لک روپیه و بهمراهانش سی و پنج هزار روپیه عطا شد - عاقل خان^۳ که از فوجداری میان دواب معزول گشته بود، چون بسبب بعضی عوارض جسمانی، در پیشگاه خلافت و جهانبانی استدعا نمود که گوشه^۴ انزوا گزیده بدعای دوام دولت روز افزون قیام نماید، بسالیانه نه هزار روپیه موظف گشته بدارالسلطنت لاهور رخصت یافت -

درین ایام پسر چنپت بندیله که کسان راجه اندرمن دهنندیره جهت اظهار مجرای خود فرستاده بودند، بجناب سلطنت رسیده [جبین] بر خاک نگونساری فرسوده مایه مذلت^۵ و خواری گردید -

—:0:—

۱ - برای تفصیل راجع بایلچی ایران و دیگر وقایع رک به عالمگیر نامه : ۶۲۶ -
 ۲ - ۶۳۰ - ۲ - در عالمگیر نامه : ۶۳۰ - ۶۳۳ مشروحا نوشته شده -

جشن وزن شمسی

و درین هنگام میمنت فرجام ، موسم وزن شمسی خدیو روزگار رسیده بود ، دگر باره بارگاه دولت بآزین خسروانی زیب و زینت پذیرفت و چهار شنبه سلخ ربیع الاول مطابق دوازدهم آذر در ایوان غسلخانه آن جشن فرخنده انعقاد یافت و سال چهل و سوم شمسی از عمر سعادت قرین خدیو گیتی با دادا و دین بهزاران (برگ ۴۰۵ ب) نصرت و فیروزی بانجام رسیده ، سال چهل و چهارم آغاز شد و درین بزم سعادت پرتو انوار افاضت خسروانه بر ساحت احوال بادشاهزاده و نوئینان و جمهور عالمیان تافت و عابد خان که از کبار خواجهای ماوراءالنهر است ، بمنصب چهار هزاری سر افزاری یافت [و] بتفویض خدمت جلیل القدر صدارت کل از تغیر میرک شیخ که او را کبرسن دریافته بود والا پایه گردید و اسلام خان بصوبه داری کشمیر از تغیر ابراهیم خان سربلند شد و چون صف شکن خان میر آتش بنا بر تقصیری مورد عتاب بادشاهانه گشته از منصب معزول شده بود ، فدائی خان بخدامت داروغگی توپخانه خلعت سرفرازی پوشید و روح الله بدیوانی کابل از تغیر یعقوب خان منصوب شده بعنایت خلعت و خطاب بشارت خان سرمایه کامرانی اندوخت و کمال نظر داروغه بخطاب خدمت طلب خانی پایه عزت یافت و قاسم آقا کس حسین پاشای حاکم بصره ، بانعام دوازده هزار روپیه^۲ و عطای خلعت کامیاب گشته رخصت انصراف یافت و بهمراهان او یک هزار روپیه عنایت شد و مصحوب او یک قبضه^۳ شمشیر گران بها برای پاشای مذکور مرسل^۴ کرده [شد] -

—:0:—

۱ - آ : 'بر آن تاخت و از آنجا براه دریای باجل بانجام رسیده - ۲ - پی : 'روپیه عنایت شد - ۳ - در عالمگیر نامه : ۶۳ - ۶۳۷ به تفصیل نوشته شده -

رسیدن حاجب بخارا

چهارم ربیع الثانی در اثنای این بزم کامرانی خواجه خاوند محمود ایچی عبدالعزیز خان والی بخارا بظاهر دارالخلافت رسیدہ بموجب فرمان ہمایون سیف خان و قباد خان پذیرہ شدہ ، او را بہارگاہ اقبال رسانیدند ۔ پس از تقدیم مراسم کورنش و تسلیم ، نامہ عبدالعزیز خان بخدمت اشرف گذرانید و سوغاتی کہ مشتمل بود بر اسمیان راہوار ترکی و اشتران نر و مادہ بختی و دیگر تحف و نوادر بنظر خورشید مآثر رسانید ۔ [از] آنجملہ یک قطعہ لعل رنگین خوش آب بود کہ بچهل ہزار روپیہ قیمت شد ۔ عاطف بادشاہانہ او را در آروز بمکرمت خلعت فاخرہ و خنجر گرانبہا با علاقہ مروارید و انعام بیست ہزار روپیہ نوازش نمود و منزلی لایقہ جهت بودنش مقرر گشت ۔

—:o:—

۱ - برای احوالش رک بہ بادشاہنامہ ، ۱ : ۳۳۲ - ۳ - عالمگیر نامہ : ۶۳۸
'ہشت ہزار' ۔

جشن کتخدائی بادشاهزاده عهد معظم

درین هنگام میمنت فرجام ، صبیح^۱ راجه روپ سنگھ پسر عم مہاراجہ جسونت سنگھ کہ در جنگ سموگرہ کشتہ شد و دختر نیکو میر او را بشرف^۲ اسلام در آورده بودند ، در محل تربیت یافته بود ، با نھال برومند گلشن حشمت بادشاهزادہ بخت بیدار عهد معظم^۳ کہ سن^۴ شریف ایشان پیرایہ^۵ نوزده سالگی رسیده بود ، شرف ازدواج بخشیدند . دہم^۶ ربیع الثانی در محل فردوس مثال غسلیخانہ جشنی بادشاہانہ پیرایہ^۷ انعقاد یافت :

کہ نظارہ جشن^۸ آن بزم گاہ^۹ تھی ساختہ^{۱۰} دیدہ را از نگاہ
بہشتی بزیبایی روی حور ازو چشم بد چون غم از عیش دور

و آنروز بہجت افروز در منزل فیض قرین بادشاهزادہ ارجمند نیز بساط جشن و سور مبسوط گشتہ هنگامہ^{۱۱} عیش و طرب گرمی پذیرفت و ایشان اوایل شب در کمال شوکت و احتشام از منزل خود بر آمدہ براہ دریا سوار سفینہ^{۱۲} [برگ ۴۰۶ الف] سعادت متوجہ^{۱۳} پیشگاہ حضور لامع النور گردیدند . درپای برج قلعہ^{۱۴} مبارک از کشتی فرود آمدہ یکران دولت بزیر ران کشیدند و از آنجا تا پای شاہ برج کہ مطلع آفتاب سلطنت و جہانبانی امت ، از دو طرف بر زمین این کنار دریا ، چوب بست نمودہ چراغان در کمال خوبی و نظر فریبی کردہ بودند و چراغان کشتی نیز هنگامہ افروزان بزم طرب [گشتند] و در آنطرف دریا آلات آتشبازی و ادوات آن صفت بدیع [چیدند] -

زبس شمع و مشعل بر افروختہ زمین همچو منقل شدہ^{۱۵} افروختہ
چراغان چنان گشت عالم فرور کہ نگذاشت در دہر یک تیرہ روز

ترانہ سنجان در پردہ تہنیت نوا ماز گشتہ و غلغل شادمانی و صدای شادیانہ^{۱۶}

- ۱ - در عالمگیرنامہ : ۶۳۹ - ۶۴۰ تمہید طولانی نوشتہ شدہ - ۲ - آ : 'معصوم' -
- ۳ - آ : 'بود در آن میان تخلف نمود ، در زمرہ پوشیدہ بود ، شرط ازدواج بخشیدند' - ۴ - عالمگیرنامہ : ۶۴۱ 'سیزدهم ربیع الثانی' - ۵ - پی : 'بزم' -
- ۶ - پی : 'جشن' - ۷ - پی : 'ساختی' - ۸ - ما : 'شدہ' -

کامرانی ازان بزم معلی بسپهر اعلی بر رفته -

سرود مغنی شده گرمجوش زده نغمه چنگ و نی ، راه هوش
پی گوهر خوشدلی رشته ساز چه آهنگ مطرب چه آواز ساز
چون بادشاهزاده عالی فر سعادت اندوز ملازمت اشرف گشته آداب تسلیات
بجا آوردند ، حضرت خلافت پناهی آن سلاله^۲ دودمان سلطنت را مطمع انظار
عاطفت گردانیدند - یک عقد مروارید شاهوار که پنجاه هزار روپیه ارزش داشت از
سر عنایت بدست کرم پرور بر سر ایشان بستند و گرانبها سربندی دیگر از یکدانه^۳
لعل آبدار و دو دانه^۴ مروارید غلطان که پنجاه^۵ هزار روپیه قیمت آن بود و
بازوبند مرصع و خنجر خاصه با علاقه^۶ مروارید و چرکسی خاصه^۷ مروارید دوز و
جیغه مرصع و یک لک^۸ روپیه نقد و یک زنجیر فیل خاصه باتلایر و پنج^۹ سر اسپ
عراقی و عربی از آن جمله یکی با ساز مرصع و یکی با زین طلا و ساز مکرمت
فرمودند و اشاره والا با فروختن آلات آتشبازی صادر شده تماشای آن هنگامه^{۱۰} دلپذیر
حیرت بخش ناظران گردید :

هوا روشنی بخش ادراک شد زمین شمع فانوس افلاک^{۱۱} شد

و پس از انصرام این تماشا چون ساعت عقد در رسید ، بموجب امر اعلی
اقضی القضاة قاضی عبدالوهاب در حضور انور بآئین شرع مطهر قواعد عقد نموده ،
آن بجله^{۱۲} حدیقه^{۱۳} عفت را بآن نهال برومند گلشن^{۱۴} سلطنت پیوند داد - ایستاده های
بساط قرب [و] حضور مراسم تهنیت بتقدیم رسانیده تسلیم مبارک باد نمودند و
نقاره های عشرت^{۱۵} بنوا در آمده نغمه سرایان خوش آواز نغمه های دلنواز در مقام
ثنا خوانی سرودند -

و آن بزم انبساط بمبارکی صورت انجام پذیرفت - درین اوقات هوای نشاط صید
نخچیر از خاطر مهر تنویر شهنشاه عالمگیر سربر زده هفدهم ماه مذکور شکارگاه پالم^{۱۶}

- ۱ - پی : 'رشته' - ۲ - پی : 'سلسله' - ۳ - عالمگیر نامه : 'پنجاه و پنج هزار' -
- ۴ - پی : 'یک روپیه' - ۵ - پی : 'پنج سر در سه اسپ' - ۶ - آ : 'حیرت
بر در رسید ، در بحر آن بر دوستی کیشی او کند' - ۷ - پی : 'گلشن و سلطنت' -
- ۸ - پی و آ : 'بنواختن' -

9 - Palam, crown taluk in the south of Parbhani district' Hyderabad state, with an area of 560 square miles. Imperial Gazetteer, vol. xix, p. 334.

شرف اندوز از فیض ورود فرمانروای عالم شد. نوزدهم بخاص شکار توجه فرمودند و روز دیگر از آنجا بشکار پورا سعادت قدوم بخشیده، بیست و یکم دگر باره بخاص شکار مراجعت نمود و سیزده روز دران نخچیر گاه نزہت نشان و نواحی آن (برگ ۴۰۶ ب) بصید نیلہ گاؤ^۱ عشرت آرا گشته در پردہ شکار پژوهش حال رعایا و زبردستان میکردند و بقراولی سعادت ازلی صید دلہای رمیدہ نموده چہرہ افروز دولت و معدلت بودند و در خلال این احوال در موضع الوپ شکار روزی شکار غریب دلفریب کہ کہال ندرت داشت، مسرت پیرای طبع اقدس گردید۔ گزارش کیفیتش اینکہ چون آنحضرت بعزم صید نیلہ گاؤ کہ هنگام مستی آن بود، بشکار گاہ مذکور رسیدند، از قراولانی کہ در تفحص نخچیر بہر سو نگاہ داشتند، شیخ بدھو نام قراولی آمدہ بموقف عرض ہایون رسانید کہ دو نیلہ گاؤ درین نزدیکی از جوش مستی بجنگ پیوستہ آویزشی شگرف حیرت افزا با یکدیگر دارند۔ حضرت شاہنشاهی بتہاشای آن وحشیان توجه فرمودہ نزدیک بآنها رسیدند۔ چنان شورش پرخاش بعیمی بر آنها مستولی بود کہ اصلاً رم نخورده سر از جنگ بر نداشتند و بنوعی درہم آویختہ زد و خوردی نمودند کہ تمام سر و گردن ہر دو مجروح گشتہ بخون آغشتہ بود، پس از جنگ ممتد یکی از ان دو متمیزندہ وحشی مغلوب گردیدہ راہ گریز سپرد و آن دیگر در پی او شتافت۔ درینوقت خدیو روزگار قصد شکار آنها نمودہ از تخت روان مبارک^۲ فرود آمدند و بادالی^۳ و موند کہ از آلات وادوات صید و حوش امت، متوجہ شکار گردیدند۔ اتفاقاً نخچیری کہ گریختہ بود، بر گشتہ بر سر تیر آمد۔ آنحضرت از روی چستی و چالاکی تفنگ موسوم بہ بی بدل را کہ در ہنر راستی و بیخطائی نظیر ندارد، بجانب پاشنہ او خوابانیدند و گولہ [بر] نشانہ اش رسیدہ از آنطرف گذر کرد و آن صید سی قدم رفتہ از پا در افتاد و دیگر کہ تعاقب کردہ بود آمدہ بر دور آن سر زمین کہ گیہان خدیو بدولت آنجا بر سر زانوی صید افگنی نشستہ بودند، گردید و

1 - Shikarpur, northern taluk of the Shimoge district, Mysore, lying between 14° 5' and 14° 31' N. and 75° 32' E. The taluk is crossed from south to north by the Chordi and Kunudvati. Lines of low hills on all sides covered with jungle, give shelter to numerous wild animals. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 277.

۲ - پی : 'نیلہ گاؤ' - ۳ - آ : 'با فوج فراوان بر سریر سلطنت برین مہیب شد'۔
 ۴ - مآ : 'والی و پیوندہ'۔

چون بقابوی آنحضرت در آمد او را نیز نشانه کردند تفنگ موسوم - بظفر بان که بر سر دست مبارک بود ، چنان بجانب او برق افروز شد^۱ که گوله^۲ بستان دل در سینه اش جای گیر آمد و او نیز پنجاه قدم رفته فرو غلطید و قراولان رسیده آنها را ذبح نمودند - آن شکار غرایب آثار حیرت افزای دیده و ران هوشمند گشته طبع مبارک خدیو جهان بشگفتگی گرایید و اشاره^۳ معلی صادر شد که سه تختگاه سنگی ، یکی دران گل زمین که شهنشاه دولت و دین در حالت صید این وحشیان آنجا نشسته بودند و دو دیگر در دو جا که آن دو نیچیر هدف تیر اقبال عالمگیر گشته بودند ، بسازند تا نشانی از کیفیت این شکار بدیع آثار باشد و قراول مسطور بخطاب رهبر^۴ خانی و عنایت نقد سرافرازی یافت - پنجم جهادی الاولی رایت معاودت از شکار گاه بر افراخته ، ساحت دارالخلافت را از فتر قدوم اشرف سعادت بخشیدند - درین وقت یرلیغ عالم مطاع بنام مهاراجه جسونت سنگه صوبه دار گجرات عز^۵ صدور یافت که با تمامی سپاه خویش بکومک (برگ ۷۰۷ ع الف) امیرالامرای که بدفع سیوای مقهور قیام داشت ، بشتابد و بقطب الدین خان فوجدار جونا گره فرمان شد که بگجرات آمده تا رسیدن صوبه داری دیگر بنظم مهام^۶ آنصوب اشتغال دارد و از وقایع صوبه^۷ کابل بعرض اقدس رسیده که راجه راجروپ تهانه دار غزنین باجل طبیعی سپری شد و شمشیر خان حارص شهر کابل بجای او منصوب گردیده و خدمت او بشهامت خان که در سلک کومکیان آنصوبه منتظم بود ، مفوض گشت -

—:0:—

۱ - جمیع نسخ : 'شدند' تصحیح قیاسی - ۲ - 'گوله' - ۳ - پی : 'اهبری' -
 ۴ - پی : 'مهمات' - ۵ - عالمگیر نامه : ۶۴۷ 'باضافه' پانصد سوار بمنصب دو
 هزار و پانصدی دو هزار و پانصد سوار مباحی گردید' -

تسخیر ولایت پلاؤن

و چون^۲ داؤد خان صوبه دار پتنه حسب الحکم اقدس در تسخیر ولایت پلاؤن ، از متعلقات صوبه بهار ، کمال تردد و تلاش کرده بپننگهای صعب همگی قلاع آنرا مفتوح ساخته بود ، عنایت خسروانه او را بارسال خلعت خاص کسوت مباحات بخشید و اضافه^۳ منصبش^۴ در یکی از جشنهای مقرر گردید و بمنگل خان از کومکیان آنصوبه فرمان شد که بفوجداری پلاؤن و حراست آن قلاع پردازد ، داؤد خان به پتنه مراجعت نماید و صف شکن خان که چندی قبل ازین مورد عتاب^۵ خسروانه گشته بود ، از خدمت و منصب معزول شده مورد انظار عفو و بخشایش خدیو بنده پرور قدردان گشته از خدمت بمنصب دو هزاری یک هزار سوار مرافرازی یافت و امیر خان برادر شیخ میر مغفور بصوبه داری دارالملک کابل از تغیر مهابت خان سر بلند شده بعطای خلعت و شمشیر خاصه و جمدهر مرصع با علاقه^۶ مروارید و امپ عراقی و فیلیخاصه و باضافه^۷ هزاری هزار سوار دو امپه سه امپه بمنصب پنج هزاری پنجهزار سوار از آن جمله یک هزار سوار دو اسپه سه اسپه ، مورد اصناف^۸ الطاف گشته هشتم جهادی الاخر مرخص گردید و هشتم^۹ ماه مذکور خلیل الله خان صوبه دار سابق پنجاب که در لاهور عارضه بر مزاج او طاری گشته بود بظاهر دارالخلافت رسید - حکم والا کرامت نفاذ یافت که داخل شهر شده بسر منزل خویش فرود آید و از کمال عاطفت و بنده پروری ، تقرب خان و دیگر اطبای پایه^{۱۰} سریر خلافت را حکم شد که بمعالجه او [پردازند] و غره رجب فاضل خان از مستقرالخلافت اکبر آباد رسیده ناصیه سای آستان خلافت شد و برخی از جواهر و مرصع آلات که حضرت اعلی از سر عاطفت مصحوب او فرستاده بودند و قریب شانزده لک رویه قیمت آن بود ، بخدست

- ۱ - این عنوان 'تسخیر ولایت پلاؤن' در تسخیر پی و آ مسطور نیست - ۲ -
در عالمگیر نامه : ۶۴۸ - ۶۶۳ راجع به تسخیر ولایت پلاؤن مشروحاً
نوشته شده - ۳ - آ : خلعت و منصب پانصدی در هر جانب که بود
خان از کمکیان - ۴ - سآ : عنایات - ۵ - پی : انصاف - ۶ -
عالمگیر نامه : ۶۶۱ 'هزدهم' -

اشرف گذرانید - دو م رجب بعرض مقدس رسید که خلیل الله خان درگذشت - چون از دیرین پندهای ارادت منش بود ، خاطر مقدس قرین متأسف گشته روح او را بانوار توجهات روحانی سرمایہ^۱ آمرزش بخشیدند - روز دوم از فوتش پرتو قدوم بمنزل بازماندهای آن مرحوم افکنده میرخان و روح الله خان و عزیز الله^۲ پسران آن مغفور و افتخار خان و ملتفت خان^۳ و بهاء الدین برادرزادهها و سیف الدین صفوی دامادش را بعطای خلاع فاخره نواخته و هبگی منسوبانش را مشمول مرحام خسروانہ ساختہ از کدورت ماتم رسیدگی بر آوردند و زوجہ^۴ او عصمت مآب حمیدہ بانو دختر ملکہ بانو ہمشیہ اعیانی (برگ ۴۰۷ ب) جناب علیا ممتاز الزمانی است و صبیہ اش را بسالیانہ^۵ پنجہ ہزار روپیہ کامیاب مکارم شاہنشاهانہ گردانیدند -

—:0:—

۱ - عزیزالله خان : پسر سوم خلیل الله یزدی است - پس از فوت پدر بمنصب در خور و خطاب خانی مریبلند گردیده سال بیست و ششم بخدمت میر توزکی چہرہ عزت برافروخت - سال سیم چون برادرش روح الله خان بنظم صوبہ بیجاپور مأمور گردید ، او بقلعداری آنجا اختصاص گرفت - سال چہل و ششم از تغیر سردار خان بقلعداری قندہار و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار مرتقی گردید - بعد ازان احوالش بنظر نیامدہ - (مآثر لامراء ، ۲ : ۸۲۳ - ۸۲۴) - ۲ - ملتفت خان میر ابراہیم حسین : پسر دوم اصالت خان میر بخشی است - در آخر سال بیست و ششم شاہجہانی بخدمت بخشیدگی احدیان مرافرازی یافت و پس از جلوس عالمگیری بخطاب ملتفت خان مخاطب شد و بخدمت میر بخشیدگی احدیان منصوب شد - در سال ششم آختہ بیگی شد - در سال پانزدہم ہفوجداری لنکرکوت مضاف پشاور تعین گردید - در سال بیست و چہارم ، نوزدہم جادی الاخری جان سپرد - (مآثرالامراء ، ۳ : ۶۱۱ - ۶۱۳) -

ختان محمد اکبر

ششم ماه مذکور ختنه سور نوکل حدیقه^۱ ابهت و جلال تازه نهال ریاض حشمت و اقبال بادشاهزاده والا گهر محمد اکبر، زینت افزای انجمن خلافت گشته در ساعت مسعود آن قوت الظهر سلطنت عظمی باین سنت منیه فایز گردیدند و بیست و چهارم آسماء خواجه احمد ایلچی بخارا را بعنایت خلعت و خنجر مرصع با علاقه^۲ مروارید و انعام سی هزار روپیه نواخته رخصت انصراف بخشیدند - از اول تا آخر سفیر مذکور و همراهانش از نقد و جنس قریب یک لک و بیست هزار روپیه کامیاب عنایت گشتند و میر عبدالله کاشغری و چندی از رفقاییش بانعام چهار هزار روپیه مفتخر گشتند - غره شعبان هشتاد زنجیر فیل از فیلان شجاع که خانخانان از بنگاله فرستاده بود، دو زنجیر فیل از غنائم پلاؤن بنظر هایون رسید - شب پانزدهم ماه مذکور که لیلۃ البرات بود، پانزده هزار روپیه از خزانه احسان بوساطت صدرالصدور بارباب استحقاق انفاق شد و درین سال چتر فلک فرما چند بار بسمت اعز آباد و دیگر صیدگاهها مایه گستر شده اقسام شکار مسرت بخش طبع هایون گردید و یک صد و پنجاه کلنگ صید شاهباز اقبال هایون فال شده از جمله شکارها صید [در] قمرغه آنروی^۳ دریای جون در برابر خضر آباد اتفاق افتاد و حضرت گیهان خدیو با بادشاهزاده ارجمند و چندی از مقربان بساط عزت بدرون دام که بزبان میر شکاران هندو 'باور' میگویند، در آمده مشغول صید افگنی شدند و عمدهها و خواص را نیز رخصت شکار فرمودند - سیصد و پنجاه و پنج آهو بحیطه^۴ دام در آمده بود، شهنشاه والا به نیروی دست خود هشت آهو زدند و یک نخچیر را قراولان دستگیر کردند و چهل و هفت را جمعی که رخصت صید یافته بودند، از پا در آوردند - در اثنای آنحال فتوت بادشاهانه بران وحشیان مسکین رحم آورده اشاره^۵ والا بمنع صید و اطلاق آنها از^۶ قید صادر شد و مجموع آنچه سالم مانده بودند از تنگنای دام رهائی یافته دامن صحرای عافیت

۱ - آ : ۴۸۹ ب 'شاهنشاه در آن میدان جهانید و در زمره احباب نشست ، ابهت' - ۲ - پی : 'که آنروی' - ۳ - سآ : 'در' -

گرفتند و بعرض همایون رسید که اولاً آهوی بسیار بحیطهٔ قمرغه در آمد، بود - چون نزدیک دام رسیدند بهیئت مجموعی رم نموده بر اهل قمرغه حمله نمودند و پنج کس را [از] صدمه شاخ آنها آسیب رسید، از آنجمله دو تن هلاک شدند و قریب هزار آهو بدر رفتند و سیصد و پنجاه و پنج بدام افتاد - بالجمله درین ایام بفیض الله خان قراول بیگی و هوشدار^۲ خان و داراب خان و قراولان و میر شکاران خلعتها مرحمت شد^۳ -

از غرایب سوانح که درین ایام بعرض اشرف رسید، آنکه جمعی از اطفال در قصبهٔ سون^۴ پت^۵ چنانکه عادت صبیانست، ببازی شاه و وزیر هنگامه آرای لہو و لعب بودند - از آنجمله دو کس دزد شدند - کودکی که شیخهٔ آن بازی بود، آنها را گرفته پیش طفلی که ببازی حکمرانی داشت، آورد و او برسم بازی اشاره بسیاست کرد - آن کودک (برگ ۸۰۸ الف) نا هوشمند دست و پای هر دو بسته چوبی که در دست داشت، چنان بر سر آنها زد که هر دو را بضرب آن سر از هوای حیات پرداخته شد و باقتضای قضا آن لہو و لعب صورت جد پذیرفت -

—:0:—

۱ - آ : 'در ذیل مردمان و اهالیان و ازان حال خان' - ۲ - آ : 'دومتدار خان' -

۳ - برای تفصیل شکار رک به عالمگیر نامہ : ۶۶۳ - ۶۶۵ -

4 - Sonapat town, headquarters of the same name in Delhi district, Punjab, situated in 29° N. and 77° 1' E. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 82.

۵ - عالمگیر نامہ : ۶۷۵ 'سوتی پت' -

گفتار در فتح ولایت کوچ بہار و توجہ عساکر گیتی کشا از آنجا بآہنگ تسخیر ملک آسام و کشایش آن ناحیت

چون در اواخر مال ہزار و شصت و ہفت ہجری ، بسبب بیماری اعلیٰ حضرت در جمیع سرحدہای محروسہ گرد شورش برخاست بیم نراین زمیندار کوچ بہار کہ مابین شہال و مغرب بنگالہ مایل بشہال واقع شدہ ، از شاہراہ انقیاد یکسو شدہ بتاخت گہورہ گہات^۳ جسارت ورزید و جمعی کثیر از صغیر و کبیر رعایای آنجا را کہ اکثر مسلمان بودند امیر کردہ بولایت خود برد و دگر بارہ بہولاء^۴ ناتھ وزیر خود را با گروہی^۵ انبوه ، بقصد ولایت کامروپ کہ عبارت از ہاجو^۶ و گواہتی^۷ و توابع آنست و از قدیم الایام داخل ممالک محروسہ بادشاہی بود ، فرستاد کہ آنرا نیز بتصرف در آورد ۔ دیہسنگھ^۸ راجہ آسام^۹ کہ بحسب افزونی قدرت و

۱ - در واقعات عالمگیری : ۱۰۷ - ۱۱۰ ، وقایع فتح ولایت آسام با نہایت اختصار نوشتہ شدہ ۔ ۲ - نسخہ اصل : 'احسام' تصحیح از روی سآ : ۵۸۷ - ب کردہ شدہ ۔

3 - Ghoraghat, ruined city in the headquarters subdivision of Dinajpur district, Eastern Bengal and Assam, situated in 25° 15' N. and 89° 18' E., on the west bank of the Karatoya. Imperial Gazetteer, vol. xii, p. 236.

۴ - آ : 'بہ ہوانانہ' ۔ ۵ - سآ : 'گرفتن' ۔

6 - Hajo, a village in Kamrup district, Eastern Bengal and Assam, situated in 26° 15' N. and 91° 31' E., on the north bank of Brahmaputra, 15 miles by road from Gauhati. Imperial Gazetteer, vol. xiii, p. 8.

۷ - ہی : 'کواسی' ۔

8 - Gauhati town, headquarters of Kamrup district, Eastern Bengal and Assam, situated in 26° 11' N. and 91° 45' E., on both banks of the Barahmaputra river, imperial Gazetteer, xii, p. 184.

۹ - عالمگیر نامہ : مآثر عالمگیری : ۳۹ 'جی دیہسنگھ' ۔ ۱۰ - پهلوی ولایت ←

جمعیت و وسعت ولایت و بسیاری از نواره و توپخانه و فیلان جنگی تفوق داشت و سر بر خط فرمان پذیری نمیگذاشت و ولایت خویش را که از بنگاله دور دست واقع است و آبهای عظیم و دریاها و زخار و بیشه های دشوارگذار در طریق آن حایل ، از آسیب ترکتاز مواکب نصرت طراز ایمن و مصون می پنداشت ، چون بر منوح آن فتن و مراتب ملک آشوبی شجاع سعادت^۱ دشمن آگهی یافت و بر کیفیت دلیری بیم نراین و عزیمت تازه او مطلع شد او را نیز سودای طمع خام تکلیف جسارت بتصرف بولایت مذکور نموده ، لشکر عظیم از آشامیان ددنهاده با نواره و توپخانه براه دریا و برخی دیگر از راه خشکی بولایت^۲ کامروپ تعین نمود و لطف الله شیرازی فوجدار آنجا که تاب مقاومت در خود نیافته از وصول مدد منقطع امید شده بود ، بمقتضای صلاح نواره خود را از ممر آن سیل حادثه بر کنار کشیده بحدود جهانگیرنگر رسید و بهولا ناتھ وزیر بیم نراین بر قصد آشامیان آگهی یافته عنان عزیمت از آن سمت تافته قرین ناکامی مراحل معاودت پیموده و متغلبان ضلالت فرجام آشام بی مانع و مزاحم بر ملک بادشاهی دست تملک یافته [به] نهب و غارت و جور و بیداد پرداختند ، چنانچه شیمه^۳ ذمیمه^۴ آن جمیع بد نهاد است ، سکنه و رعایای آندیار را اسیر ساختند و چون شجاع درین هنگام بهوای سلطنت اسباب شورش سرانجام داده و در اندک فرصتی بحال خود در مانده شد به جبران قضیه نتوانست پرداخت و آشامیان مقهور از آنجا قدم جرأت پیشتر نهاده ، تا حوالی^۵ پرگنه^۶ کری باری که پنج منزل جهانگیرنگر است ، متصرف شدند و در سوابق ازمنه نیز ازان (برگ ۸۰۴ ب) تیره بختان امثال این خیرگیها بظهور رسیده چنانچه در عهد فرمانروائی اعلیحضرت جنت مکانی ولایات بادشاهی را

← بنگاله ملک آشام است ، فراوان شکوه ازو برگذارند - پیوست آن پایان تبت و چپ این ختا ، ازو بمهاچین گذارش رود و عامه ماچین گویند ، از خان بالغ که دارالملک است تا بدریای شور ، چهل منزل رودی بریده اند - سکندر رومی ازین حدود بآن دیار شتافت - (آئین اکبری ۱ : ۲۸۸) -

۱ - سآ : 'و ولایت خویش را' - ۲ - کلمات 'سعادت دشمن' در نسخدهای پی و سآ مسطور نیست - ۳ - آآ : 'در آن زمین بسیار بود ، از بسکه حقد آتشین در فوجدار آنجا که' - ۴ - سآ : 'تملیک' - ۵ - پی : 'حوالی' - ۶ - عالمگیرنامه : ۶۷۹ 'تا حوالی پرگنه' کری باری که پنج منزلی جهانگیرنگر است ، متصرف شدند و در موضع مست سله که قریب بکری باری است تنهانه ساخته -

تاختند و سید ابابکر را که از بنده‌های عمده بود، با گروهی انبوه باسیری بردند و در اوایل جلوس^۱ اعلیحضرت شیخ عبدالسلام فوجدار هاجو^۲ را با جمعی کثیر از گواهی^۳ دستگیر نمودند و تا این مدت هیچ یک از حکام بنگاله، توفیق تأدیب آنها نیافته، بالجمله چون در ماه رمضان سوم جلوس هاپون، شجاع از بنگاله بجانب رخنک^۴ آواره گشت، خانخانان متعاقب او بجهانگیرنگر رسیده در صدد جبر اختلال احوال آن حدود شد. راجه^۵ آشام از صدمه^۶ انتقام مجاهدان جنود اسلام هراسیده، و کیلی با معذرت نامه نزد خانخانان فرستاده اظهار نمود که چون بیم نرائن زمیندار کوچ بهار با من سمت خصومت دارد، در ایام شورش و انقلاب دست تعرض بولایات بادشاهی دراز نمود و ولایت کامروپ را که در قدیم الایام باآشام تعلق داشت، میخواست متصرف شود من او را از تصرف آن باز داشته، آنحدود را بحیطه^۷ ضبط [آوردم] الحال هر کس باینصوب معین شود این ولایات بتصرف او [سپارم]. خانخانان باقتضای صلاح اندیشی بظاهر معذرت او در پذیرفت و وکیل را خلعت داده باز گردانید و رشید خانرا با سید نصیرالدین خان و سید سالار خان و آغر خان و جمعی دیگر تعین^۸ نمود که رفته ولایات بادشاهی را بنا بر قرارداد آشامیان تصرف کند.

درین اثنا بیم نرائن نیز مغلوب جنود مسعود گردیده، خوف کرده درخواست عفو تقصیر خود را و کیلی فرستاد. از آنجا که تأدیب او مستحتم^۹ بود، خانخانان بجواب آن خسران مآب نه پرداخت^{۱۰} و فرستاده را رونداده محبوس ساخت و راجه سجان سنگه بندیده را با فوجی از بنده‌های بادشاهی و میرزا بیگ کسر خود را با یک هزار سوار از تاینان خویش به تنبیه آن شقاوت شعار و تسخیر ولایت کوچ بهار فرستاد. چون آشامیان موضع کوری باری بتصرف رشید خان گذاشته^{۱۱} در پیش رفتن او نزدیک موضع رنگاماتی از توابع کامروپ در مقام مدافعت

۱ - مآ: 'جلوس والا' - ۲ - پی: 'اجو' و نسخه اصل 'هاجو' تصحیح از آ کرده شده - ۳ - پی: 'کوائی' - ۴ - میان مشرق و جنوب بنگاله فراخ ملکی است، ارنک نام، بندر چانگانو ازوست، فیل بسیار شود و امپ کم و خرد - (آین اکبری ۱: ۳۸۸) - ۵ - آ: 'ولایات رفته مرتفع در دام بقید نهاده خوانین را اثرات کند، درین اثناء' - ۶ - 'مسعود گردیده' از آ گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۷ - آ: 'متهم' مآ 'مخیم' - ۸ - پی: 'پرداخته' - ۹ - در نسخه پی: 'در هنگام مدافعت آمدند و پیش رفتن او' بتکرار آمده -

آمدند و او لشکری در خور دفع آنها نداشت ، در رنگا ماتی توقف نموده حقیقت را بخان خانان نوشت و راجه سجان سنگه که به تشبیه بیم نرائن معین شده بود ، چون دید که آن مهم از پیش نمیتواند برد ، او نیز در نواحی یک دوار که بند ولایت کوچ بهار است ، توقف نموده حقیقت حال بر نگاشت - خانخانان بمقتضای رای صواب نما سر انجام آن دو مهم لازم الانصرام بر خود اهم دانسته صورت این اراده بخدمت ایستاده‌های پایه^۱ سریر خلافت مصیر عرضداشت نموده دستوری خواست و یرلیغ گیتی مطاع بر طبق التماس او بنفاد پیوست و بامرای کومکی که با او معین بودند حکم معلی صادر شد که درین مهم شرایط موافقت و مرافقت بظهور رسانیده از صلاح و صوابدید او بیرون نباشند (برگ ۹ . ۴ الف) و خان مذکور هژدهم ربیع الاول از چهارم سال جلوس هایون مطابق سنه هزار و هفتاد و دو بقصد استیصال عاصیان بد سگال از خضر پور روانه شد و دو ثلث^۲ نواره را همراه گرفته باقی را در جهانگیر نگر گذاشت و بموجب حکم معلی حراست اکبر نگر بمخلص خان و محافظت جهانگیر نگر باحتشام خان تفویض یافت و انتظام مهات خالصه شریفه بعهدۀ بهگوتی^۳ داس دیوان آنجا بدستور معهود مقرر گشته اهتمام مهام نواره بمحمد مقیم مفوض گردید و چون معظم خان خانخانان با افواج ظفر قرین بموضع بری تله که سرحد ملک بادشاهی است ، رسیده ، استکشاف احوال طرق و مسالک ولایت کوچ بهار نمود از تقریر ماهیئت دانان^۴ آن سرزمین بوضوح انجاسید که سه راه مسلوک مشهور بولایت مذکور هست ، یکی از سمت ولایت مورنگ^۵ و دوم^۶ از جانب ملک بادشاهی - از جمله^۷ آن دو راه یکی راه یک دوار است ، و آن عبارت از در بندبست^۸ محکم اساس که از همه طرفش جنگلی است انبوه از درخت بانس و بید و دیگر اشجار بلند تنومند و شاخهای آن بنوعی بهم بافته که مور ازان بدشواری گذرد و توپهای بزرگ و زنبورک و ضربزن و دیگر ادوات پیکار بران چیده شده ، مردان کار و حراست پیشگان^۹ هشیار بمحافظت آن معین اند و با وجود آن جنگل خندق عمیق و عریض بر دور آن بند حفر نموده اند و فتح آن بآسانی میسر نیست و طریق دیگر ، راه کوسا گهات^{۱۰}

۱ - سآ : 'بیست' - ۲ - سآ : 'بهگوان داس' - ۳ - پی : 'و امان' - ۴ - در جمیع نسخه‌ها 'هورنگ' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیر : ۶۸۲ کرده شده - در مرآة العالم هم در صفحات آینده 'مورنگ' نوشته شده - ۵ - پی : 'دو' - ۶ - پی : 'بندوبست' سآ : 'دور بندبست' - ۷ - پی : 'نهنگان' - ۸ - عالمگیر نامه : ۶۸۴ 'گهورا گهات' -

است که برنگاماتی اتصال دارد در استحکام و صعوبت و کثرت جنگل کم از بند یک دوار نیست و بند را بزبان مردم آنجا آل گویند و سوای آن طرق سه گانه مشهور راهی دیگر از سمت ملک پادشاهی نشان دادند که عرض و ارتفاع آل یعنی بند آنطرف کمتر است، لیکن تا معموره کوچ بهار همه جا جنگلی انبوه^۱ پرفی دارد و بیم نراین بنا بر آنکه احتمال عبور موکب منصور ازان راه دور میدانست، چنانچه بایست بحفاظت آن پرداخته بود. خانخانان باقتضای رای کارآگاه اختیار این راه نموده با سپاه ظفر پناه از بری تله روان شده غره جمادی الاول پپای بند^۲ رسید. جمعی از مخدولان که بحراست آن قیام داشتند، باوجود آن سد استوار بنای همت شان بسیلاب رعب شکست یافته، پس از اندک آویزش رخ از عرصه^۳ مقاومت بر تافتند و فیلان کوه توان و تبرداران^۴ و پیادهها پیش پیش^۵ لشکر تنههای جنگل درهم شکسته راه میساختند و خود نخست سواران جیش فیروزی مرکب رانده، اهل اردو از عقب آنها روان گردیدند و باین عنوان هر روز بسی و کوشش عظیم و زحمت و مشقت دران پیشه راه کشوده پپای همت مردانه آن وادی تعب می پیمودند. بیم نراین که باستظهار بندها نخوت میزد از مشاهده آثار قهر و استیلای عساکر (برگ ۹. ۴ ب) فیروزی و داخل شدن در بند، عرصه^۶ عافیت بر خود تنگ دیده سه روز قبل از وصول افواج قاهره بشهر، خلاصه^۷ اموال و تمامت اهل و عیال [را] بر گرفته با جمعی از خواص و نزدیکان راهگرای وادی آوارگی گردید و پیامردی فرار خود را بداس گوه بهوتنت کشید. بهولا ناته وزیرش باشاره او با پنج شش هزار پیاده^۸ سمت مغرب رویه کوچ بهار که دامن کوه مورنگ است، فرار نموده بخيال آنکه چون جنود اقبال از آنجا نهضت پیش کند، از کمن فرصت بر آمده بقطع طریق و شورانیدن راه و سوختن قری و مزارع و اغوای سکنه و ربایا پردازد. هفتم^۹ ماه مذکور شهر کوچ بهار مرکز رایات فتح شد و مید صادق صدر بنگاله باشاره خانخانان بر فراز خانه^{۱۰} بیم نرائن آمده، بگلبانگ اذان ماسع افروز آن ساکنان کفرستان گردیده و طنطنه^{۱۱} تکبیر و تهلیل ده از بداء^{۱۲} مطوع تباشیر ملت احمدی

۱ و ۲ - پی: 'بندر' - ۳ - ما: 'سرداران' - ۴ - ما: 'پیش و پس' - ۵ - آ: 'پیاده سوار شده در آنجا خیمه رد و در هر روز طرز خدمت است، قرار نمود بخيال آنها چون' - ۶ - عالمگیر نامه: 'ششم ماه مذکور' - ۷ - پی: 'هد و شیوع'.

تا آن وقت بگوش باطل نیوش اهل آن دیار نرسیده بود ، نعم البدل صدای ناقوس آمد و آثار کفر و ضلال سمت انطهاس پذیرفت و اساس ارکان دین و قواعد اسلام بلندی گرفت و خانخانان قبل از وصول بشهر نظر بر شیمه^۱ قدسیه^۲ مکرمت حضرت گیتی خدیو کرده منادی گردانید و جمعی باهتتام گهاشته بود که لشکریان دست تطاول بتاراج و غارت نکشوده عرض و مال رعایا را خواه در مساکن خود باشند و خواه از بیم فرار^۳ نموده ، متعرض نشوند - اکثر رعایای گریخته باستماع صیت عدل بادشاهی بامکنه^۴ خویش بازگردیدند و بشن براین پسر زمیندار مذکور از پدر بدگهر خویش با اعیال خود جدائی گزیده روی نیاز بلشکر ظفر طراز آورده بر غایت و طوع شرف اسلام دریافت - خانخانان او را از سرکار اشرف خلعت داده دلجوئی کرده و جمعی از مجاهدان بتعاقب بیم نرائن که در دامن^۵ کوه بهوتنت خزیده بود تعیین نمود و اسفند یار بیگ ولد اله یار خان مرحوم را که بر خصوصیات احوال آن سرزمین اطلاع داشت ، بتفحص بهولا ناته که در جنگلهای دامن کوه مورنگ بود ، فرستاد و یک صد و شش توپ و یک صد و پنجاه زنبورک و راجنگی و دیگر ادوات پیکار و برخی از احوال و ائقال بیم نرائن که بقید تصرف در آمده و اسباب توپخانه [به] جهانگیر نگر ارسال یافت - پس از چند روز بهولا ناته گمراه با زن و فرزند و چندی از اقوام دستگیر اسفند یار بیگ شده مکنه آن سرزمین که از شر او خایف بودند ، مطمئن گشته رجوع نمودند و بیم نرائن چون بر تعیین فوجی از جیوش قاهره بدآنصوب آگهی یافت ، بحایت دهرم راج مرزبان کوهستان بهوتنت توسل جسته ببالای کوه برآمد و آن کوهیست که جز پیاده را بدشواری^۶ مجال محل صعود بر قلل آن نیست ، مجاهدان نصرت شکوه پپای آنکوه (برگ . ۱۰۴ الف) رسیده یک زنجیر فیل و برخی از اسپان و دیگر دواب که از آن خسران مآب آنجا مانده بود ، با یکی از مردم آن کوهستان بدست آورده بر گردیدند و آن شخص کوعی قوی هیکل و سرخ و سفید بود و در سرموی دراز رنگ زرد داشت که از اطراف رو و گردن فرو هشته بود ، و جز لنگی سفید که بر میان بسته بود ، لباسی دیگر نداشت - گویند زن و مردم آن قوم بدین هئیت و رنگها و بهمین وضع و لباس زینت مینمایند و کوهستان بهوتنت سردسیر امت و بمسافت پانزده کروه در سمت شمالی کوچ بهار واقع شده و قلل ازین که همواره برف [دارد] ، از سه منزلی بلده^۷ مذکور نمودار است - میوه های سردسیری مثل امرود و سیب

۱ - مآ : 'خواه فراز از بیم نموده' - ۲ - آ : 'بصد دشوای چون از آنجا شده ، فراغ کلی حاصل شد - در آن شب سلوه' -

و اسثال آن آنجا میشود و اسپان مختصر که آنرا تانگن و کونت گویند، مشک و بهوت که قسمی از پشمینه است و پری که پارچه گنوه ایست برزدار^۲ منسوج و از ریسپان که بکار فرش سی آید در آنجا بهم میرسد و نقره و طلای قلیلی از ریگ شونی پیدا میشود و دهرم راج زمیندار آن کوهستان مردی بود معمر مرتاض، رعیت پرور انصاف پیشه - چنین وا مینمودند که قریب صد و بیست سال از عمری گذشته و معهدا قوی^۳ و مشاعرش مورد کلال فاحش نگشته، از حظوظ و لذات احتراز مینمود و جز کیله و شیر غذایی نمیخورد و با رعیت در کمال رفق و رافت سلوک میکرد و بر جمعی کثیر ریاست داشت و در وسط ولایتش شط و رودی عمیق کم عرض جاریست، بجای پل دو زنجیر آهنی یکی بالای دیگر بفاصله قامت آدمی بسته اند که هر دو سر هر یک از طرفین بسنگهای عظیم بندست، مترددین باعتصام آن دو سلسله عبور مینمایند - القصه آن شخص کوهی بزبان عجز اظهار نمود که اگر مرا امان دهید و مکتوبی مشتمل بر مطالبی که باشد بمرزبان این کوه بنویسید، رفته باو میرسانم و جواب می آرم خانانان او را امان داده به بخشش خلعت و زر خوشدل ساخت و پروانه بزمیندار بهوتنت نوشته مصحوب او مرسل گردانید، مشعر برین معنی که بیم نراین مقهور را که باو پناه بسته است، بفرستند یا او را از آنجا بیرون کنند پوشیده نماند که طول ولایت کوچ بهار پنجاه و پنج گروه جریبی و عرضش پنجاه گروه است - بحسب نزهت و صفا و [لطافت] آب و هوا و وفور ریاحین و ازهار و کثرت بساتین و اشجار از بلاد شرقویه امتیاز دارد و فواکه و اثار هندوستان و بنگاله مانند انبه و کیله و انناس و کوله که بهترین اقسام نارنج است، بغایت خوب میشود و نهال فلفل گرد نیز دران سر زمین بسیار است و آنچه ازان ولایت در اندرون بند واقع است، آنرا بهیتر بند و خارج آنرا باهر بند [میگویند] و دو دریای عظم و دو نهر مختصر داخل بند میشود و آنها با دیگر آبها و دریاها که از جوانب دیگر [سی آید] بدریای سنکوش^۵ که از سمت آسام منتهای ولایت کوچ بهار است،

۱ - 'گویند' از آ: گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۲ - پی: 'پر تر دارد از منسوج' - ۳ - کلمه 'قوی' از آ گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۴ - آ: 'و در کرد و در سال نود و شش برو کثرت بساتین' -

5 - Sankosh, a river which rises in Bhutan, and at the point where it debouches on the plains, forms the boundary between the districts of Goalpara in Assam and Jalpaiguri in Eastern Bengal. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 60.

داخل میگردد و در ایام برسات هیچ یک پایاب نیست و آب شان در کمال
 عذوبت و لطافت است و در بیرون بند پنج چکله است ، مشتمل بر هفتاد و هفت
 پرگنه و محصول آن ولایت قریب بده لک روپیه است - سکنه^۱ آن دو قوم اند ،
 یکی میچ^۲ و آن گروه در پرگنات درون میباشند و دوم کوچ که بیرون بند
 سکونت دارند و وجه^۳ تسمیه آن ولایت بکوچ بهار وجود این قوم است و ولایت
 آشام را نیز کوچ بدین جهت گویند که بسیار ازان طایفه در آنجا توطن
 گزیده اند و هر دو قوم کافر و بت پرست اند و بیم نراین ازین قوم است و نراین جزو
 نام اجداد و نیاگان اوست بنا بر آنکه بت معبود^۴ اهل آندیار موسوم به نراین
 است - کفره^۵ هند زمینداران آن ولایت را اعتبار عظیم میکنند و از نژاد
 راجهای بزرگ که قبل از ظهور دولت اسلام بوده اند ، میدانند و زمیندار مذکور
 سکه بر زر میزد و آن زر را دران ولایت نرایی گویند و طبعش بعیش و عشرت و
 خود آرائی و زینت و پاکیزگی بغایت مایل بود و بمستی و هوا پرستی [میگذرانید]
 خود بامر حکومت کمتر می پرداخت و ضبط و نسق مهات [به] بهولا ناتھ^۶ وزیر
 خویش باز گذاشته بود ، و عمارات عالی و مساکن دلنشین مشتمل بر دیوانخانه
 و خلوت سرا و حرم سرا و خواص پوره و حمام و باغچهها و نهر و فواره و آبشار
 بقرینه و طرح در کمال زینت و تکلف ساخته و همه جا تصرف خوب بکار برده
 و شهر کوچ بهار نیز بطرح و قرینه آباد شده و کوچها همه خیابان دارد و
 درختهای ناگسیر و کچنار که بغایت خوش برگ و گل موزونست نشانیده شده
 و نقص آن سر زمین منحصر در اینست که نهال خلقت اشخاصش از بهار خوبی و
 جمال بهره ور نیست و آب و هوایش با کمال لطافت حسن پرور نه ، در هیئت و
 شکل بطایفه^۷ قلاق مشابہت دارند ، لیکن اکثر سبز فام و برخی گندم گون و در
 قوم میچ^۸ بعضی سفید رنگ میباشند و هم مزارع اند و هم سپاهی ، حربی^۹ آنها
 تیر و تفنگ و شمشیر است و تیرها اکثر زهر آلوده پیکان است - بعضی از اهل
 آن ولایت افسونی میدانند که چون بر آب خوانند و مجروح ازان بیاشامد ، از
 آسیب زخم جانگداز رهایی یابد - بالجمله چون خانانان را غرض اصلی ازین
 یورش تسخیر ولایت آشام و تنبیه و تأدیب آشامیان تیره ایام بود و استیصال

۱ - سآ : 'سیخ' عالمگیر نامه : ۶۹۲ 'مسح' - ۲ - پی : 'جنود' - ۳ - پی :
 'کفر و هند' - ۴ - سآ : 'بهولا ناتھ' - ۵ - عالمگیر نامه : 'مسح' -

دهرم راج بوقتی دیگر حواله نموده ، اسفند یار بیگ را که بموجب التماس آن نوئین معظم از پیشگاه خلافت و جهانبانی بن خطاب اسفندیار خانی نامور شده بود ، به جمعی از منصبدار و چهار صد سوار از تائینان خود و یک هزار پیاده بندوچی ب فوجداری کوچ بهار گذاشته ، آنرا بعالم گیرنگر موسوم ساخت و قاضی شمو را که سابق نوکر شجاع بود ، بر کیفیات آن ولایت اطلاع تمام داشت ، (برگ ۴۱۱ الف) بدیوانی آنجا گذاشت و بیست و موم ماه مذکور باعساکر منصور بعزم تسخیر آشام از راه گهورا گهات^۲ روانه شد و بیت و هشتم موکب فیروزی بکنار دریای برمهاتر رسید ، دو گروه از رنگاماتی گذشته نزول نمود - رشید خان با همراهان خویش آنجا بلشکر ظفر اثر ملحق گردید دریای برمهاتر از طرف خطا می آید و آبهای دیگر با وی می پیوندد و در کمال شدت و تندی جاریست ، اکثر جاها عرضش نیم گروه است ، از طرفین این بحر^۳ پهناور تا سرحد آشام و از آنجا پیشتر تا جای که علام الغیوب داند ، کوه بلند کشیده و در مساحت آن از کثرت بیشه و جنگل و وفور آبها و نالدها و گل و لای دلدل ، عبور لشکر در کمال دشواریست - اگرچه زمینداران آن حدود مسالکی که سهولت عبور توانستی کرد نشان میدادند ، لیکن خانخانان سپه سالار بآئین حزم اندیشی برهنمونی آنگروه اعتماد نکرده راه کنار دریا باوجود صعوبت آن ، اختیار کرده و مقرر ساخت که دلیر خان با فوج هراول و میر مرتضی با توپخانه^۴ مذکور از آن راه که راست بسمت مقصد منتهی میشد ، سرکرده پیش پیش افواج قاهره ره نورد نصرت و فیروزی گردند - خان مذکور دامن کوشش بر میان اخلاص زده گام همت در مراحل عزیمت غزو جهاد نهاد - فیلان فلک پیکرکوه توان ، بصدمه^۵ دندان ، اشجار جنگل درهم شکسته پایمال میساختند^۶ و تبرداران و پیادههای لشکر بقدر وسع ، نیز در تصفیه آن مسلک ناهمواره سعی بکار برده طریق مطلب از خار موانع می پرداختند و آبها و نالدها در آن راه بسیار بود ، لیکن گذر پایاب داشت و در هر سرزمینی که دلدل پیش می آمد آنرا بشاخهای درختان و دسته های نی و پشتههای کاه می انباشتند - آنگاه میکروان وادی نصرت قدم همت بران میگذاشتند و چون راه باین مرتبه صعب و خطرناک بود^۷ و نواره ازین جهت که سرپای بالای آب بر

-
- ۱ - پی : 'گهاشت' - ۲ - برای تفصیلات رک به آیین اکبری ، ۱ : ۳۹۰ - ۳ - پی : 'نهر' - ۴ - پی : 'نمود' - ۵ - آ : 'یا اران در حالت شوق و ذوق خود را از تیغ' - ۶ - تصحیح قیاسی ، در جمیع نسخها 'بوده' مسطور است -

می آمد ، دیر میرسید ، روزی [از] دو [یا] دو و نیم گروه ، بیشتر طی نمیشد و هر جا که مرکز رایات نزول میگشت ، هر جوق از سپاه اسلام در محط رحال و مضرب خيامِ خویش جنگل بری نموده ، هر [جای] فرود آمدن میکشادند و رحل اقامت می نهادند و خان سپه سالار از بام تا شام بساختن مسالک و گذرانیدن لشکر از موضع اخطار و مهالک کوشش میگذاشت و دران مراحل مخوف و هایل شبها بآین حزم و بیداری پامس میداشت - القصه بانواع مشقت ، نهم جهادی الاخر دو نیمگروهی جوگی^۲ گهپه^۳ منزلگاه جنود ظفر پناه گردید و آن کوهیست بلند بر ساحل دریای برمهپتر^۴ ؛ وجه تسمیه اش آنست که در سوانق ازمنه یکی از جوگیان هند در مغاره ازان کوه بیغوله گزین شده ؛ و بلسان آن قوم غار را گهپه^۵ میگویند - ازینجا تا گواهی که سرحد قدیم ممالک محروسه است ، چهل گروه مسافت است و از آنجا تا گرگانو که مسکن راجه^۶ آسام و دارالملک آنولایت است ، یک ماه راه - آسامیان شقاوت [پژوه] از دامن این کوه که متصل بدریاست ، قلعه که عرض دیوارش (برگ ۱۱۱ ب) از پائین نه گز و از بالا پنج گز و دورش از درون حصار زیاده از یک گروه و ربع است مشتمل بر بروج مشیته ، در کمال متانت و رصانت ساخته اند - چنانچه رسم آن قوم است ، بمسافت یک تفنگ انداز دور از دیوار کودالها حفر نموده سیخهای سر تیز بانس که بلغت آن طایفه بهانچ گویند ، در میان آنها نصب کرده بودند و در عقب آن قریب نیم تیرانداز ، تا کنار خندق بر سطح زمین بهانچهها^۷ فرو برده و در خندق عمیق آن که سه گز عرض بود ، نیز بر همین وتیره بهانچهها تعبیه نموده بودند و سمت جنوبی آن دریای برمهپتر محیط^۸ است و از جانب مشرق دریای مناس^۹ از پای آنکوه گذشته بدریای برمهپتر پیوسته است و جهت شالی بخندق و کوه و جنگلی انبوه استحکام پذیرفته و محاذی کوه مذکور ، در آنطرف دریا نیز

۱ - پی : 'دو گروه دو نیم گروه' - ۲ - پی : 'چوکی کهنه' -

3 - Jogighopa, a village in Goalpara district, East Bengal and Assam, situated in 26° 14' N. and 90° 34' E., on the north bank of Barahmputra at the point where it is joined by the Manas. Imperial Gazetteer, vol. xiv, p. 200.

۴ - پی و ما : 'کهنه' - ۵ - پی : 'هانچهها' - ۶ - آ : 'جندش باده و جنگلی انبوه و انصار برآمدن ایشان تنزل نموده باین راه' - ۷ - در جمیع نسخهها 'بناس' مسطور است - تصحیح از اسپیریل گزیتیر ، ۱۲ : ۲۰۰ کرده شده -

کوهیست که آنرا پنج رتن گویند - دران کوه نیز بهمین وتیره حصاری متین است و در قلعه جوگی گهپه قریب پانزده هزار آشامی با توپخانه بسیار و در پای قلعه سیصد و بیست کشتی جنگی با ساز و آلات بیکار بود که اگر عساکر قاهره بر قلعه جوگی گهپه مستولی شوند ، متحصنان خود را از سمت دریا بیامردی نواره بقلعه پنج رتن رسانیده آنجا استقامت ورزند و دران حصار فرصت جو بوده ، چون لشکر فتح رهبر از آنجا متوجه شود ، از کمین کین برآمده رسد آذوقه بزنند و راه بر مترددین بشوراندند و دران قلعه نیز قریب شش هزار کس با ادوات توپخانه آماده مدافعت بودند - خان سپه سالار روز دیگر آنجا مقام نمود و سید نصیرالدین خان و یادگار خان و جمعی از سرداران را از دریا گذرانید که در آنروی آب باشند ، تا غنیم آنطرف را محل ثبات نیندیشد و جمعی عقب کوه جوگی گهپه تعیین نمود که جنگل بری کرده تا کنار دریای مناس^۱ صاف سازند - چون آشامیان دانستند که راه گریز^۲ بسته میشود از غایت خوف در حجاب ظلمت شب هر دو قلعه را خالی کرده بنواره در آمده استعداد جنگ با نواره بادشاهی [نمودند] - روز دیگر خان سپه سالار با سواکب انجم شمار سوار شده روی بجانب حصار آورده نواره منصور را بآئین شایسته روانه نمود - نصیرالدین خان و دیگر امراء که از آب گذشته بودند ، نیز از جای خود باهتزاز آمده ازان طرف محاذی این افواج بحر امواج یسال بسته روان شدند و دریای لشکر از طرفین آن بحر پهناور بجنبش درآمده مبارزان نواره مستعد احراز مشوبت جهاد ، بحر فرما گشتند - از مشاهده سطوت افواج نصرت پیرا آشامیان شوم بخت که در کشتیها آماده جنگ بودند ، لشکر ثبات بر گرفتند و نواره بادشاهی تعاقب آن تیره روزان کرده ، اکثری از آنها غرق شدند و بعضی زخمدار بدر رفتند و جمعی دیگر دستگیر گردیدند - خانخانان ، عطاء الله ، ملازم^۳ خود را بمحارست^۴ جوگی گهپه تعیین نموده عزیمت گواهی [نموده] دو گروه گواهی نزول کرد - آشامیان بدفرجام آنجا دو قلعه در نهایت وسعت و رفعت و استحکام (برگ ۱۲۴ الف) بنا نموده اند ، یکی در موضع سری گهات^۵ که پنج گروه را حصار کرده اند و دیگری بر کوه

۱ - پی : 'چوکی کهنه' - ۲ - پی و عالمگیر نامه : ۶۹۸ 'بناس' - ۳ - سآ : 'قرار مسدود بشود' - ۴ - سآ : 'پسر' - ۵ - سآ : 'بمحافظت' - ۶ - نسخه اصل : 'سرمستی گهات' اما در عبارت آینده 'سری گهات' نوشته شده و این کلمه طبق عالمگیر نامه است -

پاندو' که آنروی دریای مهابتر محاذی سری گهات' است و دران دو' قلعه نواره' بسیار و از یک لک آشامی زیاده [بودند] همه مغلوب رعب گشته شب هنگام گریخته قلعه‌ها را خالی کردند - یادگار خان ازان روی آب تعاقب آن مخذولان کرده بسیار [ی] را به تیغ خون آشام راه‌گرای نیستی گردانید - در موضع کجلی' نیز که هفت گروه پیشتر از قلعه' پاندوست' ، کفار ضلالت شعار قلعه' متین ساخته جمعی کثیر با اسباب توپخانه' و لوازم قلعداری ، بحراست آن گذاشته بودند ، باستماع فرار مقهوران از گواهی ، گروهی که درین قلعه بودند ، قبل از رسیدن جنود ظفر ورود ، راه گریز سپردند و هر سه قلعه که در کمال متانت و استحکام بود ، باین آسانی کشایش یافت و اکثر مردودان پای ثبات' فشرده بمراسم قلعداری می پرداختند - تا رسیدن ایام برشگال تسخیر یکی ازان حصون صورت پذیر نبود ؛ بالجمله بت خانه' کومکھییا' و لونا چاری و اسمعیل جوگی که از صنم کده‌های بزرگ مشهور است ، و در افسونهای هندی و در افسانه‌های هندوان بعظمت و بزرگواری مذکور ، متصل بقلعه' پاندو' واقع شده از نشیب تا فراز آن کوه ، قریب هزار زینه از سنگ ساخته و قلعه' کجلی متصل بجنگل موسوم بکجلی بن است که ذکر آن در اسرار کفار هند واقع است و فیل بسیار دران هست - چون ولایت بادشاهی گواهی که سرحد قدیم است از تصرف کفار آشام مستخاص شد ، خاخوانان ، بید بیگ ملازم خود را با جمعی بفرج‌داری گواهی و حسن بیگ زنکنه را بحراست کجلی بن تعیین نموده بیست و پنجم ماه مذکور بآنگ تسخیر آشام از گواهی روانه شد و ازین جهت که مدار جنگ آن قوم باطل آنگ بر خدعه و فریب و شبخون است ، خان سپه سالار از کمال حزم اندیشی تاکید و قدغن نمود که جنود فیروزی اعلام شبها در محل نزول بمراسم تیغ و بیداری قیام ورزیده ، دیده بخواب غفلت [نسپرند] و سلاح از برنیگنده زین از پشت' مراکب باز نگیرند و مقرر شد که هر جا معسکر شود ، در پیش روی لشکر قراولان و در عقب آنها میر مرتضی' داروغه' توپخانه

۱ - در نسخه‌های دیگر 'ماندو' مسطور است - اما در عالمگیر نامه : ۷۰۰ 'ماندو' 'پاندو' 'ناندو' مسطور است - ۲ - سآ : 'سرستی' - ۳ - کلمه 'دو' از سآ : ۴۹۴ الف گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۴ - سآ : 'کجلی بن' - ۵ - پی : 'ماندو' - ۶ - سآ : 'فرار' - ۷ - پی : 'کوٹکیا' سآ : 'کوکنید' - ۸ - پی : 'باؤ' در عالمگیر نامه 'ناندو' مسطور است - ۹ - سآ : 'اسپ' - ۱۰ - آ : 'در ذرات قباحت در آن زمان' -

با گروه تفنگچیان و از عقب آنها دلیر خان با فوج هراول فرود آمده آمد راه مقهوران باشند و درین هنگام مکرو پنج زمیندار ولایت درنگ که از لواحق آشام است ، از دوربینی بقدم اطاعت بجنود ظفر پیوسته طریق دولت خواهی سپرد . خانخانان او را استمالت نموده [به] همراهی جیش منصور مأمور ساخت و زمیندار درومریه^۲ برادر زاده خود را که نیابت و جانشینی او داشت ، با یک زنجیر فیل نزد خان سپهدار فرستاد . بالجمله درین طرف دریای برمهاپتر که عساکر قاهره راه نصرت می پیمود ، قلعه^۳ ایست موسوم بجمدره^۴ از معظیات قلعه^۵ مشهوره آن مرز و بوم و آن حصار استوار است ، مشتمل بر بروج مشیده که بر فراز کوهی بلند بر روی هم کشیده اند ، پهلوهای آنکوه را تراشیده و یک طرف آن دریای برمهاپتر است و سه طرف دیگر غرق آبست عریض [و] عمیق (برگ ۴۱۲ ب) که اکثر جاها عرضش یک تیراندازست و محاذی آن قلعه در آنطرف دریا قلعه ایست دیگر در کمال وسعت و نهایت متانت موسوم بسیمله گره و کثرت و هجوم آشامیان دران بیشتر نشان میدهند و چون گرگانو که دارالملک آشام و مستقر راجه^۶ آنجاست ، آن روی دریای برمهاپتر بوده و مدت محاصره جمدره باستداد میکشید . خان سپه سالار صلاح کار دران دید که بکشایش آن ملتفت نشده عنان عزیمت بجانب سیمله گره معطوف داشته از دریا بگذرد و پس از کشودن آن حصن حصین که آشامیان بی دین استظهار تمام بدان داشتند ، روی همت بسوی کرگانو آورد و باین اندیشه صایب^۷ ششم رجب آن لشکر بیشمار را ازان بحر پهناور زخار [به] کشتی در عرض دو روز گذرانیده بآئین حزم و هوشیاری روانه شد . یازدهم ماه مذکور افواج ظفر طراز بهای قلعه سیمله گره^۸ رسیده بفاصله^۹ دو تفنگ انداز قلعه نزول نمودند و آن حصینی ستین و حصاری رفعت آئین که گویی^{۱۰} انمودگی است از قلعه^{۱۱} ذات البروج آسمان بر روی زمین :

گشته حصنی ز وسعت و رفعت بهره ور چون حصار چرخ برین

- ۱ - پی : 'فکر و نهج' - در نسخه اصل 'مکر و بقج' مسطور است - تصحیح از عالمگیر نامه و نسخه آ آورده شده - ۲ - نسخه اصل کلمه 'همراهی' ندارد - از سآ : گرفته شده - ۳ - پی : 'دو مریبه' سآ : 'هر سه' ، صاحب عالمگیرنامه با 'درو سریه' - اتفاق دارد - ۴ - نسخه اصل 'جمدره' تصحیح از نسخه پی کرده شده - ۵ - کلمه 'صایب' نسخه پی ندارد - ۶ - خانی خان ، ۲ : ۴۴
- 'بهیم گره' - ۷ - پی : 'کوهی' -

می خورد غوطه آسمان بچش^۱ نور چرخش بجای گاو زمین
مخدولان نایکار در دو طرف آن قلعه دو دیوار عریض رفیع استوار کشیده اند -
یکی از جانب جنوب و آن منتهی میشود بکوهی که در عقب قلعه است و از
ابتدای این دیوار تا آنکوه چهار گروه است و دیگر طرف شمال و آن دیوار تا
سه گروه کشیده بدریای^۲ برمه پتر رسیده است و دو دیوار سشتمل است بر پنج
برج کلان که دوره هر یکی چهار صد و سی گز است و برجهای خرد هر کدام
بفاصله پنجاه گز دور از دیگری و بر دور هر یک از برجهای بزرگ بدستور قلعه
دیوانی استوار کنگره دار کشیده ، از طرف درون و برونش ، خندق عظیم و
عمیق بزمین برده و دران بجای آب خاکی نرم چون توتیای انباشته و بر سراسر آن
هر دو دیوار توپ و بادلیج و تفنگ و سایر آلات جنگ چیده^۳ شده بود و قریب
سه لک آشامی جنگ جو دران حصار فراهم آمده ستیزه را آماده بودند - جنود
قاہره که برکنار نالدای که از سمت جنوب قلعه بیای برج رسیده و از آنجا بطرف
مغرب جریان یافته است ، نزول نمود و از آنجا که محاصره تمام آن حصار میسر
نبود ، بصوابدید خان سپه سالار ، دلیر خان بافواج هراول و میر مرتضی با اهل
توپخانه از معسکر فیروزی پیش رفته در جایی که بندوق از قلعه [به] میرسید
برابر یکی از برجهای کلان مورچال بستند و توپهای بزرگ بر دمدماها بر آورده
بر قلعه میزدید و جمعی از مبارزان بساختن کوچمه سلامت پرداخته شبیها^۴ قریب
بدیوار حصار رسانیدند - مخدولان آشام هر روز تا شام و شب تا بام بمراسم حرب
و کارزار می پرداختند و در بعضی لیالی بقصد نبرد بر اهل شبیه حمله آور
میگشتند و به تیغ خون آشام بهادران جمعی بخاک هلاک افتاده بقیة السیف به پناه
حصار در میرفتند (برگ ۱۳۴ الف) و جمعی از مجاهدان اسلام نیز برتبه^۵ والای
شهادت میرسیدند و برخی پیکر مردیرا بزینت زخم طراز سعادت می بخشیدند -
چون روزی چند از محاصره گذشت و چندان کاری از پیش نرفت ، چه هر توپی که
از توپخانه منصوره به برج و باره قلعه میرسید از کمال استحکام آن حصین جز گردی
ازان بر نمیخاست و اثری معتدبه چون شکستن دیوار و افتادن کنگره بران
مترتب نمیشد و نیز مکانی که جنود مسعود آنجا خیام نزول افراخته بودند سرزمینی

۱ - پی : 'بحصین' - ۲ - آ : 'دیریا بر آورده در چنین ایام ماضیه با گل خان
بهشت بر پنج' - ۳ - پی : 'چشیده بود' - ۴ - پی : 'شبها' - ۵ - پی : 'ستیز
و بر' آ : 'دستبرد' .

قلب و خطرناک و در آنجا مظنه^۱ شیخون آن جسارت منشان بیباک بود ، لاجرم رای صایب انتهای خان سپه سالار بران قرار گرفت که بر یکی از دو دیوار یورش کرده شود و در کشایش آن حصار سرعت و تعجیل بکار رود که در توقف و تأخیر احتمال هزاران آفت است و بآن اندیشه فرهاد خان را برای تحقیق راه یورش^۲ تعیین نمود . اگرچه همه اطراف جنگل بود و مقهوران بنا بر کثرت عدد از همه سو خبردار بوده ، توپ و تفنگ بسیاری انداختند ، لیکن چون جنگل جنوب کمتر بود ، خان مذکور آن سمت را برای این مطلب انساب دید و مقرر گردید که دلیر خان با جمعی از دلیران بآن سمت شتافته از آنجا یورش نماید و سایر عساکر قاهره نیز از معسکر فیروزی طراز باهتزاز آمده از پیش روی خود حمله آور شوند . دلیر خان اواسط شب پانزدهم رجب با راجه نرسنگه و فرهاد خان و یادگار خان و تیرانداز خان و جمعی از سرداران لشکر راهگرای مقصد گردید . چون بمحاذی دروازه که در وسط دیوار بود رسید ، میر مرتضی را با جهال خان و میانه خان مقابل دروازه گذاشت که آنجا بتوپ اندازی مقهوران را بخود مشغول ساخته از موضع یورش غافل دارد و خود بافواج منصور ، هنگام ظهور صبح برهبری یکی از آشامیان^۳ بدنهاد که از مدتی بهندوستان آمده و درین یساق با لشکر بود ، بمکانی یورش نمود که خندق^۴ پر آب داشت و صعوبت طریق بیشتر از امکان^۵ دیگر و اجتماع مقهوران قلعه در آنجا ، بموجب پیام آن آشامی رهبر ، زیاده از جوانب دیگر بود . اهل حصار دست بمدافعه کشوده بیکبار چندین هزار توپ بادلیج و تفنگ و دیگر ادوات آتشبازی رها کرده روی هوا را از ابر دود چون روز بخت خویش تیره ساختند و حقههای باروت از برج و باره بر فرق مجاهدان شرار[ه] ریز گشت و دران رستخیز بلا تفنگی بر مقتل^۶ آن آشامی پرنفاق رسیده او را بجزای کردار رسانید و دلیر خان را چون وفور همت رخ تافتن از آن آشوبگاه حادثه که آزمون جای جوهر مردانگی بود ، تجویز نمی نمود ، بر حمایت اقبال بی زوال بادشاهی^۷ تکیه کرده فیلی که بران سوار بود از کمال جلادت بآب خندق راند و دیگر بهادران نبرد جو ، چون آن حسن دلیری از سردار مشاهده نمودند ، همه را عرق جرأت بحرکت آمده پای عزیمت پیش نهادند و مجموع یورش نموده دران

۱ - آ : 'در آنجا فرسناد و در زمره آن وهاج در برابر آن' - ۲ - برای تفصیل رک به خافی خان ، ۲ : ۱۴۵ - ۳ - سآ : 'متصل' - ۴ - کلمه 'بادشاهی' از آ گرفته شده ، نسخه اصل ندارد .

موقف پرخطر باعدای نابکار دادِ دار و گیر دادند (برگ ۴۱۳ ب) و جنگی عظیم در پیوسته، چنانچه، اکثری از سپاه اسلام را تن از آسیب زخم فگار و نقد جان نثار شد و پنج تیر بدلیز خان رسید و تیر بسیار بر فیل و حوضه آن بند شده بود و دلیر خان با چندی از یلان خصم افکنِ قلعه گیر پای حصار رسیده بدستیاری شجاع بیالای دیوار برآمد و متعاقب او دیگر پردلان رسیده با اهل ضلال برزم و قتال در آویختند و مقارن این حال میر مرتضی که موازی دروازه حصار مشغول کارزار بود به نیروی برق افروزی محصورانرا مغلوب ساخته دروازه را مفتوح گردانید و جمعی که در شبیه بودند، بیاوری همت از خندق گذشته قدم بدیوار حصار گذاشتند و از جمیع جوانب سپاه نصرت شعار داخل حصار شده لوی غلبه بر افراشتند و کفار فجار که در درون حصار بیرون از حصر و شمار بودند، از مشاهده آثار سطوت و انتقام جنود اسلام با کمال کثرت و سامان حرب فرار اختیار نموده از قلعه براهی که باین اندیشه، چنین روزی بجانب جنگل گذاشته بودند، راهگرای ادبار شدند و حصن کلیابرا را که قلعه اصل بود، آن را محصور بحصار سیمله گره ساخته بودند، در نهایت استواری و کشایش آن فی حد ذاته در کمال دشواری بود، از غلبه رعب خالی کردند و عساکر گردون مآثر داخل حصار شد و فوجی بسرکردگی محمود بیگ بدخشی بتعاقب مخدولان شتافتند و جمعی آنها را کشته و چندیرا دستگیر کرده معاودت نمودند و گروهی دیگر از مقاهیر که محراست قلعه جملدره قیام داشتند، از استماع تسخیر حصار سیمله گره مغلوب هراس گشته آنها نیز خالی کردند و راه فرار سپردند - خان سپه مالار بدرون حصار رفته از مشاهده وسعت و ستانت آن و کثرت آلات قلمداری بشگفت آمد و از تسخیر آن قلعه سپهر آسا، بدین عنوان مجددا به نیرنگ سازی بخت والای خدیو جهان متوثق شده شکر الهی بجایی آورد و مقرر نمود که از آشامیان تیره بخت که آنجا مانده بودند، جمعی که بقدم عجز پیش می آیند آنها را امان داده قید کنند و مقیدانرا یکجا فراهم آرند و هر که از خیرگی دست به یراق

- ۱ - پی : 'خان دلیر' - ۲ - آ : 'های کثیره در آن میان با جوانان مبارزان دلیل بان رسیده' - ۳ - آ : 'بیان میر مرتضی' - ۴ - در جمیع نسخه ها 'سینه' لوخته شده، تصحیح از روی عالمگیر نامه : ۷۱۱ کرده شده - ۵ - پی : 'کلیابرا' مآ : کلیاترا - ۶ - پی : 'سیمله کرده که' - ۷ - پی : 'سلیمه کرده' - ۸ - پی : 'مستوثق' -

کند از هم گذرانند و هیچکس از لشکریان دست بغارت نکشاید - خلقی انبوه از مسلمین و رعایای کامروپ که بقیدا کفار گرفتار آمده دران تیره بوم ضلالت نصیحت اشراار معذب میزیستند ، از تسلط آن ملاحین رهائی یافته باوطان مالوفه شتافتند و مقرر نمود که اسارای آشام را بجهانگیرنگر برده بکار باروت ساختن و شغل سرانجام نواره باز دارند و خود قرین نصرت در پای قلعه کلیا بر نزول نمود و پنج روز آنجا اقامت^۱ گزیده سید نصیرالدین خان را با جمعی از بنده های بادشاهی و تابینان خویش بنو جداری کلیا بر و سید مرزای سبزواری را با سید تانار (برگ ۱۴ الف) و راجه کشن سنگه بتهانه داری جمدره تعیین کرد و چون از آنجا کوچ نموده روانه^۲ پیش شد ، بنابراین که تا دو منزل دریای برمه پتر بداسن کوه پیوسته از پای آن میگذرد ، ازین جهت لشکر را عبور بر ساحل دریا میسر نبود و از کنار آب دور افتاده در عقب کوه راه پیمود ، مابین عسا کر قاهره و نواره مسافتی بعید پدید آمد - درینوقت مقهوران بیدین که بصحرا و دریا در کمین کین بودند ، با هفتصد کشتی جنگی مشحون بمردان کار و ادوات و آلات پیکار در جائیکه بیشتر از صد کشتی از نواره منصور بمنزل نرسید ، مابقی در دنبال بود ، بغتة^۳ بر سر نواره آمده بتوپ و تفنگ آتش جنگ برافروختند - درین حالت این حسین^۴ داروغه^۵ توپخانه ، چون خانخانان بنا بر بعضی سهام او را همراه گرفته بود ، حاضر نبود ، منور خان^۶ زمیندار و علی بیگ ملازم خان سپهدار که بحراست نواره معین بودند ، دران موج خیز فتنه و ستیز سفینه^۷ طاق بگرداب اضطراب نداده دل بر یآوری لطایف الهی نهاده ، در مقام مدافعت پایداری نمودند و چون دو پاس از شب سپری شد برخی از نواره بادشاهی که در عقب بود ، از پی رسید و باعث استظهار مجاهدان گردید و تا یکپاس روز دیگر نایره قتال شعله ور بود و حربی صعب و جنگی ممتد ، چنانچه بآن اشتداد و امتداد هیچگاه جنگ نواره اتفاق نیفتاده ، روی نمود - بنا بر کثرت مخالفان و قلت مجاهدان نزدیک بود که لشکر اسلام از مقاومت بستوه آیند و خدا نخواستہ چشم زخمی روی نماید ، درین اثنا که کار مبارزان تنگ شده بود ، عون عنایت ایزد نصرت بخش چهره ظهور نمود - سبب آن بود که چون در شب آواز توپ بلشکر ظفر پیکر از

۱ - پی : 'گرفتن کفار آمده' - ۲ - آ : 'بوده و در هفتاد و پنج روز در مکانی که در بانی مادی بادشاهی' - ۳ - خانی خان ، ۲ : ۱۴۹ 'رین الحسن' - ۴ - عالمگیر نامه : ۷۱۳ 'منصور خان' - ۵ - مآ : 'و سر عقبه خلافت' -

کنار دریا تا آنجا که گروه مسافت بود، رسید، خانخانان بر وقوع این سانحه متفطن گشته شد مومن یکی از بندهای بادشاهی را با جمعی تعین نمود که خود را بنواره رسانیده بمدد پردازد و او در آن شب راه گم کرده پاسی از روز بر آمده، با معدودی بساحل دریا در موضعی که میان نواره بادشاهی و مخدولان آویزش بود، رسید - کرناچی^۱ همراه باشارتش کرنا کشید، مقهوران از شنیدن آواز کرنا و نمودار شدن جوقی^۲ از سواران مورد رعب گشته لنگر ثبات بر گرفتند و مبارزان نواره منصور را جرأت افزوده بتازگی خود را فراهم آورده، کشتیها را راست کرده، بر نواره غنیمت حاصله آور گشتند - آشامیان کافر کیش گریزان شدند و نواره بادشاهی تعاقب نموده بسیاری از آنها را دران بحر خونخوار طعمه^۳ نهنگ تیغ آبدار ساختند و قریب چهار صد کشتی که در هر یک توبی بزرگ با ادوات آن بود، بدست مجاهدان ظفر پیوند در آمده فتیحی سترگ رویداد - اگر نه مساعدت طالع دشمن موز حضرت شاهنشاه گیتی کشتا شامل حال اولیای دولت میگشت و اندک کوتاهی از اهل نواره بظهور می آمد، (برگ ۴۱۴ ب) تمام نواره از دست رفته نهضت جیوش نصرت بیشتر میسر نمی گردید - بالجمله از وقوع این مقدمه و هم از تسخیر حصار سیمله گره^۴ که پیش ازین رویداد و فتور شکست تمام باحوال مخدولان آشام راه یافت و چون خود را در صحرا شیران بیشه^۵ شهامت و در دریا با نهنگان بحر صرامت آزموده و آثار عجز و زبونی خویش مشاهده کردند، چاره کار در فرار و آوارگی از شهر و دیار دانسته آماده گریز بجانب کوهستان کامروپ که در کمال صعوبت است و سوار را بحال عبور بر فراز آن نیست، گردیدند و چون موضع سوله^۶ گره مخیم جنود لیروزی اثر گشت، عمدتها و خواص راجه که مدارالمهام ریاست او بودند و بلسان آن قوم آنرا بهوکن نامند، از راه حیلله سازی عرایض مبنی بر عجز و اطاعت و التماس مصالحه نگاشته مصحوب و کلا نزد خان خانان فرستادند - آن خان کار آگاه جواب داد که راجه آنچه از توپخانه^۷ بادشاهی و اسوال رعایا و سپاهی که از گواهی^۸ غارت نموده بود، با تمامی رعیت ممالک محروسه که

۱ - پی: 'با یکی' - ۲ - نسخه اصل 'کرناچی' تصحیح از آ آورده شده - ۳ - آ: 'بان و توپ و اسباب حرب و آلات و بیشتر برگرفتند' - ۴ - پی: 'سمله کر' - ۵ - پی: 'سمله کر' صاحب عالمگیر نامه: ۷۱۶ 'سوله گره' نوشته است - اما خای خان: ۲: ۱۵۱ اسم قلعه کهرگرن نوشته است - ۶ - پی: 'کواسی' -

درین مدت اسیر کرده در بند دارد ، بفرسند و من بعد امثال اوامر و نواهی
 بادشاهی کرده هر سال قرار فرستادن چند فیل کلان بآستان فلک نشان نماید
 و بالفعل پیشکشی لایق از نقد و جنس با دختر خویش بجناب سلطنت مرسل
 دارد - جنود قاهره از تنبیه و استیصال او عنان عزیمت مصروف خواهد داشت ،
 والا وصول عساکر جهانکشا را بگرگانو متیقن گشته آماده آوارگی و ادبار باشد
 و چون بنای آن ملتحمس بر دفع الوقت نموده [بود] و همگی نیت آن گروه بدطویت
 مقصود برین که لشکر فیروزی را از مراسم حزم و پاسداری غافل سازند تا
 فکر مکر و خدعه بکار توانند برد ، خان سپه سالار سپاه را در غایت مراتب
 [تیقظ] و هوشیاری بیشتر از بیشتر تاکید نموده و وهن^۲ و فتور در عزیمت
 تسخیر گرگانو راه نداده بیست و هفتم رجب موضع لکھوکر ، مخیم جیوش گیهان
 ستان گردید و آن موضعی است که آب دهینگ^۳ که از کوهستان جنوبی
 می آید ، آنجا بدریای برمهپتر ملحق میگردد و تا گرگانو آبها و نهرهای
 کوچک نیز داخل برمهپتر میشود ، فی الجمله یازده زنجیر فیل از راجه در
 لکھوکر بدست اولیای دولت درآمد و در آنجا برهمنی که از مقتدایان راجه بود ،
 باشاره او نزد خانخانان آمد و بزبان تضرع التماس مصالحت نموده ، متعاقب
 او یکی از نزدیکان راجه رسیده پاندان و مشربہ طلائق و دو [سبوی] نقره
 و مبلغی اشرفی و مکتوبی سببی بر مراسم ندامت و درخواست صلح و مراجعت
 افواج و قبول فرستادن شایسته پیشکشی آورده از سر عجز گذارش مدعا نمود و
 چون این مقدمات بحکم فرامست معمول بر خدیعت بود ، خان سپه سالار جواب
 داد که الحال خود جنود^۴ مسعود عازم گرگانو^۵ است ، بعد از وصول [به] آنجا
 آنچه صلاح وقت باشد ، بعمل خواهد آمد - چون شهر گرگانو بر ساحل رود
 دیکھو آباد^۶ است که در هشت گروهی آن بآب دهینگ^۷ متصل میشود و آبش

۱ - پی : 'نتوانند' - ۲ - کلمات 'وهن و' از آ و سا گرفته شده ، نسخه اصل
 ندارد - ۳ - عالمگیر نامہ : ۷۱۶ 'دهینگ' - ۴ - کلمه 'جنود' از
 عالمگیر نامہ گرفته شده - ۵ - خانی خان ، ۲ : ۱۵۴ 'کھرگانون' -

6 - Dikho, river of Assam, which rises in the hills inhabited by independent Naga tribes and falls into the Brahmaputra after flowing north and west through Sibsagar district. Its total length is about 120 miles. Imperial Gazetteer, vol. xi, p. 346.

7 - Dihang, a large river which falls into the Brahmaputra a little →

آن قدریست که سفاین (برگ ۴۱۵ الف) بزرگ بران مرور توانند نمود - مقرر شد که نواره منصوره در لکھوکره که مجمع آبهای آندیار است قرار گیرد و کشتیهای خرد که بر رود دیکھو عبور تواند نمود ، همراه بگرگانو آید - ابن حسین داروغه نواره با نور خان و سایر زمینداران بنگاله و جمعی از منصبداران و پیاده‌های تفنگچی بر سر نواره بود [ه] باہتمام رسیدن آذوقہ و امنیت طریق و خبرداری از جوانب و حدود آن ولایت بکوشد و غره شعبان از لکھوکره کوچ شده در مکانی کہ درآمد ، داخل نواره‌های منصور گردید و روز دیگر افواج گیتی کشا در موضع دیولگانو ، از رود عظیمی کہ پیش آن جاریست عبور نموده بر ساحل آن خیمای نزول افراخت - راجہ بتخانہ عالی بنیاد و باغی در کمال صفا جهت برہمنی کہ از مقتدایان او بود ، مشرف بران رود ساخته بود و روز دیگر آنجا مقام شد - خان سپہ سالار جمعی از تابینان خود [را] بتھانداری آنجا و محافظت راه و تسلیہ رعایا تعین نمود - درین منزل از بعضی مسلمانان گرگانو کہ بحسب تقدیر امیر کفار شده از دیر باز آنجا بسر میبردند ، نوشته‌ها رسید مشعر بآنکہ راجہ بعد از استماع خبر قرب وصول افواج قاہرہ ، اہل و عیال و اموال از جواهر و نقود و دیگر نفایس اشیاء برداشتمہ بجانب کوهستان نامروپ کہ از گرگانو تا بآنجا چہار روز مسافتست ، فرار نموده برخی از فیلان ببنگلہا سر داده ، بعضی دیگر [با] مابقی اہل و ائقال آن سرخیل اہل ضلال بی حافظ و حارسی در شہر مانده است - چہارم شعبان قریہ کچھور^۱ مورد نزول جیش منصور گردید - در آنجا چہار فیل از فیلان راجہ بدست آمد و فردای آن باشارہ خان سپہدار فرہاد خان و سید محمود^۲ دیوان لشکر با جمعی

→ to the west of Sadiya in Assam. It flows through the hills inhabited by the Abors. Imperial Gazetteer, vol. xi, p, 345.

- ۱ - کلمہ 'آبہا' از آ : ۴۹۸ ب گرفته شد ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - گرفتہ از 'رود' تا 'نمود' در نسخہ‌های پی و ما و آ مسطور نیست - ۳ - عالمگیرنامہ : ۷۱۷ : 'منور خان' - ۴ - در جمیع نسخہ‌ها 'دیولگانو' مسطور است - تصحیح از روی عالمگیر نامہ : ۷۱۸ - ۵ - پی : 'بنجلہ' - ۶ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخہ‌ها 'نمودہ' مسطور است - ۷ - آ : در آن حالت سرکار در آنجا حاضر بودند ، در نوشته‌ها رسید ، مشعر بر آنکہ - ۸ - پی 'کچھور' - ۹ - در عالمگیر نامہ : ۷۱۸ و ما : ۵۹۹ 'سید محمد' -

بجهت ضبط اموال راجه بر جناح استعجال روانه^۱ بیشتر گرگانو شدند و رور دیگر آجا رسیده بگردآوری غنایم پرداختند و آنروز موضع ترمهانی که مجمع رود دیکهو و دهینگ است، مضرب خیام گردید و دران نواحی شانزده زنجیر فیل از فیلان راجه بدست افتاد و جمعی از سپاه در کچیور و برخی در ترمهانی^۲ و فریقی در لام دانگ [که] موضعیت مابین ترمهانی و گرگانو و رودی از پیش آن جاریست، معین شدند که بضبط آنحدود قیام نمایند. ششم شعبان از چهارم جلوس هایون خطه^۳ گرگانو که دارالماک آشام است، از پرتو ماهچه^۴ رایت اسلام نور آگین گشت و جنود ظفر ورود از رود دیکهو عبور نموده در سمت شرقی مساکن راجه سرادق نصرت زده نزول نمود. از صولت و استیلای مجاهدان فیروزی لوا پشت شوکت و تجریش ارشار، انکسار یافته غبار آلوده ناکامی و پیغوله گزین ادبار شد و از هیبت گلبانگ اذان، نافوس را نفس در سینه شکست و دم هیاکل اصنام بسان قوالب بیجان بانک فرصتی فرو ریخت. آوازه این فتح نامدار آویزه گوش روزگار گردید و گروه مسلمانان که از دیر باز محبوس آن زندان ضلالت بودند، هرگز این لطیفه^۵ (برگ ۱۵ ب) غیبی و عطیه^۶ آسمانی [را] بخواب و خیال ندیده از وصول افواج ظفر پیرا جوش شادمانی و نشاط [در گرفتند که] از عذاب الیم صحبت کفار لئیم نجات یافتند. و چون بتحقیق پیوست که راجه و خواص او بعد از عزیمت فرار از توپ و ضرب زن چندانکه توانسته اند در تالابهای غرق کرده اند، خان سپه سالار باهتنام بر آوردن آنها بر سر تالابها رفته بسعی و اهتمام تمام دو صد و هشت توپ و ضربزن^۷ بر آورده داخل توپ خانه نموده از غنایمی که بسرکار بادشاهی ضبط شد، زیاده از یک صد زنجیر فیل و تقریباً موازی سه لک روپیه از طلا و نقره و دیگر امته^۸ آن دیار بود. از آغاز این یورش تا هنگام مراجعت جنود فیروزی ششصد و هفتاد و پنج توپ که از آجمله یکی قریب سه من گوله میخورد و دو هزار و سیصد و چهل و سه زنبورک و یک هزار دو صد راجنگی که نوعیست از بندوق کلان و شش هزار و پانصد و هفتاد قبضه^۹ بندوق زیاده از دو هزار صندوق باروت که هریک دو و نیم من باروت داشت و هشت هزار و بیست و شصت^{۱۰} قبضه مپر و از آهن و سرب و شوره و گوگرد^{۱۱}

۱ - پی : 'برمهانی' - ۲ - آ : 'توپ و ضرب و ائقال و اجمال گران و بان وغیره آورده ، صهر بسرکار' - ۳ - آ : ۴۹۹ ب و عالمگیرنامه : ۷۲۰ 'هشت' - ۴ - پی : 'کوکر' -

آنقدر که از وزن و حساب افزون بود، و نواره از یک هزار کشتی جنگی بحیطه تصرف درآمد و از معظمت غنایم که بکار عامه سپاه آمد انبارهای برنج بود که مخالفان تیره ایام از سفاحت طبع خام، بگمان آنکه پس از مراجعت لشکر اسلام، باز بران دست تملک خواهند یافت، بسوختن و تلف کردن آن پرداخته بودند و درین مدت [که] عساکر نصرت پیکر دران بوم و بر اقامت داشت، اعظم اسباب قوت لشکر همان شد، و گر نه آن بودی از بی قوتی و فقدان آذوقه خصوصاً در موسم برشگال و طغیان آبها که راه رسد آذوقه از اطراف مسدود بود، مردم را کار بجان میرسید، یکصد و هفتاد و سه انبار که در هر یکی ده هزار من برنج بود، بضبط درآمد - خان سپه سالار از پیش بینی کسان بمحافظت آن گهاشته نگذاشت که دست زده غارت و تاراج افواج بحر امواج شود، و زیاده از قدر احتیاج پائمال اتلاف و اسراف گردد و مقرر شد که رعایای ولایت کامروپ بوطان خویش رفته بعبارت و زراعت پردازند و تا مدت یکسال از ادای مال واجب و تکالیف دیوانی، مرفوع القلم باشند - آن محنت زدگان جور دیده که میامن برکت دولت بادشاه دین پناه از شر آنقوم بد سیر مجات یافته بودند، برخصت خان سپه سالار بر سفاین خرد آشامی که از یککخت چوب میتراشند و آنرا کوسه گویند، سوار شده بمواطن و مساکن خویش رفتند - پوشیده نماند که ولایت آشام مابین شمال و مشرق بنگاله واقع شده و دریای برمهاتر که از سمت خط آمده از میان آنولایت میگذرد و آنچه از آن سرزمین بساحل شمالی دریای برمهاتر است اورا اوترکول گویند و آنچه در طرف ساحل جنوبی [است] 'دکن کول' خوانند و منتهای طول اوترکول کوهستان است (برگ ۱۶ الف) که سکنه آن بقوم مری مجمی اشتها دارند و مبداءش گواختیست که سرحد ممالک محروسه پادشاهیست و امتداد دکن کول منتهی میشود که موسوم است بسدیہ و مبادی آن بکوهستان سری نگر پیوسته و از کوهستان شمالی که در اطراف اوترکول واقع است، کوهستان دوله و لامده است و از جبال معروفه

۱ - پی: 'مرقوم القام' - ۲ - آ: 'بسیار خاک و تعایم بود، در افواه بود همه را جمع نمودند و در آنچه در طرف ساحل' - ۳ - پی: 'وترکول' -

4 - Sadiya: a village in the Dibrugarh subdivision of Lakhimpur district, Eastern Bengal and Assam, situated in 27° 48' N. 95° 39' E., on the right bank of the Brahmaputra river. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 347.

۵ - آ: 'لانده' -

جنوبی دکن^۱ کول کوهستان نامروپ است که چهار منزل بالای گرگانو است و راجه با آنجا گریخته بود و دیگر کوهستانی که مسکنه^۲ آنرا قوم نازک گویند و متوطنان جبال مذکور مال گزار راجه نیستند لیکن اظهار انقیاد میکنند. و امثال برخی از احکامش مینمایند مگر قوم عمله^۳ که از دایره اطاعت او بیرون اند و گاهی انتهاز فرصت نموده بحدودی که متصل بدامن کوهستان آنها است، تاخت میبرند. ولایت آشام طولانی واقع شده، امتدادش تقریباً دو صد کروه جریبی است و عرضش از کوهستان های شمالی تا جبال جنوبی تخمیناً هشت روزه راه است و از گواهی تا گرگانو هفتاد و پنج کروه جریبی است و از آنجا تا ولایت ختن که مسکن پیران ویسه^۴ بوده و درین زمان مشتهر باوه و دارالملک راجه پیگوست^۵ که خود را از نسل پیران ویسه^۶ میداند پانزد منزل مسافت است از آنجمله پنج منزل آنطرف^۷ کوهستان کامروپ، جنگل و کوهستان صعب [و] دشوار گذار است و از آن گذشته تا آوه^۸ که شرق رویه است، زمین هموار و درست است و در سمت جنوبی دشت خطا است، و دریای برمه پتر از آن سمت آمده و چندین آب از کوهستان جنوبی آشام بدریای برمه پتر نیز داخل میشود و اعظم آنها آب دهینک است که در موضع لکه و کر بآن دریای پهناور پیوسته و مابین آن دو آب جزیره ایست معمور و مزروع در کمال رفعت و خورسی و صفا تا قریب پنجاه کروه کشیده و آبادی آن منتهی میشود بچنگل صعبی که چراگاه فیلان است، از آنجا فیل میگیرند و سوای آن در جنگلهای ولایت آشام چهار پنج جا دیگر است که صید گاه فیلانست و چنانچه اگر خواهند در سال پانصد شش صد فیل گرفته میشود^۹ و طرف دیگر آب دهینک که جانب گرگانو است، سرزمینی است وسیع خوش فضا و مجموع آن آباد و معمور و در همه جا کشت و زرع و باغ و درخت زار موفوره، مجموع آن جزیره که مذکور شد تا این سرزمین دکن کول است و از موضع

۱ - آ و سآ : 'جنوبی سمت دکن' - ۲ - پی : 'دفله' - ۳ برای تفصیل رک به خافی خان ، ۲ : ۱۳۰ - ۴ - آ : 'ینگوست' - ۵ - آ : 'دیسه میدانند' - ۶ کلمات 'آنطرف' از آ : گرفته شده - نسخه اصل ندارد - ۷ - پی : 'باوه' - ۸ - آ : 'میسره را فرستاده و در هججا چند روز سکوت کرسه ، در آنجاست و سیه' -

سیمله گره تا شهر گرگانو که قریب پنجاه کروه مسافت است همه جا باغها پر درخت میوه دار چنان بهم پیوسته گویا یک باغیست و در میان باغها خانههای رعیت است و اقسام رباحین خوشبوئی و الوان گلهای باغی و خودروئی درهم شگفته ، چون در ایام برسات زمینها را آب میگیرد بجهت سهولت عبور مترددین از سیمله گره تا گرگانو آلی عریض بلند بسته اند که سر زمین غیر مزروع جز آن بنظر نمی آید و از دو طرف راه درختان بانس سر برهم نهاده .

—:0:—

ذکر فواکه، آشام و دیگر اقسام از غرایب

و از فواکه و اثمار آنجا انبه و کیله و کتهل^۱ و نارنج و ترنج و لیمون و انامس است و پنیاله که قسمی است از آمله در آنجا بمشابه^۲ راست مزه و خوش چاشنی میشود که جمعی که طعم آن دریافته اند آنرا بر آلوچه ترجیح میدهند و درخت نارجیل و نهال فلفل و فوفل و سازج خود نیز وفور دارد و نیشکر نفیس نازک شیرین سرخ و میاه و سفید و زنجیل بی ریشه و برگ تنبول میشود و قوت نشو و نمای نباتات و قابلیت زمین بمرتب^۳ کمال است و هر جا بکارند و هر نهال که بنشانند خوب میشود و در اطراف گرگانو درخت زرد آلو و آلو و انار نیز هست، لیکن چون خودرو هست و تربیت و پیوند نیافته، اثمار آن زبونست و محصول عمده آن ولایت برنج و ماش است، و عدس بسیار کم است، و گندم و جو نمیکارند، و ابریشمی بسیار خوب مثل ابریشم حینه^۴ میشود، لیکن^۵ بقدر احتیاج میسازند وفور عظیم ندارد و شجر و نخل و تات بند که قسمی از پارچه^۶ ابریشمی که خیمه و قنات ازان سازند و دیگر اثواب ابریشمی خوب میسازند و نمک در آنجا عزیز و کمیابست و [در] دامن بعض کوهها بهم میرسد لیکن تلخ و گزنده است و در اصل آنولایت نمکی بغایت تلخ از درخت کیله میسازند و در کوهستانی که قوم نانک میباشند، عود^۷ نفیسی وافر بهم میرسد و هر سال جمعی از آن قوم عود بآشام آورده بنمک و غله معاوضه میکنند و این گروه ضلالت پژوه که دران کوه مسکن دارند بفرسنگها از سرزمین آدمیت دور، از حلیه صفات و شمایل انسانی بکلی مهجور اند، از پای تا سر عریان زیست مینمایند و سنگ و گریه و سار و موش و مور و ملخ و امثال آن هر چه بیابند میخورند و در کوهستان نامروپ و مدیه^۸ و لکھوکر^۹ نیز عود خوب عرق پیدا میشود و در

۱ - کتهل، میوه هندی مشهور است - آن دافع فساد صفرا و باد و مقوی اعضا و دیر هضم و قابض بود - (مرآة آفتاب نما برگ ۲۷ الف) - ۲ - پی: 'حبه' سآ: 'جسه' - ۳ - کلمه 'لیکن' از سآ: ۶۰۲ الف گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۴ سآ: 'نمک' - ۵ - پی: 'سده' - ۶ - آ: 'لکھنوگر' -

اکثر آن جبال آهوی مشکین است و سرزمین ساحل شمالی دریای برمهاپتر که [آنرا] اوتر کول گویند، در لیاقت آبادانی است - فلفل و فوفل بسیار در آنجا حاصل میشود و وفور معموری و کثرت کشت و زرع بیشتر از دکن کول است - لیکن چون جنگلهای صعب و اماکن دشوار گذار در دکن کول افزون تراست، حکام آشام باقتضای مصالح ملکی آن جانب را محل سکونت و مرکز اقامت ساخته دارالملک خویش آنجا [را] قرارداده‌اند و در اوتر کول (برگ ۱۷، الف) از ساحل دریای برمهاپتر تا دامن جبال که سودسیر است و برف دارد، مسافت متفاوت است، از پانزده گروه که نیست، و از چهل و پنج زیاده‌نه^۱ و مکنه^۲ آنها، یعنی آن کوهستان‌ها، توانا و قومی هیکل و وجیهه و مستوی الخنقه^۳ اند و مانند سایر اهل سردسیر گونه روی شان سرخ و سفید است، و اشجار و اثمار سردسیری در آن کوهستان میشود، در سمت قلعه^۴ جمدره بجانب گوتهی که آنرا ولایت درنگ گویند، جمیع مردم این کوه‌ها با یکدیگر در احوال و اطوار و گفتار مشابعت دارند - باسامی قبائل و مساکن از هم متمایز اند و در اکثر جبال مشک و قطاس و بهوت و پری و نوعی از اسپ کوهی که آنرا کونت^۵ و تانگن گویند، بهم میرسد و طلا و نقره از ریگ شونی آنها پیدا میشود و همچنین در کل ولایت آشام از شستن ریگ دریا و نهرها طلا حاصل میشود و یکی از محصولات آنولایت همین است که گویند دوازده هزار آشامی و بروایتی بیست هزار، بر ریگ شونی آنها قیام دارند و مقرر چنین است که بالقطع هر یک از آن جمیع که باین صنعت مشغول اند، در سالی یک توله طلا براه دهد و اهل آشام گروهی بدکیش باطل آبن اند و دین و ماتی مشخص ندارند هرچه مرغوب طبع کجگرای شان افتد بفتوای خواهش نفس و میل طبع عمل کرده اند و باختیار آن سیگرایند و هر امر که در نظر ادراک قاصر شان جلو^۶ استحسان کند، بآن اقدام مینمایند و از کمال خشوات مقید بهیچ طریقی از طرق کفر و اسلام و مقتدی بهیچ فریقی از مشاهیر فرق انام نیستند، بر خلاف سایر کفره هند از اکل و مطبوخ مسلمانان احتراز نمیکند و از تناول هیچ یک از اجوم غیر گوشت آدمی ابا ندارند و میت^۷ نیز میخورند^۸، متر

۱ - پی: 'او را ترکول' - ۲ - کلمه 'نه' از آ و سا گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۳ - پی 'بوث' - ۴ - آ: 'و در آنجا غیر خوبی و نعمت در ذرات از خوردن روغن مجتنب اند، بمشابه که اگر بوی روغن از طعامی بیاید، زینت بآن نمی نمایند' -

و حجاب عورات در میان آنقوم رسم نیست چنانچه زنان راجه^۱ آنجا نیز رو از کسی نمی پوشند و رخ کشاده و سر برهنه در بیرون تردد میکنند - مردان شان اکثر چهار و پنج زن دارند - بیع و شری و معاوضه ازدواج در میان ایشان متعارف و معمول است سر و ریش و بروت می تراشند و هر کس ازین شعار تخلف ورزد او را زجر و ملامت میکنند - زبان ایشان با زبان اهل^۲ بنگاله آشنائی ندارد و قوت و توانائی و جرأت و بیباکی از منشای و خلقت شان پیدا و خصال سبعی و صفات بهیمی از سیای حال شان هویداست - تاب ریاضات بدنی و قدرت بر امور شاقه از اکثر طوایف اسم بیشتر دارند ، همه سخت کوش و سخت جان و جنگجو و کینه خواه^۳ و غدار و مکار اند - رحم و شفقت و انس و الفت و صدق لهجه و وفا و شرم و عفت و حیا در طینت آنقوم بدنهاد سرشته اند و تخم اهلیت و آدمیت در مزرعه^۴ وجودان ضلالت آموذشان نکشته ، چون از لباس انسانیت بکلی عاری اند پوشش درستی ندارند - کرپاسی بر سر و لنگی بر^۵ کمر می بندند و چادری بدوش میگیرند - (برگ ۱۷۴ ب) دستار بر سر بستن و جامه ازار و کفش پوشیدن ، دران دیار رسم نیست - عهات خشت و سنگ و گل در آنولایت غیر دروازه های^۶ و بعضی از بتخانها نیست - غنی و فقیر مساکن بیوت خویش از چوب و نی مرتب میسازند - راجه و خواص او بر سنگها^۷سن و رؤسا و اغنیاء و رعیت بر دولی که از سنگها^۸سن نازک تر است ، سوار میشوند - از دواب ، اسب و شتر و دراز گوش دران سرزمین نمیشود ، مگر از جای دیگر بانجا برند - آن حیران سیرتان بحکم مجانست بدیدن و داشتن دراز گوش میل تمام دارند و بقیمت اعلیٰ خرید و فروخت مینمایند و از مشاهده شتر تعجب عظیم میکنند و از اسب بغایت می رمند^۹ - چنانچه اگر یک سوار بر صد آشامی مسلح حمله برد جمله سلاح انداخته فرار مینمایند و اگر گریختن نتوانند خویش را به بند میدهند - اما اگر یکی ازان مردودان با ده پیاده از قومی دیگر روبرو شود ، غلبه [مینماید] - سکنه^{۱۰} قدیم آنولایت دو قوم اند - آشامی و کلتانی^{۱۱} ، قوم ثانی بر گروه نخستین در جمیع امور تقدیم و مزیت دارند ،

۱ - پی : 'پنج و چهار' - ۲ - کلمه 'اهل' از آ گرفته شده نسخه اصل ندارد -
 ۳ - آ : 'خو' - ۴ - پی : 'در' - ۵ - عالمگیر نامه : ۷۲۷ 'دروازه های شهر
 گرگانو' - ۶ - عالمگیر نامه : 'سکاسن' - ۷ - پی : 'می ترسند' - ۸ - نسخه
 اصل : 'کلبانی' این کلمه 'کلتانی' از عالمگیر نامه : ۷۲۷ گرفته شده -

مگر در مراسم حرب و سپاهگری و تمشیت صعب امور، آشامیان^۱ مقهور تقدیم و مزیت دارند و در آن بمراتب پیش قدم اند - شش هفت هزار^۲ آشامی دیو سیرت - جلادت شعار با اسلحه^۳ رزم و پیکار همواره در اطراف نشیمن^۴ و خوابگاه راجه بحراست و پاس او قیام دارند قیام دارند و معتمد و فدوی و میر غضب راجه آن فرقه اند - حرب^۵ اهل آنولایت بندوق و شمشیر و نیزه و تیر و کمان بانس است و در قلاع نواره توپ و ضربزن و راجنگی نیز بسیار دارند و در انداختن آن بغایت ماهر اند - راجها و حکام و عمده های آن ولایت چون راهگری نیستی شوند برای آنها دخمه سازند و زنان و خواص و خدمه^۶ متوی را با برخی اسباب تجمل و حوایج ایام زندگانی از فیل و آوانی زرین و سیمین و فرش و لباس و خوردنی و چراغی و روغن بسیار و مشعلداری در دخمه ندارند و این را [بمنزله^۷] توشه^۸ آخرت شمرند و سردخمه بچوبهای قوی باستحکام تمام بپوشند - چند دخمه^۹ کهنه را که مردم لشکر بآن راه یافته، شگافته بودند، از مجموع آنها سوازی نود هزار روپیه از طلا و نقره برآمد - از بدایع امور که جریان عادت بر امتناع وقوعش شهادت دهد، آنکه جمعی از منصبداران پیش خانخانان آمده متنق اللفظ والمعنی نقل کردند که در یکی از دخمهها که هشتاد سال بران گذشته بود، پانندان طلائی برآمد و پان سبز و تازه دران بود؛ و عهده علی الرواة - شهر گرگانو مشتملست بر چهار دروازه که بسنگ و گل عمارت شده، از هر دروازه تا خانه^{۱۰} راجه سه کروه مسافت است، و اطراف شهر را به نیستان احاطه کرده و آل بلند عریضی جهت تردد مردم در ایام برسات در سراسر شهر ساخته اند و در پیش خانه هر کس باغ و مزرعه^{۱۱} اوست و در حقیقت آن شهر محوطه ایست مشتمل بر قری^{۱۲} و مزارع - خانه^{۱۳} راجه بر کنار رود دیکهو است که از میان شهر میگذرد - در هر یک (برک ۴۱۸ الف) از طرفین آن رود، معموره ایست و بازاری مختصر دارد که غیر از پان فروش دیگر اصناف محرفه دران نمی نشینند و سبب آنست که در آنولایت خرید و فروخت اطعمه و اغذیه متعارف نیست - سکنه^{۱۴} آنجا در هر سال اقوات یکسانه^{۱۵} خوبش ترتیب داده ذخیره کنند - اطراف خانه^{۱۶} راجه

۱ - آ : 'که آشامیان در آنجا بودند و در آنجا از بسیاری' - ۲ - آ : 'آب هزار آشامی' - ۳ - کلمه 'اطراف' از آ : ۵۰۲ الف گرفته شده نسخه اصل ندارد - ۴ - سآ : 'قمری' -

الی بسته اند ، برکنار آن بجای دیوار بانسهای محکم متصل^۱ بهم بزمین فرو کرده و بر دور آل مذکور خندقی حفر نموده که همیشه پر آبست و دران محوطه یک گروه و چهارده جریب است و در درون^۲ آن نشیمنهای عالی و مساکن وسیع بعضی از چوب و برخی از گاه و علف که آنرا چهپر^۳ گویند ، بجهت راجه ترتیب داده اند و از جمله آن اماکن دیوانخانه^۴ است بطول یکصد و پنجاه ذرع و عرض چهل ذرع ، سببی بر شصت و شش^۵ ستون چوبین ، دور هر ستون قریب بچهار ذرع است و در اطراف نشیمن انواع سنگهای منبت کار نصب کرده ، از درون و بیرون آنرا بلوچهای^۶ برنجین مصقل که چون پرتو آفتاب بران افتد ، بسان آئینهها میدرخشد ، تزئین نموده اند و به تحقیق پیوسته که سه هزار نجار و دوازده^۷ هزار مزدور^۸ دو سال متواتر دران کار کرده اند ، تا مهیا شده ، هرگاه راجه درین ایوان می نشستند یا سوار شده بجای نقاره و نفیر ، دهل و داند میزدند و داند لوحی است مدور سطر از روئین و همانا طاس روئین که در عهد سلاطین عجم نواختن آن در حروب و رکضات متعارف بوده ، همین است و راجههای آنولایت پیوسته بکثرت خدم و حشم و وفور جمعیت و اتباع و انصار و سرانجام اسباب نخوت و مواد استکبار کلاه گوشه^۹ غرور بر تارک پندار کج نهاده اند و هرگز سراطاعت^{۱۰} و فرمان برداری بهیچ یک از سلاطین نامدار فرود نیاورده و باج خراج نداده اند - در جمیع ازمنه دست استیلائی فرمان دهان هندوستان از دامن تصرف آندیار کوتاه بوده و مفتاح و تدبیر هیچکس از اعظام گیتی کشایان کشور گیر ، طلسم اشکال آن مهم [نه] کشوده ، در سوابق ایام هر گاه لشکری بعزم تسخیر آن مرز و بوم روی توجه بدانصوب می آورده ، چون بسرحد آنولایت میرسیده است ، آشامیان مقهور در مقام مدافعت درآمده بشبخون و خدع و غدر و سدد راه آذوقه ، کار بر آنها تنگ میساخته اند و اگر بدین طریق بران گروه ظفر نیافته ،

- ۱ - کلمه 'متصل' از سا گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۲ - آ : 'در همانجا جسر شر عزان در میدان رفت جان بعضی' - ۳ - عالمگیر نامه : ۷۲۹ 'چر' - ۴ - پی : 'دیوار آخانه' - ۵ - پی : 'شصت' - ۶ - در نسخه پی نوشته شده 'نصب کرده از درون و بیرون این نشیمن انواع سنگهای چوبین آنرا بلوچهای' - ۷ - پی : 'دو هزار' در عالمگیر نامه : ۷۲۹ هم 'دوازده هزار' - نوشته شده - ۸ - پی : 'مرد' - ۹ - نسخه اصل 'از اطاعت' تصحیح از دیگر نسخهها کرده شده -

از مقاومت عاجز می آمده اند ، رعایا را کوچانیده بکوهستانها برده^۱ آتش در غلات زده ولایت را خالی میکرده و چون لشکر بآن کشور در می آمده است و ایام برشگال میرسیده ، از کمین فرصت برآمده و بکینه خواهی و انتقام می پرداخته اند و آن فریقی را از فقدان آذوقه و قوت کار بهلاکت کشیده در دست آن مخاذیل اسیر و قتل میگرددیده اند و باین عنوان مکرر لشکرهای گران دران گرداب بلا غریق بحر فنا گشته متنفسی از آنها (برک ۴۱۸ ب) بر نیامد - در ازمنه سالقمه وقعی حسین شاه نامی یکی از سلاطین بنگاله از عزیمت تسخیر آنولایت پیش نهاد همت گشته با لشکری جرار و نواره بسیار متوجه^۲ آندیار شده و در آغاز کار بر آشامیان ظفر یافته ، با سپاه خویش بآنولایت درآمده ، رایت غلبه و استیلا بر افراشت - و راجه^۳ آنجا چون تاب مقاومت نداشت ملک را خلی کرده بکوهستان رفت - حسین شاه پسر خود را با لشکر بضبط آن حدود گذاشته ، به بنگاله معاودت نمود - چون برشگال در رسیده بطغیان آبها طرق و مساک مسدود گردید ، با اعوان و انصار خویش از کوه فرود آمد و آشامیان بدگهر آن لشکر را درمیان گرفته بچنگ پرداختند و از جمیع جوانب [راههای] وصول آذوقه مسدود ساختند و آن گروه را در اندک فرصتی از فقدان قوت کار بجای رسیده [که] در دست مقاهیر قتل و اسیر گشتند و همچنین محمد شاه بن تغلق شاه که فرمانروای اکثر سواد اعظم هندوستان بود ، نوبتی یک لک سوار با سامانی مزاور بکشایش آندیار فرستاد و مجموع دران سرزمین طلسم آئین سر بچیب گمنامی فرو برده ، خبری و اثری از آنها ظاهر نشد و بار دیگر برین منوال جیشی بانتقام آشامیان و تدارک این قضیه بدان مهم روانه نمود و چون آنها به بنگاله رسیدند ، فسخ عزیمت نموده آن داعیه را موقوف داشت - از مردم سرحد هر کس با آندیار قدم گذارد ، اذن بر گشتن ندارد و همچنین هیچ یک از اهل آنولایت را یارای بر آمدن ازان سرزمین نیست - ازین جهت کسی را اطلاع^۴ بر کیفیت حال آنگروه کههی^۳ حاصل نمیشود و مردم هندوستان اهل آنولایت را ساحر و جادوگر خوانند و در افسونهای هندوی و مبهملات سحر اسم آنولایت مذکور است و گویند هر که را بدان دیار گذر افتد گرفتار طلسم شده راه بیرون شدن نمی یابد - جی دهج سنگه راجه سقب به سرکی^۴ راجه است و سرک در لغت هندی

۱ - سآ : 'سی برده اند' - ۲ - سآ : 'وقوف' - ۳ - پی : 'گمنامی' - ۴ - پی :

به بسری -

آسمانرا گویند - آن شوریده دماغ را از کمال جهالت و ضلالت اعتقاد آنست که اجداد بد نژاد او فرمانروای ملاء اعلی بوده اند ، یکی از آنها وقتی میل هبوط نموده و به نردبان طلا از آسمان فرود آمده ، یکچند بنظم مهام آن ناحیت مشغول شد و چون آن سرزمین دلنشین او گردید^۲ هانجا اقامت گزیده دیگر با آسمان نرفت - القصه ولایت چنین وسیع و معمور و کشوری بدین مشابه دور دست دشوار عبور که کیفیات اخطار و دیگر مهالک و موانع تسخیرش فراتر از نیروی تقریر است و قوسی چنین در صفت بهیمنه اطوار و طایفه^۳ همه دیو هیکل و غدار با عدت و جمعیت افزون تر از تصور و اوهام که همه جا در مقام مدافعت عساکر گیتی کشا آماده جنگجوی بودند و چندین قلعه^۴ حصین محکم اساس مشجون بمردان (برگ ۱۹ الف) کار که کشایش هر یک از آنها بمدتی مدید میسر نمی آمد ، داشتند و بیشه های صعب پرخطر و دریا های زخار پهناور در راه بود ، بمددگاری تأیید ایزدی و سپهداری اقبال کشورستان خدیو جهان ، مسخر جنود فیروزی اعتصام و مرکز رایات دولت اسلام گشته ، تارک نخوت آشامیان مقهور بحوافر مراکب مواکب ظفر مآل پایمال اذلال شده و راجه^۵ مردود که عمری در حکومت آنقوم بد افعال ، کوس استقلال نواخته ، هرگز تصور این ادبار و نکال نمی نمود و با محدودی از عمده های و نزدیکان و اهل و عیال و برخی از اشیاء و اموال چنانچه گزارش یافت ، بکوهستان نامروپ که [برودت] آب و هوا و تنگی و عرصه و فضا ، بدترین اماکن عالم و بیشک یکی از درکات جهنم است فرار^۶ نمود و سایر مرداران و سپاهش با اشاره او با تروی آب دهینگ رفته ، در جزیره وسیعی که مابین دریای برمه پتر و آب مذکور و مشتمل بر جنگلهای انبوه و بیشه های صعب اقامت گزیده ، برخی دیگر ببعضی از کوهستان ها جا گرفته ، جویای فرصت کین شدند - نامروپ سرزمینی است در جانب دکن کول میان سه کوه بلند واقع شده و از گرگانو تا آنجا چهار روزه راه است ، از بس مکان بد آب و هواست - راجه هرکرا مورد غضب ساختی بانجا فرستادی - طرق و مسالک دشوار عبور دارد که پیاده بصعوبت تمام می رود و یک راه است که سوار میتواند رفت - ابتدای این راه تا قریب نیمه کروه جنگلی انبوه است و ازان گذشته دره ایست سنگلاخ پر آب و بر طرفین آن دره دو کوه بلند سر بفلک برکشیده ، بالجمله خان سپه سالار چند

۱ - پی : 'پیمانرا' - ۲ - آ : 'گردیده با اهالی و موالی بسیار داشت زینت' - ۳ - پی : 'فرار' -

روزی در گرگانو اقامت نموده بنظم و نسق مهام و تسلیه رعایا و گردآوری اشیا و اسوال راجه پرداخت و مکرراً خطبه بنام نامی و القاب سامی خدیو جهان و شهنشاه عالمگیر جهانستان^۲ خوانده وجوه دراهم و دنانیر بسکه هایون زینت پذیر ساخت - در اثنای این حال دو سه روز باران بشدت تمام بارید و بادهای تند وزید و آثار موسم برشگال که دران دیار از سایر ممالک هندوستان بیشتر شروع میگردد، هویدا گردید - چون بالضرور فصل باران آنجا بایست گذرانید، خان سپه سالار در صدد تعیین تهانها و حفظ حدود و ضبط طریق رسیدن آذوقه شده مقرر ساخت که ایام برشگال آنجا بگذرانند - بعد ازان بعد برسات در استیصال راجه و اتباعش کوشش نماید و عرصه آن بر و بوم از خس و خار آنمردودان به پیراید و باین صوابدید خود با اثر جنود در موضع متھرا پور که بمسافت سه و نیمکروه بیشتر از گرگانو، در دامن کوهی مابین مشرق و جنوب واقع است و بوسعت فضا و رفعت زمین، صلاحیت تمکین موکب ظفر قرین داشت، قرار اقامت داده میر مرتضی داروغه^۳ توپخانه را با^۴ راجه امر سنگه و جمعی دیگر بمحافظت گرگانو (برگ ۱۹۴ ب) و گردآوری آلات و ادوات توپخانه را که از راجه مانده بود، فرستاد و سید مجد دیوان لشکر را جهت تسلیه رعیت و پرداخت مهیات دیوانی و مجد عبد دیوان بیوتات را برای ضبط اموال راجه در گرگانو معین نموده مقرر کرد که میر مرتضی از آلات توپخانه آنچه درکار باشد نگاهداشته تتمه [را] بجهانگیر نگر ارسال دارد و مجد عابد ملاحظه عرض اسوال و اجناس نموده آنچه تنخواه مواجب سپاه توان نمود، در وجه علوفه آنها تن نماید و بقیه [را] با ادوات بجهانگیر نگر بفرستد و میانه خانرا با تاینان او و تاینان دیگر امراء بموضع سلپانی که در دامن کوه جنوبی گرگانو واقع است، از سرداران عمده راجه آشام با بسیاری از مخذولان آنجا پای جرأت فشرده سرمایه شور انگیزی بود، معین ساخت و غازی نام افغانی را که از نوکران بود با برخی از نوکران با برخی از سوار و پیاده در موضع دیونایی^۵ که مابین گرگانو و سلپانی واقع است، بخبرداری گهاشت و جلال ملازم خویش را بضمبط و محارست آن از کنار آب دهینگ مقرر کرده، بیستم شعبان با جنود گیهان ستان از گرگانو کوچ نموده موضع متھراپور مخیم مرادق نزول ساخت -

۱ - آ : 'و دولت در تفکر و احوالات در باب آن اتساع راتب سامی' - ۲ - پی : 'جهانشاه' - ۳ - در نسخه پی 'با راجه امر سنگه' بتکرار آمده - ۴ - عالمگیر نامه : ۷۳۶ 'دیو پانی' -

و باشاره آن خان سپه سالار ، فوجی از عساکر گردون^۱ شکوه ، هشت گروه بیشتر از آن مکان رفته تهنه نمودند و مکرر آنها را با مخذولان محاربات عظیم اتفاق افتاد و در هر کرت غلبه^۲ اولیای دولت قاهره بود و همچنین کفار از این روی آب دهینگ که در بیشه‌های آن ناحیت چون مور و مار انتشار داشتند ، هنگام قابو بتکرار شبخون‌های پر^۳ جلال آورده هر بار مغلوب می گردیدند و چون بعد از شبخون کاری نساختند ، چند نوبت بهجوم تمام در روز بر مجاهدان فیروز حمله آوردند و در کارزار منهزم و خایب می گشتند و چون مکرر اینصورت روی نمود و نقش جلادت جلال مذکور در دل‌های مقهور که در آنست^۴ بیشتر از دیگر امکانه فراهم بودند فرار^۵ کرده بزوایای گمنامی در شدند و توقف میانه خان در موضع سلطانی باعث اسنیت آنحدود گشت و میر مرتضی در گرگانو بضبط آنجا کما ینبغی قیام ورزیده همواره بآئین حزم و احتیاط مستعد و مسلح پاس میداشت - بالجمله کل مواضع دکن کول بتحت تصرف اولیای دولت قاهره درآمد و اکثر سکنه و رعایا بانتشار صیت رافت و معدلت شهنشاه جهان ، سر بر خط اطاعت و انقیاد نهاده بمساکن خویش قرار گرفتند و سکان سرزمین اوترکول نیز در صدد ایلی و فرمان پذیری در آمدند و کیفیت این فتح نامدار چون درین ایام سعادت انوار که منتهای سال چهارم جلوس هایون بود ، از عرضداشت خانخانان سپه سالار بمسامع جاه و جلال رسید ، عواطف بادشاهانه نجد امین خان خلف آن نوئین معظم را که عرضداشت او گزرانیده بود ، بعطای خلعت خاص عز اختصاص بخشید و فرمان مرحمت مبنی بر جلالیل مرحم بادشاهانه بنام خانخانان پیرایه^۶ نفاذ یافت ، بخلعت خاصه جهت او مرسل گردید و عنایات جلیله (برگ . ۴۲ الف) که در مقام خود ذکر خواهد یافت ، درباره او بظهور پیوست -

-----:0:-----

۱ - آ : ۴ . ۵ 'گردان بآن دیار در مکارم اخلاق' - ۲ - کلمات 'های پر جلال' از آ گرفته شده - ۳ - پی : 'در آنساعت' - ۴ - سآ : 'قرار گرفته' -

آغاز سال پنجم از سنین والای عالمگیری مطابق سنه هزار و

هفتاد و دو هجری

درین خجسته هنگام قدوم فرخنده لزوم ماه صیام برکت بخش ایام شده ،
بوظایف طاعت معهود سپری گشت و سال چهارم جلوس معلی پیرایه^۱ اختتام یافته ،
پنجم^۲ سال خلافت بمبارکی آغاز گردید - پیشکاران پیشگاه دولت بفرمان والا
بترتیب اسباب این جشن سعید^۳ و پیرایش بارگه و آزین حجره ها و تویه^۴ آتشبازی
بطریق هر ساله پرداختند و درین روزها از نوشته^۵ وقایع نگاران دارالسلطنت
لاهور معروض گردید که خواجه احمد ولد خواجه خاوند^۶ محمود ایلیچی عبدالعزیز
خان والی بخارا که دران نزدیکی که رخصت انصراف یافته بود در راه کوفت
قدیمش عود نموده ، رخت اقامت از سه منزل هستی بر گرفت .

و پرم دیو سیسوده از وطن رسیده جبهه سالی آستان خلافت شده یک زنجیر
فیل و دوسر اسپ پیشکش گزرانید [ه] بعبطای خلعت قامت مباحات انراخت -
حضرت شاهنشاهی روز عید بعد معاودت از مصلی در دیوان^۷ خاص^۸ و عام بر
سریر مرصع جلوس فرمودند و از قطره باری غمام انعام بادشاهی کشت زار امید
جهانیان سرسبز گشت و نهال آمال شرف اندوزان حضور و سپیداران اطراف و
امرای صوبجات شگوفه^۹ مرادگرفت - از آنجمله فرخنده اختر برج حشمت بادشاهزاده
بلند مقدار عهد معظم بعبطای خلعت خاص و سرپیچ مرصع با علاقه^{۱۰} مروارید و

۱ - عالمگیر نامه : ۷۳۷ تفصیل دارد بعد ازین - ۲ - آ : 'مید السادات جناب
مصطفوی در ذیل خود' - ۳ - خواجه خاوند محمود نبیره خواجه علاء الدین
عطار که از زمره دانایان اسرار الهی محسوب میتوان نمود ، در اوان سلطنت
هرش آشیانی از توران بکابل و از آنجا بهندوستان بهشت نشان آمده ، شرف
ملازمت دریافته بکشیر رفته اقامت ورزیده ، آنجا خانقاه عالی بنا نموده ، از
طرف بادشاه چند موضع در وجه مدد معاش یافته همان جا مرحله^{۱۱} عمر طی
نمودند - (منتخب البواب ۱ : ۵۴۹) - ۴ - آ : 'ایوان' - ۵ - عالمگیر نامه :
۷۳۹ تفصیل بیشتر دارد

دهکدهکی و اوربسی و پهنوچی مرصع و سمرن مروارید و باشاهزاده عالی تبار
 محمد اعظم بمکرمت یک قبضه^۱ خنجر مرصع با علاقه^۲ مروارید ، و بادشاهزاده کامگار
 محمد اکبر بمرحمت جیغه^۳ مرصع عز اختصاص یافتند . چون منصب خانخانان
 سپه سالار بمرتبه^۴ هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمله پنج هزار سوار دو اسپه
 سه اسپه که منتهای مراتب عمدہهای درگاه والا ست ، رسیده بود ، عاطفت
 شاهنشاهانه^۵ آن خان ارادت نشان را در جلدوی مساعی جمیله که ازو در تسخیر
 ولایت آشام و کوچ بهار بظهور آمده بود ، بانعام محال یک کرور دام و عطای
 توامان طوغ نواخته بعنایت خلعت خاص اختصاص بخشید . راجه جیسنگه و
 محمد امین خان میر بخشی و بسیاری از عمدہهای حضور و امرای صوبجات بعنایت
 خلعت و مرحمت اضافها مطرح انوار نوازش گردیدند و بسیاری باضافه^۶ مناصب
 سرافراز گشتند و از جانب ملکه^۷ ملکی ملکات بیگم صاحب و سایر مخدرات تتق
 عفت و بادشاهزادههای والا نژاد و نوئینان رفیع مقدار پیشکشها بمحل عرض
 رسیده پیرایه^۸ قبول یافت .

—:0:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۴۱ - ۲ - برای تفصیل رک به
 عالمگیر نامه : ۷۴۱ - ۷۴۴ .

گفتار در انحراف مزاج حضرت شاهنشاهی روزی چند از منهج صحت

و چون خدیو عالم در ماه مبارک رمضان که هوا بغایت گرم بود و اکثر اوقات بوظایف (برگ . ۴۲ ب) و عبادات و تلاوت [و] کتابت و حفظ کلام مجید ربانی اشتغال مینمودند، و ازان گذشته بلوازم نصفت پروری مشغول بوده بمراسم استراحت نمی' پرداختند شامگاه که افطار میفرمودند تا مدتی از شب در مسجد غسلخانه بعبادت معهود^۱ بادای فرایض و سنن و نوافل که سنت تراویح از آن جمله بود، میگزرائیدند، و معهدا بقصد ریاضت بدن و تلطیف سر و تصفیه^۲ روح بآئین تقدس منشان از اشربه^۳ لذیذ و اطعمه^۴ شهیه^۵ که سرماییه^۶ قوت پیکر جسمانی است، احتراز نموده قریب بدو پاس شب غذای قلیلی که از قوت روحانیان نشان دادی، تناول میکردند و اکثر شب در نزهتگاه قدس مسجد، بعبادت و آگاهی گذرائیدند. اگر لمحای می غنودند و دمی می آسودند، هنوز بستر استراحت از پهلوی مبارک گرمی نپذیرفته بود که بتحریر بخت بیدار بقیقظ و انتباه میگزرائیدند و دگر باره از چشمه مار توفیق تجدید وضو نموده تا ظهور انوار فجر، بمراسم حق پرستی قیام میورزیدند. چنانچه سر تا سر آئمه فرخنده باین عنوان گذرائیده از قلت غذای و التزام بیداری و اقدام بعبادت شاقه عنصر مقدس را کمال رنج و تعب رسید. لاجرم پس از انصرام ایام صیام و وقوع جشن و بنا بر تقدم این اسباب و علل آثار گرانی در بدن همیون و مقدمه^۷ انحرافی در مزاج وهاج ظاهر شد. لیکن از آنجا که کمال حوصله و وقار و نهایت تحمل و ثبات از سجایای ذات قدسی برکات آنحضرت است، بقوت نفس ارجمند و علو همت بلند خود را مغلوب آن عارضه نگردانیدند و تا سیوم عید که ایام جشن مسعود بود، هر روز برسم معهود دو وقت در محفل والای خاص و عام و انجمن خاص غسلخانه سریر آرای اقبال گشته، هنگامه^۸ نشاط را فسرده نساختند. چون روز سیوم آن سوء المزاج ازدیاد پذیرفته تبی بر پیکر مقدس طاری شد، آخر روز که هنگام بار غسلخانه بود از حرم کده^۹ قدس بیرون خرامیده لمحای ای بر پای ایستاده بندههای آستان خلافت

۱ - پی : 'می پرداختند' - ۲ - پی : 'عبادت معبود' - ۳ - پی : 'شبه' -

کورنش داده ، بآرامگاه جاه عز ورود بخشیده ، امر معلى به برداشتن اسباب جشن و آذین صادر شد و روز دیگر که حرارت تب اشتداد یافته بود ، حکیم مجد امین و حکیم مهدی آنحضرت را فصد کردند و رفتن خون بسیار علاوه ضعف عظیم گردید و پس از آن کمال گرانی در پیکر کرامت پرور بهمرسید و گاهی مدهوشی روی میداد - نزدیک بود که از هول آن حادثه ملک و ملت بهم برآید ، و تا دهم شهر ذیقعد این حال امتداد یافت و در معالجه این عارضه از هر دو حکیم که باتفاق متصدی علاج بودند ، تدبیرات شایسته بظهور پیوست و مراتب خیرات (برگ ۴۲۱ الف) مبرات چندان بکار رفته که رسم احتیاج از جهانیان بر افتاد و حضرت خدیو جهان باوجود کمال ضعف ، سررشته صلاح اندیشی ملک و ملت از کف همت فرو نگذاشته گاه اوایل روز از مطلع درشن ، خورشید مان چهره سعادت مینمودند و مطالب ملکی بوساطت عرایض و نوشتجات بعرض میرسید و جواب با صواب بخط قدسی نمط تحریر می یافت و گاهی بعضی متصدیان عمده در آرامگاه خاص بار یافته ضروریات معروض میداشتند و باحکام مملکت پیرا ارشاد می یافتند و پیشکشهای شایسته شاهزاده‌های بلند اقبال و امرای نامدار از نظر اشرف میگذاشت -

درین روزها بعرض اشرف رسید که قابلخان منشی که مدتی برسم گوشه نشینی در لاهور بسر میبرد درین هنگام بحضور آمده بود و کامگار خان که در سلک گومکیان اودیسه انتظام داشت و مالوجی دکنی که چندی قبل ازین گوشه نشین شده بود ، باجل طبعی روزگار حیات شان بسر آمد -

و درین ایام حسن علی خان با پانصد برق انداز و ملتفت خان میر بخششی احدیان با چهار صد احدی جهت تنبیه و تأدیب متمردان پرگنه کول که غبار فتنه و شورش انگیزخته بودند تعیین یافته ، مرخص گشتند - هفدهم ذیقعد که بمیامن لطف ایزدی مزاج وهاج باستقامت گرائیده ، جز اثر نقاهتی از عوارض نمانده بود ، بفر قدوم اشرف فیض بخش حمام گشته ، غسل عافیت نمودند و روز دوم قرین فرخی دربارگاه خاص و عام انجمن آرای اقبال گشته ، جمیع بندهای

۱ - آ : ۵ . ۶ الف ضعف و قوت در ذیل و قوت باطنی باز با دور ، - ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۴۷ - ۷۵۰ -

عتبهٔ سلطنت را دولت گورنش دادند - بیست و ششم ، مهابت خان که از صوبہداری کابل معزول شده بود ، بآستان فیض مکان رسیده شرف اندوز ملازمت اکسیر خاصیت گردید و دهم ذیحجه که عیدالضحی بود ، بشیما معهود عزم توجه بمصلی فرمودند - صغیر و کبیر و غنی و فقیر که یکچند از حرمان دیدار مهر انور راج کشیده بودند ، خورشید جہا عالم آرای آنحضرت بکام خویش دیده از فیض دو عید بهره ور گردیدند -

—:o:—

جشن وزن قمری

و چهارشنبه شانزدهم ذیحجه، مطابق یازدهم^۱ مرداد جشن فرخنده وزن قمری مرتب گشت. سال چهل و پنجم^۲ قمری از عمر سعادت قرین آنحضرت پیرایه^۳ اختتام یافته سال چهل و ششم آغاز شد. بیادشاهزاده‌های کامگار و بسیاری از امرای^۴ نامدار خلعت مرحمت گردید و مهابتخان که صوبه‌داری گجرات از تغیر مهاراجه جسونت سنگه باو مفوض گشته بود، بعنایت خلعت خاص و اسپ عراقی باساز طلا و یک زنجیر فیل کلان با ساز نقره سربلند شد و دو هزار سوار از تاینانش دو اسپ سه اسپ مقرر گشت، از آنجمله که منصبش از اصل و اضافه شش‌هزاری پنجهزار سوار از آنجمله^۵ دو هزار سوار دو اسپ سه اسپ باشد، و بجلدوی مساعی جمیله که قبل ازین در کشایش ولایت پلاؤن از داؤد خان صوبه دار پتنه بظهور پیوسته بود، یکهزار سوار (برگ ۲۱ و ۲۲ ب) از تاینان او دو اسپ سه اسپ مقرر گشت که منصبش از اصل و اضافه چهار هزار چهار هزار سوار از آنجمله دو هزار سوار دو اسپ سه اسپ و رضویخان که قبل ازین در سلک گوشه نشینان انتظام یافته بود، مورد الطاف عاطفت بادشاهانه گشته بمنصب دو هزار و پانصدی چهار صد سوار و عنایت خلعت و جمدهر میناکار سرافرازی اندوخت و منصور ولد سلک عنبر بسالیانه نه هزار^۶ روپیه مباحی گردید و فرستاده حاکم ولندیز^۷ بعنایت خلعت و اسپ و خنجر مرصع مورد نوازش گشته رخصت انصراف یافت و چندی از نوکران عادلخان که با پیشکش او بدرگاه خلایق پناه آمده بودند خلعت یافته مرخص شدند^۸ و میر خان با جمعی از بنده‌های حضور به تنبیه بعضی از زمینداران کوهستان جمون که از کوتاه بینی طریق تمرد و عصیان پیموده بودند، دستوری یافت.

—:O:—

- ۱ - پی : 'پانزدهم' - ۲ - سآ : 'ششم' - ۳ - سآ : 'امرای نامدار خلعت یافتند' -
- ۴ - 'از آنجمله دو هزار سوار' در نسخدهای پی و سآ نوشته شده - ۵ -
- عالمگیر نامه : ۷۵۵ 'سه هزار' - ۶ - از 'نه هزار' تا 'گشته رخصت' از آ
- گرفته شده - ۷ - آآ : 'ولندیس' تصحیح از روی سآ کرده شده - ۸ - برای
- تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۵۷ - ۷ -

فوت تقریخان

چون درین هنگام تقریخان باجلر طبیعی رخت هستی بر بسته بود ، مجد علیخان پسرش را بعطای خلعت از لباس کدورت بر آوردند - چون بسبب تقصیرات پدرش او نیز از منصب معزول گردیده بود ، درینوقت مورد بخشایش گشته بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار نوازش یافت و پرداخان بفوجداری هوشنگ آباد از تفریح جلالخان' مباحی شد و اکرام خان فوجدار بیرون مستقرالخلافه اکبر آباد چون ودیعت حیات سپرده بود ، عبدالله^۲ خان بجای^۳ او معین گردید - دوازدهم ربیع الثانی که روز وزن فرخنده اختر سپهر معالی بادشاهزاده مجد معظم بود یک عقد مروارید گرانبها بایشان عطا فرمودند و سال نوزدهم شمسی از سن گرامی ایشان بانجام رسیده سال بیستم بمبارکی آغاز شد - سیف خان که قبل ازین بنا بر تقصیری از منصب معزول گشته در سهرند^۴ برسم گوشه نشینی بسر میبرد^۵ ، بموجب حکم والاجبهه سالی آستان جلال گردید و بعنایت خلعت و شمشیر و منصب دو هزار و پانصد سوار سرفرازی یافت -

—:o:—

- ۱ - جلال کاکر : پسر دوم دلاور خان است ، از تعیناتیان کابل بود - سال سوم فردوس آشیانی در هنگامه^۱ کمال الدین بن رکن الدین روهیله با سعید خان مصدر کارها شد - سال چهاردهم بافزونی سه صد سوار و عنایت امپ نوازش یافته داخل کومکیان دکن شد - پس از جلوس خلد مکان سال چهارم او از اصل و اضافه بمنصب سه هزار و دو سوار و تقرر خدمت فوجداری هوشنگ آباد مضاف صوبه مالوه جبین بخت را نور آگین ساخت - (مآثر الامراء ، ۱ : ۵۳۰ - ۵۳۱) - ۲ - عالمگیر نامه : ۷۵۸ 'عبدالله' - ۳ - آ : ۵۰۷ الف 'دور دوم و معامله' برد خانی در بازار و هوا خان ترددات^۴ - ۴ - سهرند از نامور شهرها و باغ حافظ رخنه نشاط افزای نظارگیان (آئین اکبری ، ۱ : ۵۱۵) - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۵۷ - ۷۶۰ -

جشن وزن شمسی

غرّه جادی الاولی مطابق بیست و دوم آذر، انجمن جشن خجسته شمسی منعقد گشت و سال چهل و چهارم شمسی، از عمر سعادت قرین سریر آرای خلافت بهزاران کامرانی بانجام رسیده سال چهل و پنجم بفرخی آغاز شد. بادشاهزاده‌های کامگار و امرای نامدار بمرحمت خلاع و اضافه‌ها مباحی شدند و مجد امین خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و پنجهزار سوار و مرتضی خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و چهار هزار سوار و اعتقاد خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و دو هزار سوار و هوشدار خان باضافه پانصدی بمنصب چهار هزار سوار و دو هزار هشتصد سوار و فاضلخان میر سامان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و یکهزار سوار، اسدخان^۲ بخشی دوم باضافه پانصدی (برگ ۴۲ الف) بمنصب چهار هزار سوار و پانصد سوار، عابد خان بمنصب چهار هزار و هزار و دو صد سوار و فدائیخان بمنصب سه هزار و دو هزار و سیصد سوار و عبدالله خان ولد سعید خان بهادر مرحوم بمنصب دو هزار و هزار و هفتصد سوار و صف شکنخان بمنصب دو هزار و دو صد سوار سر بلند شدند و نجابتخان (که) در مبادی سال اول این خلافت همایون بنا بر تقصیری مورد عتاب خسروانه گشته از منصب معزول شده بود، بمنصب پنجهزاری چهار هزار سوار، دگر باره کامیاب دولت شد و وزیر خان که حسب الحکم اعلی خزاین اکبر آباد را بدارالخلافت شاهجهان آباد آورده بود، بعطای خلعت خاص و باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و چهار هزار سوار والا رتبه گردید، سیفخان^۳ بمنصب سه هزار و دو صد سوار، و راجه رگهناتھ بمنصب^۴ سه هزار و هفتصد سوار و عبدالرحمن بن^۵ نذر مجد خان والی توران بانعام ده هزار روپیه نوازش یافتند.

—:۵:—

- ۱ - عالمگیر نامه : ۷۶۲ : 'دو هزار سوار' - ۲ - 'اسد خان بخشی دوم باضافه پانصدی' تا 'پانصد سوار' در نسخه‌های بی و سآ و آ مسطور نیست - ۳ - عالمگیر نامه : ۷۶۳ : 'صفی خان' - ۴ - آ : 'بمنصب پانصدی و خلعت فاخره در زمره' - ۵ - آ : 'خواص احمد خان' -

توجہ^۱ رایات عالیات بجانب پنجاب

و در روزا دیگر با آنکہ آثار نقاھت در بدن مبارک محسوس میشد ، حکیم شد کہ پیشخانہ^۲ ہمیون بسمت پنجاب زنند و ہفتم شہر مذکور لوای توجہ بدانصوب ہر افراختند و ہوشدار خان بصوبہ داری و حراست قلعہ^۳ دارالخلافتہ تعیین یافت و داروغگی غسلخانہ از تغیر خان مذکور بالہیار خان بنفوض گشت و از منزل کرنال فاضلخان میر سامان را با زواید اردو و کارخانجات رخصت فرمودند کہ از راہ راست بدارالسلطنت لاہور رود و خود بدولت از سمت مناص^۴ پور سیرکنان و صید افغان متوجہ شدند ۔ چون درین اوقات صف شکن خان صفوی کہ از دیر باز در گوشہ^۵ انزوا بوظایف دعا گوئی اشتغال داشت ، روزگار حیاتش بسر رسید و اخلاصخان خویشگی باجل طبیعی بساط ہستی در نوردید ۔ عاطفت بادشاہانہ سیف^۶ خان ولد صف شکن خان مغفور و دیگر منسوبان او و خداداد پسر اخلاصخان مرحوم و چندی از خویشانہ را بعنایت خلعت نوازش فرمودند^۷ ۔ دوم رجب ظاہر دارالسلطنت از طلوع ماہچہ^۸ اقبال فروغ سعادت پذیرفت و دہم ماہ مذکور شہر و قلعہ از قدم ہمایون سر رفعت باوج گردون رسانید ۔ درین اوقات از وقایع بنگالہ بمساع حقایق مجامع رسید کہ سید لصیرالدین خان و سید مرزای

۱ - عالمگیر نامہ : ۷۶۴ 'غرہ جہادی الاولى کہ روز جشن وزن مبارک بود اشارہ والا بصدور پیوست کہ پیش خانہ^۲ ہمایون بسمت پنجاب بیرون زنند' ۔

2 - Mukhlispur: The emperor Shahjahan ordered a palace to be built on the bank of river Jumna near Sirmur. The high grandees and other imperial officers having each built a house worthy of his condition and rank. — A heart ravishing city has been formed under the name of Mukhlispur. From this place branches off a royal canal which may be styled one half of the river Jumna. Sarkar, India of Aurangzeb, p. 17.

۳ - عالمگیر نامہ : ۷۲۵ 'سیف الدین' - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ :

- ۷۶۶ - ۷۶۵

سبزواری که با خانخانان در یساق آشام بودند ، باجل طبیعی مرحله هستی
 پیمودند . عاطف خسروانه میر هلی اصغر پسر سید مرزا را با سه برادر دیگرش و
 دارابخان برادر زاده [و] عزیزالله دختر زاده آن مرحوم را بعطای خلعت از لباس
 کدورت بر آورد . چون اراده سیر کشمیر دلپذیر مرگوز خاطر مهر تنویر بود ،
 خدمتگار خان را با جمعی از بیلدار و تبردار ، بجهت ساختن طرق و مسالک آن
 رخصت نمودند .

—:0:—

فتح ولایت جام و کشته شدن رایسنگھ تیرہ سرانجام بحسن شہامت
قطب الدین خان خوبشگی (برگ ۲۲ ب) فوجدار جوناگرہ

تبیین این مقال آنکہ رنمل زمیندار سابق آنولایت کہ حلقہ اطاعت این آستان
خلافت نشان زیور گوش جان ساخته ، بر جادہ فرمان پذیری ثابت قدم بود ،
چون درین عہد سعادت مہد روزگار حیاتش سپری شد ، از پیشگاہ خلافت
جہانبانی زمینداری^۱ آن ناحیت بستر سال پسرش تغویض یافت و او بموجب یرلیغ
کرامت نشان و رسم معہود زمینداران بر جای پدر نشست و سرکردگی قوم
خویش و راجگی آن سرزمین را کمر بست - رایسنگھ مردود برادر رنمل در صدد
دفع او در آمدہ مردم را ازورمانیدہ بجانب خود دعوت نمود و بلطایف الحیل
و تدبیر^۲ قریب پنج شش ہزار سوار و پیادہ جمع آورده رایت غلبہ و استیلاء بر
افراخت و گوردہن راتھور را کہ جد مادری ستر سال و مدار مہام ریاست او بود ،
بقتل رسانیدہ ستر سال را با خواص و نوکران و پیشکاران^۳ و مادرش مقید ساخت
و زمینداری ولایتش را متصرف شدہ بجای او نشست و تماچی^۴ زمیندار کچھ
را نیز با خود متفق نمودہ بمعاونت و موافقت او مستنظہر گشت و کسان
قطب الدین خان حاکم جوناگرہ را کہ جهت تحصیل زر پیشکش آنولایت معین شدہ
بودند ، از ہمہ جا برخیزانیدہ مردم پادشاهی را از دارالضرب و بندر مروارید
کہ از اعمال آنولایت است ، نیز معزول ساخت و پس از چندی ستر سال از قید
آن مدبر بدسگال رہای یافتہ نزد قطب الدین خان آمد و از جور و بیداد آن
ضلالت نہاد تظلم نمود - چون این سانحہ بمسامع حقایق مجامع رسید ، یرلیغ
لازم الامثال از پیشگاہ قہر و جلال نفاذ یافت کہ قطب الدین خان کمر ہمت باستیصال
رایسنگھ خسراں مآں بستہ عرصہ آنولایت را از خار تسلط او بہ پیراید - ستر سال

- ۱ - کلمہ 'خلافت' از آ : ۵.۸ الف گرفتہ شدہ - ۲ - آ : 'درآنی در زھرہ دماغ
ریاض در ولایت شاہنشاه وقت' - ۳ - بی کلمہ 'حیل' بتکرار آمدہ از 'تدبیر' -
۴ - کلمہ 'یشکاران' از مآ : ۶۱۱ با گرفتہ شدہ - ۵ - نسخہ اصل : 'تیماچی'
تصحیح از دیگر نسخہها و عالمگیر نامہ -

را دگر باره بزمینداری آنجا نصب نماید و میر رستم خوافی و عبدالباری انصاری و اسد کاسی^۱ و جمعی دیگر از کومکیان صوبه گجرات بمعاونت او تعیین یافتند و خان مذکور با سپاه خویش و کومکیان که مجموع قریب هشت هزار سوار و پیاده بسیار از بندوچی و تیر انداز بودند، اوایل جهادی الاول این سال از جوناگره روانه گردید و اواسط ماه مسطور داخل ولایت جام^۲ شد. رایسنکه بدفرجام همگی مردم خود فراهم آورده با توپخانه و جمعیت تمام از شهر جام بمزم مدافع بیرون آمده در چهار گروهی شهر نزول ادبار گزیده، اطراف لشکرگاه را به بستن مورچال و چیدن ادوات توپخانه استحکام بخشیده و تمامچی^۳ مقهور زمیندار ولایت کچه که از زمینداران آن حدود در^۴ قوت و اقتدار با رایسنکه شقاوت شعار بود، هفت هزار سوار جرار نیزه گزار از راجهوتان بکومک او تعیین نموده بود، بالجمله قطب الدین خان با جنود قاهره بفاصله^۵ یک گروه، در برابر آن گروه شقاوت پژوه فرود آمده بنا بر رعایت مراسم حزم و احتیاط در پیش معسکر خویش مورچالها بسته توپچی چند از لشکرگاه پیش فرستاد که در موضعی که آسیب گوله بآن مخدولان رسد نصب نموده، (برگ ۲۳ الف) مورچال سازند و میر رستم و عبدالباری انصاری و اسد کاسی را با گروهی از سپاه خود تعیین نمود که نزدیک بتوپخانه نزول نموده از دست برد مخالفان با خبر باشند و از طرفین هنگامه جنگ^۶ بتوپ و تفنگ سرشده شب و روز نایره قتال مشتعل بود. چون قریب دو ماه بدین و تیره گذشت و کاری از پیش نرفت، منهیان خبر آوردند که کومک زمیندار ولایت کچه نزدیک رسیده است، قطب الدین خان صلاح دران دید که پیش از آن [که] بوصول مدد بازوی جرأت مخالفان قوت گیرد صف آرای قتال گشته همت بر استیصال آنها گمارد. باین عزم ترتیب و توزک افواج بادشاهی نموده فوجی بر سر راه کومکیان لشکرگاه کچه معین ساخته بهر یک از میر رستم و اسد کاسی و عبدالباری انصاری که از پیش بودند، فوجی تازه از سوار و پیاده و بندوچی کومک داده، مقرر نمود که

۱ - سآ: 'اسد خان کاسی' - ۲ - گجرات رویه جانب جنوب زمیندار است بزرگ او را جام گویند. بیشتر ازین راول جام را پس از آویزه دو ماه از ولایت برآورد. (آئین اکبری، ۱: ۴۹۲) - ۳ - بی: 'تمامی' - ۴ - آ: 'در قوت و نهضت در امکان وسیع در حفاظت هزار سوار جرار نیزه گزار' - ۵ - کامه^۶ 'جنگ' از سآ گرفته شده نسخه اصل ندارد.

هر کدام از طرفی [بر] مردودان حمله برند و مجد پسر بزرگ خود را هراول خویش کرده میمنه و میسره بمردان کار استوار ساخت و شب پانزهم رجب بعزم رزم و آهنگ کارزار چون پاسی از شب ماند، افواج نصرت شعار سلاح پیکار پوشیده نقاره جنگ نواختند و میر رستم و عبدالباری و اسد کاسی نیز از مورچال خود برآمده هر یک از طرفی بر کفار حمله بردند^۱ و داد سعی^۲ و جهاد داده بسیاری از بی دینانرا رهگرای مطموره نیستی گردانیدند و رایسنگه مردود که رو بروی قطب الدین خان بود، با یک پسر و عم و اقربا و خواص و عمده‌ها که همگی سیصد^۳ تن [بودند] یکجا مربرگیربان فنا فرو بردند و قریب یکهزار کس دیگر از کفار علف تیغ آبدار گشته بقیة السیف راه فرار سپردند و یکصد و هفتاد و هفت تن از مبارزان بشهادت فایز گردیدند و چهار صد و سی و چهار کس زخمی شدند^۴ - چون قطب الدین خان عرصه^۵ آن ولایت را از خار فساد بیدینان پیراست و خاطر از بندوبست آن حدود پرداخت، بچوناگره معاودت نمود - پس از وصول خبر این فتح بدرگاه سپهر آشیان، خان مذکور مشمول عواطف بادشاهانه گشت - شهر جام بفرمان بادشاه اسلام موسوم به اسلام نگر گردید -

—:۵:—

۱ - عالمگیر نامه : ۷۷۲ بعد ازین تفصیل دارد - ۲ - پی : 'سی و جهاد' - ۳ -
عالمگیر نامه : ۷۷۳ 'ششمصد' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه :
۷۷۴ - ۷۷۵ -

ذکر تتمه^۱ و فایع آشام و انجام آن مهم خیر فرجام و در گذشتن خانخانان بمرض موت از جهان فانی

چون خانخانان^۱ سپه سالار جهت گذرانیدن ایام برسات در آنولایت ضبط و ربط تهانها نموده خود در متهرایور رفته ، رخت اقامت انداخت ، درین^۲ اثنا موسم برشگل در رسید و تمامی روی زمین را آب گرفت - بر آشامیان بدنهاد که از بیم پلارک قهر مجاهدان اسلام جابجا مخفی بودند ، انتهاز فرصت نمودند و دلیری آغاز کردند و راجه نیز از کوهستان نامروپ برآمد و کفار اشرار چون مور و مار از جمیع اطراف هجوم آورده بکرات و مرات شبخونها بر هر تهانہ آوردند و هر نوبت جمعی کثیر طعمه^۳ تیغ خون آشام بهادران فیروزی اعتصام میگردیدند - چون سپاه (برگ ۴۳ ب) ظفر پناه را مجال سواری و ترکتازی نبود و زیاده مری مفسدان از حد گذشت ، تهانجات متفرق در گرگانو فراهم [آورده] آماده مدافعت آن تیره بختان بودند و غیر از گرگانو و متهرایور جای دیگر در تصرف عساکر منصور نماند و هیچ شبی به امن و فراغت نمیگذشت و چون اینحالت بامتداد کشید جنود مسعود را آذوقه مفقود گشت و از بی قوقی کار بصعوبت انجامید و راعها همه مسدود شد و بسبب کثرت بارش و ردأت^۴ آب و هوا ، اقسام امراض و اسقام بخصوصا تپ لرزه و اسهال شایع شد - اکثر اهل لشکر اسلام مریض شدند و اثر سیمتی^۵ در هوا و مقدمه^۶ وبا در جنود نصرت لوا بهم رسیده ، جمعی کثیر بساط حیات در نوشتند^۷ و اینحالت در جمیع ولایات آشام سرایت کرده خلقی انبوه از اشیاع و اتباع راجه بدرکات^۸ حجیم پیوستند و از وقوع قحط و وها کار مردم بدشواری کشید و درین مدت قوت اهل لشکر و دواب برنج بود و دیگر اجناس غلات و ماکولات وجود عنقا داشت ، چون گاو بسیار از مخالفان بدست آمده بود^۹ ، تا یکچند گوشت گاو در آب صرف جوشانیده با برنج

- ۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۷۵ - ۷۷۷ - ۲ - در عالمگیر نامه
تفصیل زیادی داده شده رک به ص ۷۷۶ - ۷۹۸ - ۳ - آ : 'روایت' - ۴ -
پی : 'سیختی' - ۵ - پی : 'در نوردیدند' - ۶ - سآ : 'در کوهستانها' - ۷ -
پی : 'بودند' -

میخوردند و در اواخر حال آن نیز مفقود شد و از آنجا که جز صبر و سکون چاره نبود مجاهدان دین^۲ بمقتضای "ان الله^۳ مع الصابرين" پای همت در دامن مصابرت کشیده و دست اعتصام بحبل المتین توکل زده، منتظر انصرام ایام برسات و طلوع نیرِ رهائی ازان ورطه^۴ آفات بودند. در اواسط^۵ . . . باران رو بکمی نهاده خورشید جهان افروز لطف الهی از افق افضال تابان شده زمره^۶ اسلامیان را پای تمنی از گل بر آمد و کشتی بمخالفان بخشک رود افتاد و درین ضمن کشتیهای آذوقه نیز رسیدند و اواخر ربیع الاول که زمینها نمودار شد، افواج بحر امواج باطراف و نواحی تاخته هجوم شوم اشرار فجاء را برهمزدند و دگر باره قتل‌های بیدریغ کردند و راجه گریخته باز بکوهستان خزید و از غلبه^۷ خود نا امید گشته و از راه مسکنت در آمده مکرر سفیر^۸ را فرستاده التماس مصالحه نمود و خان سپهدار باقتضای مصلحت بقبول آن ملتفت نشده عازم کوهستان نامروپ گشت. در خلال این احوال خانخانان را دردی شدید در سینه و معده بهم رسیده تپی محرق طاری شد و بعد از دو روز مرض ذات‌الصدر نیز علاوه گردید و روز بروز آزارش ازدیاد می یافت و لشکریان که از محنتهای دایمی بستوه آمده بودند، چون حال سردار بر این وتیره دیدند و ملاحظه این داشتند که مبادا پیش از استیصال راجه موسم بارش در رسد و حالات سابق رخ نماید یا روزگار حیات خانخانان بآن عارضه بسر آید و کار لشکر از بیسری بفساد گراید و مورد تفرقه^۹ خاطر گردد، ارکان همت شان متزلزل گردید و عظای لشکر در صدد این در آمدند که اگر خانخانان جهت اتمام مهم و استیصال راجه اراده^{۱۰} گذرانیدن موسم برشگال داشته باشد، مسلک خودسری پیموده ازو جدا شوند و به بنگاله روند. چون خان سپهدار بر این معنی آگهی یافت این الم روحانی بر کوفت جسمانی او غلبه کرده، قرین تفکر و رهین ملالت شد و چهاردهم^{۱۱} ماه جمادی الاولی کوچ کرده یک منزل پیش رفت تا غنیم لئیم خیره نگردد، لیکن بنا بر ضرورت و اقتضای مصلحت اراده^{۱۲} مصالحه و عزیمت معاودت پیش نهاد خاطر ساخت و درینوقت راجه گرفتاری خود قریب الوقوع دیده بدلیر خان توسل جسته

۱ - پی: 'سال' - ۲ - سآ: 'رضا بقضا در دادند' - ۳ - القرآن: ۲: ۱۴۸ -
 ۴ - عالمگیر نامه: ۸۰۱ 'اواسط ماه صفر' - ۵ - آ: 'سفر' - ۶ - مآثر
 عالمگیری: ۴۴: 'چهارم جمادی الاول' صاحب عالمگیرنامه: ۸۰۷ با مؤلف
 مرآة العالم اتفاق دارد.

در التماس عفو و مصالح و اظهار عجز مبالغه کرد و آن شهادت نشان بنابر صلاح وقت خانخانان را باین معنی راضی ساخت و هفدهم مذکور کوچ شده موضع پتام^۱ که برابر جنگل دره نامروپ است، محل نزول گردید. سرزمین پتام متعلق بزمینداری بود که نسبت قرابت و اختصاص براجا داشت و از جانب او بخطاب راجگی از اقران ممتاز بوده و وقوع امر مصالحه^۲ این موضع مقرر گشته و کلای کردان که راجه تمشیت صلح برای و رویت آنها مفوض ساخته بود رسیده بتمهید مقدمات مصالحه پرداختند و پس از گفتگوی بسیار چنین قرار گرفت که راجه بالفعل صبیبه^۳ خرد با دختر راجه پتام و بیست هزار توله^۴ طلا و یک لک و هشت^۵ هزار توله^۶ نقره و بیست زنجیر فیل برسم پیشکش و پانزده زنجیر فیل برای خانخانان و پنج زنجیر فیل بجهت دلیر خان بفرستد و متعاقب در عرض دوازده ماه سه لک توله نقره و نود زنجیر فیل بسرکار بادشاهی واصل سازد و هر ساله بیست زنجیر فیل پیشکش میفرستاده باشد، تا وصول تتمه پیشکش که ادای آن در مدت دوازده ماه مقرر شده، چهار کس از عمده‌های او هر کدام، یک پسر خود برسم گروگان همراه لشکر ظفر پناه به بنگاله فرستند و از سمت اوترکول ولایت درنگ که یکطرفش بگواهی و طرف دیگرش بدریای آلی براری که از حوالی قصبه^۷ جمدره میگذرد و متصل است و از جانب دکن کول ولایت بیل تلی و دومریه که هیچگاه در تصرف بنده‌های دولت بادشاهی نبود، داخل پیشکش و ضمیمه^۸ ممالک محروسه باشد و عهدنامه مشتمل بر تعهد این امور از جانب آشامیان و قولنامه از قبل خانخانان مبنی بر قبول صلح بشرط مذکور نوشته شد و پنجم جمادی‌الآخر و کلای راجه رسیده پیشکشی که رسانیدن آن بلا تاخیر مقرر بود از طلا و نقره و صبیبه^۹ راجه پتام با چهار پسر از عمده‌های راجه که بودن آنها در بنگاله تا رسیدن تتمه پیشکش معهود شده بود، بلشکر فیروزی رسانیدند و دهم ماه مذکور از پنجم سال جلوس همایون خانخانان از دهنه^{۱۰} کوهستان نامروپ کوچ نموده رایت معاودت بصوب بنگاله بر افراخت و بسرعت سیر ره نورد گشته بیست و دوم شهر مذکور بلکھوکر^{۱۱} رسید و میر مرتضی با همراهان و جمیع اشیا (برگ ۴۲۴ ب) و اسوال بادشاهی و خلقی کثیر از ذکور و اناث آنولایت که بطوع و رغبت عزم مهاجرت از آن کفرستان نموده بودند، از گرگانو برآمده در [لکھوکرده]

۱ - سا و آ : 'پتام' در عالمگیر نامه : ۸۰۷ طبق نسخه اصل 'پتام' نوشته شده -
 ۲ - عالمگیر نامه : ۸۰۷ 'بیست' - ۳ - عالمگیر نامه : ۸۱۱ 'لکھوکرده' -

باشکر ملحق گشت - خان سپه مالار در اوایل شهر رجب بندوبست سرزمین درنگ و دومریه و غیر آن که بتازگی از ولایت آشام ضمیمه ممالک مرومه گردیده بود، پرداخت -

درین ایام آن خان سپهدار را بنا بر استعمال بعضی از ادویه حاره که بتجویز طبیبان فرنگی بکار برده ضیق النفس و خفقان و آزار قرحه شش و استسقا که هر یک از سه مهلك است، بر آلام سابق افزود - میزدهم رجب از کجلی کوچ کرده بموضع پاندو^۲ که مقابل قصبه^۱ گواهی آنروی آب واقع است، نزول نمود و رشید خان را حسب الحکم بخدمت فوجداری کامروپ معین ساخت و درین ایام گوشت خانخانان بمرتبهای رسیده که کار از مداوا گذشت - چون حال خود بدین منوال دید عسکر خان را با اکثر جنود قاهره بتسخیر ولایت کوچ بهار و استیصال بیم نرائن زمیندار آنجا که بار دیگر بران ملک مستولی شده بود تعیین نموده، خود بجانب خضر پور روانه شد - و آخر چهارشنبه دوم رمضان المبارک از ششم^۳ سال جلوس هایون در دو گروهی خضر پور داعی حق را لبیک اجابت گفته، ازین مرحله فنا بسرا منزل بقا پیوست -

—:0:—

۱ - آ: 'چهار در حساب از تعلقات ممالک' - ۲ - آ: 'پاندوه' - ۳ - مآ: 'هشتم' -

آغاز سال ششم از سنین خلافت والای عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و سه هجری

درین هنگام که دارالسلطنت لاهور از فیض نزول اشرف رشک افزای سپهر بود، ماه رمضان رسیده بر زمین و زمان پرتو سعادت گسترد و چون بیست و پنجم^۱ این ماه چهاردهم ماه اردی بهشت، نهضت عزیمت خطه^۲ دلپذیر کشمیر^۳ بود اشاره، همیون بکار پردازان پیشگاه سلطنت عز صدور یافت که در باغ دلکشا که آنروی آب راوی محاذی قلعه^۴ لاهور واقع است، اسباب لوازم بزم جشن خجسته ترتیب دهند و بیست و پنجم از شهر^۵ مذکور حضرت شاهنشاهی با فرجهان پناهی از قلعه^۶ مبارک سوار شده لوای توجه بعزم کشمیر افراختند و دریای راوی را بجزر عبور نموده در باغ دلکشا نزول سعادت فرمودند. درین روز از وقایع صوبه^۷ بنگاله خبر در گذشتن خانخانان سپه سالار بهرض رسید و پس از سه روز از کمال بنده نوازی بیادشاهزاده قدسی شیم محمد معظم حکم شد که برای سرفرازی محمد امین خان خلف صدق آن خان مرحوم مغفور بسر منزل او عز قدوم بخشیده او را همراه به پیشگاه حضور [آورند] - عاطفت خسروانه او را بعطای خلعت از لباس سوگواری بر آورد و روز عید فطرت در مصلاهی که از خیمه ترتیب یافته [بود] نماز عید گزارده، سریر آرای عظمت و جهانبانی گشته، بادشاهزاده های کامگار و امرای^۸ حضور و صوبجات را بنوازشهای خسروانه شرف امتیاز بخشیدند. نامدار خان که در دکن بود، باضافه^۹ پانصدی بمنصب چهارهزاری دو هزار سوار و پانصد (برگ ۴۲۵ الف) سوار دو اسپه سه اسپه و سر بلند خان از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی سوار و پانصد سوار افتخار خان بمنصب دو هزار و دو صد سوار و روح الله خان بمنصب هزار و پانصدی پانصد سوار و التفاتیخان بمنصب هزار و پانصدی صد و پنجاه

-
- ۱ - عالمگیر نامه : ۸۱۳ 'بیست و پنجم فروردی' - ۲ - عالمگیر نامه : ۸۱۳ -
 ۳ - ۸۱۵ تفصیل دارد - ۴ - عالمگیر نامه : ۸۱۵ 'بیست و پنجم مطابق چهاردهم
 اردی بهشت' - ۵ - آ : 'در ذره اقتدار در حیزه حیات که پای خسروانه' -

سوار والا پایگی یافتند و مبدع ابن آیین شگرف بعنایت ماده فیل مباحی گشت و اله داد خویشگی که فوجدار^۱ بهرایچ بود^۲، بمرحمت خلعت و خطاب خانی سرافراز گردید - سوم شوال رایت نصرت طراز از باغ دلکشا باهتزاز آمد - از سوانح^۳ این ایام آنکه چون امیرالامراء صوبه دار دکن و مهاراجه جسونت سنگه با دیگر جنود قاهره باستیصال سیوای^۴ مقهور مامور بودند، آن بدعاتبت از صولت لشکر ظفر اثر قالب تهی کرده، چاره کار در قابو طلبی بسته و پاس وقت بی احتیاطی^۵ داشته بشعار حرامیان خیره سر چندی را برگاشت تا شب هنگام نقب بخانه^۶ امیرالامراء زدند و چون زمانه بسانح شدن این چشم زخم بسان زخم چشم وا داشت، آن زبده نوئینان وقتی از خواب بی خرمی دیده کشود که زیاده سران بخوابگاه رسیدند و باوجود این حالت اضطراب خان شہامت منش، بصرامت ذاتی از جا نرفته نیزه در دست گرفته حریف مقابل را بیک ضرب از پا در انداخت - از دست^۷ دیگری بزخم شمشیر سیابہ^۸ اش بریده شد و پسرش ابوالفتح خان که در حدائت من بود ستیز و آویزی نموده شهید گشت و ازین غوغا مردم خبردار شده جمعی از بیدینان را بجهنم واصل گردانیدند و جمعی بفرار جان بدر بردند و اینمعنی که از غفلت آن عمدہ امراء نامدار واقع شده باعث عتاب بادشاه مالک رقاب آمد - رای عالم آرا چنان اقتضا نمود که صوبه داری دکن از تغیر او ببادشاهزاده عالیقدر فرخنده خصال مجد معظم تفویض فرمایند -

و هشتم شوال که موضع چمبہ ککر^۹ مضرب خیام حشمت بود، بادشاهزاده ارجمند را بد انصوب مرخص فرموده و بعطای پنجاه راس اسپ ترکی و یک زنجیر فیل از حلقه^{۱۰} خاصه با ساز نقره و ماده فیل و شمشیر مرصع گرانبها و پنج لک روپیہ و باضافہ^{۱۱} سه هزاری پنجہزار سوار بمنصب پانزده^{۱۲} هزاری دو هزار^{۱۳} سوار مورد الطاف گوناگون ساختند و وزیر خان صوبہ دار اکبر آباد را بخدمت آن

۱ - پی : 'الله داد خویشگی بهرایچ بود' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۷۱۸ تفصیل بیشتر دارد - ۳ - ہمہ کوائف سیوا کہ بعد از 'سوم شوال' نوشتند شده ، در عالمگیر نامہ مسطور نیست - ۴ - برای تفصیل رک بہ فاروقی ۳۴۹ - ۳۸۱ ، لین پول : ۱۵۵ - ۱۶۸ - ۵ - نسخہ اصل : 'بی' ندارد از آ ۵۱۱ گرفته شده - ۶ - کلمہ 'دست' از سآ گرفته شده - ۷ - پی : 'سیاہتہ خان' - ۸ - پی و آ : 'جمید نگر' - ۹ - عالمگیر نامہ : ۸۱۹ 'دہ ہرار' -

دره التاج خلافت معین فرمودند و امیرالامراء^۱ بارمال خلعت^۲ [و] سپر و اصدار فرمان صاحب صوابی بنگاله از انتقال معظم خان خانانان نوازش یافت - چهارم^۳ ماه مسطور قصبه^۴ بهنبر^۵ که از آنجا داخل به کوهستان کشمیر میشوند، فیض اندوز نزول اشرف [شد]، از دارالسلطنت لاهور بکشمیر جنت نظیر چهار راه مسلوک مشهور است - یکی راه پکھلی^۶ که دورترین مسالک و پر پیچ و خم و نشیب و فراز است لیکن گرم سیر است و دران راه (برگ ۲۵ ب) برف کمتر از دیگر راهها می بارد و زود زایل میشود - چون خواهند اوایل موسم لاله و شگوفه و جوش بهار کشمیر دریابند ازین راه میروند و راه سی و پنج منزل و یکصد و پنجاه^۷ و چهار گروه بادشاهی که گروهی دویست جریم و جریبی بیست و پنج ذرع^۸ بادشاهی باشد - دوم راه حومک که بیست و نه منزل و یکصد و دو گروه است - درین راه نیز بارش برف کم است اما بعد از آب شدن آن در یک دو موضع گل و لای بسیار میشود که گذشتن از آن کمال تعب و صعوبت دارد - ازین راه باواسط بهار [به] کشمیر میتوان رسید - سوم راه پونچ که بیست و سه منزل و نود و نه گروه بادشاهیست - دران راه نیز [برف کم است] و بآن راه اواخر بهار کشمیر را میتوان دریافت - چهارم راه پیر پنجال است که هشتاد گروه بادشاهی است و بیست^۹ منزل لشکر است از آنجمله تا بهنبر^{۱۰} که راه هموار است هشت منزل و سی و سه گروه و از بهنبر تا کشمیر کوهستانست - دوازده منزل و چهل و هفت گروه و این راه ازان سه راه دیگر سرد سیرتر و پربرقتر است و برفش دیر مرتفع میگردد - چنانچه تا اواخر اردی بهشت بر سر کتل پیر پنجال برف و مرما می باشد و ممکن نیست که ازین راه

- ۱ - آ : 'و' در آنجا از اخبار این مشقت - ۲ - پی : 'خلعت ماتمی' - ۳ - عالمگیر نامه : ۸۲۰ و مآثر عالمگیری : ۴۵ 'چهاردهم' - ۴ - بنبر درازا شانزده گروه، پهنا دوازده، شرقی پکلی، شمالی کنور و کاشغر، جنوبی اتک بنارس، غربی سواد، از هندوستان دو راه رود، گریوه شیر خالی، کوتل بلندری - (آئین اکبری ۱ : ۵۸۵) - ۵ - پکھلی : درازا سی و پنج گروه، پهنا بیست و پنج، خاور رویه کشمیر، شمالی کنور، جنوبی بنگاه الوس ککهر، باختر سو اتک بنارس، از سه دریا فیض برگیرد - کشن گنگ - بهت، سده، زبان این دیار نه بکشمیر ماند و نه بهندوستان و نه بزابلستان - آئین اکبری ۱ : ۵۸۵) - ۶ - پی : 'یکصد و چهار' - ۷ - عالمگیر نامه : ۸۲۰ 'بیست و پنج' - ۸ - پی : 'سنبهر' -

بسیر شگوفه و لاله^۱ چوغاسی^۲ که بهترین اقسام لاله است و در مبادی موسم بهار کشمیر می شگفد توان رسید ، لیکن از دیگر طرق نزدیک تر و بهتر است ، چون بنا بر صعوبت راه که اکثر بر شوامخ جبال است ، شتر از بهنبر بیشتر نمی توان برد و دران کوهستان غیر فیل و اسب و استر و مزدوران کشمیری بار نمی برند و سرادقات بادشاهی آنقدر که در دیگر مفرها همراه میباشد ، بآن راه بردن متعذر اند و تخفیفی دران ضرور است ، از زمان حضرت جنت مکانی چنین معهود شده که^۳ در یازده منزل ازان منازل دوازده گانه که چوکی هتی و نوشهره و چنگش هتی و راجور^۴ [و] تهته و بیرم^۵ که و پوشانه و بالای کتل پیر پنجال و هیرپور^۶ و شاجه مرگ و خانپور باشد ، هر جا یک منزل مرغوب مشتمل بر حرمسرا و غسلخانه جهت دولتخانه میسازند و باصطلاح اهل کشمیر آنرا لری^۷ گویند و عمارت و مرمت هر یک ازان لریها^۸ بعهدۀ اهتمام یکی از امرای عظام مقرر باشد - از آنجا که رایات عالیات را یکچند در دارالسلطنت لاهور اقامت واقع شد و درین نهضت تاخیری رویداد و بدین جهت برف از راه پیر پنجال زایل شده بود ، توجه^۹ موکب ظفر پناه بآن راه مقرر گردید و چون راههای تنگ آن کوهستان تمامی عساکر را گنجایش نداشت حکم شد که راجه جیسنگه و نجابت خان و فدایی خان وغیرهم و زواید اردو در سواحل آب چناب و نزدیک گجرات خرد اقامت نمایند و طاهر خان با برخی از امراء رخصت جاگیر یافت و صف شکن خان با جمعی مامور شد که در پای کتل بهنبر تمکن گزیده بضبط خبرداری دهند^{۱۰} آنکوه کوهستان قیام [نمایند] و آینده و رونده را بی حکم و دستک مانع آید و برخی (برگ ۴۲۶ الف) از امراء و ارباب خدمات نزدیک با کارخانجات ضروری ملازم رکاب بوده مجد امین خان میر بخشی با برخی از بندها و فاضلخان میر سامان با زواید کارخانجات ضروری ملازم رکاب بوده ، دو سه منزل از دنبال موکب اقبال بیایند و شانزدهم از بهنبر کوچ شده لری چوکی هتی مخیم نزول اشرف گردید و اهتمام آن بعهدۀ اسد خان بود - خان مذکور یکزنخیر فیل برسم پیشکش گزارايند و

- ۱ - سآ : 'چوغایی' - ۲ - آآ : 'بذریعه اثبات و حیلہ از دفع مکان بود و از دهگانی که چوکی هتی' - ۳ - سآ و پی : 'راجوره' - ۴ - جزیره بیرم بیشتر حاکم نشین بود ، درازا و پھنا نہ کروه ، کوهچہ ایست در میان دریا ، زمیندار از قوم گوہل ، دو ہزار و چہار ہزار پیادہ - (آئین اکبری ، ۱ : ۴۹۰) - ۵ - سآ : 'مہرہ پور' - ۶ - پی : 'نمبری' سآ : 'ہسٹری' - ۷ - پی : 'یسر مہیا' -

همچنین بهر لری که نزول معادت میشد هر یک از عمده‌ها که اهتمام آنرا متکفل بود ، پیشکشی درخور حال می‌گزرانید^۱ - ازین کوهستان های راه اگرچه کتل رتن پنجال که کریوه ایست دشوار عبور ، سر تا سر صعب‌المرور است ، اما سواره آنرا طی میتوان کرد و بسختی کتل پیر پنجال که در بعضی عقبات پیاده باید رفت ، حضرت و نظارت کوه فلک شکوه رتن پنجال بمرتب است که بتحریر شمه^۲ آن عجب نیست ، اگر نهال خشک خامه سرسبز جاودان گردد و در تمام این راه که گوئی قنطره صراط است ، در میان ریاض جنت تماشای بنفشه و یاسمین و اقسام سبزه‌های شاداب و گلهای رنگین و درختان موزون طوسی^۳ آیین ، حصرت^۴ بهشت برین از خاطر ناظران میبرد و این کتل منتهی میشود بدره^۵ بیبرم که نمونه از کوچه^۶ باغ فردوس است ، از دو طرف کوههای سبز و خورم پر صنوبر سر بچرخ اخضر کشیده و سبزه‌های دلکش بران دمیده و رود خانهای که عذوبت آن کرد بی رونقی بر چهره^۷ چشمه^۸ خضر [میزند] و صفای زلالش آب آئینه را بخاک برآمیزد ، دران راه جریان دارد و منبعش قال پریانست و کتل پیر پنجال از پائین تا فراز پیش قریب دو کروه بادشاهی ، سیاحان جهانگرد بر بسیط خاک چنان راهی صعب هولناک نشان نداده‌اند^۹ و سخن منجان بلاغت نشان که توصیف خطه^{۱۰} فردوس نظیر کشمیر نموده طریق وصف صعوبت راهش نیز بپایه^{۱۱} خامه^{۱۲} صدق رقم پیموده اند ، چنانچه قدسی درین باب گفته :

بکشمیر اعتقاد ما درست است ولی ایمان براهش سخت مست است

و نهد قلی سلیم وصف تنگی^{۱۳} راه چنین ادا کرده :

درین ره خوش بود معشوق دلخواه که^{۱۴} نتواند کس او را برد از راه

در اثنای عبور کوه پیر پنجال دهشت مآل ، فیل بهوگیره یعنی خوف زده از پیش گشته چون بلای ناگهان و بسان گردباد پیچان روبه بهنبر گذاشت و طرفه هرج مرج با انسان و حیوان دران تنگنای دست داد - چند ماده فیل سرکار بادشاهی

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه ۸۲۳ - ۸۲۴ - ۲ - آ : 'باین شکیبای در آن زمان بارسال و باغران سی برد و کتل' - ۳ - پی : 'حضرت' - ۴ - پی : 'داده' - ۵ - سآ : 'وسط' - ۶ - پی : 'یکی' - ۷ - پی : 'که نتواند برد او را کس از راه' -

و بار بردار مردم از صدمتی آن کوه روان بغار هلاک افتاد و عرضه تلف شد و از سnoch این واقعه هایلہ خاطر اقدس بادشاہ ذرہ پرور خیلی بوحشت گرائید و از ہان زمان در خاطر قدسی مظاهر مصمم گردید کہ دیگر بار بسیر کشمیر متوجہ نشوند۔

بالجملہ غرہ ذیقعدہ ہژدہم خرداد، شہنشاہ روزگار از موضع ہفت چنار سوار سفینہ اقبال گشتہ بیمار آسا روی توجہ بگلشن کشمیر آوردند و چہارم ماہ مذکور باغ فیض بخش و فرح بخش را از فیض ورود قدم خرمی بخشیدہ از آنجا سایہ سعادت بیباغ نشاط افگندہ بدولتخانہ مراجعت فرمودند۔ درین روزہا حقیقت افساد قوم سنبل کہ از قبایل افغانان نیازی اند و بر سواحل دریای نیلاب تمکن دارند، بمسامع حقایق مجامع رسید۔ فرمان والا شان بنام فدایی خان میر آتش کہ با توپخانہ منصور بر دریای چناب بود، صادر شد کہ با اہل توپخانہ بدانصوب شتافتہ آن مدبران را بسزای رساند۔

و چون راجہ رگھناتہ متصدی مہات دیوانی در کشمیر رخت ہستی بر بست منصب جلیل القدر وزارت بنامہل خان خانسامان مفوض گشت و افتخار خان (برگ ۴۲۶ ب) بخدمت خانسامانی سرفرازی یافت و ملتفت خان برادرش از تغیر او آختہ بیگی شد و روح اللہ خان بخدمت میر بخشی گری از تغیر ملتفت خان منصوب گشت۔

از شرایف سوانح این اوقات افزایش وجوہ خیرات و مبراتست۔ در عہد سلطنت عالی حضرت ہر سال در پنج ماہ از خزانہ احسان بادشاہانہ مبلغ ہفتاد و نہ ہزار روپیہ بوساطت صدرالصدور بمستحقان انفاق میشد۔ بدین دستور در ہر یک از محرم و ربیع الاول دوازده ہزار روپیہ و در رجب دہ ہزار روپیہ و در شعبان پانزدہ ہزار روپیہ و در ماہ مبارک رمضان سی ہزار روپیہ و در ہفت ماہ دیگر خیرات وجہی مقرر نبود و درینوقت حکم معلی از پیشگاہ فضل و مکرمت بصدرالصدور و متصدیان امور بیوتات صادر شد کہ در پنج ماہ متبرک بدستور

- ۱۔ در عالمگیر نامہ : ۸۲۵ - ۸۲۶ واقعات دیگر ہم مسطور است - ۲ - ما : ہفت کار خیار سوار سفینہ اقبال افغان نیازی گشتہ - ۳ - پی : 'بدانرا' - ۴ - آ : 'در آنچه سلطنت در اوج شد در آن حسن کشمیر رخت' - ۵ - ماثر عالمگیری : ۴۶ 'یازدہم شہر مذکور منصب وزارت بفاضل خان مفوض گشت' - ۶ - پی : 'نمود' -

سابق عمل نموده و در باقی شهر نیز که پیش ازین وجه انفاق مقرر نبود، هر ماه ده هزار روپیه بارباب استحقاق انفاق شود که وجوه خیرات مقرر از سابق و لاحق در سالی یک لک و چهل و نه هزار روپیه باشد و این مبلغ سوای زریست که از وجوه وزن مبارک شمسی و قمری در مالی دو نوبت دامن امید خلایق را لبریز نقد مقصود میسازد و دیگر سبرات و خیرات و ادرارات که از قید ضابطه و دستور بیرون است، محاسب وهم و مستوفی خیال بضبط و تعداد آن نتواند پرداخت -

—:o:—

وزن قمری

روز مبارک یکشنبه هفدهم ذیقعدہ وزن مسعود قمری بآئین معهود بفعل آمد و سال چهل و ششم قمری از عمر کرامت قرین بہزاران خورمی بانجام رسید و سال چهل و ہفتم آغاز شد - فاضل خان و سایر عمدہہای حضور و امراء صوبجات باقسام مواہب و اضافہا مباحی شدند و سیف خان از تغیر اسلام خان بصوبہ داری مستقرالخلافہ اکبر آباد و ہمت خان پسر او بفوجداری نواحی آن سرفرازی یافتند و حکیم محمد مہدی بخطاب حکیم الملک و عنایت^۲ خان ولد ظفر خان کہ در کشمیر گوشہ نشین بود ، از اصل و اضافہ بسالیانہ^۱ بیست و چہار ہزار روپیہ و سید محمد محسن فانی تخلص ، کشمیری^۳ کہ درویش و فاضل و شاعر بود ، بمعنایت خلعت و دو ہزار روپیہ ، کامیاب مکرمت گشتند - از آنجا کہ کامیابی ارباب استعداد را سپہر^۴ حسد پیشہ ، دشمن دیرین^۵ است خان فضایل نشان فاضل خان را ، پس از تسلیم خدمت وزارت کوفت معده بہمرسیدہ ، در اندک فرصتی اشتداد یافت و بیست و ہفتم ذیقعدہ کہ در یازدہم آن بفوز رتبہ^۶ دیوانی کامرانی یافتہ بود ، جہان گذرانرا پدرود نمودہ^۶ در لاهور بموجب وصیت در باغ مدفون گردید - آن خان مرحوم بفضایل و کمالات سنیہ آرامتہ بود ، خصوص در فن نجوم خیلی مہارت داشت - از مردم معتمد او مسموع شد کہ میگفت من بیایہ^۷ وزارت میرمم لیکن عمر وفا نکند ، چنانکہ دران ایام معدود وزارت این بیت بر زبانش میگذشت :

۱ - سآ : 'پنجاہ' - ۲ - عنایت خان : پدرش ظفر خان ، میرزا محمد طاہر آشنا تخلص کہ در زمان اعلیٰ حضرت بمنصب ہزار و پانصدی سربر افراختہ بخطاب عنایت خان امتیاز یافت و ہداروغگیہای حضور ماسور شد - در اواخر آن عہد ہداروغگی کتاب خانہ فایز گشت - چون پسر آن پدر بود کہ بمزاج روزگار آشنائی نداشت ، در خطہ^۸ کشمیر گوشہ نشین گشتہ ، سال ششم عالمگیری بیست و چہار ہزار روپیہ سالیانہ^۹ او معین شد - در سنہ ۱۰۸۱ ہ فوت کرد - (مآثرالامراء ، ۲ : ۷۶۲) - ۳ - آ : 'داشت کہ در دگر داد او مشمول بود و ہمیشہ مزیت خلعت' - ۴ - سآ : 'خدمتہ من التمش' - ۵ - پی : 'تربیت خان' - ۶ - پی : 'نمودہ و' -

امید بسته برآمد ولی چه فائده زانک امید نیست که عمر گذشته باز آید^۱
 عاطفت پادشاهانه برهان^۲ الدین^۳ برادر زاده اش را که تازه از ایران آمده بود
 و بکمالات نفسانی متحلی است، مورد انظار نوازش ساخته بعطای خلعت از لباس
 سوگواری (برگ ۷ - ۴ الف) بر آورده، بمنصب هشتصدی صد و پنجاه^۴ سوار سر بلند
 گردانید^۵ - چون در سمت جنوبی کشمیر چشمه سارهای کوثر زلال و نزهتگاههای
 خلد مثال واقع شده، بر خاطر خورشید مآثر چنین پرتو افگند که بدانصوب توجه
 نموده نشاط اندوز سیر آن اماکن دل کشا گردند [و] از ویرناک^۶ سمند اقبال را
 بجانب دارالسلطنت لاهور عنان برتابند -

—:o:—

۱ - سعدی : کلیات ، ۸۸ - ۲ - در جمیع نسخهها 'بهاء الدین' مسطور است تصحیح
 از روی عالمگیر نامه : ۸۳۳ و مآثر الامراء ، ۳ : ۳۴ - ۳۶ - ۳ - فاضل
 خان برهان الدین : برادر زاده فاضل خان ملا علاء الملک تونی است - در
 قرب ایام فوت عم بزرگوار خود تازه از ایران آمده بود - چون فاضل خان
 لا ولد بود ، خلد مکان مشار الیه را مورد نوازش ساخته بعنایت خلعت و لباس
 سوگواری برآورد و بمنصب هشتصدی صد و پنجاه سوار سر بلند فرمود - در
 سال هژدهم برهان الدین مخاطب باعتقاد خان گردید - در سال سی و دوم بخدمت
 خانسامانی تعیین یافت و بخطاب فاضل خانی ناموری اندوخت - در ۱۱۲۵
 رخت زندگی بر بست - (مآثر الامراء ، ۳ : ۳۴ - ۳۶) - ۴ - در جمیع نسخهها
 'صد و پنجاه هزار - تصحیح از روی عالمگیر نامه : ۸۳۳ - ۵ - برای تفصیل
 رک به عالمگیر نامه : ۸۳۴ - ۶ - آ : 'ویرناک' -

ذکر تتمہ وقایع آشام و انجام آن مهم خیر فرجام

روز مبارک دو شنبہ بیست و دوم محرم چہارم شہریور کہ طبع اقدس از تماشای بساتین فرح افزای کشمیر محفوظ شدہ بود ، ازان خطہ فردوس مثال نہضت نموده آنروز در موضع پان پور کہ سرزمین آن زعفران زار است و در آنجا باغهای خوش و منزلی دلکش برای دولتخانہ بادشاہی برکنار آب بہت ساختہ شدہ ، پرتو نزول گسترد و روز دیگر قصبہ دنتی پور^۱ فردای آن قصبہ بیج برارہ و بعد ازان اسلام آباد معروف [بہ] ماہیچہ بیست و ہفتم ، باغ و عمارت چشمہ سار آصف آباد مشہور بمچھی بھون کہ مثل آن سرچشمہ بچشم سیاحت پیشگان جهان دیدہ کم رسیدہ ، از ورود مسعود سعادت آمود شد - بیست و نہم چشمہ سار فیض بنیاد بیگم آباد معروف باحول^۲ و دوم شہر صفر چشمہ سار شاہ آباد معروف بویر ناک^۳ از ورود اقدس آبرو^۴ یافت - چون منازل مذکورہ آبھای درکھال عذوبت و بستانسراہای خرم و دلربا دارد و در ہر مکان نزهت نشان یکروز دو روز مقام شدہ ، طبع مقدس نشاط اندوز گشت - از سوانح آنکہ چون جعفر خان صوبہ دار مالوہ بجهت تفویض خدمت جلیل القدر وزارت اعظم ، بہ پیشگاہ حضور طلب شدہ بود ، صوبہ داری مالوہ از تغیر او بہ نجابت خان کہ در کنار چناب بود ، مفوض گشت فرمان والا شان مشتمل بر این معنی با خلعت خاص جہت او مرسل شد و منصبش کہ پنجهزاری و چہار ہزار سوار بود ، باضافہ یکہزار سوار افزایش پذیرفت^۵ - پنجم ماہ مذکور موکب منصور از شاہ آباد بجانب دارالسلطنت لاہور

- ۱ - آب بہت : پیشنیان بدستا گفتی ، سر آغاز آن حوضی است از پرگنہ^۶ ویر در کشمیر ، از میان سری نگر و دارالملک کشمیر گذشتہ بہندوستان در آید - بہیرہ برکنار او - (آئین اکبری ، ۱ : ۵۳۷) - ۲ - عالمگیر نامہ : ۸۳۵ ، 'دینی پور' - ۳ - ہی : 'باحوال' سآ 'چول' تصحیح از عالمگیر نامہ : ۸۳۶ - ۴ - ویر ناک : در زمین ویر سرچشمہ دریای بہت ، حوضی است یک جریب بشگرف آوا بر جوشد و ژرفا ناپدیدار ، آنرا ویرناک گویند ، اطراف او بسنگ گرفتہ اند - (آئین اکبری ، ۱ : ۵۶۸) - ۵ - آ : 'آبروی ممالک در وی اثر کردہ و از آنجا در مکان در حال عذوبت - ۶ - برای وقایع گجرات رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۳۷ - ۸۳۸ -

عنان اقبال منعطف ساخته هشتم بهیره^۱ پور که سرراه پیر پنجال^۲ است پرتو نزول افکند و در اثنای راه حضرت شاهنشاهی بسیر آبشار اوهر^۳ که در دست چپ راه واقع است و کمال ندرت و غرابت دارد، توجه نمودند - درین منزل سیف خان که بصوبه داری کشمیر منصوب شده بود دستوری معاودت یافت و از وقایع دارالسلطنت بموقف عرض رسید که ظفر خان [که] برسوم گوشه نشینی آنجا بسر میبرد، باجل طبیعی در گذشت و از هیره^۴ پور در یازده^۵ روز عرصه^۶ بهنبر، از غبار موکب مسعود عطر آمود [گردید] و راجه جیسنگه و صف شکن خان و دیگر امرای که بموجب فرمان هایون در نواحی گجرات و غیره اقامت گزیده بودند، دولت ملازمت اندوختند - روز دیگر که در بهنبر مقام بود، از وقایع مستقرالخلافت اکبر آباد بعرض رسید که اسلام خان صوبه دار و کفایت خان دیوان آن مرکز دولت باجل طبیعی رخت هستی بر بستند و یرلیغ کرامت عنوان بنام هوشدار خان صوبه دار دارالخلافت شاهجهان آباد صادر شد که بعد از رسیدن سیف خان^۷ که از تغیر او بحراست (برگ ۴۲۷ ب) قلعه^۸ مبارک و نظم مهات دارالخلافت شاهجهان آباد معین شده بود، بمستقرالخلافت شتافته بصوبه داری آن مقر اقبال قیام نماید و سیف خان بخدمت و خلعت نوازش یافته مرخص گردید که بزودی خود را بدارالخلافت رساند و رعندان از خان بفوجداری نواحی اکبر آباد از تغیر همت خان تعین یافت و میر مهدی یزدی مراد بخشی، بدیوانی آن مستقر حشمت منصوب گشت - هفتم ربیع الاول^۹ هژدهم مهر ماه، رایت ظفر آیت پرتو^{۱۰} سعادت^{۱۱} بدارالسلطنت لاهور افکند و سید سلطان از سادات کربلای معلی که یکچند در گولکنده بوده و برعبری دولت^{۱۲} از آنجا بقصد استلام آستان خلافت از قطب الملک

- ۱ - در جمیع نسخهها 'شهرپور' مسطور است این کلمه عبارت را مبهم میسازد، کلمه^۱ 'بهیره پور' از عالمگیر نامه : ۸۳۸، گرفته شده - ۲ - پی :
- 'پیر پنجال سخت است' - ۳ - در جمیع نسخهها 'اواهریل' مسطور است - کلمه^۲ 'اوهر' از عالمگیر نامه : ۸۳۸ گرفته شده - ۴ - پی : 'شهرپور' -
- ۵ - ما : 'پانزده روز' - ۶ - عالمگیر نامه : ۸۳۹ 'صیف خان' - ۷ - برای واقعات تواریخ بیست و ششم صفر و چهارم ربیع الاول رک به عالمگیر نامه :
- ۸۳۹ - ۸۴۰ - ۸ - پی : 'از پرتو' - ۹ - آ : ۵۱۴ ب 'مکاره اعدا در پیش داشت - او از اخبارات و احوالات آن از سادات کربلای معلی که یکچند -
- ۱۰ - آ : 'فرستاده او بقصد استیلام' -

جدا شده بود ، شرف آستانبوس یافته یکزنجیر فیل برسم پیشکش گزرائید [ه] بعطای خلعت سر بلند گردید و ازین که ملا عوض و جیه بنابر تقصیری مورد عتاب شده بود ، خواجه قادر که شرف سیادت با منزلت فضیلت فراهم داشت ، بخدمت احتساب از تغیر او خلعت مرافرازی پوشیده - چون درین ایام نوبت خان چیلہ را یکی از چیلہها بادشاهی در جلو بسابقه^۱ عداوت بزخم جمدهر از پای در آورده بود ، معدلت بادشاهانہ قاتل را بیامسا رسانید و دو پسر و برادران مرحوم مورد عاطفت گشتند و کوچک بیگ ملازم عبدالعزیز خان والی بخارا که از جانب آنوالا دودمان ، چند سراپ و برخی جانوران شکاری [را] برسم ارمغان آورده بود ، سعادت استلام آستان فلک نشان دریافته اشیای مزبوره را بنظر انور رسانید - حاجی محمد عرب فرستاده^۲ امام یمن شرف اندوز ملازمت گشت و دو سراپ عربی و دو قبضه^۳ شمشیر که امام مذکور برسم هدیه ارسال داشته بود ، بخدمت اشرف گزرائید - پانزدهم حضرت گیتی خدیو بزیارت روضه^۴ منوره حضرت جنت مکانی نورالدین محمد جهانگیر بادشاه طالب ثراه که دران روی آب راوی واقعست توجه فرموده هزار روپیہ بمجاوران انعام فرمودند -

—:0:—

۱ - در جمیع نسخہها 'که یکی' مسطور است این تصحیح قیاسی است -

جشن وزن شمسی

روز، دو شنبه یازدهم ربیع الثانی جشن وزن مبارک شمسی انعقاد یافت و سال
چهل و پنجم از عمر هایون بهزاران میمنت پانجام رسید و سال چهل و هشتم آغاز
شده^۲، عاقل خان که یکچند [به] رسم گوشه نشینی در لاهور بسر میبرد، منظور
انظار عاطفت گشته بمکرمت خلعت و منصب دو هزاری و هفتصد سوار دگر باره
کامیاب دولت بندگی گردید و سید سلطان کربلایی بمنصب هزار و پانصدی
ششصد سوار سر افراز گشت و کوچک بیگ ملازم عبدالعزیز خان والی بخارا،
بمرحمت خلعت و انعام دو هزار روپیه سر افراز گشته رخصت انصراف یافت^۳ و
چون^۴ شاه عباس جهت تهنیت سریر آرای این زیبنده اورنگ جهانکشای، بوداق
بیگ را با نامه مبتنی بر مراسم مبارکبادی و مبنی [بر] قواعد یک جهتی و
اتحاد و ارمغان شایسته بسده سپهر آئین فرستاده بود، او در سنه چهارم جلوس
والا باستان معلی رسیده ادای مراتب سفارت نموده در همان سال کامیاب مراجع
خسروانی شده رخصت انصراف یافت -

—:0:—

-
- ۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۸۴۱ - ۸۴۲ - ۲ - برای تفصیل رک به
 - عالمگیر نامه : ۸۴۲ - ۸۴۳ - ۳ - عالمگیر نامه : ۸۴۵ تفصیل بیشتر دارد -
 - ۴ - آ : 'والده ایشان در بازیافت آن مکان بی زیبنده اورنگ' -

فرستادن تربیت خان بسفارت ایران

درین اوقات حضرت شاهنشاهی صحیفه^۱ عطفوت مشحون ، در جواب آن ، طراز نگارش داده (برگ ۲۸ ۴ الف) با برخی از نفایص ممالک هندوستان برسم ارمغانی مصحوب تربیت خان صوبه دار ملتان که از بنده های سنجیده این دولت گردون توان و صاحب ثروت و سامان بود ، مرسول فرمودند و رغایب و لوادر این مملکت که زیاده از هفت لک روپیه قیمت^۱ آن بود ، فرستادند -

—:0:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۸۴۵ -

توجه از دارالسلطنت لاہور بہ دارالخلافہ شاہجہان آباد

و ہفدہم^۱ ربیع الثانی لوای توجه بصوب دارالخلافہ شاہجہان آباد
بر افراختند۔

—:0:—

۱۔ برای احوال تواریخ پانزدہم ، ہژدہم ، بیست و یکم ، بیست و چہارم و
بیست و ہفتم ربیع الثانی و یازدہم ، سیزدہم ، بیست و دوم و بیست و ہشتم
جہادی الاول و ہفتم و نہم جہادی الاخر رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۴۶ - ۸۴۹ -

تفویض وزارت جعفر خان

دوم جمادی الاخر که نواحی قصبه پانی پت مہبط انوار نزول بود ، زبدہ امرای عظام جعفر خان کہ او را از مالوہ بجهت تفویض خدمت جلیل القدر وزارت طلبداشته بودند ، دولت زمین بوس دریافتہ یکہزار مہر و یکہزار روپیہ بصیغہ نذر و برخی از جواهر زواہر برسم پیشکش گزارانیدہ ، شب ہنگام کہ ساعتی مسعود بود ، در انجمن خاص غسلخانہ بخدمت والای وزارت عظیم کہ آن نوٹین اخلاص آئین را لیاقت و شایستگی آن بود ، سر بلند گشتہ ، بعطای خلعت خاص با چرکسی قامت امتیاز بر افراخت و چہار شنبہ سلخ ماہ مذکور ساحت دارالخلافت شاہجہان آباد بورود مسعود کرامت^۲ آمود شد ۔ دران ایام عاقل خان بخدمت داروغگی غسلخانہ بعد انتقال الہ یار خان کہ بسبب عارضہ پیشتر بدارالخلافت آمدہ بساط حیات در نوردیدہ بود ، سر افراز گشت و حاجی محمد فرستادہ امام یمن بمرحمت خلعت و انعام چہار ہزار روپیہ مشمول عاطفت گردیدہ رخصت الصراف یافت و صف شکن خان را با برخی از عساکر قاہرہ تعین نمودند کہ [بہ] اورنگ آباد رفتہ در خدمت بادشاہزادہ کامگار محمد معظم باشند^۳ ۔

—:0:—

۱۔ مآ: 'خبر کشتی' ۔ ۲۔ برای احوال تاریخ چہاردہم و بیست و دوم جمادی الاخرہ رک بہ عالمگیر نامہ: ۸۵۰ - ۳۔ مآ: 'ذخیرہ اندوز نشاط گشت' ۔ ۴۔ در عالمگیر نامہ: ۸۵۰ - ۸۵۳ بیشتر وقایع در تواریخ مختلفہ مسطور است ۔

آغاز سال هفتم آیین دولت عالمگیری سنه هزار و هفتاد و چهار هجری

درین اوقات خجسته اثر شب دو شنبه رویت هلال ماه مبارک رمضان اتفاق افتاد - سال هفتم از سنین میمنت قرین سلطنت خلیفه زمان و زمین آغاز شد و اشاره معلی^۲ به ترتیب مقدمات جشن جلوس هایون صادر گشت و روز عید فطر بعد معاودت از مصلی در ایوان چهل ستون خاص و عام که بدستور معهود آراستگی یافته بود، سریر آرای اقبال و کام بخشی شدند و بادشاهزاده عالی همم کامگار و امرای حضور و صوبه داران را بمنایات گوناگون مورد نوازش خسروانه ساختند^۳ - محمد کامگار ولد جعفر خان از اصل و اضافه بمنصب هزاری دو صد سوار و بخطاب کامگار خانی و میر غضنفر میر توزک بخطاب یکم تاز خانی مشمول نوازش گردیدند و مؤلف این بدیع نامه بمنایات یکرأس اسپ خاصه با ساز سر افراز شده عنان دولت بدست آورد - بیست و یکم ذیقعده جشن وزن قمری منعقد گشته سال چهل و هشتم بسعادت و بهروزی از عمر ابد قرین آغاز شد^۴ -

—:O:—

۱ - در آ : مسطور است که درین سال از وقایع عجایب و غرایب بظهور پیوست -
انحلال ماه مبارک رمضان - ۲ - در سآ : ۶۱۱ الف : اشاره هایون نوشته شده - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۸۵۳ - ۸۵۹ - ۴ - عالمگیرنامه : ۸۵۹ 'اواسط روز مبارک شنبه بیست و یکم ذی قعدة مطابق بیست و هشتم خرداد' - ۵ - در عالمگیرنامه : ۸۶۰ - ۸۶۶ وقایع عمومی سلطنت مفصلاً نوشته شده -

تولد اعزالدین برادر معزالدین

درین هنگام از عرضداشت گوهر افسر حشمت و اقبال بادشاهزاده خجسته خصال
بمعد معظم بظهور پیوست که هفدهم ذیقعدہ^۱ در مشکوی دولت آن عالی تبار
از بطن عصمت نقاب، والدہ کریمہ سلطان معزالدین پسری والا گوهر متولد شد۔
حضرت شاهنشاهی آن نوگل حدیقہ را بسططان اعزالدین موسوم ساختند۔

هژدهم^۲ ذیحجه مصطفی^۳ خان خوایی را که از دیرین بندهای سنجیدہ درگاه
آسان جاہ است، بسفارت توران زمین مقرر نموده^۴ مصحوب او نامدای که
بموجب امر اعلیٰ دانشمند خان انشا کرده بود با موازی یک لک و پنجاه هزار
روپیہ، از نوادر مرصع آلات و نفایس اقمشہ بعبدالعزیز خان والی بخارا فرستادند
و سبحان خان والی بلخ را بارسال نامہ^۵ عطوفت عنوان و موازی یک لک روپیہ
ارسال یادآوری فرمودند۔ از وقایع سهرند بظهور پیوست که باقر خان فوجدار
چکہ را روزگار حیات بسر آمد و عبدالعزیز خان مرزا خانی عرف شیخ عبدالعزیز
بجای او معین گشت^۶۔

چون سیوای مقهور باستظهار قلاع متینہ شیوہ قزاقی پیشہ کرده غبار^۷ شورش
می انگیخت و برهزنی و دزدی متعرض حال تبار کشتی نشین و بادیه نورد
میگشت و اگرچہ مهاراجہ جسونتسنگ^۸ با جنود قاہرہ بامتیصال او تعین یافته

۲۔ عالمگیر نامہ: ۸۶۲ 'بعد از انقضای ۳۳ پاس از روز مذکور'۔ ۳۔ برای
وقایع هشتم و دہم ذیحجه رک بہ عالمگیر نامہ: ۸۶۱ - ۸۶۳ - ۳ - پی:
'خانی'۔ ۴۔ 'ہنگام رخصت بعنایت خلعت و اسپ با ساز طلا و شمشیر با
ساز میناکار و جہدہ مرصع با علاقہ^۵ مروارید و سپر و ترکش ہر دو با ساز
میناکار و مادہ فیل با حوضہ سربلند شد۔ عالمگیر نامہ: ۸۶۳ - ۵۔ در
عالمگیر نامہ: ۸۶۵ - ۸۶۶ مفصلاً نوشتہ شدہ۔ ۶۔ در آ: ۵۱۶ الف
این عبارت زاید است: 'اوباش دست دراز کردہ و بر کشور سالار می گشت'۔
۷۔ در عالمگیر نامہ: ۸۶۶ - ۸۶۸ راجع بہ شورش سیوا و تعین یافتن
راجہ جیسنگہ مفصلاً نوشتہ شدہ۔

بود و در تخریب ولایت و تسخیر حصون آن مفسد سعی موفور بظهور رسانید، لیکن اثری که مطلب اولیای دولت بود، بر کوشش او مترتب نشد، بنابراین درین ایام راجه جیسنگه و چندی از امرای نامدار با توپخانه و سایر ادوات نبرد که همگی قریب چهار ده هزار سوار بودند، سوی لشکر متعینه صوبه دکن بدفع آن ضلالت آئین گردیدند.

—:o:—

۱ - در آ : ۵۱۶ الف 'سنین روی از مطلوب اولیای دولت بود' بعد از 'بظهور رسانید' مسطور است -

وزن شمسی

روز شنبه نوزدهم^۱ ربیع الاول^۲ جشن وزن مبارک شمسی انعقاد یافته از عمر اشرف سال چهل و هفتم شمسی، به نیک اخترى جلوه آغاز کرد - بادشاهزاده‌های^۳ والا تبار و خوانین نامدار بمراحم بادشاهانه شرف اختصاص یافتند و سیف الدین صفوی بخطاب کامیابخانی^۴ و حکیم صالح شیرازی بخطاب صالح^۵ خانی و حاجی شفیع دیوان دکن بخطاب شفیع^۶ خانی، کامیاب مرحمت گشتند و مخترع این نامه^۷ غرابت اسلوب بختاور خان و دربار خان^۸ ناظر حرمسرای مقدس که از تغیر جواهر خان مقرر شده بود، هر یک بعطای ماده فیل بلند پایگی اندوختند^۹ و از وقایع صوبه مالوه بمسامع حقایق مجامع رسید که نجابت خان صوبه‌دار آنجا جهان گذران را بدروود نمود و نظم مهم آن صوبه بوزیر خان صوبه‌دار خاندیس^{۱۰} تفویض یافته،

- ۱ - عالمگیر نامه: ۸۶۹ 'نوزدهم ربیع الاول مطابق هفدهم آبان' - ۲ - اگرچه صاحب عالمگیر نامه ۵۵۵ وقایع را با ترتیب نوشته است اما در اینجا اشتباهی وجود دارد، بر صفحه ۸۶۶ تحت وقایع ربیع الثانی ص ۸۶۶ مینویسد: 'هشتم ربیع الثانی چون دسهره بود که عید هندوانست عاطفت بادشاهانه راجه جیسنگه را بعطای خلعت خاص نوازش نمود - شانزدهم ماه مذکور داؤد خان که از ولی بعضی وقایع که مربوط به ماه ربیع الاول است بعد ازان نوشته است - رک ص: ۸۶۸ - صاحب - مرآة العالم هیچ واقعه^۱ ماه ربیع الثانی را قبلاً ننوشته است - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۸۶۹ - ۸۷۰ -
- ۴ - عالمگیر نامه: ۸۷۰ 'سیف الدین صفوی بخطاب کامیابخانی و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هفت صد سوار' - ۵ - عالمگیر نامه: ۸۷۰ 'بخطاب صالح خانی و باضافه^۱ پانصدی بمنصب هزار و پانصدی بمنصب یکصد سوار' - ۶ - عالمگیر نامه: 'بخطاب شفیع خانی و از اصل و اضافه بمنصب هزارى دو صد و پنجاه سوار' - ۷ - سآ: 'دریا خان' - ۸ - برای تفصیل رک عالمگیر نامه: ۸۷۰ - ۸۷۳ - ۹ - 'تفویض یافته داؤد خان که در سلک کومکیان راجه جیسنگه انتظام داشت بصوبه داری خاندیس' از سآ گرفته شده -

داؤد خان که در سلک کومکیان راجه جیسنگھ انتظام داشت ، بصوبه [داری] خاندیس مقرر شده فرمان شد که یکی از اقارب خویش را در بادہ طیبه برهانپور گذاشته ، خود عازم مقصد شود ۔

—:0:—

۱ - در عالمگیر نامہ : ۸۷۳ - ۸۷۴ بیشتر امامی امراء مندرج است ۔

ولادت سلطان محمد عظیم

ہشتم جہادی الاخر از عرضداشت اختر سپہر خلافت ، بادشاہزادہ والا قدر محمد معظم کہ در دکن بود بظہور پیوست کہ بیست و ششم جہادی الاولی در مشکوی دولت آنوالا تبار از بطن دختر ستودہ سیر راجہ روپ سنگہ راتھور گرامی پسری تولد یافتہ ، یکہزار اشرفی کہ بصیغہ نذر فرستادہ بود ، بمحل عرض رسید ۔ حضرت شاہنشاهی از ورود این سڑدہ مسرور گشتہ آن مولود مسعود را بسطان محمد عظیم^۲ موسوم ساختند^۳ و ارسلان علی ولد الہ وردیخان مرحوم کہ سابق فوجدار بنارس^۴ بود ، بفوجداری میوستان از تغیر ضیاءالدین خان (برگ ۴۲۹ الف) معین گردیدہ بخطاب ارسلان خانی نامور گشت و پلنگ حملہ مخاطب بارسلان خان بخطاب خنجرخانی سر افراز گردید و بعرض اشرف رسید کہ فیروز خان میواتی فوجدار دیپالپور^۵ و حقیقت خان^۶ یزدی کہ در سلک گوشہ نشینان بود ، باجل طبیعی موعود در گذشتند و دیندار خان^۷ بفوجداری دیپالپور تعین

- ۱ - مآ : 'پسری از بطن دختر' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۸۷۴ 'عظیم الدین' -
- ۳ - برای وقایع یازدہم جہادی الاخرہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۷۴ - ۴ -
- کلمات 'فوجدار بنارس بود' از مآ : گرفته شدہ - ۵ - آ : 'فوجدار دیپالپور از عرصہ چند روز برکاب سعادت پای بوس شد و اجل موعود در گذشتند و دیندار خان بفوجداری ماچھورہ کہلات سیرت و چون نیکنام خان' - ۶ -
- حقیقت خان اسحق بیگ یزدی : ابتدا خانسامانی سرکار ممتازالزمانی داشت ۔ سال چہارم فردوس آشیانی چون آن عقیقہ از دار فانی بدار باقی نقل نمود ، بادشاہ او را بخدمت دیوانی بیگم صاحب بر نواخت ۔ سال دوازدہم بخطاب حقیقت خان مخاطب گردید ۔ سال ہیجدہم بافزایش پنجاہ سوار از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی صد سوار ، ترقی پذیرفت ۔ سال بیست و ہشتم چون بکبرسن رسیدہ بود ، بادشاہ او را از کارہا باز داشتہ بگوشہ گزینی آرامش بخشید ۔ سال ہفتم خلد مکانی ، ۵۱۰۷۴ رحلت کرد ۔ (مآثر الامراء ،
- ۱ : ۵۹۰ - ۵۹۱) - ۷ - صاحب عالمگیر نامہ : ۸۷۵ - ۷۶ راجع بہ منصب دیندار خان مینویسد ۔ 'فوجداری دیپالپور تعین یافت بعنایت خلعت و اسپ و باضافہ ہشتصد سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی دو ہزار سوار مباحی شد'۔

یافت و چون نیکنام خان قلعدار رهناس بساط حیات در نوردیده بود ، ولی بیگ
گولایی بحرامت آن حصن سپهر اسامی معین شد^۲ .

—:۰:—

۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۸۷۶ این واقعه را در وقایع تاریخ بیست و سوم
رجب مندرج ساخته است - ۲ - برای وقایع تاریخ غره شوال رک به
عالمگیر نامه : ۸۷۸ ، اما صاحب عالمگیر نامه بعد از نوشتن وقایع شوال راجع
به وقایع غره و پنجم و ششم ماه شعبان نوشته است که بر ضد ترتیب ماههای
اسلامی است -

آغاز سال هشتم از سنین دولت عالمگیری مطابق هزار و هفتاد

و پنج هجری

درین اوقات همیون شهر کرامت بهر رمضان در رسیده ، سال هشتم خلافت و فرمانروائی آغاز شد و اشاره والا به ترتیب اسباب و سرانجام لوازم جشن مسعود جلوس مبارک صادر گشت و روز عید فطر شهنشاه سپهر سریر پس از مراجعت از مصلی در ایوان خاص و عام بر تخت مرصع زر نگار جلوس فرموده ، باصناف مکرمت و احسان صید دلغای خلائق فرمودند - بادشاهزاده های بلند اختر و امرای^۲ حضور و اطراف بنوازشهای خسروانه مباهی گشتند - ناصر^۳ چیله بمناسبت داروغگی نقارخانه بخطاب نوبتخانی و خواجه طرب که در خدمت اعلیحضرت بود ، بخطاب محلدار خانی نامور شدند^۴ -

درین ایام حاجی احمد سعید که در چهارم سال جلوس همیون بجهت رسانیدن مبلغ شش لک روپیه و شصت هزار روپیه ، نذر حرمین الشریفین زادهای الله قدره^۵ و جلاله بآن اماکن قدس تعین یافته بود ، ازان صوب رسیده [ه] جبهه سالی آستان خلافت شد و چهارده سر اسپ عربی برسم پیشکش گزرانید و سید یحیی که شریف مکه معظمه او را با صحیفه^۶ نیازی و سه سر اسپ عربی و برخی تبرکات و تنسوقات آن مکان ملایک آشیان برفاقت مشار الیه بدرگاه فلک جاه فرستاده بود ، دولت اندوز ملازمت اشرف گشته بانعام خلعت و شش هزار روپیه سربلند شد - سیدی کاسل سفیر حاکم حبشه و سید عبدالله فرستاده حاکم حضر موت که آنها نیز با صحایف اخلاص و انموذجی از تنسوقات آنحدود ، درین ایام بجناب معلی رسیده بودند ،

۱ - عالمگیر نامه : ۸۷۷ 'شب چهارشنبه نوزدهم ماه اسفندار بود' - ۲ - برای تفصیل مناصب امراء و شاهزادگان رک به عالمگیر نامه : ۸۷۹ - ۸۸۱ - ۳ صاحب عالمگیر نامه اسمش محمد ناصر چیله بوده است - ۴ - عالمگیر نامه : ۸۸۱ - ۸۸۲ تفصیل بیشتر عهدیداران دارد - ۵ - صاحب مرآة العالم از 'درین ایام حاجی احمد سعید' تا 'از سوانح مستقرالخلافة اکبرآباد معروض بارگاه گردید' از عالمگیر نامه : ۸۸۲ - ۸۸۳ عیناً گرفته است -

بعطای خلاع و انعام نقود سرافرازی اندوختند و نه سر اسپ عربی که امام^۱ اسمعیل حاکم یمن از روی هوا خواهی ارسال داشته بود، بنظر فیض گستر رسید و این جشن جهان افروز تا پنج روز^۲ جهانرا هنگامه آرای نشاط [ساخت] - از وقایع صوبه دکن بعرض رسید که احتشام خان شیخزاده بدیوان که در سلک کومکیان راجه جیسنگه انتظام داشت باجل طبیعی روزگار حیانتش سپری شد و از سوانح مستقرالخلافه اکبرآباد معروض بارگاه سلطنت گردید که اعتبار خان که باحراز سعادت خدمت اعلیحضرت و حراست حصن حصین آن مقرر دولت قیام داشت و بنده قدیم الخدمت [بود] و از حسن بندگی او اعلیحضرت راضی بودند، رخت اقامت از حصار هستی بیرون کشید و خواجه پهل^۳ که متبنی متوفی بود و رعد انداز خان فوجدار نواحی مستقرالخلافه بجای او معین گشتند - خدمت خان مذکور بهوشدار خان صوبه دار آن مرکز سلطنت متعلق گردیده و منصبش باضافه هزار سوار چهار هزاری و چهار هزار سوار (برگ ۴۲۹ ب) مقرر شد - هشتم ذی قعدة مهاراجه جسونت سنگه از دکن رسید، باستلام سده سنیه چهره طالع را بر افروخت و یکهزار مهر و یکهزار روپیه بر صبیل نذر گزرانیده بعطای خلعت سرمایه^۴ مہاہات بر اندوخت -

—:0:—

۱ - کلمه 'امام' از آ : گرفته شده - ۲ - پنج روز جهانبانی در ورطه^۵ سببی بساط بود از وقایع - ۳ - آ : 'خواجه پهل' -

جشن وزن قمری

درین ایام موسم وزن در رسیده ، روز سه شنبه هفدهم شوال ، آن جشن خجسته انعقاد یافت و سال چهل و نهم از عمر میمنت طراز بادشاه دین پرور بهزاران بهروزی ، آغاز جهان افروزی نمود و دست دریا نوال شهنشاه والا اقبال به بخشش و نوازش سر افزای بخش بندهای حضور و امرای^۲ صوبجات گردید . کامل بیگ فوجدار اتک بخطاب کاملخانی و بکرم سنگه گوالیاری^۳ بخطاب راجگی نامور شدند و سید یحیی رسول شریف مکه معظمه و سیدی کامل سفیر حاکم حبشه و سید عبدالله فرستاده حاکم حضر موت ، هر یک بعطای^۴ خلعت و انعام نقود و اجناس و یکعدد اشرفی و یکعدد روپیه هر یک بوزن صد توله سربلند گشته رخصت انصراف یافت^۵ . دهم^۶ ذیحجه که عید فرخنده اضحی بود ، آئین عیش و نشاط بلند آوازی پذیرفت و نوزدهم که مطابق سیزدهم تیر بود ، جشن عید گلابی^۷ منعقد گشته ، بادشاهزاده های ارجمند و بختیار و امرای نامدار رسم گزرائیدن صراحی های مرصع و میناکار بجای آوردند .

— :۵:

- ۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۸۸۴ ترتیب ماه های اسلامی را در نظر نه گرفته است - درین مورد تاریخ هفدهم شوال مینویسد اما سه سطر قبل ازین تاریخ هشتم ذی قعدة نوشته است - ماه ذیقعدة بعد از شوال میاید - صاحب مرآةالعالم هم همین طور مغلوپ نوشته است - ۲ - عالمگیر نامه : ۸۸۴ - ۸۵ ، تفصیل مناصب همه امراء را دارد - ۳ - عالمگیر نامه : ۸۸۵ 'بکرم سنگه ولد راجه مان سنگه گوالیاری از زمینداران کوهستان جمون بخطاب راجگی و مرحمت ارسال خلعت سرمایه افتخار اندوختند' - ۴ - عالمگیر نامه : ۸۸۶ 'سیدی کامل سفیر حاکم حبشه بعنایت خلعت و اسپ و انعام دو هزار روپیه و سید عبدالله فرستاده حاکم حضر موت بعطای خلعت و اسپ و انعام دو هزار روپیه' - ۵ - در عالمگیر نامه : ۸۸۶ ذکر سفرای دیگر ولایات هم مسطور است - ۶ - برای وقایع غره ذی حجه رک به عالمگیر نامه : ۸۸۷ - ۷ - عید گلابی : در عهد حضرت عرش آشیانی اکبر بادشاه ، در آغاز بهار عیدی بود که امرا شیشه های گلاب آن روز پیشکش می کردند و در اواسط عهد محمد اورنگ زیب عالمگیر بادشاه این رسم بر افتاد -

فتح اکثری از قلاع ولایت سیوا و ایل شدن آن فتنه گر بحسن

کوشش راجه جیسنگھ

تبیین این داستان نصرت [طراز] آنکه آن زبده راجهای عظام چهارم شعبان سال گذشته، بخطه فیض بنیاد اورنگ آباد رسیده با عمراهان شرف ملازمت دره التاج عظمت و جلال بادشاهزاده فرخنده خصال مجد معظم دریافت و هشتم ماه مذکور ازان عالیقدر مرخص گشته بیست و پنجم بقصبه پونه که مهاراجه جسونت سنگھ با افواج بادشاهی آنجا بود، رسید و مهاراجه بموجب فرمان هایون اختیار آن مهم بدو باز گذاشته روانه درگاه سلاطین پناه گردید و آن نوئین اخلاص آئین چند روزی در پونه اقامت گزیده بضبط آنحدود و استحکام تھالها پرداخت و هفتم رمضان این سال فرخنده فال تسخیر قلعه پورندھر و حصن^۳ درمال^۴ که از معظمت قلاع سیوای تیره بخت بود، پیشنهاد همت ساخته، از پونه بسمت ساسور^۵ که هر دو قلعه مذکور نزدیک آن برفراز کوهی واقعست، برآمد و راههای برآمدن [ن] عاصیان بطرف بادشاهی بنصب تھانجات مسدود کرد. بیست و دوم آن ماه مبارک که بیک منزلی ساسور رسید، دلیر خان را که مقدمه جیش فیروزی بود، با افواج هراول پیشتر روانه نمود که از کتل سر راه عبور نموده نزدیک ساسور منزل گزیند و فردای آن خود نیز متعاقب او روان شد و از کتل گذشته و دو گروه طی نموده نزول کرد و دلیر خان که پیشتر آمده نزدیک ساسور در صدد نزول بود و مواره ایستاده سرزمین مناسبی برای فرود آمدن میجست، درینوقت فوجی از غنیم سیه روزگار نمودار گشته غبار پیکار برانگیخت. آن خان شہامت پرور بران جسارت کیشان حمله آور شده و آنها تاب ثبات نیاورده بطرف کوهی (برگ . ۴۳ الف) که قلعه پورندھر و درمال بر فراز آن مقابل هم بفاصله دو تفنگ انداز واقع است، روی ادبار آوردند و

۱ - پی : 'بقصبه' - ۲ - سآ : 'پونان' - ۳ - پی : 'حصین' - ۴ - پی و آ :
'در مال' - ۵ - نسخه اصل : 'شاه پور' دارد، تصحیح از روی آ : ۵۱۷ و
عالمگیر نامه : ۸۸۸ - ۶ - پی : 'منصوب' -

جنگی بگریز میگردند . خان مذکور جنگ کنان پپای گریوه آنکوه رسیده بسیاری از مقاهیر را طعمه شمشیر ساخت و مجاهدان فیروزمند قدم جرأت بران کوه گذاشته با عزم محاصره قلعه پیشتر رفتند و متحصنان هر دو قلعه شروع در انداختن توپ و تفنگ و بان کردند . دلیر خان^۱ با جنود نصرت نشان پای همت پس نکشید و نزدیک بحصن پورندهر رسید عجاله مورچالها بسته ، حقیقت حال را براجه جیسنگه اعلام نمود . راجه بمجرد اطلاع برینمعنی کیرت سنگه پسر خود را با سه هزار سوار خویش و راجه رایسنگه و قباد خان و میر حسین^۲ و اندر من بندیله و بادل بختیار و جمعی دیگر تعیین نمود و جمعی از بیلدار و مفا با سرب و باروت و دیگر آلات توپخانه و مصالح مورچال فرستاد و داؤد خان که راجه او را در پای کتل برسم چنداولی گذاشته بود ، چون ازینمعنی آگهی یافت از کتل عبور نموده ، از هانجا بجانب لشکر دلیر خان شتافت و باو ملحق شد و چون سلک جمعیت مجاهدان درست گردید بشوکت تمام همت بر محاصره هر دو قلعه بست و با مستحکام مورچال ها پرداختند و کمند تدبیر بر کنگره تسخیر آن دو بلند حصار فرخ آثار انداختند و شب و روز آتش جنگ شعله ور بود^۳ . ششم^۴ شوال که یک برج قلعه در مال بصدقات متواتره توپها شکست و انهدام یافت ، دلیر خان^۵ بران برج پورش کرده علم نصرت بر بالای برج افراشته دست جلادت بجدال و قتال کشوده نوای استیلا بر افراخته ، کار بر محصوران تنگ ساخت . آن گروه ضلالت یزوه روز دیگر کسی نزد راجه فرستاده بزبان خضوع اما طلبیدند و اواخر روز محصوران از قلعه برون آمده بدلیر خان ملاتی شدند و آن قلعه بتصرف اولیای دولت درآمد و بعد^۶ از فتح این قلعه راجه جیسنگه و لودینخان را با دیگر

- ۱- صاحب عالمگیر نامه : ۸۹۰ بعد ازین جماعه میگوید 'معموره که در کمر کوه بود و دکنیان آنرا ماچی گویند ، آتش زده بعزم محاصره قلعه پیشتر رفتند' - ۲- آ : دلیر خان و همیشه در اطاعت آن پورن الدهر رسید' .
- ۳- در عالمگیر نامه : ۸۹۰ 'منرسین' مسطور است - ۴- در عالمگیر نامه :
- ۸۹۰ - ۹۲ تفصیل دیگر هم داده شده - ۵- برای وقایع تاریخ سوم شوال
- رک به عالمگیر نامه : ۸۹۲ - ۶- در عالمگیر نامه : ۸۹۲ - ۹۳ همین
- واقعه با تفصیل نوشته شده - ۷- 'و بعد از فتح این قلعه راجه بصوابدید رای
- اخلاص پیرا داؤد خان را با راجه رایسنگه و شرزه خان و امر سنگه چندراوت
- و بهد صالح ترخان و سید زین العابدین بخاری و اجل سنگه کچهواها نوکر

امراء که همگی قریب هفت هزار بودند ، معین نمودند که از هر دو طرف
 ولایت سیوای مردود درآمده بتاخت و تاراج پردازند . بقطب الدین خان که
 او نیز با لشکر شایسته در سمت جنیر^۲ متعین بود و بلودینخان که بمحافظت ملک
 تلکوکن^۳ قیام داشت نوشت که آنها نیز از آنطرف ولایت آن مخدول درآمده در
 تخریب آن کوشند^۴ . و دلیر خان با همراهان بتسخیر قلعه^۵ پورندهر کمر همت
 بسته و چون اکثری از ولایت عاصیان پایمال خرابی شد و بندی و مواشی بسیار
 غنیمت آوردند و مبارزان منصور کار بر متحصنان حصین پورندهر تنگ ساختند
 و میوای ضلالت کیش بر مراتب مطوت و استیلای جنود قاهره آگاه گشته
 بیقین دانست که عنقریب از قلعه^۶ پورندهر که از مواد عمده نخوت او بود و
 بسیاری از اقربای او دران محصور اند ، مسخر خواهد شد و لامحالہ افواج پس
 ازان بمحاصره^۷ معین راجگره که آن نابکار پشت استظهار بدان باز داده ، با همگی
 اهل و عیال و ذخایر و اموال دران بود ، خواهند پرداخت و آنرا بجزر و تهر
 مفتوح خواهند ساخت و مال حالش بگذران و استیصال خواهد کشید ، لا جرم
 پیش بینی را کار بسته چندی قبل ازین بتکرار کسان نزد راجه جیسنگه فرستاده
 بود که تمهید مراسم اعتذار و اصلاح کار آن ضلالت شعار نمایند و در آخر پندت

← عمده خود و چهار صد سوار از تابینان خویش و جمعی دیگر از مبارزان بسالت
 کیش که همگی قریب هفت هزار سوار بودند ، معین نمود .

۱- جمله 'که او نیز با لشکر شایسته در سمت جنیر متعین بود و بلودینخان' از آ :
 ۵۱۸ الف گرفته شده - ۲- نسخه اصل : 'خیبر' آ : 'بمیر' مآ : 'میسر'
 تصحیح از عالمگیر نامه : ۸۹۳ - ۳- پی : 'کوکن' دارد - ۴- عالمگیر نامه
 ۸۹۴ - ۹۰۰ راجع به تسخیر قلاع مختلفه تفصیل بیشتر دارد و برای وقایع
 تواریخ بیست و یکم شوال و بیست و چهارم و بیست و نهم همین ماه و چهار
 و بیست و چهارم ذی قعدة رک به صفحات مزبور عالمگیر نامه .

نام برهنی که آن مقهور لثم باو رابطه ارادت و اعتقاد عظیم داشت باشاره او نزد راجه آمده حرف استدعای امان در میان آورده بود و راجه باو عهد نموده که اگر آن مدبر غدار بقدم صدق و راستی طریق عجز و ندامت پوید و بی سلاح بآیین مجرمان آمده ملاقات کند، از آسیب جانی در امان خواهد بود. چون پندت مذکور معاودت نمود آن جهالت منش بعهد و قول راجه از خوف و هراس رسته هفتم ذیحجه با معدودی از راجگده بآئینی که قرار یافته بود، بقصد ملاقات راجه روان گردید و هشتم ماه با راجه ملاقی شد، راجه باو معانقه کرد، نزدیک خود جای داد. آن ضلالت سگال زبان ابتهال کشوده گفت که قلعه پورندهر را با بسیاری از قلاع دیگر بامید عفو و بخشایش خدیو گیتی کرم گستر، پیشکش میکنم و من بعد غاشیه دولتخواهی و خدمتگزاری بر دوش خواهم کشید. راجه او را بجان و مال امان داد و غازی بیگ میر توزک را اشاره نمود که برفاقت یکی از مردم او نزد دلیر خان و کیرت سنگه رفته بگوید که چون سیوا از یآوری بخت و رهبری طالع منهج قویم فرمان پذیری سپرده است، مراعات خاطر او کرده محصوران را امان دادیم، متعرض حال آنها نگشته بگذارند تا بیرون روند، و سپاه ظنر پناه بقلعه درآمد آنرا تصرف نمایند. غازی بیگ ابلاغ پیام نمود و کس سیوا باشاره او بدروازه حصار رفته متحصنانرا باعلام کیفیت حال مزده حیات تازه بخشید. هفت هزار تن از مرد و زن از آنجمله چهار هزار مرد جنگی از قلعه برآمدند و بندهای بادشاهی داخل شده آن حصن متین را تصرف نمودند و ذخیره اسلحه و توپخانه و سایر اشیای که در آن بود بقید ضبط آمد. در همین روز سیوا پنج قلعه دیگر تسلیم نمود. چون دلیر خان هنوز دریای قلعه اقامت داشت، راجه سیوا را برفاقت راجه رایسنگه نزد خان مذکور فرستاد که باو ملاقی شود. آن خان شهاست پرور بعد از ملاقات دو سر اسپ عربی یکی با ساز طلا و شمشیر و چمدهر، هر دو با ساز مرصع و دو تقوز از نفایس اقامه باو داده رخصت نمود.

- ۱ - در عالمگیرنامه : ۹۰۱ - ۹۰۶ ، راجع به آمدن سیوا مفصلاً مسطور است .
- ۲ - صاحب مرآة العالم ' راجه او را بجان و مال امان داد . - توپخانه و سایر اشیای که در آن بود بقید ضبط آمد ' از عالمگیر نامه : ۹۰۲ - ۹۰۳ .
- ۳ - آ : ' با ایشان ظاهر نموده صد هفت هزار تن از مرد و زن ' - گرفته است .
- ۴ - اسامی این پنج قلعه طبق عالمگیرنامه : ' لوه کره و ایسا کره و تپکی و تکونه و روهیره ' است .

چون پیشتر که سیوا بنابر مال اندیشی، راه آشنائی و آمد و شد کسان
براجه کشوده بود و راجه بجهت امتیالت آن مدبر فرمان عالیشان مبنی بر مژده
فضل و بخشایش، بنام او با خلعت عاظفت از پیشگاه خلافت التماس کرده بود،
فرمان هایون و خلعت که بموجب استدعای آن زبده راجهای عظام از جناب
سلطنت مرسل گشته بود، درین روز رسید - اواخر روز سیوا با امتیاع این بشارت
عظمی بهجت اندوز گشته با استقبال مثال کرامت امتثال شتافت و خلعت افتخار
پوشیده بمژده احسان اطمینان یافت - راجه با او درباره سپردن تمامی قلاع (برگ
۴۳ الف) باولیای دولت سخن در میان آورد و بعد از گفتگوی بسیار مقرر شد
که از جمله سی و پنج قلعه ولایت نظام الملک [که] در آنولایت بوده، والیحال
سیوا در تصرف داشت، بیست و سه قلعه که حصن ستین بودند، پورندهر و ردرمال،
از آنجمله باشد و قریب ده لک هون حاصل ولایات متعلقه آنست، بتصرف
بندهای درگاه آسانجاه سپارد و از آنجا که دست توسل و التجا بعفو عمم شهنشاه
جرم بخش در زده بخدمت ندامت مملکت بندگی سپرده بود، دوازده قلعه که
قریب یک لک هون محصول مضافات آنست، بدستور سابق در تصرف او باشد
و سنبها^۲ جی پسر خود را نزد راجه بفرستد و آن پسر در سلک بندهای درگاه
منتظم گشته همراه راجه باشد و سیوا نیز^۳ هرگاه در آنحدود مهمی^۴ بمیان آید،
کمر همت بر میان جان بسته لوازم عبودیت بجا آرد - بر این قرار داد راجه
او را دو اسب با ساز طلا و یکزنجیر قیل داده رخصت نمود و تفصیل اسامی [قلاع]
مفتوحه اینست :

۱ - پورندهر	۲ - ردرمال ^۵	۳ - کندانه	۴ - کهنداکله
۵ - لوه گره	۶ - ایسا کده	۷ - پتکی	۸ - تکونه
۹ - روهیره ^۶	۱۰ - ناردرک	۱۱ - ماسولی	۱۲ - بهنداردرک
۱۳ - پلتن کهول ^۷	۱۴ - روپ گره	۱۵ - بکت گره	۱۶ - موربخن
۱۷ - مانگ گره	۱۸ - سروپ گره	۱۹ - ساکر گره	۲۰ - مرک گره
۲۱ - انکوله	۲۲ - سون گره	۲۳ - مان گره	

۱ - پی : 'رود مال هر' دارد - ۲ - در عالمگیر نامه : ۹۰۵ سن سنبهاجی هشت
سال مرقوم است - ۳ - پی : 'نیز همراه' - ۴ - آ : 'در آنحدود پرتو ورود
انداخت - سر بسته از آن بوطن بسته لوازم عبودیت' - ۵ - پی : 'رومال' -
۶ - پی : 'روهیره' دارد - ۷ - در عالمگیر نامه : ۹۰۵ اسمش 'پکس کهول'
نوشته شده اما در نسخه پی : 'پلس رسول مندرج است -

چهاردهم ذیحجه سنه هاجی پسر سیوا نزد راجه آمد و چون بموجب التماس آن عمده راجه سنه هاجی از پیشگاه مکرمت بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار سر افراز گردیده ، فرمان مشتمل برین معنی درین روز رسیده بود - راجه او را هنگام دیوان طلبیده بجای بیگ بخشی لشکر ظفر اثر ، اشاره نمود تا او تسلیم این عطیه عظمی فرسود و پس از چند روز سیوا نیز از راجه رسیده و ملا احمد ناتیه که از عمده های عادل خان حاکم بیجاپور بود ، جهت عذر خواهی تقصیر مال وجوه پیشکش از جانب خان مذکور پیش راجه آمده ، تمهید مراتب معذرت نمود^۲ - آن عمده راجه مراسم نکو داشت و احترام بجای آورد و چون سیوا ازان باز که بیسلاح آمده بر راجه ملاقی شده بود تا اینوقت یراق نمی بست - راجه یک قبضه^۳ شمشیر و جمدهر مرصع باو داده تکلیف یراق بستن نمود - نوزدهم ذیحجه که خبر فتح و آمدن سیوا نزد راجه جیسنگه بمسامع جاه و جلال رسیده عواطف خسروانه راجه را بعطای خلعت خاص و شمشیر خاصه با ساز مینا کار^۴ و یک زنجیر فیل با یراق نقره و جل زر بفت نواخته ، دو هزار سوار از تابینانش دو اسپه سه اسپه مقرر نمود که منصبش از اصل و اضافه هفت هزاری هفت هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد - کنور رام سنگه خلف راجه مذکور که در حضور بود و عمده های همراه راجه دلیر خان و داؤد خان و راجه رایسنگه میسوده و کیرت سنگه و غیرهم مورد انواع^۵ مواهب عالییه شدند^۶ - درین ایام^۷ از وقایع صوبه مالوه بعرض

- ۱ - صاحب عالمگیرنامه این واقعه را در تاریخ بیست و یکم ربیع الاول مینویسد اما قبل ازین تاریخ چهاردهم ذیحجه نوشته است - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۰۶ این واقعه را هم در وقایع تاریخ بیست و ششم ربیع الاول نوشته است و این تاریخ هم مغلوپ است - ۳ - در عالمگیرنامه : ۹۰۷ 'یک قبضه شمشیر و یک قبضه جمدهر هر دو با ساز مرصع باو داده' - ۴ - ما : 'مینا رنگ' - ۵ - در عالمگیرنامه : ۹۰۷ - ۹۰۸ 'بمرحمت خلعت قامت سباهات افراختند - و یک هزار سوار از تابینان دلیر خان دو اسپه سه اسپه مقرر شد که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار ازان جمله دو هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد و کیرتسنگه بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار سوار - - - - - سر بلندی اندوختند - ۶ - برای وقایع سوم و نوزدهم محرم رک به عالمگیرنامه : ۹۰۸ - ۸ - صاحب عالمگیری نامه : ۹۰۸ این واقعه را در وقایع تاریخ نوزدهم محرم مندرج ساخته است -

رسید کہ نوازش خان برادر خرد خلیل اللہ خان مرحوم کہ فوجدار ماندو' بود ،
جہان گذران را پدرود نمود - محمد بیگخان^۲ بفوجداری ماندو تعیین یافت -

—:0:—

1. Mandu : historic fort in the Dhar state, Central India, situated in 22° 21' N. and 75° 26' E., 22 miles from Dhar town, on the summit of flat topped hill in the Vindhyan range, 2,079 feet above sea level. Imperial Gazetteer, vol. xvii, pp. 171-173.

۲ - عالمگیرنامہ : ۹۰۸ - ۹۰۹ 'محمد بیگ خان بفوجداری ماندو تعیین یافتہ ،
بعنایت خلعت و اسپ و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی شش صد
سوار سر بلند شد'

تعیین یافتن راجہ جیسنگھ بتااخت ولایت بیجاپور

و چون عادل خان^۱ در ادای مبلغ یک کروڑ روپیہ کہ در زمان توجہ^۲ الویہ^۳ آسان فرما ، از جلوس^۴ معلی بتسخیر بیجاپور ، تقبل دادن آن نموده [بود] بدفع الوقت میگذرانید و هر سال تمہید (برگ ۳۱ ب) مراتب اعتذار کرده ، باوجود اندوختہ های وافر ، دعوای افلاس و اظهار خجالت مینمود ، و معذک^۵ در امداد و عنایت [و] اعانت سیوا بلشکر و خزانه میکوشید و درین وقت خدیعت و حیلہ وری او بہ براهین باہرہ ثبوت یافت . یرلیغ ہایون از موقف جلال براجہ جیسنگھ صادر گشت کہ بعد از بند و بست قلاع و ولایاتی کہ از سیوا بتصرف اولیای دولت قاہرہ آمدہ بود ، بافواج منصورہ بتااخت ولایت بیجاپور شتافتہ در تخریب توابع و مضافات آن کوشش بکار برد . و تا پای قلعہ^۶ بیجاپور رفتہ بمہاصرہ آن مقید نگشتہ آنقدر کہ مقدور باشد ، ولایت مذکور را بتازد و ہرجا از جنود مخالف اثری ظاہر شود صف آرای کارزار گردیدہ ، دمار از روزگار آنها بر انگیزد تا عادل خان نادان از خواب غفلت بیدار شدہ سرمایہ ہوشیاری و کار آگہی بدست آرد^۷۔

درینولا بعرض اشرف رسید کہ رحمت خان^۸ دیوان بیوتات بعارضہ^۹ مرضی مرحلہ ہستی پیمودہ ، خواجہ قادر محتسب رکاب نصرت مآب جہانرا وداع نمود و دیانت خان^{۱۰} کہ بخدمت داروغگی داغ قیام داشت ، بدیوانی بیوتات سرمایہ^{۱۱} مباحات

- ۱ - صاحب عالمگیرنامہ : ۹۰۹ - ۹۱۰ راجع بہ عادل خان مفصلا نوشتہ است -
- ۲ - در آ : ۵۶۰ الف 'قبل از آن حال خبر یافت - رفت آن روان نمودہ بود
- ۳ - صاحب عالمگیرنامہ : ۹۱۱ - ۹۱۳ راجع بہ نا سپاسی
- ۴ - عادل خان مفصلا نوشتہ است - ۴ - برای وقایع تواریخ ہندہم صفر و ہفتم و ہشتم ماد ربیع الثانی رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۱۳ - ۹۱۴ - ۵ - صاحب عالمگیرنامہ :
- ۵ - ۹۱۳ تواریخ رحلتش را در وقایع ہشتم ربیع الثانی نوشتہ است - ۶ - دیانت خان حکیم جہالا کاشی ، سال اول جلوس فردوس آشیانی ، بخدمت دیوانی سرکار ممتاز الزمانی سر فرازی یافتہ ، سال پنجم بخطاب دیانت خان و پس تر باضافہ^{۱۲} صد و پنجاہ سوار و تقرر دیوانی و امینی و فوجداری سرکار سہرند از تغیر ←

اندوخت و خواجه صادق بدخشی بخدمت او منصوب گشت و شغل احتساب محمد زاهد خلف قاضی اسلام تفویض یافت و چون وزیراعظم^۱ جعفر خان برکنار^۲ دریای جون منزلی دلنشین بنا کرده بود ، خورشید^۳ خلافت پرتو عاطفت را بمنزل افگند و آن عمده^۴ نوئینان مراسم پا انداز و نثار به تقدیم رسانیده پیشکش گران از غرایب و نوادر بنظر انور در آورد و همدرین سال جواب نیازنامه^۵ عبدالله خان والی کاشغر با برخی از نفایس مصحوب خواجه اسحاق مرسل گشت^۶ .

—:O:—

← رای گسیداس ، نامور شد - سال هژدهم از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری هفتصد سوار ببلند رتبیگی گرائید - سال بیست و هفتم بس از عزل تعلقه^۱ مذکور بحضور آمده بدیوانی سرکار پادشاه مجد مراد بخش تقرر پذیرفت - سال هشتم عالمگیری بدیوانی بیوتات قامت قابلیت آراسته سال شانزدهم مطابق سنه ۱۰۸۳ هجری پیرایه^۲ هستی را بر کند ، (مآثر الامراء : ۲ : ۳۷ - ۳۸)

۱ - پی : 'دستوراعظم' - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۱۴ ، این واقعه را در وقایع هفتم ربیع الثانی مندرج ساخته است - ۳ - مآ : 'خورشید عاطفت' - ۴ - مآ : 'زبده نوئینان' - ۵ - برای وقایع تاریخ هژدهم ربیع الثانی رک به عالمگیرنامه : ۹۱۵ - ۹۱۶ -

جشن وزن شمسی

و چهار شنبه بیست و پنجم ربیع الثانی، مطابق میزدهم آبان جشن وزن شمسی مبارک منعقد گشت و مال چهل و هشتم شمسی از عمر گرامت^۱ قرین شهنشاه دنیا و دین بختیگی آغاز گشته، عمده‌های حضور و صوبه داران^۲ بمراتب بی منتهای بادشاهانه کامیاب گردیدند - ادهم بیگ بخطاب ادهم‌خانی سباهی گشت و حسب‌الالتباس راجه جیسنگه فرمان مکرمت^۳ عنوان طلب، بنام ملا احمد^۴ ناتیه رکن رکن عادلخان که بجوهر فضیلت و فهمیدگی از امرای بیجاپور امتیاز داشت و عادل خان از قهر عساکر فیروزی مغلوب هراس شده او را جهت اصلاح کار نزد راجه جیسنگه فرستاده بود، او که همواره تمنای خدمت آستان معلی در سرداشت، انتهاز فرصت میجست و درین هنگام که این چنین تقریبی یافته مکنون ضمیر براجہ اظهار نموده بود، عز‌صدر یافته با خلعت و جمدهر مرصع برای سرفرازی او مرصل شد و عاطفت خسروانه غایبانه او را بمنصب شش هزاری شش‌هزار سوار سرمایہ^۵ افتخار بخشید -

—:۰:—

۱ - مآ : 'عمر گرامی' - ۲ برای تفصیل رک به عالمگیر نامہ : ۹۱۶ - ۹۱۸ -
۳ - آآ : 'سواران در آنجا رسید و در مابین کین عادل خان' - ۴ - برای تفصیل راجع به ملا احمد ناتیه رک به عالمگیر نامہ : ۹۱۶ - ۹۲۰ -

نور آگین شدن ولایت تبت بزرگ بفروغ اسلام و در آمدن زمیندار بشاهراه اطاعت ، بدرگاه احترام

و چون از سوابق ازمینه ، ولایت تبت بزرگ ظلمت آمود کفر بود و زمینداران و مکینه آن ناحیت به بت پرستی گذرانیده هر گز طغنه تکبیر و تهلیل نشنیده ، هیچگاه سر بر بقیه اطاعت فرمانروایان اسلام فرود نیاورده بودند ، لاجرم ری عالم آرای گیتی خدیو چنان اقتضا نمود که سر گروه آنقوم جهالت کیش (برگ ۴۳۲ الف) را بتهدید ، تکلیف اطاعت اسلام نمایند تا آثار مسلمان در آن مرزبوم پدید [آید] و فرمان بنام دلدن بمجل زمیندار آجا بدین مضمون صادر شد که اگر مطیع اسلام گشته آثار حق پرستی و مسلمانی در ولایت خود رایج کند و حلقه اطاعت در گوش کشیده خطبه و سکه بنام نامی مزین مازد ، زمینداری ولایت مذکور بر او مسلم شود و خواهد بود ، والا افواج جهانکشا بتخریب آنولایت معین خواهد شد و فرمان هایون نزد سیف خان صوبه دار کشمیر فرستاده امر فرمودند که او مصحوب یکی از بنده های بادشاهی نزد زمیندار ضلالت شعار به فرستد و در صوت امثال حکم اقدس ، متعرض احوالش نگردد و بر تقدیر ابا ، با عساکر کشمیر بر سر ولایت او رفته فضیلت جهاد [اندوزد] - خان مذکور آن منشور را مصحوب مجد شفیع منصبدار و چندی از تابینان خود نزد دلدن بمجل فرستاد و مرزبان مزبور از روی مصلحت بینی با اقدام خشوع تا سه گروه استقبال مثال لازم الامثال نموده بر فرق مباحثات نهاد ، آداب تسلیات بجا آورده اظهار اطاعت کرد و روز جمعه با اتباع خویش برآمده در مکان مناسب خطبه بنام نامی بادشاه دین پناه خوانده شد و در علی لایق اساس مسجدی نهاد و طلا و نقره بسیار بسکه هایون زینت بخشیده با مجد شفیع و رفقای او

-
- ۱ - پی : 'دلدل بمجل' - ۲ - پی : 'صیف خان' - ۳ - پی 'دلدل بمجل' -
 ۴ - آ : 'مکان عالی که از اغیار مصون بود در کاروبار و در آموزنده شد' -
 ۵ - ما : 'بسکه مبارک زینت افروز مسطور است' -

مراسم اعزاز و نکو داشت بتقدیم رسانیده باحترام تمام رخصت انصراف داده عریضه مبنی بر وظایف عجز و بندگی ، و التزام اینکه من بعد همواره بر جاده قویم فرمان پذیری ثابت قدم بوده ، ترویج خطبه و سکه مبارک و اشاعت آثار اسلام را استدامت نماید . باکلید طلای که اشارت بسپردن آنولایت باشد ، یکهزار اشرفی و دو هزار روپیه مسکوک بسکه هایون پیشکشی از تحف و رغایب آندیار ، مصحوب آنها بدرگاه سپهر مدار فرستاد .

طول ولایت مذکور زیاده بر شش ماهه راهست و عرضش در برخی مواضع دو ماهه و بعض جا یکماهه ، مغرب رویه آن بکشمیر و کهایون^۱ و سری نگر و بهار و بنگاله منتهی میشود و مشرق رویه بارژنگ^۲ و ختا میرسد و شمال رویه^۳ تبت خرد و کاشغر و تمام مغولستان^۴ است و جنوب رویه بدشت قبچاق پیوسته ، زمیندار آنجا دوازده هزار سوار و پیاده بسیار دارد و اکثر نوکرانش از قوم قره^۵ قلاق اند . بالجمله چون یازدهم جادی الاخر از عرضداشت صیف خان که درین مطلب تدبیر درست^۶ بکار برده بود ، حقیقت این مقدمه بر خاطر ملکوت ناظر پرتو ظهور افگند ، عاطفت بادشاهانه او را بعنایت خلعت و از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار سوار^۷ سربلند گردانید . مراد خان زمیندار تبت خرد را که درین مهم آثار دولتخواهی ازو بظهور پیوسته بمرحمت خلعت نواخت و بعرض اقدس رسید که راجه تودر^۸ مل که از فوجداری اتاوه معزول شده بود و بختیار خان

-
- ۱ - لختی از شمالی کوه این صوبه را کهاون نامند . کان طلا و نقره و سرب و آهن و مس و زرنیخ و تنگار درو و آهوی مشکین و گاو قطاس و کرم پیلا و باز و شاهین و دیگر شکاری جانور و مسل و اسپ گوت بس انبوه (آئین اکبری : ۱ : ۵۱۴) - درپی و عالمگیرنامه : ۹۲۲ : 'کهاون' مندرج است - آ :
 - ۲ - الف : 'کهایون' دارد - ۲ - پی : 'بادرننگ' دارد - ۳ - پی : شمال رویه به دارد - ۴ - عالمگیرنامه : ۹۱۳ : 'مغولستان' دارد - ۵ - در پی : 'فرح بود قلتان' نوشته شده - ۶ - سآ : 'درست کرده احوال این مقدمه بر خاطر' مسطور است - ۷ - در عالمگیرنامه : ۹۲۳ 'دو هزار و سیصد سوار' مسطور است - ۸ - راجه تودر مل شاهجهانی ابتدا در رفاقت افضل خان بود - بعد فوت او سال میزدهم بخطاب رائے و خدمت دیوانی و امینی و فوجداری سرکا رسهرند قامت قابلیت آرامت - سال شانزدهم در جلدوی حسن خدمت ←

زمیندار دهادر، باجل طبیعی بساط حیات در نوردیدند و از وقایع دکن بعرض رسید که جواهر خان حبشی از کومکیان آنجا مرحله هستی پیمود.

—:o:—

← از اصل و اضافه بمنصب هزاری هزار سوار دو اسپه سه اسپه کارش بیلندی گرائید - سال بیست و سوم بعطای علم لوای کامرانی بر افراشت - در عهد خلد مکان چندی بفوجداری اتاوه میپرداخت - سال نهم مطابق سنه ۱۰۷۶ هـ به نیستی مرا شتافت - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۶ - ۲۸۷) ۱ - سآ : 'هردهر' -

ملازمت بادشاهزاده محمد معظم

(برگ ۴۳۲ ب) هفتم رجب بادشاهزاده والا تبار محمد معظم که بقرمان
همایون از دکن آمده بودند در غسلخانه مبارک با سلطان معزالدین گرامی پسر
خویش ، سعادت اندوز ملازمت گشتند -

—:o:—

۱ - برای وقایع تاریخ یازدهم رجب رک به عالمگیرنامه : ۹۲۴ -

فوت ملا احمد ناتیه

درین ایام از^۲ وقایع دکن بسامع حقایق مجامع رسید که ملا احمد ناتیه از عمده های عادل خان که روانه^۳ حضور پرنور شده بود در راه کعبه مقصود بسر منزل بقا رسید^۴ - عاطفت بادشاهانه اسد^۵ پسرش را بعنایت ارسال خلعت نواخته فرمان شد که با منسروبان و بازماندگان پدرش به پیشگاه خلافت شتابد -

از سوانح ملال افزا آنکه از نوشته^۶ وقایع نگاران مستقرالخلافت اکبر آباد بظهور پیوست که حضرت اعلی که دران مرکز حشمت بر مسند عافیت متمکن بودند و روی همت از شواغل صوری بر تافته بجمعیت خاطر اوقات فرخنده ساعات عبادت حضرت ایزد بیهمال و تدارک سوابق احوال میگذرانیدند ، اوایل شب دوشنبه دوازدهم رجب عارضه^۷ حبس البول طاری شده شدت آن الم متزاید گشت - از ورود این خبر کلفت اثر خاطر مقدس حضرت شاهنشاهی قرین اندوه گشته باطبائی که سعادت اندوز ملازمت آنحضرت بودند تاکیدات شد که در ازاله آن عارضه جهد بلیغ بکار برند و حقایق^۸ احوال روز بروز عرضداشت نمایند - پس ازان باخبار متواتره ظاهر شد که روز دوم اگرچه از تدبیرات حکما خفتی دران عارضه پدید آمده است لیکن دیگر کوفتها حادث شده و لیتی در طبع بهمرسیده و اطبا

۱ - پی : 'ملا احمد تانیه' - ۲ - آ : 'درین ایام آن عزیز و نصرت مز در رسید و روح رسید که ملا احمد' - ۳ - آنچه مؤلف عالمگیرنامه درینمورد نوشته مبهم و متضاد است ، رک ص ۹۲۵ - ۴ - در مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۴ گویند بمیرزا راجه ایما شده بود که ملا بعد رسیدن حضور بخطاب سعدالله خان و درخور استعداد بخدمت عمده سر افزاری خواهد یافت' - ۵ - اسد پسر ملا احمد ناتیه پیش از رحلت پدرش بر طبق منشور بادشاهی بحضور شتافته ، در آغاز سال نهم دولت زمین بوس دریافت و بانواع عطایا و منصب هزار و پانصدی هزار سوار و خطاب اکرام خان سر عزت بر افراخت (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۴ - ۵۶۵) - ۶ - پی : 'است' - ۷ - مآ : 'حقایق هایون هر روز معروض دارند' -

اظہار یاس از بہبود کردہ اند - پیشنہاد ہمت بادشاہانہ آن شد کہ لوای نہضت بمستقرالخلافتہ اکبر آباد افراختہ در چنین وقتی فیض لقای آنحضرت دریابند و بنا بر رعایت مراسم احتیاط مقرر فرمودند کہ بادشاہزادہ محمد معظم بر جناح سرعت سیر پیشتر با کبرآباد متافتہ تا رسیدن رایات عالیات سعادت اندوز خدمت حضرت اعلیٰ باشد - بیست و سوم ماہ مذکور آنوالا تبار را مرخص ساختند -

—:0:—

وحدت مغفرت آیت مورد تائیدات ربانی اعلیٰ حضرت صاحبقران ثانی ازین دار فانی بنزهت سرای جاودانی^۱

گیتی که درو راحت جاویدان نیست در خورد^۲ اقامت خرد مندان نیست
جایی که نه جای^۳ آرمیدن باشد چندانکه درو نظر^۴ کنی چندان نیست
چون^۵ عارضه^۶ آنحضرت باشتداد و استداد انجامید امراض مختلفه که علاج
یکی سبب ازدیاد دیگری میشود حادث گشته از کمال انحلال قوی رعشه و اختلاج
عظیم در اعضا^۷ بهمرسیده، اثری بر تدبیرات اطبا که سرآمد آن حکیم مومنا^۸ بود،
مترتب نگردید، تا آنکه اوایل شب دو شنبه بیست و ششم رجب شدت
مرض متزاید گشته آثار تغیر حال و علامت قرب ارتحال ظاهر شده و آن حضرت
به نیروی توفیق و قوت ایمان در آنحالت روی دل بجناب کبریا آورده خاطر از
غیر حق پرداختند و نخست شکر جلال نعمت های الهی که بآنحضرت عطا شده
بود ادا فرموده از صمیم قلب اظهار تسلیم و رضا بقضای ایزدی نموده کلمه طیبه^۹
توحید از روی کمال آگاهی بر زبان جاری ساختند -

و در خلال این حال ملکه^{۱۰} تقدس نقاب بیگم صاحب و چندی از پردگیان
حریم عفت را که شرف اندوز حضور بودند، از ناله و زاری و جزع و بیقراری
نهی فرموده شرایف و صایا و جلالیل مواعظ بجای آورده تسلی بخشیدند و پس از
لمحه طایر روح پر فتوح آن خاقان سرافراز بهوای سیر حدیقه^{۱۱} جنان پرواز نمود -
از وقوع این حادثه^{۱۲} کبری دوران لباس کدورت در بر کرد و خرد و بزرگ را
خاطر دستخوش تحسیر^{۱۳} گردید -

- ۱ - سآ : 'سرای جاودانی شتافتند' - ۲ - اصل : در خور تصحیح از روی آ و پی -
- ۳ - پی : 'بجای' - ۴ - در آ - 'نگاه کنی' نوشته شده و در سآ : 'تکیه کنی'
مسطور است - ۵ - صاحب عالمگیر نامه این سانحه را طویل تر نوشته است ،
بدون هیچ اطلاعات سودمند با عبارت خیلی مرصع است از صفحه ۹۲۸ تا ۹۳۱ -
- ۶ - در آ : ۵۱۲ الف این عبادت زاید است 'اختلاج عظیم در مملکت افتاد و
در زمرة جهلا و مزارعان که سر آمد آن حکیم مومنا بود' - ۷ - پی : 'مومنا' -
- ۸ - نسخه اصل : 'تخیر' پی : 'تجر' 'کلمه' 'تحسیر' از سآ گرفته شده -

غم^۱ و سوگواری^۲ دگر عام شد صبوری بدنبال آرام شد
 دریغا ازان گوهر بی بها که آخر بچوبین^۳ صدف کرد جا
 اگرچه گذشتند شاهان بسی دل آگاه نگشته^۴ ازینسان کسی
 ارین بزم مستان چه هشیار رفت بخواب عدم بخت^۵ بیدار رفت
 روانست تا ذکر این کهنه دیر روانش بود تازه از ذکر خیر

بعد از منوح این واقعه بموجب اشاره نواب تقدس القاب بیگم صاحب ،
 رعد انداز خان قلعدار و خواجه پهل بدرون غسلخانه حاضر آمدند و کهرکی و
 دروازه های قلعه کشوده شد و سید مجد قنوجی که فضل و تقوی با شرف فقر و
 سیادت فراهم دارد و در ایام انزوای اعلیحضرت خلد آراسگاه ، پیوسته سعادت
 اندوز خدمت آنحضرت بود و قاضی قربان که شغل قضای مستقرالخلافة باو تعلق
 داشت ، آمده بامر تجهیز و تکفین پرداختند و نعش مطهر را بآئین شایسته از
 دروازه نشیب^۶ برج مشمن و دروازه قلعه شیر حاجی که محاذی آن دروازه بود ،
 گذرانیده بیرون حصار بردند و هوشدار خان صوبه دار با جمیع بنده های بادشاهی
 همراه گشته هنگام صبح^۷ بکنار دریا رسیدند و تابوت رحمت نثار را از آب جون
 بر کشتی رسانیده بروضه منوره که بر آورده معمار همت آنحضرتست و مرقد منوره
 نواب^۹ ثریا جناب نقاب رابعه اطوار آسیه آثار مورد مغفرت ربانی مریم ثانی
 ملکه قدسی شایل ، مهد علیا ممتاز الزمانی در آنجاست و کیفیت آن نزهتگاه قدس
 در کتاب مستطاب بادشاهنامه مشروحا مرقوم گشته ، رسانیدند و سید مجد قنوجی
 و قاضی قربان و سایر صلحا و اتقیا بر جنازه آن محفوف انوار مغفرت نماز گزارده

- ۱ - صاحب مرآة العالم همه این اشعار را از عالمگیرنامه : ۹۳۲ گرفته است - در
 عالمگیرنامه دو شعر دیگر هم مسطور است - ۲ - مآ : 'سور داری' - ۳ -
 نسخه اصل 'بچوبی' تصحیح از عالمگیرنامه : ۹۳۴ و دیگر نسخه ها - ۴ -
 پی و عالمگیرنامه : 'نگدشته' - ۵ - پی : 'زایشان' - ۶ - پی و مآ : 'سخت'
 دارد - ۷ - در عالمگیرنامه : ۹۳۳ کلمه 'شیب' مسطور است - ۸ - آ :
 ۵۲۶ ب این عبارت دار هنگام صبح برخت ارادت در کشید و در زیست همت
 نثار از آب جون' - ۹ - 'مرقد منور نواب ثریا جناب تقدس نقاب رابعه
 اطوار آسیه آثار مورد مغفرت ربانی بلقیس دوم مریم ثانی ملکه قدسی شایل
 مهد علیا ممتاز الزمانی' در نسخه های پی و مآ نوشته نه شده -

نعل مطهر را بدرون گنبد برده بجوار رحمت ایزدی سپردند . تاریخ رحلت آنحضرت را یکی از نکته سنجان 'شاهجهان' وفات کرد' یافته ، مدت [زندگانی] آن سریر آرای سلطنت هفتاد و شش سال و سه ماه قمری^۲ و بیست و هفت روز و هفتاد و چهار سال شمسی سه روز کم ، و ایام فرمانروائی و حکمرانی آنحضرت می و یکسال و دو ماه قمری^۳ و بیست و سه روز و می سال و چهار ماه شمسی [بود] مدت انزوا در قلعه^۴ مستقرالخلافة اکبر آباد هفت سال و گهری^۵ بوده ؛ اواخر شب ارتحال این خبر کلفت اثر در هفت گروهی اکبر آباد بشاهزاده والا قدر مجد معظم رسید و آن عالی نسب بر جناح سرعت طی آن مسافت نموده اوایل روزی که آن بادشاه خلد مکان مدفون گردیده بود ، بشهر رسیدند . روز دیگر بقلعه^۶ مبارک رفتند و مراسم تعزیت و پرشش با ملکه قدسی میر پیغم صاحب و دیگر پردگیان استار دولت بجای آوردند^۷ و بر حسب امر اعلی وظائف خیرات و مبرات و ختات قرآن بتقدیم رسانیدند و بسید مجد و قاضی قربان و زمره مشایخ و ارباب فضل و تقوی اکرامات سنیه بجای آوردند . چون اواخر روز دو شنبه بیست و هشتم ماه مذکور که در شبش این قضیه سانحه گشته منتهیان تیز پی از مستقرالخلافة به پیشگاه جاه و جلال رسیده خبر اینواقعه^۸ وحشت زان رسانیدند . از استماع (برگ ۴۳ ب) اینواقعه^۹ هایلله خاطر مقدس حضرت شاهنشاهی قرین هزاران غصه و الم و رهین فراوان تحسر و افسوس گشته ، بی اختیار قطرات عبرت بر وجنات هایون فرو بارید^{۱۰} . آثار قلق و بیقراری و علامات کمال تاثر و سوگواری که هرگز از حلول هیچ سانحه^{۱۱} دلخراش از آنحضرت کسی را مشهود و معاین نگشته بود ، ظاهر

-
- ۱ . پی : 'شاهجهان آباد وفات کرد' - ۲ - 'قمری و بیست و هفت روز و هفتاد و چهار سال شمسی سه روز کم و' در نسخهای پی و سآ مسطور نیست - ۳ - 'دو ماه قمری و بیست و سه روز و سی سال و چهار ماه شمسی' در نسخه های پی و سآ مسطور نیست - ۴ - پی : 'کثری' دارد - اما این بنظر نیامد که چند تا گهری بود - ۵ - سآ : 'آورده' - ۶ - در نسخهای پی سآ و آآ : 'وحشت افزا' نوشته شده - ۷ - در آآ : ۵۲۳ الف اینطور مسطور است 'فرو بارید و باوجود تحمل خسروانی و شکوه و وقار سلیمانی و رحمانی راه در آن ایام که از مکان اقدار قلق و بیقراری' -

شد، چندان میل مرشک از چشم جهان بین آن خدیو جهان روان گشته که مقربان بارگاه دولت و محرمان حریم سلطنت را تزلزل در بنای طاقت افتاد و در اندوه این حادثه آنحضرت و بادشاهزاده‌های ارجمند والا قدر [و] جمیع ثمرات ریاض عفت، مانند صبح سفید پوش شدند و حکم اشرف بصدور پیوست که در السنه و افواه و رقایم و مناشیر نام نامی آن بادشاه خلد آرامگاه بحضرت فرودس آشیانی مذکور [و] مرقوم گردد^۱ -

—:o:—

۱ - این عبارت 'و چندان میل مرشک از چشم جهان بین آن خدیو روان گشته که مقربان بارگاه دولت و محرمان حریم سلطنت را تزلزل در بنای طاقت افتاد' در نسخه پی و سآ مسطور نیست - ۲ - همه وقایع ارتحال شاهجهان را صاحب مرآة العالم با یک کمی اختلاف از عالمگیرنامه: ۹۳۴ - ۳۶ گرفته است عالمگیرنامه تفصیل بیشتر دارد - اما در آن، نسبت به وقایع، عبارت مرصع و رنگین میباشد -

توجه الوبہ والا باکبر آباد

و نهم^۱ ماہ^۲ شعبان ، بعزم زیارت مرقد منور آنحضرت و تسلیہ^۳ ہمیشہ تقدس حجاب بیگم صاحب و سوگواران روی توجه^۴ بسمت مستقرالخلافت^۵ آوردند و بیستم ماہ مذکور از راه دریا متوجه^۶ اکبر آباد شدند و بمنزل داراشکوه شرف ورود بخشیده^۷ روز دیگر بروضہ^۸ منورہ حضرت علین مکانی فردوس آشیانی ہرتو قدم گسترده رسم زیارت و طواف بجا آوردند - بفاتحہ و دعا روح مطہر والدین کریمین را راحت^۹ افزودند و دل حق منزل را رقت عظیم دست داده از دیدہ اشکبار گوہر سرشک بسیار نثار آن دو مرقد مغفرت انوار فرمودند و دوازده ہزار روپیہ بخدمہ و مجاوران آن^{۱۰} مزار فیض آثار عطا گردید - بعد از یکروز بفر قدم اشرف رفعت بخش قلعہ^{۱۱} مبارک گشتہ ، با نخلہ^{۱۲} کریمہ^{۱۳} ریاض حشمت ملکہ^{۱۴} تقدس نقاب بیگم صاحب ملاقات نموده مراسم پرسش و دلجوئی بجا آوردند و همچنین با جمیع محتجبات سرادق عزت لوازم تلافی و مہربانی بتقدیم^{۱۵} رسانیدند و توره‌های شایستہ بہر یک سکرمت کردہ مجموع را از لباس کدورت بر آوردند و از آنجا کہ برخی مصالحتہای جہانبانی مقتضی اقامت چند روزہ در مستقر خلافت بود ، مخدرات سرادق سلطنت را از دارالخلافت شاہجان آباد^{۱۶} طلب فرمودند -

—:0:—

- ۱ - برای وقایع تاریخ چہارم شعبان رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۳۶ - ۹۳۷ - ۲ - صاحب عالمگیرنامہ رفتن اورنگ‌زیب را باکبرآباد مفصلاً نوشتہ است - ۳ - سآ : 'ورود یافت' - ۴ - سآ : را شاد کردند' - ۵ - کلمہ 'آن' از سآ گرفتہ شدہ - ۶ - سآ : 'بجا آوردہ' - ۷ - در عالمگیرنامہ : ۹۴۰ با وقایع تاریخ بیست و ششم شعبان ، راجع بہ بعضی امور دیگر نوشتہ شدہ ،

فتح قلعه چاتگام از متعلقات ولایت رخنک

و چون^۱ پیش ازین زبده نوئینان عظام امیرالامراء صوبه دار بنگاله به تنبیه و تادیب زمیندار رخنک ، که همواره مصدر دست اندازی سرحداتی ملک^۲ بادشاهی میشد ، نامور گشته بود و آن نوئین عقیدت آئین سعی و تردد و رای صایب دران باب بکار داشته ، قلعه^۳ چاتگام که منشای دلیری و خیرگی رخنگیان بد نهاد بود ، با مضافات آن مفتوح ساخت و از عرضداشت اواخر شعبان این سال نوید فتح بمسامع اقبال رسید . حضرت شاهنشاهی چاتگام را باسلام آباد موموم ساختند و آن عمده نوئینان را بعنایت خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع و دو اسپ از طویل^۴ خاصه^۵ و یکزنجیر قیل با قلاید و بزرگ امید خان خلف او را با سایر سرداران [که] درین مهم مورد تردد شده بودند ، باضافها و اقسام مواهب نواختند . میر مرتضی داروغه^۶ توپخانه بخطاب مجاهد خانی و ابن حسین داروغه^۷ نواره بخطاب مظفر خانی نامور گشتند .

—:۵:—

۱ - مؤلف عالمگیرنامه درباره فتح قلعه چاتگام بتفصیل نوشته است برای اطلاعات مفصلی مربوط این ولایت و اهالی آن و سعی های امیرالامراء در نقاط مختلفه^۸ این ولایت رک به : ۹۴۰ - ۹۵۶ - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۴۹ وقایع تاریخ بیست و چهارم رجب را قبل از تاریخ بیست و یکم رجب نوشته است .
۳ - در آ : ۵۶۳ ب مسطور است که 'ملک باد و همیشه زلال عاطفت در مستقر اساکن بود ، سیدات این سعی و تردد' که با سیاق و سباق مربوط نیست - ۴ - کلمه 'خاصه' از سآ : ۶۳۱ الف گرفته شد .

آغاز سال نهم از سنین دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و شش هجری

درین فرخنده اوقات شهر کرامت بهر صیام در رسیده^۱ (برگ ۳۴ الف) روشنی بخش دیده ایام شد و سال نهم از سنین خلافت بادشاه حق^۲ آئین آغاز خرسی نمود^۳ و بر حسب اشاره^۴ معلی تا رسیدن عید سعید فطر بارگاه جلال را آیین حشمت و اقبال بستند و شب سه شنبه، هفدهم فروردین، هلال خجسته شوال از مطلع سعادت [رو] نموده چهره آرای بساط شادمانی شد. روز دیگر که عید بود نوای شادیانه^۵ دولت بلندی گرای گشته آوازه طرب بجهانیان در داد. حضرت شاهنشاهی برسم معهود بعد از معاودت از مصلی سریر آرای بزم کام بخشی گشته، شاهزاده های کاسگار و امرای بلند مقدار را باقسام نوازش سربلند ساختند و ملکه تنزه نقاب بیگم صاحب را باکرام یک لک اشرفی عز اختصاص بخشیده بر سالیانه^۶ ایشان که سابق دوازده لک روپیه بود، پنج لک روپیه^۷ افزودند و بمخدره^۸ نقاب شوکت پرهیز باو بیگم و نور افزای شهبستان دولت گوهر آرای بیگم و هر کدام یک لک روپیه عطا فرمودند. رضویخان بخاری بخدمت سرکار ملکه^۹ ثریا حجاب بیگم صاحب از تغیر رشیدای خوشنویس، تشریف عنایت^{۱۰} پوشید و مؤلف کتاب^{۱۱} حیرت افزا از اصل و اضافه بمنصب هزاری یکصد و پنجاه سوار، مورد عاطفت گشت و درین هنگام اسد ولد ملا احمد نائیه، بدرگاه والا رسیده^{۱۲} بمنصب

- ۱ - عالمگیرنامه: ۹۵۷ شب دو شنبه مطابق هژدهم اسفندار رویت آن ماه مهر انوار اتفاق افتاد. - ۲ - سآ: جلوس حق مانوس آغاز شد. - ۳ درعالمگیرنامه:
- ۹۵۷ - ۹۵۸ تفصیل افزایش مناصب منصبداران است - ۴ - پی: پنج لک روپیه بودند افزودند. - ۵ - درعالمگیرنامه: ۹۵۸ - ۹۶۱ تفصیل افزایش مناصب امراء و شاهزادگان است - ۶ - عالمگیرنامه: ۹۶۰ بختاور خان بمنصب هزاری یکصد و سی سوار. - ۷ - درعالمگیرنامه: ۹۵۷ دولت زمین بوس آستان فلک نشان دریافته بعنایت خلعت فاخره و اسپ با ماز طلا و خنجر مرصع و منصب، صاحب عالمگیرنامه: آمدن اسد را در حضور عالمگیر، بجای در وقایع ماه شوال در وقایع ماه رمضان نوشته است.

ہزار و پانصدی ہزار سوار و خطاب اکراٹھانی سر بلندی یافت و امام وردی فوجدار
گوالیار بخطاب خانی مباہی شد ۔

و درین هنگام خزائن عامرہ را کہ در پنجم سال جلوس میمنت قرین از قلعہ
اکبرآباد بقلعہ مبارک دارالخلافتہ نقل کردہ [شدہ] بود دگر بارہ بحصن سپہر مثال
آن مرکز حشمت نقل کردہ [شد] ۔ پانزدہم ذیقعدہ چون سیوای فتنہ گرا کہ
قبل ازین کیفیت احوال آن ضلالت مآل و فرستادن راجہ جیسنگہ او را بہ پیشگاہ
جاہ و جلال ، مفصلاً گزارش پذیرفتہ ، بظاہر مستقرالخلافتہ اکبرآباد رسیدہ
بود ، حکم والا بنفاذ پیوست کہ فردای آن کہ روز جشن وزن مبارک بود ، جبہہ
سای سادہ سنیہ گردد و بجهت استمالت قلب آن وحشی دشتِ جہالت و گراہی
فرمان شد کہ دران روز فرخندہ کنور رام سنگہ خلف راجہ جیسنگہ و مخلص
خان پذیرہ شدہ ، او را بدولت زمین بوس معلی رسانند ۔

—:0:—

۱ - برای وقایع دوازدهم شوال رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۶۱ - ۲ -
صاحب مرآةالعالم از 'پانزدہم ذیقعدہ' گرفتہ تا 'مخاص خان پذیرہ شدہ او را
بدولت زمین بوس آستان معلی رسانند' از عالمگیرنامہ ۹۶۲ بدون هیچ تغیر
نقل کردہ است ۔

جشن وزن قمری

و روز یکشنبه هژدهم ذیقعدہ^۱ ، وزن^۲ مسعود قمری برسم معهود بفعل آمد و سال پنجاهم قمری از عمر ابد طراز خلیفہ^۳ زمان آغاز جهان [افروزی] نمود - حضرت گیتی خدیو بر تخت مرصع نگار جلوس فرمود [ند] و دست دریا نوال بانعام و احسان کشوده عالمی را مشمول مواهب بی همتا ساختند و سیوا که کنور رامسنگه و مخلصخان اورا بسده سپهر مرتبه آورده بودند با منبها جی پسرش در کمال انکسار و بندگی و خجالت و سر افکنندی ، آداب ملازمت و تسلیات عبودیت بجا آورده باحراز دولت زمین بوس تارک سباهات افراخت و یکهزار و پانصد اشرفی بر سبیل نذر و شش هزار روپہ برسم نثار گزرانیده (برگ ۴۳۴ ب) مورد مراحم خسروانہ گردید - بیست و سیوم ذیحجه^۴ بعرض رسید کہ اصالتخان فوجدار مراد آباد باجل طبیعی در گذشت - الہ وردیخان^۵ فوجدار گورکھپور بجای او تعیین شد -

—:0:—

- ۱ - در عالمگیرنامہ : ۹۶۲ 'هژدهم ذیقعدہ موافق سوم خرداد بعد از انقضای یکپاس و چهار گھری از روز مذکور در محفل فیض بنیاد - - - - -
- ۲ - صاحب عالمگیر نامہ : ۹۶۵ وقایع دہم ذی حجه نوشته است و بعد ازین تواریخ غره و ہانزدہم را با وقایع دیگر ضبط نموده است - ۳ -
- در عالمگیرنامہ : ۹۶۶ تاریخ رحلت اصالتخان بیست و سوم صفر مسطور است ، کہ صحت ندارد زیرا کہ ماہ صفر در سال آئندہ ۱۰۷۷ می افتد ، در مآثر الامراء : ۱ : ۲۲۴ ہم نوشته شدہ 'در سال نهم آخر سنہ ۱۰۷۶ ہزار و ہفتاد و شش ہجری روزگار حیاتش سپری شد' مآثر عالمگیری در این مورد خاموش است - ۴ - دربارہ افزایش منصب الہ وردی خان رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۶۷ - صاحب مآثر الامراء ۱ : ۲۲۶ ذکر آن نموده است -

ملازمت میوا و فرار آن ضلالت گرا

و چون عمده راجهای عظام راجه جیسنگه بنا بر عهد و قول که با میوای مقهور داشت ، در صدد اصلاح کار او بود و درین وقت که آن ضلالت منش را بموجب خواهش او بدرگاه والا فرستاده التماس کرده بود که چون به پیشگاه حشمت و جاه رسد ، بشمول مراحم بادشاهی بین الاقران سربلند و مباهی گردد - لهذا درین هنگام که بسده فلک احترام آمد ، حضرت شاهنشاهی نظر بر سوابق تقصیراتش نکرده با او در مقام نوازش در آمدند ، میخواستند که آن باطل پژوه را رهین عنایت و احسان سازند - چنانچه او بعد از ملازمت بر بساط قرب بار یافت و در مقامی مناسب که جای مقربان دولت بود ، با امرای رفیع مقدار دوش بدوش ایستاده و مقرر شده بود که در روز ملازمت بعواطف گونا گون سربلندی یافته در روزی چند دولت اندوز حضور اشرف بوده ، بمطالب خویش فایز گشته ، بزودی کامیاب عزت [شده] رخصت انصراف یابد -

لیکن از آنجا که آن تیره بخت خذلان شعار ، همواره با وحشیان دشت جهالت روزگار بسر برده ، خالی از نشای خمبلی نبود و هرگز شرف ملازمت خواقین سپهر مقدار که بهین سرمایه تهذیب اخلاق اند ، در نیافته قواعد آداب مجلس بادشاهانه نمیدانست و هوای بعضی توقعات در سر داشت - با وجود عواطف و مراحمی که بمحض تفضل بادشاهانه نسبت با و سمت ظهور یافت ، بعد از ایستادن دران مجلس بهشت آئین سودای جهل و نادانی سرببی مغزش بشور آورد ، بگوشه رفته با کنور رام سنگه اظهار رنجیده خاطری نمود و گلههای ناروا آغاز نهاد و پرده از روی سفاقت و بی خردی بر گرفت و جوهر خبط و جوهر

۱ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۶۷ اندکی راجع به مرثت میوا قبل از اندراج این واقعه نوشته است - ۲ - از 'درین وقت که' گرفته تا 'رهین عنایت و احساس سازند' صاحب مرآة العالم با یک کمی تغییر کلمات از عالمگیرنامه : ۹۶۸ گرفته است - ۳ - در نسخه پی : درین محل عنوان 'ملازمت میوا و فرار آن ضلالت گرا' نوشته شده که پی محل است - این عنوان قبلا نوشته شده -

خبط و شورش در^۱ دماغش دانزوز افتاد - حضرت شاهنشاهی او را قابل بساط خود ندانسته^۲ رخصت فرمودند که بمنزل خود رود و بدین جهت عنایات و مواهبی که نسبت باو مقرر شده بود، بظهور نیامد و حکم شد که من بعد در پیشگاه حضور بار نیافته از دولت کورنش محروم باشد و بکنور رام منگه که واسطه^۳ کار آن نابکار بود [و] در برون شهر منزل داشت، حکم شد که آن مقهور را نزدبک او ثاق خویش فرود آورده از حال او باخبر باشد و سنبهاجی پسرش را که بمنصب پنج هزاری پنجهزار سوار سربلند بود، چند روز با خود بملازمت اشرف آورد و چون مراتب سکر و شیطینیت آن مدبر بر خاطر انور سمت ظهور داشت و مظنه^۴ فرار آن بد شمار میشد، بفولاد خان شیخه^۵ شهر اشاره^۶ معلی صادر شد که بر اطراف منزلگاه او جمعی بجهت پامداری بنشانند^۷ و منشوری متضمن کیفیت معامله آن مقهور راجه جیسنگه که مشغول مهم بیجا پور بود و با آن [بد] کیش^۸ عهد^۹ و قول درسیان داشت، عز صدور یافته حکم شد که آنچه در باره او اصلاح^{۱۰} دولت داند معروض دارد، تا بر وفق ملتس آن عمده راجها بآن مردود معامله رود - پس از دو سه روز که آن شقاوت پزوه مورد بی توجهی گشته از دولت کورنش محروم بود، شور سودای پندار که در سر داشت، فرونشسته از مدهوشی نشای سفاهت بهوش آمد و از بیم قهر بادشاهانه جگر در باخته در حدد چاره کار خود شد و توصل بامرای رفیع قدر (برگ ۶۶ ب) جسته اظهار نداست پیش گرفت و در خلال اینحال عرضداشت راجه جیسنگه [که] در جواب منشور لامع النور رسید معروضداشته بود که چون این فدوی بآن مخذول مراتب عهد و میثاق درمیان آورده و هنوز بمهمات این حدود مشغولست، اگر فضل بادشاهانه از جرم او درگذرد هم این بنده رهین منت بخشایش و احسان میگردد و هم اینمعنی بصلاح کار بادشاهی و تمشیت مهم این حدو اقرب میناید، و متعهد

- ۱ - نسخه اصل : 'شورش دماغش در همانروز' تصحیح ترتیب قیاسی است - ۲ -
 سآ : 'قرب رایسنگه رخصت فرمودند' - ۳ - تصحیح قیاسی : در نا : قبل از
 و منشور کلمات 'بآن بدکیش' مسطور است که زاید است - ۴ - نسخه اصل :
 فقط کلمه 'کیش' دارد - اضافه 'بد' قیاسی است - ۵ - در آ : ۵۲۵ الف
 'بد نهال او در آنجا مکان گرفت و در آن بر یافته حکم شد' آ : از 'بدکیش عهد
 و قول' تا 'حکم شد' ندارد - بدون این جملات عبارت غیر مربوط شده است -
 ۶ - در نا : 'صلاح' مسطور است حرف 'الف' از سآ : ۶۳۶ الف گرفته شده -

گشته بود که آن مطرود از مسلک بندگی و فرمان پذیری انحراف نورزیده طریق بغی و عصیان نخواهد بیمود - بنا برین عاطفت خسروانه آن عمده راجها را بقبول این ملتسم سربلندی بخشیده پرتو عفو و بخشایش بر حال آن باطل مگال گسترد و حکم اشرف ب فولاد خان صادر شد [که] جمعی که بر دور منزلگاه او جهت خبرداری نشانده بود ، بر خیزاند تا خاطر وحشت زده اش باطمینان گراید^۱ - مرکوز خاطر اقدس این بود که پس از چند روز آن مقهور را کامیاب دولت کورنش گردانند و مشمول الطاف ساخته رخصت انصراف دهند - از آنجا که باطن ضلالت موطن آن تیره بخت از تصور شناع افعال سابق و اداهای نالایق که بتازگی ازو سر زده ، ناایمن بود و درینوقت که اهل توپخانه و تابینان فولاد خان از اطراف منزلگاه او برخاستند و کنور رام سنگه نیز از پامداری حال او غفلت ورزید او انتهاز فرصت نمود [ه] مکیدت و احتیال را کار بست و تغیر وضع داده در شب بیست و هفتم صفر با منبها پسر خویش راهگرای وادی فرار گردید - چون این معنی بعرض اشرف رسید ، کنور رام سنگه مورد عتاب بادشاهانه شده [از] منصب معزول و از دولت کورنش ممنوع گردید و براج، جیسنگه فرمان شد که نیتوجی ضلالت خوی را که بآن بغی اندیش فتنه جو سمت قرابت داشت و بنا بر صوابدید راجه جیسنگه بمنصب پنج^۲ هزاری سربلندی یافته در لشکر ظفر اثر همراه راجه بود [ه] بحسن تدبیر دستگیر ساخته بجناب خلافت^۴ فرستد و چون بنا بر مقدماتی که مذکور خواهد شد ، توجه بدارالخلافت شاهجهان آباد گشته بود ، ملکه آفاق بیگم صاحب را که رفتن ایشان بدان مستقر خلافت قرار یافته بود با دیگر پرده آرایان شبستان حشمت رخصت آن صوب نمودند -

—:o:—

۱ - سآ : 'برگرد' - ۲ - سآ : 'اطمینان پذیرد' - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۶ 'بمنصب پنج هزاری پنج هزار سوار' - ۴ - صاحب مرآة العالم از برگ ۴۶۶ الف و ب همه وقایع سیوا جی را با اندکی تغیر از عالمگیرنامه : ۹۶۷ - ۷۲ گرفته است - بعد ازین مؤلف عالمگیرنامه : ۹۷۲ - ۹۷۳ یک کمی اضافه نموده است - مستعد خان در مآثر عالمگیری ۵۵ - ۵۶ همه این وقایع را بنهایت اختصار مرقوم ساخته و هیچ چیز نیافزوده است بحدیکه عبارت هم از مرآة العالم و عالمگیرنامه گرفته است -

تعیین بادشاهزاده محمد معظم بهدارالملک کابل

درینولا از عرضداشت تربیت خان که در سال ششم جلوس والا (برگ ۴۳۵ ب) بسفارت ایران دستوری یافته بود، بعرض اشرف رسید که چون خان مذکور در اصفهان بشاه عباس والی ایران ملاقی شد [او با] خان مذکور خوب بر نخورد و بی باعشی آثار نقار خاطر و غبار باطن ظاهر ساخت و بر خلاف آیین مخالفت و ودادی که پیش ازین در تهنیت نامه اظهار کرده بود، با و سلوک نمود و از آنجا که از کثرت شرب مدام قوت دماغ او دستخوش آشفتگی گشته، جوهر خرد او سمت اختلال داشت و اینمعنی علاوه مراتب جاهلی و نادانی و ضمیمه مستی دولت و جوانی شده سر رشته آگهی که نظام حشمت بآن باز بسته است، از کفش ربوده بود - برخی بلند پروازیهای فزون از اندازه بال و پر قدرت خویش کرده عزم سپه کشی و رزم آزمائی و داعیه فرستادن لشکر بسر ولایت بادشاهی آغاز میکرد و انواع تنک ظرفی و سبکسری بکار برده از بیدولتی و برگشته اختری خود را بر دم تیغ اقبال بیزوال این بر گزیده ذوالجلال زد و پس از یکسال که تربیت خان از فرح آباد^۲ ازو مرخص گشته روانه هندوستان شد، آن بد مست باده غرور و بی بهره جوهر شعور بخيال محال، سپاه بیکران با توپخانه فراوان بخراسان تعیین نمود، و از فرح آباد روانه اصفهان شد که سرانجام این عزیمت نموده خود نیز متعاقب بخراسان آید - چون این مراتب قبل ازین نیز بمسامع حقایق مجامع رسیده بود، درینوقت که تربیت خان داخل ممالک محروسه گشته حقیقت این احوال متواتر به پیشگاه ضمیر خورشید نظیر گیتی خدیو عالمگیر پرتو

۱ - برای شرح این بد رفتاری رک به فاروقی : ۲۶۲ - ۲۶۳ و سرکار : ۳ :
 ۱۲۳ - ۱۳۰ - ۲ - در نسخه های پی و سآ و مآثر عالمگیری : ۵۸ فرخ آباد
 نوشته شده ، تصحیح از روی عالمگیرنامه : ۹۷۴ - ۳ - فرخ آباد : بندر
 مصفاى ساحل دریای خزر در کرانه های مازندران که محل استراحت
 بعضی از سلاطین صفویه و از جمله شاه عباس اول بوده است (فرهنگ امیر
 کبیر : ۶۹۱)

افگند شعله غیرت از کانون باطن اقدس زبانه کشید و تنبیه و گوشمال آن سپکسر بی مغز جسارت شعار خسارت مال را پیش نهاد همت ساختند و بآن عزیمت نخست بادشاهزاده بلند اقبال مجد معظم را با مهاراجه جسونت سنگه و جمعی دیگر امراء و عساکر فیروزی شعار که مجموع بیست هزار سوار بود با توپخانه برق سطوت و سامانی شایسته تعیین نمود [ه] مقرر فرمودند که خود نیز متعاقب رایت خورشید [تاب] بصوب پنجاب بر افرازند و روز رخصت که سه شنبه چهاردهم^۳ ربیع الاول بود، آوازا گوهر و سایر عمده های لشکر را بمواهب خسروانه سر افراز ساختند و از زمره منصبداران شاه قلی میر توزک بعنایت خلعت و خطاب هزبرخانی و گروهی بمرحمت خلعت و جمعی بعطای اسپ مفتخر و مباحی شدند.

—:0:—

۱ - عالمگیرنامه : ۹۷۵ ، 'بادشاهزاده کامگار بخت بیدار مجد معظم را با مهاراجه جسونت سنگه و جمعی دیگر از امراء نامدار و عساکر فیروزی شعار که برخی شرف افروز رکاب ظفر مآب و بعض در محال تیول و اقطاع خویش بودند و مجموع آن بیست هزار سوار بود . . . ' - ۲ - در نسخه پی : کلمه 'هزار' بتکرار آمده - ۳ - در عالمگیرنامه : ۹۷۵ چهارم ربیع الاول مسطور است و در حواشی چهاردهم هم نوشته شده . صاحب مآثر عالمگیری چیزی راجع باین ننوشته است . صاحب عالمگیرنامه میگوید 'روز سه شنبه چهارم ربیع الاول مطابق بیست و سوم شهریور بعد از انقضای هفت گهری از روز مذکور' - ۴ - در عالمگیرنامه : ۹۷۵ - ۹۷۶ تفصیل افزایش مناصب امراء مسطور است .

رسیدن تربیت خان از سفارت ایران

و درین تاریخ بعرض هایون رسید که تربیت خان بظاهر مستقرالخلافة اکبرآباد رسیده است - چون در مراتب سفارت بعضی تقصیرات ازو صادر شده بود ، مورر عتاب گشته از دولت ملازمت ممنوع شد -

درین ایام از وقایع بندر سورت بموقف عرض رسید که میر عزیز بدخشی که بجهت رسانیدن وجوه نذور بمکه معظمه ، 'زادها الله قدرا و جلاله' ، معین گشته بود بعد از ادراک سعادت زیارت و طواف و ایصال آن عطایا و لنور بزمرة اتقیای اشرف دران [مکان؟] ملایک مطاف باجل طبیعی در گذشت' -

۱ - بختاور خان این عبارت را با یک کمی تغییر از عالمگیرنامه : ۹۷۷ گرفت است .

نہضت موکب معلی از اکبر آباد بشاہجہان آباد

چون توجہ^۱ رایات عالیات بدارالخلافت شاہجہان آباد و از آنجا بسمت پنجاب و کابل پیشنہاد عزیمت جہانکشا گشتہ بود نوزدہم^۲ ربیع الثانی حضرت شاہنشاهی با فر جہان پناہی سوار سفینہ^۳ سعادت گشتہ براہ دریای جون و سواحل آن لوای نہضت بر افراختند^۴ و بچہارده منزل (برگ ۴۳۶ الف) قطع آن مسافت نموده غرہ جہادی الاولی ساحت فیض بنیاد خضر آباد از نزول اشرف انوار میمنت پذیرفت و ششم^۵ ماہ مذکور بشہر داخل شدند۔

—:۰:—

- ۱ - برای وقایع یازدہم ربیع الثانی رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۷۷ - ۷۸ -
- در عالمگیرنامہ : ۹۷۸ 'نوزدہم ماہ مذکور مطابق بیست و ششم مہر بعد از انتضای سہ پاس ازان روز' - ۲ - بعد ازین عالمگیرنامہ : ۹۷۸ قدری تفصیل دارد - ۳ - در عالمگیرنامہ : ۹۷۹ 'ششم ماہ مذکور مطابق سیزدہم آبان قرہب سہ پاس روز' -

جشن وزن شمسی

و هشتم جهادی الاولی مطابق پانزدهم آبان انجمن خاص غسلخانه مبارک و جشن طرب پیرای وزن شمسی شهنشاهِ ظفر لوا منعقد شده ، وزن سمعود بآیین سمعود بفعل آمده ، سال چهل و نهم شمسی از عمر ابد طرازِ چهره آغاز بگنگونه حسن انجام بر افروخت - درین بزم جهان افروز بادشاهزاده والا قدر مجد اعظم و عده حضور و امرای صوبجات مورد اقسام نوازش گشتند - قلعدار خان تهبانه دار غزنین بخطاب نصرتخانی و عرب شیخ ولد طاهر خان بخطاب مغل خانی و ملک حسین ابدالی از کوبکیان صوبه ملتان بخطاب وفادار خانی و میر اسفند یار معموری^۳ شجاعی بخطاب معمور خانی نامور شده [ند]

—:0:—

- ۱ - آ : ۵۲۶ ب 'آمده سال' تا 'طرازِ چهره' ندارد - ۴ - برای تفصیل رک عالمگیرنامه : ۹۸۰ - ۸۱ - ۳ - در عالمگیرنامه ۹۸۱ 'میر اسفند یار معموری بخطاب معمور خانی و از اصل و اضافه هرچس (?) که بمنصب هزاری نهصد سوار' و عالمگیرنامه : ۹۸۱ بعد ازین ، تفصیل دیگر هم دارد - ۴ - برای وقایع تاریخ یازدهم جهادی الاول رک به عالمگیرنامه : ۹۸۲ -

قضیہٴ اعتقاد خان

از سوانح مقتول شدن اعتقاد خان بہ تیغ یکی از محافل ترکمانان : چون امیر خان صوبہ دار کابل در بن ایام چندی از مغولان بی سرویا را بمظنہٴ جاسوسی گرفتہ ، بدرگاہ جہان پناہ فرستادہ بود ، حضرت شاعنشاهی خان مذکور را کہ بسست کار آگہی و معاملہ فہمی موسوم بود ، بہ تحقیق حال آنها [ماسور] ساختند و او یکی از ان چند کس را کہ ترکمانی سپاہی وضع بود ، بی علاقہٴ بند و زنجیر بخدمت طلبیدہ ، بموجب امر لازم الامتثال ، ازو تفتیش احوال مینمود ، دربنوقت عرق جہالت آن مجہول حرکت کردہ ، ناگہان از جای در آمدہ و خود را بخادسی کہ در بیرون اسلحہٴ او داشت رسانید ، شمشیر از دست او گرفتہ با تیغ آہیختہ بچالاکہ بر گشت و ضربتی کای بخان مذکور رسانیدہ بہمان زخم قطع رشتہٴ حیات او نمود و چندی کہ نزدیک بودند آن تیرہ روز شقاوت اندوز را بہ تیغ انتقام از ہم گذرانیدہ ، از آنجا کہ خان مذکور بحلیہ فضل و کمال و قدم خدمت و محرمیت اقصاف داشت و از معتمدان راست گفتار^۱ درست کردار بود ، خدیو عاطف پرور را از وقوع این سانحہ خاطر حق شناس بتأثر گرائید و پسران و خوبشانش را بعنایت خلعت و اضافہٴ منصب نراختند^۲ و درین هنگام منزل زبدهٴ امرای عظام جعفر خان بانوار قدوم اشرف^۳ فیض آگین گشت و خان اخلاص آیین پیشکش از جواهر و مرصع آلات بنظر قدسی در آورد و برخی از ان رتبہٴ قبول یافت و درینولا خواجہ اسحق کہ سال گذشتہ بحجابت کاشغر تعین شدہ ، از انہای راہ باستماع فتور آنولایت بر گشتہ بحضور آمدہ بود ، دگر بارہ بظہور ہیومنہ انتظام آن دیار مرخص گشت .

—:0:—

۱ - کلیات 'و از معتمدان راست' نسخہ ہی ندارد - ۲ - صاحب مرآة العالم
 ہمہٴ قضیہٴ اعتقاد خان را از عالمگیرنامہ : ۹۸۲ - ۸۳ گرفتہ است - برای
 وقایع تواریخ شانزدہم جہادی الاول رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۸۳ - ۳ - تطبیق
 عالمگیر نامہ : ۹۸۳ این واقعہ بتاریخ بیست و سوم وقوع یافت .

سپری شدن ایام حیات والی ایران و موقوف شدن توجه موکب معلی از دارالملک کابل

و چون والی ایران از فرح آباد [به] هوای خیال بحال عزیمت اصفهان نمود، از کثرت شرب^۱ خمر که شب و روز بارتکاب آن معصیت اندوز بود، در راه عارضه خفقان^۲ بهم رسانیده غره ربیع الاول اینسال^۳ نصرت مآل که سلخ ماه حیات آن فتنه سگال بود، نزدیک موضع خار معنان از کف ساقی اجل ساغر مهات در کشید و از وقوع این قضیه سپاه و رعیت ایران زمین که از دست بیداد و خود کاسی او در بن^۴ هزار گونه تشویش و تفرقه بودند، خرم و شادان گشتند. امرای و ارکان دولت ایران صفی میرزا پسر بزرگ او را که در اصفهان نظر بند بود [و] در زاویه^۵ خمبول میزیست، بر آورده بر مسند حکومت آندیار متمکن گردانیدند - (برگ ۴۳۶ ب) و بیست و چهارم^۶ جهادی الاخر که گیتی خدیو عالمگیر در موضع^۷ خاص شکار نشاط اندوز صید نخچیر بودند، این خبر از عرایض زمینداران حدود ملتان و قندهار بمسامع جاه و جلال رسید^۸ - از آنجا که بزرگ نژادی ذات روحانی صفات شاهنشاه جهانست، از استماع خبر مذکور اصلا آثار بهجت و بشاشت از آنحضرت بظهور نه پیوست بلکه اظهار ملالت و قبض خاطر کرده فرمودند که مرغوب طبع مقدس آن بود که او در قید حیات بوده از دست سطوت و صولت موکب اقبال لطمه^۹ تادیب بر رخسار جسارت می خورد، چون منتقم حقیقی که جزای کردار بدمنشان^{۱۰} کج روش در کارخانه^{۱۱} قدرت او آماده

۱ - در پی و عالمگیرنامه : ۹۸۴ 'فرخ آباد' مسطور است - ۲ - نسخه پی کلمه 'شرب' ندارد - ۳ - عالمگیرنامه : ۹۸۴ و مآثر عالمگیری : ۵۸ 'عارضه خناق' - ۴ - آ : ۵۲۷ الف 'اینسال نصرت مآل که سلخ ماه حیات آن فتنه سگال بود نزدیک' ندارد - ۵ - پی : 'رهین' - ۶ - برای وقایع بیست و یکم جهادی الاخره رک به عالمگیرنامه : ۹۸۴ - ۷ - نسخهای پی و آ : 'عالمگیر در موضع ملتان و قندهار بمسامع جاه و جلال رسید' - ۸ - نسخه پی 'بمسامع جاه و جلال رسید بر زبان حق بیان گذشت که منتقم حقیقی که جزای کردار' -

و مہیا ست ، سزای اطوار نکو عیدہ او داد ۔ اکنون کہال فتوت و مروت اقتضای آن نمی نماید کہ افواج جهانکشای بر سر ایران زمین تعیین یابد^۱ و بنا برین اندیشہ قدسی اسامی یرلیغ کرامت عنوان بنام فروزندہ اختر برج سلطنت بادشاہزادہ ارجمند مجد معظم عز صدور یافت کہ از دارالسلطنت^۲ لاہور پیش ترفہ روزی چند آنجا اقامت گزیند ۔ پنجم^۳ شعبان بہادر خان صوبہ دار الہ آباد کہ بملازمت رکاب ظفر انتساب بادشاہزادہ عالیقدر معین شدہ بود ، بموجب فرمان از راہ بر گشتہ بتلثم^۴ سدہ عظمت جبین ارادت نورانی ساخت^۵ و ہفدہم ماہ مذکور بنظم صوبہ^۶ الہ آباد مرخص گشت^۷ و درین اوقات نیتو^۸ خویش سیوا کہ راجہ جیسنگہ بر وفق یرلیغ گیتی مطاع او را دستگیر کردہ بجناب معلی فرستادہ بود ، پیایہ^۹ اورنگ خلافت رسید و فرائیخان^{۱۰} میر آتش بخبرداری او مأمور شد و پس از چند روز کہ در قید ضبط خان مذکور بود بدلالت دولت و ہدایت سعادت داعیہ قبول اسلام از خاطرش سر بر زدہ بوساطت خان موسی الیہ در پیشگاہ خلافت التماس نمود کہ اگر عاطفت بادشاہانہ این بندہ را بجان امان [بخشد] از روی صدق اعتقاد مسلمان میشود ۔ چون ملتئم او بعرض ہمایون رسید بادشاہ دین پرور را آن داعیہ مرضیہ مستحسن افتاد ۔ پرتو عفو و افضال بر حال او گستردند و آن بختمند کہ از ورطہ قہر بادشاہی کہ نمودار سخط الہی است ، نجات یافتہ کامیاب مقاصد دارین شد ۔

—:o:—

- ۱ - پی : 'میناید' - ۲ - 'پی نمیاید' - ۳ - تصحیح قیاسی : در جمیع نسخہا 'اگراز دارالسلطنت' - ۴ - برای وقایع تواریخ سوم ، چہارم و بیست و چہارم رجب ، رک بہ عالمگیر نامہ : ۹۸۵ - ۹۸۶ ، در مآثر عالمگیری : ۵۸ تاریخ پنجم شعبان مسطور نیست - ۵ - پی : 'بتسلیم' - ۶ - عالمگیر نامہ : ۹۸۶ 'بطای خلعت خاص قامت امتیاز افراخت' - ۷ - عالمگیر نامہ ۹۸۷ 'ہنگام رخصت بعنایت خعت و خنجر مرصع با علاقہ' مروارید مشمول عاطفت شد ۔
- ۸ - در نسخہ پی 'دستو' برای شرح احوال نیتوجی رک بہ مآثر الامراء ۳ :
- ۵۷۷ - ۵۸۰ - ۹ - در عالمگیر نامہ : ۹۸۷ 'اشارہ والا صادر شد کہ فرایی خان میر آتش جمعی از اہل توپخانہ بہ راستش کہشتہ از حال او با خبر باشد' ۔

شرح تاخت ولایت بیجا پور و محارباتی کہ عساکر جهانکشا ر با دکنیان شقاوت گرا رو نموده

چون راجہ جیسنگھ با سایر افواج قاہرہ کہ با او معین بودند ، بعد از کفایت نهم میوا ، دوم ' جہادی الاولی سال گذشتہ ، بموجب حکم معلی بعزم تادیب عادلخان روانہ شد ۔ قول بحسن استقلال آن عمدہ راجہای رونق یافتہ ، ملا یحیی^۲ ناتیب برادر ملا احمد ناتیب و پردلیخان و جگت سنگھ ہادا و سعید منور خان بارہہ و زبردست خان و گروہی دیگر از بندہہای^۳ بادشاہی و خلاصہ^۴ سپاہ راجہ جیسنگھ کہ ہمگی قریب دوازده ہزار سوار بود ، دران فوج معین شدند و میوا با افواج خود کہ ہزار و پانصد سوار و ہفت ہزار پیادہ بود ، در دست چپ قول تعین یافت و سر [کردگی] ہراول بجوہر شجاعت دلیر خان منوط گشتہ ، سرفراز خان^۵

۱ - عالمگیر نامہ : ۹۸۸ بیست و دوم جہادی الاول - ۲ ملا یحیی برادر ملا احمد (کہ پیش از التجا و رجوع برادر کلان بقلاوزی بخت سعید در سال ششم از بیجاپور روی نیاز بدرگاہ عالمگیری آورده ، بمنصب دو ہزاری ہزار سوار سر فرازی یافتہ) تعین دکن گردید و بہمراہی میرزا راجہ در تاخت و تاراج ولایت بیجاپور طریق نیکو بندگی می پیمود ، پس ازان بخطاب مخلص خانی اختصاص یافتہ در اورنگ آباد می گذرانید ۔ پسرش زین الدین علی خان و خویش او عبد القادر معتبر خان ہریکی بمنصب رسید (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۵) - ۳ - برای بیشتر اساسی بندگان رک بہ عالمگیر نامہ : ۹۸۸ - ۴ - سرفراز خان دکنی در دودہ و نسب از مشاہیر روزگار بود ۔ گویند از نسب قریش است ۔ در سال چہارم جلوس فردوس آشیایی تسخیر قلعہ قندہار وجہ ہمت ساخت ۔ بعد ازان بلشکر نظام شاہیہ پیوست ۔ بعد ازان از اعلی حضرت بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار سر افرازی یافت ۔ پرگنہ لوہ گانون مضاف ناندر درجاگیر داشت ۔ چون سال نهم عالمگیری میرزا راجہ جیسنگھ ناظم دکن میرزا راجہ اودیسنگھ بہدوریہ را بحرست قلعہ منگل پیرا و سرفراز خان را بنوجداری مضافات آن معین ساختہ ، پیش شہادت ۔ سرفراز خان در ہمین سال جام شہادت چشید ۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۲۶۹ - ۴۷۳)

و غالب خان و دتا جی و رستم راؤ و پردلیخان و جمعی از مبارزان نصرت پیرا و اکثر توپخانه و الا که همگی قریب هفت هزار و پانصد سوار بودند ، با او تعین یافتند و داؤد خان بکار فرمائی برانگار کمر همت بسته راجه سجان سنگه و شرزه خان دکنی و جمعی دیگر (برگ ۳۷ ء الف) از مجاهدان بسالت شیم که شش هزار سوار بودند ، بهمراهی او مقرر گشتند و سرداری جوانگار باستقلال شہاست راجه رایسنگه میسودھے مفوض گشته ، جادو رائے دکنی و شرزه راؤ با گروهی دیگر از دکنیان و سوبھکرن و اسمعیل نیازی و جمعی از دلاوران کہ زیادہ از شش هزار سوار بودند ، با او معین شدند و قطب الدینخان با ہلالیخان و اوداجی رام و برخی دیگر از دکنیان و سید علی اکبر بارہہ و خداوند خان حبشی و ممربز مہمند و فریقی از منصبداران بچنداولی قرار یافت و کیرت سنگھ با جوق مبارزان شہامت منش التمش شد و فتح جنگ خان با حسن خان عبدالرسول و جمعی دیگر در یسار جنود فیروزی آثار بطریق طرح معین گردید و قباد خان با جانثار خان و فرقه از مغولان بقراولی چہرہ افروز جرأت شدہ و دو فوج دیگر از مغول [یکی] بسرکردگی شہسوار خان و دیگر پہاشلیقی ترکتاز خان مقرر گردید کہ بر یمین و یسار عساکر منصور و در دور^۶ برسم قراولی طریق نصرت سپارند ۔ پس از طی دو مرحلہ ابوالمحمد نبیرہ بھلولیخان کہ در سلک سرداران عادلخان انتظام داشت و بعزم بندگی درگاہ خلایق پناہ ازو جدائی گزیدہ بود ، با فوجی بلشکر منصور پیوستہ براجہ ملاقی شد و راجہ او را بعنایات بادشاہی مستہال ساختہ یک قبضہ شمشیر مرصع و دو اسپ و برخی اقمشہ از جانب خود داد و چون حقیقت آمدن او از عرضداشت راجہ بمسامع حقایق مجامع رسید ، عاطفت بادشاہانہ

-
- ۱ - در سآ و آآ : 'دوتاجی' مسطور - برای شرح دتا جی رک بہ مآثر الامراء :
 - ۲ : ۵۲۲ - ۲ - در عالمگیرنامہ : ۹۸۹ اسامی بیشتر عہدیداران بردہ شدہ و بعد ازان نوشتہ شدہ کہ 'آتش خان داروغہ' توپخانہ لشکر ظفر اثر با قریب پانصد برق انداز و اکثر توپخانہ بادشاہی و جمعی از مبارزان نصرت پیرا و ہزار سوار رانا کہ ہمگی قریب ہفت ہزار و پانصد سوار بودند با او تعین یافتند ۔ ۳ - عالمگیرنامہ : ۹۸۹ 'جادو نرای' - ۴ - عالمگیرنامہ : ۹۸۹ 'خداوند حبشی' - ۵ - سآ : 'متصدیان' - ۶ - آآ : جانثار خان داروغہ بود و در زجر وقوع مرز بروز جرأت شدہ - ۷ - پی : 'دور دور' ۔

اورا بعنایت خلعت و منصب پنجهزاری چہارا ہزار سوار سربلندی بخشیدند۔ حکم شد کہ در سلک کومکیان راجہ باشد و آن زبدہ راجہا اورا با جمعی از مجاہدان در جانب یمین موکب نصرت قرین بطریق طرح تعین نمود و ہفتم جہادی الاخر^۲ از دہ گروہی قلعہ پھلتن^۳ کہ از حصون سرحد ولایت بیجاپور است و بر سر راہ لشکر منصور بود، نیتوجی سر لشکر سیوا را با فوجی ازو مقرر نمود کہ پیای قلعہ مذکور رفتہ در تسخیر آن ہکوشد و تا رسیدن خبر ازو قرار توقف [دارد] و پس از سہ روز بظہور ہیوست کہ چون نیتوجی با ہمراہان پیای قلعہ رسید، متحصنان از غلبہ خوف قلعہ را خالی کردہ فرار نمودند و اولیای دولت قاہرہ آنرا متصرف گشتند۔ راجہ باستماع این خبر ناروجی و بہلاجی را با جمعی بحراست آن حصار معین ساخت۔ یازدہم ماہ مذکور نزدیک دریای نیرا^۴ محل ورود افواج ظفر پیرا شدہ و راجہ، نیتوجی را با ہمراہانش بتسخیر قلعہ منگل^۵ ویدہ^۶ کہ از آنجا تا بیجا پور شانزدہ کروزہ جریبی مسافت است، تعین نمود و چون سیوا باشارہ راجہ با جوقی دیگر از اتباع خود بتسخیر حصن ناتھورہ کہ ہفت گروہی قلعہ پھلتن است، نیز فرستادہ بود، درین روز خبر رسید کہ فرستادہهای او حارسان آن حصار را باستالت بر آوردند و آن قلعہ نیز بتصرف اولیای دولت

۱۔ مآثر عالمگیری : ۵۸ 'منصب پنجهزاری پنجهزار سوار' اما صاحب عالمگیرنامہ : ۹۹۰ با مرآة العالم اتفاق دارد۔ ۲۔ در مآثر عالمگیری ہیچ تاریخ مسطور نیست۔ ۳ عالمگیرنامہ : ۹۹۰ 'پلتن، اما صاحب مآثر عالمگیری : ۵۹ با صاحب مرآة العالم اتفاق دارد۔ ۴۔ در نسخہ های پی و سآ : 'سرا محل' مسطور است۔ ۵۔ در عالمگیرنامہ : ۹۹۱ بعد از عبارت مزبور '۔۔۔ و چون قلعہ پلتن نزدیک بود، راجہ بدیدن آن رفتہ، بندوبست آن حصار نمود و بیجاجی زمیندار آن بوم آمدہ، ملاقی شد و راجہ اورا بعنایت بادشاہی مستمال ساختہ، خلعت داد، نوشتہ شدہ است۔ ۶۔ در نسخہ پی 'منگل بیدہ' مسطور است۔

7. Fort Mangalvedha: headquarters of the subdivision of the same name in the state of Sangli, Bombay, situated in 17° 31' N. and 75° 29' E. Mangalvedha was founded before the Muhammadan period by a Hindu prince named Mangal whose capital it was. Imperial Gazetteer, vol. vii, p. 178.

در آمد و افواج بحر امواج از کنار دریای نیرا^۱ کوچ بکوچ متوجه^۲ پیش شدند و هر روز صفوف قتال بر آراسته و مجموع اردو را در میان گرفته بتوزک و احتیاط طی مسافت مینمودند و پس از قطع چند مرحله خبر رسید که قلعه کهاون را که در آنحدود بود (برگ ۳۷ ب) متحصنان از سطوت و صولت عساکر گردون مآثر خالی کرده گریختند - راجه ، خواجه مسعود خانرا بحراست آن تعیین نمود و بیست^۳ و یکم بوضوح پیوست که چون نیتو با همراهان بیای قلعه منگل ویده رسید ، محصوران فرار نمودند - راجه بحراست آن قلعه^۴ اودے سنگھ بهدوریه^۵ را تعیین ساخته سرفراز خانرا بفوجداری مضافات آن معین کرد و بیست و پنجم^۶ در اثنای قطع مسافت قراول غنیم از دور نمایان شد و شب هنگام مخالفان تیره ایام نزدیک بمعسکر نصرت اثر آمده چنانچه آیین گروه ادبار پڑوه است^۷ بانی چند انداختند ؛ چون مبارزان در مورچالها مسلح بودند ، سوار شده بدفع جسارت منشان پرداختند و از آنجا که منہیان خبر رسانیدند که گروهی انبوه در پنجکروھی معسکر ظفر قرین اقامت دارند راجه روز دیگر مقام کرده دلیر خان و راجه رایسنگھ و قطب الدین خان و قباد خان و ابوالمجد و سیوا رام کور و گروهی از مبارزان فیروزی لوا را به تنبیه آن جمع شقاوت گرا تعیین نمود - جنود مخالف باستماع این خبر کوچ کرده از لشکر گاه خود بیشتر رفته صفوف قتال آراسته بودند - افواج منصوره بجایی که آن مقهوران را نشان داده بودند ، رسیده معسکر شان خالی یافتند و چون از لشکر گاه گذشته بر اثر آنها پاره بیشتر رفتند ، فوجی عظیم از غنیم لئیم که قریب دوازده هزار سوار بود و سردارانش شرزہ مهدوی و ابوالمحمد نبیره پچتر^۸ و خواص و جادون^۹ کلیانی و انگوی بهونسله بودند ، یسال بسته و صفوف آراسته نمایان شدند - بمجرد دیدن فوج اعادی دلیر خان و راجه رایسنگھ و کیرت سنگھ که در یمین و یسار آن خان شہامت شعار بودند به نیروی شجاعت و دلیری جلو ریز بر مخالفان تاختند و صمصام انتقام بخون آن مخذولان رنگین ساختند - مقاہیر تیره روز تاب ثبات در خود ندیده روی همت از عرصه^{۱۰} نبرد تافتند - چنانچه عادت آنگروه است که بقزاقی و حیلہوری فرصت

۱ - پی : 'نیرا' ندارد . ۲ - در مآثر عالمگیری وقایع تاریخ بیست و یکم مسطور نیست . ۳ - پی : 'قلعداری' . ۴ - عالمگیرنامه : ۹۹۲ 'اودیت سنگھ بهدوریه' . ۵ - در مآثر عالمگیری وقایع از بیست و پنجم جہادی الاخر تا بیست و چهارم رجب مسطور نیست . ۶ - سآ : 'تجر' . ۷ - سآ : 'جان او' .

دستبرد می جویند و قابوی کارزار میطلبند، متفرق شدند، بچهار فوج منقسم شدند و جوق بسمت میمنه و قشونی بطرف میسره و فریقی از پی قول در آمدند و جمعی بفوج قراول مقابل شدند - بهادران از هر جانب بمدافعه پرداختند و مصدر ترددات شایسته گردیدند و بحملات متواتر گرد دمار از روزگار شان انگیختند - خصوصاً دلیر خان که روی صولت و دلیری بهر طرف می آزد در دم لوی غلبه می افراخت و درین آویزش یاقوت حبشی از عمده های آن سیه درونان بر خاک هلاک افتاد و پانزده تن دیگر از مردم نامی آنها به تیغ بیدریغ بهادران فیروز مند مپری گشتند و علم و چتر و اسپ و اسلحه^۱ بسیار از کشتگان آن بخت بر کشتگان بدست مبارزان نصرت نشان در آمد - چون روز بآخر رسید سرداران جيش فیروزی صلاح در تعاقب ندیده بمعسکر بر گشتند و چون مخاذیل بر معاودت افواج گردون شکوه آگهی یافتند، (برگ ۳۸۸ الف) عنان ادبار از سمت فرار بر تافته چنانچه شیوه دکنیان بر گشته روزگار است، از دو طرف لشکر نمایان شدند و خیرگی نموده شروع در انداختن بان کردند و هر گاه سپاه ظفر پناه بآنها حمله ور میگشت بسان خاشاک مپک سیر از پیش باد صر صر گریزان گشته پای ثبات نمی افشردند و چون مبارزان شهامت کیش عنان بر میتافتند، دگر باره همان مسلک می سپردند^۲ - باین طرز دلیر خان با جنود مسعود وقت شام بمعسکر فیروزی اعتصام رسید - درین تاریخ از نوشته اودیتسنگه^۳ قلعدار منگل ویده بظهور پیوست که روز پیش^۴ فوج از غنیم که قریب شش هزار بودند، سر قصبه منگل ویده آمده بجانب دروازه قلعه صف بسته ایستادند - سرفراز خان بمقتضای حمیت مصلحت را کار نه بسته با سپاه فلیل خود مقابل آنها شده جنگی مردانه کرده، عاقبت الامر بسر بازی رتبه سرفرازی^۵ یافت و مخالفان تا دروازه حصار آمده جمعی را بکشتن داده از پای قلعه خایب و خاسر بر گردیدند^۶ - غره رجب ابولمحمد

۱ - از 'درین آویزش یاقوت' گرفته تا 'بدست مبارزان نصرت نشان در آمد' در عالمگیرنامه ترقیم نیافته - ۲ - برای تفصیل راجع به نیتورک به عالمگیرنامه : ۹۹۴ - ۹۹۵ - ۳ - عالمگیرنامه : ۹۹۵ 'اودیتسنگه' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۹۹۵ - ۹۹۶ - ۵ - سآ : 'برگشت' - ۶ - درعالمگیرنامه : ۹۹۶ بعد ازین واقعه 'بالجملة راجه دو روز دیگر دران موضع اقامت نموده بیست و نهم کوچ کرد'. نوشته شده است -

نبرهٔ بچتر^۱ و شرزه مهدوی با دیگر سرداران یک فوج عظیم شده جنگی سخت کرده منهزم^۲ شدند - دوم ماه مذکور عساکر منصور در پنجکروهی بیجا پور نزول نمود^۳ عادلخان حصن متین بیجا پور را که برصانت و حصانت شهرهٔ روزگار است استحکام تمام داده قلابها شکسته و چاههای پیرامون قلعه را بزقوم و خاک انباشته و معموره‌های بیرون حصار بر زمین یکسان ساخته^۴، آنچه سپاه ظفر پناه را در تخریب آنجا بایستی کرد، خود بجای آورده متحصن شده، سرداران و افواج خویش را در بیرون بمدافع جنود قاهره مامور گردانیده بود، درینوقت باشارهٔ او شرزه مهدوی و سیدی مسعود و چندی دیگر بولایت بادشاهی در آمده غبار شورش انگیزخته تا اگر افواج گیهان ستانرا عزم تسخیر [قلعه] باشد، متردد گشته از پای قلعه بر خیزند - راجه چند روز در آنجا مقام کرد و هر روز آنجا مقام کرد و هر روز با مخالفان محاربه دست میداد و غلبه و استیلا بجاهدان ظفر لوا بود^۵ - چون عساکر منصور قصد محاصرهٔ قلعه نداشتند و ازین جهت توپخانه سنگین که تسخیر آن حصن را شاید، همراه نیاورده بودند، از سرحد ولایت بادشاهی تا نزدیک بیجا پور پی سپر تاخت و تاراج افواج منصوره بحر افواج گشته، از تخریب نواحی و مضافات قلعه دقیقه نامرعی نمانده، باوجود نایابی آب، غله و آذوقه در لشکر کمیاب شده بود، لاجرم راجه و سایر دولت خواهان تعاقب و تادیب مردودانی که بملک بادشاهی در آمده شورش انگیزخته بودند، صلاح دولت دانسته، نهم ماه مذکور از نواحی بیجا پور کوچ کردند و روی عزیمت بسمت قلعه منگل ویده آوردند - پانزدهم کنار دریای بهیتوره^۶ منزل شده و درین اثنا همواره با غنیم لثیم که عقب چنداولی می آمده، حروب^۷ صعب اتفاق می افتاد و مخدولان تیره ایام مغلوب و منکوب میشدند - درینجا مننهیان از پرینده^۸ رسیده آگهی دادند که

- ۱ - سآ : 'تجر' - ۲ - درعالمگیرنامه : سطور است که این لشکر منصور و کامران شد - برای تفصیل فتح رک به عالمگیرنامه : ۹۹۶ - ۹۹۷ - ۳ -
- عالمگیرنامه : ۹۹۷ 'و تا هفت روز آنجا اقامت گزید' - ۴ - آ و پائمان نموده و همیشه در رفعت و بیای زر خود بجا آورده' - ۵ - برای تفصیل رک به
- عالمگیرنامه : ۹۹۸ - ۹۹۹ - ۶ - در نسخهٔ پی 'سپوره' و در عالمگیرنامه :
- ۱۰۰۰ 'بهیوره' و در مآثر عالمگیری : ۵۹ 'بهنور' - ۷ - برای تفصیل رک به
- عالمگیرنامه : ۱۰۰۰ - ۱۰۰۱ - ۸ - برای شرح رک به اسپرینل گیزیتر :

مکنند را مخاطب بصیلابتخان برادر فتح جنگخان از آنجا عازم لشکر منصور شد و چهار گروهی پرینده فرود آمده بود و شرزه مهدوی [۴۳۸ب] با شش هزار سوار بر سر او آمد ، با او همگی یکصد سوار بود ، چهل سوار از تاینان خودش شصت سوار دیگر از پرینده برفاقت او آمده بودند ، چون اعادی نزدیک شدند تاینانش بمقتضای نمکخوارگی ثبات قدم ورزیده ، دیگران متفرق شدند - مکنند را حفظ ناموس سپاهگری دامن گرفته ، روی برتافتن از آن گروه بی راهروی تجویز نکرده از کمال بسالت با رفیقان یکدل خویش ، بقصد سر بازی و نیل سرخروی و سرفرازی از اسپ فرود آمده داد مردانگی داد و بسیاری از آن ناجوانمردان را طعمه تیغ دلیری ساخته با همراهان^۲ و وفاداران حیات مستعار مردانه وار در باخت -

القصة بیست^۳ و چهارم رجب راجه با جنود ظفر مآب از آب گذشت و دیانت رای^۴ که در ملک معتمدان عادل خان بود و از جانب او رسیده بعضی بیغام ها مبنی بر مراسم اعتذار و اظهار عجز و ندامت براجه آورد و برخی مرصع آلات که فرستاده بود رسانیده و مدت ده یازده ماه راجه در آن حدود متوقف بوده تمام محال متعلقه بیجاپور را مکرر بی سپر تاخت و تاراج ساخته چندین مرتبه با جنود اعداء صف آرا هرگشته ، دفعه رایت غلبه بر افراخت - چون موسم برشگل در رسید و در خلال این احوال یرلیخ لازم الامتثال براجه صادر شد که با جنود مسعود ببلده فاخره اورنگ آباد معاودت نماید و برسات آنجا بگذارد لهذا ترک

۱ - برای ترجمه اش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۲۵ - ۲۶ - ۲ - آ ' همراه سواران کاری و سپاهی رخش روانه دارد در باخت' - ۳ - برای وقایع تاریخ بیستم رجب رک به عالمگیرنامه : ۱۰۰۲ - ۴ - صاحب عالمگیرنامه این را در وقایع بیستم رجب مرقوم ساخته است - ۵ - برای وقایع بیست و ششم رجب ، غره ، هشتم ، نوزدهم ، بیست و چهارم ، بیست و پنجم بیست و هشتم شعبان ، هفتم ، چهاردهم ، هژدهم ، بیستم رمضان ، پنجم ، هفتم ، نهم ، بیست و یکم شوال ، سوم ، پنجم ، دهم ، پانزدهم ، بیست و دوم ، بیست و هفتم ذی قعدة رک به عالمگیر نامه : ۱۰۰۳ - ۱۰۱۹ ، در مآثر عالمگیری : ۵۹ هم مانند مرآة العالم بعد از تاریخ بیست و چهارم رجب وقوعات دیگر که در زیر تواریخ که در فوق نوشته شده مسطور نیست -

پیکار مخالفان [کرده] و قلاع آن نواحی که بتصرف در آمده بود، منهدم ساخته ذخایر و توپخانه آنها را برداشته باورنگ آباد مراجعت کرد.

—:0:—

و - برای وقایع سلخ ماه ذیقعدہ و ششم و نهم ذی حجه رک به عالمگیرنامه :

- ۱۰۲۰ - ۱۰۲۱ -

تعیین دلیر خان به تنبیه زمیندار چالنده و تحصیل پیشکش نمایان

و درین ایام حقیقت ، عصیان زمیندار چالنده^۱ به مرض مقدس رسید و دلیر خان با رندوله خان و راجه سجانسنگه بندیده و راؤ بهاؤ سنگه هادا و دیگر از سرداران و مبارزان نصرت نشان اواخر جهادی الاول^۲ اینسال هاپون فال اول بر سر ولایت چالنده رفت^۳ و مانجی^۴ ملار^۵ زمیندار آنجا بسطوت عساکر ظفر قرین از بیهوشی نشای پندار بخود آمده و بعهد و پیمان خان مذکور اطاعت ورزیده ، پنج لک روپیه بخان مزبور داده و مبلغ یک کروور روپیه از نقود و نفایس اشیا مثل جواهر و مرصع و فیلان برسم جرمانه برای سرکار فیض آثار قبول نمود و مقرر گشت که این مبلغ را در مدت دو ماه سامان نماید و هر سال دو لک روپیه پیشکش مقرری بسرکار خاصه شریفه مودی سازد . دلیرخان پس از ایصال وجوه مذکور بجانب ولایت دیو گره^۶ روان شد^۷ . کوکسنگه مرزبان آنجا بقدم عجز و خشوع آمده ملاقا گشت و مبلغ پانزده لک روپیه که از پیشکش سنوات سابقه بر ذمه او لازم الادا بود ، با سه لک روپیه دیگر برسم جرمانه بسرکار والا رسانید^۸ و

- ۱ - جمیع نسخها 'کرد چالنده' - 'کرد' زاید است - ۲ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۳
- 'اواخر جهادی الاخره' - ۳ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۳ 'اواسط شعبان با افواج قاهره بحدود ولایت چالنده رسید' - ۴ - آ : 'مانجی ملار' - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۲۳ - ۱۰۲۷ - ۶ - دیو گره در سرکار گره است ، هرریا و دیو گره دو محل و قلعه چوبین بر کوه دارد - (آیین : ۱ : ۴۵۹) -
- ۷ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۲۷ - ۱۰۲۸ - ۸ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۸ 'پانزده لک روپیه که از پیشکش سنوات سابقه بر ذمه او لازم الادا بود با قریب سه لک روپیه دیگر برسم جرمانه در عرض مدتی معین بسرکار والا رساند و از آنجا شش لک روپیه در مدت دو ماه واصل سازد' بعد ازان بر صفحه ۱۰۲۹ نوشته شده 'خان مذکور (دلیر خان) برخی از وجوه پیشکش بوصول رسانید' ازین پیدا میشود که رقمی که واجب الادا بود زمیندار دیو گره همه آنرا پرداخت .

مبلغ یک لک روپیه که از پیشکش هر ساله [مقرر بود] قبول کرد و چون دلیر خان خاطر از مهات چانده و دیو کده پرداخت بموجب 'یرایغ گیتی مطاع هشتم ربیع الثانی با عساکر فیروزی باز روانه' دکن شد و عاطفت خسروانده آن خان بسالت منش را بعنایت خلعت خاص و اسپ با ساز طلا نوازش نموده یکهزار سوار (برک ۴۳۹ الف) تابینان او را دو اسپه سه اسپه مقرر ساخت که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار از آنجمله سه هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد .

—:o:—

۱ - آ : درخواست ظل سبحانی در مطمح نظر آنچنان درج کرد فیروزی' -

آغاز سال دهم از سنین دولت والای عالمگیری مطابق سنہ ہزار و
ہفتاد و ہفت ہجری

درین اوقات خجستہ فرجام ماہ مبارک صیام بہزاران یمین و برکت در رسیدہ
سال دهم از سنین سلطنت و فرمانروائی خورشید سپہر خلافت در رسیدہ آغاز شد^۱ و
پیشکاران^۲ پیشگاہ دولت بتہیہ^۳ اسباب جشن مسعود پرداختند۔

۱۔ عالمگیرنامہ : ۱۰۳ و شب جمعہ مطابق ہفتم اسفندار رویت آن ماہ مہر
انوار اتفاق افتادہ - ۲۔ ما : 'آغاز نہاد' - ۳۔ 'سآ : خورشید سپہر خلافت
ارشاد کردند کہ تہیہ اسباب جشن پردازند -

تولد نوگل حدیقہ سلطنت بادشاہزادہ محمد کام بخش

از سواخ میمنت پیرا آنکہ روز یکشنبہ دہم شہر مبارک رمضان پس از انقضای دو پاس و چہار گہری از روز مذکور بادشاہزادہ والا گہری از بطن مخدرہ عصمت سرشتی از ہردگیان سرادق عزت ، قدم فرخندہ بعالم ظہور گذاشت و حضرت شاہنشاهی آن تازہ گل چمن دولت را بمحمد کام بخش موسوم ساختند و چون درین ایام گوہر اکیلی ابہت و بختیاری بادشاہزادہ ارجمند محمد معظم بموجب یرلیغ ہایون با عساکر منصور از دارالسلطنت لاہور مراجعت نمودہ بودند ، بیست و پنجم ماہ مذکور باشارہ معلی عمدہ امراء عظام جعفر خان و محمد امین خان میر بخشی تا بیرون شہر پذیرہ شدہ آن درۃالتاج سلطنت را بہ پیشگاہ حضور آوردند و اوایل روز آن عالیقدر با سلطان معزالدین مہین خلف خویش بعز ملازمت اشرف فایز گردیدند - یکہزار اشرفی و چہار ہزار روپیہ برسبیل نذر گزارانیدند - شب یکشنبہ ہلال فرخندہ شوال از افق سعادت رخ نمود - صبح روز دل افروز عید نوای شادمانی و صدای شادیانہ اقبال از بارگاہ ابہت و جلال پردہ کشای گوش گردون گشت - بادشاہزادہ ہای کاسگار و امرای نامدار در رسیدہ و در سدہ والای سلطنت فراہم آمدہ تسلیات تہنیت بجا آوردند و حضرت شاہنشاهی پس از مراجعت از مصلی ساعتی چند در محفل فلک نشان خاص و عام بر سربر مرصع نگار جلوس فرمودہ انجمن آرای کام بخشی و کامرانی گردیدند و درین بزم فرخندہ بادشاہزادہ ہای بخت بیدار محمد معظم و محمد اعظم و رکز السلطنت جعفر خان بعطای خلعت خاص و مکرم خان بمرحمت اسپ و اعتقاد خان بعطای علم نوازش یافتند و داؤد خان بصوبہ داری برار تعین یافت و تربیت خان کہ بنا بر بعضی اسباب

- ۱ - عالمگیرنامہ : ۱۰۳۱ 'مطابق شانزدہم اسفندار' - ۲ - مآثر عالمگیری : ۶۰
- 'از بطن عفت سرشت اودیوری محل قدم بعالم ظہور گذاشت' - ۳ -
- درعالمگیرنامہ : ۱۰۳۱ - ۱۰۳۲ بعد ازین اسامی دیگر امراء ہم دادہ شدہ -
- ۴ - مآ : ہلال عید فرخندہ شوال' - ۵ - عالمگیرنامہ : ۱۰۳۲ 'شب
- یکشنبہ ہفتم فروردین ہلال فرخندہ شوال' - ۶ - عالمگیرنامہ : ۱۰۳۳
- 'بصوبہ داری برار تعین یافتہ بحنایت خلعت و جمدھر مرصع و اسپ با ساز طلا ←

چنانچه گزارش پذیرفت ، روزی چند مورد عتاب بادشاهانه گشته از منصب معزول و از سعادت کورنش محروم بود ، از میان مراحم خسروانه رخصت ملازمت یافته ، بعنو تقصیر کامیاب فضل و بخشایش گشت و بمنصب چهار هزارى سه هزار سوار سر افزای یافت و میرزا خان نبره عبدالرحیم خان خانانان که از سبادی ایام این سلطنت گیتی طراز تا این هنگام در سلک گوشه نشینان بود ، مورد انظار عنایت گشته بمنصب سه هزارى سه هزار سوار و عطای خلعت و خنجر مرصع^۳ سر بلند شد و نیتوجی^۴ خویش سیوا که حقیقت حال و کیفیت نیک سر انجامی او بتوفیق ادراک شرف اسلام قبل ازین مرقوم گشته ، چون سنت ختان بجا آوردند و آداب مسلمانی اندوخته بود - مطمح انظار مراحم شهنشاه دین پناه گردیده ، بعنایت خلعت فاخره و جمدهر^۵ مرصع و شمشیر باساز مینا کار و اسپ با ساز طلا و ماده فیل و بمنصب سه هزارى دو هزار سوار و خطاب مجد قلی خان کامیاب (برگ ۴۳۹ ب) نوازش شد و میر عماد الدین^۶ دیوان بیوتات بخطاب رحمتخانی و

→ سر افزای گردید و یکهزار سوار از تاینانش دو اسپه سه اسپه مقرر شد که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری چهار هزار سوار از آنجمله سه هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد

- ۱ - میرزا خان منوچهر پسر میرزا ایرج شاهنواز خان بن عبدالرحیم خان خانانان است - یادگاری بوده از دودمان بیرم خانیه ، بمردمی و مردانگی و دلیری و دلاوری (که لازمه^۷ خاندان اوست) اتصاف داشت - بسبب زخمها (که در جنگ باو رسیده) اعتیاد بمخیرات و مسکرات کرده چندان ترقی ننمود - از دیر باز در کوسکیان دکن انتظام داشت - در سال بیست و هشتم (فردوس آشیانی) بحکومت ایاج پور سرافراز گردید - در سال سی ام در یساق گلکنده در رکاب شاهزاده (اورنگزیب) مصدر نیکو خدمتها گشته در سال شانزدهم سنه (۱۰۸۲) هزار و هشتاد و سوم هجری بساط هستی در نوردید - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۶ - ۵۸۹) - ۲ - پی : 'دو هزار سوار' - ۳ - مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۹ 'در سال دهم مورد انظار عنایت شده بمنصب سه هزارى سه هزار سوار سر بلند گردید و به تیولداری و فوجداری ایرج شرف دستوری پذیرفت' - ۴ - برای شرحش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۵۷۷ - ۵۸۰ - ۵ - پی : 'خنجر' - ۶ - پی : 'امام الدین' -

عزالدین برادر زاده جعفر خان بختاب پیره مند خانی و خواجه پیر یوسف بخشی صوبه کابل بختاب ارشد خانی و بهادر بیگ بخشی سرکار بادشاهزاده پیر معظم بختاب ضابط خانی سرمایہ کاسرانی اندوختند - عقیق شوال افسر گوهر حشمت بادشاهزاده کاسگر پیر معظم را بصوبہ داری دکن رخصت فرموده بعطای خلعت خاض و سرپندی گرانہا از یکدانہ لعل و مروارید شاہوار و دوسرہ اسپ یکی از ان با ساز میناکر و دیگری با ساز طلا و فیل با ساز نقرہ و جل زر بفت و ماندہ فیل و انعام پنج لک روپیہ و باضافہ پنجہزاری بمنصب بیست ہزاری دوازده ہزار سوار مشمول عاطفت ساختند و بنا بر بعضی مصلحتہای ملک و دولت مہاراجہ جسونتسنگیہ و صف شکن خان و صفی خان و سر بلند خان و جمعی دیگر از امراء را در رکاب آن نامدار بلند مقدار تعین فرمودند و ہر یک درخور حال بعیای بادشاہی مباحی گشت . و فرمان عالیشان بنام راجہ جسنگیہ صادر شد کہ بعد از وصول آنوالا نژاد پورنگ آباد عازم حضور پیشگاہ گشتہ ، دولت

۱ - پیرہ مند خان میر بخشی عزیزالدین نام ، پدرش میرزا بہرام چہارمین اخف صادق خان مشہور کہ بزنہ بمین الدولہ آصف خان بود ، دو پسر داشت عزیز الدین و شرف الدین ، نخستین چون جوہر قابل داشت و رشادت و کردانی از ناصیہ احوالش نمایان بود ، خدمات حضور را بآیین شایستہ بتقدیم رسانید - کم خدمتی بود کہ بتصدی آن مامور نگردید . در سال بیست و سوم (عالمگیری) از تغیر صلاحیت خان پیر آتشی چہرہ مباحات افروخت . در سال چہل و ششم بعد کشایش قلعہ کھیلنا ، پنجم جمادی الآخرہ سنہ ۱۱۱۴ یرحمت حق پیوست (مآثر الامراء : ۱ : ۴۵۴ - ۴۵۷) - ۲ - خواجہ پیر یوسف بخشی صوبہ کابل بختاب ارشد خانی در نسخہ پی نوشتہ نہ شدہ - ۳ - بختاب ضابط خانی ، سرمایہ کاسرانی اندوختند ، عقیق شوال - - - پیر معظم نسخہ پی ندارد . ۴ - برای تفصیل منصبداران رک بہ عالمگیرنامہ ۱۰۳۵ - ۱۰۳۷ - ۵ - عالمگیرنامہ : ۱۰۳۸ ، دودانہ مروارید . ۶ - مآثر عالمگیری : ۶۰ راجع بہ این عنایات چیزی نہ نوشتہ شدہ - ۷ - برای شرح رک بہ مآثر الامراء : ۲ : ۷۴۰ - ۷۴۲ - ۸ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۳۷ تفصیل عنایات و عطایا دادہ شدہ - ۹ - آ : فرمان طفرای بادشاہی در زمرہ آن ہوای نگار رسید ، از وصول آن -

آستانبوس دریابد و درین ایام میرزا خان بعنایت اسپ و ماده فیل مباحی شده رخصت جاگیر یافت و بعرض اشرف رسید که کنور پرتھیسنگه' ولد مهاراجه جسونتسنگه و سرباز خان فوجدار هوشنگ آباد و رزقی الله خان' ولد مقرب خان' شیخزاده که در فن طب و جراحی مهارتی وافی داشت باجل طبیعی بساط حیات در نوشتند و زبردست خان بفوجداری هوشنگ آباد منسوب گشته از اصل و اضافه بمنصب هزاری' هزار سوار از آنجمله پانصد سوار دو اسپه سه اسپه سر بلند' شد .

—:0:—

۱ - برای شرحش رک به مآثر : ۳ : ۶۰۳ - ۲ - رزق الله در عهد اعلی حضرت بمنصب هشتصدی رسید . در جراحی و طبابت مهارتی وافی داشت . در فرمان عالمگیری ، بخطاب خانی و افزونی منصب امتیاز یافت و در سال دهم درگذشت (مآثر الامراء : ۳ : ۳۸۲) - ۳ - مقرب خان شیخ حسن معروف به حسو پسر شیخ پهنیا ولد شیخ حسن پانی پتی ، مشهور است که در ملازمت عرش آشیانی بخدمت طبابت خاصه جراحی (که دران فن بی نظیر روزگار بود) قیام می نمود ، بعد جلوس (جهانگیری) بخطاب مقرب خانی و منصب پنج هزاری بلند مرتبه گردید و در سال سیزدهم سنه ۱۰۲۷ به صاحب صوبگی ولایت بهار اختصاص یافت . در عمر نود سالگی در وطن خویش (کیرانه) بموطن اصلی شتافت . (مآثر الامراء : ۳ : ۳۷۹ - ۳۸۲) - ۴ - در عالمگیرنامه : 'بمنصب هزاری سوار' - ۵ - در مآثر عالمگیری همه وقایع با نهایت اختصار بیان کرده شده ، در همین کتاب تا شورش انگیزی افغانان یوسف زئی فقط وقایع دهم ماه مبارک و هفتم شوال اجمالاً بیان کرده شده و دران تفصیل منصبداران و افزایش مناصب نیست -

شورش انگیزی افغانان یوسف زئی در سواحل دریای نیلاب و تنبه یافتن آنطایفه با غلبه خسران مآب

پوشیده نماید که این قوم عصیان منش زمره کثیر و گروهی انبوه اند - در سواحل ایام مسکن آنها سرزمین قندهار و قراباغ بود - بنابر بعضی موجبات از آنحدود پراکنده شده در زبانی که مرزا الخ بیگ کابلی حکمروای کابل بود ، روی عزیمت بدینصوب آوردند و چون ریشه اقامت در سرزمین کابل محکم نتوانستند نمود ، روی بطرف بلمغانات^۱ آوردند و از آنجا تا کاشغر^۲ شتافتند و آخرالامر در سرزمین سواد^۳ و بجزور^۴ ، رحل سکونت انداختند - دران وقت مرزبانی آنجا به گروهی که لقب سلطان داشتند و خود را از نژاد دختری سلطان سکندر می پنداشتند متعلق بود - نخست یوسف زئیان از راه خدمتگزاری درآمد خویشتن را دران ناحیت جای کردند - آخرالامر طریق کفران پوئیده ، بخیره روئی و چیره دستی بر سلطانان آنجا تسلط و امتیلاء یافتند و خار تصرف آن مخدولان تمامی دشت و کوه آنسرزمین را فرو گرفته ، مرزبانان دیرین بزوایای گمنامی خزیدند و بالفعل زیاده از صد سال است که متغلبان یوسف زئی در آن حدود بساط تمکن گسترده بنافرمانی و استبداد و دزدی و افساد بسر میرند و بنگاه آنها کوهستان (برگ . ۴۴ الف) سواد و بجزور است و سرزمین بیرون کوه را نیز گرفته اند - طول آن کوهستان سی کروه و عرض در بعضی مواضع بیست کروه و در برخی اماکن

- ۱ - درعالمگیرنامه : ۱۰۴۰ و نسخه پی 'لمعات' مسطور است - ۲ - سآ : 'بانفر' -
- ۳ - سواد : در ازا چهل کروه ، پهنا از پنج تا پانزده ، بر آمد آفتاب بنیر شمالی کتور و کاشغر جنوب بگرام ، فروشدن آفتاب بجزور ، فراوان دره دارد و نزدیک دره و مغار که بکاشغر پیوندد ، ریزش ابر شود و بهار و خزان او شگفت آور (آیین اکبری ، ۱ : ۵۸۵) - ۴ - بجزور : درازا بیست و پنج کروه ، پهنا از پنج تا ده ، خاور سوسواد ، شمال کتور و کاشغر جنوب بگرام ، باختر کنیر نور گل ، از کابل فراوان دره درو (آیین اکبری : ۱ : ۵۸۵) -
- ۵ - در سآ : 'در بعضی جا هشت کروه و در بعضی اماکن' ترقیم یافته -

پانزده گروه است و مرغزارهای خوش و جنگلهای دلکش دارد آن سرزمین از دو جانب بدریایی که از خطه دلکشای کابل آمده از پیش نوشهره می گذرد و از جانب دیگر بکوهستان شمالی محاط است و در عهد حضرت عرش آشیانی اکبر بادشاه، چون آثار بغی و فساد آن قوم بد نژاد بظهور رسیده بود، زینخان^۲ کوکلتاش با لشکری فراوان به تنبیه آن بغی اندیشان معین شد. بعد از او راجه بیربل و حکیم ابوالفتح تعین یافتند و نخست استیلای تمام یافته عرصه^۳ بجزور از غبار تسلط اشرار پرداختند و اکثری از سواد بحیطه^۴ تصرف آورده تهاانها ساختند و آخرالامر از عدم اتفاق و یکدلی سرداران چشم زخمی عظیم بدان لشکر رسیده شکستی فاحش رویداد و جمعی کثیر تلف شدند و راجه بیربل در آن میانه نقد زندگی در باخت و پس از وقوع آن قضیه مراسم جبر و تدارک بر وجه احسن بکار رفت^۵؛ و چون از قتل و غارت افواج بادشاهی خرابی تمام باحوال آن جمیع بد فرجام راه یافته بود، از آن وقت باز تا این هنگام ترک فتنه پروری و عصیان منشی کرده قدم جرأت از حد خویش بیرون نمیگذاشتند و اگرچه خودسر و خلیع العذار در مرز و بوم خود بسر برده گردن بر بقیه^۶ باج گزاری نمیدادند لیکن محدود خود در ساخته بدست جهل و غرور لوای جسارت نمی افراشتند. درین ایام از تبه رایی و کوته اندیشی هوای شورش در دماغ پندار افکنده قدم جرأت بوادی ضلالت و طغیان گذاشتند و بهاکوی شقاوت خوی نه سرگروه آن جمیع بیراه روی^۷ بود، بمقتضای شقاوت فطری و شرارت ذاتی محرک سلسله^۸ فساد گشت. قبایل آن قوم جاهل را با خود متفق و همداستان ساخت و یکی از گدایان بجهول را بادعای آنکه از نژاد مقتدایان آن گروه جهالت پزوه است، عهد شاه لقبش نهاده دست آویز فتنه انگیزی کرد و نخست ملا چالاک که از ملایان بی نام و نشان ولایت بیهره^۹ و خوشاب^{۱۰} و در میان آن مجاهیل

- ۱ - ا: 'جنگه های' - ۲ آ برای شرحش رک به مآثر الامراء: ۳۶۲ - ۳۷۰ -
 ۳ - مآ 'رفت' - ۴ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخه ها 'بیراه و روی' -
 4. Bhera tehsil of Shahpur district, Punjab lying between 31 55 and 32 37 N. and 72 43 and 73 23 E, with an area of 1178 square miles. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 99.
 5. Khushab tehsil of Shahpur district, lying between 30 32 and 32 42 N. and 71 37 and 72 38 E. with an area of 2, 536 square miles. Ibid., vol. xv p. 297.

دو کاتچہ" زرق و تلبیس کشوده بدست آویز ریا و تزویر سمت عزت و ریاستی یافته ، بصلاح دید بهاکوی فساد اندیش با پنجهزار کس از افغانان یوسف زئی بر سر قلعه چهاچل کہ در حدود پکھلی است ، رفتہ قلعه مذکور را کہ شمشیر نام گماشته شادمان مرزبان آنجا دران بود ، بلطایف عذر و مکیدت متصرف شد و در آن حدود آغاز شورش انگیزی نمود و گروهی از افغانان یوسف زئی در کنار دریای نیلاب و حدود اتک پای جسارت از خویش پیش گذاشته دست تعرض و تطاول بہ برخی از مواضع ممالک محروسہ دراز نمودند - چون این خبر از نوشته وقایع نگار آن حدود بمسامع جاہ و جلال رسید ، بکاملخان^۲ فوجدار اتک فرمان شد کہ فوجداران و جاگیرداران نواحی دریای نیلاب را فراہم آورده حتی المقدور بتادیب این طائفہ خسران مآب پردازد و بامیر خان (برگ . ۴ ع ب) صوبہ دار کابل یرلیغ کرامت طراز بنفاد پیوست کہ شمشیر خان را با چندی دیگر از عمدہ های کومکیان و جمعی از لشکر های آن صوبہ کہ مجموعہ پنجهزار کس باشد ، بدفع آن فساد کیشان تعین نماید .

کاملخان از روی جلادت و کار طلبی برسیدن شمشیر خان مقید نگشته ، با ہمراہان خویش و لشکر ککھر و اشرف^۳ پسر خوشحال ختک و برخی دیگر از بنده های بادشاهی کہ باو نزدیک بودند از اتک بر آمدہ بگذرہ ہارون^۴ کہ رو بروی ولایت یوسف زئی واقع است ، بقصد تنبہ آن جہالت منشان روان شد^۵ -

۱ - صاحب مرآة العالم ہمہ وقایع شورش انگیزی افغان یوسف زئی را از عالمگیرنامہ با یک کمی تغیر گرفته است - ۲ - آ : و 'لطایف فواکہ و آثار مزین ساخته در ، ملک ملا زمان انگیزی نمود' - ۳ - پی : 'بکام خان' ۴ - مآ : 'قریب پنج ہزار' - ۵ - عالمگیرنامہ : ۱۰۴۲ 'اشرف و خوشحال ختک' -

6. Harun: railway bridge across the Indus at Attock. The road and railway bridge over the Indus were completed in 1883. Imperial Gazetteer, vol. vi, p. 138.

۷ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۴۲ ، بعد ازین این عبارت مسطور است 'چون از عبدالرحیم ملازم امیر خان کہ بنیابت خان مذکور در پشاور می بود ، طلب کومک نموده بود و او با شماره امیر خان عجالہ مراد قلی سلطان کھکر و راجہ مہا سنگھ بہدوریدہ را با چندی دیگر از بنده های بادشاهی بکومک ←

مخدولان یوسف زنی از تیره رائی بجمعیت تمام باین روی دریا آمده بعزم جنگ و پیکار در گذر هارون اقامت ورزیده بودند - کاملخان چون بر این معنی آگهی یافت لشکر همراه را ترتیب داده بمقابله شقاقت - عاصیان فتنه پرور قریب بیست و پنج هزار کس از سوار و پیاده بآنروی آب آمده بودند و از آنجمله ده هزار سوار و پیاده انتخاب کرده ، بآهنگ جنگ مستعد گشته ، نخست مراد قلی سلطان کهکهر که هراول بود ، با تابینان خود بمقاهیر ملاقا گشته بچنگ در پیوست و نبردی مردانه بظهور رسانید و کاملخان و راجه مها سنگه بهادوریه^۱ و لشکر کهکهر نیز به نیروی همت حمله ور گشتند و تیغ انتقام از خون مفسدان لعل فام ساختند و حربی صعب و رزمی شدید رویداد - عاقبت الامر اولیای دولت بکرامت نصرت مخصوص گشته لوای استیلاء بر افراشتند و گروه باغیان از میدان ستیزه روی بوادی گریز آورده سراسیمه و هرامان بدریای نیلاب زدند و مجاهدان ظفر مآب تعاقب نموده قریب دو هزار کس از آن دد سیرتان را بقتل رسانیدند و بسیاری را مجروح ساختند^۲ - بقیةالصیف اکثر در دریا دستخوش امواج فنا شده و برخی بهزاران خواری رخت حیات بساحل نجات و سلامت کشیدند و چند تهانه که رو بروی ولایت یوسف زنی واقع است و مقهوران متصرف گشته بودند باز بتصرف بنده های بادشاهی درآمد^۳ - هژدهم ذیقعدة شهشیر خان و راجه دیبی سنگه و دیگر بنده های بادشاهی و عبدالرحیم ملازم امیر خان ناظم با فوجی از تابینان خان مذکور که بکفایت این مهم معین شده بودند ، از دریای نیلاب گذشته بطرف اتک آمده در برابر ولایت یوست زنی از دریای مذکور عبور نموده ، بسر زمین آن عاصیان

← تعیین کرده ، این گروه شانزدهم شوال بگذر اتک از دریای نیلاب گذشته بکامل خان پیوستند -

- ۱ - عالمگیرنامه : ۱۰۴۳ 'کامل خان چون برینمعنی آگهی یافت از گذر سرکه و طور ستانی که سه گروهی اتک است و آنجا اقامت داشت ، و آنجا اقامت داشت ، بعزم رزم مقهوران سوار شده ، مراد قلی سلطان را هراول ساخت -
- ۲ - مآ : مها سنگه بهادر - ۳ - آ : ساختند 'بسیاری را کشتند و برزده حوض امواج فنا شدند' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۴۴ -
- ۵ - ۱۰۴۵ - برای تفصیل این بنده های بادشاهی رک به عالمگیرنامه : ۱۰۴۵

درآمدند و مخالفان در دهنه " کهستان دگر باره اجتماع نموده مترصد فرصت جسارت و فتنه انگیزی بودند -

—:0:—

۱ - عالمگیرنامه : ۱۰۳۵ 'در موضع اوهند که دهنه کهستان آن مخاذیل است دگر باره اجتماع نموده' -

تعیین یافتن عهد امین خان به تنبیه افغانان یوسف زئی

در همین تاریخ عهد امین خان میر بخشی بامیر خان مهین پور خلیل الله خان و قباد خان و قطب الدینخان خویشگی که از دکن رسیده بود و چندی دیگر از امراء که مجموعاً نه هزار سوار بودند، از پیشگاه خلافت بکفایت مهم آن اشرار نابکار دستوری یافتند و قبل از رسیدن عهد امین خان بیست^۱ و یکم ذیحجه شمشیر خان را با عاصیان جنگی عظیم رویداد^۲ و بغی اندیشان هزیمت خورده خود را بکوه کشیدند و درین آویزش داؤد برادر شمشیر خان بمردانگی نقد هستی درباخت و پس از دو روز دیگر، دگر باره شمشیر خان با جنود مسعود بر سر موضعی^۳ چند تاخته همت بر نهب مواشی و اسوال و تخریب موطن آن جمع خمران مآل گماشت و در آن موضع اثری (برگ ۱، ۴، الف) از آبادی نگذاشت - بهاکوی سیه روی و دیگر مملکان یوسف زئی بار دیگر با سپاه نا محصور روی جسارت بسوی کارزار آوردند^۴ - شمشیر خان ترتیب افواج نموده متوجه^۵ دفع مقاهیر گردید^۶ و حربی صعب بوقوع انجامید - گروهی انبوه از مقهوران طعمه^۷ تیغ انتقام مبارزان گشتند و سیصد^۸ تن ازان عاصیان که چندی از مملکان معتبر الوسات خود بودند اسیر شدند و چون این کیفیات بمسامع حقایق مجامع رسید شمشیر خان و کاملخان

- ۱ در عالمگیرنامه : ۱۰۴۶ تفصیل عنایاتی هم است که ایشان هنگام رخصت یافتند - ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۵۳ - ۳ -
- در عالمگیرنامه : ۱۰۵۲ قبل ازین تمهید طولانی داده شده ، برای تفصیل رک به همین کتاب : ۱۰۵۳ - ۴ - عالمگیرنامه 'بر سر موضعی چند که در دست چپ پنج پر بود رفته' - ۵ - پی : بهاکوسیه روی' - ۶ - در عالمگیرنامه :
- ۱۰۵۴ تاریخ این حمله پانزدهم محرم الحرام است - ۷ - برای تفصیل فوج هراول ، برانغار و جوانغار و وقوع جنگ رک به عالمگیرنامه : ۱۰۵۴ -
- ۱۰۵۵ - ۸ - پی : 'سیصد کس' -

و دیگر بنده‌های پادشاهی که درین مهم مصدر ترددات نمایان شده بودند ،
 باذافهای شایان و دیگر عواطف و مواهب خسروانه^۱ ممتاز^۲ گشتند^۳ -

—:o:—

۱ - آ : 'خسروانه و عنایات گریبانه در ذی قعده' - ۲ درمآ : 'تسخیر برگشتند' .
 ۳ - در مآثر عالمگیری همه وقایع با نهایت اختصار بیان کرده شده ، راجع
 به شورش انگیزی افغانان یوسف زئی و تنبیه آنها فقط در هفده سطر
 بیان کرده شده .

جشن وزن قمری

بیست و پنجم ذیقعدہ مطابق سوم اردی بهشت اوایل روز در انجمن خاص غسلخانه کہ بازین حشمت پیرایش یافته بود ، وزن مسعود قمری بآئین معهود بفعل آمد - سال پنجاه و یکم از عیمر ابد قرین خدیو زمان و زمین ، طراز آغاز پذیرفت - دران بزم خجسته دره التاج خلافت بادشاهزاده کامگار مجد اعظم بعطای خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع و خنجر با علاقه^۱ مروارید و باضافه^۲ سه هزاری و بمنصب پانزده هزاری هفت هزار سوار مورد انظار عاطفت گشتند و نوگل حدیقه^۳ سلطنت بادشاهزاده ارجمند والا گهر نهد اکبر کہ تا این هنگام منصب نیافته بودند ، بمنصب هشت هزاری دو هزار سوار و عطای تومان و طوغ و نقاره و آفتاب گیر مطرح انوار مکرمت شدلد و جعفر خان و دیگر امراء و بندہهای حضور و صوبہ داران بمراحم گونا گون نوازش یافتند -

و درین هنگام بعرض رسید کہ غضنفر خان صوبہ دار تہتہ باجل طبیعی بساط حیات در نوردید و حسن علیخان برادرش بعطای خلعت نوازش یافت - الہ وردیخان مہین برادر او کہ فوجدار مراد آباد بود و ارسلان خان برادر خردش کہ فوجداری سیوستان داشت و همچنین پسران و دیگر منسوبانش بارسال خلعت مورد نوازش گردیدند و سید عزت خان فوجدار بہکر بصوبہ داری تہتہ معین شد - دوازدهم ذیحجہ^۴ رستم بی نام ایلیچی عبدالعزیز خان والی بخارا کہ با صحیفۃالولای او و برخی تنسوقات توران دیار بدرگاہ فلکچاہ رسیدہ بود ، بادراک دولت ملازمت اشرف فایز گشتہ ، بعنایت خلعت فاخرہ و خنجر و جینغہ^۵ مرصع و سی هزار روپیہ مباحی شد و رضویخان بخاری کہ اجمال حالش بحلیہ^۶ سیادت و صلاح آرستگی دارد بخدمت جلیل القدر صدارت اعظم از تغیر عابد خان منصوب گشتہ بعنایت خلعت و باضافہ^۷ پانصدی بمنصب سه هزار ی پانصد سوار ، سر بلندی یافت و اشرف خان از تغیر خان مذکور بخدمت دیوانی سرکار پردہ آرای ہودج ابہت

۱ - برای تفصیل نوازشات رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۴۷ - ۱۰۴۸ - ۲ - برای شرح تواریخ پنجم و دہم ذیحجہ رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۴۸ - ۱۰۴۹ -

ملکه^۱ قدسی خصال بیگم صاحب خلعت مرافرازی پوشید و چون سبحان قلیخان
والی بلخ اقتداء بعبدالعزیز خان مهین برادر را خویش کرده خوشی بیگ نام یکی از
عمدهای خود را برسم سفارت بآستان فیض مکان تعیین نموده ، مصحوب او نیاز نامه
و ارمغانی از نفایس توران فرستاده بودند ، چهارم محرم الحرام بوساطت بخشیان
عظام دولت زمین بوس عتبه^۲ سپهر احترام دریافتند ، بعطای خلعت فاخره و خنجر و
جیغه^۳ (برگ ۱۴۴ ب) مرصع و انعام پانزده هزار روپیه مر فراز شد -
درین ایام چون خان دوران صوبه دار اودیسه باجل طبیعی ودیعت حیات
سپرده بود ، تربیت خان بصوبه داری آنجا تعیین یافتند بعنایت خلعت و اسپ و به
منصب چهار هزاری سه هزار سوار از آنجمله پانصد سوار دو اسپه سه اسپه
سربلند شد^۴ -

—:0:—

۱ - آ : برادر در باقرای بیگ نام یکی از^۲ - ۳ - در عالمگیرنامه : ۱۰۵ -
۱۰۵۱ بیشتر تفصیل افزایش مناصب داده شده -

فوت جیسنگھ

بیسٹ و ہشتم سہ مذکور از نوشتہ سوانح نگاران بلدہ طیہ برہانپور بمسامع حقایق مجامع رسید کہ عمدہ راجہای عظام راجہ جیسنگھ کہ بعد از مہم بیجاپور بخطہ اورنگ آباد معاودت نموده از آنجا بموجب حکم والا روانہ درگاہ معلی شدہ بود ، مریض گشتہ در بلدہ برہانپور رخت ہستی بر بست - خدیو گیتی پرور کنور رام سنگھ مہین خلف او را کہ دولت اندوز حضور بود و بنا بر تقصیری کہ در محافظت سیوا ازو بظہور پیوستہ ، مورد عتاب خسروانہ گشتہ تا این هنگام از منصب معزول بود انظار عاطفت ساختہ ، بعنایت خلعت و جمدہر مرصع باعلاقہ مروارید و شمشیر با ساز مرصع و اسپ عربی با ساز طلا و فیل خاصہ با جل زر بفت و ساز نقرہ و خطاب راجگی و منصب چہار ہراری چہار ہزار سوار مشمول مراحم گوناگون گردانیدند و چون راؤ کرن بھورتیہ کہ در سلک کومکیان صوبہ دکن انتظام داشت ، مصدر تقصیری شدہ بود ، مورد عتاب بادشاہ مالک رقاب گشتہ سرکردگی قوم او و ریاست و طنش بانوپ سنگھ پسرش عطا شدہ عاطفت بادشاہانہ او را بعطای خلعت و علم و منصب دو ہزار و پانصدی دو

۱ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۵۶ - ۱۰۵۷ ، قبل از راؤ کرن بھورتیہ تفصیل افزایش مناصب منصبداران نوشتہ شدہ - ۲ - راؤ کرن بھورتیہ ، پسر راؤ سور است ، بعد فوت پدر سال چہارم جلوس فردوس آشیانی ، بمنصب دو ہزاری ہزار سوار و خطاب راؤ و مرحمت بیکانیر در تیول شرف افتخار اندوخت - اوایل سال پنجم از وطن آمدہ دولت زمین ہوس دریافت - سال بیست و دوم بخدمت قلعداری دولت آباد ، از تغیر سیادت خان و اضافہ پانصد سوار بمنصب دو ہزاری دو ہزار سوار مفتخر گشت - سال دہم مطابق ۱۰۷۷ ھ چشم از تماشای جہان پوشید - بیرون محوطہ اورنگ آباد جانب جنوب مایل بمغرب پورہ او بنام او آباد است - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۷ - ۲۹۱) - ۳ - در نسخہ پی 'بھورتیہ' مسطور نیست - ۴ - انوپ سنگھ از ابتدا تعینات بساق دکن شدہ ، در جنگ بہادر خان کوکہ ، با عبدالکریم سیانہ در دست ←

ہزار و پانصد سوار سرمایہ* افتخار بخشید و چون مجد تقی خان بخشی واقعہ نویس صوبہ اورنگ آباد باجل طبیعی در گذشتہ بود ، فرمان شد کہ غیاث الدین خان ناظم مہام بندر سورت بصوبہ مذکور شتافتہ بخدمت بخشیدگی و واقعہ نگاری آنجا قیام نماید و زین العابدین دیوان خاندیس بنظم مہام بندر سورت تمین یافتہ ، بخطاب خانی نامور شد و چون مجد امین خان کہ با جنود نصرت نشان بدفع افغانان یوسف زئی معین گشتہ بود بولایت آن مردودان کہ شمشیر خان با لشکرہای کابل آنجا بود ، رسیدہ از مراتب تاخت و تاراج و تخریب مساکن و موطن عاصیان چندانکہ ممکن بود ، آورد ۔

درین هنگام باقتضای رای عالم آرای یرلیغ ہایون باو صادر شد کہ برخی از کومکیان خویش را ضمیمہ* کومکیان سابق شمشیر خان ساختہ و او را بدستور پیش در سرزمین اوہند^۳ گذاشتہ خود با تمہ* جنود مسعود معاودت نماید و چون بدارالسلطنت لاہور رسد توقف گزیدہ از از تغیر ابراہیم خان بصوبہ داری آنجا قیام نماید ۔

—:O:—

← چپ بود ، سال ہیچدہم (عالمگیری) بالتاس خان مذکور بخطاب راجگی سر عزت بر افراشت ۔ سال بیست و یکم اورا بحراست بلدہ خجستہ بنیاد بر گذاشتہ بودند ۔ سال سیم بقلعداری نصرت آباد سکر و سال سی و سوم از تغیر راؤ دلپت بندیلہ بحراست امتیاز گرہ اودل مامور شد ۔ سال سی و پنجم معزول گردید ۔ سال چہل و یکم رخت فنا پوشید ۔ (مآثر الامراء ۲ : ۲۹۰ - ۲۹۱) ۔

۱ . در عالمگیرنامہ : ۱۰۵۷ 'پانصد سوار' مسطور نیست در مآثر عالمگیری و مآثر الامراء ہم راجع بہ منصبش نوشتہ نشد اما مولوی سعید احمد مارہروی در 'تفصیل امرای ہنود در عہد عالمگیری' : ۲۱۳ منصبش دو ہزار پنج صدی دو ہزار سوار نوشتہ است کہ طبق مرآة العالم است ۔ ۲ - پی 'اوسند' آ : 'اوپند'

3. Undu (Hind, Ghind, Waihind), a village in the North West Frontier Province, situated in 34° 2' N. and 72° 27' E, 15 miles above Attock, on the west bank of Indus, just beyond the north east corner of Peshawar district. Imperial Gazetteer, vol xxiv, p. 130.

جشن وزن شمسی

بیست^۱ و پنجم^۲ جمادی الاول بیستم آبان قریب دو پاس روز در انجمن خاص غسلخانه که برای جشن وزن همیون شمسی بآزین خسروانی آرایش یافته بود، وزن مسعود بآیین معهود بفعل آمد - سال پنجاهم از عمر جاوید طراز آغاز شد - بادشاهزاده‌های والا تبار و امرای نامدای مورد انظار نوازشها گشتند - مکرم‌خان صفوی مخاطب بمیرزا مکرم‌خان گشته رایت افتخار باوج بلند نامی افراخت^۳ - و کشنسنگه^۴ ولد راجه رامسنگه که تازه از وطن بسده سنیه رسیده (ارگ ۴۲ الف) بود، بمنصب هزاری پانصد سوار سر افراز گشته بکنور کشن سنگه مخاطب شد - و محمد منصور برادر عبدالله^۵ خان ولی کاشغر بخطاب ناصر خانی و عنایت جیغه^۶ مرصع و یکزنجیر فیل و انعام پنجهزار روپیه، ناصر خان ولد امیرالامراء بخطاب ظفر خانی مطرح الوار عاطفت گشتند - ششم^۷ ربیع الثانی^۸ رستم بی ایلچی عبدالعزیز خان بمرحمت خلعت فاخره و شمشیر و سپر هر دو با ساز طلا و یک زنجیر فیل و انعام سی و چهار هزار روپیه و همراهانش بانعام شانزده هزار روپیه و خوشحال^۹ بیگ ایلچی خان بعنایت خلعت

- ۱ - برای وقایع دوازدهم و بیع اول، بیست و هفتم ربیع الثانی و ششم جمادی الاول رک به عالمگیرنامه: ۱۰۵۸ - ۱۰۶۰ - ۲ - مآثر عالمگیری: ۶۳ - بیست و پنجم جمادی الاخر - خافی خان وقایع سال دهم را با نهایت اختصار بیان کرده و درباره جشن وزن شمسی چیزی نه نوشته است - ۳ - برای تفصیل رک عالمگیرنامه: ۱۰۶۱ - ۱۰۶۲ - ۴ - کنور کشن سنگه که در حین حیات پدر منصب در خور یافته چندی تعینات کابل بود، پس ازان در خانه جنگی زخمی شده بمقر اصلی شنافت (مآثرالامراء ۲: ۳۰۳) - ۵ - پی: 'عبدالعزیز الله خان' - ۶ - عالمگیرنامه ۱۰۶۳ - بیست و ششم ربیع الثانی جادو ناتھ سرکار - ۳: ۱۳۰ راجع به آمدن سفیر بلخ و بخارا نوشته ولی تاریخ رفتن ایشان نه نوشته است - ۷ - پی: 'ربیع الاول' - ۸ - جمیع نسخها 'خوشی بیگ' که مغلوپ است - تصحیح از روی عالمگیرنامه: ۱۰۶۳ -

و اسب با ساز طلا و شمشیر و سپر هردو با ساز مرصع و یک فیل و انعام سی هزار روپیه و یار محمد پسرش بمرحمت خلعت و خنجر و انعام یک عدد اشرفی پنجاه مہری و رفیقانش بانعام چہارده ہزار روپیہ مشمول مراحم بادشاہانہ گشتہ رخصت انصراف یافتند - از اول تا آخر بسفیر بخارا قریب دو لک روپیہ و بایلچی بلخ یک لک و پنجاه ہزار روپیہ عطا شد^۱ -

درین ایام از نوشتہ^۲ وقایع نگاران صوبہ^۳ دلیپزیر کشمیر و عرضداشت مراد خان زمیندار تبت معروض بارگاہ خلافت گردید کہ خان والا دودمان عبداللہ خان والی کاشغر کہ بوالبرس^۴ خان پسرش بر او^۵ مستولی شدہ بود ، با اہل وعیال و معدودی از ملازمان خویش غارت زدہ شدہ و بیسامان بقصد توسل و التجا باین دولت فیض قرین روی عزیمت بدینصوب نہادہ ، خواجہ اسحق کہ برسفارت نزد او رفتہ بود ، درین حالت با او ملاقی شدہ در رہابی ازان ورطہ معمد شدہ است ، عنقریب بکشمیر خواہد رسید - حضرت شاہنشاهی باستماع این خبر از غایت رافت و قدردانی خواجہ صادق بدخشی و سیف^۶ اللہ بجهت تقدیم مراتب مہانداری آن ملالہ خوانین تعین نمودند و یک قبضہ خنجر و جیغہ^۷ مرصع و یکصد ونہ سراسپ از عربی و عراقی و ترکی چندی ازان با ساز مرصع و طلا و دو زنجیر فیل و برخی از ظروف طلا و قدری معتدبہ از ملبوسات و رغایب اسباب و خیمہ و خرگاہ و نفایس فرش و سایر ابواب تجمل ، مصحوب آنها ارسالداشتہ حکم فرمودند کہ فرستادہہا بکشمیر شتافتہ آنجا بآن والا دودمان ملاقی شوند و تا رسیدن خان مسطور بہ پیشگاہ حضور لامع النور بمہانداری قیام نمایند - و یرلیغ گیتی مطاع بمبارز^۸ خان صوبہدار کشمیر صادر شد کہ

- ۱ - برای تفصیل عنایات بہ ایلچی اورکنج رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۶۳ -
- ۲ - جمیع نسخہای مرآةالعالم و عالمگیرنامہ : ۱۰۶۴ 'یولبرس خان' تصحیح از مآثر عالمگیری : ۶۳ و سرکار : ۳ : ۱۳۲ - ۳ - پی : متولی' -
- ۴ - در نسخہ پی فقط 'متولی' - ۵ - در نسخہ پی فقط 'سیف' - ۶ - مبارز خان میر گل از سادات بدخشان است ، در سال بیست و سوم شاہجہانی با چندی از برادران و اقربای خویش از موطن اصلی برآمدہ باسید بندگی آستان پادشاہی رخت سعادت بہ ہندوستان کشید - بمنصب پانصدی دو صد سوار و انعام ۵۵ ہزار روپیہ مر عزت بر افراخت - در سال بیست و نہم بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار و تیولداری تومان ایسا و پچرا مضاف صوبہ^۹ کابل امتیاز

چون بدان خطه دلپذیر برسد از سرکار اشرف اعلی سامان جمیع ضروریات و
 مایحتاج آن رفیع قدر نموده مبلغ پنجاه هزار روپیه از خزانه آن صوبه داده
 هرگاه روانه درگاه سلاطین پناه گردد خود همراه گشته خان مشارالیه را بیمارگاه
 خلافت رساند و محمد امین خان صوبه دار فرمان شد که چون بآن مرکز
 سلطنت وارد گردد لوازم اعزاز و اکرام بعمل آورده بوظایف ضیافت بر وجه لایق
 تقدم نماید، و پنجاه هزار روپیه از سرکار خاصه شریفه و مبلغی گرانمند و برخی
 امتعه از جانب خود بدهد - همچنین بجمیع حکام و فوجداران که بر سر راه بودند
 حکم شد که جایجا مراتب مهمانداری بظهور رسانند و از حدود متعلقه خویش
 (برگ ۲۴۴ ب) بآیین شایسته بگذرانند - در هشتم شوال سال یازدهم از جلوس
 همیون بظاهر دارالخلافه رسیده در یکی از بساطین فرود آمد، و از آنجا بحکم مقدس
 لوازم ضیافت بتقدیم رسید - و زبده امرای عظام جعفر خان و اسد خان تا بیرون
 شهر پذیره شده یازدهم ماه مذکور داخل دارالخلافه ساخته باحترام تمام بیمارگاه اقبال
 آوردند و پس از دریافت سعادت ملاقات اقدس مرخص گشته باشاره والا در حویلی
 رستم خان مرحوم که سر منزلی عالی دلنشین است و از سرکار خاصه شریفه فرش و
 دیگر لوازم آن مهیا گشته، رونق و صفای تازه یافته بود فرود آمد و مدت هشت ماه
 قرین خرمی و شادکامی و مشغول مراجع و تفقدات خسروانی در دارالخلافه بسر برده
 از کلفت محنت سفر بر آسود - و چون عزیمت طواف حرمین، زادهها قدرا و جلالة،

← گرفت - در سال نهم عالمگیری بمصاحب صوبگی کشمیر اختصاص گرفت و در
 سال سیزدهم از تغیر لشکر خان بنظم صوبه ملتان شتافت - مآل کارش بنظر
 نیامد (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۵ - ۵۹۷) طبق بینی پرشاد باید اسماء این دو ناحیه
 اسائی و بدراؤ باشد (ایوب قادری مترجم مآثر الامراء بزبان اردو : ۳ : ۴۹۴)
 ۶ - مآثر عالمگیری 'ممتاز خان' است -

۱ - در نسخهای پی آ وازه 'خان' مسطور نیست - ۲ - سرکار : ۳ : ۱۳۲
 نوشته است که او به پانزدهم مارس ۱۶۶۸ م بدارالخلافه رسید - اما طبق
 این تاریخ هجری بیست و نهم فوریه ۱۶۶۸ م برمی آید - ۳ - مرآة العالم
 'سال پانزدهم' تصحیح از عالمگیرنامه - ۴ - آ 'از جلوس بادشاه جهان پناه
 بدارالخلافه رسیده - ۵ - برای تفصیل ملاقات رک به عالمگیرنامه :
 ۱۰۶۶ و سرکار : ۳ : ۱۳۲ - ۶ - عالمگیرنامه این تفصیل ندارد -

پیشنهاد همت و نیت ساخته بود پس از انقضای مدت مذکور باحراز آن مقصد اعلیٰ مرخص گشت - بحکم اقدام کار پردازان پیشگاه سلطنت سامان لوازم و مایحتاج سفر بوجه لایق نمودند و برلیغ کرامت نشان بصوبه داران و حکام و فوجداران از دارالخلافت شاهیجهان آباد تا بندر سورت صادر شد که آن رفیع قدر را از حدود خویش بآیین شایسته بگذرانند، و مهانداران بدستور هنگام آمدن معین شدند - و از اول تا آخر مبلغ ده لک روپیه از خزانه بادشاهی باو عاید گردید^۳ - سیزدهم^۴ رجب دانشمند خان از تغیر محمد امین خان بخدمت جلیل القدر میر بخشگیری سربلند گشته، بعطای خلعت خاص و قلمدان مرصع نوازش [یافت] و درین ایام خواجه بهلول^۵ بقاعداری گوالیار^۶ از تغیر معتد^۷ خان منصوب گردیده بعنایت خلعت و اسب و خنجر و خطاب خدمتگار خان مباحی شد و خدمتگار خان بخدمت گزار خان مخاطب گشت^۸ -

و درین اوقات چون از سوانح بنگاله بعرض همایون رسید که آشامیان مردود دگر باره از راه ناعاقبت اندیشی قدم جرأت از حد خویش پیش نهاد با لشکری انبوه و نواره^۹ عظیم بر سر گواهی که سرحد ولایت بنگاله است آمده اند و بنا بر عدم وصول مدد بسید فیروز خان تهمانه دار آنجا داد میرتان بر قلعه گواهی استیلاء یافته و خانمذکور با اکثر همراهان بمردانگی نقد جان در راه عبودیت درباخته است، رای عالم آرا چنان اقتضا نمود که یکی از عمده های آستان سلطنت کبری با لشکری از پیشگاه حضور بدفع فتنه^{۱۰} آن عاصیان مقهور گشته به بنگاله رود، و برخی از عساکر کومکی آنصوبه نیز بهمراهان خویش ملحق ساخته به تنبیه و تأدیب آن گروه خذلان پزوه پردازد - بنا بران راجه راسنکجه بکفایت این مهم معین گردید -

-
- ۱ - مآ: 'با جزاتان هفت صد اسپ مرخص گشت' - ۲ جمیع نسخها 'دولک' تصحیح از سرکار: ۳: ۱۳۳ - ۳ - در سرکار ۳: ۱۳۳ راجع به احوالش این چند سطر بیشتر نوشته شده: 'در اوت ۱۶۷۰ م او از مکه مراجعت کرد و چون به بندر سورت رسید یک لک روپیه از خزانه عالمگیری یافت و در دهلی سکونت پذیر شد و در همانجا به پیرانه سالی به بیستم اکتوبر ۱۶۷۵ م در گذشت - ۴ - برای وقایع غره رجب رک به عالمگیرنامه: ۱۰۶۷ - ۵ - مآثر عالمگیری: ۶۴ 'خواجه بهلول' - ۶ - مآ: 'گوالیر' - ۷ - پی: 'معتد خان' - ۸ - برای وقایع نوزدهم رجب رک به عالمگیرنامه: ۱۰۶۸ -

بیست و یکم ماه مذکور بعنایت خلعت و اسپ با ساز طلا و جمدھر مرصع با
 علاقهٔ مروارید مورد نوازش گشته مرخص شد - و نصیری خان و کیسری سنگھ
 بھورتیہ و رگھناتھ سنگھ بھرتیہ و بیرم دیو سیسودیہ و جمعی دیگر از عمدہا
 و منصبداران و ہزار و پانصد اھدی برق انداز باو تعین یافتند -

—:۰:—

۱ - بی : نصرت خان - ۲ - بیرم دیو سیسودیہ پسر سورج مل سیسودیہ و
 نیپرہ رانا امر سنگھ بود - در سال بیست و یکم شاہجہانی بحضور شاہجہان
 آمد و تدریجا منصبدار سہ ہزاری شد - در سال سی و یکم با اورنگزیب
 بہ دکن متعین شد - در جنگ سموگرہ با داراشکوہ بود - در سال دوازدهم
 در مترا رحلت کرد (وقایع عالمگیر در فہرست امرای ہنود در عہد
 عالمگیر صفحہ ۲۲۴)

خاتمہ

چون حضرت اعلیٰ خاقانی بمقتضای دانش خداداد و فطرت بلند و علو ہمت و وسعت حوصلہ ابقای آثار ظاہر را در جنب محو آن وقعی ننہادہ بتأسیس مآثر باطن بیشتر توجہ دارند ، (برگ ۴۴۳ الف) بعد از تدوین واقعات دہ سالہ حکم حقیقت شیم صادر شد کہ گذارندہ داستان مفاخر و مکارم مجد کاظم ' مصنف کتاب مستطاب عالمگیر نامہ من بعد وقایع را بقید کتاب در نیاورد ، لہذا راقم این صحیفہ اقبال نیز بنگارش جمیع سوانح بر سبیل انتخاب ازان جریدہ معالی با برخی از تحقیق مقدمات دیگر کہ بسمت ادراک دوام دولت حضور ساطع النور ہران آگہی داشت ، حصر نمود و ہزاران سپاس و ثنائش ایزد بی ہمتا را کہ بدستیاری بلندی بخت و پیشکاری طالع ارجمند این مجموعہ کہال انتساب بزیب ثبت سوانح دہ سالہ ایام سلطنت و اعوام خلافت گیتی خدیو مہر افسر سپہر سریر بادشاہ عالمگیر کہ تا امتداد زمانہ انقراض پذیر مباد ، بسان عشرہ کاملہ حسن آغاز و زینت اختتام یافت و ازان وقایع دولت آثار الواح صحایف روزگار و اوراق دفاتر لیل و نهار زینت جاوید پذیرفت و بیمن ذکر مناقب و مآثر آن اورنگ نشین کشور باطن و ظاہر کہ غرض اصلی از تالیف این مجموعہ بدیعہ اسلوب بود ، نام این گمنام بر جریدہ ایام ثبت افتاد .

—:0:—

۱۰ پی : 'مجد مکارم' .

پیرایش دوم :

در گزارش برخی از کرایم آداب و شرافت صفات خدیو کامل الذات و ذکر اساسی اولاد قدسی نژاد خدیو با دین و داد - [و] شرح کیفیت ممالک محروسه^۱ خاقان عدالت گستر و بیان اساسی سلاطین معاصر بادشاه دین پرور - محتوی بر چهار نمایش - نمایش اول : - در گزارش ششم^۲ از جلال شایل خدیو عادل کامل و خداوند عالم

بر ضمیر فیض پذیر مطالعه کنندگان این کتاب مستطاب هویدا باد که چون این نیازمند بیابوری طالع و مساعدت بخت بدوام خدمت حضور لامع النور خدیو [خدا] آگاه بادشاه دین پناه ظل ظلیل دادار ، مظهر اتم پروردگار ، متخلق باخلاق خلایق الهی ، دانای رموز حقایق اشیا و کماهی مستعد است ، لهذا آنچه از محاسن اطوار و احاسن اوضاع و محامد اخلاق برگزیده نفس و آفاق ، مرعی احقر گردیده آنرا بی کم و زیاد برمی نگارد که خدیو خدا طلب باقتضای سعادت فطری در مراتب دینی کمال رسوخ اتصاف دارند و بمذهب حنفیه^۳ امام ابوحنیفه رضی الله تعالی عنه ، عامل و بنای خمس اسلام را که کلمه^۴ طیبه مشیر بدانست ، کما ینبغی تاسیس و تشیید مینمایند و پیوسته با وضو بوده بذکر کلمه^۵ طیبه و دیگر اذکار و ادعیه^۶ ماثوره رطب اللسان میباشند و صلوة مفروضه را اول وقت در مسجد و غیر مسجد با جماعت و جمیع سنن و نوافل و مستحبات را بحضور و خشوع تمام ادا میکنند و در هفته ، پنجشنبه و جمعه ، ایام بیض صایم بوده ، نماز جمعه را در مسجد جامع با کافه^۷ مسلمین و عامه^۸ مومنین بیگزارند و در لیالی متبرکه باحیای شب پرداخته از انوار فیض الهی چراغ افروز دین و دولت اند^۹ و از غایت حق طلبی شبها در مقصوره^{۱۰} مسجد

۱ - آ : 'توسیع مکان مع امکان درست گسترده و بیان' - ۲ - در نسخه اصل 'کنز رخ' است - از نسخه ما گرفته شد - ۳ ما : 'انداز' -

دولتخانه صحبت باهل الله میدارند و در خلوت اصلا اتکا بر مسند نمی فرمایند و زکوة شرعی آنچه قبل از جلوس والا برای مآکل و ملبس خاص از وجه عدم شبه بهمرسانیده بودند ، (برگ ۴۴۳ ب) هرچه درین ایام فرخنده انجام بسبب جدا ساختن برخی از مواضع دارالخلافة و دوسه محل نمکسار [را] برای صرف خاص بران افزوده اند ، هر سال بارباب استحقاق میدهند و از اولاد ایجاد نیز حساب نموده مستحقین میرسانند و ماه مبارک رمضان را بصوم گذرانیده تا انقضای شهر متبرک بادای سنن و تراویح و ختم کلام مجید و فرقان حمید بجاعت تا دوپهر شب با جماعت صالحا و فضلا مشغول میباشند و در عشره اخیره در مسجد معتکف میشوند و ادای مناسک حج که منتهای خاطر قدسی مظاهر است^۱ اگرچه بسبب موانع و عوایق بحسب صورت در پرده توقف مانده ، لیکن در تدارک آن بعازمان حرمین الشریفین آنقدر رعایت میشود که بمثابه^۲ حجات کبری تواند شد و ملکات فاضله و اخلاق کامله^۳ انسانی چنانچه باید در ذات مستجمع الصفات والاحسنات مجمع الکمال^۴ خدیو ملکی صفات متحقق است ، آنحضرت از طلوع صبح تمیز از جمیع ملاهی و مناعی مجتنب اند و از کمال عفت نفس جز با حلال محترمه مقارنت نجسته اند و با آنکه بزم آرایان نشاط و نشاط افزایان بساط انبساط از مطربان خوش آواز و سازنده های دلنواز در پایه^۵ سریر خلافت مصیر مجتمع اند و در اوایل جلوس گاه گاه سامع افروز طرب میشدند و بغایت دقیقه یاب این فن اند ، لیکن الحال از کمال تورع و پرهیزگاری چند سال است که از امتاع آن احتراز میفرمایند و هر که از خوانندگان و نغمه سرایان مطربان تائب میشود بروزانه و زمین مدد معاش بخشود میسازند^۶ -

و بدن مبارک را اصلا بلباسهای نامشروع تلبس نمی نمایند و بطروف نقره و طلا مطلقا استعمال نیست و هرگز در محفل قدس منزل حرف ناشایسته از غیبت و خبت و کذب مذکور نمیشود و ایستاده های حضور موردالنور تاقین یافته اند که وقت عرض در لفظی که شایبه^۷ غیبت باشد بعبارت حسنه تعبیر [بنمایند] و در ایوان عدل و داد پاکشاده پیشانی و نرم خوئی^۸ هر روز دوسه وقت ایستاده شده ،

۱ - ما 'جسارت' - ۲ . آ : 'مظاهره بود در آنجا به تحصیل امور غیبی را در آنجا بحسب صورت' - ۳ . ما : کمالات جمع است' - ۴ . در مآثر عالمگیری : ۵۲۷ یک قصه مختصری در این ضمن راجع به مکرم خان نوشته شده - ۵ - پی 'نرم جوشی'

داد طلبانرا که بی ممانعت بیارگه معدلت جوق جوق راه می یابند و از غایت توجه آنحضرت بیشائبه خوف و هراس عرض مطالب خود مینمایند، داد عدل می بخشند و اگر اطناب و مبالغه در کلام با ادای خارجی از آنها سر بر میزند، اصلا بیدماغ نمی شوند و اخمه ابرو از آنحضرت ملاحظه نمیشود. بارها بار یافتگان حضور پر نور جهت امتناع از صدور جسارتها معروض ارفع بدارند و میفرمایند که از استماع چنین کلمات و وقوع امثال این امور نفس را ملکه [تحمل حاصل] میشود و هرگز امری از امور که خالی از رفاهیت جمهور باشد، از آن حضرت بظهور نمی آید و طوایف فواحش از دارالخلافه مخرج اند و در کل ممالک و جمع اقطار و اطراف ولایات محروسه این حکم محکم بنفاد پیوست و امور احتساب بر کافه انام از خواص و عوام در تنفیذ است و در نظم و نسق مملکتی بدین وسعت جز حدود و سیاسیات شرعی، بکار نمیبرند و هرگز باقتضای قوت غضبی و استیلائی نفس بانهدام و تخریب بنای حیات فردی از افراد نوع انسان حکم نمیفرمایند و احدیرا (برگ ۴۴۴ الف) هم یارای آن نیست

و بمقتضای پایه شناسی و قدردانی بسادات عظام و مشایخ کرام و علای اعلام مراسم اعزاز و احترام مرعی میدارند، و بمیامن توجه باطن فیض موطن آنحضرت دین حنیف و ملت منیف در سواد اعظم هندوستان بحدی قوت و رواج گرفته که در زمان هیچ یک از فرمانروایان پیشین مانند آن صورت نیافته، و هنود اهل قلم یک قلم از عمل معزول گشته اند، و جمیع معابد کفار و بتکدههای عظیمه آن اشرار مثل بتکده متهرا^۲ و کوکل و بندرابن^۴ بنارس که عقل ظاهر بینان از پیش رفت چنین کار دشوار متحیر بود، منهدم و مندرس گشته، و بجای آن مساجد عالیه اساس یافته^۵ و متهرا^۶ باسلام آبار و بنارس بمحمد آباد مرسوم گردید - اواسط

- ۱ - آ: سریر سلطنت جهانبانی درده و در بود - ۲ - پی و آ: 'هنود و اهل قلم' -
- ۳ - در مآثر عالمگیری: ۵۲۸ اسامی این بتکدهها نوشته نشده - ۴ - پی: 'بندرابن' -
- ۵ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخدهایافته، و در نسخه اصل بعد از 'اساس یافتند' این عبارت 'و آنحضرت همواره جمعی از کفار را - - - دیگر عنایات کامیاب میسازند' نوشته شده که متن را بر ربط میسازد و در مآثر عالمگیری: ۵۲۸ - ۵۲۹ هم همین طور ضبط شده - ۶ - در جمیع نسخهها 'متهرا باسلام آباد و بنارس بمحمد آباد مرسوم گردید' بعد از 'مطابق شریعت غرا قرار یافته' مسطور است که بی ربط بنظر می آید - این تصحیح قیاسی اساس در مآثر عالمگیری این نوشته نشده -

ایام خجسته فرجام سلطنت ، اخذ جزیه [از] هندو مطابق شریعت غرا قرار یافته ، چنانچه در ممالک محروسه بعمل می آید و اینچنین حسنه غریب در هندوستان بهیچ ازمنه بوقوع نیامده و هنوز تا باین حد مهان نبوده اند و آنحضرت همواره جمعی از کفار را که بدلالت سعادت جهت احراز شرف اسلام بحضور هدایت ظهور می آیند^۱ خود بمبارکی تلقین کرده^۲ طیبه فرموده ، بعنایت خلاع و دیگر عنایات کامیاب میسازند - قریب^۳ بصد هزار هندو در عهد سعادت مهد مسلمان شده باشند - شرایف خیرات و مبرات و ادرارات ازان مظهر فیض الهی آن مقدار بمعرض وقوع و موقوف ظهور میرسد که از سلاطین و ملوک ماضیه عشر عشیر آن واقع نشده ، و درماه مبارک رمضان شصت هزار روپیه و درشهور دیگر کمتر ازان بمستحقان میرسد - و غله^۴ در خانههای متعدد در دارالخلافه و امصار دیگر برای قوت عجزه و مساکین مقرر گشته و هر جا [که] بجهت نزول مسافران و مترددان رباطات و سراها نبوده ، احداث یافته و ترمیم مساجد ممالک محروسه از سرکار فیض آثار شده و امام و مؤذن و خطیب معین گردیده چنانچه مبلغ خطیر و زرکثیر مصروف این امر شده و میشو - و در بلاد و قصبات این کشور وسیح فضلا و مدرسان را بوظایف لایقه از استعداد روزیانه دو املاک موظف ساخته برای^۵ طلبه علم وجوه معیشت در خور حال و مقرر داشته اند - و چون همگی همت والا نهمت بران مصروف است که کافه اهل اسلام به مفتی^۶ بها مسایل علمای مذمب حنفی عمل نمایند و مسایل مذکور در کتب فقه بسبب اختلاف قضا و مفتیان با روایات ضعیفه و اقوال مخلفه آنها مخلوط است و معهدا مجموع آنرا یک کتاب حاوی نیست و تا کتب بسیار فراهم نیاید و کس را استحضاری وافی و دستگاهی وسیع و تتبع کافی در علم فقه نباشد ، استنباط نمیتواند [نمود] ، لاجرم عزم بادشاه دین پناه بران مصمم شد که گروهی از علمای مشهور و فضیلا معروف هندوستان کتب مطوله مبسوطه معتبر آن فن را که در کتابخانه سرکار اقدس فراهم آمده [بود] ، جلوه گاه انظار تتبع ساخته

۱ - در نسخه اصل ' بحضور هدایت ظهور میدارند' نوشته شده ، کلمه ' می آیند' از نسخه پی گرفته شده - ۲ - 'قریب بصد هزار هندو در عهد سعادت مهد مسلمان شده باشند' در مآثر عالمگیری ذکر نیافته - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۳۹ 'بلغور خانهای متعدد' - ۴ - سا : 'برهانپور' - ۵ - آ : راحت خود طریق رخصت داشت ، استعداد مقرر' - ۶ - در جمیع نسخه ها 'مفتیها' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیری ۵۲۹ کرده شده -

استخراج مسایل مفتی بها نموده از مجموعه آن نسخه جامع ترتیب دهند تا همگانرا استکشاف مسایل معمول بها بسهولت و آسانی دست دهد و سرکردگی این مهم اهم بقده فضلالی انام شیخ نظام تفویض یافته و همگی آنفریق بوظایف شایسته و مواهب ارجمند کامیاب گشته اند - چنانچه تا حال قریب دو لک روپیه صرف لوازم این کتاب مستطاب که زیاده از لک بیت باشد گردیده انشاءالله تعالی (برگ ۴۴ ب) هرگاه آرایش اتمام و پیرایه اختتام که عنقریب است یابد جهانیان را از سایر کتب فقہی مغنی خواهد [نمود] و دیگر قول آنکه برای سهولت همگان [با]؟ کمالات دستگاهی چاپی عبدالله باچند شاگرد خودش ب مترجم نوشتن آن کتاب بفارسی ماسور است و از جمله عطایای عام بادشاه اسلام آنست که خراج و باج غلات و حبوبات و وجوه راهداری و محصل اقمشه و دیگر اسوال ، خصوصا عفو کردن بعضی وجوه مذکور [از] حاصل تنها کو که مبلغ خطیر بود و عمله آن طرفه بی ستریهها بناموس مردم بااحتمال مغنی آوردن تنها کو مینمودند ، در کل ممالک خرومه از فرقه مسلمان خصوصا [و] عفو کردن بعضی وجوه مذکور از کافه رعایا عموما که مجموع آن هر سال زیاده بر مبلغ سی لک روپیه میشود و مطالبات اجداد و نیاگان ملازمان درگاه که قبل ازین بر وفق معمول دیوانیان از تنخواه مناصب آنها بر سبیل تدریج وضع نموده بسرکار خاصه شریفه عاید میساختند ، هر سال مبلغ کلی بدین جهت واصل خزانه عامره میشد ، و وا گذاشتن متروکات امرای عظام که مطالبه دار سرکار معلی نباشد ، از [اعقاب] آنها که متصدیان بادشاهی در ایام سلاطین سابق بفراوان احتیاط ضبط مینمودند و این معنی موجب آزار آن ماتم زدگان میشد ، عفو فرمودند و فرامین قضا امضا مطابق

- ۱ - در مآثر عالمگیری : 'زیاده از لک بیت باشد نوشته نشده در مآثر عالمگیری : ۵۳ . مسطور است ' صرف لوازم آن کتاب مستطاب که مسمی بفتاوی عالمگیری است گردیده' - ۲ - مقصود مؤلف مرآة العالم ازین کتاب 'کتاب فتاوی عالمگیری' است چنانچه در مآثر عالمگیری ذکر گردیده - برای احوال مؤلفین فتاوی و غیر آنها رک ب ضمیمه محله دانشگده السنه شرقیه ، ۲۵ - ۴۱ ، شماره اوت و نوامبر ۱۹۵۳ م که در آن مرحوم مولوی شفیع مقاله مبسوطی در زبان اردو نوشته است - ۳ - 'بادشاه اسلام' در مآثر عالمگیری : ۵۳ . نوشته نه شده - ۴ - مآثر عالمگیری : ۵۳ 'داخل' - ۵ - آ : مطالبه دین و دنیا از آن حاصل است و رفقایان متصدیان بادشاهی -

احکام شریعت غرّاً در باب اخذ حاصلات در هر صوبه عز اصدار یافته و مقدمات معارکی که حضرت را پیش از جلوس و بعد از جلوس و بر اورنگ خلافت و جهانداری دست داده ، برخی در ضمن قضایای احوال خجسته مآل اندراج پذیرفته و درینجا همه ای از غرایب استقامت آنحضرت بر می نگارد که در زمان ورود موکب معلی در بلخ که عبدالعزیز خان با جماعته فراوان از مور و ملخ از آنجا بر آمده مقابله آرای صف کارزار گردید و افواج عساکر ادبار پیرامون لشکر فیروزی اثر حلقه زده بچنگ در پیوست ، از اتفاقات در عین گرمی هنگامه پیکار وقت نماز ظهر در رسید و آنحضرت با وجود التماس امتناع بنده های ظاهر بین از مرکب خاص فرود آمده صف آرای جماعت شده فرض و سنت و نوافل را بتعدیل ارکان و کمال حضور و اطمینان ادا کردند - و عبدالعزیز خان بمجرد استماع این خبر شجاعت اثر حیران استقلال این سوید من عند الله شده طرح جنگ نموده بر زبان گذراند که با چنین کسی در افتادن خود را بر انداختن است و از کمالات کسبیه آنحضرت که زینت بخش حالات وهبیه گشته ، تتبع علوم دینی از تفسیر و حدیث و فقه است و تصانیف امام حجة الاسلام محمد عزالی رحمة الله علیه و انتخاب مکتوبات شیخ شرف یحیی منیری قدس سره و قطب نبی شیرازی و ازین قبیل کتب دیگر همواره بقدمی مطالعه درمی آید و از جلایل فضایل آن خدیو زمان یزدان پرست توفیق حفظ تمام کلام است - اگرچه از مبادی حال دولت و اقبال برخی از 'سور کریمه' قرآنی با رعایت مراتب قرأه محفوظ خاطر قدسی بود ، لیکن حفظ مجموع کلام الله بعد جلوس بر اورنگ سلطنت اتفاق افتاد و بجهت تمام و عزم ملوکانه بر لوحه خاطر اشرف صورت ارتسام گرفت - چنانچه تاریخ شروع حفظ شریف از عدد حروف کریمه 'سنقرئک' فلا تنسی' است [که]

۱۰۶۳

بحساب جمل پرده از رخ میکشاید - (برگ ۴۴۵ انف) و تاریخ اتمامش از اعداد 'لوح محفوظ' جاوه ظهور مینماید - خط نسخ آنحضرت در غایت متانت و اسلوب

۱۰۷۸

است و کمال قدرت در نوشتن آن دارند - و دو قرآن مجید بخط اقدس صورت

۱ - مآ : 'با وصف ممانعت بنده ها' - ۲ - مآ : 'مجیدات' - ۳ - القرآن ۸۷ : ۶ -

ترتیب پذیرفته و مبلغ هفت هزار روپیه بر لوح و جدول و جلد آن صرف شده،^۱ اما کن شریفه^۲ ترسیل یافته و خط نستعلیق و شکسته نیز بغایت خوب مینویسند - و آنحضرت را در مراتب نثر و انشا دستی تمام است، و در مهارت نظم و نثر نیز بهره^۳ تام اما بمودای مستشهد صادق کریمه^۴ 'والشعراء' یتبعهم الغاون^۵ متمسک گشته، توجه باستماع شعر بیفایده ندارند - تا بشنیدن اشعار مدح چه رسد، الا شعری که متضمن موعظت باشد :

نکرده بهر رضای خدای عز و جل نه چشم سوی غزال و نه گوش سوی غزل
و^۶ آخرها مراسم جشن های مقرر می باشد، از شایبه^۷ تکلف و تقطیع مصون است و کارنامه^۸
شرایف آداب و پارنامه^۹ مکارم اخلاق خدیو خداجو از احاطه گفت و نوشت بیرونست :
الهی^{۱۰} تو این شاه^{۱۱} درویش دوست که آسایش خلق در ظل اوست

بسی بر سر خلق پاینده دار بتوفیق طاعت دلش رنده دار
و از کرامت^{۱۲} اخلاق آن خدیو کشور انفس آفاق، حسن تربیت فرزندان ارجمند
عالی گهر نیک اختر است که بمیان توجه^{۱۳} باطنی و ظاهری آنحضرت بکمالات
علیه و فضایل سنیه فایز گشته از صلاح و طاعت و پرهیزگاری و قواعد [و] آداب
مروری و سرداری و صنوف هنرهای کسبی نصیب^{۱۴} وافی دارند، و بیمن استفاضه^{۱۵}
انوار تربیت بادشاه خدا آگاه حفظ کلام الله و تحصیل قدر معتدبه از مراتب علم
و ادب کرده، در نوشتن اقسام خطوط مهارت اندوخته زبان ترکی و فارسی نیکو

-
- ۱ - مآثر عالمگیری ۵۳۲ 'بمدینه منوره (علی ساکنها افضل الصلوات و اکمل
الاحیاء) مرسل شده' - ۲ القرآن : ۲۶ : ۲۲۴ - ۳ - مآثر عالمگیری :
۵۳۳ 'احتوی همه لطایف اخلاق آن برگزیده آفاق از حوزه تحریر بیرون و
از احاطه تقریر افزونست - چه جای گزارش این ستوده از شعور سراپا قصور :
من بکجا و این سر و برگ از کجا رب اجعل دنیاه مزرعة للعقبی و
آخره خیرا من الاولی' - ۴ - پی : 'بارنامه' - ۵ - سا : 'حدایا' - ۶ - پی :
'سایب' - ۷ - صاحب مآثر عالمگیری : ۵۳۳ 'و از کرامت اخلاق - الخ'
را در ذکر اولاد اورنگزین شامل کرده است - ۸ - مآثر عالمگیری :
۵۳۳ 'از شرایف آداب و کرامت صفت - در اصل ابدت حسن تربیت
پادشاهزاده های والا گهر است' -

آموخته اند و همهٔ حجله نشینان مشکوی عزت و سایر محتجبات امتار عفت
بمیامن ارشاد و هدایت آنحضرت اکتساب عقائد حقیقه و احکام ضروریهٔ دینی
نموده همه بر سجاده طاعت و حق پرستی و تلاوت و کتابت قرآن مجید و تحصیل
حسنات گرفته بر جاده شریعت مستقیم اند -

—:0:—

۱ - 'یاد گرفته بر سجاده طاعت و جاده شریعت مستقیم اند' از نسخه آ و پی و
مآثر عالمگیری گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۲ - برای تفصیل خصایل و
شایل اورنگ زیب و اشتغال او در اوقات شبانروزی رک به عالمگیری نامه :
۱۰۷ تا ۱۱۰۷ فاروقی ۵۴۶ تا ۵۶۲ ، شبلی ، 'یک نظر بر اورنگ زیب :
(اردو) ص ۱۳۳ تا ۱۴۸ - سرکار : ۵ : ۴۷۳ تا ۴۹۴ ، این امر نوشتنی
است که صاحب مرآة العالم سوانح ده سالهٔ عالمگیری را با یک کمی تغیر
و در بعضی جاها باضافه از عالمگیرنامه گرفته است - اما دربارهٔ خصایل
عالمگیری اگرچه تا حدی ازین کتاب استفاده کرده اما اشاره بآن نکرده
البتہ اضافهای شایانی هم کرده است و بیان مآثر عالمگیری از مرآة العالم
هیچ اختلاف ندارد جز اختلافاتی که در پاورقیهای مختلف مذکور گردید -

نمایش دوم : در ذکر اولاد قدوسی نژاد قدوسی نهاد بادشاه با دین و داد :

آنحضرت^۱ پنج پسر و پنج دختر نیک اختر از عقیق محترمه دارند - اسامی^۲ سامی پسران :

۱ - بادشاهزاده محمد سلطان ۲ - بادشاهزاده محمد معظم ۳ - بادشاهزاده محمد اعظم ۴ - بادشاهزاده محمد اکبر ۵ - بادشاهزاده محمد کام بخش -

بنات طاهرات : ۱ - زیب النساء بیگم ۲ - زینت النساء بیگم ۳ - زبده النساء بیگم ۴ - مهرالنساء بیگم ۵ - بدرالنساء بیگم -

بر ضمیر منیر مستغبر خبیر پوشیده نیست که برخی از احوال میمنت اشتغال بادشاهزاده های ستوده خصال و بیگان عفت شایل در ضمن سوانح اقبال شهنشاه دین و دولت پناه^۳ گزارش یافته ، درین جا بنگارش شمه ای از جلایل مهایل و الا فرخنده سات هر یکی از ذکور و اناث بر ترتیب سنین عمر زینت افزای صحایف روزگار و آرایش بخش اوراق لیل و نهار میگردد^۴ -

۱ - مآثر عالمگیری : ۵۳۳ 'حق (عم احسانه) آنحضرت را پنج پسر و پنج دختر از عقیق محترمه کرامت فرموده بود ، هر چند احوال بادشاهزاده های ستوده خصایل و بیگان عفت شایل ، در ضمن سوانح اقبال پادشاه دین پناه در عالمگیر نامه و این اوراق خجسته وثاق گزارش یافته ، اینجا برخی حالات هر یکی از ذکور و اناث زینت افزای صحیفه^۵ یادگار میگردد' - ۲ - پی : 'اثامی' مآ 'اسامی سامی ایشان بدین تفصیل که احوال برخی از شاهزاده ها در ضمن سوانح بادشاه گزارش یافته' - ۳ - 'پناه گزارش یافته ، درین جا بنگارش شمه^۶ از جلایل مهایل و الا' در نسخه^۷ پی و نسخه^۸ اصل مسطور نیست ، از آن گرفته شده - ۴ - مآ : 'مرقوم میگردد' ، در مآثر عالمگیری ، ۵۳۴ اولاً ذکر ذکور و بعد از آن شرح اناث نوشته شده - اما عبارت همان است که در مرآة العالم است -

نواب لئیس قباب تنزیہ، احتیاج زیب النساء، بیگم

آن ممره طیبہ، نہال حشمت و اقبال دہم شوال سال ہزار و چہل و ہشت بدولتسرای^۲ دنیوی قدم گذاشتہ اند۔ بمیامن ارشاد و ہدایت بادشاہ خدا آگاہ حافظ کلام مجید شدہ در جلدوی احراز این سعادت از عطایای عام بندگان حضرت سی ہزار اشرفی انعام یافتہ اند۔ از تحصیل علوم عربی و فارسی بہرہ تام بر اندوختہ اند و از اقسام خطوط نستعلیق و نسخ و شکستہ درست نصیبہ^۱ وافی دارند و از بس کہ ہمگی ہمت قدمی نہمت آنقدر شناس رتبہ^۳ عام و ہنر بجمیع کتب و تصنیف و تالیف مصروف و عنان توجہ بر ترفیہ^۴ حال ارباب فضل و کمال معطوف است، در سرکار علیہ کتابخانہ گرد آمدہ، کہ بنظر ہیچ^۵ یکی در نیامدہ باشد و بسیاری از علماء و فضلا و صالحا و شعرا^۶ و منشیان بلاغت دثار و خوش نویسان، سحر نگار، باین ذریعہ کامیاب افضال آن صدر آرای مشکوی عزت و جلال اند۔ چنانچہ ملا صفی الدین^۷ اردبیلی بموجب امر علیہ در کشمیر سکونت گرفتہ بخدمت ترجمہ تفسیر کبیر کہ مسمی بزینب التفامیر است، [اقتحام]^۸ دارد و دیگر رسایل و کتب بنام نامیہ ترتیب سی یابد۔ قدر و رفعت آن مہین دوحہ^۹ حدیقہ^{۱۰} حسنات از سایر فرزندان بدرجہ^{۱۱} اعلی است۔ امید کہ [ہر] روز افزون [تر] باد^{۱۲}۔

- ۱۰ پی: 'ثریا' - ۲ - برای شرح احوالش رک بہ عالمگیرنامہ بامداد اشاریہ، فاروقی: ۵۴۴، سرکار: ۳: ۶۱ - ۳ - مآثر عالمگیری: ۵۳۸ 'از بطن بیگم بدولتسرای دنیوی قدم گذاشتہ بودند' فاروقی: ۵۴۴ نوشتہ است کہ زیب النساء از بطن دلرس بانو است کہ دختر شاہنواز خان صفوی بود۔
 ۴ - مآ: 'بنظر کسی' - ۵ - پی: 'خوش گویان' - ۶ - پی: 'صفی الدین'۔
 ۷ - اصل 'اقتدام'، تصحیح قیاسی - ۸ - مولف مآثر عالمگیری: ۵۳۶ راجع بہ تاریخ رحلتش مینوبسد^{۱۰} و وفات ایشان در زندگی حضرت منہ چہل و شش مطابق یکہزار و یکصد سیزدہ (۱۱۱۳) ہجری، طبق فاروقی ۵۴۴ او پانزدہم فوریہ ۱۶۳۸ م متولد شد و در دہلی بیست و ششم مہ ۱۷۰۲ م رحلت کرد۔ جادو ناتھ سرکار ہیچ تاریخ ننوشتہ است۔

و فروغ دودمان مجد و احسان بادشاهزاده مجد سلطان

ولادت ایشان چهارم رمضان المبارک کہ سنہ ہزار و چہل و نہ عز وقوع (برگ ۴۴۵ ب) یافتہ ، بشرایف آداب و احسن اوصاف اتصاف دارند - باستفاضہ^۲ انوار تربیت بادشاہ حق آگہ سعادت حفظ کلام مجید دریافتہ از اکثر کہلات خواندن^۳ و نوشتن^۴ ترکی بہرہ وافی دارند و در معارک^۵ و محارباتی کہ حضرت خاقانی ظل ظلیل سبحانی را با اعدای دولت اتفاق افتادہ مصدرکارہای بزرگ و ترددات شایستہ شدہ داد دلیری و شجاعت دادہ اند - با دختر^۶ قطب الملک حاکم گلکنندہ ازدواج ایشان واقع شدہ قصد پیوستن آن عالی نژاد بحسب سرنوشت آسمانی با شجاع و باز برہمنونی قاید اقبال آمدن بحضور ہدایت ظہور و [در] قلمہ^۷ گوالیار محبوس زندان [و] تادیب شدن^۸ ، مفصلاً سبق ذکر یافتہ ، باقتضای عاطفت پدرانہ خاطر مرحمت مظاہر خدیو دین و دولت توجہ بران دارد کہ چون طلا ہمہ عیار

- ۱ - مآثر عالمگیری : ۵۳۴ ' ولادت ایشان از بطن نواب بانی چہارم رمضان -
- ۲ - فاروقی : ۵۴۵ مینویسد کہ مجد سلطان از بطن رحمت النساء مخاطب
- ۳ نواب بانی کہ دختر راجہ راجوری بود ، در سال ۱۶۳۹ م متولد شد -
- برای بیشتر شرح زندگانی مجد سلطان رک بہ عالمگیرنامہ بامداد اشاریہ، سرکار :
- ۳ : ۴۹ تا ۵۰ - ۲ - باستفاضہ^۲ انوار تربیت بادشاہ حق آگہ سعادت حفظ کلام مجید دریافتہ ، در مآثر عالمگیری : ۵۳۴ نوشتہ نشدہ ، فقط ہمین قدر مسطور است 'بجفظ کلام مجید مستعد بودہ' - ۳ - مآ : 'در خواندن' -
- ۴ - مآثر عالمگیری : ۵۳۴ - 'خواندن و نوشتن عربی و فارسی و ترکی بہرہ وافی داشتند' - ۵ - مآثر عالمگیری : 'و در محارباتی کہ آن حضرت را اتفاق افتادہ مصدر ترددات شایستہ شدہ ، داد شجاعت و دلیری دادہ اند' -
- ۶ - سرکار : ۳ : ۵۰ نوشتہ است کہ بعد از رہای یافتن از جس در دسامبر ۱۶۷۲ م دوستدار بانو دختر مراد را بزنی گرفت و در دسامبر ۱۶۷۵ م با بانی بہوت دیوی کہ دختر راجہ کشتوار بود ، عروسی کرد و در اوت ۱۶۷۶ م با دختر عم زادہ دولت آبادی محل ازدواج او واقع شد و با دختر قطب الملک حاکم گلکنندہ - - - - - بکام سعادت اندوزی حضور سرفراز فرمایند ، در مآثر عالمگیری نوشتہ نہ شدہ - ۷ - در نسخہ مآ بعد ازین تا نمایش سوم چیزی نہ نوشتہ شدہ -

کردارش در بومه مکافات گذاخته بی غش گردیده ، الحال از خاوت کنج خمبول
ناکاسی بر آورده بکام سعادت اندوژی حضور سرفراز فرمایند -

بادشاهزاده عالیجاه انجم سپاه خورشید کلاه عهد معظم

میلااد با اسعاد آن مهر در سپهر سلطنت و شیریناری ، سلخ رجب المرجب
سه هزار و یمنجاه و سه اتفاق افتاد بفیض خدمت هدایت رتبت بادشاه معارف
سنزلت باذخار فضایل نفسانی و ملکات ملکی و کمالات انسانی متصف اند و از حفظ
کلام رب العزت و مهارت تمام در تحصیل کتب متداوله سیما فقاہت تمتع وافی
دارند و اقسام خطوط مینویسند و زبان ترکی نیکو میدانند - پیوسته همت والا
نیست باسترضای و خوشنود خدای حققی و خداوند مجازی میگمارند و حضرت
خلیفه الهی از اوضاع سنیه و اطوار بقیه آن گوهر معدن خلافت بغایت مخطوط و
سرور اند - لجه سری و سرداری از جبین حال آن آفتاب اوج سلطنت هویدا ،
فروغ بزرگی و سروری از ناصیه اقبال آن پدر آسمان جلالت پیدا ، نوینان عظام
و امرای عالیقام و سایر برابرا و طبقات نام از حسن سدک ایشان مسلک
رغمانندی و اطاعت مسلوک میدارند و آن زیسته سریر اہلبیت پاسدار مرضیات ایزدی
و محافظ مراتب ظاہری و مراتب احکام شرعی اند و بوفور عنایات خدیو کائنات
تازک امتیاز بر افراشته بصاحب عروگی عمده عریجات دکن رونق افزای محفل

- ۱ - در مآثر عالمگیری : ۴۳۵ نوشته شده در سنه بیست و بیست و یک جلوس
حضرت اعلی خاقان بپیر ریغز آخرت راتہ اللہ و بقول ناروتی : ۵۴۵ :
در دسامبر ۱۶۷۶ م در حبس در گذشت و بنابر سرکار : ۳ : ۵۰ روز سوم
دسامبر ۱۶۷۶ م در سن و عفت سال در گذشت ، بنابر ۱۰۰۰۰
است و این سال بوردعم و بیسم عید عالمگیری است کہ بیست و یکم .
- ۲ - مآثر عالمگیری : ۴۳۵ 'ولادت' باسعادت . . . از بعضی عین عقیقه
مترجمه اتفاق افتاده مقصود مزین مآثر عالمگیری نواب بابی است کہ مآثر
چند سلطان است . و روی : ۴۳۵ در برعاجور ، چهارم اکتوبر در سال ۱۰۴۳ م
متولد گردید . ۳ - در مآثر عالمگیری : ۵۳۴ - ۵۳۶ شرح بہ معظم با
بیشتر تفصیل نوشته شده و عبارات عم از عبارت مرآة العوام لدولتی دارد .

افتخار و اعزازا اند -

نواب قدسی القاب زینت النساء بیگم

سال ولادت آن قدسی سرشت غره شعبان سنه یکهزار و پنجاه و سه اتفاق افتاد - بیمن استفاضه انوار تربیت خدیو ملک و ملت باکتساب عقاید حقیقه و احکام ضروریه دینی بهرہ ور اند -

نواب ثریا جناب بدرالنساء بیگم

تولد ایشان بیست و نهم شوال سنه یکهزار و پنجاه و هفت بوقوع آمده ، برکت فیض خدمت حضرت شاهنشاهی سعادت حفظ کلام سبحانی و خواندن علوم دینی بر اندوخته بصوالح اعمال اوقات فیاض البرکات معمور دارند -

بادشاهزاده اقبال توأم مجد اعظم

دوازدهم شهر شعبان سنه هزار و شصت و سه از خلوتکده بطون قدم میمنت

۱ - خانی خان ، ۲ : ۶۸۳ راجح به رحلتش مینویسد 'اواخر عشر ثانی محرم الحرام ۱۱۲۳ هـ که مرحله عمر پادشاه از هفتاد قمری تجاوز نموده بود ، تبدیل مزاج پادشاه بهم رسید و در فرصت هفت هشت پھر آثار سفر آخرت ظاهر گردید - - - - چهار سال و دو ماه پادشاهی نموده - فاروقی : ۵۴۵ بتاریخ هژدهم فوریه ۱۷۱۲ م در گذشت - برای شرح حال مجد معظم مخاطب به شاه عالم رگ به مآثر عالمگیری : ۵۳۴ ، تا ۵۳۶ ، خانی خان : ۲ : ۵۶۶ تا ۵۸۴ سرکار ۳ : ۵۰ - ۵۸ - ۲ - بنابر صاحب مآثر عالمگیری : ۵۳۹ : 'از بطن بیگم' فاروقی : ۵۴۴ زینت النساء از بطن دلرس بانو است که دختر شاهنواز خان صفوی بود و در ماه اکتبر سال ۱۶۴۳ م متولد گردید و طبق سرکار ۳ : ۶۲ همه عمر شوهر نگرفت - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۳۹ 'از بطن نواب بانی' فاروقی : ۵۴۵ : دختر رحمت النساء مخاطب به نواب بانی که دختر راجه راجوری ۴۵ بود - در نوامبر ۱۶۴۷ م پا بدنی نهاد - ۴ - مآثر عالمگیری : ۵۳۹ باستفاضه خدمت حضرت شاهنشاهی سعادت حفظ کلام سبحانی - ۵ - مآثر عالمگیری : ۵۴۰ بیست و هشتم ذی قعدة سنه سیزده جلوس والد ماجد محفوف رحمت ایزدی گردیدند -

توأم ببارگاه ظهور گذاشته اند - آنوالا گهر بحسن تربیت خدیو معنی و صورت (برگ ۴۴۶ الف) بذروه کمال عروج نموده از ملاکات فاضله و صفات کامله نصیبه وافیه دارند و ابواب جود و سخا بر روی کافه^۱ برایشا مفتوح داشته ، بمنصب پانزده هزاری دو هزار سوار مسند آرای افتخار اند^۲ -

نواب فلک احتجاب زبده النساء بیگم

بیست و ششم رمضان سنه یکهزار و شصت و یک بعالم هستی تشریف آورده اند و بطاعت دادار جهان و تحصیل مشروبات بیکران مشغول اند^۳ -

بادشاهزاده نیکو سیر محمد اکبر

تولد ایشان دوازدهم شهر ذیحجه سنه هزار و شصت و هفت شرف وقوع یافته و مال ولادت از 'ولد آفتاب عالمتاب' مستفاد میگردد و فر بزرگی از جبین

۱۰۶۷

مبین ایشان ساطع ، ستاره هوشمندی و دانش از افق احوال لامع ، در ظل تربیت حضرت ظل الهی بفضایل سنیه فایض شده اند و از آداب سری و سرداری حظ وافر و بمنصب ده هزاری^۴ ذات هفت هزار سوار بلند پایگی دارند^۵ -

- ۱ - برای شرحش رک به عالمگیرنامه بامداد اشاریه ، مآثر عالمگیری : ۵۳۶
- خانی خان : ۲ : ۴۴۳ ، ۵۶۶ تا ۵۹۷ ، سرکار : ۳ : ۵۴ - ۵۸ - ۲ -
- مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'از بطن بیگم بعالم هستی تشریف آورده بودند' -
- ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'زبده النساء زوجة سپهر پسر داراشکوه و در ماه رحلت حضرت بیعت خرامیده اند و خبر فوت ایشان بحضرت نرسیده' عالمگیر روز جمعه بیست و هشتم ذی القعدة سنه پنجاه و یک مطابق سنه یکهزار و یکصد و هژده (۱۱۱۸) هجری در گذشت طبق گفته مؤلف مآثر عالمگیری زبده النساء هم در ماه ذی قعدة ۱۱۱۸ در گذشت - فاروقی : ۵۴۴ : سینویسد که زبده النساء در سپتامبر ۱۶۵۱ م متولد شد و در ۱۷۰۷ م رحلت کرد - ۳ - پی : 'دو هزاری ذات هفتصد سوار' - ۴ - مؤلف مآثر عالمگیری : ۵۳۷ - ۵۳۸ شرحش مفصل تر نوشته است - نیز رک به عالمگیرنامه و منتخب اللباب بامداد اشاریه و سرکار : ۳ : ۵۹ - ۶۰ -

نواب قدس حجاب مہرالنساء بیگم

سال ولادت ایشان سوم صفر سنہ یک ہزار و ہفتاد و دو است و بہ پرستش ایزد بیهال چراغ افروز شبستان اقبال اند۔

بادشاہزادہ محمد کام بخش

در شہر رمضان سنہ یکہزار و ہفتاد و ہفت ، قدم سعادت توأم بر عرصہ وجود گذاشتہ اند و بخواندن و نوشتن اشتغال دارند و حفظ کلام مجید میکنند ، امید کہ نہال اقبال این نوگل بوستان جلال بسحاب تربیت خلیفہ الہی نشوونما یافتہ بشمرہ مراد بارور باشد۔

—:o:—

۱۔ مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'از بطن اورنگ آبادی محل -----
سنہ چہل و ہشت جلوش والد ماجد مطابق یکہزار و یکصد و شانزدہ
ہجری (۱۱۱۶) بسرای آخرت رفتہ اند۔ زوجہ ایزد بخش پسر مراد بخش
اللہم ارض عنہ' - ۲۔ مآثر عالمگیری : ۵۳۸ ، 'پنجمین پادشاہزادہ
محمد کام بخش دہم شہر رمضان یکہزار و ہفتاد و ہفت (۱۰۷۷) قدم سعادت
توأم بر عرصہ وجود گذاشتہ بودند ، از بطن بانی اودے پوری بہرکات ارشاد و
ہدایت خدیو دین و دولت سعادت حفظ کلام مجید و تحصیل کتب متداولہ
نسبت بہمہ برادران زیادہ و مہارت زبان ترکی و نوشتن اقسام خط اندوختہ
بودند و دیگر اخلاق شجاعت و سخاوت کہ جبلی این برگزیدہ ہا مت
تا کجا در حیطہ تحریر آید۔ سوم ذی قعدہ بعد انتقال حضرت بدو سال
میادین رستمی و اسفند یاری در نوردیدہ بر صدر آرزش آرمیدند ، فاروقی :
۵۴۵ : بتاریخ بیست و چہارم فوریه ۱۶۶۷ م متولد گردید و سوم ژانویہ
۱۷۰۹ م در جنگ تخت نشینی بقتل رسید ، برای شرح احوالش و صف ارایی
وی در مقابل محمد معظم و کشتہ شدہ رک بہ منتخب الباب : ۲ : ۵۶۹ تا
۵۷۳ ، ۶۰۸ تا ۶۲۵ -

نمایش سوم : در ذکر کیفیت مساحت ممالک محروسه و بیان حال

حاصل و دامها و شرح صوبه‌ها و مایتهای بها

طول مملکت روز افزون از لاهری بندر متعلقه صوبه بنگاله است که نهمصد و نود و چهار گروه بادشاهی و یکمزار و هفتصد و چهل گروه رسمی که در اکثر ولایات هندوستان مشتمل و معروفست ، میرسد و هر گروه بادشاهی پنجمزار ذرع و هر ذرع چهل و دو انگشت مقرر شد و دو گروه بادشاهی مطابق سه و نیم گروه رسمی است و از دارالخلافت شاهجهان آباد تا لاهری بندر چهارصد و سی و هفت گروه بادشاهی و هفتصد و شصت و چهار گروه رسمی پیموده شد و از دارالخلافت تا تهبانه بنداسل پانصد و پنجاه و هفت گروه بادشاهی و نهمصد و هفتاد و پنج گروه رسمی است - بدینطریق از لاهری بندر تا بلده تهنه بیست و پنج گروه بادشاهی و از تهنه تا بهکر یکصد و سی گروه و از بهکر تا ملتان نود و نه گروه و کثری ، از ملتان تا دارالسلطنت لاهور هفتاد و پنج گروه ، از لاهور تا شاهجهان آباد یکصد و هفت گروه و از شاهجهان آباد تا مستقرالخلافت اکبر آباد چهل و چهار گروه و از اکبر آباد تا اله آباد یکصد و هفت گروه و از اله آباد تا پتنه نود و شش گروه و کثری ، از پتنه تا مونگیر سی و هفت گروه و از مونگیر تا اکبرنگر عرف راج محل چهل و هشت گروه و از اکبرنگر تا جهانگیرنگر مشهور بدعا که یکصد و هشت گروه و از دعا که تا مساحت هشتاد و هفت و از سلطنت تا بنداسل سی گروه ، باعتبار آنکه هر منزل دوازده گروه رسمی باشد - چنانچه در ممالک هند اینمعنی شیوع دارد و یکصد و چهل و پنج منزل میشود که چهار ماهه و بیست و هفت روزه راه باشد و عرض ممالک محروسه از سرحد ولایت تبت اقصای صوبه دلیپذیر کشمیر تا قلعه برینده و شولاپور است - شهر گبرگه که در عهد دولت روز افزون زمان سعادت مقرون از عادلخانیه (برگ ۴۴۶ ب) بتصرف اولیای دولت قاهره در آمده ، که ششصد و هفتاد و دو گروه بادشاهی و یکمزار و یکصد و هفتاد گروه رسمی میشود و از دارالخلافت

۱ - بی : 'هشت' - ۳ - سآ : 'است زبلی تا فر خدمت سیصد و سی گروه بادشاهی در دارالخلافت تا شولا و سیصد و چهل و دو گروه مساحت شده ، درین هیچ' -

شاهجهان آباد تا سرحد تبت سیصد و سی کرور بادشاهی و پانصد و هفتاد و هفت کرور رسمی است و از دارالخلافه مسطوره تا شولا پور سیصد و چهل و دو کرور بادشاهی و پانصد و نود و هشت کرور رسمی مساحت شده ، باین پنج که از سرحد تبت بزرگ تا تبت خرد شصت کرور بادشاهی و از تبت خرد تا کشمیر شصت و چهار کرور بادشاهی و از کشمیر تا لاهور یکصد و یک کرور و از لاهور تا شاهجهان آباد یکصد و پنج کرور و از شاهجهان آباد تا اکبرآباد چهل و چهار کرور و از اکبرآباد دارالسرور برهانپور یکصد و هفتاد و هشت کرور ، از برهانپور تا اورنگ آباد خجسته بنیاد چهل و دو کرور و از اورنگ آباد تا شولا پور هفتاد و هشت کرور و بحساب یکمنزل که دوازده کرده باشد ، همگی نود و هشت منزل میشود که سه ماه و دو روز راه باشد و از میامن تو جهات خدیو [خدا] آگاه که معمار همتش تعمیر خرابیهای جهان را متکفل است ، چهار دانگ هندوستان همه معمور و تمام آبادانست و نوزده صوبه و چهار هزار و چهار صد و چهل پرگنه دارد که جمع آن نه ارب و بیست و چهار کرور و هفده لک و هزار و هشتاد و دو دام است ، از آنجمله خالصه شریفه یک ارب و هفتاد و دو کرور و هفتاد و نه لک و هشتاد و یک هزار و دو صد و پنجاه و یک دام و تنخواه جاگیرداران و پایباقی هفت ارب و پنجاه و یک کرور و هفتاد و هفت لک و سی و چهار هزار و هفتصد و سی^۳ و یک دام ، بدین تفصیل و خالصه و تنخواه مدام بر یک نسق نیست -

صوبه شاهجهان آباد : دو صد و هفتاد^۴ و پنج محل یک ارب و شانزده^۵ کرور و هشتاد و سه لک و نود و هشت هزار و دو صد و شصت و نه دام ،

صوبه اکبر آباد : دو صد و سی محل یک ارب و پنج کرور^۶ و هفده لک و نه هزار و دو صد و هشتاد و سه دام -

صوبه لاهور : سیصد و سی محل نود کرور و هفتاد لک و شانزده هزار و یکصد و بیست و پنج دام -

صوبه اجیر : دو صد و سی و پنج محل^۷ شصت و سه کرور و شصت و هشت لک و نود و چهار هزار و هشتصد و هشتر و سه دام -

صوبه احمد آباد : دو صد محل چهل و چهار کرور و هشتاد و هشت لک و هشتاد و سه هزار و نود و شش دام -

۱ - سآ : 'دهلی' - ۳ - سآ : 'پرینده' - ۳ - ۱۱ : 'ششصد و یک دام' - ۴ - سآ :

'هشتاد' - ۵ - سآ : ۱۱۶۸۳۹۸۲۴۹ : ۶ - سآ : ۴۴۸۸۳۰۹۶ : دام -

۷ - سآ : ۶۳۶۸۹۴۰۸۳ : دام -

- صوبہ الہ آباد : دو صد و ہشت محل چہل^۱ و سہ کروڑ و شصت و شش لک و ہشتاد و ہشت ہزار ہفتاد و دو دام -
- صوبہ اودھ : یکصد و چہل و نہ محل سی و دو کروڑ و ہفتاد و دو ہزار و یکصد و نود و سہ دام -
- صوبہ بہار : دو صد و پنجاہ و دو محل ہفتاد و دو کروڑ و ہفدہ لک و نود و ہفت ہزار و نوزدہ دام -
- صوبہ بنگالہ : یکہزار و دو صد و نوزدہ محل پنجاہ^۲ و دو کروڑ و سی و ہفت لک سی و نہ ہزار یکصد و دہ دام -
- صوبہ اودیسیہ : دو صد و چہل^۳ و چہار محل^۴ نوزدہ کروڑ و ہفتاد^۵ و ہفت لک و سی و نہ ہزار و یکصد و دو دام -
- صوبہ کشمیر : پنجاہ و یک^۶ محل ، بیست و یک کروڑ و سی لک و ہفتاد و چہار ہزار و ہشتصد و بیست و شش دام -
- صوبہ دکن : پانصد و پنجاہ و دو محل دو ارب و نود و شش کروڑ (برگ ۷۷۴ الف) و ہفتاد لک دام در چہار صوبہ اورنگ آباد ، ظفر آباد ، برار ، خاندیس -
- صوبہ مالوہ : دو صد و پنجاہ و ہفت محل چہل^۷ و دو کروڑ و پنجاہ و چہار لک و ہفتاد و شش ہزار و شش صد و ہفتاد دام -
- صوبہ ملتان : نود و ہشت^۸ محل بیست و چہار کروڑ و پنجاہ و سہ لک و ہزدہ^۹ ہزار و پانصد و پنج دام -
- صوبہ کابل : چہل محل پانزدہ کروڑ و ہفتاد و شش لک و بیست و پنج ہزار و سیصد و ہشتاد دام -
- صوبہ تہتہ : پنجاہ و ہفت محل ہفت^{۱۰} کروڑ و چہل و نہ لک و ہشتاد و شش ہزار و نہصد دام -

—:0:—

- ۱ - سآ : ۷۲۸۸۸۰۷۲ دام - ۲ پی : پنجاہ و دو کروڑ و سی و ہفت لک و نود و ہفت ہزار و نوزدہ دام سآ : ۵۴۳۷۲۹۱۱۵ دام - ۳ - نسخہ پی کلمہ 'چہل' ندارد -
- ۴ - سآ : 'بحال' - ۵ - آآ : 'ہفتاد و یک لک دام' سآ : ۹۲۷۱۰۰۰۰۰
- دام - ۶ - سآ : ۲۱۲۰۷۴۸۲۶ دام - ۷ - سآ : ۲۴۷۶۶۷۰ دام - ۸ - پی :
- 'ہفت' - ۹ - سآ : ۲۴۵۲۱۸۵۰۵ کروڑ - ۱۰ - سآ : ۷۴۹۸۶۰۰۹ دام -

نمایش چهارم : در ذکر سلاطینی که معاصر شهنشاہ گیتی ستان
در اطراف عالم و اقطار جهان کاسرانند .

در ممالک روم و شام و عربستان و بغداد سلطان مجد^۱ خان بر^۲ ارائک^۳ سلطنت
و جهانبانی متمکن است . و او پس از رحلت پدر خویش ، سلطان ابراهیم برادر
سلطان مراد که پسر نداشت فی سنه ثمان و خمسین و الف در سن هشت سالگی بر
مدارج فرمانروائی ارتقاء نموده ، ابواب رافت و عدالت بر روی اعیان روم و
سایر برابرا و رعایای آن مرز و بوم کشوده ، همواره با فرنگ و نصاری غزا و
جهاد دارد و شمه‌ای ازین معنی در ذکر سوانح ایام سلطنت و جهانبانی فردوس آشیانی
و در ضمن وقایع سنوات کثیرالبرکات جلوس حضرت خاقانی اندراج یافته ، و الحال
که سنه هجری یکهزار و هفتاد و هشتم است در ممالک مذکورہ وسیعہ بکام بخشی
و کاسرانی اشتغال دارد و قریب هشت سال از مدت سلطنت او منقضی شده .

در ممالک ایران شاه سلیمان^۴ موسوم بصفی میرزا زینت افزای و ساوہ شاهیست
و او در نوزده سالگی سنه سبع و سبعین و الف بعد از فوت پدر خود شاه عباس^۵
ثانی که در سنه نهم جلوس میمنت مانوس رحلت نمود و بمجملی از احوال او در
ذکر سلاطین سلسلہ صفویہ و اکثر از حالات او در ضمن سوانح اعلیحضرت
فردوس آشیانی و برخی از وقایع خبر مشایع بادشاه خدا آگاه سمت گزارش یافته ، لباس
سلطنت در بر کرده و افسر شاهی بر سر گذاشته و حالا که سنه هجری به یکهزار
و هفتاد و هشت رسیده ، قریب دو سال از ایام ایالت او سپری گردیده ، بر اورنگ
شاهی اتکا دارد .

۱ - مجد خان رابع پسر ابراهیم اول : ۱۰۵۸ هـ - ۱۰۹۹ - ۲۰۵ - آ : در شهاب
و جهانی متمکن است - ۳ - جمع اریکه بمعنی تخت (اندراج) - ۴ - سلیمان
صفوی (۱۰۷۷ - ۱۱۰۶ هـ ق) صفی میرزا فرزند شاه عباس دوم برای
شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ، سائیکس : ۲ : ۱۸۲ ، تاریخ مفصل
ایران از عبدالله رازی : ۴۰۳ - ۵ - عباس دوم صفوی (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هـ ق)
فرزند شاه صفی .

و در مملکت بخارا عبدالعزیز خان بن نذر محمد خان و در ولایت بلخ برادرش مسجان قلی خان^۲ بانتظام مهام سلطنت و ایالت اشتغال دارند، لیکن دران دودمان از دیر باز این طریقہ مستمرہ است کہ سکہ و خطبہ بنام خان بخارا میباشد و پیوستہ خانخانان عظیم الشان با ارسال رسل و رسایل بجناب خلافت و جهاننداری مشمول عواطف خلیفہ^۱ الہی اند۔ والجمال کہ سنہ ۸۴۰ھ و ۸۴۱ھ و الف ہجریست، عبدالعزیز خان در توران زمین استقلال و بانتظام امور حکومت اشتغال دارد و بیست و پنج سال از ایام حکومت او گذشتہ۔

و در ولایت کاشغر بولبرس خان استیلاء دارد و او پسر عبداللہ خان کاشغری است و عبداللہ خان مدت متبادی دران بوم و بر بسطنت و فرماندہی اشتغال^۳ داشت، تا آنکہ او آخر سنہ ہزار و ہفتاد و شش پسرش بولبرس خان لشکر بر او کشیدہ، آن خان^۴ محسن زمان را آوارہ صحرای ناکامی گردانید و خان خارہ بند و محن و تعب بسیار کشیدہ، خود را از راہ کشمیر بدارالامان^۵ ہندوستان رسانیدہ، باقسام عطایا و گوناگون تنقذات و مواہب خدیو بادشاہ نواز مخصوص گشتہ، مرفہ الحال و فارغ البال گردید، چنانچہ مجملی ازین سانحہ^۶ عبرت افزا سابقا تحریر یافتہ و بولبرس خان بعد اخراج پدر از ولایت کاشغر زمام حکومت ناپایدار و سلطنت مستعار بدست اقتدار آورد والان در فراہم آوردن اسباب وبال عاقبت و اندوختن نکال آخرت^۷ سرگرمی دارد و دو سال و کسری از ایام سلطنت و تسلط او سپری شد۔ (برگ ۴۴۷ ب) و در مکہ معظمہ و مدینہ منورہ شریف^۸ سعد وسادہ برای

۱ - ۱۰۵۷ - ۱۰۹۱ ہ نیز رک بہ کنبو : ۲ : ۴۳۶ - ۴۵۹ - ۲ - برای احوال او رک بہ سرکار ۳ : ۱۳۰ - ۳ - آ : اشتغال ورزید و در راہ و مسافرت اسباب این افراشت - ۴ - پی 'پدر بزرگوار' - ۵ - پی : 'غار تیدہ' - ۶ - سرکار ۳ : ۱۳۲ سینویسد کہ او پانزدہم مارس ۱۶۶۸ م در دہلی رسید و اورنگزیب پذیرایی شایانی کرد - او بیستم اکتبر ۱۶۸۵ در دہلی در گذشت برای تفصیل رک بہ ہمین کتاب ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۷ - کلمہ 'آخرت' از ماآ گرفته شد، نسخہ اصل 'عاقبت' دارد - ۸ - سعد بن زید بن محسن امیر مکہ (۱۰۵۲ ہ / ۱۶۴۲ م - ۱۱۱۷ ہ / ۱۷۰۵ م) در سال ۱۰۸۲ ہ برادرش احمد شریک دولتش شد - در ہمین سال میان ایشان و امرای حج جنگی برانگیخت و سعد ببلاد روم شتافت - احمد در سال ۱۰۹۵ ہ باز گشت حکومت مکہ را بدست گرفت و تا سال مرگش (۱۱۰۳ ہ) ادامہ داد - سعد در ہمین سال ←

ایالت نمود و بعد [ازان] شریف برکات [با] (?) بر مسند شرافت اتکا دارد و پیوسته بارسال تبرکات حرمین محترمین و اتحاف تحایف لایقه و ابلاغ صحایف نیاز مورد عواطف حضرت شاهنشاهی و مطرح الطاف خلیفه الهی است ، و از جناب خلافت بعطایای اجناس گران بها و نقود نامعدود بارباب امتحقاق اماکن شریفه بهره مند میگردد -

و در بلاد یمن امام اسمعیل ملقب بمتوکل علی الله ، رونق بخش محفل ریاست و ایالت است - بادشاه دین پناه همواره بعطای مبلغ گرانمند و اجناس بیش بها پاینده عزت و اعتبار او می افزایند و او نیز بارسال پیشکشهای لایقه و تحف رایقه مشمول عواطف شاهنشاهی میگردد و سی و چهار سال است که بانتظام امور ریاست و حکومت باکمال علم و دانش می پردازد -

در خطه ۳ اورکنج ابوالغازی متصدی امور ریاست و حکومت و بارسال رسل و رسایل و هدایا مشمول عواطف بادشاه دین پناه و حالا که سنه هزار و هفتاد و هشتم هجری قریب باختمام رسیده ، کار فرمای آن دیار است -
و در ناحیه گولکنده عبدالله قطب الملک مجلس آرای ایالت است و او از

معاودت نموده بر حکومت مکه متمکن شد - در سال ۱۱۱۳ هـ اشراف مکه بر ضد او گرد آمدند - سعد در برابر ایشان معرکه آراست - در سال ۱۱۰۶ هـ از زخم تیر بمرد - مدت امارت او مجموعاً پانزده سال و هفت ماه میباشد -
الاعلام ۳ : ۱۳۴ - ۱۳۵ -

۱ - اسماعیل بن القاسم بن احمد المتوکل علی الله (۱۰۱۹ - ۱۰۸۷ هـ) امام الزیدی

(۱۰۶۱ - ۱۰۶۷ م)

الیمن ، در نواحی صنعا تولد و در ۱۰۶۴ هـ بعد از مرگ برادر بحکومت یمن استیلاء یافت و در سال ۱۰۷۰ هـ تمام یمن را متصرف گشت - متخصص علوم دین بوده ، آثارش ازین قرار است : شرح جامع الاصول ابن اثیر ، اربعون حدیث بذهب الزیدیه و شرح آن ، العقیده الصحیحہ فی الدین النصیحہ -
الاعلام ۱ : ۳۲۰ - ۲ - پی و آ : رونق افزای مسند پیشوایی و امامت است
۳ - سآ : هر - ۴ - عبدالله قطب الملک (۱۰۲۰ - ۱۰۸۳ هـ) (لین پول) برای شرحش رک به فاروی ۲۸۸ تا ۲۹۹ و مفتاح التواریخ : ۲۸۲ ، سرکار
۳ : ۳۳۰ - ۳۳۳ -

منشیمان درگاہ خواقین پناہ و از جملہ باجگزاران خدیو خدا آگہ است و شمعہ ای از احوالش در ضمن سوانح ایام سلطنت فردوس آشیانی و حضرت خاقانی ظل سبحانی ، رقمزده کلک وقایع نگار گردید و در ہر سال دہ لک روپیہ بطریق پیشکش و نثار بخزانہ عامرہ واصل میسازد و بقبول خطبہ و سکہ بادشاہی و اظہار اطاعت و انقیاد و ادای سجدات ارادت و نیاز ، گردن سر افرازی می افرازد - والحال بعد از انتقال او کہ پسر ہی نداشت ، ابوالحسن نام برادر زادہ و داماد او بحکومت قطب الملکیہ کامیاب است -

و در ملک بیجاپور علی عادلخان بن محمد عادلخان انتظام بخش سلسلہ حکومت است - بعد از فوت پدرش اعیان مملکت او را در سن صبا و ہنگام طفلی بر مسند ایالت دادند و او از بیدار دلی و ہشیار سری بندگی درگاہ آسپانجاہ را پیرایہ سروری و اجلاس سرداری دانستہ ، از سالکان طریق ارادتست و نطق فرمانبرداری بر میان جان محکم بستہ ، دوش جانش غاشیہ کش عبودت و اطاعت و ہر سال بارسال پیشکش مقرر ی کہ دہ لک روپیہ رایج الوقت است ، از صدمہ سپاہ حوادث ، مملکت دولت خود را مصون میدارد - والحال بعد از ارتحال او سکندر نام پسرش در صغر سن بر مسند آبا و اجداد خویش متکی است ، لیکن استقلالی ندارد و سیوا پسر ساہو بھونسلہ کہ ہر دو عادلخانہ اند ، اکثر قلاع و ملک او را متصرف شد و جمیع راجہا و تمام رایان اطراف و اکناف ہندوستان ، ارسال پیشکش و اظہار اطاعت و انقیاد را حصار عزت و ناموس خود ساختہ ، سر عجز و نیاز بر زمین عبودیت دارند و رانا راجہ سری نگر و سرمور و راجہ گاپون و راجہ آشام و دیگر سران و سرداران ہنوز از طنطنہ جهانگیری و عالم آرائی و گیتی ستانی

- ۱ - آ : 'حیالات و مکان خویش برای آنها اطاعت و انقیاد' - ۲ - ابوالحسن ۵۱۰۸۳ - ۵۱۰۹۸ (لین پول) برای شرحش رک بہ فاروقی ۳۰۱ تا ۳۰۸ ، سرکار : ۴ : ۳۳۲ تا ۳۴۲ - ۳ - علی عادل خان : ۱۰۷۰ - ۵۱۰۹۳ برای شرحش رک بہ تاریخ فرشتہ : ۲ : ۷۰ ، مفتاح التواریخ : ۲۸۳ ، فاروقی : ۳۰۱ - ۳۰۸ سرکار : ۴ : ۱۳۴ - ۴ - سآ : 'پیراستہ دری و سرداری دانستہ' - ۵ - برای تفصیل جلوس و وضع سیاسی بیجاپور در زمان سکندر رک بہ سرکار : ۴ : ۱۳۵ - ۱۷۰ - ۶ - برای شرحش و منابع رک بہ -

Jadu Nath Sarkar, Shivaji and his Times Calcutta, 1929.

۷ - پی : 'سرمور' - ۸ - پی : 'جنود' -

حضرت خاقانی خلیفه^۱ ربانی^۱ از گران خواب غفلت و گردن کشی بیدار شده ، سالک
 مسالک بندگی و افتقار^۲ اند و هر سال پیشکشهای فراوان و مبلغهای (برگ ۴۴۸
 الف) گران ، بدرگاه عظمت و جاه فرستاده ، باظهار مراسم عبودیت و قبول احکام
 ذمیت ، محافظت دم و ناموس خود می نمایند -

—:oi—

۱ - پی : 'زمانی' - ۲ - آ : 'افتقار' -

غلطنامہ

ہر چند در مورد غلط گیری کمال دقت ہیکار بردہ شد ہازدم این چند غلط بجای مانده است۔ استدعا میشود قبل از مطالعہ این کتاب غلطہای زیر را اصلاح فرمایند۔ امیدوار است غلطہای دیگر کہ ممکن است بعلمت حروف ریختگی در این کتاب وجود داشته باشد بوسیله خوانندگان گرامی تصحیح خواهد شد :

صفحہ	مطرح	غلط	صحیح
۲	۲۸	۷۳	۱۰۷۳
۳	۴	آنحضرت	آنحضرت
۱۷	۲۶	on the oude— Eastern	on the oud and Rohilkhand railway and on the river Tons (Eastern)
۱۲۵	۲۶	Dholpur-and	Dholpur railway station and
۱۲۶	۲۱	Muntakhab—70	Muntakhab al-Tawarikh Vol. I, P. 395n
۱۳۳	۱۱	دیورانی	دیورانی
۱۵۲	۲۵	زینب النساء	زینب النساء
۱۵۲	۲۷	آ : زینب النساء	اصل : زینب النساء تصحیح از آ
۱۵۳	۱۴	خانخان	خانخانان
۱۶۰	۱۵	داور	دادر
۱۸۳	۲۵	Extinct	extant
۱۸۹	۲۷	Tieffentheler	Tieffenthaler
۲۰۲	۱۲	منیان	منہیان
۲۰۳	۲۷	XVIII	XVII
۲۱۵	۵	منگلاخ	منگلاخ
۲۱۵	۲۱	Kotaba	Kolaba
۲۳۱	۳	خواجہ خاوند محمود	خواجہ احمد ولد خواجہ خاوند محمود
۲۳۴	۲۶	chordi-Kunudvati	choradi or Kumudvati
۳۱۴	۴	بدیوان	بدایون
۳۳۸	۱۳	پربیز بانو	پر ہنر بانو
۳۵۴	آخر	VII	XVII
۳۶۸	۲۷	30° 32'	31° 32'
۳۸۱	۶	دہ لک	دولک
۳۸۱	۲۲	تصحیح از سرکار ۳ : ۱۳۳	سرکار ۳ : ۱۳۳ دہ لک
۳۹۰	۴	نثر	نثر
۳۹۹	۳	لاہری ہندل	لاہری ہندر تا ہندامل

- ۱۶۰ - نصیحتہ الملوک امام محمد بن محمد غزالی تھران ۱۳۵۱ ش
بتصحیح جلال الدین
ہانی
- ۱۶۱ - نفعات الانس مولانا نورالدین نولکشور لکھنؤ
عبدالرحمن جامی ۱۹۱۰ م
سید نورالحسن بہوپال ۵۱۲۹۳
- ۱۶۲ - نگارستان سخن مولوی نورالحسن لکھنؤ نومبر ۱۹۲۴
نسخہ خطی دالشگاہ
پنجاب لاہور
- ۱۶۳ - نورالنگات اعظم
- ۱۶۴ - واقعات کشمیر
- ۱۶۵ - واقعات عالمگیری عاقل خان رازی لاہور اگست ۱۹۳۵
- ۱۶۶ - وفيات الاعیان قاضی القضاة ابن خلیکان ۵۱۲۹۹
مؤرخ
- ۱۶۷ - وقایع نعمت خان عالی تالیف نعمت خان عالی نولکشور لکھنؤ
فروری ۱۸۷۳ م
- ۱۶۸ - ہفت اقلیم (جلد اول) امین احمد رازی کلکتہ ۵۱۳۵۸/
بتصحیح سر دینیسون ۱۹۳۹ م
راس

- ۱۴۵ - مرآة آفتاب لیا
شاهنواز خان ہاشمی
دہلوی
پنجاب لاہور
نسخہ خطی دانشگاہ
- ۱۴۶ - مرآة الاصطلاح
انند رام مخلص
پنجاب لاہور
نسخہ خطی دانشگاہ
- ۱۴۷ - مرآة الخیال
شیر خان لودی
بمبئی ۱۳۲۴ھ
نولکشور کانپور
- ۱۴۸ - مفتاح التواریخ
طامن ولیم ییل
نوامبر ۱۸۶۷ م
کراچی ۱۹۵۷
- ۱۴۹ - مقالات الشعراء
میر علی شیر قانع
تتوی
لاہور ۱۹۷۲ م
- ۱۵۰ - مقالات مولوی شفیع
مرتب احمد ربانی
جلد اول و چہارم
لاہور ۱۹۷۲ م
- ۱۵۱ - مقدمہ رقعات عالمگیر
بقلم سید نجیب اشرف
ندوی
لاہور ۱۹۶۸ م
- ۱۵۲ - مکتوبات سعد اللہ خان
مردان علی خان مبتلا
پنجاب لاہور
نسخہ خطی دانشگاہ
- ۱۵۳ - منتخب الاشعار
عبدالقادر بن ملوک
شاہ بدایونی
کلکتہ ۱۸۶۵ - ۶۹
- ۱۵۴ - منتخب التواریخ
جلد دوم و سوم
خانی خان
کلکتہ ۱۸۶۹
- ۱۵۵ - منتخب اللباب جلد اول
نہد باقر خان نجم ثانی
پنجاب لاہور
نسخہ خطی انڈیا
آفس نمبر ۱۶۶۶
- ۱۵۶ - سوعظہ جہانگیری
ملا عبدالنبی
فخر الزمانی قزوینی
لاہور ۱۹۲۶
- ۱۵۷ - سیخانہ
حمد اللہ مستوفی
بمبئی ۱۳۱۱ھ
- ۱۵۸ - نزهت القلوب
آقا حسین قلیخان
عاشقی عظیم آبادی
پنجاب لاہور
نسخہ خطی دانشگاہ
- ۱۵۹ - نشتر عشق
جلد اول و دوم

- ۱۳۱ - مآثر اکرام دفتر ثانی
میر غلام علی آزاد
بلگرامی
دکن ۱۹۱۳ م
- ۱۳۲ - مآثر رحیمی جلد سوم
ملا عبدالباقی نھاوندی
کلکتہ ۱۹۳۱
- ۱۳۳ - مآثر عالمگیری
ساقی مستعد خان
کلکتہ ۱۸۷۱ م
- ۱۳۴ - مجالس المومنین
قاضی نورالله شوشتری
تہران ۱۲۹۹
- ۱۳۵ - مجالس النفایس (دو ترجمہ) میر نظام الدین
آن از قرن دہم
علیشیر نوایی ہاہتمام
علی اصغر حکمت
تہران ۱۳۲۳
- ۱۳۶ - مجدالدین ہمگر
سعید نفیسی
مطبعہ مهر تہران
۱۳۱۴ ش
- ۱۳۷ - مجلہ دانشکدہ ادبیات
(شمارہ های مختلف)
—
- ۱۳۸ - مجلہ سالنامہ پارس
(شمارہ های مختلف)
—
- ۱۳۹ - مجمع الفصحاء دو جلد
رضا قلیخان المتخاص
ہدایت
—
- ۱۴۰ - مجمع النفایس
سراج الدین علیخان
آرزو
نسخہ خطی در
دانشگاہ پنجاب لاہور
تہران ۱۳۴۱
- ۱۴۱ - محیط زندگی واحوال
و اشعار رودکی
سعید نفیسی
- ۱۴۲ - مختصری در تاریخ
تحول نظم و اثر پارسی
در ادوار مختلف ادبی
ذبیح اللہ صفا
تہران ۱۳۳۱
- ۱۴۳ - مخزن الاسرار
نظامی گنجوی تصحیح
و حواشی بقلم و حید
دستگردی
تہران ۱۳۱۳
شمسی ہجری
- ۱۴۴ - مخزن الغرائب
شیخ احمد علی
سندیلوی
نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور

- ۱۱۵ - فیروز اللغات
الحاج مولوی
فیروز الدین
لاہور
- ۱۱۶ - قاموس تراجم الاعلام
جلد اول و سوم
بغداد مکتبہ المثنیٰ
- ۱۱۷ - کارنامہ بزرگان ایران
ادارہ کل انتشارات
و رادیو
تہران ۱۳۴۰
خورشیدی
- ۱۱۸ - کتاب القانون جلد دوم
ابن سینا
مصر ۱۲۹۴ھ
- ۱۱۹ - کتاب ملوک الملوک
(دستور حکومت اسلامی)
فضل اللہ بن روز بہان
اصفہانی بتصحیح
محمد نظام الدین
حیدرآباد دکن ۱۹۶۶م
- ۱۲۰ - کلیات الشعراء
محمد افضل سرخوش
لاہور
- ۱۲۱ - کلیات اقبال (فارسی)
محمد اقبال
لاہور ۱۹۷۳ م
- ۱۲۲ - کلیات شیخ سعدی
(چاپ علمی)
از روی نسخہ
محمد علی فروغی
تہران ۱۳۳۸ شمسی
- ۱۲۳ - کلیات عبید زاکانی
بتصحیح عباس اقبال
تہران ۱۳۲۱ شمسی
- ۱۲۴ - گنج باز یافتہ
محمد دبیر سیاقی
تہران ۱۳۳۴
- ۱۲۵ - گنج سخن (۳ جلد)
دکتر ذبیح اللہ صفا
تہران ۱۳۳۹ - ۴۰
- ۱۲۶ - لباب الالباب
محمد عوفی
تہران اسفند ۱۳۳۳
- ۱۲۷ - لغات القرآن (پنج جلد)
مولانا عبدالرشید
صاحب نعمانی
دہلی ۱۹۴۹ - ۵۷
- ۱۲۸ - لغت نامہ
علی اکبر دہخدا
(شمارہ های مختلف)
چاپخانہ دانشگاه
تہران
- ۱۲۹ - مآثر الامراء (۳ جلد)
صمصام الدولہ شاہنواز
خان
کاکتہ ۱۸۸۸ م
- ۱۳۰ - مآثر الامراء (۳ جلد)
مترجم محمد ایوب قادری
لاہور
۱۹۶۸ - ۱۹۷۰

- ۱۰۰ - صبح گلشن
 ۱۰۱ - طبقات اکبری -
 ۱۰۲ - عالمگیر نامہ
 ۱۰۳ - عمل صالح یا
 شاہجہان نامہ (۳ جلد)
 ۱۰۴ - غیاث اللغات
 ۱۰۵ - فتاویٰ جہانداری
 ۱۰۶ - فرحت الناظرین
 ۱۰۷ - فردوسی پر چار مقالے
 ۱۰۸ - فرهنگ آصفیہ
 ۱۰۹ - فرهنگ امیر کبیر
 ۱۱۰ - فرهنگ اندراج چہار جلد
 ۱۱۱ - فرهنگ بزرگ
 دو جلدی مصور
 ۱۱۲ - فرهنگ عامرہ
 ۱۱۳ - فرهنگ غناری
 (فارسی بفرانسہ)
 ۱۱۴ - فرهنگ فرانسہ بفارسی
 دو جلد
- سید محمد علی حسن خان بہوپال ۱۲۹۵ھ
 مولانا نظام الدین احمد لکھنؤ (نواکشور)
 بن محمد مقیم الہروی نومبر ۱۸۷۵ م
 منشی محمد کاظم بن کلکتہ ۱۸۶۸ م
 محمد امین -
 محمد صالح کنبو کلکتہ
 لاہوری ۱۹۲۳ - ۱۹۴۶ م
 محمد غیاث الدین بن کانپور ۱۳۲۷
 جلال الدین -
 ضیاء الدین برنی بتصحیح لاہور ۱۹۷۲
 افسر سلیم خان
 محمد اسلم حفیظ اللہ نسخہ خطی دانشگاه
 انصاری - پنجاب لاہور
 حافظ محمود شیرانی انجمن ترقی اردو دہلی
 سید احمد دہلوی لاہور ۱۹۰۸ م
 محمد علی خلیلی و تہران ۱۳۳۴
 علی اصغر شمیم شمس
 — تہران ۱۳۳۶
 خورشیدی
 حسن عمید تہران ۱۳۳۷ شمس
 محمد عبداللہ خان خویشگی کراچی ۱۹۴۶
 امیر جلال الدین غفاری تہران ۱۳۳۷
 سعید نفیسی تہران ۱۳۰۹ - ۱۰

- ۸۴ - روح بیدل ڈاکٹر عبدالغنی لاہور ۱۹۶۸ء
- ۸۵ - ریاض الشعراء علی قلی خان لسخہ خطی دانشگاہ پنجاب لاہور
- ۸۶ - ریاض العارفین رضا قلیخان ہدایت تہران تیرمہ ۱۳۱۶
- ۸۷ - ریحانۃ الادب جلد دوم ، سوم ، چہارم محمد علی تبریزی (مدرس) تہران ۱۳۲۸ - ۱۳۳۱ شمسی
- ۸۸ - ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط مرتبہ محمد عبداللہ چغتائی - لاہور ۱۹۴۱
- ۸۹ - سبک شناسی محمد تقی ہار (جلد اول) تہران ۱۳۳۷ ش
- ۹۰ - زبده المقامات محمد ہاشم کشمی کانپور ۱۸۹۰
- ۹۱ - زندگانی شاہ عباس اول نصر اللہ فلسفی تہران ۱۹۵۳ م
- ۹۲ - سخن و سخنوران جلد اول و دوم بدیع الزمان بشرویه خراسانی تہران ۱۳۰۸ ہجری شمسی
- ۹۳ - سر زمین ہند علی اصغر حکمت تہران ۱۳۳۷ شمسی ہجری
- ۹۴ - سفینۃ الاولیا داراشکوہ لکھنؤ ۱۲۹۱ / ۱۸۸۸
- ۹۵ - سفینہ خوشگو بندر ابن داس خوشگو لکھنؤ خطی دانشگاہ پنجاب لاہور
- ۹۶ - شعر العجم پنج جلد شبلی نعمانی علیگڑہ —
- ۹۷ - شعر و شاعری عرفی آغا سید علی حیدر آباد ۱۳۴۵ھ
- ۹۸ - شمس اللغات (جلد اول و دوم) — بمبئی ۱۳۰۹ھ
- ۹۹ - شمع النجم نواب سید عبدیق حسن خان - بیوپال ۱۲۹۳ھ

- ۷۰ - دیوان ظہیر فاریابی - باہتمام و تصحیح ہاشم رضی کاوہ تہران —
- ۷۱ - دیوان عبدالعزیز بن مسعود عسجدی مروزی باہتمام طاہری شہاب با مقدمہ استاد سعید نفیسی تہران ۱۳۳۴ —
- ۷۲ - دیوان کامل جامی ویراستہ ہاشم رضی تہران ۱۳۴۱
- ۷۳ - دیوان کمال الدین مسعود خجندی - بتصحیح عزیز دولت آبادی تبریز ۱۳۳۷
- ۷۴ - دیوان مجد بن عبدالہالک نیشاپوری متخلص بمعزی اقبال سعی و باہتمام عباس تہران ۱۳۱۸
- ۷۵ - دیوان ہلالی چغتایی بتصحیح سعید نفیسی تہران ۱۳۳۷
- ۷۶ - ذخیرۃ الخوانین جلد اول شیخ فرید بہکری (بتصحیح سعید معین الحق) کراچی ۱۹۶۱
- ۷۷ - راحة الصدور و آية السرور محمد بن علی بن سلیمان الراولدی تہران دیمہ ۱۳۳۳
- ۷۸ - راہنمای ادبیات فارسی خانم زہرای خانلری تہران
- ۷۹ - راہنمای صنایع اسلام دکترم - من دیمانڈ ترجمہ دکتر عہداللہ فریار تہران ۱۳۳۶
- ۸۰ - رسالہ خط و سواد مجنون بن محمود الرفیقی نسخہ خطی
- ۸۱ - رجال حبیب السیر (از حملہ مغول تا مرگ شاہ اسمعیل) کرد آورده عبدالحمین نوایی تہران ۱۳۲۴ شمسی
- ۸۲ - رقعات عالمگیر (جلد اول) شاہ اورنگزیب عالمگیر (جلد اول) گرد آورده سعید نجیب اشرف ندوی اعظام گڑھ ۱۹۲۹ م
- ۸۳ - رود کوثر شیخ مجد اکرام لاہور ۱۹۷۵ م

- ۵۶ - خزینة الاصفیا (دو جلد)
مفتی غلام سرور
لاہوری -
لکھنؤ ۱۳۳۲ھ
- ۵۷ - خط و خطاطان -
مؤلفی انجمن معارف
اعضاء سندن حبیب ،
ابوالضیاء توفیق بک -
تسطنطنیہ ۱۳۰۵
- ۵۸ - خلاصۃ المکاتیب
سجان رائے
نسخہ خطی دانشگاه
پنجاب
- ۵۹ - دستورالوزرا
غیاث الدین خواند میر
بالصحیح و مقدمہ
سعید نفیسی -
تہران ۱۳۱۷ ش
- ۶۰ - دورۂ کامل بیست مقالہ
قزوینی -
عبدالوہاب قزوینی -
تہران ۱۳۳۲
- ۶۱ - دیوان ابوالفرج رونی
بتصحیح آقای محمد علی
ناصر -
تہران ۱۳۰۴
- ۶۲ - دیوان ابوالقاسم حسن بن
احمد عنصری -
بتصحیح یحییٰ قریب
تہران ۱۳۶۳
ہجری قمری
- ۶۳ - دیوان ابو طالب کاجم
۶۴ - دیوان اثیر آخسیکتی
بتصحیح پرتو بیضایی
تہران ۱۳۳۴
- ۶۵ - دیوان ادیب صابر ترمذی
۶۶ - دیوان جمال الدین اصفہانی
۶۷ - دیوان خاقانی شروانی
بتصحیح رکن الدین
ہمایون فرخ
تہران ۱۳۳۷ شمسی
- ۶۵ - دیوان ادیب صابر ترمذی
بتصحیح ع - قویم
تہران —
- ۶۶ - دیوان جمال الدین اصفہانی
بتصحیح ادیب نیشاپوری
تہران —
- ۶۷ - دیوان خاقانی شروانی
بکوشش حسین نخعی
تہران ۱۳۳۶
خورشیدی
- ۶۸ - دیوان خواجو کرمانی
۶۹ - دیوان خواجہ حافظ
شیرازی
بسعی احمد مہیلی خوانساری
تہران ۱۳۳۶
باہتمام محمد قزوینی و
تہران ۱۳۲۰ ش
دکتر قاسم غنی

- ۴۰ - تذکرۃ الشعراء - دولت‌شاه سمرقندی
تهران ۱۳۳۷ خورشیدی -
- ۴۱ - تذکرہ بینظیر - سید عبدالوہاب افتخار
الہ آباد ۱۹۴۰ م
- ۴۲ - تذکرہ حسینی - میر حسین دوست
پنجاب لاہور - منبہلی
- ۴۳ - تذکرہ خوشنویسان - مولانا محمد ہنت قلمی
دہلوی
کلکتہ ۱۳۲۸ھ
۱۹۱۰ م -
- ۴۴ - تذکرہ علمای ہند - رحمان علی
۱۸۹۴ م لکھنؤ
- ۴۵ - تذکرہ مصنفین دہلی - عبدالحق
--
- ۴۶ - تذکرہ نصر آبادی - میرزا محمد طاہر
نصر آبادی -
تهران مہر ماہ ۱۳۱۷
- ۴۷ - تقویم ہجری و عیسوی - ابوالنصر محمد خالدی
کراچی ۱۹۵۲
- ۴۸ - تنقید شعرا العجم - حافظ محمود شیرانی
--
- ۴۹ - توزک جهانگیری - جهانگیر بادشاہ ہند - علیگرہ ۱۲۸۱
۱۸۶۴/ م
- ۵۰ - جامی - علی اصغر حکمت
تهران ۱۳۲۰
- ۵۱ - چہار مقالہ - احمد بن عمر نظامی
تهران ۱۹۵۵-۵۷
عروضی سمرقندی
بتصحیح عبدالوہاب
قزوینی و دکتر معین
- ۵۲ - حبیب السیر - غیاث الدین بن
ہام الدین خواندمیر
بمبئی ۱۲۷۳ھ
۱۸۵۷/ م
- ۵۳ - ہامہ سرابی در ایران - دکتر ذبیح اللہ صفا -
تهران اسفند ۱۳۲۴
- ۵۴ - حیات شیخ عبدالحق - خلیق احمد
دہلی ۱۳۷۳ھ
محدث دہلوی -
- ۵۵ - خزانہ عامرہ - آزاد حسینی واسطی
نولکشور کانپور
بلغرامی -

- ۲۶ - تاریخ ادبیات ایران و تاریخ شعراء
تالیف حسین فریور تهران ۱۳۴۲
- ۲۷ - تاریخ ادبیات فارسی
هرمان ایته ترجمه و حواشی بقلم دکتر رضا زاده شفق تهران ۱۳۳۷
- ۲۸ - تاریخ بیہقی
خواجہ ابوالفضل مجد بن حسین بیہقی دبیر بکوشش سعید نفیسی تهران ۱۳۲۴
- ۲۹ - تاریخ عالم آرای عباسی
امکندر بیگ ترکمان ملا مجد قاسم ہندوشاہ نولکشور ۱۲۸۱ھ لکھنؤ
- ۳۰ - تاریخ فرشتہ یا گلشن ابراہیمی
حمدا اللہ مستوفی پاریس ۱۹۰۲ م
- ۳۱ - تاریخ گزیدہ
تاریخ مجد شاہی معروف بہ نادر الزمانی خوشحال چند خانہ عمومی لاہور
- ۳۲ - تاریخ مفصل ایران
عبد اللہ رازی تهران ۱۳۳۵
- ۳۳ - تاریخ مفصل ایران (جلد اول)
عباس اقبال تهران ۱۳۱۲
- ۳۴ - تاریخچہ مختصر ادبیات ایران
سعید نفیسی سالنامہ پارس تهران ۱۳۲۸ ش
- ۳۵ - تحفہ خطاطین
مستقیم زادہ ملیان سعید الدین افندی استنبول ۱۹۲۸
- ۳۶ - تحفہ ماسی
سام میرازی صفوی تهران اسفند ماہ ۱۳۱ شمسی
- ۳۷ - تحفہ ماسی
نور احمد چشتی لاہور ۱۳۲۴ھ
- ۳۸ - تحقیقات چشتی
میرزای سنگلاخ ۱۲۹۱ھ
- ۳۹ - تذکرۃ الخطاطین سسی بکتاب امتحان الفضلاء۔

- ۱۳ - المنجد فی اللغة و الادب
والعلوم
- ۱۴ - انشای طاهر وحید میرزا
- ۱۵ - انشای فیضی ، ابوالفیض
فیضی
- ۱۶ - بادشاہنامہ
- ۱۷ - اورینٹل کالج میگزین لاہور
گم از طرف اورینٹل
کالج (دانشکده السنہ
شرقی) منتشر میشود
(شماره‌های مختلف)
- ۱۸ - باکاروان حله
- ۱۹ - برهان قاطع
- ۲۰ - بزم تیموریہ
- ۲۱ - بہار عجم
- ۲۲ - بیدل
- ۲۳ - تاریخ ادبیات ایران
- ۲۴ - تاریخ ادبیات در ایران
(دو جلد)
- ۲۵ - تاریخ ادبیات ایران
- بیروت ۱۹۲۷
- ۱۸۷۳ لکھنؤ میرزا طاہر وحید
- ۱۹۷۳ دی لاہور مرتبہ دکتر اے۔ دی
ارشد
- ۱۸۶۷-۱۸۶۸ کلکتہ عبدالحمید لاہوری بتصحیح
کبیرالدین و عبدالرحیم
(جلد اول و دوم)
- لاہور بزبان اردو
- تہران ۱۳۴۳ دکتر عبدالحسین زرین
گوب
- تہران ۱۳۴۲-۳۳ محمد حسین بن خلف
تبریزی متخلص بہرہان
۳ جلد
- اعظم گڑھ ۱۹۴۸ سید صباح الدین
عبدالرحمن
- نولکشور ۱۹۱۶ ٹیک چند بہار
لکھنؤ
- لاہور ۱۹۵۲ عباد اللہ اختر
- تہران ۱۳۲۱ دکتر رضا زادہ شفق
- تہران ۱۳۳۶-۱۳۳۸ دکتر ذبیح اللہ صفا
- تہران ۱۳۳۴ دکتر سلیم نیساری

منابع

- ۱ - ابجد العلوم نواب صدیق حسن خان بہوپال ۱۸۷۸ م
- ۲ - ابوالفضل (احوال و آثار) ڈاکٹر ظہور الدین احمد لاہور ۱۹۷۵
- ۳ - آتشکدہ آذر، بخش اول و دوم لطف علی بیگ بیگدلی متخلص بہ آذر بتصحیح ونحشی حسن سادات ناصری تہران ۳۸-۱۳۳۶
- ۴ - آداب عالمگیری منشی الممالک ابوالفتح خان بتصحیح عبدالغفور چوہدری لاہور ۱۹۷۱
- ۵ - آثار کم شدہ ابوالفضل دکتر سعید نفیسی تہران ۱۳۱۵
- ۶ - آئین اکبری ابوالفضل نولکشور اگست ۱۸۶۹ م
- ۷ - احوال و اشعار ابو عبد اللہ جعفر بن محمد رودکی تالیف سعید نفیسی تہران ۱۳۰۹-۱۳۱۹ ش
- ۸ - اخبار الاخیار عبدالحق محدث دہلوی لکھنؤ ۱۲۷۰
- ۹ - اخبار الاخیار عبدالحق محدث دہلوی دہلی ۱۳۳۲
- ۱۰ - آداب الحرب و الشجاعة مبارکشاہ معروف بنفخرمدیر تہران ۱۳۴۶ ش (بتصحیح احمد سہیلی خوانساری)
- ۱۱ - ارض القرآن، جلد اول دوم سید سلیمان ندوی اعظم گڑھ ۱۹۵۵-۵۶
- ۱۲ - از سعدی تا جامی تالیف بقلم اصغر حکمت تہران ۱۹۴۸ م ادوارد براون ترجمہ و حواشی

- *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign with Special Reference to Abu'l Fazl (1556-1605)*, Delhi, 1975.
- Sarkar, Jagadish Narayan, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians. An Introduction to Medieval Indian Historiography*, Calcutta, 1977
- Sarkar, Jadunath, *Anecdotes of Aurangzib and Historical Essays*, Calcutta, 1940.
- *History of Āurangzib*, 5 vols., Calcutta. 1912-1925,
- *The India of Aurangzib (Topography, Statistics and Roads) Compared with the India of Akbar*, Calcutta, 1901.
- *Ma'āsir-i Ālamgīrī*, Eng. tr. Calcutta, 1947.
- *Shivaji and His Times*, Calcutta, 1929.
- Schimmel, Annemarie, *Islamic Calligraphy*, 1970.
- Shafi, Mohammad. ed., *Woolner Commemorative Volume* (in memory of the late Dr. A. C. Woolner), Lahore, 1940.
- Syed, Anees Jahan, *Aurangzeb in Muntakhab-al Lubab*, Bombay, 1977.
- Sykes, Sir Percy, *A History of Persia*, vol. II, London, 1951.
- Sharma, Sri Ram, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.
- Storey, G. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey* vol. I, part II, London, 1939.
- Welch, Anthony, *Calligraphy in the Arts of the Muslim World*, Austin, 1979.
- Yar-Shater, Ehsan, "Safavid Literature: Progress or Decline". *Iranian Studies* VII (1974), 217-270.

— :o: —

- Lane Poole, Stanley, *The Muhammadan Dynasties*, Paris. 1925.
- *Rulers of India (Aurangzeb) and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford, 1901.
- Latif, Syad Muhammad, *Lahore: Its History, Architectural Remains and Antiquities With an Account of Its Modern Institutions, Inhabitants and Their Trade, Customs, etc.*, Lahore, 1956-1957 (reprint).
- Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts, preserved in the Kapurthala State Library*, Lahore, 1921.
- Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language*, preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, MDCCCLII.
- Mukhia. Harbans, *Historians and Historiography During the Reign of Akbar*, Delhi, 1976.
- Pearson, M. N. "Shivaji and the Decline of the Mughal Empire (Symposium: Decline of the Mughal Empire)", *JAS*, XXXV (1976), 221-235.
- Qureshi, Ishtiaq Husain, *The Administration of the Mughal Empire*, Karachi, 1966.
- *Ulema in Politics*, Karachi, 1972.
- Ray, Nicharranjan, *Mughal Court Painting: A Study in Social and Formal Analysis*, Calutta, 1975.
- Riazul Islam, *Indo-Persian Relations*, Tehran. 1970.
- Richards J. F., "The Imperial Crisis in Deccan (Symposium: Decline of the Mughal Empire)" *JAS*, XXXV (1976), 237-256.
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Agra, 1965.

Ghani, Abdul, *A History of Persian Language and Literature at the Time of Mughal Court*, parts I and II, Allahabad, 1929-930-.

———*Life and Works of Abdul Qadir Bedil*. Lahore, 1960.

Ghauri, Iftikhar Ahmad, *War of Succession Between the Sons of Shahjahan, 1657-1658*, Lahore, 1964.

Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North west Frontier Provinces, Lahore, 1911.

Gulbadan Bānū Begum, *Humāyūn Nāmāh*, ed. and tr. by A. Beveridge London, 1902

Hajek, Lubor and Forman, W. and B., *Indian Miniatures of the Moghul School*, London, 1960.

Hallisey, Robert C., *The Rajput Rebellion Against Aurangzeb A Study of the Mughal Empire in Seventeenth-Century India*, Columbia, 1977.

Hardy, P., "Commentary and Critique (Symposium: Decline of the Mughal Empire)". *JAS*, (1976), 257-263.

——— "Modern European and Muslim Explanations of Conversion to Islam in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal*, 1977, 177-206.

——— "The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity", (an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May, 1978 at Mc-Gill University).

Hasan Mohibbul, ed., *Historians of Medieval India*, Meerut, 1968.

Imperial Gazetteer of India. 26 vols., 1907-1909

Iqbal, Muhammad, *The Mysteries of Selfishness; A Philosophical Poem*, Eng, tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953.

Ivanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926,

- Bloch, Edgar, *Catalogue des Mānuscripts Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur von B. Brockelmann*, Weimer-Berlin, 1898-1902.
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV Cambridge, 1928-1951.
- Brown, Percy, *Indian Painting Under the Mughals A.D. 1550 to A.D. 1750*, New York, (reprint).
- Chandra, Satish, *Parties and politics at the Mughāl Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959.
- Chandra, Jnan, "Alamgir's Attitude towards non-Muslim Institutions" *JPHS*, VII (1959) 36-39.
- "Alamgir's Grant to a Brahmin," *JPHS*, VII (1959), 99-100.
- "Alamgir's Grant to Hindu Pujaris," *JPHS*, VI (1958), 55-65.
- "Aurangzeb and Hindu Temples," *JPHS*, V (1957), 247-254
- "Freedom of Worship for the Hindus under Alamgir," *JPHS*, VI (1958), 124-125.
- Dow, Alexander, *The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire under Aurangzeb*, vol, III, London, 1792.
- Elliot, H. M. *History of India as Told by Its Historians*, vol. VII. London, 1877,
- Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938; new edition, 1960.
- Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903.
- *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, parts I and II, Oxford, 1889.
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935.
- Friedman, Yohanon, *Shaykh Ahmad Sirhindi: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of posterity*, Montreal, 1971.

SELECT BIBLIOGRAPHY¹

- Abdul Aziz, *The Mansabdari System and the Mughal Army*, Lahore, 1945.
- Addur Rashid, "Madad-i-Ma'āsh Grants Under the Mughals," *JPHS* 9 (1961), 98-108.
- Abu'l Faḍl 'Allāmī, *Ā'in-i Akbarī*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927; Eng. tr., vol. II, by H. S. Jarret, Calcutta, '891, 1894.
- Ahmad, Aziz, "Safawid Poets and India," *Iran*, XIV (1976), 117-132.
- *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, London, 1964.
- "The Role of Ulema in Indo-Muslim History," *Studia Islamica*, 31 (1970), 1-13
- Ahmad, Zubaid, *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946.
- Ali, M. Athar, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, Aligarh, 1966.
- Bābur, Zahir-ud-Din, *Babur Namah*, Eng. tr. by A. Beveridge, London, 1912-1921.
- Badāyūnī, Abdul Qādir, *Muntakhabu-t-Tawārīkh*, Eng. tr. by T. Wolseley Haig, Delhi, 1973 (reprint).
- Beale, Thomas William, *An Oriental Biographical Dictionary*, Calcutta, 1881.
- Binyon, Laurence, *The Court Painters of the Grand Moguls*, London, 1921.

¹ The works in English and oriental languages (Arabic, Persian, and Urdu) are listed separately. The titles in English are cited in the usual manner, but the works in oriental languages are listed under the titles of works, followed by the names of authors, places where published, and the dates of publication.

reviver of true faith,' 'the protector of the *Sharī'ah*,' 'the fighter against heresy' or 'an Abraham in India's idol-house.'²²⁷

The fact that the perceptions of historians, be they medieval or modern, may be tinted by their feelings and emotions is not to suggest that we should become skeptical of primary sources to the point that we overlook their value. Because of the wealth of information they contain and first-hand accounts of those who witness history in the making, we need to ponder their writings and scrutinize their chronicles in the light of other available literary, administrative, and architectural sources. In doing so we may be able to separate rhetoric from reality and reconstruct the history of the period more objectively. In the light of a recent trend toward serious research into certain aspects of Awrangzeb's period, there is hope for a better understanding of this important era in Indo-Muslim history. This work represents only one modest attempt to promote the long search for truth.

—:O:—

227. This phrase is used by poet Muhammad Iqbāl in his poem: "Emperor Alamgir and the Tiger". 'The Mysteries of Selflessness', Eng. tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953, p. 17. For the Persian text, see 'Kulliyāt-i Iqbāl' (Fārsī) Lahore, 1973, pp. 98-99. There are scores of other books and monographs containing similar reverence for Awrangzeb.

information it provides, and the manner in which it has affected later historical works. As an abridgement of '*Ālamgīr Nāmah*, it represents the general trends in the historiography of the period, and is akin to some other known works which were compiled along similar lines.²²⁶ This may seem to imply a certain loss of vitality and creativity in the art of history writing. However, the richness of biographical data in the *Mir'āt* enhances its value as compared to other contemporary sources. Though brief, biographical notes open new vistas for the political, intellectual, cultural, and religious facets of life in that period.

Finally, a few works should be said about the role possibly played by Bakhtāwar and his contemporary historians in arousing controversy in modern times over Awrangzeb's personality and character and some of his policies and actions. First, the primary sources provide enough material, especially when taken out of context, for historians and writers of diverse backgrounds and interests to document their respective analyses of the 'Ālamgirī period. Secondly a climate of deep communal differences, especially in modern times, affects our perceptions of seventeenth-century India. Thirdly, communal or sectarian feelings expressed in the writings of medieval historians may have served to intensify these controversies.

Be that as it may, Bakhtāwar and his contemporary historians do triumph in leaving a lasting and durable impression of their hero on the minds and hearts of a vast majority of Muslims in the sub-continent. In literary and historical writings, particularly by Muslims in modern times, we hear echoes of the views expressed by Bakhtāwar and his peers, and Awrangzeb is affectionately remembered as 'the

226. For example, Muhammad Birārī Ummī abridged his own detailed work and renamed it '*Mujmal-i Mufassiā*'; 'Abd al-Shakūr shortened Muhammad Yusuf's '*Muntakhab al-Tawārīkh*', Ra'e Bindraban abridged '*Tārīkh-i Ferishtah*'. See Ansārī, '*Fārsī Adab*', p. 363. Besides the '*Mir'āt*, Bakhtāwar abridged many other works, as discussed earlier.

an elite-oriented narration, its chief protagonists being the emperor and his *manṣabdārs*. The central figure is naturally the emperor and his personality and actions are the primary focus of the work.

Its seventh *ārā,ish* leaves us with the impression that from the war of succession to the end of the first decade of his rule, Awrangzeb was effective in maintaining the administrative institutions he inherited from his predecessors without making any radical changes. It is as a consequence of his sound strategies and political acumen, combined with his personal qualities and Divine help that he became the rightful claimant of the throne and a successful ruler later on. Internally, Awrangzeb appears to be in control of various factions, Despite accounts of some minor rebellions, including that of the Yūsuf Za'ī's which was somewhat more serious, and Shīvājī's escape from imperial custody which cast a reflection on imperial prestige, a spirit of optimism generally prevails in the chronicles. The might of Awrangzeb's arms and the initial successful expansion of his territories lead Bakhtāwar to portray his patron as the strongest of all the rulers of his time.

Bakhtāwar loses no opportunity to stress the personal piety, strength of character, and religiosity of Awrangzeb. Nonetheless, based on the biographical section on the '*ulamā*,' we do not see this group being unduly influential and powerful in policy-making. They bow to the emperor and depend on his favours. The mystics were greatly revered by the emperor; yet, he did not subscribe to any one *silsilah*. The biographical sections depict a vivid picture of the intellectual and cultural activities of the period and its ethos, where we meet some mystics, artists, calligraphers, and scholars many of whom were independent of royal patronage, thus giving us glimpses of life beyond the court. Despite a decline in imperial patronage of art for its own sake, there was sustained literary and artistic activity. Art and literature were not eclipsed during this period, as some would have us believe.

As a primary source, the main strengths of the *Mir'āt* lie in its conciseness while still covering all important facts, the additional

dentally, this number includes almost all the individuals discussed earlier.

Among later works, the *Farhat* was mentioned earlier. Its author again makes a liberal use of the relevant chapter in the *Mir'āt* and reproduces not only the facts but also the verses given in it (See, for example, the accounts of Asīrī, Āṣif, and Bebadal).²¹⁹ Minor variations and additions have been noted in the footnotes of the text. *Mā'āthir al-Umarā'* is the other work which uses the *Mir'āt* for those *mansabdārs* who were poets themselves. The names of Masīḥā'i and Wālah may be cited as examples.²²⁰ The author of the *Maqālāt* has acknowledged his indebtedness to the *Mir'āt* and quoted the same lines of Wiqārī's poetry.²²¹ The compilers of *tadhkirahs* such as *Safīnah-i Khūshgo*,²²² *Tadhkirah-i Husayni*,²²³ *Riyād al-Shu'arā'*²²⁴ *Makhzan al-Gharā'ib*²²⁵ and *Mir'āt-i Āftāb Numā* have also made use of the *Mir'āt*. Cross-references are made to these works in the footnotes of the text.

Needless to say that in this section too, the typical format of a *tadhkirah* is followed: name, place of origin, relevant biographical information, poetic skills of the individual, date of birth and, finally, selections from his poetry.

8) Conclusions

From the preceding discussions and explanations, it is evident that *Mir'āt al-Ālam*, like most of the chronicles of medieval India, is

219. 'Ibid', fols. 478a, 479a; 'Farhat', fols. 372b-373b.

220. 'Mir'āt', fols. 493b, 495a-b; 'Ma'āthir al-Umarā', 3: 382 and 1: 219-220.

221. 'Alī Sher, 'Maqālāt', p. 836. This work was completed sometime between 1169/1755-1761. 'Mir'āt', fol. 490a.

222. Bindrabān Dās Khūshgo, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1147/1734.

223. Mīr Husayn Dost Sanbhalī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1162/1750.

224. 'Alī Qulī Khān wālah Dāghistānī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1161/1748.

225. Shaykh Ahmad 'Alī Sandelawī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1218/1803.

while others remained independent, but still commanding respect because of their piety, or were nobles themselves.

The flow of immigrants from Iran to India had decreased during this period. Bakhtāwar mentions Ashraf, Fiṭrat and Kāmil who came from Iran and were favoured by Awrangzeb.²¹³ Ashraf, however, went back to Iran after a stay in India. Like other *umarā'*, Bakhtāwar patronized many poets, namely, Istighnā; Afsarī, Taḥsīn, 'Arshī, Qayṣar, Mawhib, and Waḥdat.²¹⁴ The texts of some of the *qaṣa'id* which they wrote in their patron's praise are also given in the *Mir'āt*. Baqā, Fānī, Fiṭrat, and Wāmiq are reported to have had personal and intellectual contacts with the author.²¹⁵ Prince 'Azam was the patron of Bedil while Bekhūd was associated with Amīr Nāmdār Khān.²¹⁶ Sulūkī was in the imperial service and concurrently served as a *nadīm* to *manṣabdars* Islām Khān and Himmat Khān, themselves poets of some repute. We learn of only two poets, Damīr and Māhir, who wrote in praise of the emperor, the former receiving Rs. 12,000 as a reward for a *ruba'ī*; written on the eve of the battle of Khajwah.²¹⁷ The complete our discussion of the *Mir'at* as a *tadhkirah* of poets, reference should be made to *Kalimat al-Shu'ara'*, an almost contemporary work, and to a later *tadhkirahs* for which the *Mir'at* served as a source.

Sarkhūsh, a contemporary of Bakhtāwar, has been referred to earlier. we completed his work, *Kalimat al-Shu'arā'* after the *Mir'at*, but without using it. There are some common entries in both works, but in most instances Bakhtāwar has given more details. (See, for example, Asīr. Āshnā, Istighnā', and Sayyādat).²¹⁸ Furthermore, there are twenty-three extra entries in the *Mir'āt* of contemporary poets who were not discussed in the *Kalimat*. Inci-

213. 'Mir'āt', fols. 478a, 491b, and 492b respectively.

214. 'Ibid', fols. 478a-b, 480a-b, 489a, 492a, 494a and 485b respectively.

215. 'Ibid', fols. 479b, 491a-b and 494a respectively.

216. 'Ibid.,' fols. 479a b

217. 'ibid.,' fols 487a, 494a

218. 'Kalimāt', pp. 3, 5, 9, 49; 'Mir'āt', fols 477a-b, 478a, 485a.

For Shujā'ī Ashkī Qumī, Dāynī, an Fanā'ī for example, Bakhtāwar has more or less reproduced the facts given in Badāyūnī, with only slight variations or abridgements²⁰⁸ However, in some instance, Bakhtāwar has supplemented the information given in Badāyūnī and occasionally given altogether different information. The example of Rahā'ī Harwi, Nawīdī Nīshāpurī, and Zahūrī illustrate this point.²⁰⁹

Tabaqat-i Akbarī is the next source on our list which has been utilized by Bakhtāwar. Hāshim Qandhārī and Rafī'ī Kashī are instances where he has not made any changes or additions²¹⁰ In the case of Judā'ī, however, we find some additional information in the *Mir'āt*.²¹¹ *Ma'āthir-i Rahīmī* is another work which should be mentioned briefly. Bakhtāwar refrained from reproducing it partly because of its florid language; nonetheless, he has used it as a source. In describing Kāmran Mirzā, he has used this work along with Badāyūnī, thus resulting in a more detailed narration.²¹² It may be said that in general Bakhtāwar consulted the well-known *tadhkirahs* and sometimes pooled information from various sources to provide a fuller account of the poets.

The most valuable contribution of the *Mir'at* lies in that it relates to the poets of Awrangzeb's period. Although they total only forty-two in number, and the information on some of them does not exceed one or two lines, the manuscript remains an important primary source. In describing his contemporaries Bakhtāwar does not create the impression of their being of an impoverished and rejected class, as does Sarkhūsh. We find that most of them had a part in the central administration, though not on account of their poetic talents. Some of them were affiliated with nobles or princes

208. Badāyūnī, 3 : 253-254, 186, 229-230, 296 ; 'Mir'āt', fols. 485a, 477a, 482a-b, 491a.

209. Badāyūnī, 3 : 233, 377, 269 ; 'Mir'āt', fols. 483a, 494b, 487b.

210. Nizām al-Dīn Ahmad, 'Tabaqāt-i Akbarī' (Lucknow, 1875), pp. 401, 399 ; 'Mir'āt', fols 496b, 483a

211. 'Mir'āt', fol. 481b ; 'Tabaqāt', p. 402.

212. 'Abd al-Bāqī Nihāwandī, 'Ma'āthir-i Rahīmī' (Calcutta, 1910), 1, 520-521 ; Badāyūnī, I, 390 ; 'Mir'āt', fol. 492a.

clear connection with the special miracle, the gift of prophethood.²⁰²

Out of 250 poets from Rūdakī to the author's own contemporaries, arranged alphabetically and chronologically in the *Mir'āt*, forty-two belong to Awrangzeb's period. Bakhtāwar personally knew most of them and patronized many. In this section, as in previous ones, Bakhtāwar does not clearly identify his sources. Sometime in the course of his narration he alludes to some earlier works. It is mainly through a comparison of the *Mir'āt* with various *Tadhkirahs* that we are able to identify the following works of which he made use : *Nafahāt al-Uns*, *Tuhfah-i Sāmī*, *Maykhana*, *Muntakhab al-Tawārīkh*, *Tābaqāt-i Akbarī*, and *Ma'āthir-i Raḥīmī*. Some examples are cited below :

In his account of Kamāl Khujandī, Bakhtāwar reproduced almost all the details given in the *Nafahāt*.²⁰³ He acknowledges his indebtedness to *Tuhfa i Sāmī*, which according to him was written in the hand of prince Sām himself.²⁰⁴ While describing Āgahī Khurāsānī and Ahlī Khurāsānī, Bakhtāwar has reproduced with minor variations the material found in the *Tuhfah*.²⁰⁵ The author of *Maykhānā* writes in detail about his contemporaries but, given the general character of the *Mir'āt*, Bakhtāwar could not replicate it in full. For Shakebī Ṣafāhānī, Hātifī, Naw'ī Khabūshānī, and Malik Qumī, he abridged the information found in *Maykhānah*.²⁰⁶ In the case of Mawlānā Muḥammad Māzandarānī, Bakhtāwar again used *Maykhāna* but added an anecdote about Māzandarānī's death.²⁰⁷

Like the sections on the 'ulamā and the calligraphers, Badāyūnī remains the most important source for the poets of Akbar's period.

202. 'Mir'āt,' fol. 475a.

203. Nūr al-Dīn, 'Abd al-Rahmān Jāmī, "Nafahāt al-Uns" (Lucknow, 1910), p. 55 ; "Mir'āt". fol. 492a.

204. "Mir'āt", fol. 484a.

205. Sām Mirza Safawī, "Tuhfah-i Sāmī" (Tehran, 1314 Shamsi), pp. 117-118, 107-108 ; "Mir'āt" fols. 476a and 476b respectively.

206. 'Abd al-Nabī Fakhr al-Zamānī Qazwīnī, "Maykhānah" (Lahore, 1926), pp. 234, 103-105, 200-202, 259-262 ; "Mir'āt", fols. 485b, 496a, 495a, 493b.

207. For comparison, see 'Ibid'. fol. 486a and 'Maykhānah', pp. 345-347.

Central Asia which continued into the 1920's. In fact Bedil's works gave rise to a mystico-poetic cult in Afghanistan and Transoxiana. This reflected in *Bidil khānī* (reading of Bidil) which referred to weekly meetings at which Bidil's works were read and commented upon".²⁰⁰ The poets of this period, on the whole, were able to achieve even more refinement and subtlety in their mode of expression and variation and novelty in their imagery, which made their art appear more formal and complex. Whereas formalism, complexity, and a florid style in literature may be interpreted as signs of decline and weakness, they cannot be directly related to Awrangzeb's puritanism or waning royal patronage. With the exception of the *qaiṣah*, all other genres of Persian poetry were as popular as ever. While Bedil, Nāṣir Sirhindī, and Ghanī Kashmirī were able to achieve new depths in their mystical *ghazals*, Ghanīmat Kunjāhī, Ḥaqīrī, Sā'ī and others wrote fine *mathnawīs*, and Ni'mat Khān-i-Ālī and Ja'far Zatlī wrote highly satirical poetry. The number of poets who lived during this period and the volume and quality of their poetry do not show any significant decline or deterioration.²⁰¹

If the opinion of Bakhtāwar is taken to further assess the status of poets during his time, we find that instead of downgrading the artists of this class, he chose to conclude his monumental work with biographical accounts of poets. He expounds his views thus :

Because of their spiritual exposure and ability to derive meaning, the group of eloquent poets have an apparent association with heavenly revelation and divine inspiration ; their dissemination of eloquence shows their very

200. Ehsan Yar-Shater. 'Safavid Literature : Progress or Decline', 'Iranian Studies', VII, 1974, 262, note 32. After describing the general characteristics of literature of the period in a rather detailed article, the author questions whether the missionary zeal of the Safawid rulers, coupled with an absence of royal patronage, could have resulted in a literary barrenness of that period and goes on to establish that many of these theories and assumptions are not well-founded. This discussion is obviously quite relevant to our period.

201. For a detailed study of the Persian literature of Awrangzeb's period, see Nūr al-Ḥasan Ansārī, 'Fārsī Adab be 'Ahd-i Awrangzeb' (Delhi, 1969).

7.) *Poets*

However, there was no place for poets, as there was none for musicians or painters in the puritanical court of Awrangzeb and Sarkhush plainly states that it was hopeless for poets to expect any generosity from Awrangzīb¹⁹⁷

Thus, the puritanism of Awrangzeb and an absence of imperial patronage in his time for *belles lettres* and especially poetry have led scholars to describe it as a period of decline for Persian literature.¹⁹⁸ True, Awrangzeb did not have a poet laureate at his court and did not welcome *qaṣīdahs* in his praise, but should we take these facts to signify a reversal in the development of Persian literature? Just a cursory glance over the history of Persian literature reveals that the creative genius of great classical poets was not dependent on royal patronage. Khayyām, Sa'dī, Hāfiz, and Rūmī, for example, produced gems of Persian poetry without any official encouragement. In the case of India, the patronage of earlier Mughal emperors was more less of a 'decorative nature which added to the lustre and glamour of the court',¹⁹⁹ That its absence should be construed a death-knell for the poets in Awrangzeb's period is open to question.

Reading through the *tadhkirahs* of the period, we find that any lack of patronage on 'Ālamgīr's part was counterbalanced by the *manṣābdars*, princes, princesses, and other notables of the period. In the case of poets like Ghanī Kashmīrī, Ghanīmat Kunjāhī A.jāz Akbarābādī and a few others, even their non-affiliation with any patron did not make much difference so far as the quality and quantity of their poetry are concerned.

This period of so-called decline produced, besides many others, one great poet, Bedil, whose mystical poetry "had a major impact in

197. Aziz Ahmad, 'Safawid Poets and India', 'Iran', XIV, 1976, 125.

198. It should be added that the study of literature on a regnal basis is not the best approach to take. Trends in literature do not develop or change abruptly and cannot be sliced to fit the reign of a certain emperor. The 'Mir'āt' being the basis of this study, however, I have to limit myself to Awrangzeb's period.

199. Aziz Ahmad, 'op cit.', p. 124.

Minor textual variations have been noted along with the text.

6) *Marvels and Wonders*

This section makes very interesting reading in that it tells us about things and events beyond the imperial court and relates to nature, people, and regions beyond the confines of the court and country. It also provides some insight into medieval thinking on the things which fascinated the human mind in seventeenth century India. Bahhtāwar assures the reader in the beginning of this section that he is not a gossip monger, and that this section is not based on rumours but on the word of very reliable people and was written only after thorough investigation. In many cases he has identified his sources.

This section encompasses a wide variety of subjects; from the wonders of nature to the miraculous and supernatural powers of certain mystics; the astonishing behaviour of certain birds and animals; cannibals living in China and a saint going there, reforming them partially, and marrying a fairy; a nine-year old girl giving birth to a boy without any contact with a man; and a Brahman woman marrying a Sayyid and giving birth to quintuplets. There are a few stories about the animals from Kāngra and of a striped wild ass sent by the ruler of 'Adan to Awrangzeb. The stripes caused great stir in the court. The ruler of Portugal sent the picture of a creature which had a human body but the head of horse which had brought havoc to the inhabitants, killing thousands of people in fifteen days. The story goes that this creature was finally trapped with the help of a magician and killed only after great difficulty. Another calamity afflicted Portugal when the falling of a star caused complete darkness for three days and three nights. These are only a few examples taken out of the thirty-seven recorded happenings. Notwithstanding the fact that this section discusses many things which belong to the world of fantasy and are not amenable to verification, social historians may still find it useful.

Mīr Munshī, whom Abū'l-Faḍl had not included in the section on the 'Arts of Writing and Painting' but rather as one of the *manṣab-dārs*. He did, however, allude to Munshī's skills in calligraphy.¹⁹² A comparative study with the *Ā'in* leads us to the conclusion that Bakhtāwar utilized this work but supplemented it with additional information. For example, in the account of Muḥammad Ḥusayn Zarrīn Qalam Kashmīrī, Bakhtāwar gives us the additional information that Zarrīn Qalam was appointed as a tutor of the princes, was unparalleled in the writing of *nastā'liq* during his time, and died in 1020 A.H.¹⁹³ It should be pointed out that Abū'l-Faḍl has given only meagre coverage to his contemporary calligraphers, sometimes simply giving their names. Khwājah Ibrāhīm Ḥusayn and Muḥammad Yūsuf of Akbar's period, not mentioned in the *Ā'in*, found their way into the *Mir'āt*.¹⁹⁴

Badāyūnī, another important source for our author, does not devote a separate chapter to calligraphers but introduces only of them as poets. Bakhtāwar uses that information and makes additions of this nature: Mīr Dūrī, to cite as an example, went for *Hajj* and died there, or in the narration about Mīr Munshī that his pupil, Muḥammad Yūsuf, was widely known for his skills and that Mīr died in 970 A.H.¹⁹⁵

Among later works, the authors of *Tārīkh-i Muḥammad Shāhī* and *Mir'āt-i Aftāb Numā* have more or less reproduced the *Mir'āt's* texts.¹⁹⁶ These works have independent chapters on calligraphers.

192 Abu'l Fadl 'Allamī *Ā'in-i Akbarī*, tr. Blochmann (Calcutta, 1927), I, 423-424.

193 Blochmann, p. 109; *Mir'āt* fol. 462b.

194 *Mir'āt* fol. 462a. Incidentally, in this section Blochmann has made frequent references to the *Mir'āt* to supplement Abu'l-Faḍl's information on calligraphers.

195 *Badāyūnī*, 3: 227, 3: 181; *Mir'āt*, fol. 462a for both. Other variations and additions are noted in the footnotes of the text.

196 Shafī, *Maqālāt*, I, 179. "*Tārīkh-i Muḥammad Shāhī*" written by Khūshhal Chand b. Jiwān Rām Kāyath in 1154/1741, is preserved in the Panjāb Public Library 'Abd al-Rahmān, titled Shāh Nawāz Khān Hāshimī completed his work. *Mir'āt-i Aftāb Numā*, in 1218/1803. This manuscript is preserved in the Panjāb University Library. For the details, see *Maqālāt*, I, 178-180.

Awrangzeb's teachers, Mīr Sayyid 'Alī Khāa who taught him *nasta'liq* ¹⁸⁶ and Hājjī Qāsim, his teacher for *naskh*. ¹⁸⁷ Muḥammad Naṣīr was appointed to teach *naskh* script to prince Kām Bakhsh. ¹⁸⁸ Bakhtāwar also writes about two of his friends, Mīr Bāqir who wrote out Bakhtāwar's Bayāḍ. ¹⁸⁹ and Hājjī Muḥammad Ismā'il, an expert on *naskh* and *ta'liq* ¹⁹⁰

Reviewing the biographical sketches of all thirty calligraphers of Mughal India, it is noted that some of them were first generation immigrants while others were indigenous. He specifies their specialization, the names of their teachers in some instances, their court connections, the titles they received (but not specified in all cases), and the responsibilities delegated to them. Some references are found to their being tutors of the princes, teaching their specialties or being in charge of the imperial library or simply working as scribes to write out books for the royal library.

As in the previous sections, the problem is one of determining Bakhtāwar's sources which he did not care to specify. A comparative study was undertaken with two earlier works, namely, *Risālah-i Khaṭṭ wa Sawād* of Majnān b. Maḥmūd al-Rafīqī and *Khulāṣat al-Tawārīkh*, the authorship of which is not known; both of these works belong to the 10th century A.D. and contain brief chapters on calligraphers ¹⁹¹ The only result that this study yielded was that Bakhtāwar had not used these texts. Suitable cross-references have been made in the footnotes of the text. Among the works written during Akbar's period Bakhtāwar has mentioned *Ā'in-i Akbarī* in the sketch of Ashraf Khān

186. Ibid., fol: 464a.

187. Ibid.,

188. Ibid., fol. 463b.

189. Ibid., fol. 464a-b.

190. Ibid., fol. 464b.

191. These chapters were first published in Oriental College Magazine 1934 and then in Maqālat-i Mawlawī Muhammad Shafī I, 151-153, 151-169. respectively. A detailed and useful study on the authors of these works done by Shafī' precedes these texts. See Ibid., pp. 134-151, 154-155.

of imperial patronage.¹⁸⁰ The artists had to seek patronage at a lower level and the personality of the patron being an important factor, it inevitably affected the type and quality of the production. Nonetheless, in calligraphy at least, we have a first-rate calligrapher in the person of Awrangzeb himself, according to the court historian; he wrote *naskh*, *nasta'liq* and *shikastah nasta'liq* extremely well. He wrote a copy of the Qur'ān and sent it to Mecca when still a prince and prepared another for the same purpose after his accession to the throne.¹⁸¹ We are told that a few more copies of the Qur'ān written in the hand of Awrangzeb are extant.¹⁸² Awrangzeb's interest in the Qur'ān was not just limited to studying and copying but indeed also involved correcting the copies prepared by others.¹⁸³ Given the interest of the ruler in calligraphy, it is only natural to expect state patronage in this branch of the arts.

Thanks to the efforts of Bakhtāwar Khān, we know about at least twelve calligraphers who were in the imperial service. Among them was Mīr Mu'min, Sulaymān Shakoh's teacher, who because of his old age led a retired life on a government stipend.¹⁸⁴ Āqā Rashīdā, an expert on *nasta'liq*, who had grown old and was thus appointed to look after the royal household in Agra, also led a prosperous life, according to Bakhtāwar.¹⁸⁵ This section also includes two of

180. For further discussion on the subject, see Laurence Binyon, "The Court Painters of the Grand Moguls" (London, 1921, p. 30; Percy Brown, "Indian Painting Under the Mughals" A.D. 1550 to A.D. 1750 (New York) 1975 pp. 98-103. Lubor Hajek, W. and B. Forman, "Indian" Miniature of the Mughul School" (London, 1960), pp. 21, 63; and Nicharranjan Ray "Mughal Court Painting: A Study in Social and Formal Analysis" (Calcutta, 1975), pp. 107-108.

181. 'Ālamgīr Nāmāh, pp. 1092-1093.

182. For their locations, see Faruqi, pp. 525-526.. Abdullah Chughtai, however, is of the opinion that Awrangzeb did not inscribe the copies of the Quran he prepared. EI2, IV p. 1128.

183. In one of his letters to his son, Sultān Muhammad 'Azam, he refers to his corrections of two copies written by one of the pupils of Mohammad Rida but is still not fully satisfied with his proof-reading and editing. 'Inayat Allah Khān (Compiler), Kalimat-i Tayyibāt, B. M. Pers. Ms. Add. 26, 238, fol. 8a.

184. Mir'at, fol. 463a.

185. Ibid., fol. 463b.

another later source, *Ma'āthir al-Umarā'* has also used the *Mir'āt*, particularly in writing about personages of the 'Alamgīrī period. For example, in the accounts of Qādī'Abd al-Wahhāb,¹⁷⁵ Mirak Shaykh Farwī¹⁷⁶ and Qādī Muḥammad Aslam,¹⁷⁷ Shāh Nawāz has reproduced the text, with some additions. Cross references have been made to this work as well and additions noted in the footnotes of the relevant text.

5. Calligraphers :

Bakhtāwar makes a special note of the efforts he had to make in gathering information on calligraphers and complains of the negligence of his predecessors in not recording the details of famous calligraphers of their respective periods.¹⁷⁸ After briefly outlining the history of Islamic calligraphy, he gives brief biographies of well-known calligraphers who lived in other Islamic lands in earlier periods.¹⁷⁹ However, his most valuable contribution remains his compilation of information about the calligraphers of Mughal India in general and of Awrangzeb's period in particular.

The period in which Bakhtāwar lived is not remembered for high productivity in the sphere of the arts, especially in painting. The factors specified are again a lack of interest on Awrangzeb's part and his puritanical tendencies. Historians of Mughal art hold conflicting opinions on the subject but the consensus is that, in quantitative terms, this period did not do too badly; it is contended, however, that the quality of productions suffered because of the lack

174. Ibid., fol. 454b.

175. Shāh Nawaz, 1, 236; *Mir'āt*, fol. 456b.

176. Shah Nawaz, 3, 518-519; *Mir'āt* fol. 456a.

177. Shah Nawaz, 3, 89-90; *Mir'āt*, fol. 455a.

178. *Mir'āt*, fol. 458b.

179. For a discussion of religious calligraphy, see Annemarie Schimmel, "Islamic Calligraphy" (Leiden, 1970); and for a catalogue-type of introduction, with further bibliographical references, see Anthony Welch, "Calligraphy in the Arts of the Muslim World" (Austin, 1979).

princes, Muhammad Akbar and Muhammad Kām Bakhsh, respectively. ¹⁶⁸ Three of Awrangzeb's teachers are also discussed in this section, namely, 'Abd Aal-Latīf Sultānpūrī, Mīr Hāshim Gtlānī, Muhyī al-Dīn alias Mullā Mu'min. In his account of 'Abd al-Latīf, Bakhtāwar states that he heard the emperor saying repeatedly: whatever we have learnt, we have learnt from him ('Abd al-Latīf).¹⁶⁹

In the earlier part of this section, which pertains to the 'ulamā' of Akbar, Jahāngīr, and Shāh Jahān's reigns, Bakhtāwar has used the historical and biographical sources of those periods. He does not specify his sources in the introduction to this section, but in his narration he refers to Badāyūnī several times and *Kalimāt-i Şādiqīn* once, as his sources. A comparative study of Badāyūnī, *Tabaqāt*, and the *A'in* shows that Bakhtāwar relied most heavily on Badāyūnī and reproduced several biographical notes whereas in using other sources, he made many additions on his own. The additions in the form of anecdotes and/or dates of death are of this nature; including dates of the death of Şayyid Mustafā,¹⁷⁰ and Shaykh Kabīr;¹⁷¹ a somewhat different interpretation of the reason for Qādī Nūr Allāh Shūshtarī's execution;¹⁷² an incident related to the demise of Shaykh 'Abd al-Nabī, with its date;¹⁷³ and a story concerning the association of Mīr Kalān Muḥaddith and Khwājah 'Abd al-Shahīd.¹⁷⁴ Among later sources, the author of the *Farḥat* has made use of the *Mir'āt* and reproduced many accounts. Textual variations and additions, especially in the dates of death, have been noted in the footnotes of the text. To name another. Shāh Nawaz, the author of

167. For the details on the authors of Fatawā, see Muhammad Shaḥīr, *Maqālāt* Vol. IV, pp. 67-68 and for more references, consult *Encyclopaedia of Islam*, 2 II p. 837.

168. *Mir'āt*, fol. 458a.

169. *Ibid.*, fol. 455b. According to 'Amal-i Sālih, III, 300, he was also Dārā Shakoh's teacher.

170. *Mir'āt*, fol. 454a.

171. *Ibid.*:

172. *Ibid.*, fol. 454b.

173. *Ibid.*, fol. 452a.

Siālkotī. Because of his close association with this 'ālim, Bakhtāwar was asked by the emperor to offer the Mawlānā the position of a *Ṣadr*, which he did not accept.¹⁶⁰ Like other state employees, the 'ulamā' were expected to observe the court etiquette, although exceptions were made depending upon the stature of the individual. Shaykh Nizām, the man in charge of the entire *Fatāwa* project was, for example, exempted from *taslim* and *kūrnish*.¹⁶¹ By implication, other 'ulamā' were not given this privilege.

Teaching was not necessarily part of their responsibilities. Bakhtāwar has particularly commended the efforts of Mullā Muḥammad Ya'qūb,¹⁶² Shaykh Sulaymān Munayrī¹⁶³ and Mullā 'Iwad Wajīh¹⁶⁴ for finding time to teach despite their busy routine. It was usually after their retirement that they involved themselves in teaching.¹⁶⁵ Another minor point gathered from the study of biographical notes is that even after they were no longer active in the imperial service, these 'ulamā' were supported by the state. In the case of Mullā 'Abd Allāh, who refused to join the imperial service, the *Madad-i Ma'āsh* grant given to his father was continued, and after he died, it was left to his survivors.¹⁶⁶ We also find references to the sons of sons of these 'ulamā, who were in the imperial service.

This section includes five compilers of the *Fatāwā*; they are: Shaykh Nizām, Qādī Muḥammad Ḥusayn Jawnpūrī, Sayyid 'Alī Akbar Sa'd Allāh Khān, Mullā Hāmid Jawnpūrī, and Mullā Muḥammad Akram.¹⁶⁷ The last two also served as tutors of the

159. *Mir'āt*, fol. 457b.

160. *Ibid*, fols. 457a-b.

161. *Ibid*, fol. 456b. For the details of *taslim* and *kūrnish*, see Qureshi, *Mughal Administration*, p. 69.

162. *Mir'āt*, fol. 457a.

163. *Ibid*.

164. *Ibid.*, 456b.

165. Noted under Mullā Qutb Hānesī and Mullā 'Iwad Wajīh. *Ibid* fols. 457b and 456b respectively.

166. "Ibid, fol. 457b. For a detailed analysis of this type of grant, see Abdur Rashid, *Madad-i-Ma'āsh Grants Under the Mughals*", *JPHS*, 9 (1961), 98-108

Regarding the narrative style used, this section does not differ much from that of the *mashā'ikh*. After identifying the places of origin of some of them, Bakhtāwar recounts their intellectual accomplishments, the positions held by them in the hierarchy of imperial service, and the dates of their deaths, wherever applicable. He introduces a group of 'ulamā' who are found serving as *Ṣadrs Qādīs*, *Mustis*, *Muhtasibs*, *Mīr 'Adls*, and *Khatībs*, and who are very much a part of the body politic and administrative machinery, being hired, promoted and transferred like other state employees and very dependent on the favour of the emperor. Bakhtāwar refers to this group with respect, for in his opinion whoever is able to gain access to the court should be considered fortunate. Notwithstanding his religiosity, however, Awrangzeb did not let this group gain power and interfere in political matters. Aziz Ahmad has, thus, rightly commented.

No doubt he made use of the Ulema; but there is no evidence that he ever allowed them to make use of him even in the slightest (*sic*) degree.... The most positive use of Ulema made by Awrangzeb was to set them at work on the monumental *Fatāwā-i 'Ālamgīrī* (*Fatāwā-i Hindiyya*) which is the most comprehensive juristic work compiled in India. ¹⁵⁷

The 'ulamā,' much like the *mansabdārs*, entered the ranks of imperial service through recommendations, family connections, and merit. 'Abd al-'Azīz Akbarābādī, for example, was introduced to the emperor by Himmat Khān and Bakhtāwar. The emperor, after reading some of his writings appointed him to the position of 'Ard Mukarrar. ¹⁵⁸ Qādī Ḥusayn Jawnpūrī was also recommended by Bakhtāwar and appointed as one of the compilers of the *Fatāwa*. ¹⁵⁹ There are also instances of some 'ulamā' who were offered positions because of their reputation for learning, but chose to decline them. A case in point is Mawlāā 'Abd Allāh, son of Mullā 'Abd al-Ḥakīm

157. "The role of Ulema in Indo-Muslim History", *Studia Islamica*, 31(1970).9.

158. *Mir'āt*, fol. 457a. For the details of this position, see garkar, *Ma'āsir*, p. 324.

an intermediary between the court and the needy;¹⁵⁴ and Sayyid 'Abd al-Fattāḥ was brought from Gujarāt with great honour to spend some time with the emperor, when the latter was told of his profound knowledge of the *Mathnawī* of Mawlānā Rūm.¹⁵⁵ One also finds some anecdotes in the *Mir'āt* concerning the miracles of the saints involving the emperor and his nobles.

Despite its shortness, this section remains one of Bakhtāwar's valuable contributions. Among contemporary works, *Mir'āt-i Jahān Numā* and *Riyād al-Awliyā'* were the only ones available for comparative study. Cross references are made and additional information, wherever found, is noted in the footnotes of the text. Among later works, a comparison with *Farhat al-Nāzirīn*¹⁵⁶ shows that its author has reproduced, almost word by word, the information given in the *Mir'āt*. The additions made by its author are the dates of the death of Mīr Sayyid Qanawjī al-Chishtī (d. 1083/1672) and Mīr Sayyid Ja'far Ahmadābādī (d. 1085/1674). On the whole, Bakhtāwar has recorded the dates of death of all *mashā'ikh* who passed away before 1096/1684 (the date of Bakhtāwar's death). Minor textual variations of the *Farhat* are noted in the footnotes of the text.

4. The 'Ulamā' From Akbar To Awrangzeb's Time

This section includes biographical sketches of fifty-two 'ulamā,' twenty-one of them belonging to Akbar's, ten to Jahāngīr's and Shāhjahān's, and twenty-one to Awrangzeb's period. For the 'ulamā,' of earlier periods, Bakhtāwar used sources like *Muntakhab al-Tawārīkh*, *Bādshāh Nāmāh*, and *Kalimāt al-Sādiqīn*, etc., but he did make some additions which will be discussed later on. His original contribution, however, is in the section dealing with his contemporaries.

154. Ibid., fol. 451a.

155. Ibid., fol. 450b.

156. Written by Muhammad Aslam b. Muhammad Hafīz Pasrūrī Ansārī Qādirī during Shāh 'Ālam's reign (1759-1806) covering history up to 1184/1770, preserved in Kapurthalah State Library.

These names suggest that the emperor did not limit his association to any specific order. As we can see here are representatives of at least three *silsilahs*, that is, *Sha āḥriyah*, *Qādiriyah*, and *Chishtiyah*. His cordial relations with Shaykh Muhammad Mā'sūm and other sons of Shaykh Ahmad Sirhīndī are also a well-known fact. Shaykh 'Abd al-Latīf Burhānpūrī, already mentioned for his great influence, perhaps did not identify himself with any specific *silsilah*¹⁵¹. Thus, it appears that Awrangzeb had close association with saints of diverse leanings and for that reason Qureshi's statement which follows is not quite tenable.

Aurangzeb was greatly helped by the Naqshbandi influence in the war of succession, and when he emerged victorious and ascended the throne as Muhiyy-u'd-dīn Ālamgīr he proved to be the political culmination of the Mujaddidī movement.¹⁵²

Some other facts of socio religious significance which emanate from the contact between the emperor and this group are as follows. eleven persons out of the twenty-five included in this section came to the court regularly and were honoured and favoured by the emperor, those who were unable to come corresponded with the emperor;¹⁵³ Shaykh Bā Yazīd Afghān saw the emperor on Fridays, serving as

151. This interpretation is based on a statement in the *Mir'āt* that Shaykh 'Abd al-Latīf kept himself secluded; he neither received any presents nor followed the tradition of pīrī and murīdī and the individuals close to him were called *yārān* (friends) *ibid.*, fol. 448a. S. M. Ikram, referring to *Ma'ārij al-Walāyat*, states that this saint was hostile to the Mujaddidī branch of the Naqshbandīyah *silsilah*, did not use the mystical terminology, and was very much sharī'ah oriented. *Rūd-i Kawthar* (Lahore, 1975), pp. 489-490.

152. Ishtiaq Husaīn Qureshi, "Ulema in Politics (Karachi, 1972), p. 98. For an interesting discussion on the position of Shaykh Ahmad Sirhīndī, as viewed by later generations, see Yohanan Friedman, *Shaykh Ahmad Sirhīndī, An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity* (Montreal, 1971), pp. 87-112.

153. They were Shaykh Pīr Muhammad Salon, Shaykh Muhammad Māh Jawnpūrī, and Sayyid Ni'mat Allāh Nārnawī. Perhaps it was the emperor himself who wrote letters to Sayyid Ni'mat Allāh the spiritual preceptor of Shāh Shujā'. For the details, see Sayyid Athar Abbas Rizvi *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Agra, 1965), pp. 369-370. Shaykh Muhammad Ashraf Shattāri came to the court twice but had also corresponded with the emperor. *Mir'āt*, fol. 450a.

of the emperor's intrinsic interest in spiritual matters and his special liking for men of learning, the 'ulamā,' *Ṣūfīs*, and dervishes from all lands were attracted to the imperial court and favoured and honoured by the company of this ruler, 'the God-knowing,' and 'refuge of faith'.¹⁴⁸ Bakhtāwar also adds that in his attempt to be concise, he could not cover all the *Ṣūfīs* who visited the court, but only the notable ones.

All the twenty-five *mashā'ikh* introduced in this section were Bakhtāwar's contemporaries and he personally knew many of them. In general, he does not arrange them according to their affiliation with *Ṣūfī silsilahs*. After writing about seven *sūfīs*, he comes to three of Shaykh Ahmad Sirhindī's sons, grouped under the subtitle *Mashā'ikh-i Naqshbandiyah*, but then goes on to discuss those of various *silsilahs*, including the *Naqshbandiyah*, in a random fashion. In his accounts, Bakhtāwar often begins with the name of the pīr of that individual, his spiritual and intellectual attainments, occasionally the name of his birthplace, the year of death, if that person had already passed away, and the details of his survivors. This is the usual method of reporting in most of the *tadhkirahs*. To the author, it also appears important to specify the nature of the association of these people with the emperor. All *Ṣūfīs* noted in this section had direct or indirect contact with the court, but none were in the imperial service.

Even before his accession, Awrangzeb had an intimate association with *sūfīs* like Shaykh Burhān Shaṭṭārī, Sayyid Sher Maḥammad Qādirī-Burhānpurī, Sayyid Feroz, and Shaykh 'Abd al-Latīf Burhānpurī. According to Bakhtāwar, the emperor's association with Shaykh 'Abd al-Latīf had left a deep imprint on Awrangzeb's personality.¹⁴⁹ With the *Chishtī* saint, Mīr Sayyid Qanawjī the emperor used to meet three times a week to discuss *Ahyā' al-'Ulūm* of al-Ghazālī and *Fatāwā-i 'Ālamgīrī*¹⁵⁰.

148. Mir'āt, fol. 448a.

149. Ibid.

150. Ibid., fol. 448b.

Muhammadābād respectively ; *jizyah* was imposed and the Hindus were excluded from the imperial service, etc.¹⁴⁶ Some of these details are difficult to corroborate in the light of recent research on *firmāns* and other state documents. But assertions like these have caused much controversy among modern scholars and a great deal has been written for and against Awrangzeb's religious policy, although the opinion held by a writer is quite often coloured by his own religious affiliation. with some exceptions.¹⁴⁷

3. *The Māshā'ikh Of Awrangzeb's Period*

After reading through the details of battle arrays, rebels' activities, support of the allies, political intrigues, punitive measures against the disruptive elements, court activities and festivities, state of the economy, and external relations, we are introduced to a variety of personages of the period in separate sections, grouped as the *mashā'ikh*, 'ulamā,' calligraphers, and poets. These sections complement the historical account in the sense that they facilitate our understanding of the socio-religious climate of the period. This, of course, is not unique to the *Mir'āt*, for in so doing Bakhtāwar has emulated the style of previous Mughal historians. In the absence of similar sections in '*Ālamgīr Nāmāh* and *Ma'āthir-i Ālamgīrī*, however, the contribution of the *Mir'āt*, in this respect becomes much more valuable.

In the introduction of the section which deals with the *mashā'ikh* of Awrangzeb's period, Bakhtāwar reiterates that because

146. Ibid., fol., fol. 444a.

147. For further discussion on the subject, some recent reliable sources are: M. Athar Ali, 'The Mughal Nobility under Awrangzeb' (Calcutta, 1966), pp. 22-37; Satish Chandra, 'Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740' (Aligarh, 1959), Introduction; Hallissey, 'The Rajput Rebellion' pp. 8-89; and a few articles by Jnan Chandra, such as, 'Aurangzeb and Hindu Temples', JPHS, V (1957), 247-254; idem, 'Alamgir's Grant to Hindu Pujaris', JPHS, VI (1958), 5565; idem, 'Freedom of Worship for the Hindus under Alamgir', JPHS, VI (1-58), 824-125; idem, 'Alamgir's Attitude towards non Muslim Institutions', JPHS, VII (1959), 36-39; idem, 'Alamgir's Grant to a Brahmin', JPHS, VII (1959), 99-100; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment* pp. 196-200; and P. Hardy, 'Modern European and Muslim Explanations of Conversion to Islam in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature', *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal*, 1977, pp. 177-206.

expression is subsequent accounts. Such a shift in the use of idiom is noticeable, but it is difficult for us to determine whether this change was introduced by the author consciously or happened simply accidentally. Notwithstanding the change in the author's style, Awrangzeb remains an 'ideal ruler' to Bakhtāwar. He emphasizes all major actions and policies initiated by Awrangzeb on various occasions to enhance his image as a just and perfect ruler for all his subjects, Muslims and non-Muslims alike. On the eve of his accession, for example, he abolished many cesses and transit duties to lessen the burden of the people, increased the number of public kitchens to alleviate the famine,¹⁴¹ increased the amount of charity to be distributed annually,¹⁴² enquired into the condition of his subjects under the cover of hunting trips,¹⁴³ and continued to manage the state affairs even during his serious illness.¹⁴⁴

It is in the discussion of his character and personality that the historians of Awrangzeb go to a great length in stressing his religiosity and missionary zeal. The author of the *Mir'āt* appreciates Awrangzeb's keen efforts to revive the teachings of Islam by displaying an exemplary character, and he praises the emperor for formulating his policies according to the tenets of Islam. But Bakhtāwar sees just one side of the picture, much like Abū'l-Faḍl, the greatest historian of medieval India, who also could not maintain objectivity and who made his patron a superman. Bakhtāwar mentions with pride that 100,000 Hindus were converted to Islam;¹⁴⁵ temples were demolished and mosques erected in their places in Mathura, Kōkal and Benaras; Mathura and Benaras were renamed Islāmābād and

141. Ibid., fol. 403b.

142. Ibid., fol. 426b.

143. Ibid., fol. 406b.

144. Ibid., fol. 421a.

145. In this account of the history of the first decade, Bakhtāwar makes a special mention of the following conversions: those of Wāmiq Kalānwarī, a poet personally known to Bakhtāwar (Ibid., fol. 401a); a daughter of Rājah Rūp Singh, married to Prince Muhammad Mu'azzam (Ibid., fol. 405b); Nitojī, a relative of Shīvā (Ibid., fols. 436a, 439a-b); and the granddaughter of Manohar Tawsni (son of Rājah Lokaran) and married to Prince Kām Bakhsh (Ibid., fol. 480a).

jihād (holy war). and words like *dīn* (faith), *bī dīnān*, *kūfr* (unbelief) and *Islām* are used in the account.¹³⁶ Bakhtāwar also suggests that approximately one thousand infidels were killed and that the victory culminated in the imperial orders to rename the city of Jām as Islāmnagar (the town of Islam).¹³⁷

This tendency to give religious colour to the events, however, tapers off in later historical accounts given by Bakhtāwar. The Deccanis are, for example, described as 'the insolent ones', 'the seekers of adversity', etc., no longer the *kuffār*. Diler Khān is reported to have suppressed the revolt of the zamindar of Chāndah in 1666 with the might of his arms, not with the zeal of a *mujāhid*. The escape of Shīwa that same year from imperial custody was strongly resented by the historians of the time ; nonetheless, the idiom used does not have religious overtones.¹³⁸ Tarbiyat Khān, the Mughal ambassador to the Şafawid ruler, Abbās II, was mistreated in Iran, and then 'Abbās II decided to invade the Mughal territories. Despite their diplomatic seriousness, these events do not lead Bakhtāwar to pronounce Awrangzeb as the defender of *Sunnī* Islam. He highlights the personal shortcomings of the adversary, such as his alcoholism and lack of insight and sagacity, while praising Awrangzeb for his wisdom in taking punitive measures against the Iranian emperor. Similarly, the campaign against 'Ādil Khān of Bījāpūr is not interpreted as an attempt on 'Ālamgīr's part to expand the frontiers of *Sunnī* Islam.¹³⁹ An even more serious problem created by the rebellion of the Yūsuf Za'ī Afghans in 1667 likewise does not lead Bakhtāwar to question the faith or fidelity of this tribe to Islam, and he does not explain the steps taken by Awrangzeb in terms of a desire for the preservation of the true Faith.¹⁴⁰ Divine help and intervention, which were considered to be important factors in Awrangzeb's success in the war of succession, find less and less

136. For the details of the rebellion of 1679, see: Robert C. Hallisey, "The Rajput Rebellion Against Awrangzeb." A Study of the Mughal Empire in Seventeenth Century India (Columbia, 1977).

137. Mir'āt, fol. 423a.

138. Ibid., fols. 434b-435a.

139. Ibid., fols., 436b-437a.

140. Ibid., fol. 440a.

Badī'al-Dīn, known as Shāh Madār, Shaykh Mu'īn al-Dīn Chishtī and Khawājah Qutb al-Dīn during the war of succession.¹³⁰ The living mystics and 'ulamā' also received their share of respect. He mentions that those who were honoured with various awards included Shaykh Muḥammad Sa'īd and Shaykh Muḥammad Ma'ṣūm, sons of Shaykh Aḥmad Sirhindī. Shaykh 'Abd al-Qawī, Sayyid Sher Muḥammad Qādirī, Sayyid Ja'far, son of Sayyid Jalāl Bukhārī, appointed as *Ṣadr 'al-Ṣudūr*.¹³¹

It was in the name of peace and order and welfare of the general public that Murād Bakhsh was arrested,¹³² and it was exactly for these same reasons that the execution of Dārā Shakoh was carried out. To quote: 'For the sake of defending the faith and also for the welfare of the state and imperial power, it became incumbent upon the ruler of the world to wipe the dust of his (Dārā's) being from the territory of existence'.¹³³ The confrontation with Shujā' was again for the sake of peace and order and as a punitive measure for his ingratitude.¹³⁴

The use of a religious idiom in the narration of rebellions as well as military campaigns undertaken in the earlier period is discernible in the *Mir'āt*. The sharpness of tone, however, depends on the seriousness of the event. In the invasion of Kūch Bihār and Assām in 1662-63, for example, the imperial armies are called *lashkar-i-Islām* (the army of Islam), *mujāhidīn-i-Islām* (the warriors of Islam) and the enemy is termed *kuffār* (infidels).¹³⁵ The Marathas, in the confrontation of 1663, are designated as *bī dīnān* (faithless ones) and al-Faṭḥ, 'son of the *Amīr-al-Umarā'* in the night attack of Shivā, a *Shahīd* (martyr, fighting for Islam). The suppression of a minor Rājput uprising in Kathiāwār in 1662 is looked upon as a

130. Ibid., fol: 381a, 382a.

131. Ibid., fols. 381a, 392b, 400b, 401a, 441a.

132. Ibid., fol. 361b.

133. Ibid., fol. 388a.

134. Ibid., fols. 366a, 367b.

135. Ibid., fol. 423a-b.

and order and strengthen the *Sharī'ah*,¹²⁴ the rhetoric employed by Awrangzeb's historians is not surprising. Bakhtāwar condemns Awrangzeb's opponents in strong words, thus making Awrangzeb the champion of Islam. Even Jaswant Singh's support for Dārā is explained in sectarian terms. In this section particularly, Bakhtāwar is closer to Baranī than Abūl Faḍl in expressing his communal biases. He reports that Awrangzeb triumphed on the battlefield not due to the superiority of his arm but because of Divine intervention.¹²⁵ The events took an unexpected turn for the better in the battle of Deorā'ī in March 1659 against Dārā, not because of Awrangzeb's tactical skill or trained army but because of the manifest miracles of the Prophet Moḥammad and his spiritual assistance.¹²⁶ To sustain his narration in this vein, Bakhtāwar also quotes the date of Awrangzeb's first accession derived from this well-known Qur'ānic verse :

(1068) A.H.) اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و أولى الامر منكم

(Obey Allah, and obey the messenger and those of you who are in authority.)¹²⁷ Among the steps taken by the Awrangzeb after his accession¹²⁸ and which fit well with the image historians were trying to project for him included : replacement of the *kalimah* inscribed on one side of the coin previously with a verse to avoid any disrespect by people in general and the infidels in particular ;¹²⁹ the abolition of *nawrūz* ; and the appointment of censors to guard the public morals. Bakhtāwar does not fail to note the reverence shown by Awrangzeb to the mystics by visiting the shrines of sufis like

124. To cite only a few references: Muhammad Ghaz ālī *Nasihat al-Mulūk* (Tehran, 197), pp 106-107, 131-132 Mubārak Shāh Fakhr-i Mudabbir, *'Ādāb al-Harb wa al-Shujā'at* (Tehran, 1967, pp. 4-5, 283; *Diyā'at-Dīn Barā ī, Fatāwā-i Jahāndāri* (Lahore, 1972), pp. 11-12; Muhammad Bāqir Khan *Maw izah-i Jahāngīrī* I.O. Pers Ms 1666. fol. 6a, 10b. However Fadi Allah Ruzbihān Khunji, in his work *Kitāb-i Sulūk al-Mulūk* (Deccan, 1966), pp 47-48, does not emphasize that the preservation of the *Sharī'ah* is the prime responsibility of the pādshāh and that the ruler should necessarily be an embodiment of virtues, sticking to the ideal Islamic way of life. Whoever gets the power through his might should be recognized as a legitimate sovereign, according to him.

125. *Mir'āt*, fol. 378b.

126. *Ibid* , fol. 37 b.

127. *Ibid* , fol. 36 'b, Qur'an, 4 : 59.

128. *Mir'āt*, fol 48 'a-b.

129. *Ibid.*, fol. 383b.

is less 'Islamic' seems possible'¹²¹ appears to be consistent with the general tenor of the *Mir'āt* and other contemporary works.

Right from the beginning of their historical narration, the historians of Awrangzeb, including Bakhtāwār, were in a rather difficult position as to how to justify their master's decision to take up arms against his brothers in his bid for the throne during the lifetime of his ailing father. One might speculate here that, to overcome this difficulty, there occurred a change in their idiom. Some reluctance is also discernible on their part in giving the details which could blemish the image of their hero.¹²² Instead, Bakhtāwar, to take one, highlights factors like Shāh Jahān's partiality for Dārā Shakoh, Dārā's hereticism, and Awrangzeb's concern for the preservation of the Sharī'ah and the maintenance of law and order to be the real antecedents of this conflict.¹²³ Keeping in mind the trends in medieval political thinking, where violence is permitted to protect the *ra'iyyah* and the ruler is expected to maintain peace

121. Peter Hardy, "The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity," p. 4, an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May 1978 at the Institute of Islamic Studies, McGill University. I am grateful to Prof. Hardy for giving me a copy of this paper.

122. Bakhtāwar, for example, only alludes to this matter without giving details of events like the siege of Āgra, Shāh Jahān's captivity, correspondence between father and son during and after the war of succession, and Awrangzeb's demand for Dārā and Shāh Jahān's Jewels later. For the details on some of these, we should refer to Muhammad Sālih Kanboh, *Amal-i Salih* (Lahore, 1972), III, 205-236; Āqil Khān Rāzī, "Wāqī'āt-i 'Ālamgīrī" (Delhi, 1945-46), pp. 50-56, 72-74, 77-84; and Abu al-Fath Qābil Khān, "Ādāb-i 'Ālamgīrī" (Lahore, 1971), II, 1132-1151, 1217-1210. However, such a partisan attitude is not an unusual feature of medieval historiography. Abū' l Fadl, to cite one, has been criticized for his glossing over historical facts. For some examples, see Sarkar, "History-Writing" pp. 105-106.

123. Such reasons given in the primary sources have led some scholars to perceive the war of succession as a conflict of ideologies, and treat Dara as the symbol of syncretism and Awrangzeb of conservatism. See Iftikhar Ahmad Ghauri "war of Succession Between the Sons of Shahjahan 1657-1658" (Lahore, 1964) pp. 63-88. Aziz Ahmad, "Studies in Islamic Culture in the Indian Environment" (London, 1964), pp. 191-200.

of the seventeenth and eighteenth century writings of Iran and India, though the Indian works include a distinct element of Sanskrit and Hindi words.

Only the *Mir'āt* offers useful, though brief, geographical data on provinces, including the amounts of revenue yield as well as estimates of distances between certain places in 'Ālamgīr's empire. Although these facts and figures cover only the earlier years of the emperor's reign, they are helpful in studying the economic conditions of that period. Awrangzeb's foreign policy is reviewed briefly in the next section. His relations with the rulers of the Islamic world and the independent states in India are also discussed by Bakhtāwar.

2. *The Image And Character Of Awrangzeb*

All these works revolve around the emperor who is remembered by posterity in various ways : as a 'puritan', a 'saviour of Islam, 'saintly', 'reactionary' or outrightly a 'bigot', or one whose actions hastened the decline of the empire and its eventual collapse.¹¹⁹ One wonders to what extent the historians of Awrangzeb may have contributed, through their writings, to the formation of these varied and conflicting images.

The secularization of history writing during the Mughal period, in contrast to the Sultanate period, has been the subject of some discussion and Abū'l-Faḍl is usually credited for this change.¹²⁰ However, Hardy's comment that "...no generalization to the effect that the language about non-Muslims of Moghal historians as a class

119. For a recent review of the causes of decline and related literature, see "Symposium : Decline of the Mughal Empire", *The Journal of Asian Studies*, XXXV (1976), 221-263. Includes two articles by M. N. Pearson and J. F. Richards and a critique by P. Hardy.

120. Jagadish Narayan Sarkar, *History of History Writing in Medieval India : Contemporary Historians. "An Introduction to Medieval Indian Historiography"* (Calcutta, 1977, pp. 139-140 ; Harbans Mukhia, "Historians and Historiography During the Reign of Akbar" (Delhi, 1976,) pp. 86-87 ; Noman Ahmad Siddiqi, "Shaikh Abul Fazl", "Historians of Medieval India," ed. Mohibbul Hasan, (Meerut, 1968,) p. 124.

Nawāz¹¹² have given his name as Naṣīrī Khān. Both of them write that in the first regnal year, the services of Siyādat Khān, the governor of Shāhjahānābād, were recognized and he was promoted¹¹³ Kāzim, on the other hand, gives his name as Sa'ādat Khān.¹¹⁴ Bakhtāwar and Shāh Nawāz report that during the same year Bukhtān Baig Ruzbihānī was sent with the army to fight Shujā.¹¹⁵ Kāzim has given his name as Sujān Singh Baig Ruzbihānī,¹¹⁶ which appears to be incorrect. Besides the discrepancies in the names, differences have been noted in the entry of certain dates. Shāh Nawāz and Bakhtawār, for example, agree that Aṣālat Khān, a distinguished official, died on 23 Dhū al-Hijjah 1076;¹¹⁷ Kāzim, on the other hand, records that he died on 23 Ṣafar 1077.¹¹⁸

'*Ālamgīr Nāmah* is, thus, a fundamental source to which the *Mir'āt* adds occasional details of varying importance, partly reproduced by subsequent historians. The *Mir'āt* stands out because of its simple language and concise presentation and at the same time includes all historically important details. If we consider the major chronicles of the period in terms of their style, we would easily place the *Mir'āt*, the *Ma'āthir*, and the *Muntākhah al-Lubāb* (written by Khānī Khān about thirty years after the death of Awrangzeb, but still an important history of the period), in one category, on the basis of their simplicity and effectiveness of expression. '*Ālamgīr Nāmah*, the *Waqī'āt-i 'Ālamgīrī* of 'Āqil Khān Rāzī (important for its detailed account of the war of succession), and *Waqā'ī* of Ni'mat Khān (a satire devoted to the siege and conquest of Golconda) are examples of a different style, one which is highly florid, complex, and obscure. The Arabic element in these writings is far greater than in the first category. These works represent the distinctive style

112. *Ma'āthir al-Umarā*, I, 782-785.

113. *Ibid.*, II, 463-466; *Mir'āt*, fol. 366a.

114. '*Ālamgīr Nāmah*, p. 220.

115. *Mir'āt*, fol. 368a; *Ma'āthir al-Umarā*, I, 255.

116. '*Ālamgīr Nāmah*, p. 246.

117. *Mir'āt*, fol. 465b; *Ma'āthir al-Umarā*, I, 224.

118. '*Ālamgīr Nāmah*, p. 266.

count."¹⁰⁶ Musta'id has either overlooked many important events or given very brief information. On the contrary we find detailed mention of children playing in a village called Sonepat¹⁰⁷ or of an accident involving elephants in Pīr Panjāl Pass,¹⁰⁸ or an elaborate note on 'Ālamgīr's hunting trip during the fourth year of his reign :

How can I describe fully the hunting in which His Majesty often delighted ? I give a little example of this. This year 150 *kulangs* (cranes or herons) were struck down by the royal falcons. There was also a hunt in which 355 deer were driven into the net ; eight of these were brought down by the emperor and forty-seven others by the party that had been given permission to hunt in the enclosure.¹⁰⁹

All such details seem superfluous, particularly when we see the author giving little or no attention to historically critical events. To conclude this discussion, it may be added that Musta'id has at places copied or abridged the *Mir'āt* without acknowledgement and that the original and significant additions are not many for the period under study.

While comparing the *Mir'āt* and 'Ālamgīr Nāmah,' discrepancies between certain names or dates were investigated by consulting books written in the subsequent period. It was found that Shāh Nawāz Khān had used the *Mir'āt* as one of his sources and preferred to give the facts provided by Bakhtāwar. An example of this relates to Nuṣrat Khān, the son of Khān Dawrān who was given a promotion during the war of succession.¹¹⁰ Both Bakhtāwar¹¹¹ and Shāh

106. Ma'āthir, p. 9. For a detailed account, see the *Mir'āt*, fol. 360a-361b.

107. Ma'āthir, p. 39.

108. Ibid., p. 46.

109. Sarkar, Ma'āsir, p. 23. This description continues for few more lines in the book.

110. Ālamgīr Nāmah, p. 79.

111. *Mir'āt*, fol. 355a.

who has fatherly love and manifest kindness, is set on the desire that all deceits of his (Prince Sultān's) character should dissipate in the melting pot of retribution, leaving it pure like gold. Bringing him out of isolation from the obscure corner of failure, he exalts him with the honour of his audience.¹⁰¹

From this passage, the author of the *Ma'āthir* has copied the section, "the brightness...his valour and bravery". He adds only the name of the prince's mother, which is given as Nawāb Bā'ī, and the year of his death, i.e. the twenty-first regnal year of Awrangzeb.¹⁰²

To complete this brief comparative study, it should be pointed out that the *Ma'āthir* is generally considered to be an indispensable source for the study of this period. For the first decade, however, it is incomplete without the *Mir'āt* and *Ālamgīr Nāmah*. The author himself has asked the reader to refer to '*Ālamgīr Nāmah* for more detail.¹⁰³ For the remaining forty years, despite its deficiencies, it remains one of the most important sources.

"It (the *Ma'āthir*) has been written in a very abridged form compared with the *Nāmahs*; on an average it gives 11 pages to one year's narrative, against 110.7 pages for one year of the same reign in the *Ālamgīr Nāmah*. But the loss is really one of the flowers of rhetoric rather than of fact".¹⁰⁴ This opinion is also shared by some other scholars.¹⁰⁵ It is true that Musta'id is very clear and concise in his presentation; but sometimes the information is too scanty to suffice the needs of a historian. For example, during the war of succession when Awrangzeb had informally crowned himself as an emperor, the ranks of princes and nobles were elevated. He says only this: "On that auspicious day, the presents which were bestowed upon the princes, the grandees, the *manṣabdārs*, and other offices are beyond

101. *Mir'āt*, fol. 445a-b.

102. *Ma'āthir*, p. 534.

103. *Ibid.*, pp. 37-40.

104. Sarkar, *Ma'āsir*, "Introduction", p. 6.

105. Elliot, *History*, V-1, 182-183.

The author of the *Mā'āthir* has given us essentially the same information in the same language, but using the past tense. The only other difference is that after mentioning the cost of this undertaking, he has mentioned the name of the book without mention of a Persian translation.

The account of Awrangzeb's character is followed by biographical details about the princes and princesses in both books. The difference lies only in the order of presentation and in the arrangement of certain events, so that the accounts are basically the same. Bakhtāwar has given the details according to the ages of the emperors' family, starting with Zeb al-Nisa' the first-born princess. Musta'id has classified them according to their sex. His addition consists of the dates of death of a few princes and princesses, particularly those who died after Bakhtāwar. Bakhtāwar gives an account of Prince Sultān in these words :

Prince Muḥammad Sultān, the brightness of the lineage of beneficence and greatness, was born on 4 Ramadān 1049. He is endowed with noble manners and most agreeable qualities. Under the profuse light of the care of the God-knowing emperor, he achieved the bliss of memorizing the glorious Qur'ān. He has his full share of most of the attainments such as reading and writing of Turkish, Persian, and Arabic.¹⁰⁰ In all the battles that His Majesty, the representative of God, had to fight against the enemies of the empire, he, the prince, carried out great and strenuous campaigns and proved his valour and courage. He is married to the daughter of Quṭb al-Mulk, the ruler of Golconda. The pre-destined intentions of this nobleborn to collaborate with Shāh Shujā' (subsequently guided by good luck) : his return to the court (which manifests the right path) ; his imprisonment in the fort of Gwalior, and his reform have all been mentioned before. The mind of the Khedive of faith and empire,

100. "Persian and Arabic" are taken from *Ma'āthir*, p 534.

Islam. He maintains *Wūdū'* all the time and reiterates the *Kalimah*, other holy sayings, and glorified prayers. He performs the obligatory prayers, all the *Sunan*, *Nawāfil*, and dearly-loved rituals with all attention and humility, at the proper time in the mosque or outside a mosque or in congregation. Every week he fasts on Thursday and Friday and on the brightest days.⁹⁷ He performs the Friday prayers in the *Jāmi'* mosque, in the company of all the Muslims and the faithful common people.⁹⁸

In the *Ma'āthir*, this passage differs in only a few words. The author used the past tense, but the actual details remain the same.

The compilation of *Fatāwā-i 'Ālamgīrī* is considered to be a noteworthy achievement of the period. Mustafid has again reproduced its details in an abridged form from the *Mir'āt* :

The over-all responsibility for this important undertaking is entrusted to Shaykh Nizām, the best of all the scholars. All members of that group are highly paid and are given befitting rewards. Consequently, two hundred thousand rupees have been spent so far on the requisites of this excellent book which may comprise more than one hundred thousand lines. God willing, when it is adorned by its completion, which is about to take place, it will make the people independent of all other books on jurisprudence. Furthermore, Chelepī 'Abd Allāh, a man of great scholarly attainments, is appointed along with a few of his pupils to translate this book in Persian for the convenience of the public.⁹⁹

97. Ayyām al-Bīd, the twelfth or thirteenth or, according to some, the thirteenth, fourteenth and fifteenth days from the new moon, as being the brightest.

98. *Mir'āt*, fol. 443a, *Ma'āthir*, p. 525. This whole section is translated by Elliot, *History*. VII, 156-162, under the title of "The Habits and Manners of the Emperor Awrangzeb". It seems that there is a slight variation in the manuscripts used by him and the present writer : I have translated passages from the original text.

99. *Mir'āt*, fol. 444a-b ; *Ma'āthir*, p. 530.

Musta'id Khān claimed that he abridged 'Ālamgīr Nāmāh in recounting the events of the first decade of Awrangzeb's reign. But a careful study reveals that this is not the case, as he has, in fact, included certain passages which are part of the *Mir'āt* and not of 'Ālamgīr Nāmāh. In the war of succession after defeating Dārā Shakoh, Awrangzeb wrote a letter to Shāh Jahān apologizing for what had happened.⁹⁵ In the sixth regnal year, 'Ālamgīr went to Kashmīr for an excursioū. While passing the Pīr Panjāl pass, an accident occurred in which several elephants and many persons from the imperial retinue were killed. The emperor was moved so much that he resolved not to visit Kashmīr again.⁹⁶ This is but one report taken by Musta'id Khān from the *Mir'āt* which is not found in 'Ālamgīr Nāmāh.

Besides his account of political history, Bakhtāwar has devoted a section to a portrayal of Awrangzeb's character and personality, including his strong religious leanings; finally, he has given data on the princes and princesses of the royal line. He did not borrow much from 'Ālamgīr Nāmāh in preparing these sections. Musta'id Khān has, on the other hand, copied much from the *Mir'āt* on similar topics.

The theme of Awrangzeb as the promoter and defender of Islam, a perfect ruler, an ideal Muslim who purified Islam of all the innovations introduced by his grandfather Akbar, dominates all these histories. A short passage is quoted to give an idea of Bakhtāwar's assessment:

The God-seeking sovereign, as dictated by his blessed nature, is characterized by perfect devotion to the rites of the Faith and is a follower of the Hanafite sect of Imām Abū Hanīfah (May God be pleased with him). He establishes and enforces, to the best of his powers, the *Kalimah* which is the foundation of the five doctrines of

95. "Mir'at", fol. 359b; "Ma'āthir", p. 7.

96. "Mir'at", fol. 426a; "Ma'āthir", p. 46.

Shaykh 'Abd al-'Azīz was appointed as the commander.⁸⁵ This information is not adequate for consulting the biographical dictionaries of the period.⁸⁶

Some dates are also missing in '*Ālamgīr Nāmah*. While referring to Awrangzeb's illness, in the fifth regnal year (1072 A.H.), Bakhtāwar mentioned that he remained ill until 10 Dhū al-Qa'dah.⁸⁷ In the sixth year on 17 Rabī'II, Awrangzeb moved from Lahore to Shāhjahān-ābād.⁸⁸ In the eight year (1075 A. D.) of his reign, Shīvā met Rājah Jay Singh on 8 Dhū al-Hijjah to offer his submission to the emperor.⁸⁹

Our discussion would remain incomplete if we failed to determine how the *Mir'āt* was utilized by subsequent historians. It would be difficult to compare all later chronicles in this chapter, but a brief comparison with *Ma'āthir-i 'Ālamgīr* is essential. Muḥammad Sāqī Musta'id Khān, its author, was under the care of Bakhtāwar Khān from the age of discretion.⁹⁰ He was the *diwān* and *munshi* of Bakhtāwar Khān and used to show the drafts of secret orders to the emperor for him to correct.⁹¹ He assisted his patron during the last seventeen years of his life in the composition of *Mir'āt al-'Ālam* which, upon his request, the emperor permitted to be made public after Bakhtāwar's death as pointed out earlier. He came into the imperial service after Bakhtāwar's death, where he held several positions.⁹² After Awrangzeb's death in 1707, Musta'id became *munshī* to 'Ināyat Allāh Khān, 'Ālamgīr's last secretary and Bahādur Shāh's *wazir*.⁹³ He died at the age of seventy-five at Delhi in 1723.⁹⁴

85. "Ālamgīr Nāmah", p. 864.

86. Many more examples of this kind are given in the footnotes of the text of the '*Mir'āt*.

87. "Mir'at", fol. 420b.

88. "Ibid"., fol. 428a.

89. "Ibid"., fol. 430a.

90. "Ibid"., fol. 497b.

91. Sarkar, 'Ma'āthir', p. 155.

92. For the details of his designation, see "Ibid"., pp. 156, 248, 275.

93. "Ibid"., "Introduction", p. 5.

94. "EI", III, 766.

the fact of (his) ignorance and stupidity, combined with the intoxication of power and youth, this excessive drinking had taken away from him the thread of vigilance with which is tied the order of grandeur. After having a few high flights beyond the strength of his plumage, he resolved to invade and fight (with Awrangzeb). He had the intention of sending his armies on the border of imperial territory. Because of his misfortune and adversity, he hit himself upon the never dwindling sword of the luck of this chosen emperor, after displaying various frivolities and narrow-mindedness.⁸⁰

After the death of Shāh 'Abbās, Bakhtāwar Khān records the feelings of the Iranians in this manner :

With the occurrence of this event, the army and the people of Iran became very happy. They had had thousands of apprehensions and fears because of his cruelty and self-interest. The nobles and the authorities enthroned Saḡī Mīrzā after his release in Isfahān where he was under house arrest and living in obscurity.⁸¹

Kāzim, on the other hand, is silent about the whole matter.

Another minor point that needs to be mentioned here is that the *Mir'āt* at places contains fuller information than *'Ālamgīr Nāmah* on the ancestry of the *mansabdārs*. During the war of succession, for example, Awrangzeb promoted many of his comrades-in-arm in Shāhjahānābād. "Kanwar La'l Singh, the son of Rānā Rāj Singh, was given a *sarpech*".⁸² In *'Ālamgīr Nāmah*, there is no reference to Rānā Rāj Singh.⁸³ In the seventh regnal year of Awrangzeb (1664), "after the death of Bāqir Khān, the commander of the army of Sahrind, 'Abd al-'Aziz Khān Mīrzā Khān, alias shaykh 'Abd al-'Azīz was appointed in his place".⁸⁴ Kazim has simply reported that

80. "Ibid"., fol. 435b.

81. "Ibid"., fol. 436b.

82. "Ibid"., fol. 361b. A "sarpech" is an ornament worn on front of a turban.

83. "Alamgir Namah", p. 139.

84. "Mir'at", fol. 428b.

(*dhāt*), five hundred (*sawār*).⁷⁵

There are notable additions in the account of the war of succession. That may be due to the fact that Bakhtāwar was in the company of Awrangzeb throughout the conflict. An example of such additions is the following :

On the eleventh of Shawwāl, when (they were) halting, Sayyid Mansūr, son of Sayyid Khān Jahān, one of the companions of Sultān Murād Bakhsh, was honoured with the *mansab* of three thousand (*dhāt*), one thousand five hundred (*sawār*) and a robe of honour. On the twelfth, Kairat Singh, son of Rājah Jay Singh, was treated with kindness and given a standard and a *dhuk-dhukī*⁷⁶ studded with Jewels, and was appointed to punish the mutineers of Mīwāt. Ma'mūr Khān got his share in the form of a gift of four thousand rupees.⁷⁷

Minor additions about the *mansabdārs* are of this nature :

In the sixth regnal year, "Sayf Khān was appointed as the governor of Kashmīr in place of Islām Khān, who was transferred to Akbarābād and whose son, Himmat Khān, was assigned responsibility for the territories of Akbarābād".⁷⁸ In the ninth regnal year "Imām Wardī the *Fawjdār* of Gwalior, was given the title of Khān,,⁷⁹

It is interesting to see that Bakhtāwār Khān reacted to the proposed attack of Shah 'Abbās II, the ruler of Iran in 1666, in these words :

Because of heavy and constant drinking, his (Shah 'Abbās II) mind turned into a state of turmoil. The core of his intellect was showing signs of derangement. Apart from

75. "Ibid", fol. 361a. For a lucid explanation of the complex "mansabdari" system under the Mughals, see Abdul Aziz, "The Mansabdari System and the Mughal Army" (Lahore, 1945).

76. An ornament worn on the chest.

77. "Mir'at", fol. 362a.

78. "Ibid", fol. 426b.

79. "Ibid", fol. 434a.

army he was facing. The only alternative left to him was to seek an opportunity to escape. As the guard on duty was not careful enough, Shīvā (successfully) procured a band of vicious ruffians to break into the house of Amīr al-Umarā'. Upon this accident, the world kept its eyes open like a wound. They had already entered the bedroom of Amīr al-Umarā' before his waking up from his unhappy sleep. Despite such a tumultuous state, the brave khān, because of the valour he possessed, did not become nervous. Picking up the lance, with one stroke, he made his attacker fall, but the other one succeeded in cutting off his index finger with the sword; however, his son Abū al-Fath Khān, in his early youth, was killed in this struggle. Because of the uproar, the other people became aware of this (incident) and they sent a few of these infidels to hell while others escaped with their lives. This event occurred as a result of the negligence of the reputable chosen *amīr*, and this aroused the wrath of the all-powerful emperor.⁷⁴

Kāzīm has alluded to this incident briefly.

While '*Ālamgīr Namāh* introduces us to many more major and minor *mansabdārs* the *Mirāt* occasionally provides additional details about their promotions as well as biographical information. A few examples are quoted to give an idea of the nature of such supplements in the *Mir, āt*. In the war of succession, after defeating Dārā Shukoh in the vicinity of Akbarābād, Awrangzeb gave promotions to the people who supported him, such as the following :

'Abd Aillah Khān (the son of the late Sa'īd Khān Bahādur, who after deserting Salaymān Shukoh joined Awrangzeb) was given a robe of honour, the title of Sa'īd Khān and the *mansab* of three thousand (*dhāt*) two thousand and five hundred (*sawār*), with an increase of five hundred

74. "Ibid"., fol. 425a.

by Randolah Khān, Rājah Sujān Singh Bundelah, Rā'o Bahā'o Singh Hādah, Rā'o Kiran Bhūrtiyah, Rājah Narsingh Kawr, Jagat Singh Hādah, Qādir Dād Khān, Zabardast Khān, Ātish Khān, Barq Andāz Khān and a group of other victorious men.⁷¹

Bakhtāwar describes more or less the same event as follows:

During these days His Majesty was informed about the revolt of the *zamindār* of Chāndah. Diler Khān along with Randolah Khān, Rājah Sujān Singh Bundelah, Rā'o Bahā'o Singh Hādah, and a few other chieftains and victorious warriors went towards Chānda at the end of Jumada I of this year.⁷²

If the verbiage is stripped away from '*Ālamgīr Nāmah*, can we detect a sober and simple statement of events as compared to that of the *Mir'āt*? Although we cannot expect an impartial and critical attitude from either of these historians, we see that, on the whole, Bakhtāwar's statements are not marred by bias or hatred for other members of the royal family. He gives a balanced view of affairs. Both authors were in the capital, though Bakhtāwar had more opportunities to travel with the emperor on various military expeditions. Whereas Kāzim was an official historian. Bakhtāwar wrote to satisfy his own intellectual interests.⁷³ But these differences do not make these two historians diverge in their accounts. Both of them treat Awrangzeb as the defender and preacher of faith, an ideal emperor, the best ruler in the house of Timūr. The rebellious Hindūs, Rajpūts, Marathas, and Yūsuf Za'ī Afghāns are treated with contempt in both books. Bakhtāwar, for example, presents the following information about Shīvājī in the sixth year of Awrangzeb's reign:

When **Amīr al-Umarā'**, the governor of the Deccan, and **Mahārājah Jaswant Singh**, with their powerful troops were appointed to eradicate the vanquished Shīvā, he, the ill-fated, lost heart because of his fear of the victorious

71. '*Ālamgīr Nāmah*', pp. 1022-1023.

72. '*Mir'āt*', fol. 438b.

73. '*Ibid.*', fol. 2b.

God Almighty, (because of His) perfect kindness combined with His favours, reveals the evidences with unique endings. He, with His ever-increasing assistance, affection, and blessings gave distinction to (Awrangzeb who is) the elegance of the crown of the caliphate, over the very dignified sultans, and with the pen of eternal munificence inscribed the characters of victory and honour over the board of his fortunate horoscope. Consequently, in crushing the haughty mutineers and vanquished rebels, the divine blessings always assist his efforts. And the divine grace continually helps high-ranking officials of his eternal empire and monarchy in achieving noble victories and in capturing great booties. An evidence of the truthfulness of this claim is the assignment of the world-conquering troops under the command of Diler Khān to curb the *zamīndār* of Chāndah who was (consequently) awakened from the sleep of negligence and gave befitting presents to the government authorities .. Because of extreme stupidity and short-sightedness, that unfortunate person deviated from the straight path of obedience and servitude and chose the course of revolt and disobedience. His absurd thoughts and unpractical ideas led him to unworthy actions. The emperor took an action to warn and punish the loser (the *zamīndār*). When Diler Khān completed his campaign against Bijāpūr, he was called to the capital along with a small number of victorious troops from the Deccan. (In the meantime), an order of the glorious hero (Awrangzeb) was issued to him that wherever he might be, as soon as he got the luminous *firmān*, he ought to turn to the territory of that rebel. The aforementioned Khān had covered two *manzil*⁷⁰ after crossing the river Narbada. Elated by the great royal *firmān*, he set off with this purpose toward the end of Jumādā II of this year. He was accompanied

70. One day's journey.

On the other hand, we do not find such an obvious bias or the use of improper titles in the *Mir'at*. Because of Kāzim's complicated and hyperbolic style, it is difficult to do a close and readable translation.⁶⁷ Nevertheless, two examples are quoted to show the difference. Kāzim describes the religious deviations of Dārā and Awrangzeb's reactions in these words :

The protection of the true Faith and observance of the divine law brought by the chief of all prophets (May God send benediction and greetings to him, his descendants, and his companions), have always been the focus of the luminous conscience (of Awrangzeb). He believes that the purpose of his reign is to promote the divine law and creed and that the aim of his monarchy and leadership is to raise the standards for the protection of the Faith. As he was destined to have success and greatness of soul from his boyhood and the prime of his youth, he has spent part of his precious time in performing the *Farā'id*, *Sunan* and *Nawāfil*. He makes every effort to observe the rites which are obligatory and avoid those which are prohibited. When this Khedive, the promoter of religion with pure beliefs, learned about the wicked beliefs and misdeeds of that unfortunate and ill-fated (Dārā), it aroused his (Aurangzeb's) indignation as a faithful Muslim.⁶⁸

Bakhtāwar simply says :

On learning about the false religious tenets and manners of Dārā the Khedive, the defender of faith, with pure beliefs, became scornful for the sake of the honour of his creed.⁶⁹

Kāzim describes the appointment of Diler Khān to suppress the rebellion of the *zamīndār* of Chāndah in December 1667 in these words :

67. Because of this difficulty, Elliot has not attempted to translate many excerpts from "*Ālamgir Nāmāh*".

68. "*Ālamgir Nāmāh*", pp 35-36.

69. "*Mir'at*", fol. 350b.

policies, military expeditions, the royal family, the *mansabdārs*, their achievements, promotions, etc. The events are narrated chronologically. To the authors of both works, thus, political history was a way of recording a succession of military and political events as was done by chroniclers before them. If we were to compare the two works, the most obvious difference between the two would be in style.

The style in which '*Ālamgīr Nāmah* is written is quite in accord with the courtly, panegyric character of this book. "It is strained, verbose and tedious, fulsome in its flattery, abusive in its censure. Laudatory epithets are heaped one upon another in praise of Awrangzeb; while his unfortunate brothers are not only sneered at and abused, but their very names are perverted".⁶⁴ His portrayal of Dārā Shakoh and Awrangzeb can be judged from the following passage :

As his (Dārā's) seditious nature is inherently vindictive and perverse, the attitude of forbearance and kindness towards him is ineffective. Consequently, the world-adorning prudence (of Awrangzeb), a manifestation of celestial mysteries and a starting point of the lustres of divine inspiration, regarded it advisable not to tolerate the despicable affairs, manners and indecent deeds and actions of that ignorant (Dārā).⁶⁵

This is a brief example of his attitude towards the other contestants for the throne. Throughout his work, he repeatedly uses abusive language for Dārā Shakoh, such as : "Dārā be-Shakoh (Dārā, the "unmagnificent)" "undignified", "stupid", "haughty", "unfortunate", "wanderer of the desert of adversity, "deprived of the faculty of wisdom and sensibility", etc. Shujā, the other candidate for the throne, is called: "Nā-Shujā" (unvaliant), "the enemy of the peace" "the deer of the wood of adversity", "intoxicated by negligence and haughtiness", "stupid,, vain,, "stubborn, "ungrateful", etc. 66

64. Elliot, 'History', VII, 177.

65. '*Ālamgīr Nāmah*', p 40.

66. This is the closest possible translation of the phrases used for the princes in different parts of his book.

of varying importance. He acknowledged that '*Ālamgīr Nāmāh* was his main source of information. ⁵⁸

'*Ālamgīr Nāmāh*, by Muḥammad Kāzim, is an official chronicle.⁵⁹ The author was the son of Muḥammad Amīn, the author of the first part of *Bādshāh Nāmāh*, which is the official history of the first ten years of Shāh Jahān's reign, Muḥammad Kāzim was appointed as *munshī* after Awrangzeb's coronation, in which capacity he was closely connected to the court and was given access to the state archives. After the completion of the history of the first decade (1658-68) the emperor forbade its continuation, ⁶⁰ but Muḥammad Kāzim remained associated with the *Dār al-Inshā'* (the secretariat)⁶¹ after the withdrawal of his designation as a *munshī* and became *Dāroghah-i Ibtiyā' Khānah* (superintendent of the sales office) in 1088/1678. ⁶² He died in 1679. ⁶³

Unlike *Ālamgīr Nāmāh* the *Mir'āt* is a universal history, beginning with the creation of the universe and ending with Awrangzeb's period. It indicates the author's belief in the closely continuation of historical process, the climax of which was Awrangzeb's period—perhaps for him the most important link in that chain. Consequently, his attitude towards his patron is one of hero worship. Contents of the last but the most important chapter of his work, like '*Ālamgīr Nāmāh*, revolve around the emperor, his

58. "Mir'āt, fol. 443a.

59. It was in continuation of the tradition of Awrangzeb's predecessors. Akbar took the lead in this matter, and Abū'l-Fadl produced "*Akbar Nāmāh*" on official orders. Jahāngīr left his memoirs as a combination of autobiography and history. "*Bādshāh Nāmāh*", compiled by various persons, belongs to Shāh Jahān's period.

60. "Mir'āt", fol. 443a. The reason for the discontinuation given by Mustafid in "*Ma'āthir*", p. 68 is that "the emperor preferred the internal and esoteric things to the display of external glory." Sarkar, "*Ma'āsir*".

Introduction. p. 5, is of the opinion that to curtail his state expenditures, Awrangzeb closed the costly department of official annals.

61. "Mir'āt", fol. 492b.

62. "Ma'āthir", p. 163.

63. "Mir'āt", fol. 492b.

shed and then research was done on 379 persons (the main entries) and some others in the text. In this pursuit an attempt was made to verify the facts given by Bakhtāwar, to supplement the given information by further relevant biographical data, and a citation of bibliographical references. The dates given in *hurūf-i abjad* by Bakhtāwar were also converted into figures.

The texts of three sections, the 'ulamā' from Akbar to Awrangzeb's period, calligrapher's, and 'Bakhtāwar's works' covering about 15 folios of the *Mir'āt*⁵⁵ were edited by Mawlawī Muḥammad Shafī', printed first in the *Oriental College Magazine*⁵⁶ and then reappeared in the *Maqālāt*.⁵⁷ The present writer is indebted to Shafī's research. It should be noted, however, that Shafī' had only one manuscript of the *Mir'āt* available to him. There are, therefore, some textual variations, additions, and expanded explanatory notes in the text of this work.

II. The Book

In the following pages contents of different sections of *Mir'āt al-Ālam* are discussed in detail and compared with other works bearing on the same subject. The purpose of this discussion is two-fold: first, to assess and determine the value of the *Mir'āt* as a source for Awrangzeb's period, and secondly, to examine in the light of the *Mir'āt* some of the controversy in the modern era over the rule and times of this Mughal ruler. The extent of discussion varies according to the nature of the topic. This introductory chapter is further subdivided into various sections and the sequence correlates with the one adopted by Bakhtāwar.

1.) *As a Source of History*

A detailed, word by word, comparative study of the *Mir'āt* and *Ālamgīr Nāmah* shows that for the political history of the first decade of Awrangzeb's reign, Bakhtāwar reproduced a good deal from the latter. In certain sections he abridged the details and made some additions

55. Folios 451a-464b, 473b-475a.

56. See the following issues of the journal: November 1928, August 1934, and Supplement 1953.

57. "Maqālāt-i Mawlawī Shafī'", ed. Ahmad Rabbānī, (Lahore, n. d.) I, 178-226; "ibid" (Lahore, 1972), IV, 87-149.

phers, and poets were discussed in biographical sections of only this copy,⁵² and some in much more detail.⁵³ Additional information of varying importance in one or two sentences is a frequent phenomenon.⁵⁴ To avoid over-burdening the text with frequent citations, only the important additions of our basic copy, *B*, or textual variations are noted.

Since the copies available to us are far apart in their age and many copies of the *Mir'āt* are known to be in circulation, it was difficult to establish any relationship between them, that is, to decide which one of these was used to prepare the others. The only reasonable deduction is that *B* is apparently the oldest of these, written in one hand, freer from mistakes, interpolations, and even improvements which are usually made by later readers or scribes. In view of these considerations, this copy was used as the basis of the text. However, other manuscripts were found very helpful in correcting the mistakes in our basic text and even improving the language by sometimes replacing the words in the text with better ones from other copies.

After completing the first phase of establishing an accurate text, the process of its annotation was even more arduous. In the section on history, besides a comparative study of other primary sources, pertinent modern sources were consulted and cross-references were made to some. For a smoother and more informative reading of the text, brief explanatory notes on the places and persons cited in the text are also added wherever deemed necessary.

In the biographical sections, the task was no less challenging. The work was done in two steps: first, Bakhtāwar's sources were establi-

52. Poet Ghāfil (fols. 490a-b) and 'alim 'Abd al-Salam (fol. 455a), are included in this copy only.

53. See Yāqūt Musta 'simī. fos. 459b.

54. For example, in the account of Bekhūd Jāmī that: 'He compiled a "diwan" comprising 15,000 verses, consisting of "qasā'id, ghazaliyāt", and "muqatti'āt" (fol. 479b); about Āsif Qumī that he died in the beginning of Awrangzeb's reign and left a "diwan" of 3,000 verses (fol. 478a); or quoting a verse of Faydī bearing the year of Ghazālī Mashhadī's death (fol. 489b).

B. B. M. Pers. Ms. Add. 7657, 497 fols- Seventh *ārā'ish*, fols. 349-497 ; 10 3/4" x 7" ; 21 lines, 4 1/4" long ; written in fair *nasta'liq* and *shikastah āmīz*, with 'unwān' and gold margins: was written about the close of the seventeenth century.⁴⁹

I. I. O. Pers. Ms. 124, 613 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 417-613, 11 1/8" X 7", 21 lines; written in *nasta'liq*; first two or three lines on each page illegible due probably to water damage; copied by Ghulām Muḥammad ; not dated.⁵⁰

P. Pers. Ms. Panjāb University Library, Lāhore (Shīrānī Collection), 543 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 365-543 ; 13 3/4" x 9" ; 19 lines, 6 1/2" long ; written in very clear *nasta'liq* : prepared on the order of Nawāb Ḥusām al-Dawlah in 1239/1823 ; the calligrapher's name not noted.

S. Pers. Ms. Panjāb University, Lāhore (Sirāj al-Dīn Ādhar Collection), 738 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 490-738 ; 21 lines, 5" long ; written in *nasta'liq shikastah* ; year missing from the date of completion, 22 Rabī'II ; written in the hand of Mīr'Alī Najaf. It does not appear to be an old manuscript because the paper is relatively new. There are many textual errors and omissions in this copy ; therefore, a comparative study has been done only up to the section on the 'ulamā.'

Of these four manuscripts, three were completely collated in preparing the text. The fourth, *S*, as indicated earlier, was only partially used. The variant readings showed that *B* was the oldest, most accurate, and a very skillfully written copy with few omissions. It is also noted that this copy contained additional information. The section on political history, besides offering many factual additions, has titles preceding the main events.⁵¹ Some 'ulamā', calligra-

49. Charles Rieu, "Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum" (London, 1879), I, 125. For the location of some other copies of the *Mir'āt*, see Storey, I/2, 132-133.

50. Hermann Ethé, "Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of India Office" (Oxford, 1903), I, 47-48.

51. For example, see fols. 351a-b, 352a, 363a, etc-

compiled some other works. ⁴⁶ *Ā'īnah-i Bakht*, according to Bakhtāwar, is his first work. It is limited to a description of the four battles of Dharmāt, Samūgarh, Khajwah, and Deorā'ī which Awrangzeb fought in his contest for the throne. It was completed in 1068/1658-1659 and followed the format of general histories, though in an abridged form. It may be considered as the first draft of the *Mir'āt*. ⁴⁷ *Bayād*, completed in 1084/1673-1674, comprises selections from well-known mystical poets, such as, Sanā'ī, Attār, and Rūmī. It also contains selections from *Tārīkh-i Alfī* of Mullā Ahmad Tatawī, written during Akbar's period. ⁴⁸ *Riyād al-Awliyā*, written in 1090/1679-1680, is a *tadhkirah* of saints starting from the classical caliphs and ending with Awrangzeb's period. Because of the general historical approach, most of this work is an abridgement of earlier works, such as *Tadhkirat al-Awliyā*, *Nafahāt al-Uns*, and *Akhhbār al-Akhyār*. However, this work is useful and important for the 'Ālamgīrī period, and may be viewed as an enlarged version of the section on 'ulamā' in the *Mir'āt*. Cross references to this work are made in the footnotes to the text of the related section in the *Mir'āt*.

3.) THE MANUSCRIPTS

Many copies of *Mir'āt al-Ālam* are known to exist and are preserved in various libraries around the world. Photographic reproductions of two copies of the manuscript kept in the British Museum and India Office libraries and two copies preserved in the Panjab University library have been used in preparing the text and only significant variant readings have been listed. In the critical apparatus accompanying the text, copies of the manuscript used have been designated by the notations : *ا* , *ب* , *پ* and *س*. In the following description, they are identified with the letters *B*, *I*, *P*, and *S*.

46, The main source of our information is the "Mir'āt" fols. 472b-473b

47. For the location of its copies, refer to C. A. Storey, "Persian Literature" A Bibliographical Survey" (London, 1939), 1/2, 132-133.

48 It is still preserved in the Archeological Museum of the Delhi Fort. EI, 21, 954.

al-Dīn of Bhāgalpūr, Bihār, an 'ālim and one of the compilers of *Fatāwā-i 'Ālamgīrī*, was introduced to the emperor jointly by Muhammad Husayn Jawnpūrī censor of the court, and Bakhtāwar Khān. 40 *Istighnā'* and *Tahsīn* are among the poets who gained access to the court through him. 41

Bakhtāwar maintained an active contact with many contemporary scholars. Qādī Abū Bakr Akbarābādī compiled a book on *fatāwā* and dedicated it to Bakhtāwar upon its completion. Another work on Hanafī law, *Khulāsat al-Khāniyah*, was compiled in Persian at his suggestion by Mullā Muhammad Nāfi' and a treatise on rhetoric, named *Risālah Hamdam-i Bakht*, was likewise written by Hakīm Abd-Allāh at Bakhtāwar's urging. 42 Another prose work, *Shāhnāmah-i Bakhtāwar Khānī* shows that its author, Bahādur 'Alī b. Ja 'far Allāhwardī Khān, was associated with Bakhtāwar. 43 In the *Makātīb* of Rasā 'a well-known prose writer of the period, we find several letters in Bakhtāwar's name. 44 During this period, which is often erroneously identified with the decline of art and literature, an official of a rather low *mansab* like Bakhtāwar patronized many poets, such as 'Arshī 'Alawī 'Mawhib, Qaysar 'Abd al-Latīf, Tahsīn, and Wahdat, 45

Besides the *Mir'āt*, his most important work, Bakhtāwar also wrote or

40. "Ibid" p. 94

41. *Mir'at* fol. 478a, 480a.

42. "Ibid". fol. 473a.

43. Nūr al-Hasan Ansārī, "Farsi Adab be 'Abad-i Awrangzeb" (Delhi, 1969), p. 444. In the "*Mir'āt*" there is no reference to this fact.

44. Ansārī, "Fārsī Adab" p. 397

45. "*Mir'at*" fols, 489a, 494a, 492a, 480a, 495b, respectively. In these folios, portions of the "qasidahs" written in the patron's praise are presented. Sarkhūsh has quoted a few verses that he himself wrote in Bakhtāwar's praise, "*Kalimāt*" pp. 25-26. Muhammad Aslam has stated that Afsarī Shaykh Kamāl wrote about ten thousand verses in Bakhtāwar's praise "*Farhat*"

fol. 373a. Other minor references are: Shaykh 'Abd al-Azīz, noted for his learning, sent a "ghazal" to Bakhtāwar. "*Ma'āthir*" pp. 137-138; Shaykh Muhsin Fani, a reputed poet, sent from Kashmir two of his "mathnawis" to Bakhtāwar. "*Mir'āt* fol. 491b.

October, 1675 not to draw a horoscope for the emperor.³³ Bakhtāwar's presence in the court on important occasions, such as the weddings of Princess Mihr al-Nisā' and Prince Muhammad Sultān, is also noted.³⁴ He died on Rabī '1, 1096/February 9, 1685.³⁵

Besides his participation in political activities, there are some other aspects of his life which we glean through the pages of the *Mir'āt*. Bakhtāwar took an active interest in public works.³⁶ He built a big *sarā' e*, named Bakhtāwarnagar,³⁷ three mosques, two gardens, one mausoleum, and one township, named Bakhtāwarpūrah, which has survived to this day, but is now called Bastī Nabī Karīm.³⁸

Although Bakhtāwar held a minor position in the hierarchy of the Mughal nobility, he maintained their tradition of patronizing art and literature and was instrumental in introducing some intellectuals to the court. Muhammad Musta'id Khān, the author of the *Ma'āthir-i 'Ālamgīrī*, according to his own statement appended towards the end of the *Mir'āt*, owed his entry into the imperial service through the good offices of his patron, Bakhtāwar Khān.³⁹ In 1669, Shaykh Radī

33. "Ibid" p. 146.

34. "Ibid" pp. 120-125.

35. "His Majesty was very sorry to hear of the death of his confidential companion, wise minister, and high-minded man. By his order the bier was brought near the "adālat-gāh" the emperor himself acted as "imām" followed the bier a few steps, read the "fātihah distributed alms and had the whole Qur'ān read and the corpse sent to the tomb which the deceased had previously built at Delhī". Jadunath Sarkar, "Mā'asir-i 'Ālamgīrī" Eng. trans. (Calcutta, 1947), p. 155. An account of Bakhtāwar's death has been appended to the 'Mir'āt also by Musta'id Khan, fols. 497a-b.

36. For a fuller account: 'Mir'āt, fols, 473b-475a.

37. Sarkhūsh, a poet and "tadhkirah" writer of his time, gives a lively description, in poetic form, of its date of completion. Sarkhūsh wrote beautiful verses for the inscription but was unhappy about receiving an inadequate reward. "Kalimāt al-Shu'ara" pp. 25-26.

38. "EI2" I, 954.

39. "Mir'at" fol 497b and "Ma'āthir" pp. 253-254.

attendant.²² He notes his presence on Awrangzeb's side in the battle of Dharmāt against Jaswant Singh in April, 1658.²³ In the battle of Khajwah against Shujā in January, 1659, we see him in the company of trusted people such as Shaykh 'Abd al-Qawī (Aurangzeb's tutor) and Shaykh Nizām (a noted scholar from Burhānpūr).²⁴ Bakhtāwar was again a part of this group as they pursued Dārā Shakoh after his defeat in the battle of Samūgarh (May, 1658).²⁵ At the second coronation celebrations in May, 1659, he served as a whisk bearer²⁶ and in August of that same year, he received the title of Khā.²⁷ It was in the ninth regnal year (1666) that Bakhtāwar received a *mansab* of one thousand, one hundred and fifty *sawārs*.²⁸ He served as *dāroghah-i khawāsān* (superintendent of the domestic servants) in 1669.²⁹ and received a modest increase in his *mansab* five years later.³⁰

There are also references to his carrying his master's orders to the revenue department,³¹ communicating with the governor of Kabul on Awrangzeb's behalf,³² and asking the astrologers in

22. El. 2, I, 954; Mir' āt fol. 361a.

23. Ibid., fol. 353a.

24. Ibid., fol. 371a; Bakhtawar also adds that during this battle, Awrangzeb asked him to share his elephant litter with Mukarram Khān Safawī who had deserted Shujā. Bakhtawar had himself lost his horse in the battle and sat on the elephant.

25. 'Ibid' fol. 377a.

26. 'Ibid' fol. 384a.

27. 'Ibid' fol. 387b.

28. 'Ibid' fol. 434a. In 'Ālamgīr Nāmah' p. 960, the rank is given as one thousand, one hundred and thirty 'sawārs'. For the details of small awards which he received on various occasions, see 'Mir' āt' fols. 402b, 424b, 427b, 428b.

29. According to 'El2' I, 954, he was appointed to the new position during this year. 'Ma'āthir -ī 'Ālamgīrī' as our main source of information after the first decade of Awrangzeb's rule, does not explicitly mention 1669 as the year of this appointment. To quote: 'Bakhtāwar Khan 'Dāroghah of Khawāsān' was presented with a crystal handled dagger and enameled accoutrements, '(p. 98). Thus, he was appointed to this rank earlier.

30. 'Ibid' p. 140

31. 'Ibid' p. 99.

32. 'Ibid' pp. 136-137.

Given the available evidence, this writer tends to believe that the *Mir'āt* is indeed Bakhtāwar's work and that he was assisted by both Musta'id and Baqā in its compilation¹⁸. It was expanded upon by Baqā's relatives and possibly others after both Baqā and Bakhtāwar had died and circulated under the name *Mir'āt-i Jahān Numā*. Some additions made in the margins and dates, as late as 1200/1786¹⁹ are cited in the biographical sections of *Mir'āt-i Jahān Numā*.

2.) *Biographical Sketch*

Our knowledge of Bakhtāwar Khān comes largely from historical chronicles, limited only to his involvement in the court²⁰. Very little has come to light about his earlier life. In his account of Mullān Khwajah in *Riyād al-Awliyā*' which he wrote and completed in 1090/1679, Bakhtāwar alludes to the fact that he was sixty at that time²¹. This is the only reference to his age that has been found. From this hint, it may be inferred that Bakhtāwar was probably born in 1030/1620. A eunuch, he joined the service of Prince Awrangzeb in 1654, initially as a reporter; but during the war of succession between the sons of Shāh Jahān (1657-58), he became prince's personal

18 'Mir'at', fols. 379b, 497b.

19. 'Mir'at-i Jahān Numā', fol. 610a-b

20. There is some confusion about the author's name in secondary sources. Ivanow, for example, has recorded his name as 'Abd al-Rahmān Bakhtāwar Khān. "Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection, Asiatic Society of Bengal" (Calcutta, 1926) p. 4. Perhaps, he misread a sentence in the introduction of "Mir'at al-Alam", fol. 2a, where the writer thus used the word al-Rahmān :

مولف این کتاب الراجی الی الطاف الرحمان بختاور خان

Alexander Dow, "The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire Under Aurangzeb (London, 1772), III: Introduction, refers to him as Nazir Buchtar Chan. In the "Mir'at" and other contemporary sources, however, his name is recorded as Bakhtawar Khān or Khwajah Bakhtāwar Khan. For example: Munshi Muhammad Kazim, 'Ālamgīr Nāmāh (Calcutta, 1868), pp. 308, 870, 960 ;

"Ma'āthir, pp. 94-98, 99, 125, 134, etc. Muhammad Afzal Sarkhush, "Kalimāt al-Shu'arā', Lahore (n. d.), pp. 25-26.

21. *Riyād al-Awliyā*, B. M. Pers. Ms. Or. 1745, fol. 229.

... a just appreciator, the benefactor of the age, Bakhtāwar Khān 'Ināyat Khān wrote brilliant verses in the praise of that God-Knowing Khān...of elevated dignity introduced him to the emperor—the refuge of Islam¹⁰

Afsarī Shaykh Kamāl wrote bright *qasīdahs*, colourful *ghazals* and serene *rubā'iyāt* in the name of the illustrious, honourable and dignified Khān, Bakhāwar Khān¹¹

Bakhtāwar has also written about his intimate contacts with Baqā, acknowledged Baqā's help in the compilation of the *Mir'āt*, and praised him for his command over both prose and poetry and for his insights into the science of history.¹² In later *tadhkirahs*, Baqā's name is included as a poet and *Mir'āt-i Jahān Numā* is credited to him.¹³

In the *Mir'āt*, Bakhtāwar has repeatedly mentioned himself as the author of the work.¹⁴ In a nearly contemporary source, *Ma'āthir-i 'Ālamgīrī*, the author praises Bakhtāwar for his coherent writing and his knowledge of history, and regards his work, *Mir'āt al-'Ālam*, very highly for its simple and effective style.¹⁵ In the account of Bakhtāwar's death appended at the end of the *Mir-āt*, Musta'id mentions that after the death of his patron, he requested the emperor that the *Mir'āt* a work of distinct quality, prepared with exceptionally minute care, should be allowed to be copied and circulated to keep the author's name alive. This request was approved and permission granted for its publication.¹⁶ Among later writer, Mīr 'Alī and Shāh Nawāz have also referred to the *Mir 'āt* as Bakhtāwar's work.¹⁷

10. "Mir'āt-i Jahan Numa," B. M. Pers. Ms. Or. 11, 777, fol. 616b.

11. "Ibid", fol. 610b.

12. "Ibid", fol. 379b.

13. Husayn Quli Khan 'Āshiqī Azimabadi, "Nishtar-i 'Ishq", University of the Panjab Ms. fol. 80a ; Muhammad Aslam, "Farhat al-Nazirin", photocopy of the manuscript preserved in Kaourthalah State Library, fol. 374a,

14. For example fols 2a, 353b, 475a, 497a.

15. Muhammad Saqī Musta'id Khān, "Ma'āthir-i 'Ālamgīrī" (Calcutta, 1871), p. 253.

16. "Mir'at", fol. 497b.

17. Mīr 'Alī Sher Qāni 'Tatawi, "Maqālāt al-Shu'arā" (Karachi, 1957), p. 836 ; Samsām al-Dawlah Shāh Nawāz Khān, "Ma'athir al-'Umarā" (Calcutta, 1888), I, 4.

Awrangzeb'.⁴ From the nature and character of this work, however, it appears that his second reason was the main motivating force behind this compilation.

I. AUTHORSHIP AND MANUSCRIPTS

1.) *The Question of Authorship*

A few words need to be said on the confusion surrounding the authorship of this manuscript. Basing his discussion on *Mir'āt-i Jahān Numā*, which is an enlarged edition of the *Mir'āt*, Elliot has categorically stated that the *Mir'āt* was written by Muḥammad Baqā.⁵ A scholar and poet of the same period, Baqā had mystical leanings and belonged to the Naqshbandiyah order. He was appointed to the position of *bakhshī* and *wāqī'ah nigār*⁶ of Sahāranpūr, but led a life of semi-retirement and died in 1094/1683-84.⁷

Muḥammad Shafī' and Muḥammad Ridā, the nephew and brother of Muḥammad Baqā respectively, who compiled *Mir'āt-i Jahān Numā* after Baqā's death, state that the deceased was the author of *Mir'āt al-'Ālam* as well as of other works associated with Bakhtāwar.⁸ This claim has led some scholars to believe that since Bakhtāwar was instrumental in getting a position for Baqā (which he was not), he wrote the *Mir'āt* in Bakhtāwar's name and dedicated all of his works to him, thus making the question of authorship controversial.⁹

Baqā has expressed high respect for Bakhtāwar in *Mir'āt-i Jahān Numā*. For example, in his account of a contemporary poet, 'Ināyat Allah Khān Bedil, who was introduced to Bakhtāwar by him resulting in the poet getting a position in the imperial service, Baqā thus reiterates :

4. "Mir'āt, fol. 443a.

5. H. M. Elliot, "The History of India as Told by Its Own Historians (London, 1877), VII, p. 150.

6. For the details on these posts, see Ishtiaq Husain Qureshi, "The Administration of the Mughal Empire (Karachi, 1966), pp. 77-79, 150, 231.

7. "Mir'āt", fol. 479 ; Elliot, VII, 150-155.

8. "Ibid"., p. 154.

9. As, for example, Abd al-Muqtadir, "Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library (Calcutta, 1908), VI, 156.

INTRODUCTION

Mir'āt al-'Ālam, a compendium of Eastern history, begins with the creation of the universe and ends with Awrangzeb's reign. It is divided into seven main chapters, each called *ārā'ish* (adornment), with further divisions within each chapter. The first section of the seventh *ārā'ish*, the text of which has been edited by this writer, includes the of Awrangzeb from the war of succession through history the first ten years of his reign. The second section gives details of Awrangzeb's character, his descendants, the extent of his empire, the character of the provinces and the revenue collected therefrom, and an account of contemporary rulers. The next section deals with an account of (1) the learned men of the author's time ; (2) the 'ulamā' from Akbar to Awrangzeb's reign ; (3) the celebrated calligraphers from Ibn-i Muqlah to those of Awrangzeb's period ; (4) some marvellous occurrences ; and (5) the author's works. The concluding section includes biographical notes on poets, arranged alphabetically.

It is difficult to determine exactly the date when the compilation of the *Mir'āt* was completed, though its author, Bakhtāwar Khan, claims that it was in 1669¹. However, we find some references in the work subsequent to this date². From these accounts it appears that the manuscript was compiled some time between 1669 and 1680, and that the additions in the biographical sections were made later. Musta'id Khān, in his account of Bakhtāwar's death, also acknowledges that he made some additions.³

Bakhtāwar insists that he was not commissioned to write the *Mir'āt*, but rather did so for two reasons : (1) to satisfy his intellectual interest in the science of history ; and (2) to 'recount the virtues and illustrious acts of the ruler of esoteric and exoteric worlds i. e.

1. "Mir'at al-'Ālam, B. M. Pers. Ms. Add. 7657, fol. 3a

2. "Ibid"., fols. 450b; 456b, 547b, 468a-b, 479b, 492b, 497b.

3. "Ibid"., fol. 497b.

ABBREVIATIONS

- Badāyūnī—‘Abd al-Qādir Badāyūnī, *Muntakhab al-Tawārīkh*, vols. II, III, ed. by Aḥmad ‘Alī, Calcutta, 1865-1869.
- Blochmann—Abu’l Fadl ‘Allāmī, *Ā’in-i Akbarī*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927.
- EI—*Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938.
- EI2—*Encyclopaedia of Islam*, new, edition. 1960—.
- JAS—The Journal of Asian Studies.
- JPHS—Journal of the Pakistan Historical Society.
- Ma’āsir—Jadunath Sarkar, *Ma’āsir-i ‘Ālamgīrī*, Eng. tr., Calcutta, 1947.
- Ma’āthir—Muhammad Sāqī Musta’id¹ Khān, *Ma’āthir-i ‘Ālamgīrī* Calcutta, 1871.

TRANSLITERATION

<u>th</u>	تھ
th	ث
ch	چ
h	ح
kh	خ
dh	ذ
zh	ژ
sh	ش
ṣ	ص
ḍ	ض
ṭ	ط
z	ظ
‘	ع
gh	غ
<u>Kh</u>	کہ
q	ق
w	و
’	ء
y	ی

Short vowels : a, i, u.

Long vowels : ā, e, ī, o, ū.

Current English spelling of names like Delhi, Lucknow, Lahore, etc. have been retained.

Finally, I would like to thank my husband, Sabir, who very patiently supported, encouraged, and helped me in all stages of my work and to our sons, Farzad and Suroosh, who let their mother spend endless hours in libraries and at home in completing this work. My thanks are also due to our parents whose affection, love, and lasting interest in my academic pursuits gave me extra strength to complete this project.

SAJIDA S. ALVI

University of Minnesota,
Minneapolis. Minnesota
August, 1979

Further work on *Mir'āt al-'Ālam* was undertaken by me at the urgings of the late Professor Aziz Ahmad of the University of Toronto who felt that this work ought to be published. I owe my renewed interest in the project to his encouragement. A generous research grant offered by the School of Graduate Studies and Research McGill University, enabled me to spend the summer of 1977 at the British Museum and India Office libraries in London to thoroughly revise my previous work and consult various new sources. A McMillan travel grant of the University of Minnesota enabled me to return to Lahore in the summer of 1978 to further revise, edit and amplify the manuscript for publication, which also involved writing a new Introduction in English (the previous Introduction being in persian, as is the edited manuscript itself) to enlarge its readership in the west. I also acknowledge the contribution of the University of Minnesota in providing an academic environment in which I have completed the final phase of my work.

Major financial support for this publication has come from the Research Society of Pakistan and I am especially grateful to Mr B. A. Qureshi for his efforts in making it possible. However, the publication of this voluminous manuscript would not have been possible without additional generous support from the Government of Iran Fund, administered by the Panjab University Oriental College, and I gratefully acknowledge the efforts of Dr. Bashir Husain and Dr. wahid Qureshi in this respect.

I am obliged to E. J. Brill, Publishers, for permitting me to use some sections of my paper on "The Historians of Awrangzeb" which appeared in their publication : *Essays on Islamic Civilization* in 1976. I am very grateful to Dr. Khwaja Abdul Hamid Yazdani, of the Government College, Lahore, for his timely assistance and help in getting the manuscript ready for printing, in seeing it through the press, and for proof-reading and preparing the indexes. My thanks also go to Dr. Muhammad Abd al-Rahman Barker of the University of Minnesota for reading an earlier draft of the Introduction and making useful suggestions, and for a supportive and understanding role during the final phase of my work on this project.

ACKNOWLEDGEMENTS

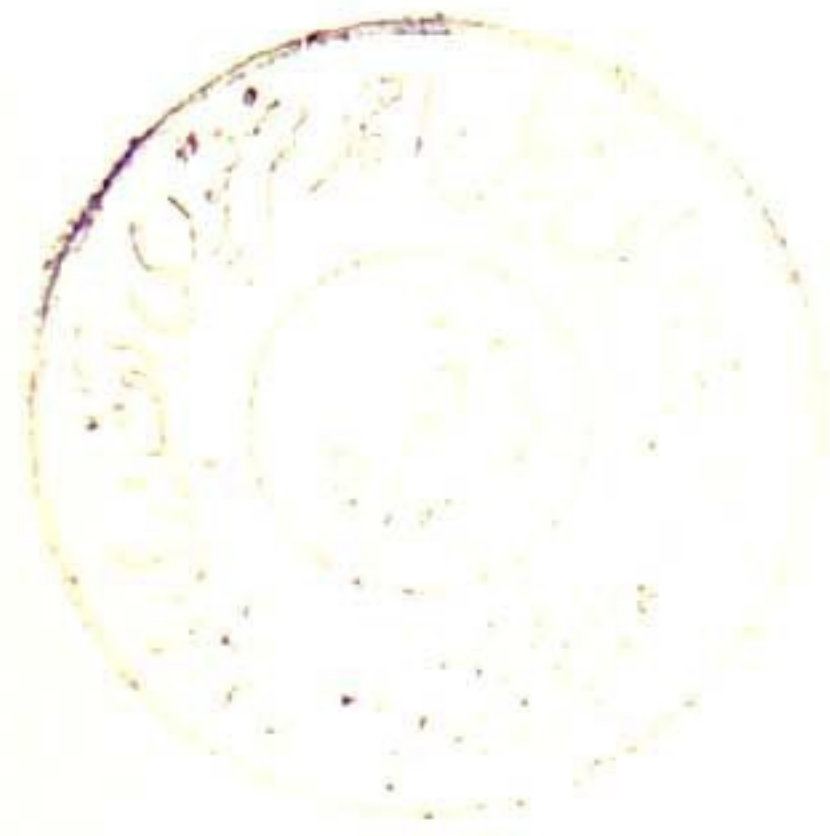
Abū al-Muzaffar Muḥyī al-Dīn Muḥammad Awrangzeb 'Alamgīr, the last powerful and controversial ruler of the Mughal dynasty (1658-1707), has stimulated so much intellectual interest that notwithstanding the pioneering and monumental work of Jādūnāth Sarkār, the need for further research continues to be felt. Many articles, monographs, and books have been written on various aspects of the rule and personality of the emperor. Fortunately, there is a wealth of primary historical, administrative, literary, and religious sources on this period. Since many important items are still in manuscript form, their relative inaccessibility has discouraged many new research initiatives. Students of medieval Indo-Muslim history, therefore, welcome any efforts aimed at publishing these rare sources. While it is gratifying to note that many academic institutions and organizations have undertaken to publish these valuable primary works, much remains to be done.

Being an important primary source for Awrangzeb's period, the first-ever publication of *Mir'āt al-'Ālam* should hopefully facilitate further research on Mughal India. To all those who gave me encouragement, advice, and technical assistance at various stages of this work, from its very inception to its completion and publication, I owe a heavy debt of gratitude. I would like to thank professors Muhammad Baqir, A. Shakoor Ahsan, wahid Qureshi, and zahur ud-Din Ahmad of the Panjab University Oriental College, Lahore, who were always ready to help me in any textual or technical problems. However, this work would not have been completed without the constant encouragement, help, and personal interest of my affectionate teacher and mentor, the late Professor Feroz-ud-Din Razi of the Government College, Lahore. My thanks are also due to Panjab University for appointing me as a Research Scholar in the initial stages of this work which resulted in my submitting a Ph. D. thesis to the University.

TABLE OF CONTENTS

	Page
ACKNOWLEDGEMENTS	7
TRANSLITERATION	11
ABBREVIATIONS	12
INTRODUCTION	13
I. Authorship and Manuscripts	14
1) The Question of Authorship	14
2) Biographical Sketch	15
3) The Manuscripts	26
II. The Book	23
1) As a Source of History	23
2) The Image and Character of Awrangzeb	39
3) The <i>Mashā'ikh</i> of Awrangzeb's Period	45
4) The ' <i>Ulamā</i> ' from Akbar to Awrangezb's Time	48
5) Calligraphers	50
6) Marvels and Wonders	56
7) Poets	56
8) Conclusions	62
SELECT BIBLIOGRAPHY	67

To the *Memory* of Prof. *Feroz-ud-Din Razi*

Publication of the Research Society of Pakistan

No. 54

All Rights Reserved

*The Publishers express their deep gratitude to Ministry
of Education, Government of the Islamic Republic
of Iran for contributing a part of the expences
incurred on the printing of this book*

First Impression : August. 1979

Price : Rs. 55/-

Printed by S. Zafarul Hasan Rizvi
at ZAFARSONS Printers
9-Cooper Road, Lahore.

MIR'ĀT AL-'ĀLAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. I

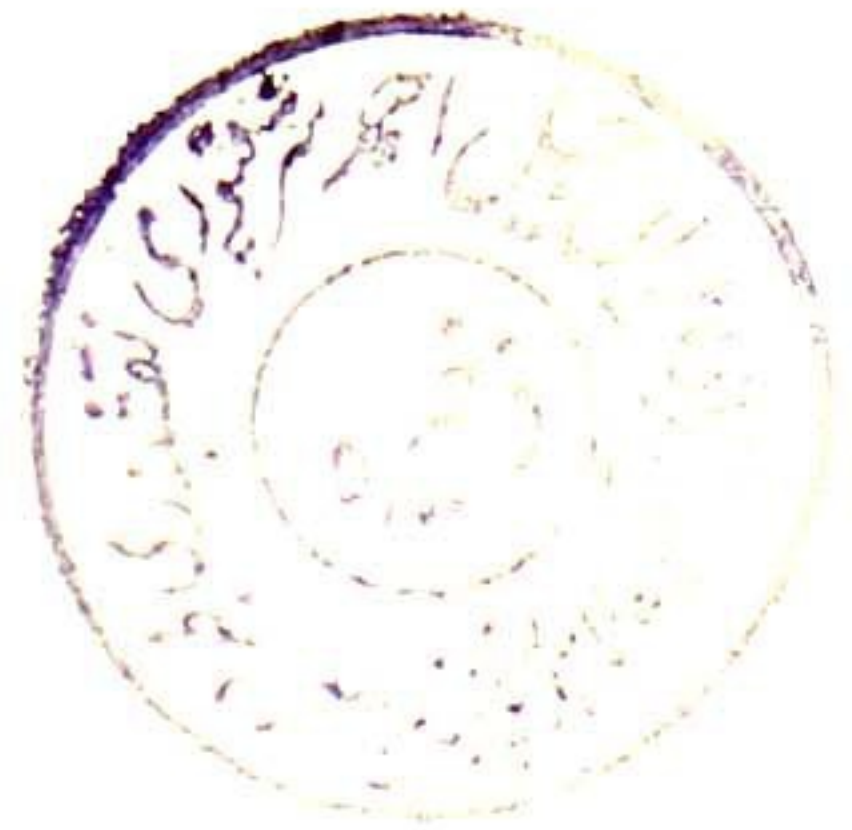
of

Muhammad Bakhtāwar Khān

Persian Text with Introduction and Notes

by

Sajida S. Alvi

RESEARCH SOCIETY OF PAKISTAN,
LAHORE.

MIR'AT AL-'ALAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. I

of

MUHAMMAD BAKHTAWAR KHAN

Persian Text with Introduction and Notes

Edited by

SAJIDA S. ALVI

SEARCH SOCIETY OF PAKISTAN